idea

REFORMASYON AVRUPASI 1517-1559

G.R.ELTON

Reformasyon Avrupası
1517-1559

1983'te Modern Tarih Regius Profesörü olarak atanan G. R. Elton 1949'dan sonra Cambridge'de dersler vermiş, 1967'de İngiliz Anayasa Tarihi Profesörü olmuştur. 1921'de [Tübingen'de] doğdu ve Prag'da ve Rydal School'da [Kuzey Galler] eğitim gördükten sonra Londra Üniversitesinden 1943'te bir dış BA ve 1949'da bir PhD aldı. Savaş sırasında orduda görev yaptıktan sonra Glasgow Üniversitesinde 1948-49 yıllarında tarih asistanlığı görevinde bulundu. 1954'te Cambridge'de Clare College araştırma görevlisi oldu ve 1967'de British Academy araştırma görevlisi yapıldı. Profesör Elton Birleşik Devletler'de Boulder ve Pittsburg Üniversitelerinde ve ayrıca Belfast ve Oxford'da konuk profesörlük yaptı.

"New Cambridge Modern History"in ikinci cildini yayıma hazırladı, ve en iyi bilenen çalışmaları arasında şunlar bulunur: *The Tudor Revolution in Government* (1953), *England Under the Tudors* (1955), *Tudor Constitution* (1960), *Policy and Police: the enforcement of the Reformation in the age of Thomas Cromwell* (1972), *Reform and Renewal* (1973) ve *Reform and Reformation: England 1509-1558* (1977). Profesör Elton "Fontana History of England"i de yayıma hazırlamış, ve *The Practice of History* is başlıklı çalışması Fontana Press tarafından yayımlanmıştır.

G. R. ELTON
Reformasyon Avrupası 1517-1559

Çeviren
Aziz Yardımlı

İdea • İstanbul

İdea Yayınevi
Şarap İskelesi Sk. 2/106-107 34425 Karaköy — İstanbul
iletisim@ideayayinevi.com / www.ideayayinevi.com
Bu çeviri için © AZİZ YARDIMLI 2012
The Reformation Europe 1517-1559
Copyright © R. G. ELTON 1963
Reformasyon Avrupası 1517-1559
Birinci basım 2012
Tüm hakları saklıdır. Bu yayımın hiçbir bölümü
İdea Yayınevinin ön izni olmaksızın
yeniden üretilemez.
Baskı: Bayrak Yayımcılık Matbaacılık
Davutpaşa Cad. 14/2 34015 Topkapı — İstanbul
Printed in Türkiye

ISBN 978-975-397-104-1

MAIORIBUS

İÇİNDEKİLER

I LUTHER 13
1. Roma Üzerine Saldırı 13;
2. Almanya'nın Durumu 19

II V. CHARLES 29

III UTKU YILLARI 43
1. Lutheranizmin İlerlemesi 43; *2. Zwingli* 53; *3. V. Charles'ın Savaşları* 60

IV RADİKALLER 69

V ALMANYA'NIN DIŞI 83
1. Güney 84; *2. Batı* 89; *3. Kuzey* 99; *4. Doğu* 104

VI YANLARIN BELİRLENMESİ 112
1. Protestanlığın Doğuşu 112; *2. Bir Çözüm İçin Arayış* 126

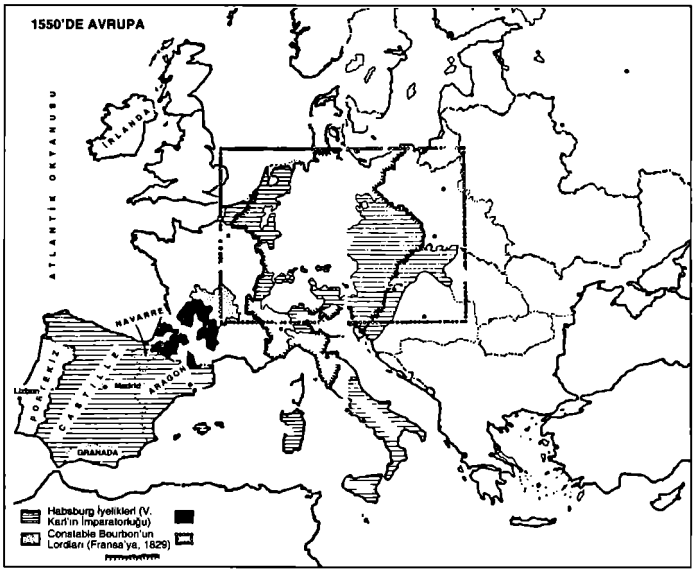
VII ROMA'NIN YENİDEN DİRİLİŞİ 139
1. Katolik Reform 139; *2. Karşı Reformasyon* 147; *3. Jesuitler ve Yeni Papalık* 155

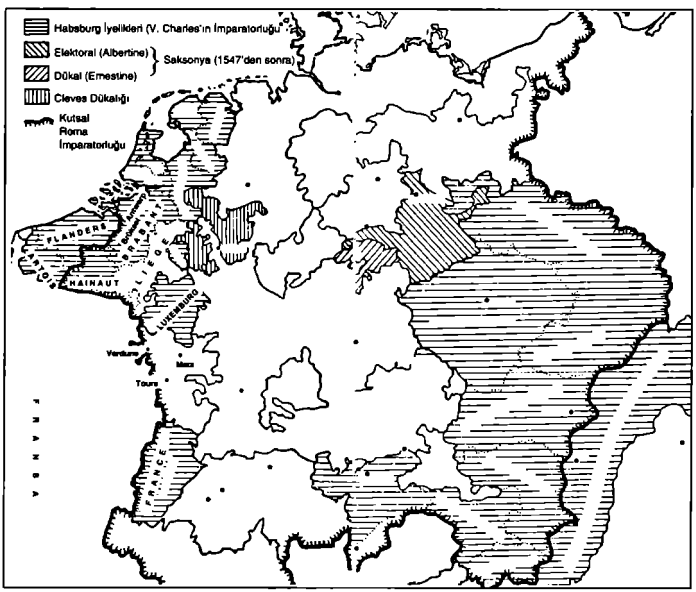
VIII CALVIN 165
1. Kalvinizmin Anlamı 165; *2. Cenevre'de Reformasyon* 174; *3. Kalvinizmin Yayılması* 181

IX SAVAŞ VE BARIŞ 187
1. V. Charles'ın Utkusu 187; *2. V. Charles'ın Yenilmesi* 196; *3. Bir Çağın Sonu* 209

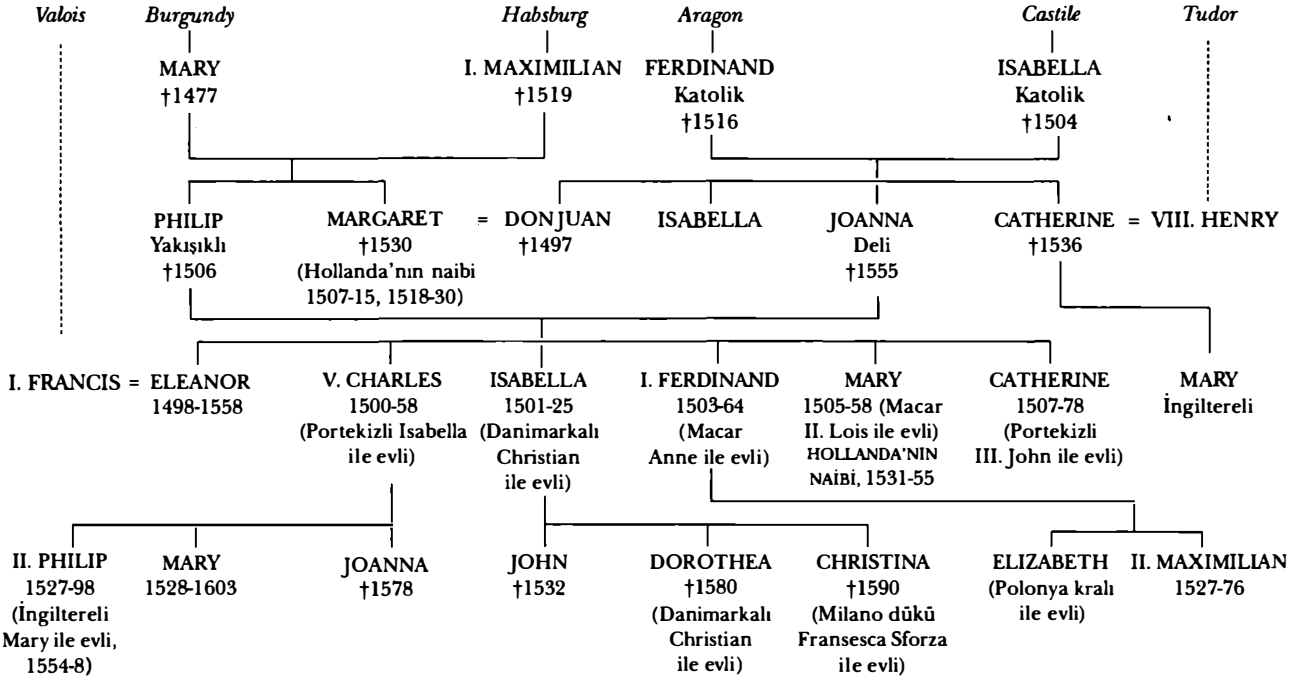
X ÇAĞ 214
1. Dinsel Devrim 214; *2. Sanat, Yazın ve İlim* 221; *3. Ulus Devleti* 232; *4. Toplum* 237; *5. Avrupa'nın Yayılması* 248

EKLER
ARKASÖZ – AZİZ YARDIMLI 253
KISA BİR SÖZLÜK VE AÇIKLAMALAR 271
DİZİN 281

1550'DE AVRUPA
ATLANTİK OKYANUSU
İRLANDA
NAVARRE
PORTEKİZ
CASTILLE
ARAGON
Lizbon
Madrid
GRANADA
Habsburg İyelikleri (V. Karl'ın İmparatorluğu)
Constable Bourbon'un Lordları (Fransa'ya, 1829)

Habsburg İyelikleri (V. Charles'ın İmparatorluğu)
Elektoral (Albertine)
Dükal (Ernestine)
Saksonya (1547'den sonra)
Cleves Dükalığı
Kutsal Roma İmparatorluğu
FLANDERS
HAINAUT
LUXEMBURG
Verdun
Metz
Tours
FRANCE
FRANSA

V. CHARLES'IN AİLESİ

Önsöz

On-altıncı yüzyılın ilk yarısındaki Avrupa araştırmacı için olduğu gibi okuyucu için de çekiciliğini sürdürmektedir. İncelemelerin kesintisiz tufanı öyküyü bir kez daha anlatmaya yönelik bu girişimi aklayan etmenlerden biridir; birçok insanın ona duyduğu sürekli ve diri ilgi ise bir başkası. Bununla birlikte, göreli olarak dar sınırlar içerisinde kalarak çağı tüm yanlarında yeterli olarak ele alabilmeyi umut etmek boşunadır, ve anlatının dönemin dinsel çalkantıları üzerinde yoğunlaşmasının en iyisi olduğunu düşündüm. Dinde ve tanrıbilimde bir devim olan Reformasyonun politik, ekonomik ve toplumsal dekoru içine yerleştirilmesi bu kitabın temasıdır. Bu beni kimi çok tartışmalı kişiler ve konular üzerinde yargıda bulunmaya götürdü, ve erişmeyi istediğim yansızlığa her zaman bağlı kalmamış görünmekten korkmak zorundayım. Bununla birlikte, eğer tüm yanları hoşnut etmiş olmayı umut edemesem de, hiç olmazsa değişik yerlerde tümünü de eşit ölçüde hoşnutsuz etmiş olduğumu varsayabilirim.

Öneri ve yüreklendirmeleri ile bu kitabın yazılmasına yardımda bulunmuş olanlara içten teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Ve kendi içinde yeterli olan bu haz başkalarının ilgileri ile daha da arttı. Özel olarak, Dr. J. H. Elliot beni yanılgılardan kurtarmada gereğinden ötesini yaptı, ve G. R. Porter, kitabın başka bölümlerinde aynı hizmeti yerine getirirken, elyazmalarını okuyarak hoş yükümlülük duygusunun ağırlığını olağanüstü arttırdı. En önemli borcum adama satırında kaydedildi.

Cambridge
Aralık 1962

G. R. ELTON

Bölüm I

LUTHER

1. Roma Üzerine Saldırı

31 Ekim 1517'de Wittenberg'in yakınlarda kurulan Sakson Üniversitesinde tanrıbilim profesörü olan Dr. Martin Luther kasabadaki Kale Kilisesinin (*Schlosskirche*) kapısına üzerinde Doksan-Beş Tez bulunan bir kağıt çiviledi. Bunda olağandışı hiçbirşey yoktu. Herhangi bir yasa ya da öğreti önermesini savunmayı isteyen her bilgin böyle tezleri ortaya koyarak bilgili tartışma için çağrıda bulunabilirdi, ve ortaçağ duyuruları için geleneksel panolar kilise kapıları idi. Luther'in Doksan-Beş Tezi bağışlama belgelerinin—cezanın para ödemeleri ile değiş tokuşunu teklif eden belgeler—satılması gibi bir uygulamaya saldırıyordu. Hiç kuşkusuz Luther'in Kilisede bir bölünme başlatma gibi bir düşüncesi yoktu. Bunlar kamu tartışmasına sunduğu ilk tezler değildi, ne de zorunlu olarak devrimci öğretileri temsil ediyorlardı. Gene de, Lutheran ülkelerde günün Reformasyonun yıldönümü olarak kutlanması sürmekte, ve haklı olarak sürmektedir. Bağışlama belgeleri üzerine çekişme kişiyi ve vesileyi bir araya getirdi: Ortaçağ Kilisesinin sonunun geldiğini duyurdu.

Martin Luther (1483-1546) Saksonya'da Eislebenli bir madencinin oğluydu. Entellektüel gelişim için erken yetenek gösterince, babası onurlu ve kazançlı bir meslek edinmesi için kanon yasasında eğitim görmesini istedi; ama oğlunun Erfurt Üniversitesindeki öğreniminin onu tanrıbilime ve derin düşünceye yönelttiğini anlaması babayı çok kızdırdı. 1505'te Luther Erfurt'ta Augustin Düzen-Kardeşliğine (*Austin Friars*) katıldı; 1508'de Wittenberg'de profesör olarak atandı. Yaklaşık olarak on yıl boyunca okuyarak ve düşünerek esenlik uğruna umutsuz arayışında kendi insanlığı ile savaştı. Tüm duyuncunda ve iç dünyasında oldukça kapalı olan bu genç keşiş ve öğretmen gerçekte kaba köylü yüzünün arkasında tutku, yeğinlik, dikbaşlılık ve kavrayış inceliğinde olağanüstü bir kafayı gizliyordu, bir düşünce yapısı ki, başka bakımlardan ona çok uygun görünen rahiplik mesleğinin başarıları ile doyum ve dinginlik bulması olanaksızdı. Sağlam bir bilgindi, Düşüşe karşın insanın kendi özgür istenci yoluyla esenlik arama gücünün olduğunu öğreten pietist Gabriel Biel tarafından iletildiği biçimiyle

Occamist nominalizmin geç-ortaçağ skolastizminde eğitildi ve bir süre için ona gömüldü. Bu öğretiler çok geçmeden gerçekte kendini Tanrının önünde bir umutsuzluk durumunda bulduğu için tanrıbilimi devrimcileştirecek olan Luther'e doyum vermez oldular. Tanrı için kabul edilebilir olmanın inancasını istemiş, ama kendi içinde yalnızca günahın pekinliğini bulurken Tanrıda ise yalnızca acımasız bir türe ile karşılaşmıştı ki, pişmanlık için tüm çabalarını ve tanrısal merhamet için tüm arayışını boşa çıkmaya mahkum ediyordu. Boş yere Kilisesi ve Düzeni tarafından öğütlenen tüm nefsi köreltmeler ve başka araçlar yoluyla güçlüklerini çözmeye çalıştı. Yanıtı bulduğu zaman, bu doğrudan doğruya Tanrının önünde (*coram Deo*) bütünsel çaresizlik duygusundan ve St. Augustine'in yardımıyla St. Paul'ü okumasından doğdu. Geriye Babalara ve sonunda İncil'e döndü, ve "Tanrının haklılığı"nın (*iustitia Dei*) Onun günaha karşı öfkesi demek olmadığını, ama Onun gerçek inanana özgürce bağışlanan sevgisinin gücüyle günahkârı haklı (günahtan özgür) kılmak için isteği demek olduğunu anladı. Luther insanın yalnızca inanç yoluyla aklandığını (kurtarıldığını) savundu: *Sola fide* sözleri Reformasyonun parolası ve denektaşı oldu. İnsan kendi işleri yoluyla—bunlar ister dua, oruç, nefsi köreltme gibi ahlaksal yükselme işleri, isterse hayır işleri olsunlar—aklamayı zorunlu kılmak için hiçbirşey yapamazdı. Ama eğer inanıyorsa, Tanrı kayrası yoluyla ona Kutsal Tinin armağanlarını verecekti—esenlik ve ilksiz-sonsuz yaşam. Kayranın araçları İsa'da idiler; inanç kendini gospelin iletisine, Luther'in Söz dediği şeye terk etme yoluyla yaratılıyordu.

Hiç kuşkusuz bu öğreti yeni değildi; 1500 yıl boyunca kendi içerisinde her olanağı araştırmış bir dinde yeni olamazdı. Luther yeni olduğunu düşünmedi; bu onun için gospelin gerçekliği idi. Kamu tarafından tanınan bir kişi olmadan önceki yıllarda verdiği derslerin incelenmesi tanrıbiliminin gelişimini göstermiş ve geç-ortaçağ öğretisi ve gizemcilik ile, Tanrı ve insan arasındaki ilişkiler üzerine vurguyu kurumsal ve kutsamalar ile ilgili araçlar üzerine değil ama bireysel ruhun arayışı üzerine getiren görüşler ile yakın bağlarını aydınlatmıştır. Gene de, Luther'in görüşleri devrimci çıktılar, çünkü çok keskin bir kararlılık ile insanın esenliğini kendi başına elde etme konusundaki tam yeteneksizliği üzerinde yoğunlaşmışlardı. Tanrının herşeye-gücü-yeterliği ve dolayısıyla (bir bakıma) özgür istenç üzerindeki biricik tekeli üzerine kabul edilmiş öğretiyi ciddiye aldı. Sonuçta, olguların gösterdiği gibi, Luther Kilisenin insan ve Tanrı arasında aracılık yapmak üzere tasarlanmış bütün bir aygıtını gereksiz kılmıştı. Eğer insanın aklanması yalnızca Tanrının inanan ruha kayra aşılaması üzerine bağımlıysa, kayranın insana girmesi için (Kilisenin öğrettiği gibi) yolun açılmasını sağlayan kutsama edimlerini yerine getirmeye yetenekli biricik aracılık olarak rahiplik için hiçbir gereksinim yoktu. Salt inanç yoluyla aklanma öğretisinin yanında orta-

ğı, tüm inananların rahipliği öğretisi duruyordu. İlkin Luther'in papa, hiyerarşi ya da Kilise ile hiçbir kavgası yoktu, ve kurumlarda somutlaşmış bir düzen için tutucu duygusunu hiçbir zaman yitirmedi. Kendini birçok yolda aşırı ölçüde gönülsüz bir devrimci olarak gösterdi ki, kutsal yazıları okuması tarafından zorlanmadıkça geleneği terk etmeyi hiç bir zaman istemiyordu. Böylece daha radikal bir öğrenci mas ayininde hostun yükseğe kaldırılmasına karşı protestoda bulunarak, "İsa bunu nerede buyuruyor?" diye sorunca, Luther şu yanıtı verdi: "Onu nerede yasaklıyor?" Ama din adamlarının ölçünlerinden duyulan yaygın hoşnutsuzluğu paylaşıyordu ve özel olarak 1510'da Roma'yı ziyareti sırasında papalık sarayında gördüklerinden şaşkına dönmüştü. Önyargının ileri sürdüğü gibi dürüst Almanları sömüren ve onları cehennemin azabına gönderen tüm o kurnaz İtalyan aygıtlarından duyulan şiddetli rahatsızlık ile, Alman ulusalcılığından ve bağnazlığından kendi payını taşıyordu. Kendi deneyimleri onu keşiş çileciliğinin boşluğuna karşı olduğu gibi ondaki ikiyüzlülüğün ahlaksızlığına karşı da döndürmüştü. Böylece günün yaygın anti-klerikalizmine ses vermek için yeterince hazırdı.

Bununla birlikte, çekişmenin baskısı altında geleneksel Kilise üzerine Luther tarafından geliştirilen ve geriye ondan ayakta kalan çok az şey bırakan saldırıda başından sonuna dek politika, önyargı ya da hasetten daha çoğu vardı. Eğer tüm insanlar aracılık olmaksızın esenlik arayabilen "rahipler" olsalardı, ayrıcalıklı bir konumu sürdürebilmek için ayinin büyülü saçmalıklarının arkasına saklanarak gerçekliği bulandıran ya da yokeden rahiplik yalnızca gereksiz değil ama engelleyici de olurdu. Buna göre Luther bütün bir özel rahiplik kavramını reddetti, onu Tanrının iletisini Hıristiyan halktan saklamakla suçladı, ve din adamlığına yalnızca Söz üzerine vaazlar vererek onun insanı Tanrıya götüren yolu konusunda bilgilendirme işlevini yükledi. Ama, deyim yerindeyse, tin kendini duyurma açısından alışılmadık ölçüde yetenekli olan bir insanı ziyaret etmişti, öyle ki, kuşkucu biri eski Kiliseyi kıran Sözün Tanrının mı yoksa Luther'in mi olduğunu merak edebilir. Otuz yıl boyunca Martin Luther'in güçlü düşüncesi ve geniş yüreği inanılması güç bir kitaplar, broşürler, vaazlar ve mektuplar selinde kendini ortaya döktü; her iki haftada bir yeni bir çalışma üretecek bir hızla yayım yaptığı hesaplanmıştır. Ve eğer diriliği sık sık kabalığa dönmüş ve kendini gizlemeyen nükteciliği ağzı-bozukluğa varmışsa, eğer tartışmacı yöntemi acımasızlığa ve güçlü kanısı zaman zaman yalnızca zararlı önyargıya dönmüşse, bunlar, söylemeye gerek yok ki, etkiyi zayıflatmadılar ve dinlemeyi isteyen birçoklarını geriye itmediler. Reformasyon böyle hiçbir altüst oluşun hiçbir zaman olamayacağı gibi tek bir insanın işi değildi; ama Luther olmaksızın bir Reformasyon da olmazdı.

Luther bağışlama belgelerine saldırırken tüm bunların hiç birinden kuşkulanılamazdı. Ama o erken tarihte bile Luther'in tanrıbiliminin

özsel yanlarının geliştirilmiş olduğunu anlamak önemlidir. Esenlik sorunun böylesine kararlı bir yolda bilincinde olan bir insanın gözünde bağışlama belgeleri şeylerin özüne dokunuyordu. Bağışlama belgeleri itiraf eden ve temizlenen günahkârlara dayatılan pişmanlığın affedilmesi idiler. Böyle bir gücü önemsiz ellere bırakma tehlikesi daha önceki papaları onları sağlamayı kendi üstlerine almaya götürmüştü; ama çok geçmeden parasal olanaklar görüldü, ve geç orta çağlarda olağan bir uygulama bir kötüye kullanıma döndü. Resmi öğretinin gerçek pişmanlık için gereksinimi ve salt bir bağışlama belgesi satın alarak günahların geçerli bir kaldırılışının olanaksızlığını vurgulamada her zaman dikkatli olmuş olmasına karşın, işin sıradan halka sunuluş ve onun tarafından kabul ediliş yolu çok daha kabaydı. Uygulamada bir papalık bağışlama belgesinin satın alınması yoluyla insanların en azından arafta geçirecekleri süreyi kısaltabilecekleri düşünülmeye başladı, ve on-beşinci yüzyılda yaygın olarak ölüler adına satın alınan bağışlama belgeleri ile onların araftaki ruhlarına da yardım edilebileceği savunulur oldu. Bağışlama belgelerinin her zaman açıkça dinsel bir amaç için—bir haçlı seferi, ya da bir katedralin yapılması—için duyurulmalarına karşın, gerçekte papalık gelirlerinin önemli bir kaynağı olmaktan başka bir anlam kazanmadılar. 1517'de Papa Leo X. Mainz'in yeni başpiskoposu Hohenzollern hanedanından Albert'in makamına geçmesi üzerine doğan ağır harcamayı onların satışı yoluyla karşılamasına izin verdi. Bu satış çok etkili olarak duyuruldu; gerekli önlemlere karşın, vurgu insanlara kendilerini ve akrabalarını arafın ateşlerinde geçirilecek zamandan bir para ödemesi yoluyla kurtarmaları için teklif edilen şans üzerine getirildi—bir ödeme ki, külfetli tövbe, bağışlanma ve pişmanlık sürecinden geçmeksizin azizlerin değerlerinden pay almalarını sağlayacaktı. Dahası, iş Wittenberg yakınlarında çalışan Dominikan John Tetzel gibi kaba satıcıların eline bırakıldı. Luther'in yaşadığı Elektöral Saksonya Tetzel'e kapalıydı, çünkü Elektör Bilge Frederick dinsel amaçlar için toplanabilecek tüm paranın kendisine ait sözde kutsal kalıntılar kolleksiyonu için harcanmasını istiyordu. Ama Luther'in insanları nehri geçiyor ve geriye günahtan özgürlüklerini tanıtlayacak kağıt kırpıntıları getiriyorlardı. Rahiplerini giderek artan bir öfkenin ve endişenin içinde buluyorlardı.

Böylece Luther bağışlama belgelerine yalnızca bir başka kötüye kullanım olarak değil, ama dinin özsel gerçekliğini yakından ilgilendiren birşey olarak saldırdı. Böyle bile olsa, tezlerinin belirsiz bir akademik tartışmadan daha çoğuna yol açması gereksizdi. Belli papalık güçlerini sorguluyorlardı, ama ılımlı bir yolda ve tartışma açma amacıyla. Luther onları Latince'de yayımlamıştı, ama hemen Almanca'ya çevrildiler ve matbaa yoluyla ülke dışına yayıldılar. Onlara duyulan ilgi genel, birdenbire ve beklenmedik oldu. Kendisi için bir talihsizlik olarak, Kilise eleştirmeni susturmaya çalıştı. Bağışlama belgeleri vazgeçilemeyecek denli

değerliydiler; Tetzel'in Düzeni hemen onu önemsiz bir Augustineciye karşı savunmaya geçti; Bavyera'da Ingolstadt'da profesör ve profesyonel bir tartışmacı olan John Eck kamu önünde Luther'i heretiklik ile suçlayarak işe karışmaya karar verdi. Dava Roma'ya gönderildi, ve bu yazgısal önemde bir adımdı. Eck'in saldırısına uğrayan Luther hazır olduğunu kalemi ile gösterdi ve görüşlerinde daha az temkinli olmaya başladı. Kendi Düzeni tarafından 1518 Nisanında Heidelberg'de bir taşra meclisinde kendisi için yanıt vermeye çağrılınca, yalnızca yandaşlarının sayısını arttırdı. Almanya tüm kötüye kullanımları adları ile adlandırmayı göze almış bu keşişi desteklemek üzere kıpırdarken, Roma hem orada Luther'in düşmanlarının yarattıkları etki tarafından, hem de onun kendisinin gelişmekte olan dili tarafından istemeye istemeye zorlu eyleme çekildi. Roma'ya çağırılan Luther 1518 Ağustosunda korunması için elektörüne başvurdu. Frederick onun Dominikan Düzenin generali ve kendi gününün önde gelen bir tanrıbilimcisi olan Kardinal Cajetan tarafından dinlenmesini sağladı. Cajetan Luther'in özsel olarak devrimci ateşten uzak olduğunu papalığı onu mahkemeden önce adı çıkmış bir heretik olarak görmeye inandıran düşmanlarının anladığından çok daha iyi anlamış görünür. Kardinal ile konuşmalar—Luther kazıkta ölüm cezası bekliyordu—oldukça barışçıl ama verimsiz geçti; Luther kanıları üzerinde dikbaşlılık ile diretti ve bir papanın yanılabileceğini ileri sürecek kadar ileri gitti. Büyük ölçüde rahatlamış olarak, güvenlik içinde Wittenberg'e geri döndü; çekişme sürdü.

Bundan böyle ünlü biriydi ve birçokları ondan önderlik bekliyordu. 1519 Temmuz ve Haziran aylarında Leipzig'de Eck ile kamuya açık tartışmalara girişti. Başlangıçta bu konuya ilgi duymamıştı: Eck Luther'in Wittenberg'deki bir meslektaşı ve yeni öğretinin kafası karışık ama tutkulu bir izleyicisi olan Andrew Carlstadt'a meydan okumuştu. Ama Luther kendisinin saldırıya uğradığını düşündü ve Eck'in karşısına kendisi çıkmaya karar verdi. Daha deneyimli olan tutucu Eck çok geçmeden onu belirsiz sözlerden vazgeçerek ödünsüz önesürümlerde bulunmaya kışkırttı: Yalnızca papalar değil, ama Kilisenin Genel Konseyleri bile yanılabilirdi. Kutsal yazılar biricik yetke idi. Şimdi yüz yıl önce Bohemyalı John Hus'un mahkemesinde heretik olarak mahkum edilmiş olan öğretileri savunmuştu; işler bu noktaya gelince, tartışmaya katılan Saksonya Dükü George kararlı bir tutucu olarak ellerini kaldırdı ve heretiğe bağırdı. Gerçekten de, bundan önce ortodoks eğitimden geçmiş her tanrıbilimcinin ve yurtsever Almanın yapmak zorunda olduğu gibi Hus'u reddetmiş olan Luther bundan böyle Kilisedeki papa egemenliği üzerine o erken saldırılarda bir anlam olduğunu düşünmeye başladı. Leipzig salt tanrıbilimsel başlangıç noktalarından ne kadar ileri gitmiş olduğunu tanıtladı: Geri çekilemeyecek kadar.

Çarpışma çalışma odasında ve basında sürdü; Kilise karışıklık için-

deydi. 1520'de Luther inançlarının, öğretisinin ve tarihsel öneminin temeli olarak kalan üç büyük incelemede kesin olarak gemilerini yaktı. *Alman Ulusunun Hıristiyan Soyluluğuna Seslenış*'te "Romanistler"in kötüye kullandıkları güçlerini savunmak için diktikleri "kağıttan duvarları" çözümledi, yok etti, ve Almanlardan bir Genel Konsey toplayarak Kilisesyi reformdan geçirmelerini istedi. *Kilisenin Babil Tutsaklığı* papalığa Hıristiyanlığı gerçek dinden yoksun bıraktığı için saldıran tanrıbilimsel bir incelemedir; yeni tanrıbilimin temelini betimler ve yalnızca üç kutsamanın (vaftiz, pişmanlık ve son yemek/*baptism, penance, eucharist*) kutsal yazılara uygun olduğunu bildirir. Bu öteki dördünü (doğrulama, hastalara yağ sürme, düzenler ve evlilik/*confirmation, extreme unction, orders, marriage*) kaldırdı ve bütün bir kutsama kavramını ayini yöneten rahip tarafından yaratılan esenliğe bir aracı olmaktan çıkararak inananın kayrayı alabilmesini sağlayacak vesileye değiştirdi. Zamanı gelince reformcular pişmanlığı da bir yana atacaklardı. Son olarak, *Bir Hıristiyan İnsanın Özgürlüğü* başlıklı çalışması, hasım ile ilişki kurmak için son bir girişimde bulunarak, inanç yoluyla aklanma ve tüm inananların rahipliği öğretilerini uzlaşıcı terimlerde yeniden dile getirdi. Bununla birlikte, geniş bir kamuya ve çok yüksek sayılarda satılan bu çalışmalar (yalnızca bilginlere seslenen *Babil Tutsaklığı* Latince'de yazılmıştı) genel olarak Luther'in şimdiki bölünmeci konumunu tanımlamaya ve destek toplamaya hizmet ettiler. X. Leo, korkmada gereğinden öte geç kalarak ve korkusunu şimdi gereğinden öte büyüterek, *Exurge Domine* Bullası ile (Haziran 1520) Luther'i aforoz etti ve karar Ocak 1521'de bir başka bulla, *Decet* tarafından yürürlüğe koyuldu.[1]

Luther'in tepkisi hem karakteristik hem de sembolikti. Üç yıllık savaşım öz-güvenini büyük ölçüde arttırmıştı: Ama alçakgönüllülükten gelen bir öz-güven, çünkü ona verilen destekte Tanrının istencinin işlerini ve kendi haklılığının inancasını görüyordu. Bunlar onun eskatolojik bilincini papanın Apokalipsin Antichristi olduğuna da inandırmışlardı; hem konu üzerine kendi bildirimleri hem de günün yoğun propaganda yazını, çarpıcı ama sık sık kaba gravürlerinin çoğalması ile, giderek daha sakınmasızca saldırgan ve daha sövgücü bir ton kazandı. 1519'da Luther gerçekten papanın yanlış bilgilendirildiğine ve yalnızca aydınlanmaya gereksinimi olduğuna inanmıştı; 1520'de bu büyük hayvanın yokedilmesi gerektiğini biliyordu. Uçurumu kapamak olanaksızdı. Şimdi küreğini alarak onu daha da derine doğru kazmaya başladı. 1520 Aralığında Wittenberg'de kamu önünde ve bir tören havasıyla *Exurge domine*'yi yaktı. Birlikte yananlar arasında karşıtlarının kitaplarının bir bölümü ve Katolik kanon yasasının ciltleri de vardı. Onun için ve izleyicileri için Luther'in davası gospelin davasıydı, ve gospelin davası Kili-

[1]Papalık buyruklarına onlara bağlanan kurşun mühürden (*bulla*) ötürü bu ad verilir, ve ilk sözcüklerine göre adlandırılırlar.

senin papalığın son 500 yıl içinde yaratmış olduğu tüm erk ve hükümet araçlarından temizlenmesini gerektiriyordu.

Tetzel üzerine saldırısı ile kendini belli belirsiz göstermeye başladığı üç yıl içerisinde, Luther böylece Almanya'nın çoğunu kıvrandıran, nüfuzlu insanların büyük bir sayısını onun izleyicileri arasına katan, ve kendi ülkesinin sınırlarının çok ötelerinde hem adını kötüye çıkaran hem de ona destek kazandıran bir devimin tinsel—ve birçokları için politik—önderi olmuştu. Luther'e bu harika gelişimin Tanrının onayının bir belirtisi olarak görünmesine hayret etmemek gerekir; bununla birlikte, tarihçi bu tek düzen-kardeşinin protestosunun böylesine hızlı bir biçimde Kilisenin birliğine ve papanın üstünlüğüne gözdağı veren bir devime genişlemesini olanaklı kılan koşulların olup olmadığını sorabilir.

2. Almanya'nın Durumu

On-altıncı yüzyılın başlarında Almanya olarak bilinen prenslikler ve topraklar karmaşası gönencinin ve nüfusunun doruğunda bulunuyordu. Özel olarak kasabaların, tecimin ve zanaatların büyümesi ve gelişimi yer almıştı. On-üçüncü yüzyıldaki tarımsal sıçramanın yaklaşık 1350 yıllarından sonra vebanın yol açtığı nüfus kırılmasında çöküşü yalnızca tecim kasabalarının gönencini arttırmıştı: Kuzeyde Hanseatik Liga Baltık ve Kuzey Denizlerine egemen iken, güneyde ise Tuna ve Ren kentleri Alpler üzerinden İtalya'ya doğru ve batıda Fransa'dan ve Burgundy'den doğuda gelişmekte olan işleyim ve pazar alanlarına doğru kârlı tecim yollarını denetliyordu. Almanya o sıralar Avrupa ekonomik dizgesinin özeği idi, çünkü Fransa önceki iki yüzyılın savaşlarında ve İtalya önceki otuz yılın Fransız-İspanyol savaşlarında zayıf düşmüştü. Gönençte ve nüfusta büyüme zanaat loncalarında örgütlenmiş işleyim dallarının büyümesinde sonuçlandı ve bu arada kırsal alan da genişleyen pazardan kazanç sağladı; 1500'de güneyin ve güney-batının eski "çekirdek" toprakları oldukça iyi durumdaki köylü tarımını barındırırken, Elbe'nin doğusunda tecimsel tahıl üretimi için büyük ovaların açılması başlıyordu. Doğal kaynaklar daha önce hiçbir zaman olmadığı gibi sömürüldü: Almanya madenciliğin ve dolayısıyla metal ve silah fabrikatörlerinin özeğiydi. Tecim ve gönenç güçlü bir para pazarı ve Fuggerler gibi finans kurumlarını üretti. Avusturya'nın Habsburg düklerinden kiralanan Tyrol madenlerini güvence olarak kullanan Fuggerler uluslararası finansta İtalyan firmalarının yüzyıllarca süren tekellerine rakip olacak yetenekli kapitalistler idiler. Her ikisi de Augsburglu olan Fuggerlerin ve rakipleri Welserlerin kazanç alanları Macaristan'ın kıyısından Amerika'daki İspanyol kolonilerine dek uzanıyordu; onların ve benzerlerinin günün her hükümeti ile ilişkileri vardı. Gönenç kentlilik kültürünün

yaygınlaşmasında da yansıtıldı. Bu yalnızca Fuggerlerin değil, ama ayrıca büyük "İtalyanlar"ın yanında durmaya yaraşır Lucas Cranach ve Albrecht Dürer gibi sanatçıların da çağıydı; ve Basel'de Erasmus'un da yayımcısı olan Froben gibi matbaacıların; kasabalarda dünyasal eğitimin hızla yayılışının, üniversitelerin kuruluşunun, hümanizmin linguistik disiplinlerinde ve Roma tüzesinin kılgısal kullanımında eğitilmiş insanların doğuşunun. Luther'in Almanyası birçok yolda Avrupa'nın en diri, en serpilmiş parçasıydı.

Bununla birlikte, bu gönenç ve güç kimi ciddi sorunları ve gerilimleri gizleyemedi. Herşeyden önce, Almanya politik bir birlik değildi; ona politik bir dağınıklık demek aşırı olmayacaktır. Adda Kutsal Roma İmparatorluğu ile özdeş iken, gerçekte tüm özeksel yetkeden yoksundu. Yalnızca İmparatorluğun uzakta kalan bölümleri (İsviçre konfederasyonu, Hollanda'nın çoğu, Bohemya, Milano) onunla tüm önemli bağıntıyı koparmakla kalmamıştı; Almanya'nın kendisinde imparatorun yetkesi neredeyse herhangi bir anlam taşımaya son vermişti. İmparatorluk tahtı, kuramda seçime bağlı olmasına karşın, hemen hemen yukarı Ren çevresinde ve Avusturya illerinde büyük topraklara iye olan Habsburg Hanedanında kalıtsal olmuştu. İmparator Maximilian (1493-1519) on-beşinci yüzyılda yalnızca Besançon çevresindeki Özgür Burgundy Kontluğunu değil (asıl dükalık 1477'de Fransa'ya teslim edilmişti), ama Hollanda'nın büyük tecim ve işleyim özeklerini de (Brabant, Flanders, Artois, Luxemburg vb. gibi) kapsayıncaya dek büyümüş Burgundy topraklarının kalıtçısı prenses ile evlenince Habsburg gücünü büyük ölçüde arttırdı. Bununla birlikte, ailesinin gücündeki artış Almanya'nın örgütlenmesinde kâra dönüştürülemedi; 1500 sıralarında özeksel kurumlar—ulusal bir hükümet, ulusal tüze mahkemeleri, ulusal vergilendirme—yaratmak için girişimler neredeyse başlar başlamaz gevşediler. Sevimli, atılgan, sorumsuz ve güvenilmez bir serüvenci (ve bunda çok popüler) olan Maximilian başarıyı sürdürmeye yetecek bir tutarlık ile hanedanın genişletilmesi dışında hiçbir politika izlemedi.

İmparatorluk yetkesinin yokluğunda, ve kendi payına onun sürekli zayıflığını sağlama bağlamak üzere, Almanya'nın parçalara ayırılması hükümet görevini ve hırs olanaklarını ayrı toprakların egemenlerine geçirdi. Özel olarak, prensler zamanlarını doğru olarak okuyabilmenin belirtilerini gösterdiler. En büyüklerinden—imparatoru seçme hakkını taşıyan kümeyi oluşturan yedi elektör[2]—toprak gösterebilen en sonuncu konta ya da lorda dek, on-beşinci ve on-altıncı yüzyıllarda güçlerini içeride sağlamlaştırma ve dışarıdan saldırılara karşı koruma gibi çifte bir görevi üstlendiler; birçok prenslikte etkin temsilci meclisler bulunsa da, bunlar genel olarak daha da öte parçalanmaya karşı prensin ön-

[2]Köln, Mainz ve Trier'in dinsel prensleri; Bohemya, Saksonya (Ernestine Saksonyası; Albertine bir dük tarafından yönetiliyordu), Brandenburg ve Palatinate'nin dünyasal egemenleri.

derliğine yardım ettiler. İmparatorun yetkesinden başka hiçbir yetke tanımayan imparatorluk kentleri en azından şimdilik kendi yetkelerini elde tutmayı başarabildiler; sayıları seksen beş kadar olan bu kentler bağımsızlıklarını kıskançlıkla korudular ve savunmalarını sürdürdüler; kimileri—Nürnberg gibi—süreçte oldukça geniş toprak iyelikleri kazanırken, çoğu ayrıcalıklarına, gönençlerine ve kent duvarlarına güvendiler. Kasabaların içinde oligarşik baskı sürekli olarak arttı, ama sağlam bir biçimde patrisyenlerin elinde olan Nürnberg dışında, daha önemsiz yurttaşlar ve zanaatçılar loncalarında ve dolayısıyla kasaba hükümetinde dikkate değer bir güce komuta etmeyi sürdürdüler.

Özellikle kentlerin ve toprakların bir birliği olan Swabia Ligasının silah gücüyle belli bir düzeni dayattığı güney-batıda, prenslerin ve kentlerin değirmen taşları arasında öğütülmüş daha küçük bir soyluluk kesimi olarak imparatorluk şövalyelerinin (*Reichsritter*) büyük bir kütlesi bulunuyordu. İmparatorluk tahtının doğrudan kiracıları (*tenants-in-chief*) olduklarını ileri süren bu insanlar on-dördüncü yüzyılın tarımdaki bunalımının en belirgin kurbanları olmuşlardı ve durumları henüz iyileşmiş değildi. Atalarından kalan (ve genellikle çok konforsuz olan) şatolarının gücü altındaki çok küçük iyelikleri yöneterek, ve büyük ölçek ata gururu yüklenmiş olarak, gereksinimlerini ancak bağımsızlıklarını teslim edip prenslerin hizmetine girerek ya da kırsal alanları yağmalayarak karşılayabiliyorlardı. Silah kullanmada eğitimli oldukları için, ve sık sık profesyonel asker çetelerine öncülük ettikleri için, gözardı edilemezlerdi; gene de kısır ve zayıflayan bir sınıf oluşturuyorlardı, tehlikeli bir nihilizme yetenekleri vardı ve genellikle korkuluyorlardı. Belki de haklarında genellemelerde bulunmak doğru olamayacaktır; tümü de hırsız baronlar ve gezgin şövalyeler değildiler. Gururlu bir *condottiore*, bir serüvenci ve (para için) Swabia Ligasının bel kemiği olan Franz von Sckingen gibi bir insan hiç kuşkusuz betimlemeye uyar; tıpkı, biraz daha zayıf bir yolda, Köylüler Savaşında bir köylüler çetesinin askere alındığı ileri sürülen ve çok geçmeden kaçtığı kesinleşen önderi olarak kuşkulu bir rol oynayacak olan Gotz von Berlichingen'in de uyması gibi. Ama prenslik ya da imparatorluk danışmanları olan birçokları, ya da kasabaların yazgısını paylaşan birkaçı, ya da bir imparatorluk şövalyesinin anarşik içgüdülerini bir hümanistin eğitimi, bir şairin kalemi ve ütopyacı bir reformcunun düşleri ile birleştiren Ulrich von Hutten için ne denecektir?

On-altıncı yüzyılın başlarında darda kalmaya başlayan bir başka küme ise köylülerdi—ya da, daha doğrusu, eğer *Bauer* sözcüğünü on-altıncı yüzyıl İngilteresindeki eşdeğeri ile çevirirsek, kırsalın avamı idi. Çünkü İsviçre'yi ve Avusturya'yı da içine almak üzere Alman güneyinin köylüleri bir miktar malları ve daha çok hakları olan insanlar idiler; özgürlüklerinden seyrek olarak bütünüyle yoksundular, az sayıda zo-

raki hizmet yükleri vardı ve silah taşıyan, sık sık yasada korunan küçük mülk sahipleri idiler. Ama on-beşinci yüzyılda bütününde onlardan yana olan ekonomik ve politik durum on-altıncı yüzyılda onlara karşı dönmekteydi. Artan sayılar eldeki yetersiz toprağa koşuyorlardı; yükselen ederler—büyük ölçüde Alman gümüş madenlerinin verimi ve Alman teciminin gücü tarafından başlatılan bir enflasyon—topraklı lordları mülklerinden sağladıkları geliri arttırmaya zorluyordu. Bu Almanya'ya özgü bir sorun değildi; tüm Batı Avrupa üzerine iyi durumdaki bir köylülük kendini saldırı altında buldu. Bununla birlikte, Almanya'da belli bir koruma sağlayabilecek herhangi bir ulusal yetkenin yokluğu, büyük ve küçük lordların bolluğu, ve değişik töreleri ve politikaları olan toprakların birbirlerine karışması hep birlikte küçük insanın yaşam koşullarını ağırlaştırdılar. Dinsel lordlar ve herşeyden önce manastırlar eski yükleri yeniden dayatma, derebeylik haklarını genişletme ve yeni haklar ileri sürme girişiminde özellikle öne çıktılar. Köylüler önceden beklenen tepkiyi gösterdiler; 1520'yi önceleyen elli yılı Constance Gölü çevresindeki, Kara Orman, Württemberg, Styria ve Carinthia'daki dağınık ayaklanmalar doldurdu. Bu bölgelerde istem "eski yasa," geleneksel değişmez haklara ve ödevlere bir geri dönüş idi; ama gerçekte köylüler geleneksel ilişkileri değiştirmek için politik yapıda Roma tüzesinin kurallarını ve uzmanlarını kullanan yenilikçi lordlara karşı protestoda bulunuyorlardı. Ama yukarı Ren çevresinde ve Alsace'da *Bundschuh* denilen bağcıklı köylü ayakkabısını simgesi olarak alan daha da uğursuz bir devim kendini gösterdi. Burada "Tanrının yasası" için istemler duyuldu ve sık sık geç orta çağların sayısız binyılcı ve anarşik taşkınlıklarını anımsatan gerçekten köktenci ve devrimci görüşler doğal eşitlik ve yoksulların utkusu adına tüm yetkeye gözdağı verdiler. Bu hoşnutsuz köylülük özellikle çoğu kırlara saçılmış ve köylerden güçlükle ayırdedilebilen küçük kasabalarda olmak üzere kentli esnaf ve küçük zanaatçılar arasında bağlaşıklar buldu. Eğer dünyasal lordlar içerlemelere hedef olduysalar, daha baskıcı olan dinsel lordlar için duyulan duygu ise nefretti; ve tüm bunlara Yahudi tefecilere ve tıraşlı rahip yamaklarına yönelen ve kendini zaman zaman şiddet eylemlerinde gösteren genel bir düşmanlık eşlik ediyordu.

Gerçekten de, bu toplumsal gerilimler büyük ölçüde Kilisenin durumunda yansıdı. Yozlaşmasının ünü, varsıllığına duyulan haset, tinsel bir yaşamın çok az eşlik ettiği tinsel gösterişlerine duyulan nefret—bunların hiç biri Almanya'ya özgü değildi. Çok iyi bilindiği gibi, papadan aşağıya doğru bütün bir Batı Kilisesi bir güven bunalımı içindeydi. Hem bir esenlik aracı olarak hem de zamansal bir kurum olarak Kilise kuşkuluydu; on-dördüncü yüzyıldan başlayarak, kilise-dışı insanlar tüm düzlemlerde kendilerini ona gereksinimden kurtarıyorlardı ve bu arada dinadamlığı, ve özellikle dinsel düzenler, sürekli olarak daha dünyasal

olmuş, esinlendirici olmaktan çıkmışlardı. Ama yine sorun özellikle Almanya'da gelişti; orada Kilise başka ülkelerde olduğundan daha da kötü bir durumdaydı ve daha haklı öfkelere hedef olmuştu. Kilisenin yüksek görevleri aristokrasinin tekeli altındaydı ve olağan kötüye kullanımlar olarak simoni ve nepotizm yaygındı. Fransız ve İngiliz piskoposları ve manastırları genişlemekte olan kilise-dışı nüfusun gereksinim duyduğu toprakların büyük bölümünü ellerinde tutarken ve yüksek kiralardan sağlanan gelir ile geçinirken, Almanya'dakiler ise ek olarak sık sık ellerinde yaşam ve ölüm güçleri olan toprak egemenleri idiler. Almanya'nın belki de beşte biri büyük prens-piskoposların elindeydi (Münster, Würzburg, Magdeburg, Mainz, Salzburg ve daha başkaları), ve bunların iyelikleri herhangi bir dükün iyelikleri kadar büyüktü. Daha alttaki din adamları her yerde yoksul ve açgözlü ve sık sık bilgisiz idiler; Almanya'da bir de başka her yerde olduğundan bütünüyle ayrı olarak kalabalıktılar. Papalığa gelince, Fransa'da ehlileştirilmiş, İspanya'da sindirilmiş, İngiltere'de (şimdilik) ortama uyarlanmıştı; Almanya'da uluslararası istemleri, parasal beklentileri ve atamalara karışmaları en çoğundan dağınık direniş ile karşılaşıyordu, çünkü imparatorluk tüm anlamını yitirmişti.

Reformasyondan uzunca bir süre önce birçok Alman prensinin ve çok sayıda öz-yönetimli kasabanın Kilisenin işlerinin gidişine karışmaya başlamış oldukları doğrudur. Bu, çok iyi bilindiği gibi, batı monarşileri için doğruydu ve orada dünyasal egemenler din adamlarının sözde bağımsız düzenleri üzerinde büyük ölçüde denetim uyguluyorlardı; ama Almanya'da bile birçok kilise-dışı yetke manastır disiplini üzerinde gözetimde bulunuyor, papanın ya da piskoposun etkisini dışarıda—ya da hiç olmazsa aşağıda—tutuyor, kendi din adamlarını vergilendiriyordu. Cleves dükü gibi küçük bir prens hakkında onun kendi toprağında papa olduğu sözleri duyuluyordu; Saksonya Dükü George gibi iyi bir Katolik kendi Kilisesini denetlemede hiçbir sınır tanımıyordu; Cenevre piskoposları Savoy dükleri tarafından atanıyordu. Ama bu egemenler belli bir düzeye dek Kiliseyi kendi istençleri altında tutabilseler de, halklarının Kilise ile ilgili olarak yaşadıkları şeyler ile pek ilgilenmiyorlardı; ve bu kadar çok kilise adamının bağımsız güç uyguladığı bir bölgede, Kilisenin zamansal gücü başka her yerde olduğundan daha zorlu olarak sürüyordu.

Her durumda, dünyasal nefretlerden ve yakınmalardan bütünüyle ayrı olarak, genel olarak Batı Avrupa'nın, ve bir kez daha özel olarak Almanya'nın, ancak bir tinsel bunalım denebilecek olan şeyin sancılarını çektiğinin belirtileri açıktı. Kilisenin enson bozulması varsıllığında, sık sık görülen dünyasallığında, biraz abartılmış ahlaksızlığında, bir İtalyan küçük prensinden daha çoğu olmayan yabancı bir papaya boyun eğmesinde yatmıyordu; güvenlerin yıkılması ile damgalanan bir dönem-

de sorunlu kuşaklara barış ve avunç getirmedeki tam yeteneksizliğinde yatıyordu. Veba, savaş, ekonomik zayıflama, tümü de geç orta çağları yanlış anlaşılması olanaksız bir tinsel rahatsızlık ile damgaladı. Ortaçağ toplumu, ve onunla birlikte ortaçağ Kilisesi, on-dördüncü yüzyılda yaşanan yıkımlarda gerçekten kötü bir sarsıntı geçirmişti, ve on-beşinci yüzyıl bunun sonuçlarının tüm belirtilerini taşıyordu. Böylece çağın büyümekte olduğu ileri sürülen materyalizminde hasır altı edilmekten çok uzak, esenlik sorunu kendini açıkça çarpıcı ve sık sık tuhaf biçimlerde duyurdu. Kilisenin avunçları doyum vermeyi başaramadılar. On-ikinci yüzyılda St. Bernard'ın yeniden diriltilen manastırcılığından bu yana ilk kez manastıra sığınma çekici olmaya son vermişti; başka yerlerde dini bütünlerin sayısı artan nüfuslara bir tür ayak uydurmuş olsa da, Almanya'da on-beşinci yüzyıl inanç olmadan edilmiş yeminlerden sayısız kaçışa tanık oldu. En iyi ruhlar yanıtı gizemcilikte, ruh ve Tanrı arasında doğrudan bir birlik özleminde aradılar; gizemcilik yalnızca bir kurum olarak Kilisenin üzerinden atlamakla kalmıyor, ama onun işe yarar bir bütünde usu ve tanrısal bildirişi birleştirmiş olma savını da zayıflatıyordu. Master Eckhard'dan (1260-1327) ve John Tauler'den (ö. 1361) doğan güçlü Alman gizemci geleneğinin İngiltere'de ve İtalya'da benzerleri vardı; Tauler hiç kuşkusuz kendi kayra tanrıbilimi bir bakıma büyük gizemcilerin bireysel olay-öykülerinin bir evrenselleştirilmesini temsil eden Luther'i etkiledi. Bununla birlikte, öğretide ve boyuneğmede bu ortaçağ gizemcilerinin bütünüyle ortodoks kalmış oldukları vurgulanmalıdır. Aynı şey Hollanda'da Ortak Yaşam Kardeşlerinin benzer ama daha yüceltilmiş dinsel inançları için de geçerliydi; *İsa'ya Öykünme*'si çok okunan bir kitap olan Thomas à Kempis (1380-1471) Kilisenin tüm öğretisini kabul etti, ama vurguyu insanın iç yaşamı ve bireyin İsa'nın örneğine öykünmesi üzerine getirdi. Bu *devotio moderna*—ki Erasmus'un Hıristiyanlığı ondan kaynaklandı—tarafından etkilenen bölgeler reformdan geçmiş yeni düşünceler için verimli topraklar olduklarını göstereceklerdi.

Daha az arı ruhlar ve toplumsal olarak hoşnutsuz olanlar arasında Kiliseden duyulan doyumsuzluk daha endişe verici biçimler aldı. Hiç kuşkusuz büyük bir sayıda insan bir biçimsel tapınma, davranışsal kuşkuculuk ve muazzam ilgisizlik karışımına başvurdu; ama bu hiçbir biçimde herkes için geçerli değildi. Ortaçağ dini güçlü bir apokaliptik yeniden-dirilişçilik öğesi kapsıyordu ki, bu zaman zaman kendiniatayan messiahların deliliğine yükseliyor ve genellikle yoksulların ve mülksüzleştirilmişlerin hakları üzerine köktenci düşüncelerin eşliğinde bulunuyordu. Yine, bu patlamalar Hollanda'da, özellikle Flanders'in işleyimci sınıfları arasında sık görülüyordu, ve belki de on-beşinci yüzyılın kendilerini Tanrının seçtiği kullar olarak gören ve Yasadan özgür sayan Özgür Kardeşlerinde doruğuna vardığı söylenebilir. Bunlar mal-

ların ortaklığına ve eşeysel özgürlüğe olmaktan çok, eğer gereksinim varsa şiddet yoluyla alınmak üzere tüm şeylerin ve kadınların onlara ait olduğuna inanıyorlardı. Ama Almanya da fenomeni tanımış, ve onu belki de hiç unutulmayacak bir yolda o peygamber ve radikal devrimci Niklashausen Davulcusunda (1476) tanımıştı. Davulcu binlerce ateşli hacıya milleniumu duyurduktan ve yabanıl beklentiler uyandırdıktan sonra bir heretik olarak yetkeler tarafından yakıldı. Bununla birlikte, düşünceleri onu güneyli Alman köylüleri arasında yaşattı ve yineleyen *Bundschuh* ayaklanmalarını başlatmada kendi rollerini oynadılar. Böyle aşırılıkların sıklığı ve sıradan halkı kolayca alevlendirmeleri durumun kararsızlığını tanıtlar.

Gizemcilik ve binyılcılık Kilisenin insanların ruhları üzerindeki egemenliğine gözdağı verdi; eğitimliler arasında, hümanizm Kilisenin yetkesi ve ilmi için saygıyı azalttı. Yine bu da özellikle Almanya için doğruydu. Petrarch'ın eskileri yeniden keşfetmesinden Hıristiyanlığın 1480'lerin Florence Akademisinde Marsilio Ficino ve Pica della Mirandola tarafından Platonik yeniden-yorumuna dek İtalyan hümanizmi gerçekten de sık sık Kiliseye, papalığa ve skolastik tanrıbilime karşı saldırılarda bulunmuştu; ama İtalyanlar bütününde her iki dünyada da yaşamayı başardılar, ve bunun başlıca zemini II. Pius'tan X. Leo'ya Rönesans papalarının bir kural olarak hümanizmi korumuş olmalarıydı. Doktrin noktalarında bu yazarlar ya ortodoks ya da suskun idiler ve ancak birkaç dürüst pagan bu kuralın dışında kaldı. Ne de kuzeyin hümanistleri özellikle heterodoks idiler. Büyük önderleri Desiderus Erasmus (1466-1536) *devotio moderna* tininde yetiştirilmesine bağlı kaldı; kötüye kullanımları tüm eleştirisine ve dinin ereğinin düşmüş insanın tansıklar aracılığıyla kurtarılması değil ama kurucuya öykünme içinde yaşanan bir yaşam olduğu konusundaki en iç inancına karşın, niçin Kilisenin özeksel öğretilerinin ve ayinlerinin insanların çoğunluğu için saklanmaması gerektiği konusunda bir neden görmedi. Bununla birlikte, iç yaşam üzerinde yoğunlaşması biçimsel ayinlere ve rahiplik gösterişlerine Erasmus kadar düşman ama daha az temkinli olan izleyicilerinden ve öğrencilerinden birçoğunu ilkin Luther'de kendi türlerinden olan birini bulduklarını düşünmeye götürdü; Erasmuscu hümanistler böylesine duyarlı olarak kişisel öğretiler savunan bir keşişin şaşırtıcı görünüşüne başlangıçta (kollama eksik olmamak üzere) gülümsediler.

Hümanist ilim İncil'i ve Babaları yeni ve daha iyi yayımlarda incelemekle Kilisenin entellektüel temellerinde saldırıda bulundu. Özel olarak Erasmus'un Yunanca *Yeni Ahit*'i (1516), *ecclesia/kilise, topluluk* ya da *presbyter/yaşlı, rahip* gibi anahtar-sözcüklerin geleneksel yorumuna karşı iğneli açıklamaları ile, çağdaş ve kökensel Kiliseler arasındaki uçuruma dikkati çekmekle çok şey yaptı. Geleneksel felsefelere ve öğrenim eksikliğine duyulan hümanist küçümseme, akademik duruşunda

aklanmış olarak, günün anti-klerikalizmine bir başka öğe daha ekledi. Gücünü özellikle zamanının önde gelen Hebraisti John Reuchlin (1455-1522) üzerine tartışmada sergiledi. Reuchlin dönmüş bir Yahudi olan John Pfefferkorn'un 1509'dan sonra Yahudi kitaplarını bir imparatorluk kararı ile yok ettirme girişimlerine karşı çıktı ve yürekli olarak onların savunusunu üstlendi. Sövgü broşürlerinin olağan kavgası patlak verdi, ve kavga tutucu skolastik felsefeyi temsil eden Dominikanların Pfefferkorn'un obskürantist davasını savunmaları ve Reuchlin'in heretiklik ile suçlanmasını sağlamaya çalışmaları olgusu tarafından içinden çıkılamaz bir durum kazandı. Reuchlin aldığı destek mektuplarını *Ünlü İnsanların Mektupları* (1514) başlığı altında yayımlayarak gücünü gösterdi. Bu onu savunanlar arasında daha yürekli olanları tarihin en başarılı hiciv darbelerinden birini üretmeye götürdü: *Karanlık İnsanların Mektupları* (1515 ve 1517). Bunda yorgun düşmüş geleneklerin "keşiş" savunucuları Reuchlin'in karşıtları tarafından işkence edici bir Latince'de yazılmış oldukları ileri sürülen mektuplarda tüm bilgisizlik, aptallık, değersizlik ve bencillikleri içinde ortaya serildiler. Bütün bir Almanya'da o iki cilt üzerinde patlayan kahkaha fırtınası hem eski ilim üzerine halkın görüşüne tanıklık etti, hem de ona katkıda bulundu.

Karanlık İnsanlar'ın yazarlarından biri Ulrich von Hutten (1488-1523) kimi bakımlardan Alman hümanizminin özetiydi. Bir bilgin ve şair, dahi bir gazeteci, papadan ve keşişlerden ve rahiplerden şiddetle nefret eden biri olarak, yeteneklerini yabancı gasp ve yabancıya kölelik karşısında ulusunun ve kendi şövalyelik düzeninin çıkarlarını desteklemek üzere kullandı. Özgürlük ve özgür düşünce parolaları idiler; aşırı ve tehlikeli olmasına karşın, obskürantizmi ve sömürüyü nerede görürse görsün duraksamadan üzerlerine saldırmasından ötürü saygıyı hak eder. Hutten Luther'in ortaya çıkışını memnuniyetle karşılayan ilk adlardan biriydi; onda Almanya'nın beklemekte olduğu kurtarıcısını gördü. Ama Hutten hiçbir biçimde yalnız değildi. Hümanistlerin tümü de eğitim kuramlarına düşkünlük derecesinde ilgi gösteren insanlardı, ve konu üzerinde Erasmus ve İspanyol Juan Luis Vives (1492-1540) gibi önde gelen adlar kalabalığı ilgide değil ama yalnızca derinlikte aşıyorlardı. Aralarında Erasmus'u sayamasak da, içlerinden pek çoğu öğretmen olarak da çalışıyordu. İtalya'da ve Fransa'da ve en sonunda İngiltere'de de aristokrasinin eğitimi ve uygarlaşmış beyefendinin üretimi üzerinde yoğunlaştılar; örneğin Baldassare Castiglione'nin *Courtier* (1528) ya da Sir Thomas Elyot'un *The Boke of the Governour* (1531) başlıklı etkili kitapları bu ortamda çıktılar. Almanya'da okullarda ve üniversitelerde gerçekten sağlam temeller attılar. Başka hiçbir yerde hümanist öğretmenler tarafından eğitilen insanlar, özellikle kasaba katipleri ve prens danışmanları olarak, yönetimde böylesine önemli konumlar doldurmadılar. Her ne olursa olsun, ilk olarak yeni ilmin insanları Luther'i

kendilerinden biri olarak düşündüler. Örneğin Elektör Frederick'in sekreteri George Spalatin elektörü Roma'ya çağrılara karşı çıkmaya ikna ederek reformcuyu 1518'deki protestosunun neden olduğu ilk bunalımda kurtardı, çünkü eğer çağrılar kabul edilseydi bu büyük olasılıkla Luther'in sonu demek olacaktı. Aynı zamanda, Hutten ve Spalatin sonuna dek Luther'in yanında durmuş olsalar da, başka hümanistlerin çoğu çok geçmeden onun geleneksel tanrıbilim ve Kilisenin gücü üzerine saldırısının onların isteklerinin çok ötelerine geçtiğini anlamaya başladılar. Gerçekten de, Luther'in üzerinde kuluçkaya yattığı yumurtayı Erasmus'un yumurtladığı biçimindeki eski deyişe karşın, insanın gizilliklerine duyulan hümanist güven ile Luther'in onun çaresizliği üzerine kanısı arasında, Erasmus'un soğuk usu ile Luther'in tutkusu arasında çok az ortak nokta vardı. Gene de, bağlaşma sürmekte iken Luther'in iletisinin yayılmasına ve anlaşılmasına katkıda bulundu.

Öyleyse açıktır ki, Almanya'nın durumu Luther'e yardım etti; bu durum düşüncelerinin—yeni matbaa silahının yardımı ile—bütün bir halkın imgelemini yakalamadaki olağanüstü hızını açıklamaya yardım eder. Bu koşulların—anti-klerikalizm, ulusalcılık, yabancı bir papadan duyulan nefret, toplumsal hoşnutsuzluklar, politik tutkular, entellektüel ve tinsel kargaşa—herhangi bir biçimde Luther'in ya da Reformasyonun ortaya çıkışının nedenleri olması gibi birşey söz konusu değildir. Durum bütünüyle dengesizdi, ama dengesizlik herşeye gelişebilirdi. Aslında Reformasyonun tuttuğu özel yol kimi bakımlardan tahmin edilebilirdi, ama başka bakımlardan değil. Kilise-dışı denetime güdümlü bölgesel Kiliselerin daha öte büyümesine yardım etmiş olması hiç kuşkusuz önceki gelişmeler ile tutarlıdır. Şövalyelerin zayıflaması önceden görülebilirdi, ama köylülüğün ve kasabaların bir ölçüde Reformasyonun doğrudan sonucu olan zayıflaması değil. Ne de tinsel altüst oluşa gerçekte olduğu gibi öylesine zayıf bir toplumsal devrimin eşlik etmiş olması herhangi bir biçimde beklenen birşeydi: İşaretler tam tersini gösteriyordu. Reformasyonun tanrıbilimi insanların—bilginlerin ve başkalarının—en önde gelen entellektüel kaygıları olarak yeniden diriltmesi Rönesansın arkasında gelen ve biçimsellikten giderek uzaklaşan salt törel Hıristiyanlık ile uyum içinde değildi, çünkü hümanistlerin çok çeşitli dünyasal ilgileri ile bir kopuşu imliyordu. Yeni tanrıbilim ve yeni Kilise görüş özgürlüğü getirmedi; tersine, ödünsüz pekinliği ile, Ficinio, Machiavelli, Erasmus, genç Thomas More'un çağlarının karakteristiği olan özgür kurguculuğa son verdi. Nedenler ve sonuçlar ile değil, ama zamanın koşulları içerisinde ve tikel kişiliklerin etkisi altında insan talihlerinin gelişimi ile ilgileniyoruz.

Eğer Alman durumu Luther'e yardım ettiyse, Kilisenin giderek orta çağlarda bile hiçbir zaman bütünüyle gerçek bir olgu olmamış olan sözde birliğinin onun tarafından parçalanmasını durdurmada Hıristiyanlı-

ğın iki sözde önderinin başarısızlıkları da ona çok yarar sağladı. Yumuşak ve nazik bir insan olan Papa X. Leo (1513-21) zamanında uyanmadı. Reformasyonda papalık bir anlamda yalnızca Rönesans sırasındaki iyi bilinen düşüşünün değil, ama daha önceki sık utkularının da bedelini ödedi. On-dördüncü yüzyılda Avignon'a sürgüne karşın sağ kalmış bir kurum, 1378-1417 arasındaki uzun bölünme, ve Kilisedeki monarşiyi yineleyen Genel Konseylerin anayasal hükümeti ile değiştirme girişimi; Wycliffe'in ve Hus'un heretikliklerinin öylesine başarılı olarak hakkından gelmiş ve hem Occamizmin hem de hümanizmin on-üçüncü yüzyılda St. Thomas Aquinas tarafından kurulan ortodoksluk üzerine kuşkucu saldırılarını bütünüyle soğurmuş bir kurum; böyle bir kurum bilinmeyen bir Alman profesörün boş sözlerini kolay kolay ciddiye alamazdı. Deneyim böyle sapınçlar ile nasıl baş edileceğini göstermişti. Kilise için bir talihsizlik olarak, gelenek tarafından onaylanan ve Luther'in düşmanları tarafından istenen güçlü eylem yalnızca sorunları daha da ağırlaştırdı; Luther'in dikbaşlılığı karşısında ve onunla Hus'un yazgısı olmuş olan o kazık arasına bir duvar ören durumların bir bileşimi karşısında, Kilisenin kınamasının ürkütücü ağırlığı yalnızca daha ürkütücü bir tepki yarattı. İmparatora gelince, o tahtın yeni sahibi ancak 1520'nin sonlarında Almanya'ya ulaştı ve Luther sorunu ile yüz yüze kaldı. 1518 ve 1520 arasındaki kritik dönemde aşağı yukarı bir *interregnum* yaşandı. Herkes kuralın işlemeyi sürdürmesini beklemişti; daha doğrusu, Luther dışında herkes.

Bölüm II

V. CHARLES

Bu dünyanın sorunları arasında, Reformasyon V. Charles'ın sık sık iki eli şakaklarında düşünmekte olan imgesi ile birlikte durur. Habsburg evlilik bağlaşmalarının ve raslantısal ölümlerin bu bakiye kalıtçısı 1500'de doğdu ve 1519'da orta ve batı Avrupa'nın çoğunu kaplayan ve yakınlarda keşfedilmiş Yeni Dünyanın en iyi parçasını kucaklamaya başlayan bir imparatorluğu yönetti. Babası Philip'in 1506'daki ölümünden sonra, Charles Burgundy'nin—Franche Comté, Luxemburg, Hollanda—yalnızca adda egemeni idi. 1515'de erginlik yaşına girince onun gerçek dükü oldu. 1516'da büyükbabası Aragonlu Ferdinand ona Sicilya ve Napoli ile birlikte Aragon tahtını ve ayrıca Amerikan fetihleri ile birlikte (çok geçmeden krallığa dönen) Castile'in naipliğini kalıt bıraktı. Naipliğin nedeni deli annesi Juana'nın onun bütün yaşamı boyunca adda eş-yönetici olarak kalmasıydı. Ferdinand ve Isabella'nın kişisel birliği, bir İspanyol egemenlik alanı gibi birşey yaratmış olan Katolik krallar böylece tek bir insanda temsil edildiler, ve bundan böyle, belli sınırlamalar ile, bir İspanya kralından söz edilebilir.[1] Sonra, 1519 Ocağında, öteki büyükbabası İmparator Maximilian da öldü ve Charles'a Avusturya topraklarını (Avusturya, Tyrol, Styria, Carinthia, Carniola) ve yukarı Ren çevresinde İsviçre ve Burgundy arasındaki kökensel Habsburg aile topraklarını kalıt bıraktı.

Olay ayrıca Kutsal Roma İmparatorluğunun tahtını boşalttı. Burada bile, makamın seçime bağlı olmasına karşın, kalıtım rolünü oynadı. Seçimi önceleyen görüşmeler ve entrikalar Charles'ın biricik aday olmaması olgusundan kaynaklandılar; rakipleri arasında kısa bir süre için İngiltere'den VIII. Henry ve daha özel olarak Fransa'da 1515'te tahta çıkmış olan I. Francis de bulunuyordu. Yedi seçmen prens Habsburg gücünden duydukları rahatsızlık ve Fransa krallarının iyi bilinen sert yönetimlerinden duydukları korku arasında uzun süre bocaladılar; bir süre için kendi aralarından birini, Saksonyalı Fredrick'i seçmeyi düşündüler, ama o yalın ve güvenilir üyeyi isteksiz buldular. Ellerinden geldiği ölçüde para ve anayasal ödünler kopardılar; durumu Fransa'ya

[1]Castile ve Aragon krallıkları ancak 1707-16'da resmi olarak birleştiler.

karşı çevirmeye yardım eden 850.000 florinin 543.000 florinlik miktarını Fuggerler sağladı. Ama sonunda Charles'ın oybirliği ile seçilmesini (28 Haziran 1519) sağlama bağlayan şey yalnızca daha büyük kaynakları değil, ama özellikle bir Habsburg, bir imparatorluk ailesi üyesi, ve—tüm Almanya'nın yanlışlıkla düşündüğü gibi—kendisinin bir Alman olmasıydı. Seçim ona gücün biraz daha yakınında durabilme yeteneğini kazandırdı; tümünden önemlisi, onu kendi gözünde Hıristiyanlığın dünyasal önderi yaptı.

Bu hızlı evreler yoluyla yüz yıllık bir politikanın meyvelerini toplayan genç adam ufak tefek, biraz çirkin ve içine kapanık biriydi. Kafası yavaş işliyordu, ama özgün olmasa da, gözardı edilebilir olmaktan çok uzaktı. Yüksek bir ödev duygusundan ve Tanrının ondan istemlerinin güçlü bir sezgisinden acı çekiyordu. Bütünüyle Burgundy sarayının gelenekleri ve atmosferi içinde yetiştirildiği için, gösterişten hoşlanan ve biraz serada büyümüş şövalyeliğinin ideallerini seven biriydi; fiziğine karşın, gözde eğlenceleri avcılık ve turnuvalar idi; daha sonraları savaştaki kişisel yiğitliği ile gurur duyacaktı. Hiç kuşkusuz yürekliliği hiçbir zaman onu terk etmedi; ve yalnızca emeklerinin değil, ama yiyip içmedeki aşırılığından ötürü ağırlaşan gut hastalığının da yardımıyla yılların onu on-altıncı yüzyıl için bile olağan sayılandan daha hızlı yaşlandırmasına karşın, Titian tarafından yapılan ve onu 1547 gibi geç bir tarihte zırhlı ve utkulu bir şövalye olarak gösteren o ünlü atlı portrede doğruluk payı vardır. O tarihte atına ancak güçlükle binebiliyordu. Yaşlandıkça, dinç bir bellekte saklanan deneyimin gücü heybetini arttırdı ve sonunda gününün gerçekten zorlu bir egemeni ve önde gelen tekerki olarak görünmesini sağladı. Bir parlak prensler ve saraylar çağında, V. Charles pek çekici olmayan bir dış görünüşün ve büyük bir kavrayış gücünden yoksunluğun, eğer ortalama bir anlama yetisi bir amaç duygusu ile ve kendini işe adama ile birleşecek olursa, yükselmeye engel olmadıklarını tanıtladı.

Charles'ı içinden geçtiği sınamalar ve düşkırıklıkları boyunca ayakta tutan şey kendi imparatorluk anlayışı idi. Bir ölçüde parlak şansölyesi Mercurino de Gattinara'dan (ö. 1530) öğrendiği bu anlayış salt toprak gücünden çok daha fazlasını içeriyordu. Charles bütünüyle bilinçli olarak kendini Charlemagne'ın kalıtçısı, birleşmiş bir Hıristiyanlığın dünyasal önderi, Tanrının papa ile yan yana duran vekili olarak düşündü; ödevi papanın tinsel egemenliğini savunmaktı. Eğer (zamanla anlayacağı gibi) papanın kendisi bu kanıyı paylaşmadıysa—çünkü yardımcısının gücünden korkmaya ve dünyasal diplomasinin tüm silahları ile ona karşı çalışmaya oldukça eğilimliydi—, bu Charles'ın amacını değiştirmedi; eğer papa ödevini yerine getirmezse, imparator onu buna zorlamalıydı. V. Charles hiç kuşkusuz ortaçağ imparatorlarının sonuncusu idi, zamanının oldukça dışında doğdu, ve rolünü ancak kendi hanedan imparatorluğunun fiziksel gücü yoluyla oynayabildi. Tanrı-vergisi mis-

yonunu her zaman aklında tutarak, Lutherci başkaldırıyı ancak acımasız bir düşmanlık ile karşılayabildi. Başından sonuna dek bölünmeye şu ya da bu yolda bir son vermeye kararlıydı. Savaşımda, imparatorluğu Almanya'ya ve Kutsal Roma İmparatorluğu'na başlangıçtaki yanlılığını olduğu gibi başlangıçtaki Hollanda temellerini de yitirdi. Zaman ilerledikçe kaynakları, askerleri ve düşünceleri ile İspanya Charles'ın topraklar karmaşasına giderek artan bir biçimde egemen olmaya başladı. Charles'ın kendisinin hiçbir zaman gerçek bir İspanyol olmamış olmasına karşın (asıl İspanyol imparatorluk oğlu II. Philip'i bekliyordu), 1516'da yürekli bir Burgundy şövalyesi olarak sahneye çıkan insanın yenilmiş ve tükenmiş olarak 1556'da bir İspanyol manastırının yakınlarına çekilmesi olgusunda simgesel bir türe vardı.

Reformasyon olmaksızın bile, Charles'ın imparatorluğunun sorunları çok büyüktü, ve belki de herhangi bir çözüm olanaksızdı. Gücünün kendisi ve büyüklüğü başkalarının, özellikle Fransa'nın düşmanlığını kazanması için yeterli olurdu; güçlü Fransa onun etkinliklerini frenlemeye yeterli, sağlamlaşmış ve bağımsız biricik krallık olarak görünüyordu; ama her ne olursa olsun, topraklarının yanısıra o monarşi ile sürmekte olan sayısız çekişmeyi de kalıt aldı. Burgundy'nin ve Hollanda'nın egemeninin 1477'de Fransa'ya yitirilen Burgundy dükalığı üzerinde bir hakkı vardı. Flanders ve Artois kontlukları Habsburg ellerinde olsalar da, Fransa'ya feodal bağlılık borçları vardı. Bu karşıt hak istemlerinin ikisinden de 1529'a dek vazgeçilmedi. Castile kralı Navarre'deki Pirene krallığı konusunda Fransa ile anlaşmazlık içindeydi. Aragon kralı Sicilya ve Napoli üzerine eski Aragon-Anjou tartışmasını ve ayrıca Milano için VIII. Charles'ın 1494'te İtalya'yı istilası ile başlayan savaşımı kalıt almıştı; bu öğeler uzayan ve 1529'a dek yeniden sürecek olan İtalyan savaşlarının arkatasarını oluşturdular. V. Charles tahta çıktığı zaman güney İtalya üzerindeki gücü sağlamdı; ama kuzeyde Fransızlar belirleyici Marignano utkusu (1515) ile üstünlüklerini kurmuşlardı. Milano teknik olarak Kutsal Roma İmparatorluğunun bir *fiefi* idi; Savoy'un nazik bir bağımsızlığı sürdürmek için Fransızları ve Habsburg'u birbirine düşüren Alp dükalığı da İsviçre Konfederasyonu'nun saldırgan politikasından gelen gözdağının altındaydı. Alsace ve Lorrain'de imparatorluk ve Fransız çıkarları yüzyıllardır çarpışıyordu ve durum Burgundy'nin eski Orta Krallığı yeniden yaratma girişimi ile ve o tutkuyu Habsburg'un üstlenmesi ile yalnızca ağırlaştırıldı. Tüm bunlarda savaş için bir gerekçeler bolluğu vardı, tıpkı I. Francis için askeri şan arayışında kuşatılmışlık duygusuna ve düşkırıklığına kapılmak için bir nedenler bolluğunun bulunması gibi. Kişisel çekişmeler çatışmayı kesinleştirdi: Rönesans tutkularının pırıltılı ve yüzeysel ve sık sık düşüncesiz bir sözcüsü olan Francis karşıtının büyüklüğüne dayanamazken, Charles ilkin ötekini kıskandı ve daha sonra güvenilmezliğinden ve ihanetinden nefret etmeye başladı.

Böylece 1519'dan sonraki kırk yıla Habsburg-Valois savaşını damgasını bastı, ve kesintisiz bir savaşlar evresi ancak 1559'da Cateau-Cambrésis barışı tarafından sonlandırıldı.

Sanki bunlar yeterli değilmiş gibi, Charles bir de kendini Türklerin ezici gücü karşısında buldu. Gerçekte onlarla savaşmak için üç nedeni vardı. Aragon ve İtalya onu Katalan ve Cenova tecim imparatorluklarını kalıt almış bir Akdeniz prensi yaptı; yaşamı boyunca gemiler ve para nedeni ile Cenova'ya ağır bir bağımlılık altına girdi, büyük amiral Andrea Doria'yı hoş tutmak için elinden geleni yaptı, ve yaşamının ileri yıllarında oğlunu o gerekli kent ile hiçbir zaman bozuşmaması için uyardı. 1522'de Rodos'un fethinden sonra Osmanlı İmparatorluğu deniz yollarında da ileriye doğru atılım yaptı; Tanca'dan Tunus'a Berber kıyısının Müslüman korsanları ile bağlaşma içinde, kısa bir süre içinde Akdeniz'in denetimi için İspanya ile çekişmeye başladı. İkinci bir temas noktası doğuda yatıyordu. 1526'da Macaristan ve Bohemya'da Jagiellon hanedanının çöküşünden sonra, Charles'ın kardeşi Ferdinand'ın önderliğinde Habsburglar kendilerine kalıt bırakıldığını ileri sürdükleri topraklar uğruna Sultanın Hıristiyan Avrupa'da Tuna'ya dek utkulu ilerleyişi ile savaşmak zorunda kaldılar. Ve üçüncü olarak, Charles'ın Hıristiyanlığın önderi olarak üstlendiği konum onu her durumda dikkatini güçlü inançsızın yarattığı sorunlar üzerine çevirmeye zorlayacaktı—özellikle hükümranlığı Büyük Süleyman'ın egemenliği (1520-66) sırasındaki genişleme ile çakıştığı için. Yaşamı boyunca hiçbir zaman o misyonu ve o tehlikeyi gözünden kaçırmadı. Haçlı seferlerini düşlemesine karşın, gerçekte sultanın ilerleyişini püskürtmeye çalışmaktan çoğunu yapamadı.[2]

Öyleyse savaş—daha doğrusu savaş ve gerektirdiği harcamalar—V. Charles'ın hükümranlığının birincil sorunuydu. Hiç kuşkusuz insan ve para kaynakları da çok büyük görünüyordu, ama birleşmiş ve sağlamlaşmış bir imparatorluğu yönetmiş olsaydı bile gereksinimlerini karşılamada büyük güçlüklere düşecekti. Oysa gerçekte böyle birşeyi yönetmiyordu. İmparatorluğu ona hanedan raslantısı yoluyla gelmişti, ve hanedan birliği bildiği biricik birlikti. Onu yalnızca kendisinin gücü bir arada tutuyordu; çeşitli egemenlik topraklarında kendini gösterebilmek için durmadan dolaşmak zorundaydı ve görünmeyişi her durumda hoşnutsuzluklara yol açıyordu. Hanedan ilkesine bağlı kalarak, olanaklı olduğu ölçüde ailesinin üyeleri yoluyla yönetti. Ferdinand onun adına Almanya ile ilgilendi. Hollanda'da bir teyze, Avusturyalı Margaret (1519-30), ve bir kız kardeş, Macaristanlı Mary (1531-5), birbiri ardına oldukça yetenekli vekiller olarak iş gördüler. Karısı İspanyol krallıklarına başkanlık ediyordu. Ama en sonunda önemli olan yalnızca kendisi idi. Kendini yetkeler atamada ve vekiller yoluyla eyleme izin vermede yetenekli gös-

[2]Durumun bir özeti için bkz. H. Hantsch, "Le problème de la contre l'invasion Turque dans l'idée politique générale de Charles-Quint," *Charles-Quint et son Temps* (1959), ss. 52 vs.

termesine karşın, son sözü her zaman kendine ayırdı ve sürekli olarak kendisine başvurulması isteminde bulundu. Birliğin biricik büyük silahının olanaklı olduğu ölçüde çoğunu da kendine sakladı: Patronaj hakları. Toprakların, görevlerin bağışlanmasında, kilise atamalarında ve doğrudan "ödüller"de (para armağanları) patronaj bu çağda tüm batı Avrupa'nın başlıca toplumsal ve yönetsel harcıydı;[3] ama onun bu kadar çoğunu V. Charles'tan başka hiç bir egemen denetlememiş ya da öylesine amaçlı olarak kullanmamıştı. Sonuçta özellikle soyluluğun artan sayılarını kendi hizmetine bağladı; böyle hizmet için ilk yer Burgundylilere ayrılmıştı, ama İspanyollar, İtalyanlar ve giderek Almanlar bile bu onur ve kâr pınarı için duygularında ilkin bağlılığın yerine geçebilecek olanı, ve sonunda şeyin kendisini buldular.

Bu onun egemenliğini daha az kişisel kılmadı, ama ona kişisel egemenliğini kılgısal terimlere çevirme, dağınık topraklarının sorunlarını belli bir başarı ile yönetme, ve giderek vekillik aracılığıyla ve uzaktan utkulu savaşlar yapma olanağını bile verdi. Çünkü Charles hiçbir zaman tüm toprakları için tek bir yönetsel örgüt geliştirme girişiminde bulunmadı. Öğretmeni Guillaume de Chievres'in 1521'deki ölümünden sonra baş bakanı olan ve onu Burgundy gençlik günleri içinden güvenle geçirerek İspanyol tahtları üzerine oturtan Gattinara böyle bir planı tasarlamıştı: Burgundy şansölyesi olarak güçlerini tüm imparatorluğa genişletmeye ve Charles'ı bütünleşmiş bir devletin tekerki yapmaya çalıştı. Ama bu hiçbir zaman olanaklı olmadı, ve Gattinara'nın 1530'daki ölümünden sonra Charles böyle işlemeyen ve çok pahalı tasarları terk etti. Kişi olarak yönetti, ve gerçi iki sekreteri—İspanya ve İtalya için Francisco de los Cobos; Burgundy ve Almanya için Granvelle lordu Nicolas Perrenot—merkezde az da olsa eşgüdüm sağlamış olsalar da, topraklarının her bir bölümü özsel olarak kendi hükümetine, töreler ve yasalar dizgesine göre yaşamayı sürdürdü. Avrupa'da değişik topraklara yolculuklarında, Charles buranın kralından şuranın dükünе ya da oranın kontuna karakter değiştiriyordu; yalnızca İspanyollar İspanya'da kendisine onların kralı demesini ve imparatorluk ünvanını kullanmamasını istemiş olsalar da, uyruklarının arta kalanı da büyük ölçüde aynı düşünce ile uyum içinde davrandı.

Eski vatanı, kalıt aldığı Burgundy toprakları başka herhangi biri kadar karmaşıktı; ama bu alanın bağlılığını sağlamak onun için özsel önemini sürdürdü. Franche Comté (Özgür Burgundy Kontluğu) ona kendisinin oldukça yüksek düzeyde eğitimli Roma tüzecilerinin arasından fazlasıyla sivil memur sağladı. (Granvelle bunlardan biriydi; ve tüm Avrupa üzerinde eski tüze uzmanları/*legists* ve saray ve konsey sekreterleri gibi daha başkaları da.) Daha da ivedi olarak, Hainault, Flanders, ve Brabant gibi işleyimci alanlar çok gerekli olan varsıllığı sağladılar. Ortaçağın

[3] Aşağıda, s. 241.

Lancashire'i (İngiltere) olan Flanders bu sıralar düşüşteydi. Doğmakta olan İngiliz kumaş işleyimi ve Burgundy düklerinin ağır vergileri gönencini zayıflatmıştı; bundan kendini kent demokrasisinin hem *haute bourgeoisie* hem de konta karşı sık ayaklanmalarında anlatan kronik bir düzensizlik durumu doğmuştu. Bruges ve Ghent Maximilian'a karşı ayaklandı; ve Ghent 1539-40'ta son kez işsiz zanaatçılar ve proleterya tarafından bir halk hükümeti kurulduğu zaman eski oyunu bir kez daha denedi. Bunu devirmek ve loncaların gücünü yok etmek için V. Charles'ın kendisi tarafından yönetilen büyük bir askeri operasyon gerekli oldu.

Flanders'in zayıflamasının Brabant'ın, özellikle Antwerp'in büyük Scheldt limanının işi olduğu ortaya çıktı. Portekizlilerin baharat ambarını Lizbon'dan oraya aktardıkları yıl olan 1504'ten Habsburg'un 1557'deki iflasına dek, Antwerp Avrupa'nın tecim ve finans özeği idi, ve Lyons, Augsburg ve Cenova için rakip olmaktan çok onlar tarafından tamamlanıyordu. Üstünlüğü bir yandan kendisinin gelişen işleyim kesimlerine dayanırken—özel olarak kumaş apresi ve metal tecimleri—, öte yandan onu Avrupa tecciminin büyük antreposuna çeviren uygun ve olağandışı özgür pazarlarına dayanıyordu. Daha özel olarak, İngiltere'nin başlıca ürünü olan apresiz kumaşın dışalımını yapıyor ve onu işledikten sonra orta Avrupa'nın pazarlarına gönderiyordu; ama ayrıca Baltık'tan Ren'e doğru bir kuzey-güney tecim yolundan da kazanç sağlıyordu ve birincil üretim ve manifaktürün her önemli özeği ile ilişki içindeydi. Tecimin baskısı her yerden tacirleri çekiyor ve bunlar ya oraya yerleşiyor ya da orada aracılar tutuyorlardı; tecimin aynı baskısı uluslararası finans düzeneğini de hızla geliştirdi ve Antwerp'i Avrupa'nın başlıca para pazarı yaptı. V. Charles'ın imparatorluğunun yaratılması kente onun geniş politik dizgesi içinde doğal üstünlükler kazandırdı ve onu Amerika'nın değerli metallerinin Avrupa'nın tecim akıntısına boşaltılması için iyi bilinen bir konuma getirdi. Tıpkı Charles'ın sarayının onun yönetim özeği olması gibi, kentin fabrikaları, işlikleri ve borsası da onun imparatorluğunun ekonomik özeği idi; Hollanda'nın varsıllığından da önemli olan şey kaynakların paraya çevrilmesi ve borç bulmak için çok gelişmiş düzeneği idi ve bu politikanın ve özellikle savaşın yürütülmesi için özseldi.

Gene de Hollanda başlıca iki nedenle politik bir problem olarak kaldı. Bir yandan yalnızca dükün kişiliği onu bir arada tutuyordu. Charles'ın vekillerinin rejime belli bir iç sağlamlık vermek için merkezi konseyleri kullandıkları doğrudur; ama her ilin kendi valisi ve daha özel olarak her büyük vergilendirme için sık sık büyük güçlükler ile de olsa onayları alınması gereken kendi katmanları vardı. Genel Katmanların zaman zaman Brüksel'de toplanmalarına karşın, üzerinde anlaştıkları herşeyin taşra katmanları tarafından onaylanması gerekiyordu. İkinci

olarak, Charles tahta çıktığında illerin toplanması tamamlanmış değildi. Mülklerin devlete kalması (*escheat*) ve fetih yoluyla, Tournai (1521), Friesland (1523), Overijssel ve Utrecht (1528), ve Groningen (1536) eklendi. Bir başka toprak ona daha fazla sıkıntı verdi. Burgundy dükalığı ile birlikte, Guelders'in Egmont kontlarının Fransa tarafından yinceleyerek uyandırılan düşmanlığını da kalıt almıştı ve bu kendini kuzey bölgelerindeki sürekli baskınlarda ve yoketme eylemlerinde gösterdi. Sonunda, Hollanda ve Zeeland bile, Walloon güneyin kökleşmiş kuşkularına karşın, Guelders'ten bıktılar ve 1543'te V. Charles o kontluğun hem gözdağına hem de bağımsızlığına son vermeyi başardı.[4] Bu giderek aralarında Liège ve Utrecht'in prens-piskoposlukları da olmak üzere tüm iller için birleşmeyi bir ölçüde olanaklı kıldı; gene de imparator bu sorunlarda sonuna dek temkinli kaldı ve ayrılıkçı geleneklere saygı gösterdi. Problem 1530'da Hollanda'da ilerleme yapmaya başlayan Reformasyon tarafından daha öte karıştırıldı. Reformasyon özellikle aşağı sınıflarda hem dinginlikçi (*quietist*) hem de apokaliptik türden eski mezhepçi gelenekler ile karşılaştı ve onları yeniden etkinleştirdi; Anabaptizm, göreceğimiz gibi, bu bölgede çok başarılı olmuştu. Öte yandan, yayılması Charles'a özekselleşmiş yetkenin çıkarları uğruna heretiklere karşı şiddete dayalı bir baskı politikası uygulamak için ve bunu soyluluğun ve kent oligarşilerinin onayı ile yapmak için fırsat verdi ki, bunlar böyle çabaları, eğer nefret edilen karşıt görüşlülere yöneltilmemiş olsalardı, kıskançlık içinde gözleyeceklerdi.

Burgundy'nin ve Hollanda'nın vergiler ve heretiklik nedeniyle ağırlaşan sorunları hükümranlık sırasında daha da kötüleşme eğilimine girerken, İspanya'nın sorunları ise başka türlü gelişti. Hiç kuşkusuz Castile'de geçici gönenç kimi rahatsız edici zayıflıkları gizledi. Savaş ve Amerikan gümüşü hızlı bir enflasyona neden oldu ki, en sonunda tüm Avrupa'yı etkilemiş olmasına karşın, ilkin İspanya'yı vurdu; Charles öncellerinin çoğunlukla gizli-Müslüman ve gizli-Yahudiler olan işleyimci sınıflara karşı yıkım getirici politikalarını sürdürdü; vergilerin yükünün dereceli olarak daha yoksul olanların sırtına binmesine izin verildi. Böylece gelişmekte olan yün üretimine, Amerikalara giysi dışsatımına ve kolonilerden sürekli altın akışına karşın, durumu hiçbir biçimde anlamayan çağdaşları hayrete düşüren bir biçimde İspanya varsıllaşmadı. Bu kuşağın kasabalarda belli bir etkin tecim girişimine tanık olmasına karşın, Castil'in silah tecimi dışında tüm tecimi küçümseyen bir büyük ve bir de küçük soyluluğun egemenliği altındaki toplumsal yapısı İspanya'nın gümüş yağmurundan sürekli olarak yarar sağlamasına izin vermedi. Oysa uyarıcı ederlerin ve kârların etkisi altında, gümüş başka yerlerde—özel olarak Almanya, Antwerp ve İngiltere'de—belirgin ekonomik ilerlemelere yol açmıştı. Amerika ile tecimden dışlanma,

[4] Aşağıda s. 189.

Charles'ın Cenova bankerlerine bağımlılığı ve bağnaz Hıristiyanlık, tümü de Aragon'un çok daha tecimsel geleneklerinin yeniden dirilişine karşı işlediler. Uğruna Barselona'nın çok uzun süredir savaştığı batı Akdeniz tecimi şimdi büyük ölçüde İtalyanların eline düştü, ve Valencia'nın bahçeleri bozulmada Granada'nın bahçelerini izledi. Sonunda yalnızca Andalusia ve yeni koloniler ile Atlantik tecimi için antrepo olan Seville limanı bir ölçüde dirilik gösterdi; ve burada belirtmeye değer ki, bu alanlardaki sözde ulusal tekele karşın, orada yerleşen ve düzenli olarak Karayip ile tecime giren esnafın çoğu yabancıydı—Almanlar, İngilizler, İtalyanlar.

Bununla birlikte, İspanya'nın zayıflaması hızlı olmaktan çok sinsice idi; Charles Castile'den vergilerin getirisini neredeyse dörde katladı (eder düzeylerindeki bir ikiye katlanmaya karşı); ve eğer Amerikan gümüşü en sonunda ülkeyi yıkıma uğrattıysa, şimdilik askerlere ödeme, kredilere geri-ödeme yapmak ve imparatorluğun işlemesini sürdürmek için kullanılabilirdi. Tüm görünüşe karşın, bu İspanya için büyük bir çağdı. Bir Avrupa karmaşasına—aslında tüm dünyanın karmaşasına—çekilerek, ona egemen olmaya başladı. Erken yıllarında Charles kendini İberyalı uyruklarına kabul ettirmede çok büyük güçlükler karşısında bulmuştu. Burgundy kökenli eşlikçileri, savurgan sarayı, yabancılığı, yokluğunda Castile'in gururunu yönetmek üzere arkada bir Hollandalı piskopos (eski öğretmeni Utrechtli Adrian) bırakan düşüncesizliği ve ahmaklığı, tüm bunlar ciddi gerilimlere yol açular. Hem Castile'in hem de Aragon'un *Cortesleri* (parlamentoları) krallığını gönülsüzce kabul etti; ama para için verdikleri oylar daha da gönülsüzdü. Castile *Cortesi* tarafından ona daha şimdiden değersiz olduğu söylenmiş olan imparatorluk tahtını kabul etmek için ülkeyi yeniden terk eder etmez sorunlar patlak verdi. 1519'da Valencia'nın kasabaları sözel olarak krallarını soylulara karşı desteklemek üzere, ama gerçekte tüm yetkeye karşı çıkmak üzere bir *Germania* ya da silahlı devrimci hükümet oluşturdular; bu 1523'de soylular tarafından yok edilinceye dek çok dayanıksız bir varoluşu sürdürdü. 1520'de kuzey Castile'de kasabalar vergileri ödemeyi reddettikleri, kraliyet memurlarını kovdukları ve bir süre için tüm kraliyet egemenliğine gözdağı olan *Comuneros* ligasını oluşturdukları zaman orada daha ciddi bir ayaklanma patlak verdi. Ama aşırılık yanlısı önderlerin altında devim daha radikal ve daha anarşik olurken ılımlı izleyicilerini yitirdi; 1521'de Villalar'da Castile soyluluğu *Comunerosu* bir çarpışmada yendi ve krallığı orada bulunmayan krallarına geri teslim etti.

Şaşırtıcı bir biçimde, böyle fırtınalı başlangıçlardan sonra İspanyol krallığı bundan böyle gene de sık sık bulunmayışına içerlenen bir egemene kesintisiz olarak bağlılık göstermeyi sürdürdü. Oysa gerçekte monarşi Kilise ile ve Castile'de giderek 1538'den sonra vergi ödemeye

bile son veren soyluluk ile bir bağlaşma kurmuştu. V. Charles'ın monarşisinin şanı ona İtalya'da, Almanya'da ve okyanusların ötesinde bağlılık ve üstün beceri ile hizmet etmiş olan bu doğma-büyüme askerlerin imgelemini yakaladı. İspanyol askerleri Alman profesyonel piyadelerinden—ünlü *Landsknechte*—de daha çok olmak üzere Charles'ın tüm ordularının bel kemiğini oluşturuyordu. Savaşçı kral ve Castile'in savaşçı soyluluğu—*grandeler* ve *hidalgolar*—arasındaki bağlaşma hiç kuşkusuz İspanya'ya şimdilik ihtişam getirmişti; gelecek bir başka sorundu. Charles İspanya'da da Hollanda'da olduğu gibi eski ayrıcalıkları ve anayasal töreleri yok etmeye çalışmadı, ve yalnızca *Germania* ve *Comuneros* üzerindeki utkulardan sonra kasabalara boyun eğdirildi; her iki krallığın da *Cortesleri* toplanmayı sürdürdüler, ve Aragon Tahtının (kuramsal olarak çok güçlü) *Cortestleri* parasal katkılarını sınırlamayı sürdürdüler; giderek *justicia/türe* kurulu—krala karşı Aragon özgürlüklerinin koruyucusu—bile varolmayı sürdürdü. Özeksel örgütlenmede önemli bir büyüme oldu ve özel olarak İspanyol krallıklarını yöneten profesyonel sekreterlerden hizmet gören bir konseyler hiyerarşisi gelişti; Aragon'un konseyi 1522'de Castile modelinde yeniden örgütlendi, ama İspanya için birleşik bir hükümet sağlayan ikincisiydi (ki geriye Isabella'ya gidiyordu). Bu görevde Engizisyonun değerli yardımını aldı—bir kurum ki, İspanya'da güçleri bölgesel ayrımları ve kilise-dışı halkın geleneksel haklarını aşıyordu. Eskinin ve yeninin, sağlamlaşmış ayrıcalıkların ve modernleşmiş yönetimin bu karışımı genel olarak o sıralar Avrupa'nın ve özel olarak V. Charles'ın imparatorluğunun karakteristiği idi. Bütününde biraz gelişi güzeldi, ama bürokratik uygulama ve geleneklerin yerleşmesi ve kişisel bir tekerk üzerine artan bağımlılık İspanya'da gerçek bir kraliyet saltıkçılığına uygun düşen koşulları yaratmaya başlıyordu. Bununla birlikte, V. Charles'ın çağında böyle eğilimler henüz geleneksel yasa tarafından, *Cortesin* gücü tarafından, ve soyluluğun sürmekte olan yarı-bağımsızlığı tarafından belirgin olarak değişkiye uğratıldı. Öte yandan, kraliyet despotizmine karşı gerçek siperin kentsel özgürlüklerin yokedilmesi ile yitmiş olduğu büyük olasılıkla doğrudur.

1524'te Batı Hint Adaları için bir başka konsey kuruldu. V. Charles'ın Amerika'da neyin yer almakta olduğunu tam olarak anlamış olup olmadığı hiçbir biçimde açık değildir; hiç kuşkusuz tüm uğraşları Avrupa problemleri ile ilgiliydi. Bununla birlikte, genel olarak çağ önemli olanı çok iyi gördü; çok az şey yerleşik düşünceleri ve rahatlatıcı kanıları görünürde herşeyi-bilen eskilerin bile hiçbir biçimde bilmedikleri engin ve kalabalık bir kıtanın bu keşfi ve açılması kadar rahatsız etti. Keşfin ilk şoku V. Charles'ın hükümranlığı başlamadan önce atlatılmıştı, ama Yeni Dünyanın harikaları gerçekte onun zamanında gün ışığına çıkmaya başladı. 1519'da Hernán Cortez Vera Cruz'da karaya çıktı; 1521'de Meksika'yı fethetmiş, Aztek imparatorluğunu yok etmiş, ve İspanyol tahtına

yeni bir ülke katmıştı. Sonraki birkaç yıl içinde güneye doğru keşif denemesinden sonra Peru'daki İnka krallığının Francisco Pizarro ve dört kardeşi—okuma yazma bile bilmeyen bir haydutlar ve dahi fatihler çetesi—tarafından ele geçirilmesi daha da kısa bir süre içinde başarıldı. 1530'da yeri İspanyollar tarafından alınacak askeri imparatorluğun gücünü kırmak yalnızca birkaç gün aldı. Utkunun sonuçlarından tam olarak yararlanabilmek için yılların gerekmesine karşın, 1537'de utkulu İspanyolların kendilerini iç savaşların lüksüne bırakabilmeleri anlamlı bir olgudur.

Bu fetihler ve bu harika ülkelerin haberleri dünyayı şaşkına çevirirken, öte yandan Castile kralı ve danışmanları için ciddi güçlüklere neden oldular. *Conquistadorelerin* genellikle tahta tam bağlılığı kabul etmelerine karşın, 3.000 milden daha uzak toprakları ve böylesine belirgin bireysellikleri olan insanları yönetmek kolay olmaktan oldukça uzak bir görevdi; bütün bunların üzerine bir de madenlerden çıkarılan tüm gümüş ve altından elde edilen kârlardan kralın yasal payının, özellikle beşte-birin (*quinto*) güvence altına alınması gibi bir sorun eklendi. Dahası, ilk fatihlerinin ellerinde inanılmayacak kadar korkunç ve kötü davranış gören ve sömürülen Yerliler henüz tahtın tam uyrukları olarak görülmüyorlardı ve çok geçmeden dikkate alınmaları gerekecekti. Bu kurbanları korumada en büyük onur önderliği ele alan İspanyol din adamlarına düşer. Dinsizleri vaftiz etmeye kararlı misyonerler daha başından İspanyolların Yerlilere hayvanlar olarak davranma alışkanlığına direnç gösterdiler; ve misyonerler—özellikle yaşamını Yerlileri kurtarmaya adayan Dominikan Bartolemo de las Casas—çok geçmeden hükümetin ilgisini çektiler. 1530'da Salamanca'da tüze profesörü olan Francisco de Vitoria Amerikan dinsizlerinin haklarının olduğunu ve onlara karşı savaşın özel olarak kışkırtılmadıkça haksız olduğunu ileri sürdü; bu İspanya'nın denizaşırı genişlemesinde çok önemli bir rol oynamış olan bütün bir haçlı seferi ilkesine karşı güçlü bir suçlamaydı.

Eğer hükümet Yerli/*Indian* uyruklarını koruyacaksa, ilk olarak İspanyol yanaşmalarının gücünü kırmak zorundaydı, ve bu güç görev etkili olarak ele alındı. Meksika'nın fethi ilk göçmenlere *encomiendalar*—Yerli emeği üzerinde hakları olan büyük toprak yurtlukları—verilmesine götürmüştü; bunlar kolayca yarı-bağımsız prensliklere gelişebildikleri için, bundan böyle sürekli olarak dağıtılmaları gerekecekti. Kraliyet mahkemelerinin (*audiencia*) ve memurlarının bir vali başkanlığındaki örgütlü dizgesi ülkenin denetimini ele aldı. Aynı yöntemler Peru'ya ve fethedilen başka topraklara da uygulandı. Süreçte Cortéz gibilerine belli bir haksızlık yapıldı. Acımasız bencilliğinin akıllı devlet adamlığını yenmesine izin vermeyen o göreli olarak uygarlaşmış insan sonunda kendi hükümetinin elinden gördüğü ufak tefek zulümlerden bıkıp usandı, İspanya'ya geri döndü, ve 1547'de düşkırıklığına uğramış olarak öldü.

Charles hiçbir zaman büyük yeteneklerini Avrupa savaşlarında kullanmadı. Pizarro öldürülmekle benzer bir yazgıdan kaçtı (1541); kardeşleri ve o olağandışı kuşaktan eşit ölçüde acımasız ve başarılı daha başka insanlar birbirlerinin ya da İspanyol valilerin elinden şiddete uğrayarak öldürüldüler. 1540'ta durum yerleşim için olgunlaşmıştı, ve 1542'de "Yeni Hint Adaları Yasaları" *encomienda* dizgesini sonlandırarak yerine orta ve güney Amerika'da genel bir hükümet yönetimi yapısını geçirdi. Hayret verici olan şey bu çabaların başarılı olma düzeyleridir. Yeni İspanya ve Yeni Granada İspanyol tahtının gerçek illeri olmak üzere sağlamlaştılar ve sığır çiftçiliği, madencilik (1545'te Potosí'nin tükenmez gümüş madenleri açıldı ve Avrupa bir altın ve gümüş külçeler seli ile dolup taştı) ve eski dünya ile tecim (Seville ile meşru tecim ve Fransız, Portekiz ve İngiliz yetkisiz tacirleri ile yasadışı tecim) etkinliklerine giriştiler. Fethin hızı ve düzeyi belki de onun hemen hızla derinlemesine yerleşmesinden ya da koloni hükümeti problemine yaklaşımdaki aydınlanmış dikkatten daha çarpıcı değildir. Yetersiz denebilecek nüfusu ile Avrupa ve Akdeniz sorunlarına gömülmüş olan İspanya gene de iki ya da üç kuşakta Avrupa'dan çok daha büyük bir alanı kolonileştirecek enerjiyi ve insanı bulmayı başardı.

Bununla birlikte, V. Charles için bu problemler gözardı edilmemiş olsalar da marjinal kaldılar. Amerikalara bakma fırsatı bulamadan İtalya ve Almanya'daki savaşımlar ile ilgilenmek zorunda kaldı. Bunları açık bir yazgı (*manifest destiny*) olmaktan çok bir para kaynağı olarak görmek zorundaydı. İtalya'da hiç olmazsa hem Sicilya'yı hem de Napoli'yi soylu sınıflarının elinde kesintisiz bağlılık içinde bulacak denli şanslıydı; Milano ve papa problemleri, kuzeyde Venedik'in gücü ve Tuscany'de Florence'ın zayıflığı tarafından karıştırılmış olarak, giriştiği savaşlar boyunca sürekli olarak gündeme geldiler ve o bağlamda ele alınmalıdırlar. Toparlarsak, Charles bütün bir yarımada üzerinde İspanyol üstünlüğünü etkili olarak kurdu, papayı aşağı yukarı bir tür imparatorluk papazına çevirdi, ve sonunda Milano'yu (uzun bir süredir İspanyol valiler tarafından yönetiliyordu) dükalığı oğlu Philip'e bırakarak bir sorun olmaktan çıkardı (1546).

Almanya bir başka sorundu. İmparatorluk yetkesinin oradaki zayıflığını vurgulama fırsatını bulmuştuk; ama gene de imparatora yönelik genel bağlılık duyguları—ya da en azından ona karşı eyleme geçme konusunda isteksizlik—giderek pekçok prens üzerinde bile önemli ölçüde etkili olmayı sürdürdü. Böyle duygular kentler ve orta sınıftan insanlar arasında gerçekten de güçlüydü. Almanya V. Charles'ın bir Alman olduğunu düşündüğü sürece, tüm yanlar, bir "Alman ulusu" düşüncesinin büyük ölçüde bilincinde olarak, umutlarını onlara bağladılar. Bu "ulus" bir gelenekler ve çıkarlar topluluğu idi ve tüm yanların dileği onu bir ulusal devletin yaratılmasında olmaktan çok, daha bulanık bir

biçimde, parçalanmış birimler arasındaki işbirliğinde ve barışta anlatılmış olarak görmekti. İmparatorluk Dieti (*Reichstag*), elektörlerinin, prenslerinin ve kasabalarının ayrı "katmanları" ile, henüz politikaların ve sorunların tartışılması için ulus çapında bir arena sağlıyordu; çünkü 1520'de söylenebilecek olanın tümü onun giderek gerçek birlik için bir tür alet olmayı bile başarabileceği idi, tıpkı başka ülkelerde bütün bir orta çağlar boyunca ulusal parlamentoların olmuş olduğu gibi. Buna eklenmesi gereken şey yeni imparatorun yüzyıllardır bilinen herşeyden çok daha büyük olan apaçık fiziksel gücüydü, ve açıktır ki V. Charles'ın Protestanlığı yok etmedeki ve Almanya'ya özeksel birlik getirmedeki kesin başarısızlığını belli bir yolda kaçınılmaz görmek tarihsel olarak yanlış olacaktır—gerçi hiç kuşkusuz, burada anahatlarda verildiği gibi, güçlüklerinin erimi ve rakipleri ile uğraşması her zaman şansını biraz belkili kılmış olsalar da.

Gerçekte Charles Almanya'yı kişisel olarak yönetmeyi olanaklı görmedi; burada da bir vekile gereksinimi vardı. 1521-2'de doğu Habsburg topraklarını kardeşi Ferdinand'a bıraktı ve böylelikle aslında sonraki Avusturya imparatorluğunu kurmuş oldu; iki kardeşten Ferdinand'ın belirgin olarak daha İspanyol olması olgusunda bir ironi vardır. Bundan sonra genellikle Alman sorunlarını kendisinden daha genç olan kardeşine bıraktı—ya da daha doğrusu ona önemli her noktada kendisinin bulunmayan görkemine danışınayı bıraktı. 1531'de Ferdinand'ın Romalıların kralı olarak, ya da, anayasa altında, imparatorluk ünvanına meşru kalıtçı (*heir apparent*) olarak seçilmesini sağladı. Son yıllarında, göreceğimiz gibi,[5] Habsburg iyeliklerini bir İspanyol ve bir de Avusturya parçalarına ayıran bu politikayı boşuna tersine çevirmeye çalıştı. Ferdinand'ın Almanya hükümeti her zaman imparatorun soğukkanlı bakışı altındaydı, ve olaylar sık sık Charles'ı orta Avrupa'da dilediğinden çok daha uzun zaman harcamak zorunda bıraktı; ama hiçbir zaman tikelcilik ile, merkezi yetkenin yokluğu ile, ya da toprak istemleri sonucunda ülkeyi karakterize eden yamalı-bohça yapı ile kararlı olarak uğraşacak zamanı ya da eğilimi bulamadı. Gene de 1520'de denizi geçerek Antwerp'e gittiği ve oradan Aachen'e ve imparatorluk tahtına yolculuk ettiği zaman,[6] Ocak 1521'de Dieti onunla görüşmesi için Worms'ta toplantıya çağırdı. Duruma bakmak ve davranmak istiyordu. Orada imparatorluğun meclisinde ihtişam içinde oturacaktı; orada bir başka uyruklar kümesi ile daha buluşacaktı. Çok geçmeden orada Luther ile yüz yüze geleceği de anlaşıldı.

Bu noktada Luther'in tam olarak nerede durduğunu görmek kolay değildir. Papalık aforozunda ve kendisinin ona tepkisinde doruğuna

[5]Aşağıda, s. 200.

[6]Charles'a tacı düzgün olarak ancak 1530'da Bologna'da Papa VII. Clement tarafından takıldı; papa tarafından taçlandırılma törenini isteyen son Kutsal Roma İmparatoru idi.

ulaşan tartışma yılları onu tanınan bir kişi yapmıştı. Bilinmeyen tanrıbilimci kendi yazınsal dehasından ve matbaanın icadından ötürü bir tür peygamber-benzeri önder olmuştu. Ama iletisi prenslerden köylülere dek her tür insan arasında güçlü bir yanıt bulmuşken, genç de henüz bir Lutheran Reformasyon, Lutheran Kilise, ya da giderek Lutheran parti bile yoktu. Papa ona bir heretik ve bir mezhepçi olarak davranabiliyordu; Luther henüz bölünmeyi kabul etmekten uzaktı. İmparatorun varışı sonunda şeyleri devime geçirmek için bir şans sunuyor göründü. Gerçekte Luther davayı aldanmış bir papadan reformcu bir imparatora kaydırma umudundaydı; ama bunu yapmak için söyleyeceklerinin dinlenmesine gereksinimi vardı. Elektörler—özellikle Luther'e karşı tutumu bir huşu ve patronaj karışımı olan Bilge Frederick (hiçbir zaman karşılaşmadılar)—düşüncelerini açıklamak için Dietin önüne çıkması gerektiğini belirttiler; papalık elçisi Jerome Aleander, uyumsuzluk gösterme korkusuyla papadan çok papa olan bir eski hümanist, öneriye sert bir biçimde karşı çıktı. Bir kamu gösterisinin etkisinden dehşete düşüyordu, ve haklıydı.

Luther'in Worms'ta görünmesi Reformasyonun gerçek başlangıcı olacak ve imparatora duyulan birçok umuda, ama ayrıca yeni tanrıbilimin kesin olarak kalmaya gelmiş olduğu görüşüne de bir darbe vuracaktı. V. Charles elektörün ricasını kabul ederek Luther'e güvenli yolculuk iznini gönderdi, ve kendisi yukarı-Ren'de Aachen'den Worms'a doğru yola çıktı. Aynı zamanda kaygılı dostlarının uyarısı kulaklarında çınlayan Luther oradan Wittenberg'e gitti; Cajetan ile buluşmak için Augsburg'a yürümüşken, bu kez arabaya bindi. 16 Nisanda vardı; ertesi gün ilk kez meclisin önüne çıktı. İçeri girmek için beklerken, zırhı içinde şakırdayan eski George Frundsberg gergin ve solgun ince şekli görünce kaba bir duygusallığa kapıldı. "Küçük keşiş," dedi, "ağır bir yükün altındasın." Luther bunu biliyordu ve neredeyse herşeyi yüzüne gözüne bulaştıracaktı. Ayın 17'sinde birdenbire yaptıklarını kabul etmekten ve geri çekilmekten başka birşey yapmaması istendi—hiçbir konuşma ya da tartışma şansı olmadan. Aleander utkuyu kazanmıştı. Bu hiç kuşkusuz beklediği dinlenme değildi, ama güçlükle çıkan bir sesle düşünmek için bir süre istemeyi başardı. Papalık elçisine karşın, Charles ona yirmi dört saat verdi—yirmi dört saat ki, ona otuz dört yıl süren bir sıkıntıya patlayacağını söylemek aşırı olmayacaktır. Çünkü ayın 18'inde herşey başka türlüydü. Luther dinginlik içinde yazılarını kabul etti, hakaret edici sözler için özür diledi, tartışılabilir noktaların olduğunu doğruladı, ama temel öğretilerini kararlı olarak savundu. Konuşmasını yapmıştı, sahnenin konutası büyük ölçüde ondaydı ve genç imparatorun hüzünlü ve sessiz duruşu karşısında egemendi; tüm ortak yaşamlarında, bu biricik karşı karşıya gelişleri oldu. En sonunda, hiddete kapılan karşıtlar bir uslanılama yerine açık bir yanıt için sıkıştırırken, Luther kafa tutmayı

sürdürdü. Kayıtlar ünlü sözleri kapsamazlar; ama içerdikleri şey yaygın meydan okumaya anlatım vermekten uzak değildir: "İşte buradayım; başka birşey yapamam. Tanrı yardımcım olsun; amin."

Alman dünyasında çağrısı başarılı oldu; Worms'ta papalık elçisi ve imparator istediklerini yaptılar. Dietin son hükmü Lutheran heretikliği kınadı, tüm üyelerin onu yok etmeleri isteminde bulundu, ve Luther'in kendisi imparatorluk kınaması altına alındı. Şimdi tinsel ve zamansal her iki kılıç tarafından da yasadışı sayılıyordu. Önlerinde tüm diriliği ile Hus'un anıları duran dostları onun Charles sözünü çiğnemeye ikna edilmeden önce ayrılmasını sağladılar. İmparatoru yanlış değerlendirmişlerdi; şövalyelik onuru onu güvenli yolculuk iznine uymak zorunda bırakacaktı. Ama ancak bu onur onda sürdükçe; Luther oradan ayrılacak kadar sağgörülü idi. Saksonya yolunda ortadan yitti. Silahlı bir çete tarafından kaçırılarak Wartburg'un şatosuna götürüldü. Bunlar yasa kaçağını yetkelerin ulaşamayacağı kadar uzakta saklamanın en iyisi olduğunu düşünen bölge prensinin planına göre davranan dostları idi. Bu davranış bir açıdan yanlıştı, çünkü söylenti tarafından şaşkına düşürülen ve sarsılan Almanya'yı Luthersiz bıraktı. Ülke Dr. Martin'den daha zorlu ajitatörlerin eline düşecekti. Gene de yararları vardı. Wartburg'da kimseyle görüşmeyen, rahip giysilerini üstünden atıp kılık değiştiren ve Sir George adını alan Luther'in çalışmaya gereksinimi vardı. Böylesine dopdolu yıllardan sonra gelen bu beklenmedik boş zaman her zaman düşüncelere dalmaya alışmış bir huya iyi gelmedi; onun için kışkırtma (bunun için Luther'in sözcüğü *Anfechtung*, şeytanın saldırıları, idi) tinsel yorgunluk ve fiziksel hoşnutsuzluk biçimini aldı. Ağaçların üzerindeki küçük odasında şeytanı görmesine ve ona mürekkep hokkasını fırlatmasına fazla şaşırmamak gerekir. Bulduğu iş amacı için daha uygunu seçilemeyecek bir işti; kutsal yazıları Almanca'ya çevirmeye girişti. Her zaman dediği gibi, Söz işi bitirecekti; şimdi Söz herkes için erişilebilir kılınacaktı. Eğer Reformasyonun bütün öyküsü içinden geçen tek bir çizgi varsa, bu İncil'in patlayıcı ve yenileyici ve sık sık dağıtıcı etkisidir. Sıradan insanlığın ellerine verilen İncil bundan böyle iyi-koşullandırılmış bilginler tarafından değil ama her türden insanın inancı ve sabuklaması tarafından, sağ-duyusu ve sağ-duyusuz saçmalığı tarafından yorumlanacaktı. Birbiri ardına ülkeler anadilde yazılı İncillerini ve onunla birlikte dillerinde yeni bir ölçünü bu yüzyılda kazanacaklardı; İncil'i skolastik gece-takkesindeki uzun uykusundan sonra yaşama döndürmede daha şimdiden çok şey yapmış olan Luther 1521-2'de kendi Almanları için çalışmaya başladı.[7]

[7]Tam çeviri 1534'e dek yayımlanmadı. Hem Almanca'da hem de başka dillerde anadil çevirileri bulunuyordu, ama genellikle kötüydüler ve etkisiz kalmışlardı.

Bölüm III

UTKU YILLARI

Worms Dietinden 1529 Speyer Dietine dek geçen sekiz yılda Lutheranizm tanrıbilimsel ve tinsel bir protestodan örgütlü Kiliselere büyüdü, ama süreçte genel desteğinin çoğunu yitirdi; Wittenberg'in önderliği ile yarışan yeni merkezler ortaya çıktı; bu ilerlemeler merkezi hükümetin zayıflığı ve imparatorun savaş ve diplomasiye soğrulması tarafından olanaklı kılındı. Tüm bu olguların aynı zamanda yer aldıklarını gözden kaçırmamanın önemli olmasına karşın, duruluk uğruna sıra ile betimleneceklerdir.

1. Lutheranizmin İlerlemesi

Luther'in dostları onun Wartburg'a yitişinden sonra çok geçmeden kendisinden haber aldılar; aslında orada kalışı öyle bir mektuplar, yönergeler, öğütler ve öneriler tufanı başlattı ki, yirmi beş yıl boyunca ondan akarak, yeni öğretiyi öğretmede ve yeni Kiliseleri bir arada tutmada başlıca aracı oldu. Gene de, sahnede bulunmayışı hemen çözüm bekleyen sorunlar yarattı. Yazgısı hakkında çılgınca söylentiler dolaştı, ve öksüz kalan kalabalık yeni önderler aradı. Bu özellikle Wittenberg'in kendisi için böyleydi. Kısıtlayıcı etkisinin yokluğunda, yönetimi ele alan kişi erken Lutheranizmin dizgesel düşünürü bilgili ve temkinli Philip Melanchthon (1497-1560) değil, ama coşkulu ve kararsız Andrew Carlstadt (1480-1541) oldu. Carlstadt doğrudan esini izlemeyi ve radikal reformu tek vuruşta yerine getirmeye kararlıydı. Mas ayinine ve din adamlarının bekarlığına karşı vaazlar verdi, ilkesine bağlı kalmak için bir eş aldı, sonunda Wittenberg çatışmalar tarafından parçalanıncaya ve imge-kırıcıların istilasına uğrayıncaya dek anlatımda ve eylemde şiddeti yüreklendirdi. Aşırı uçtakiler tanıdık messianik kalıptan dinsel manyaklar olan sözde Zwickau peygamberlerinin varışını coşkuyla karşıladılar; bunlar hayaller gören ve hem patriklere özgü görünüşleri hem de güçlü coşkuları ile derin izlenim bırakan halk insanları idiler. Ilımlılar Luther'e döndüler: geri gelmeli ve düzeni yeniden kurmalıydı; sonunda, elektörün onun güvenliği konusunda kaygılı olmasına karşın,

Luther boyun eğdi. Yitik reformcu bir işaret ve bir yargı gibi yeniden göründü. Sekiz vaaz işi gördü: Wittenberg halkı utanmış olarak Carlstadt'ı terk etti, ve Reformasyonun şiddet yoluyla ve püritan aşırılık yoluyla olmaktan çok ikna etme ve onay alma yoluyla ılımlı ilerlemesi sağlama bağlandı. Elektör tarafından sürgüne gönderilen Carlstadt, peşinde mutsuz eşi olmak üzere, köktenci eylemlere kışkırtarak, çatışmalar yaratarak, ve talihsizliklerinden yakınarak, aralıklarla çeşitli yerlerde ortaya çıktı. İyi bilinen coşkulu bir akademik tiptendi, ve tahmin edilebileceği gibi etkisizdi.

Luther şimdi büyük bir karar ile yüz yüzeydi. O güne dek bir vaiz ve öğretmen olmuştu. Ama şimdi Roma ile kopmuş ve şeylerin kabul edilen tek düzenini ortadan kaldırmış olduğuna göre, dünyadaki bir örgütleyici ve bir eylemci olması gerekiyordu. Görmüş olduğu gibi, eğer görevi kabul etmeyecek olursa, bunu onun yerine yapmak için gereğinden öte istekli başkaları vardı. Şimdi bölünmenin sürekliliğini kabul etmiş olduğunu düşünmek yanlış olacaktır; o ve izleyicileri tek ve evrensel Kiliseyi reformdan geçirmenin terimlerinde düşünmeyi sürdürdüler. Ama şimdi kendi düzeneklerini sağlamak zorundaydılar, ve Saksonya en sonunda kendini yeni bir Kilise olarak gösteren şeyin tanıtlama zemini olmaya başladı. Kayra, aklanma ve rahipliğin doğası üzerine Lutheran öğretiler, anadilde ayinler için istem ve her iki türde [ekmek ve şarap] kilise-dışı komünyon (*lay communion*), Luther'in dereceli ilerleme üzerinde diretmesine karşın, törenlerde ve tapınmalarda uzak-erimli değişikliklerin getirilmesine yol açtı. Daha sonra reformcuların düşmanlığının başlıca hedefi olacak olan mas ayini şimdilik ortadan kaldırılmaktan çok değiştirildi, ve sonunda 1526'da Luther'in *Deutsche Messe*'sinde yeni bir liturji olarak ortaya çıktı. Vaaz aşamalı olarak Son Yemek tansığının yerini alarak hizmetin özeğini doldurmaya başladı. Yanılma ve sınama ile, kısa bir süre içinde Almanya'nın çoğu üzerine yayılan yandaşlar ile görüş alış verişi ile, evangelik Kiliseler karakteristik biçimlerini kazandılar. Melanchthon Luther'in başının dikine giden dehasının yetenekli olmadığı dizgesel tanrıbilimi sağladı. Bu harika çocuk—yirmi birinde Wittenberg'de bir Yunanca profesörü, bilgili bir Hebraist, Lutheranizm üzerindeki en belirgin hümanist etki—yerinde bir biçimde ustasının yeteneklerini kendi yetenekleri ile tamamladı; ilk olarak 1521'de yayımlanan ve sık sık değişiklikler ile basılan *Loci Communes* (*"Commonplaces"*) başlıklı yapıtı Luther'in patlaması tarafından yaratılan belirsizlik durumunda büyük ölçüde zorunlu olan öğretinin tanımını sağladı. John Bugenhagen (1485-1558) yeni Kiliselerin gereksindiği örgütleyici ve anayasa-yapıcı yeteneği sağladı. Böylece Wittenberg yoğun bir misyoner etkinliğinin özeği oldu. Luther aşağı yukarı oradan hiçbir zaman ayrılmamış olsa da, basın ve kendisinin muazzam yazınsal üretimi gerçekte her yerde bulunmasını sağladı ve

bu arada toplanan öğrenciler eğitiliyor ve göreve gidiyorlardı. 1525'te Luther'in kaçak rahibe Catherine von Bora ile evlenmek için yeminini bozduğu ve o günden sonra bütünüyle mutlu bir yaşam sürdürdüğü sıralarda, evi hem din adamlarının evliliği için bir duyuru noktası hem de evangelik rahiplerin büyüyen topluluğu için az çok gürültülü bir özek oldu. Luther devimin başlıca esin kaynağı olmayı sürdürdü, ve kendisinde Reformasyonun savaş çığlıkları olan ilahileri yazmak için beklenmedik bir yetenek bulması bunun en önemsiz nedeni değildi (Luther'in ilahileri sık sık muhteşemdir ve genel üretim miktarı başka bir konudur). Ama başarısına başka pekçok insan giderek artan bir biçimde katkıda bulundu.

Öğretide değişiklikler ve liturjide reformlar yapmaktan daha güç olan sorun örgütlenme sorunuydu. Luther'in aklanma tanrıbiliminin kendi içinde Tanrının kayrasını bağışladıklarına sınırlanmış olarak gizli bir Tanrı Kilisesi—yalnızca gerçek inananların bir Kilisesi—kavramını kapsıyor olmasına karşın, reformcunun kendisi azizlerin gökteki Görünmez Kilisesinin kesinlikle o türden olduğunu, oysa yeryüzündeki Görülür Kilisenin zorunlu olarak kendine Hıristiyan diyen herkesi kapsaması gerektiğini kabul etti, üstelik bunlar gerçekte günahkârlar olsalar bile. Yalnızca Tanrı kesin olarak kimlerin kurtarıldığını bildiğine göre, insanlar açık bir günahkâr edim için cezalandırma yoluyla olmanın dışında hiçbir ruhu Kilise ile komünyondan dışlamamalıdırlar. (Aforoz, Kilisenin bu büyük silahı, Lutheranizmde hiçbir zaman önemli bir konu olmadı.) Buna göre Luther'in öğretisi ortaçağın evrensel *res publica Christiana* ilkesini sakladı, üstelik ayrı birimlerde örgütlenmiş olsa da; Luther'in gerçek Kiliseyi sözde Tanrı tarafından seçildiklerini bilenlere sınırlayan mezhepci düşüncelere ayıracak zamanı yoktu. Ek olarak, kamu düzeni sorunu Luther'in her zaman göz önünde tuttuğu bir sorundu, tıpkı kendileri ile iş görmesi gerekmiş devlet yetkililerini de ilgilendirmesi gibi.

Tüm bunlar biçimdeşlik istiyordu—tek bir örgütün varoluşunu ve onunla genel uyuşumu. Ama bunu sağlamaya çalışırken, Luther kilise disiplinini fiziksel güç ile desteklemenin biricik aracı olarak bölgesel egemene geri itildi. Hiçbir zaman bir Lutheran olmamış olan Bilge Frederick'in yeri Elektör John (1525-32) tarafından alındığı zaman, Luther'in onun öncülüğünü izlemeye istekli bir prense el uzatması gerekti. Sonuç Teftiş (*Visitation*) denilen bir disiplin örgütü idi. İki elektörlük konseyinden ve iki tanrıbilimciden oluşan bu komite Kilisenin yönetimini piskoposlardan kendi üstüne aldı. Tapınmada biçimdeşliği yürürlüğe koydu, din adamlarının ahlak ve terbiyesini reformdan geçirdi ve kilise-dışı halkın ahlaksal ve tinsel sağlığını gözetim altına aldı. Şimdi gözetmenler adını alan piskoposların Teftişin yetkesine altgüdümlü olmak üzere atanmaları sürdü; bununla birlikte, o yetkenin

kendisi gerçekte kilise-dışı koldan doğuyordu. Luther Hıristiyan magisterliğe Tanrının Kilisesinin iyi-düzenlenmesini gözetme ödevini ve hakkını yükledi, ve Luther'in politik öğretisini yaşama geçiren Teftiş ise gerçekte Saksonya'nın Lutheran Kilisesini bir devlet-Kilisesine çevirdi. Dizge, belli değişkiler ile, Lutheran Reformasyonun yerleştiği her yerde yeniden-üretildi. Kendi topraklarındaki prensler, kentlerdeki konseyler, evangelik din adamları ile bağlaşma içinde, süreçte doğmakta olan yeni kiliselerin yönetimini üstlendiler. Bunu yapma konusundaki istekleri sürekli manastır düzenlerinin kaçınılmaz yitişi ve mülklerine el koyulması tarafından büyük ölçüde yüreklendirildi; 1520'ler boyunca Kilise topraklarının kilisenin elinden alınması ve bölgesel egemenler tarafından yeniden üstlenilmesi Luther'in reformunun yayılmasına yardım eden gerçek dinsel duyguya güçlü bir öz-çıkar öğesi ekledi.

Denominasyon olarak biçimdeş olmasına karşın toprak açısından parçalanmışlık gösteren bu örgütsel büyüme 1524-5 yıllarında Reformasyonu vuran büyük destek bunalımını yansıtıyordu. Ulus çapında popüler olan devim o yıllarda çöktü, yetke utku kazandı, reformun tüm Almanya'yı (tüm Hıristiyanlık bir yana) kazanmadaki başarısızlığı öngörülebilir oldu. Luther daha başından Reformasyonunu kılıç yoluyla gerçekleştirmeyi reddetmiş, ama reddedişi başkalarının bunu denemesinin önüne geçmemişti. İlk gidecek olanlar imparatorluk şövalyeleri idi. Çürümekte olan o toplum düzeninin yakınmalarının ve tutkularının, gördüğümüz gibi,[1] gerçekte toplumsal ve politik olmasına karşın—sorunlar üzerinde doğumları yoluyla hak ettiklerini düşündükleri ama ekonomik zayıflama ve prenslerin gücü tarafından bölümsel olarak yok edilen nüfuzu yeniden kazanma yönünde bir istek—, önderleri, Sickingen ve Hutten, ulusal bir devim olarak Lutheran reforma başvurdu. Gerçek bir idealist olan Hutten bu konuda ciddi idi; bir paralı-asker yüzbaşısı ve sinsi bir politikacı olan Sickingen ise yalnızca kendi önemini arttırmak için geniş destek çekmeyi umuyordu. 1522'de Trier başpiskoposuna saldırarak kişisel bir kan davasını sürdürdü, ama piskopos biraz fazla kavgacı çıktı, ve tinsel konumuna duyulan öfke Sickingen'in devrimci mayınını başarılı olarak patlatacak kadar büyük değildi. *Condottiere* düşkırıklığı içinde geri çekildi ve 1523'te Landstuhl'da bir prensler bağlaşması tarafından yenilgiye uğratıldı. Çok geçmeden yaralarından ötürü öldü; Hutten İsviçre'ye kaçtı ve sifilis, tükenmişlik ve umutsuzluktan otuz beş yaşında öldü. Şövalyelerin çöküşü barış ve düzene sürekli bir gözdağını, ama aynı zamanda prenslik despotizmi karşısındaki bir engeli de kaldırdı; gerçekte soruna karışmamış olan Reformasyona zarar vermedi.

Köylüler Savaşı olarak bilinen genel ayaklanma her bakımdan daha ciddiydi. 1524 Haziranında Kara Ormanda başlayarak hızla güney

[1] Yukarıda, s. 21.

Almanya'ya yayıldı ve Marttan Mayısa dek yalnızca güney değil ama merkez ve kuzeyin kimi bölgeleri de karışıklık içindeydi. Uylaşımsal ad yanıltıcı olmaya açıktır: Önderlik küçük toprak sahiplerinden ve kasabaların küçük zanaatçılarından gelirken, izleyiciler ise büyük ölçüde daha sağlam ve mülk-sahibi daha alt tabakadan oluşuyordu. Ayaklanmanın kökleri çok gerilere uzanıyordu;[2] doğrudan nedenler bundan önceki ayaklanmayı kışkırtmış olanlardı—ekonomik baskı, ve yasal istemlerin kendilerini eski töreler tarafından korunuyor olarak düşünenler üzerine genişletilmesi; yayılmanın genişliği bir yandan genel rahatsızlıkta ve öte yandan yetkelerin zamanında davranmayı başaramamalarında yansıtıldı. Bavyera'nın çevredeki ayaklanmanın tüm şiddetine karşın rahat kalması, bu ilginç olgu özsel sıkıntıyı tanıtlar: Yalnızca burada dük daha küçük lordlar üzerinde disiplin uygulamış ve onların kiracılarına karşı hak istemlerinin saldırganca uygulanmasını önlemişti. Ama Reformasyon öyküde kendi rolünü oynadı: Tanrının yasası tarafından bağışlanan haklar için istemlerin yakınlardaki büyümesi kolayca besili rahipler ve keşişler üzerine saldırılarında dizginsiz olan Luther'in eylem çağrısında bulunmuş olduğu, gospelin yeniden kazanılmasının sıradan halkın haklarının yeniden kazanılmasını kapsadığı inancı ile bütünleşti. Luther varolan düzenin bir yanına saldırmış olduğuna göre, dertli insanların onun iletisini dizginin başka bölümleri üzerine saldırıları yüreklendiriyor olarak yorumlamalarına hayret etmemek gerekir.

Radikal reformcuların etkileri daha doğrudan oldu. Aralarından kimileri yoksullar için esenlik umudunu vaaz ediyor ve bunun için yalnızca kendilerini ezenlere karşı ayaklanmaları ve şeytanı kan ırmaklarında yok ederek Tanrının işini yapmaları gerektiğini bildiriyorlardı. Erken Reformasyonun şeytani dehası Thomas Müntzer[3] ayaklanmayı kamçılamada kendi payına düşeni yaptı ve son çarpışmadan kaçtıktan sonra onun uğruna öldü. Köylülerin istemlerinin genel olarak aşırı olması gibi birşey söz konusu değildi. Bireysel çetelerin çoğu tarafından bir program olarak kabul edilen Memmingen On İki Maddesi bir yanda otlatma, balık tutma ve avlanma haklarını, emek hizmetlerini ve aşırı kiraları ilgilendiren geleneksel ve haklı yakınmaları, ve öte yanda rahiplerin topluluk tarafından seçilmesi gibi evangelikal istekleri ve herşeyin kutsal yazılara ve Tanrının yasasına göre yargılanması yönündeki genel eğilimi birleştirdi. Ayaklanma yayılırken, kimi insanlar denetimden çıktılar ve aşırılıklar görüldü; manastırlar düzenli olarak yağmalandı, ve ölümler oldu. Bütününde, hiç olmazsa sorunun başladığı yerler olan Baden ve Swabia'da köylülük olağanüstü bir soğukkanlılık içinde davrandı; ama Salzburg'da ve Tyrol'de kötü olaylarda boy gösterdi. Söylenti şiddeti arttırdı. Egemen sınıflar köklerinden sarsıldılar, ve uzunca bir

[2]Yukarıda, s. 21s.
[3]Aşağıda, ss. 73 vs.

gecikmeden sonra gösterdikleri tepki kendisi ile savaşmakta oldukları gözdağından çok daha yabanıl oldu. Köylüler askeri ya da politik olarak yetenekli hiçbir önderlerinin olmadığını tanıtladılar; daha da kötüsü, eylemde seyrek olarak yiğitlik ve dirilik gösterdiler. Çabalarının çoğuna bir şaşkınlık havası eşlik ediyordu. Swabia Ligasının orduları, o yetkin general George Truchsess tarafından komuta edilen profesyoneller güneyde ve doğuda işe başlarken, ve Hesse, Brunswick ve Saksonya kuvvetlerini Müntzer'in Thrungia'daki pathetik teokrasisine karşı birleştirirken, herşeyin sonu çok çabuk geldi. Köylülerden binlercesi—kimi hesaplamalara göre 100.000 kadar köylü—öldürüldü. Bu iş çoğunlukla yalnızca birer bozgun olan sözde çarpışmaların arkasından prenslerin kaçakları yakalayıp öldürmeyi büyük bir eğlence sayan silahlı adamları tarafından yerine getirildi. Ama sıcak kan soğuduktan sonra, öç büyük ölçüde değişkiye uğradı; lordlar varsıllıklarının dayanağı olan toprağı ekip biçenlerin yok edilmesinin sonuçlarına dayanamazlardı; az sayıda asılma oldu. Bunun yerine köylüler silahlarını yitirdiler ve ağır para cezalarına çarptırıldılar; bunları ödeyebilmeleri ve ödemeleri olgusu daha önceki ve bütünüyle yok edilmemiş varsıllıkları ile ilgili birşeyler söyler. Gene de, savaşın derin bir toplumsal sonucu oldu: Kırsal avamın ve kent yoksullarının birdenbire olayları etkileyecek daha öte hiçbir güçlerinin kalmamasıyla, geç-ortaçağ Almanyasının özsel bir karakteristiği bir gecede yitti.

Luther savaşı dehşetle izlemişti. İlkin lordlara gerçeği söyledi: Ayaklanma için yalnızca kendilerine borçlu idiler. Ama şiddetin ve kendi öğretisine başvurunun haberleri gelince korktu ve öfkelendi. Amacı hiçbir zaman bir devrimi, ve özellikle kalıt alınan toplumsal düzeni yok edecek bir kitlesel altüst oluşu başlatmak değildi. Derinden tutucu içgüdüleri gerçek iletisinin—Tanrının sevgisine ve merhametine duyulan inanca bağlı olarak bir başka dünyada esenlik—radikallerin onu dünyasal amaçlara saptırmaları tarafından boğulacağı konusunda giderek artan korkularını pekiştirdi, ve şiddetli dil kullanma yönündeki ölümcül yatkınlığı onu ateşli kınamaya kışkırttı. *Öldüren, Çalan Köylü Hordalara Karşı* başlıklı ünlü yazısı ayaklanma herşeyi önünde sürüklüyor göründüğü zaman yazıldı ve o koşullarda giderek bir yüreklilik edimi idi; savaşın hızla sönüşü onun olaydan sonra çıkmasına ve yenilenleri damgalamak için acımasız bir çağrı olarak görünmesine neden oldu. Ama Luther zamanlamasında talihsiz olsa da, ve devrimcilere adını boş yere kullandıkları için içerlemesi anlaşılabilecek olsa da, sık sık olduğu gibi huyu ve sözleri tarafından sürüklenip götürülmüştü. Yazı kendini içine batırabileceği kabalığın üzücü bir örneği olarak kalır.

Hiç olmazsa güney Almanya'da dizginler şimdi yetkelerin elindeydi; Reformasyon talihini prenslerin talihine bağlamıştı. Öte yandan, yakınlarda 1525 yılını Reformasyonun bir halk devimi olmaya bütünüyle

son verdiği yıl olarak kabul eden geleneksel görüşün durumu abarttığı gösterilmiştir. Luther'in genel çağrısının gücü zayıfladı ama yitmedi; kuzeyin kentlerinde, özellikle bunalımdan sonra reform yapanlarda, ilk adım aşağıdan geldi.[4] Ayrıca belirtilmelidir ki, "popüler" Reformasyonun başarısızlığından üzüntü duyan uylaşımsal görüş de durumu yanlış anlıyor görünür. Köylülerin Savaşının kendisinin tanıtladığı gibi, Reformasyonun eğer papanın ve imparatorun düşmanlığına karşın yaşayacaksa kaçınılmaz olarak gereksineceği dünyasal destek ancak prensler tarafından sağlanabilirdi. Dahası, kalabalık arasında yeni öğretilerin yol açtığı tinsel karışıklık hızla binyılcı görüşlere ve messianik düşlere bozuldu ki, bunlar, olayların daha önceden göstermiş olduğu gibi, ancak anarşi, yasasızlık ve kan dökmede sonlanabilirdi.[5] İşin gerçeği yalnızca reformcu prenslerin Reformasyonu korumuş olmaları değil, ama ayrıca Reformasyonun onlarsız neredeyse kesinlikle korunmuş olamayacağıdır.

Tuhaf bir çakışma ile, 1525 ayrıca Luther'in bir zamanlar ona büyük destek vermiş olan ana hümanist reform devimi ile kopuşunu da damgaladı. Öğretisinin devrimci etkisi giderek daha da açığa çıktıkça, Erasmus ve izleyicileri giderek daha da kuşkulu oldular. Kötü papalar, dünyasal dinadamlığı, aç gözlü ve bilgisiz keşişler üzerini saldırıların tümü de çok iyiydi; ama bu insan kötü ile birlikte iyiyi de dışarıya atıyor, reform yapmak yerine yok ediyordu. Akademik düşünceler dünyası ve şeylerin olgusallığı arasındaki uzaklık büyüdü; görünürde yenilmez olanı eleştirmekten haz duymuş olan birçokları propagandalarının nereye götürdüğünü görünce korkarak geri çekildiler. Eski düzenin sipere yatmış kuvvetleri yabanıl bir biçimde hümanist reformcuların üzerine döndüler ve onları tüm bunları ortaya çıkarmakla suçladılar; Erasmus *viri obscurinin* şiddetli saldırısı altındaydı. Dahası, Luther insanın temel iyiliğinden evrimlenen ussal bir Hıristiyanlıktan yana bilgince görüş ile bağdaşmayacak bir yolda insanın bütünsel bozulmuşluğuna çok fazla inançlı olduğunu gösterdi. Böylece Erasmus tanrıbilimsel tartışmada kendi elini denedi. 1524'te *Özgür İstenç Üzerine Söylem*'ini yazarak Luther'in kayra ve aklanma kavramlarına saldırdı. Ama Luther'in ertesi yıl yayımlanan yanıtı, *Köle İstenç* (*De Servo Arbitrio*), tarafından dümdüz edildi. Erasmus'un 1536'ya dek yaşamasına ve henüz saygınlığını büyük ölçüde korumasına karşın, aslında günleri tamamlanmıştı. En yakın dostlarından kimileri parlak hümanist şafak sözünü terk ettiler; Thomas More heretikliğe karşı kalem ve kazık ile çarpışabilmek için eleştiriden ve özgür tartışmadan vazgeçti; Medici Romasının kardinalleri papalığın arkasında saf tuttular. Eski çerçeve içerisinde ılımlı reform düşüncele-

[4]F. Lars, "Der Bauernkrieg und das angebliche Ende der lutherischen Reformation," *Luther-Jahrbuch*, 1959.

[5]Bkz. ayrıca aşağıda ss. 78 vs.

rinin sürmesine karşın,[6] genel bir reform ideolojisi olarak hümanizm son kurşununu atmıştı.

Bununla birlikte, yine Luther ve Erasmus arasındaki ayrılmadan türetilen çıkarsamaların kimilerine karşı çıkılmalıdır. Hümanistlerin yaşlı kuşağından birçokları Reformasyona sırt çevirirken, kimileri böyle yapmadılar; ne de Protestanlık hümanist gelenekten bağımsız olacaktı. Hümanist bir eğitim birçoklarına şu ya da bu Protestan Kilisenin kabulü yönünde bir yatkınlık kazandırmayı sürdürdü. Hümanizmin tüm denominasyonların gelecek tarihine gerçek katkısı her şeyden önce skolastik eğitim gelenekleri ile kopuş ve yeniden keşfedilmiş bir antikçağın Avrupa kültürünün ana akışı içerisine katılması oldu. Bu başarımlar kalıcı oldular; her yerde reformdan geçmiş Kiliselerin entellektüel belkemiğini sağladılar (giderek bir noktaya dek reformdan geçen Roma Kilisesinin bile), ve dinlerin on-dokuzuncu yüzyıla dek tüm Avrupa üzerinde okul ve üniversite izlencelerinin temeli olma uğruna savaşımlarına da dayandılar. Kuşkunun ötesinde, Luther ve Reformasyon dini törebilime indirgeyen ve insanın yardım görmeden iyi yaşamı sürdürme yetkinliğine saygı duyan bir hümanizm ile el ele çalışamazlardı; bununla birlikte, yine kuşkunun eşit ölçüde ötesinde, hümanistler olarak yetişmiş insanların sürekli desteği Reformasyonu insan usunun Luther'in öğretisinin büyük ölçüde eğilimi olan o bütünsel yadsınmasından ve insan için duyulan o bütünsel küçümsemeden kurtardı.

Bununla birlikte, politikada 1525 yılı yeni Kiliselerin sorunlarında devletin utkusunu damgaladı. Bunun Luther'in sivil hükümet üzerine görüşüne aykırı olmadığı daha önce gösterilmişti. İnsanın düşmüş doğası hükümet isteminde bulunuyordu, ve Tanrının doğal yaratılış için düzeni—sivil magisterlik kurumunu da kapsamak üzere—boyun eğme isteminde bulunuyordu. Melanchthon'un genel olarak büyük reformcuların karakteristiği olan sözlerde anlattığı gibi, "Magisterliğin kılıcı uygulaması [eş deyişle, dünyasal düzenin sürdürülmesi] dindarlık ile uyum içindedir. ... Eğer prensler Tanrıya aykırı herhangi birşeyi buyuracak olurlarsa, buna boyun eğilmeyecektir. ... Eğer kamu çıkarından doğan herhangi birşeyi buyuracak olurlarsa, buna uyulmalıdır. ... Eğer buyruklarından herhangi biri tiranca ise, burada da değişimin kamu karışıklığı ve ayaklanması olmaksızın olanaksız olduğu tüm durumlarda hayır uğruna magistere katlanılacaktır." Sivil yetkenin böyle göreli olarak serinkanlı kabullenilişi (1521'de yazıldı) düzen problemi öne çıktığı zaman kolayca Tanrının vekiline genel bir boyun eğme kuralına değişti; reformdan geçmiş bir Kilise kurmada dünyasal egemenin yardımını aramaktan ona Kiliseyi yönetmek için tanrısal olarak atanmış bir yetke yüklemeye giden yolda atılacak yalnızca bir adım vardı. Boyun eğme ödevi yalnızca gerçek dine aykırı şeylerin yapılmaması koşulu ile

[6]Aşağıda, ss. 142 vs.

sınırlanmaya başladı: Ama o zaman bile—ve örneğin Calvin bununla anlaşıyordu—boyun eğme, Tanrının daha yüksek yetkesine karşı bir saygısızlık olmakla yanlış iken, direniş de eşit ölçüde yanlıştır: Tanrı kötü magisteri cezalandıracaktır, ve insanlar ona katlanmalıdır. Değişen derecelerde, bu boyun eğme öğretisi dönemin ister Katolik isterse reformdan geçmiş olsun tüm politik düşüncesini karakterize eder ve yalnızca sonraki bölümde betimlenecek olan radikaller bu kuralın dışında kalırlar. Bu öğreti dünyasal prenslerin ve ulusal egemenlerin edimsel güçlerini yansıtıyordu; ama ayrıca hiç kuşkusuz onlar için kullanmaya uygun bir şeydi.

Her ne olursa olsun, 1525'te Doğu Prusya'da toprak gücünün bir kalıntısının yönetimindeki askeri bir düzen olan Tötonik Şövalyelerin büyük efendisi Hohenzollern'den Albert Lutheran kampa bir göç başlatarak dünyayı şaşkına çevirdi. Manastırı dağıttı, topraklarını kiliseden ayırdı, ve Polonya kralının bir vasalı olarak Prusya'nın ilk Alman dükü oldu. Almanya'nın kendisinde çok geçmeden çeşitli topraklar resmi olarak Reformasyonu kabul ettiler: 1526'da genç ve ne yapacağı bilinmez bölge-kontu (*landgrave*) Philip altında Hesse; 1528'de Brandenburg-Ansbach sınır-kontu (*margrave*), Schleswig ve Brunswick dükleri, Mansfeld kontu. Bu bölgelerde egemen yeni düzeni yukarıdan dayattı, ve örgütlenme modeli Saksonya'da gelişen modeldi. Sonraki olaylar bu prenslik dönmelerini başka herhangi birinden daha önemli görünmesine yol açtılar; ama 1520'de Reformasyonun kasabalarda ve onlar aracılığıyla başarıya ulaşması daha olası görünüyordu. İçlerinde en güçlüsü Nürnberg evangelikalleri 1524'ten önce kabul etti; Strassburg, Ulm, Augsburg ve güneyin birçok küçük kenti çok geçmeden aynı şeyi yaptı; 1528 ve 1531 arasında önde gelen kuzey kentleri—özellikle piskoposluk merkezi Magdeburg—benzer olarak davrandı. Sonunda imparatorluk kentlerinin yaklaşık üçte ikisi şu ya da bu biçimde Reformasyonu kabul etti; büyük kentlerden yalnızca Bavyera'nın büyük bağlılık gösteren Katolik Wittelsbach dükleri tarafından korkutulan Regensburg, ve başpiskoposu tarafından bir arada tutulan Köln sürekli olarak Roma'ya bağlı kaldı. Kentlerde reform genellikle aşağıdan desteklendi, kasaba hükümeti tarafından değil ama zanaat loncaları tarafından; bir kural olarak toprakları kilisenin elinden alan, tapınınayı reformdan geçiren ve evangelikal rahipleri içeri getiren etnen tutucu oligarşilerin temkinli korkularına karşın kilise-dışı halkın öz-bilinçli utkusu idi. Yalnızca gururlu olarak patrisyen Nürnberg'de yetkeler duraksama göstermeden Lutheranları karşıladılar ve görevlendirdiler, ve Nürnberg Protestan kentler arasında Lutheran geleneğini her zaman en belirgin olarak sürdüren kent oldu.

Reformdan geçmiş Kiliselerin bu yayılışı Luther'in başlangıçta gördüğü yaygın ve örgütsüz destekten bütünüyle başka bir sorundu. Bu

destek V. Charles'ın 1521'de arkada bırakmış olduğu vekillik konseyi (*Reichsregiment*) tarafından zayıf olarak yerine getirilen Worms Bildirgesinin dişleri arasında yer aldı. Prensler ya da Diet yoluyla yönetme girişimleri bundan böyle birliği ve barışı sürdürmede başarılı değildi. Vekillik için ortaya koyulan kurallar altında, 1522 ve 1524'te Nürnberg'de üç Diet toplandı; her birinde prenslerin kıskanç politikaları imparatorluk yetkesinin etkili olarak ileri sürülmesini önledi; en sonunda yararsız vekillik konseyi dağıtıldı. Meclisler Kilise sorusunu sürekli olarak hasır altı ettiler ve bunu tartışmayı bir çözüme bağlamak üzere Kilisenin bir Genel Konseyi için duyulan gereksinim üzerine bulanık ve göstermelik konuşmalara girişerek yaptılar. Özeksel denetimin yokluğunda, kendi başının çaresine bakmak günün kuralı oldu, ve 1524'te Regensburg Katolik Ligasının—Avusturyalı Ferdinand'ın, Bavyera'nın, ve güney Alman piskoposlarının papa tarafından kutsanan bir bağlaşması—kuruluşu Almanya'da silahlı kamplar üretecek ve din savaşında sonlanacak ölümcül politikayı başlattı. Regensburg ligacıları Worms Bildirgesini yapabildikleri her yerde yerine getirdiler; Lutheran Torgau Ligası (1525) onun yerine getirilmesini önlemeye çalıştı.

1526'da Diet Speyer'de toplandı. Yakınlarda İtalya'da utku kazanmış olan V. Charles[7] orada olmayı ve sorunları bir sonuca bağlamayı umuyordu; ama başka kaygılar toplantıda bulunmasını bile engellediler, ve yokluğunda katmanlar ancak ünlü bir hoşgörü ara-dönemi/*recess* (buyruk, karar/*decree*) üzerinde anlaşabildiler. Her bir egemene ve kente kendilerini öyle bir yolda düzenlemeleri salık verildi ki, "onun için yalnızca Tanrıya ve imparatorluk görkemine hesap vereceklerdi." Worms Bildirgesi unutulmuş görünüyordu. Türklerden gelen tehlike büyürken ve Fransa bir kez daha sorun olurken, Charles'ın gücü buyruk vermeye yetemezdi; daha başından 1526 ara-dönemini geri çekmeye karar verdi ve bölünmeyi sonlandırmak için kararlılığını hiçbir zaman gevşetmedi. Lutheran katmanlar bölündüler; çoğu, özellikle Saksonya ve Nürnberg, imparatora silahlı direnişi kabul edilemez olarak görmede Luther'in kendi önderliğini izledi. Sonuç ikinci Speyer Dietinde (1529) yeni davanın ağır bir yenilgiye uğraması oldu: 1526 ara-dönemi kaldırıldı ve 1521 buyruğunun yürütülmesi bir kez daha zorunlu kılındı; bundan böyle Kiliseden toprak alınmayacaktı. Yanıt olarak altı Lutheran prens, reformdan geçmiş kentlerden yalnızca on dördü tarafından desteklenerek, bir Protesto imzaladılar ve onda "Tanrının onurunu ve her birimizin ruhlarının ... esenliği"ni ilgilendiren şey için yalnızca Tanrıya yanıt verme haklarını doğruladılar. Belge reformdan geçmiş partiye Protestanlar adını verdi ve bu ad o günden sonra yerleşti. Protestonun yürekten geldiğini belirtmek önemlidir. Bu prensler hiç kuşkusuz güçlerini arttırmaya, toprakları üzerinde yetkelerini sağlamlaştırmaya,

[7]Aşağıda, s. 65.

Kilise mülkünü kazanmaya istekliydiler; ayrıca gospele hizmet etme ve onu kurtarma gereksinimine de inanıyorlardı. Eğer yalnızca bencilliğe sarılmış olsalardı büyük olasılıkla daha az sıkıntıya neden olacakları düşüncesi pekala uygunsuz görülebilir.

Gene de belki de Protestonun en dikkate değer yanı reformdan geçen kentlerden kimilerinin çekimser kalmasıydı. 1529'un partileri bundan böyle yalnızca eski ve yeni değildiler; tutucular tarafından her zaman vurgulanan tehlike, gelenek ile oynamanın ancak tüm birliğin genel bir çözülüşünde sonuçlanabileceği tehlikesi aslında bir olgu olmuştu; Lutheranizm bundan böyle reformdan yana biricik esin kaynağı değildi. Zwingli İsviçre'nin Zürih kentini rakip bir kutup olarak hazırlamıştı.

2. Zwingli

Huldrych Zwingli'nin (1484-1531) Luther'den bir yıldan daha az genç olmasına karşın—gerçekte yeni düşünceleri olan biri olarak adından söz edildiğinde otuz yedi yaşındaydı—, üstünde her zaman göreli bir gençlik, giderek ergenlik havası vardı. Wildhaus'ta, Toggenburg'un dağlık bölgesinde doğdu ve üniversiteye gitmekle yoksul anne-babanın parlak çocuğunun uylaşımsal yaşam yolunu izledi. Hem Viyana'da hem de Basel'de bulundu, Luther'in nominalist öğretmenlerinin reddettikleri ve Aquinas'ı değişkiye uğratan (*via antiqua*) o Scotus felsefesinin ve hümanizmin tuhaf bir yolda karıştırılmış etkilerinin altına girdi, ve ilk kez 1506'da ruhları iyileştirmeye başladı. İki kez İtalya'daki İsviçre Ordularında papaz olarak hizmet verdi. Bu arada çalıştı, bir Erasmuscu oldu, Yeni Ahit'i yeni gözlerle okudu. Kendisi tanrıbilimini Luther'den bağımsız olarak geliştirdiğini ileri sürmeyi severdi, ama modern bilginler bunda biraz aldandığını düşünürler; hiç kuşkusuz reformist etkinlikleri Luther'in İsviçre kentleri üzerindeki etkisinin arkasından geldi.

1518'de Zwingli Zürih katedralinde ortak vaiz[8] (*common preacher*) olarak atandı. İsviçre Reformasyonunu bu önemsiz görevden başlattı. Kutsal yazıların sürekli ve tutarlı bir açımlaması olan vaazlarında yalnızca sıradan kötüye kullanımlara saldırmakla kalmadı, ama kısa bir süre içinde gerçekten de çok derinden vurarak varolan düzenin yok edilmesine yönelik radikal bir tanrıbilim ileri sürdü. Luther gibi, insan ve Tanrı arasındaki doğrudan ilişki üzerine vurgu getirdi, hayır işlerinin geçerliğini yadsıdı, ve ayinlerin ve göreneklerin arındırılması isteminde bulundu. Luther'den ayrı olarak, yakın geçmiş ile tam bir kopuşu istedi, imge kırıcılığı yüreklendirdi, ve mas ayinini daha başından reddetti. Zwingli'nin tanrıbilimi daha ödünsüz olarak "tinsel" idi; başka bir deyişle, onun için esenlik daha belirgin olarak onda kutsamaların ve

[8] *Leutpriester*, genellikle ve biraz aptalca sözel olarak "halkın rahibi/*people's priest*" biçiminde çevrilir.

ayinlerin ne olursa olsun hiçbir rol oynamadıkları salt iç deneyimden oluşuyordu. Vaazları büyük bir karışıklığa yol açtı ve sonunda 1523'te kent konseyi sorunu bir kamu tartışmasının sınavından geçirmeye karar verdi. Zwingli'nin tanıdıkları olan evangelikal rahiplerin bulunuşu bunu bir gösteriye ve reformcular için bir utkuya çevirdi. 1523 ile 1525 yılları arasında aşamalı olarak Zürih'teki bütün Kiliseyi reformdan geçirerek mas ayinini kaldırdı, anadil hizmetlerini getirdi, kutsal yazıları kendi yorumlayışını yeni vaftiz ve komünyon hizmeti düzenlerinde yaşama geçirdi, ve biçimdeşliği yürürlüğe koymak için konsey üzerindeki nüfuzunu kullandı. Düşüncelerinin radikalizmine karşın, Zwingli her zaman temkinli davrandı. 1522'de evlenmesine karşın, bunu 1524'e dek açıklamadı; 1522'de kimi dostları büyük perhiz gününde sosis yiyerek Reformasyon uğruna gösteri yaptıkları zaman yaşanan ilginç olayda bulunmuş olmasına karşın, kendisi yemeğe katılmadı. Onu bir radikal yapan şey esenliğin yalnızca inanca bağımlı ve Tanrının seçmiş olduklarına sınırlı olduğu kanılarıydı; Kiliseye ilişkin düşünceleri Luther'in düşüncelerinden daha dışlayıcı idiler ve Calvin'in Kilisesinin dar ve disiplinli yapısını önceleddiler. Temkinliliği onu ilkelerini mantıksal vargılarına dek izlemekten kurtardı—bir vargı ki, hızla Anabaptist mezheplerin doğuşuna götürdü.[9]

Zwingli'nin Reformasyonunun karakteri ve etkisi ancak on-altıncı yüzyıl İsviçresinin sahnesinin içerisinde anlaşılabilir. Bağımsızlığını ondördüncü ve on-beşinci yüzyıllarda Habsburg lordlar-lordları (*overlords*) ve Valois'nın Burgundy dükleri ile savaşımda kazanmış olan bu Konfederasyon çoğunlukla öz-yönetimli devletlerin gevşek bir birleşmesinden daha çoğu değildi. Uri, Unterwalden, Zug orman kantonları ve ayrıca Schwyz, Glarus ve Lucerne karşılarındaki Zürih, Bern ve Basel gibi varsıl kent devletlerine kuşkuyla bakan yoksul köylü cumhuriyetleri idiler. Bern'in batıya doğru yayılma tutkusu Fribourg ve Solothurn kentleri için bir gözdağı idi ve bunlar bu nedenle kırsal kesimler ile bağlaşma kurma eğiliminde idiler. Kuzeyde ve kuzey-doğuda Schaffhausen ve Appenzell bağımsız ortakları oluşturmuşlardı; St. Gall manastırı Zürih ile bir klient ilişkisi içinde duruyordu; Mülhausen, Rothweil, Biel, Toggenburg gibi küçük birimler ve St. Gall kasabası o kentin üstünlüğüne karşı kimliklerini korumaya çalışıyorlardı. Alplerin ötesinde güneye doğru, Valais ve Grisons bölgeleri, sözel olarak yalnızca bağlı üyeler olmalarına karşın, pekçok bakımdan tam kantonlar olarak görülüyordu. Böyle de olsa, özeksel örgüt genellikle eylemi büyük kentlerden birine bırakan bir delegeler meclisinden oluşuyordu. Görünürde bir bütün olarak Konfederasyon tarafından yönetilen birkaç küçük ilin (Aargau, Thurgau, vb.) varoluşuna karşın, özeksel bir hükümet yoktu. İsviçre ekonomisi baştan sona bozuktu: Ülkenin tahıl ve tuz dışalımı yapması

[9]Aşağıda, ss. 74 vs.

gerekiyor, ve para İsviçre'nin başlıca dışsatımından—askerlerden—kazanılan maaş ve ücretlerden sağlanıyordu. Köylülük büyük ölçüde Ren'in kuzeyindeki yoldaşlarını rahatsız eden aynı sorunlardan sıkıntı çekiyordu; ama Swabia'da ve Kara Ormanda zulmün aracıları feodal lordlar iken, İsviçre'de yerleri özekselleştirici kent oligarşileri tarafından alınmıştı. Köylülerin bir çözüme kavuşturulmamış ve küskün durumu kendini yeterince sık olarak ayaklanmalarda anlatıyordu, ve 1525'te Köylülerin Savaşı Konfederasyonda, özellikle Constance Gölü çevresinde yankısını buldu. Kasabaların kendilerinde gönenç düzeyi düşüyordu, ve yalnızca Basel gelişmekte olan bir kağıt ve basım işleyimini barındırıyor, St. Gall keten üretiyordu. Bern'de kentin çeşitli tecim yollarını denetlemesine bağlı olarak erk varsıl patrisyen tacirlerin ellerinde yoğunlaşmış olsa da, onun dışındaki yerlerde güçlü loncalarda örgütlenen daha küçük zanaatçılar genellikle bu sırada kent hükümeti üzerindeki nüfuzlarını arttırıyorlardı.

İsviçre dünya için önemliydi, çünkü büyük erklerin satın alabilecekleri en iyi askerlerin bir bölümünü sağlıyordu. 1515'e dek, bağımsızlık savaşlarının geleneğini kalıt alan ve sıkışık mızrak düzenlerinde yenilmez sayılan İsviçre piyadesi en yüksek teklifi sunanlara kiralanıyordu; o yıl Marigano'da Fransızlar tarafından yenilgiye uğratılması efsaneyi sona erdirdi ve İsviçre'yi savaşı kazanan yana bağımlılığa zorladı. 1516'da Konfederasyon gelecekte halkının yalnızca I. Francis'in ordularında hizmet etmesini kabul etti. Antlaşma yenilenmek üzere 1521'de ele alındığı zaman, Zwingli Zürih'i ondan kaçınmaya ikna etti. İsviçre erkeklerinin ve kanının o paralı-asker savaşlarında harcanması ağırına gidiyordu; ilkin kilise kürsüsünden protestoları ona popülerlik ve ün kazandırdı. Kendisi askeri düşlere ve amatör stratejiye meraklı olarak, bütününde savaşa değil ama bir davası olmayan savaşa ve İsviçre erkeklerinin salt para için yok edilmesine karşı çıkıyordu. Gene de İsviçre dışalım yapan bir ülke olarak kalırken ve artan nüfusu için ülkede iş ve besin bulmada coğrafyası tarafından engellenirken, askerlerin dışsatımı yalın bir ekonomik zorunluk idi. Ve Bicocca'dan (1522) sonra İsviçre alaylarının İtalyan savaşlarındaki üstünlüğünün kesin olarak sona ermesine karşın asker dışsatımı sona ermedi. Hem Fransa hem de papalık İsviçre muhafız alaylarını kullanmayı sürdürdüler.

Ünlü özgürlüğüne, yiğitliğine ve eski kasabalarına karşın, 1520'lerin İsviçresi bu nedenle mutlu, doyumlu ya da iyi yönetilen bir ülke değildi. Durum devrimci eylemin şu ya da bu biçimine kolay açılışlar sunuyordu. Ama Luther'in durumunda koşulların reforma yardım edebilmesine karşın onu üretemeyeceği açığa çıkarken, Zürih'te Zwingli ve arkadaşları üzerinde odaklanan dinsel ve tinsel özlem olgusu günün politik problemleri ya da toplumsal karışıklığı üzerine herhangi bir yoğunlaşmada gözardı edilmemelidir. Öte yandan, politik durum

hem Zwingli'nin Kilisesinin aldığı biçim için hem de Reformasyonun yayılış tarzı için belirleyici idi. Zwingli sivil magisterin Kilisenin düzgün yönetimini gözetme ödevi konusunda Luther ile büyük ölçüde aynı görüşleri savundu; ama Zürih'te bu doğallıkla kent konseyi tarafından denetim demekti, tek bir prens tarafından değil. Ek olarak, Zwingli rahibin kilise-dışı halkın gündelik yaşamı üzerindeki gözetimine önemli bir yer yükledi. Etki birey için ağırdı. Kişisel ahlak ve davranış hem konseyleri hem de rahipleri kapsayan bir mahkemenin altına alındı; konsey reformları getirme ve Kiliseden aforoz etme konusunda sorumlu oldu; Anabaptist mezhepçilik ile yüz yüze kalınca, Zwingli büyük bir istekle "dini-bütün magister"in yardımına sarıldı ve gerçek bir devlet-Kilisesinin yaratılmasını destekledi. Aynı ilke Zwingli'nin reformunu kabul eden başka kentler, özellikle 1528'de Bern ve ertesi yıl Basel tarafından uygulandı. Karakteristik evangelikal vaaz verme süreci, popüler istem, kamusal tartışma, reformun kabul edilmesi ve yaşama geçirilmesi burada ve başka yerlerde işledi. Basel'in reformcusu sağlam bir bilgin ve yumuşak bir ruh olan ve Kilise için alışılmıştan daha fazla özerklik ayırmayı isteyen John Oecolampadius (1482-1531) idi. Ama Strassburg'da Bucer'i etkilemiş olmasına karşın,[10] İsviçre kentlerinin kilise-dışı halkın ve kilise-dışı magisterliğin kılgısal utkusunu kabul etmesine izin vermek zorunda kaldı.

1528 sıralarında Zwingli çifte bir problem ile yüz yüze kaldı. Belli kantonlar, özellikle orman kantonları, sıkı sıkıya Roma'ya bağlı kaldılar; ve Luther ile ilişkileri sorusu ağırlaşmaya başladı. Zürih güneydeki Habsburglar ve kuzeydeki Katolik kantonlar arasındaki bir bağlaşmadan korkmaya başlamıştı ve bu tehlike Zwingli'yi savaşı öğütlemeye sürükledi. Evangelikal kentlerin bir ligasını kurmak için çabaladı ve ayrıca elini Alman reformculara uzattı. Halka Reformasyonun güney Alman kentlerine yayılması tarafından kuruldu. Özel olarak Strassburg Wolfgang Capito (1478-1541) ve Martin Bucer'in (1491-1551) önderliği altında yeni düzenin bir özeği oldu. Her ikisi de, ve özellikle Bucer, saltık katılıktan vazgeçme pahasına bile olsa barış için bir istek ile dikkati çektiler; Bucer inancın özsel olan ve özsel olmayan (*adiaphora*) noktalarını ayırdetmenin zorunluğunu görmeye ve ikinciler üzerinde ayrı olabilmeyi kabul ederek işbirliği aramaya başladı. Zürih'ten ayrı olarak, Strassburg kenti imparatorluk ana yollarından birinin tam karşısında yatıyordu—açıktaydı ve saldırı hedefi olmaya uygundu. 1523'ten sonra evangelikal vaizler için bir sığınma kapısı ve dolayısıyla reforma yataklık eden bir yer oldu, ve ertesi yıldan sonra kent her anlamda reformdan geçirildi. Ama burada konsey başka kentlerde olduğundan daha ilgisiz kaldı—1538'e dek tam bir yeniden yapılanma yer almadı—, ve sonuç olarak Strassburg Reformasyonu daha esnek kaldı. Zürih ve Strassburg

[10] Aşağıda.

örnekleri Lutheran reformu daha önceden kabul etmiş olan başka kasabalar üzerinde etkisini gösterdi. 1528 sıralarında güney Alman kentlerinin—ki bunlara Yukarı Almanya kentleri de denir—Franconia kentlerinden ve Lutheranizmin utkulu olduğu kuzeyin kentlerinden bütünüyle belirgin olarak ayrı oldukları açıktı. Ayrım kilise-dışı katılımın daha büyük derecesinde, hükümetteki demokraside, ve Zwingli-Bucer çizgisinin yüreklendirdiği görüşler türlülüğünde yatıyordu. Luther'in tersine, bu iki reformcu kasabaların terimlerinde düşünüyorlardı, ve düşünceleri kentsel topluluk ve bağımsızlık geleneklerini el üstünde tutan halka daha uygun düştüler.[11] Zwingli yandaşları loncalarda güçlüydüler: Örneğin Augsburg'da Reformasyon parasal çıkarları nedeniyle Habsburglara bağlanmış olan daha büyük burgherlere bu örgütlerde kenti yöneten aşağı sınıflar tarafından dayatıldı.

Lutheran bölgeler ve Yukarı Alman bölgeleri arasındaki bu ayrımların böyle önemli olmalarının nedeni iki Reformasyonun kendi aralarında çekişmek üzere temel bir çatışma noktası keşfetmiş olmaları, ve 1520'lerin sonlarında "gospelin davası"nın imparatorluğun ve tutuculuğun tepkisine karşı savunma konusunda düşünmeye başlamak zorunda kalmasıdır. Reformcuları bölen sorun Hıristiyan tapınmanın özeksel gizemine, Son Yemeğe dokunuyordu. Tüm evangelikaller mas ayininin kurbanı üzerine Roma Katolik tasarımını reddetmede anlaşma içindeydiler (bu tasarıma göre her kutlama İsa'nın kurban edilmesinin bir yeniden sahnelenişidir); evangelikaller Haçın biricik, ilk-ve-son kurbanını vurguluyorlardı. Eşit ölçüde tözsel-dönüşüm öğretisini, başka bir deyişle, rahip tarafından kutsandıktan sonra ekmek ve şarap öğelerinin ekmek ve şarap ilinekleri (dış görünüşü) altında İsa'nın beden ve kanının öğelerine dönüşmesi öğretisini yadsıdılar. Luther ve Zwingli her ikisi de tözsel-dönüşümü rahip büyüsünün kutsal yazılara aykırı bir parçası olarak gördüler; ama eukharist/*eucharist* üzerine görüşleri büyük ölçüde ayrıydı. Luther vurguyu İsa'nın "Bu bedenimdir" sözleri üzerine getirmekle gerçek bir bulunuşa inanmaya zorlandığını duyumsadı, üstelik bu hiç kuşkusuz herhangi bir insan eylemi tarafından üretilemeyecek olsa da. İnanan için kutsamanın/*sacrament* İsa'nın bedeninin ve kanının ekmeğin ve şarabın tözü ile eş-uzamlı/*co-terminous* tözünü kapsadığını savundu—birincisi ikinciye inanca yanıt veren kurtarıcı kayranın eylemi yoluyla iletilmek üzere, bir öğreti ki, İsa'nın bedeninin bütün bir yaratılış boyunca 'her zaman her yerde bulunması' (*ubiquity*) gibi güç bir kavram üzerine dayanıyordu. Sonraki öğrencilerinin birçoğu bunda onu izleyemediler ve, belki de tuhaf bir biçimde, düşüncesindeki üzücü bir "ortaçağcılık" artığından söz ettiler. Öğretinin güçlükleri ve daha tinsel eğilimleri Zwingli'yi fiziksel gerçek bulunuşu bütünüyle yadsımaya gö-

[11]B. Moeller, *Reichstadt und Reformation* (Schriften des Ver. eins für Reformationsgeschichte, 1962).

türdü; ekmek ve şarapta simgelerden başka birşey görmüyordu. Esenlik inanç yoluyla geliyordu; ayinde kayra inanan ruha tin yoluyla giriyordu, ne olursa olsun hiçbir fiziksel araç ile değil. Bunun onun için tinsel bir "gerçek bulunuşu" imliyor görünmesine karşın, genellikle komünyonu İsa'nın özverisi için bir anımsama hizmetine indirgemiş olduğunun düşünülmesine hayret etmemek gerekir. Luther'in kutsal yazılardan alıntısına "bedenimdir" sözcüğünü "bedenimi imler" biçiminde okuyarak karşılık verdi (böyle yorumlar için skolastik yetke vardı), ve vurguyu bir başka pasaj üzerine getirdi: "Dirilen tindir, ten hiçbirşey kazanmaz." Bu tartışmalar katılanlar için yeterince gerçek olsalar da—eukharist ile ilgili sıkıntılar bütün Reformasyon boyunca sürdüler—, burada sonraki 150 yıl içinde pekçok şeyi yok edecek ve pekçok insanı öldürecek olan o *odium theologicumun,* o *tanrıbilimsel nefretin* erken bir örneği bulunur.

Tartışma 1524'ten başlayarak reformcuları kıvrandırdı. Arkasında bölünmeyi sürdüren bir huy ayrımı yatıyordu. Zwinglianizm tenden tiksiniyor ve tinin daha arı olduğunu düşünüyordu; bir dinin ruh tarafından ayrımsanan arılığı tüm ilkel fiziksel dayanak ve destek noktalarından özgür olmalıydı. Hümanist, Erasmuscu gelenek burada, tıpkı geçortaçağ gizemciliği gibi, iç tin öğretisi ve dış biçimler için küçümsemesi ile kendi rolünü oynadı; ama, sanırım, bir tür "modern" güç beğenirlik de aynı şeyi yaptı. Öte yandan, Luther sarılacak sağlam ve ele gelir şeylere gereksinim duyan bir insandı; tin üzerine yeterli bir anlayışı vardı, ama— yazı biçeminin tensel demesek de somut imgelerinin gösterdiği gibi—tinsel sorunları dünyaya ait biçimlerde görselleştiriyordu. Eğer Zwingli yandaşlarının entellektüel inceliğinden yoksun idiyse, onların püritanizmlerinden de yoksundu. Hiç kuşkusuz tüm bunlarda gününün ortak duygusunu güneyli Almanlardan daha iyi temsil ediyordu; bu sorun üzerine Zwingli'nin izleyicilerine biraz uygunsuz olarak uygulanan bir deyim ile "kutsamacılar/*sacramentarians*" (çünkü yalnızca onlar için kutsamaların/*sacraments* kendileri hiçbir kayra-verici nitelik taşımıyorlardı) sevilmiyorlardı, ve giderek Lutheran yayılmaya karşı hoşgörülü olmaya başlayan İngiltere gibi ülkelerde bile zulüm gördüler.

1528'de reformcular arasındaki derin bölünme politik önderlerini alarma geçirdi. V. Charles'ın kısa bir süre içinde bir kez daha yeni dini bastırmaya dönebileceği açıkça görülmeye başladı, ve bu duruma karşın evangelikallerin araları oldukça açıktı. Luther o sırada henüz sıkı sıkıya hiçbirşeyin Kutsal Roma imparatoruna karşı silahlı direnişi aklayamayacağı görüşüne sarılıyordu, ve özellikle Nürnberg bu konuda arkasındaydı. Bu kent imparatoru ülkeci prenslere karşı destekleyerek saygınlık kazanmıştı; gönenci geniş erimli tecim üzerine ve dolayısıyla genel barış üzerine dayanıyordu; Almanya'nın tüm kesimleri arasında, imparatorluk birliği düşüncesine sıkı sıkıya sarılan oydu. Öte yandan, Hesseli atılgan Philip Charles'ın gücünden korkuyor ve asılsız entri-

ka öykülerine kulak kabartıyordu; reformdan geçmiş topluluklar hiç olmazsa savaş olasılığına karşı hazır olmadıkça yıkım öngörüyordu. Habsburglara karşı yalnızca geçmişten kalan düşmanlık gelenekleri olan İsviçre kentleri arasında ve bir de askeri bağlaşmalara katılmaya çoktandır alışmış bir kent olan Strassburg'da hazır bağlaşıklar buldu. 1529'dan önce hiç kimse henüz imparatorun yararlı olabileceği umudunu bütünüyle terk etmemişken, Hesse, Strassburg (enerjik Jacob Sturm'un başkanlığı altında) ve güney-Alman reformcuları (özellikle Bucer) safları sıklaştırmayı istediler, üstelik ayrılıkçılık ile ve uzaktaki feodal lordlarına ihanet ile suçlanmaları pahasına.

Bağlaşmayı güçlendirme çabalarında Philip Ekim 1529'da Luther ve Zwingli'yi ayrımlarını giderip gideremeyeceklerini görmek için Hesse'de Marburg görüşmesinde/*colloquy* bir araya getirdi. Toplantı bir yıkım oldu. Sürekli olarak "Bu bedenimdir" sözlerine geri dönerek—aslında parmağı ile hiç durmadan önündeki masa üzerinde onları yazmış olduğu yeri göstererek—Luther Zwingli'nin simgesel yorumu ile alay etti: Eğer herhangi bir terim birinin ona söyletmek istediği herhangi birşeyi imleyebiliyorsa, pekala Genesis'in açılış sözleri ("Tanrı yeri ve göğü yarattı") de "Guguk kuşu dağ bülbülünü yedi" olarak yorumlanabilirdi. Zwingli de eşit ölçüde katıydı, ve her iki büyük insan da çocuksu öfke belirtileri gösterdiler. Bununla birlikte, gerçekten yitiren yan, kendisinin de bildiği gibi, Zwingli idi. Genel bir evangelikal bağlaşma konusundaki başarısızlık onun tüm İsviçre'yi yanına almadaki başarısızlığı ile çakıştı. Katolik kantonlara karşı eylem için şiddetli propagandası en sonunda savaşa götürdü, ve Kappel'de 1531'de orman kantonları Zürih'in kuvvetlerini yendiler. Savaşa zırhlı ve hazır giden, kendini İsa için bir asker olarak düşünen Zwingli'nin kendisi öldürüldü. Hemen arkasından Oecolampadius'un de yitirilmesi tarafından izlenen ölümünün İsviçre Reformasyonunun sürmesini tehlikeye düşüreceğinin beklenebilecek olmasına karşın, gerçekte başkaları, özellikle Zürih'te Henry Bullinger (1504-75) meşaleyi yerden kaldırdı. Bullinger'in yaygın mektuplaşması ve barışçıl huyu ona Reformasyonun ikinci kuşağında büyük bir yetke konumu kazandırdı. Zamanı geldiğinde Zwinglianizm güney Almanya'dan geri çekilecek olsa da, VI. Edward'ın İngilteresinde beklenmedik bir nüfuz alanı buldu. İngiltere Bucer'i ve onunla birlikte barışçıl *adiaphora* öğretisini de kabul etti. İsviçre'nin kendisinde, fetih yoluyla Reformasyonun başarısızlığı eyaletleri birarada-varoluşu kabul etmeye zorladı; aslında, Zwingli'nin savaş için diretmiş olmasına karşın, Zürih bir süredir bu birarada-varoluşu kabul etmeye istekliydi. Kappel barışı (1531) Konfederasyonu reformdan geçmiş ve Katolik parçalara bölünmüş bıraktı. 1536'da, Birinci Helvetik İtiraf İsviçre Protestanları için ortak bir Zwinglian temel sağladı. Calvin'in yükselişinden sonra bu 1549'da Zürih Anlaşması ve Bullinger'in İkinci Helvetik İtirafı (1566)

tarafından bastırıldı. Bu sonuncusu modern zamanların karakteristik İsviçre Reformlu Kilisesini kurdu. Zwinglianizm genel olarak yitti; bununla birlikte, yalnızca Zwingli'nin Zürih'i Calvin'in Cenevre'sinin bir ön-habercisi olmakla kalmamış, ama Zwingli'nin öğretisinin daha yumuşak olan insansal ve hümanistik gelenekleri de o Kilisenin Kalvinist temelinin özsel katılığını değiştirmişti.

3. V. Charles'ın Savaşları

Şimdi geriye 1520'lerin başlarına dönmeli ve politika ve savaş problemlerinin nasıl V. Charles'ı bu on yılda Reformasyona açık bir geçiş vermek zorunda bırakacak kadar oyaladığını görmeliyiz. Charles 1520'de İspanya'dan geri döndüğü zaman, kafasında başlıca iki sorun vardı. Luther'i yatıştırması gerekecekti, ama bu daha az önemli olan konuydu. Hesaplarının en önünde Fransa'nın gücü ve tutumu duruyordu. Hiç kimse gerçekten iki tekerkin barışı sürdüreceklerini düşünmüyordu; eski çatışma nedenlerine—İtalya, Burgundy—kişisel rekabet ve imparatorluk tacı için yakınlardaki savaşım eklenmişti. Daha başından hem Charles hem de Francis eli kulağındaki savaş konusunda planlar yapıyorlardı; özel olarak İngiltere ile bağlaşma kurmayı ya da onu tarafsız bırakmayı istiyorlardı. 1520 yazında VIII. Henry ve I. Francis Calais yakınlarında *Field of Cloth of Gold* [*Le Camp du Drap d'Or*] gezilerinde sarsılmaz dostluklarını tanıtladılar; ama daha bundan önce, Charles Henry'nin bakanı Wolsey ile Gravelines'de bir anlaşmaya varmıştı. Wolsey 1521'in sonlarında Windsor antlaşmasını yaparak Habsburglar ile bir bağlaşma elde etti. Fransa'ya eski düşmanlık, dokuma teciminin ekonomik bağları, ve papalık politikasının (o sırada İtalya'daki Fransız egemenliğine karşı yönelmişti) yol göstermesi, tümü de kümeleşmeyi sağlama bağladı. İtalya'da savaş aslında bundan önce patlamıştı; kısa aralarla 1529'a dek sürecekti.

Yaklaşık olarak bu sıralarda, savaş sanatı ve bilimi seferlerin seyrek olarak çözümler getirmesi ve çatışmanın sürmesi olgusundan bir ölçüde sorumlu olan yeni bir evreye girdi. Birbirleri ile karşı karşıya gelen kuvvetler, dengede oldukları pek söylenemese de, yıpratma savaşını sağlama bağlamaya yetecek denli denk düşüyorlardı; eğer Charles yüksek nitelikli İspanyol ve Alman piyadesini kullandıysa, Francis çağın en iyi süvarisine komuta ediyordu ve 1521'den sonra İsviçre'nin paralı-asker sunumunu hemen hemen tekeline aldı. Topçu şimdi her ordunun vazgeçilmez bir bölümünü oluşturuyor, ama piyade henüz çarpışmalarda ağır basıyordu—on-dördüncü yüzyılda ağır zırhlı şövalyenin İngiliz okçuları ve İsviçre mızraklı askerleri karşısında çökmesinden bu yana olduğu gibi. Öte yandan, piyade taktiklerinin kendileri değişiyordu: ateşli

silahların—çarklı ateşleme düzeni olan arkebüz ve süvari tabancası—kullanımı evrenselleşmeye başlarken, İsviçreli uzmanları öylesine korkutucu kılmış olan o tırısta saldıran tek-gövdeli mızrak falanksının günü neredeyse sonlanmak üzereydi. Şimdi normal uygulama mızrağı ve ateşli silahı dikkatle birbirine karıştırıyordu, birincisi arkebüzcüleri özellikle zahmetli yeniden yükleme sürecine girdiklerinde bir saldırıdan korumak için, ikincisi düşman ataklarını mızraklar ormanında boşluklar açmak için yeterince yaklaşamadan önce dağıtmak için. Bu düzen türü, ve onunla bağlı talim, yüksek düzeyde bir profesyonel beceri gerektiriyordu. Sonuçta, gerçi her prens yerli insan-gücü kaynaklarını geliştirmeye çalışmış olsa da, ancak deneyimli sürekli ordular gerçekten yararlı hizmette bulunabiliyordu, ve bunların arasında paralı-askerler önde gelen bir rol oynamayı sürdürdüler. Bu özellikle Alman *Landsknecht* için doğruydu—öz-bilinçli bir profesyonel ki, bağlılığı ilkin mesleğine, ikinci olarak yüzbaşısına, ve son olarak imparatora idi (eğer ödemesini alıyorsa). *Landsknechte*[12] her orduda bulunmaya başlamış olsa da, Charles onların oldukça büyük bir sayısına güvenebiliyordu, özellikle bu aşırı ölçüde gürültücü adamların duyguları üzerinde bir baba gibi egemen olan büyük yüzbaşı George Frundsberg yaşadığı sürece. Zaman ilerledikçe, deneyimin profesyonelleştirdiği İspanyol gönüllüler, ve devim yeteneğini ve etkerliği arttırmak için birçok kez yeniden örgütlenmiş Fransız yerli askerler çarpışma alanlarına egemen olmaya başladılar.

İsviçre ve Alman paralı-askerlerinin zayıflaması 1525'e dek İtalyan çatışmasının otuz yılını karakterize etmiş olan manevra savaşının zayıflaması ile hızlandı. O yıl yer alan Pavia çarpışması büyük sahne gösterilerinin sonuncusuydu—eğer ad alışıldık karışıklık sahnesi olmuş gibi görünen şey için uygunsa. Hem topçunun hem de küçük silahların Bicocca (1522) ve Pavia'da komutanları büyük çapta çarpışmalara girme konusunda daha temkinli olmaya zorlayan atış üstünlükleri sırayla en iyi piyadenin ve günün süvarisinin bir bölümünü yok etti, ve dahası küçük çarpışma taktiklerinin gelişiminden ötürü orduların ana gövdelerinin etkili olarak kapışmaya—mızrağın vuruşuna—girmelerini önledi. Aynı zamanda berkitme sanatı çok hızlı gelişti; birçok kasaba eski duvarlarını yeniden yaptı ve yenilerini tasarladı; kuramsal tartışma Niccolò Tartaglia'nın çalışmasında (1546) etkileyici bir yüksekliğe ulaştı; alçak siluetleri ile, atışı saptırmak için yuvarlak kuleleri ile, ve burçlardan cephe ateşi yoluyla duvarın her karışını korumak için tasarlanmış modern kaleler giderek İngiliz güney kıyısını bile korudular. Kuşatma savaşı günün düzeni oldu; tünel kazma ve çökertme sık sık bombardımandan daha etkiliydi; ve hastalık ve açlık her zaman tümü arasında en

[12]On-altıncı yüzyılda sözcük fonetik olarak, ama yanlışlıkla, *"lance-knights/mızrak şövalyeleri"* olarak çevriliyordu; gerçekte başlangıçta *militia-man/milis* demekti—bölgesinden askere alınan bir piyade.

etkili olanıydı. Savaş hızını kesti, ve böylece daha uzun ve daha pahalı oldu. Bu durumda yeni silahlar, orduların yeni büyüklükleri, donatım ve destek sorunları tümü de savaşın bedelini öyle bir noktaya yükselttiler ki, daha küçük savaşçılar alandan çekilmek zorunda kaldı, ve giderek varsıl prensler bile ona güçlerinin yetemeyeceğini kabul etmek zorunda kaldılar. Fransa en iyi durumdaydı, çünkü tekerkinin halkı onayını almaksızın vergilendirmek için geniş hakları vardı, ama bu ulusu yoksullaştırdı; İngiltere, 1540'larda, ancak para dizgesini baltalama ve ekonomisini tehlikeye düşürme pahasına oyuna katıldı; İspanya, elinin altında Hint Adalarından gelen tüm varsıllığı ile, 1557'de borçlarını ödeyemez duruma düştü.

Savaşın öylesine yıkıcı olmasına ve çok az şey başarmasına karşın—ki bu noktalar savaşın sefilliklerinde, her zaman olduğu gibi, tanıdık biçemsel alıştırmalar için gereç bulan çağdaş yazarlar tarafından yeterinden öte belirtilmişlerdir—, söylemeye gerek yok ki, hükümetler savaşı bir şan, büyüklenme, ya da daha ussal bir kaygıyı ilerletme aracı olarak kullanmaktan vazgeçmeyi düşünmediler. Devindirici etmen seyrek olarak "ulusal çıkar" idi—çağın henüz icat etmediği bir ilke; bunun yerine, savaşları çıkaran olağan etmen prenslerin hanedan tutkuları ya da kişisel duyguları idi, ve uluslar, tıpkı tekerkler gibi, bunları oldukça inandırıcı buluyorlardı. Prensin onuru onun sadık uyruğunun savunmak zorunda olduğunu duyumsadığı birşeydi. Hiç kuşkusuz kimi savaşlar, özellikle Türke karşı olanlar bütünüyle haklı olarak görülüyordu, ve tüm savaşlar katılanların propagandasında "haklı"—eş deyişle, Tanrı için kabul edilebilir ve savaşana başkalarının kötülüğü tarafından dayatılmış—idiler. Ama eğer savaşın görünürdeki boşluğu hiç kimseyi (kimi Anabaptistler ve birkaç profesör dışında) bütün düşünceyi sorgulamaya götürmediyse, hükümetleri o öteki politika aracını, uluslararası diplomasiyi geliştirmeye götürdü. Haberciler yoluyla resmi meydan okumalar, şövalyelik kitabı ile uyum içinde atılan adımlar, ve arada bir özel elçilerin gönderilmesi gibi daha eski uygulamaların kullanımının sürmüş ve kimilerinin gerçek anlam taşımış olmasına karşın, yerleri giderek artan bir biçimde düzenli elçiliklerin görevlendirilmesi tarafından alındı; bu eğitimli ve deneyimli profesyoneller, sık sık tüzeciler arasından seçilseler de, zaman zaman soyları eskiye giden ve tüm debdebeyi kendileri ödeyecek denli varsıl olan gösterişli soylular olmaktan çok oldukça aşağı kökenlerden insanlar idiler.

İtalyanlar yolu göstermişlerdi; özellikle Venedik Avrupa'yı cumhuriyetin çıkarlarını koruyan ve ona politikasına temel olacak ayrıntılı ve genellikle doğru bilgileri sağlayan bir "oratorlar" ağı ile kaplamıştı. V. Charles'ın hükümranlığında güçlerin çoğu aynı şeyi yaptılar; kalıcı elçiler, diplomatik görüşmeler, dallanıp budaklanan haber alma servisleri, tümü de belirgin olarak modern bir biçim almaya başladılar.

Şimdilik davranış kuralları belirsizdi; varoldukları biçimiyle uluslararası tüze ilkeleri henüz, biraz yararsız bir yolda, bir yanda Hıristiyanlar ve öte yanda kemerli şövalyeler arasındaki ortak çıkarlar ve ölçünler varsayımı üzerine dayanıyordu. Bir elçinin yaşamı güç olabilirdi; eğer çileden çıkmış bir hükümet tarafından öldürülmemişse, büyük olasılıkla hizmetçileri o yazgıya uğrayabilirdi, ve yazışma hakkı sürekli olarak çiğnenirdi. Gene de, zamanı gelince uygulama ilkeyi geliştirdi; bir *corps diplomatique* için başlangıçlar yalnızca Venedikli Giustinianolar ve Michieller arasında değil, ama özellikle Burgundy tüzecileri arasında görünürdedir: V. Charles'a hizmet eden Eustace Chapuys ve Simon Renard gibi insanlar, ya da Valois'nın hizmetindeki piskopos ve soyluların yerini alan Fransız profesyonelleri (a Castillon ya da Marillac). İngiltere bir süre için büyük ölçüde din adamlarına güvenmeyi sürdürdü, ama bunun nedeni onların din adamları olmaktan çok profesyonel devlet memurları olmalarıydı; kilise-dışı profesyoneller aşağı yukarı dönemimizin sonuna doğru görevi devralacaklardı.

Gene de, bu gelişmelere karşın çağın en açık özelliği politikanın değerlendirilmesinde ölçütler sağlayabilecek tutarlı bir ilkeler kümesinin hemen hemen yokluğu idi. *Res publica Christiana* ve güçlerin uyumu arasında kalan bir noktadayızdır. Bu daha önceki ya da daha sonraki uylaşımların ya barışı ya da dürüstlüğü sağlama bağladıklarını kabul etmek değildir; yalnızca V. Charles evresinin giderek ikiyüzlülükleri için sözcükler bulmada bile güçlük çektiğini ileri sürmektir. Bu imparatoru en az kaygılandıran şeydi; yeri ve amacı üzerine kendi derin görüşü vardı. Ama, X. Leo'nun ve VII. Clement'in yaptıkları bir yana, I. Francis'in ve VIII. Henry'ninkileri tuhaf bir biçimde anlamsız ve bencil gösterir. Belki de öyleydiler.

1520'de Francis Charles'ı Hollanda üzerine baskınlara ayartarak yolundan saptırmayı denedi, ama çatışma çok geçmeden yine İtalya'ya kaydı. 1521 yazında imparatorluk ve papalık kuvvetleri yarımadanın kuzeyindeki Fransız nüfuzunu gerçekten yok eden yöntemli bir seferi başlattılar. Parma ve Piacenza papalık nüfuzu altına alındı; Milano Sforza ailesine geri döndü (İspanyol denetimi altında); önceleri Fransa'nın ama bundan böyle genellikle İspanya'nın bağlaşığı olan Cenova ele geçirildi ve yağmalandı. Fransızlar ertesi yılın başlarında Bicocca'da yıkıcı bir yenilgiye uğradıkları zaman—savaş, başka şeyler arasında, onları bir süre için bıkmış olduklarına karar veren İsviçreli paralı-askerlerinden yoksun bıraktı—, Charles'ın utkusu tamamlanmış göründü. Ayrıca papalığı kuşkulu bir bağlaşıktan sağlam bir dosta dönüştürmeye çalışmıştı. X. Leo, gerçek Rönesans papalarının sonuncusu, 1521 Aralığında öldü. Wolsey'in umutlarının olmasına karşın, Charles şimdi İspanya'da bir piskopos olan eski öğretmeni Utrechtli Adrian'ın seçimini sağladı. Charles'ı oldukça rahatsız edecek bir yolda, VI. Adrian İspanyol başarısı

durumunda Fransa'ya yararlı olma eğiliminde olan bağımsız ve barışçı bir politika izlemeye karar verdi; ayrıca hem gerçekten satın alınamaz olmakla, hem de biraz gösterişçi olan katılığı ile, *Curiayı* kızdırdı. Bu rahatsız edici papa işlerini VI. Alexander ve II. Julius'u inceleyerek öğrenmiş olan uzmanları bütünüyle şaşkına çevirmeden önce, 1523'te öldü; rahat bir nefes alan kardinaller VII. Clement'i seçerek alışıldık tipe ve Medici'ye geri döndüler. Yeni papa hayranlık verici bir 'dışişleri bakanı' olmuştu, ve hiç kimse hiçbir zaman kişisel ahlakına ciddi olarak dil uzatmamıştır. Papalığın bağımsızlığını korumaya, Curiayı reformdan geçirmeye, ve Medici aile çıkarlarını abartmamaya niyetli olarak, X. Leo'nun olabilecek olduğundan daha iyi bir insan ve gizil olarak daha iyi bir papa idi. Bu nedenle tarihin yollarında bilgili hiç kimse VII. Clement'in papalığının papayı hispano-imparatorluk köleliğine düşürmesine, Protestan bölünmeyi kesinleştirmesine, ve Roma'nın İngiltere'yi yitirmesine neden olmasına hayret etmeyecektir. Tüm iyi nitelikleri ile, Clement zayıf, duraksama gösteren ve her zaman biraz geç kalan biriydi; ve eski İtalyan politik oyununu bundan böyle ona izin vermeyen koşullarda oynamaya çalıştı.

Bicocca'dan sonra V. Charles için işler bir süre yolunda gitti. Fransızların Milano'da birkaç garnizon bırakmış olmalarına karşın, İspanya İtalya'yı denetledi. 1523'te kimi topraklar konusunda kendi kralı I. Francis ile kişisel bir çekişme yaşayan Constable Bourbon'un sığınması Fransa'nın kendisine giden yolu açtı. Ama Fransız kralı, ciddi sıkıntılar içinde olmasına karşın—parasızlık, ordunun yıkık dökük durumu, kuzeyde (boş bir İngiliz gösterisi) ve güneyde (Bourbon ve İspanya) topraklarının istila edilmesi—, toparlanmayı başardı; Bourbon yenilerek Marsilya'dan püskürtüldü, ve Fransa'nın kendi topraklarında değil ama İtalya'da yenilebileceği tanıtlandı; ve imparatorun utkusu ona karşı her zamanki bağlaşmayı üretti. VII. Clement, eski papalık kurallarını izleyerek, Roma koltuğunun bağımsızlığı için öylesine özsel olan güç dengesini Venedik ve Florence'ı Fransa ile anlaşma içine getirerek onarabileceğini düşündü. Bu düşünce ilkin işleyecek gibi göründü; İspanyollar bir kez daha Milano'dan sürüldüler, ve Fransız kuvvetleri giderek Napoli'nin sınırlarına ulaşmayı bile başardılar. Sanki işler yine 1494'ten bu yana her zaman olduğu gibi gidecekmiş gibi göründü—tahterevalli gibi. Ama tek çarpışma herşeyi değiştirdi. Fransız ordusu Pavia'da kıstırılan başlıca imparatorluk artığını kuşatma altına aldı; savunma beklenmedik ölçüde kararlıydı; Bourbon ve Frundsberg önderliğindeki bir yardım ordusu, deneyim kurallarına göre uzakta durması gerekirken, kendini tutamayıp saldırıya geçti; Fransızlar çok kötü sayısız hata yaptılar; ve patlak veren genel kargaşa Valois'nın gücünün kesin olarak kırılmasını sağladı (24 Şubat 1525). Fransız şövalyesinin çoğu öldürüldü (düşüncesiz yiğitliği yansıtan bir Fransız alışkanlığı:

Crècy ve Agincourt aynı sonucu getirmişti); kendisi tutsak alınan kral hızla Madrid'e götürüldü.

Charles pekala dindar minnettarlık duygularına kapılabilirdi. Yalnızca İtalya'nın ve papanın değil, ama görünürde Avrupa'nın da efendisiydi. Gücüyle yarışabilecek biricik güç yok edildi. Madrid antlaşması ile (Ocak 1526) Francis Milano ve Napoli üzerindeki istemlerini geri çekti, ele geçirmek istediği ya da elinde tuttuğu Burgundy topraklarını teslim etti, ve kendisini yenen kişinin kızkardeşi ile evlenmeye söz verdi. Ama, sık sık olduğu gibi, Charles salt utkunun arkasını getirmenin gerçekten de hiçbir yolu olmadığı için onun ellerinden buhar olup yittiğini görecekti. I. Francis bir tutsak olarak rahatsızlık verici birşeydi, ve Fransa'ya geri dönünceye dek antlaşma yürürlüğe koyulamadı. Böylece ciddi yeminler ederek ve iki oğlunu rehin bırakarak Charles'a güvenini tanıtlayıp Madrid'i terk etti. Kuşkuları olan Charles ona güvenmek zorunda olduğunu duyumsadı; her ne olursa olsun, başka yol yoktu. Bununla birlikte, Francis bir kez daha kendi dünyasına varır varmaz tüm anlaşmaları ve ödünleri geri çekerek bir kez daha talihini denemeye hazırlandı. Pavia'dan ancak bir yıldan biraz daha sonra, Charles Cognac Ligası (1526) ile karşı karşıya geldi. Fransa, Venedik ve papalık tarafından oluşturulan ligaya Florence ve (İspanyollar tarafından Milano'dan sürülen) [Kont] Sforza da katıldı ve Wolsey'in papa tarafından sıkıştırılması İngiltere'nin ligaya sıcak bakmasını sağladı. Pavia herşeye karşın İtalya'da yaklaşık on yıl boyunca Fransız üstünlüğünü sağlamış olan Marignano'dan daha boş bir utku olmuş görünüyordu.

1526'nın bir başka olayı dengeyi bir kez daha imparatora karşı bozdu. Nisanda, Muhteşem Süleyman'ın Belgrad'dan ilerleyen orduları Mohaç (*Mohács*) ovasında Macar kuvvetlerini yok etti. Bohemya ve Macaristan'ın Jagiellon krallarının sonuncusu olan genç kral Lewis çarpışmada öldü; utku kazanan Türkler tüm Macaristan'ı işgal ettiler ve orta Avrupa'ya yönelik bir sonraki adım için yerlerini sağlamlaştırdılar. Süleyman'ın bir süre için Balkanlara geri çekilmek zorunda kalmasına karşın, tehlike çok ivediydi. Olağan problemleri—fazla açılmış iletişim hatları ve imparatorluğun öteki ucundaki, Küçük Asya ve İran sınırındaki sorunlar—onu şimdilik Hıristiyanlığın sonunu ertelemeye zorladı. Gene de, Charles şimdi doğuyu zamanı ve kaynakları üzerindeki bir başka sorun olarak gördü. Genel gözdağı vardı, ve onun karşısına insan ve para kaynaklarını çıkarmak için birinci Speyer Dietinde boş yere çabaladı; ayrıca Lewis'e ardıllık problemi vardı. Bir kez daha, evlilik bağlantıları Habsburglara harika beklentiler sundu, ve Charles'ın kardeşi Ferdinand çocuksuz Lewis'e kayın-birader olarak hem Bohemya hem de Macaristan üzerinde hak ileri sürdü. Bohemya soyluluğu onu kabul etti; ama Macaristan'da yerli aristokrasi kendi aralarından birini yeğledi. Bunda şimdilik Macaristan'ı bir kukla kral yoluyla yönetmekle yetinen

Sultanın desteğini aldılar. Her ne olursa olsun, güçlü Habsburgların kendilerini tam olarak onun ilerleme çizgisi boyunca yerleştirmelerine izin vermeyi düşünmüyordu. Böylece sonraki birkaç yıl Ferdinand'ın Transilvanya *voyvodası* (dükü) ve boş taht için Macar seçimi olan John Zapolyai ile savaşına giriştiğini gördü; giderek 1527'de rakibini ülkeden sürmeyi başarmasına karşın, yalnızca onu Türkün kollarına atmış oldu. Doğu ile ilgili bu uğraşlar Ferdinand'ın Lutheranizmin büyüyen gücüne dikkat etmesine önledi ve çok geçmeden bir kez daha ve daha kötü bir biçimde Türk tehlikesini kışkırtı. Çünkü küstahça Macaristan sınırları üzerindeki kimi Türk fetihlerinin geri verilmesi isteminde bulununca kendini altından kalkamayacağı bir duruma düşürdü, ve 1529'da Süleyman yeniden savaş yoluna döndü. Bu kez Macaristan'ı çok çabuk ele geçirdi, Zapolyai'yi kuşkulu tahtına yeniden oturttu, ve Viyana kapılarının önünde göründü.

Mohaç'tan sonra Charles Osmanlı gözdağına karşı seve seve Avrupa'yı bir araya getirirdi; bunun yerine, Cognac Ligası ile uğraşmak zorunda kaldı. 1527 boyunca Fransızlar İtalya'da yerlerini korumaktan daha çoğunu yaptılar; Charles'ın biricik başarısı, eğer adı hak ediyorsa, Latin Hıristiyanlık üzerine bir dehşet dalgası göndermek oldu. Baharda kendi imparatorluk askerleri isyan ettiler; sık sık olduğu gibi, uzun bir süredir maaşları ödenmemişti. Frundsberg kendi "kuzuları" arasında düzeni yeniden kurma çabalarında başarısız kalınca bir inme geçirdi; Bourbon isyancıların başına geçmenin daha iyi olduğunu düşündü. Roma üzerine, onların prensine ihanet eden ve ek olarak aralarındaki birçok Lutheran için *Antichrist* olan o papanın yurduna yürüdüler. Roma'nın, tam yerinde olmak üzere, bütünüyle doğru olarak inanılmayacak denli varsıl olduğu da bildirildi. 6 Mayısta Bourbon ilk saldırıda ölürken deneyimli askerler kenti bastılar ve onu öylesine şiddet, cinayet, tecavüz ve çapulculuk ve yoketme sahneleri ortasında talan ettiler ki, *Sacco di Roma* daha da korkunç birçok olaydan sonra bile Avrupa'nın belleğinde kalmayı sürdürdü. Papa San Angelo kalesine ve daha sonra Orviteo'ya kaçtı; hem kendisinin hem de ardılının arada bir bağımsız politika girişimlerinde bulunmuş olmasına karşın, papalık gerçekte o andan başlayarak imparatorun gönülsüz yanaşması oldu. Kente gelince, talan o günlerde haklı bir biçimde büyük bir çağın sonu olarak görüldü. Rönesansın Roması bundan böyle yoktu. Saraylar yıkıntılardan yükselebilmiş olsalar da, ve hiç kuşkusuz kent yeniden yaşama dönmüş olsa da, bundan böyle sanat, güzellik ve özgür düşünmenin yuvası değildi. Talan Karşı-Reformasyon için uygun bir sahne olacak olan daha kasvetli ve daha az çekici Roma'nın doğuşunu hazırladı.

Charles tüm sorumluluğu reddetti; derinden sarsılmıştı, ama henüz Tanrının gazabını o bağlılık bilmeyen kahyanın, papanın üzerine boşalttığı duygusuna kapılmanın önüne geçemedi. 1528 boyunca İtalya'daki

İspanyol gücünü dengelemek için girişimlerin olmasına karşın, olaylar biraz amansızca da olsa öngörülebilir bir sonuca doğru ilerledi. 1528 Eylülünde Cenova Fransa ile geçici bağlaşmadan ayrılarak yeniden imparatora katıldı. Bundan kısa bir süre önce, Francis'in yetkin bir generali, marquis de Lautrcec, Napoli'de İspanyollara saldırma gibi aşırı tutkulu bir girişimde ölmüştü. Wosley savaşa Fransa'nın ve papanın yanında girmek için akıllıca bu anı seçti, ama ülkesinin onu desteklemede bütünüyle isteksiz olduğunu anladı. Sonra, Haziran 1529'da, Charles İtalya'da Landriano'da son utkusunu kazandı. I. Francis ve VII. Clement sonu kabul ettiler, ve Charles bu fırsata karşın 1526'da olduğundan daha az şey istedi. Cambrai Bayanlar Barışı (Francis'in annesi ve Avusturyalı Margaret tarafından görüşüldü) Ağustos 1529'da yalnızca 1521'den bu yana sürmekte olan savaşımı bitirmekle kalmadı, ama ayrıca İtalya ve Avrupa tarihindeki bütün bir evreyi de bir kapanışa getirdi. İspanya şimdi yarımadayı yönetiyor, ve imparator papayı yönetiyordu. IV. Paul'ün çılgınca çabaları dışında,[13] bundan böyle Roma'da imparatorluk karşıtı bağlaşmalar ve entrikalar olmayacaktı; papalık dersini almıştı. Fransa Burgundy dükalığını ve Bourbon topraklarını elinde tuttu; Sforza Milano'da yeniden tahta geçirildi, ama bu kez İspanyol koruması altında. Herşeyden önce, Habsburg ve Valois arasındaki savaşım sona ermiş olmasa da, gelecekte daha az sürekli ve daha az ateşli olacaktı. I. Francis yaşlandıkça yerinde duramayan "şövalyeliği"nin bir bölümünü dizgesinden dışlamış görünür, ve Charles sonuçtan memnundu. İtalya Avrupa'nın çarpışma alanı olmaya son verdi.

1529 yazında, imparator ve Kilisedeki bölünme problemi arasında tek bir şey duruyordu: Türkler Tuna'ya doğru ilerliyordu ve Eylülde Viyana'yı kuşatma altına aldılar. Sonunda Alman katmanları bile tehlikeyi kabul ettiler, ve 1529 Speyer Dietinde savunma için adam ve gereç sağlama konusunda beklenmedik ölçüde istekli olduklarını gösterdiler, gerçi Hesseli Philip, daha dar görüşe bağlı kalarak, gospele ve prenslik bağımsızlığına saldırması olası bir imparator için bunları reddetmeyi istemiş olsa da. Gerçekte, kentin yürekli savunması başarısını Türk ordusunu zayıf düşüren hava koşuluna ve hastalıklara olmaktan çok bir ölçüde kendi garnizonunun niteliğine borçluydu, ve Alman yücegönüllülüğüne hiçbirşey borçlu değildi. Üç hafta sonra, Süleyman girişimi geri çağırmaya karar verdi; Ekim ayının ortaları Tuna'nın taşkınlarının hazlarına eklenen karların ve fırtınaların ortasında oturacak zaman değildi. Macaristan'da durum normale, Habsburg ve Zapolyai arasındaki bir savaşıma döndü, ve Zapolyai bütün bir engin alan için sultan ile bağlaşmaya girdi. Durum Almanya'da da normale döndü ve orada prensler ve kentler neredeyse tam görüş birliğine ulaşmaktan geri çekildiler. 1529'un sonlarında birdenbire Fransa üzerinde utku kazanan, İtalya

[13] Aşağıda ss. 209 vs.

ve papanın egemeni olan, ve Türkler konusunda şimdilik endişeden özgür kalan V. Charles'ın din ve politika konularındaki hoşnutsuzluklar ile ilgilenmek üzere kendi Alman dünyasına geleceği açığa çıktı. Ama Almanya'nın sekiz yıl boyunca imparatoru görmemesi olgusu izlerini bırakmıştı. Bu yıllar yalnızca ayrılıkçı Kilisenin kararlı ve gözalıcı ilerlemesine izin vermekle kalmamışlardı; daha da bölücü radikal devimlerin büyümesine ve Alman Reformasyonunun Avrupa'nın tüm bölgelerine yayılmasına tanık olmuşlardı.

Bölüm IV

RADİKALLER

Kilise Luther'in ya da Zwingli'nin gelenek ve yetke ile kopuşlarının radikalizmi karşısında dehşete kapılmışken, çok geçmeden bu önde gelen reformcuların pekçok noktada tam olarak ileri sürdükleri kadar tutucu oldukları gerçeği açığa çıktı. Çünkü erken Reformasyonun ardından gerçek bir radikalizm çok geçmeden kendini gösterdi. Luther'in saldırısı, hiçbir zaman varolan dünyasal düzeni devirmek için tasarlanmamış olmasına ve kilise düzenini bile ancak bölümsel olarak eleştirmesine karşın, kitleler arasında ve belli aşırı-coşkulu dinsel önderler arasında daha şiddetli tutkuları yüreklendirdi. Köktenci devimler hiçbir zaman gereçten yoksun değildirler, çünkü insanın durumu hiçbir zaman eksiksiz olmayacaktır. Daha önce gördüğümüz gibi, insanın durumu erken on-altıncı yüzyılda kimi insanlar için kesinlikle kötüleşiyor, orta halli köylülük ve bağımsız zanaatçılar nüfustaki ve ederlerdeki artış tarafından yaratılan ekonomik baskının başlıca kurbanları oluyordu. Oldukça anlamlı olarak, köktenci dinsel devimler için ana desteği onlar sağladılar. Mezheplerin peygamberleri ve önderleri genellikle bölge rahipleri, ya da belli bir eğitim ve konumları olan kilise-dışı insanlardı; izleyicileri belirgin olarak toplum dışı, yoksul ve çulsuzları değil, ama dahaçok kırsal alanın küçük çiftçilerini ve sağlam köylülüğünü, dokumacılar ve çırpıcılar gibi kasaba zanaatçılarını ve özellikle kendilerini emekçi bir aristokrasi olarak gören Saksonya ve Tyrol madencilerini kapsıyordu.

Radikalizme yardım eden toplumsal ve ekonomik koşullar hiç kuşkusuz yeterince ciddiydi; yalnızca insana olmaktan çok Kayraya yüklenebilen nedenlerden söz edersek, sürekli olarak hastalık ve verimsiz hasat tarafından çarpılan bir toplumda yoksulluk ve sefillik yaygındı; ama durum pekçok insanın her zaman darda olması nedeniyle değil (ki öyleydiler), ama pekçok insanın işlerin onlar için kötüye gittiğine inanmaları nedeniyle kritikleşti. Çaresizlik ve kavrayışsızlık içinde, doğallıkla bunu birçoğu benzer olarak büyük güçlükler içinde olan toplumsal üstlerinin hesabına yazdılar. Radikal reformcuları sanki onlar için yalnızca tanrıbilimleri önemliymiş gibi ele almak yeterli olmayacaktır; ne düşüncelerinin yayılması, ne de başkalarının tepkisi dile getirdikleri

dünyasal hoşnutsuzluk göz önünde tutulmadıkça anlaşılabilir. En barışçıl ve dünyadan-çekilmiş mezhepçi devimde bile, güçlerin varolan dağılımına karşıtlık içeriliyor ve çoğunlukla açıkça anlatılıyordu. Tarih sık sık ayrıcalıksız olanların duygularını ve özlemlerini kaydetmez; ama kazan her zaman oradadır, üstelik kapak ondaki çorbanın kaynadığını görebilmemiz için ancak arada bir kaldırılsa bile. Luther'in (ve ayrıca Calvin'in) magisterin boyun eğme istemesine ilişkin öğretisine hakkı ancak tüm yetkenin yadsınması tarafından açılan uçurum konusundaki kavrayışları anlaşılırsa verilebilir. Liberal kafa her zaman Luther'in prensler ile öylesine sıkı sıkıya saf tutmuş ve Calvin'in yetkeyi öylesine karanlık bir yolda bir moral denetim temeli üzerine dayandırmış olmasından üzüntü duyuyor olmalıdır. Hiç kuşkusuz savaşımda meşru sızlanmalar ve aşırılıklar arasındaki ayrımların yitme eğiliminde olması her zaman bir trajedidir. Ama Luther'e erken reformcuların başarısızlığa uğradıkları yerde ayakta kalma yeteneğini veren şey büyük ölçüde dinsel reformun toplumsal devrim demek olması gerekmediğini kabul etmesiydi. Wycliffe'in ve Hus'un ezilenin protestoları ve varolan düzeni devirme isteği ile özdeşleşmiş oldukları yerde, Protestan önderler hükümetlerin desteğini dikkate almayı sürdürerek Kilisenin reformunu sağlama bağladılar. Doğallıkla süreçte tam olarak kendilerinin ve başkalarının düşlediği Kiliseyi üretmediler. Sözün (*Word*) problemi dünya (*world*) ile arasında tek bir harften daha büyük bir ayrımın olmasıdır.

On-altıncı yüzyılda protesto devimleri dinsel bir biçim almak ve güçlerini tinsel hoşnutsuzluktan da kazanmak zorundaydılar. Burada radikaller Luther'in öğretisini genişlettiler, onu hem gizemsel hem de binyılcı olmak üzere kalıt alınan gelenekler ile alaşıma soktular. Hıristiyan dinini yorumlarında, coşkunun aşırılıklarına gittiler—o dinsel coşku (*Schwärmerei*) ki, ona ilişkin görüşlerden birine göre, usu terk eder ya da aşar ve böylece haklı olarak tüm örgütlü dinler tarafından güvenilmez bulunur. Tüm dünyasal yetkeyi yadsımakla, bir kural olarak kutsal yazıları bile bağlayıcı saymazlar; Luther'in Söz üzerine vurgusunun karşısına iç tin üzerine vurgularını çıkardılar. Bununla tanrısal bildirişin genel olarak İncil'den değil, ama her insana onunla kişisel olarak ve içsel olarak konuşan Tanrının doğrudan verdiği aydınlanmadan geldiğini demek istiyorlardı. Hiç kuşkusuz bu özellikle yeni değildi. Yakınlardaki bir özet bu tanrıbilim için altı ortaçağ kaynağı saptamıştır; Hollanda'nın Özgür Kardeşlerinin mezhepçiliği, Waldensianların ve Hussitlerin kitle devimleri, insanı esenliği için çalışmaya yetenekli gören bir anti-Augustinian özgür istenç geleneği, Alman gizemcileri, *devotio moderna*, ve Cusalı Nicholas gibi on-beşinci yüzyıl tinselcilerinin incelikleri.[1]

Söz konusu olan şey radikal reformcuların bu düşünceleri bilerek

[1]E. G. Rupp, "Word and Spirit in the first years of the Reformation," *Archiv für Reformationsgeschichte*, cilt 49, ss. 13 vs.

ödünç almış olmaları değildir; dahaçok, uzun süredir Kilisenin resmi kutsamacı öğretilerinin ve kurumlarının yanı başında varolan tinsel gelenekler tarafından derinden ve yarı-bilinçli olarak etkilenmiş olmalarıdır. Her ne olursa olsun, iç tini biricik kılavuz ışıkları yapmakla geleneği aşmış oldular. Bu tutumda açık tehlike yatar. Eğer her bir insan için Tanrı tarafından seçilmiş olduğu kanısından başka hiçbirşeyin önemi yoksa, anarşi hemen hemen kaçınılmazdı. Güçlü bir anti-nomianizm çizgisi de böyleydi, çünkü ister Tanrının isterse insanınki olsun yasanın Tanrının kendi tinini onlara aşılayarak kurtarmış oldukları için hiçbir gücü ya da anlamı yoktu. Böyle düşüncelerin nasıl kolayca birinin kendi Benine dizginsiz düşkünlüğünün orgiastik bir sergilenişine dönebileceğini göstermek için bol bol örnek vardı. On-altıncı yüzyılın radikal devimleri tehlikeye bağışık değildiler, üstelik düşmanları, en kötüsünden kuşkulanarak, genellikle komünizm ve eşeysel serbestlik suçlamalarını yabanıl ölçülere dek abartmış olsalar da. Gene de, seçilmenin, aldatılmış günahkârların kitlesi arasında birkaç dürüst insandan biri olmanın bilinci tehlikeli ölçüde coşturucu bir deneyimdir; birçok kez görüldüğü gibi, gerçek tinsellik ve çoğunlukla gösterişsiz dindarlık yabanıl çılgınlıklara ve ahlaksız eyleme bozuldu.

Coşkucu fanatikleri inançlarının mantığından kurtaran şey büyük ölçüde mezhepleri bir arada tutma gereksinimi—öyle ki disiplin bu iç tine inananlar arasında bile rolünü oynamaya başladı—, ve belirgin püritanizmleri oldu. Ahlakçı ve törel tutumlar radikalizmin büyümesinde önemli bir rol oynadılar. Kiliseden hoşlanmamanın, davranışını küçümsemenin, ve yaşamın arılaştırılması için genel bir isteğin Reformasyon için zeminin hazırlanması ile çok fazla ilgisi olduğu için, Lutheran ve Zwinglian reformun eski kurumları devirmede ve gerçekten de kutsal yaşamın hemen fışkırmasını sağlamada bütünüyle başarısız olması daha içten olanları düşkırıklığına uğrattı. Kilise-dışı insanların ahlakına karşı protestolar mezheplerin bütün bir tarihi boyunca görüldü. Arada bir görünen yabanıl patlamalardan ayrı olarak, radikaller bu nedenle uylaşımsal davranışta yüksek ölçünler üzerinde direttiler ve izleyicilerinin gündelik yaşamları üzerinde katı bir denetim uyguladılar. Gerçek Kiliseyi gökten başka bir yerde kurmayı olanaksız gören tüm denominasyonların başlıca Kiliselerinin yeryüzündeki Kilisenin günahkârları da kapsamak zorunda olması olgusunu kabul ettikleri yerde, mezhepler İsa'nın krallığını yeryüzünde kurmayı ve Onun Kilisesini gerçek inananlar azınlığına (kendilerine) kısıtlamayı istediler. Bu sekter püritanizm yine ya göğün krallığını şiddet yoluyla—insanların günahlarını kanda yıkayarak—burada ve şimdide yaratma gibi binyılcı düşlere, ya da günahkâr dünyanın kirlenmesinden hemen hemen pietistik bir çekilişe götürebildi. Öyleyse, uzun erimde bu sekter düşünceler için uygun yerin boş—ya da eğer dolu bulunduysa boşaltılan—Kuzey

Amerika kıtası olmaya başlaması şaşırtıcı değildir. Orada yalnızca İngiliz püritanlar değil, ama sonradan ayrıca Moravyalı, Hollandalı ve İsviçreli kardeşler de bir Vaadedilen Ülke olmasa da bir sığınma yeri buldular.

Radikal Reformasyondaki tüm bu devimler Luther'in deviminin üzerinden daha bir on yıl geçmeden önce göründüler. Tam tinselci ideale ancak birkaç kişi sıkı sıkıya sarıldı ve bunlar da sonuçta geri kalanlardan yalıtıldı; ama aralarında çağın daha çekici kişiliklerinden ikisi, Caspar von Schwenckfeld (1489-1561) ve Sebastian Franck (1499-1542) vardı. Schwenckfeld zamanında tam bir kuraldışıydı. Aristokratik doğumlu ve Silesia'da Liegnitz dükünün danışma meclisi üyelerinden biri olduğu için, toplumun yukarı katmanlarından gelen biricik dinsel fanatikti. Dindarlığı hem derin hem de kişisel, ve huyu alışılmadık bir tarzda yumuşaktı. Erkenden Luther'in etkisi altına girdi ve 1520'lerde Silesia'da reforma yardım etti; ama 1525'te ikisi arasında Schwenckfeld'in kutsamaları tinsel yorumlayışı üzerine tartışma çıktı; 1529'da, heterodoksların birçoğu gibi, Strassburg'a geldi. 1534'te sürülünceye dek orada yaşadı; yaşamının geri kalanı zaman zaman zulüm tarafından kesintiye uğratılan dolaşmalarda harcandı. Kişisel dönme yaşamış gerçek bir mistik olan Schwenckfeld için tin dinde öyle bir düzeye dek biricik geçerli şeydi ki, herhangi bir Kilise için gereksinimi yadsıdı; iç tinin işleyişine örgütlenme katmayı istedikleri açığa çıktığı zaman giderek Anabaptistler ile de bozuştu. Yazılarının çokluğuna, dostlarının yaygınlığına ve örnek olan huyuna karşın, sonuçta belli bir sayıda öğrencisi olsa da çağdaşları üzerinde çok az etki yarattı; ama gelecek kuşaklar için hoşgörünün erken bir havarisi olmuştur.

Bu Sebastian Franck için daha da doğrudur. Erasmus'tan etkilenen ve Luther tarafından 1525'ten önce döndürülen bir bölge rahibi olarak, bu basamakta durmakla yetinmeyecekti. 1528-9'da, Nürnberg'de otururken, tine döndü ve aralarına mezhepleri de katarak tüm kurulu Kiliseleri reddetti. Tüm fiziksel şeyler önemsizdi: İsa, diyordu, görülmez Söz, iç tanrısal bildiriştir, ve kendi şemasında tarihsel Kurtarıcıya ya da İncil'e (ki ona "kağıttan-papa" diyordu) herhangi bir yer vermeyi kabul etmedi. Schwenckfeld'in tersine, kavgacı olabiliyordu, ve varolan Kiliselerden hiç birinin gerçekliği tanımadığını gösteren tarihleri ve tarihçeleri derlemede uzmanlaştığı için, doğallıkla genel olarak popüler değildi. Gerçek inananların Hıristiyanlar arasında olduğu gibi Hıristiyan-olmayanlar arasında da kolayca bulunabileceğini savunan bir insan hiç kuşkusuz evrensel hoşgörünün övgüye değer bir vaizi olsa da, biraz sıradışı görülecekti. Böylece bir ölçüde zulme uğradı, Strassburg'dan sürüldü, [Esslingen'de] sabun kaynatarak acınaklı bir yolda yaşadı. Sonunda, Basel onu kabul etti ve kitaplarını yazması için kendisine izin verdi. Schwenckfeld gibi, özsel olarak pasifist bir insandı, ve o da örgütlü Kiliselerin olanağının kendisini yadsıdığı için tehlikeli bir devrimci

olamazdı. Bu salt tinsel öğe mezhepçi düşüncelerin çoğalmasında bir ölçüde etkili oldu ve büyük olasılıkla hiç olmazsa birkaç insanı dinin bireysel bir sorun olduğuna inandırmada kendi rolünü oynadı. Ama yüzyılın ikinci yarısının hoşgörü için ciddi bir propagandaya tanık olmasına karşın, gerçekliğe iyeliğin bundan böyle ayrı görüşte olanların yokedilmesi için bir gerekçe olarak görülmeyeceği mutlu günler henüz çok uzaktı.

Her ne olursa olsun, radikallerin büyük çoğunluğu bu olağandışı tinselcilerden daha az arı ve daha az yalın idiler. Erken Reformasyonun büyük özeklerinin—Saksonya ve İsviçre—her ikisi de birbirleri üzerinde önemli ölçüde etkili olan ve sonunda Anabaptist devim olarak bilinen kümede kaynaşan aşırı devimler ürettiler. Anabaptist devim çoğunlukla ayrı görüşlerde olan, ama inanana burada ve şimdide esenlik sözü veren bir yenilenmenin, İsa'da yenilenmenin aracı olarak yetişkin vaftizinin zorunluğuna ve geçerliğine ortak bir inancı paylaşan bir dizi mezhepten oluşuyordu. Ana mezhepçi çizgiler boyunca daha başka etkiler de rollerini oynayacaklardı; ama şimdilik bunların Saksonya'daki ve İsviçre'deki belirişlerini ele almak yeterli olacaktır. Luther'in radikal karabasanı Thomas Müntzer (1489-1525) idi. Olmaları gerektiğinden başka olan tüm şeyler için şiddetli bir nefret ile dolu gençten biri, üniversite eğitimli, tüm devrimlerde tanıdık türden bir idealist olan Müntzer 1521'de "peygamberler"den[2] biri olan dokumacı Nicholas Storch'un, etkisi altına girdiği zaman Saksonya'da Zwickau'da ruhları iyileştiriyordu. O sırada izleyicisi olduğu Luther'den koptu ve bunun nedeni bir ölçüde öğretisi ile anlaşmazlık içinde olmasıydı; ama asıl neden onun görüşünde Dr. Martin'in Dr. Yumuşak-Yaşam olmuş ve herşeyi egemen güçlere satmış olmasıydı. Müntzer'de üç ayrı çizgi buluşuyordu. Zamanla vurgu seçilmişlik ya da tinsel-yenilenme üzerinde olmak üzere iç-tin öğretisinin arı biçimine vardı; buna çok güçlü bir apokaliptik ve binyılcı bir tutku öğesi ekledi, İkinci Gelişin çok yakın olduğuna, sapın samandan ayrılıncaya dek tamamlanacağına inanıyordu, ama Gelişi hızlandırmak için saman yakılarak sapın ayrılması hemen başlamalıydı. Zulme karşı gerçek bir nefret duyuyordu, yoksulun yazgısı için içten bir duygusu vardı, üstelik sık sık gerçek duygudaşlıktan açıkça ayaktakımı kışkırtıcılığa sürüklenmiş olmasına karşın. Zwickau kasabası ortalığı karıştıran vaazlarından bıkınca oradaki rahipliği birden sona erdi. Bir süre dolaştıktan sonra küçük bir Saksonya kasabası olan Allstedt'e yerleşerek onu kendi yeryüzündeki gök krallığının prototipine çevirmeye girişti.

Müntzer düşünceleri mantıksal vargılarına götürmeyi isteyen gerçek bir devrimci ve gerçek anlamda tehlikeli biriydi. Tehlikeliydi çünkü tutkusu anlayış yetisini aşıyordu ve doğruluğuna ve dürüstlüğüne inancı tamdı. İyi vaaz veriyor ve bir topluluğu ayağa nasıl kaldıracağını bili-

[2] Yukarıda s. 43.

yordu; toplumsal öğretisi doğallıkla hoşnutsuzları, özel olarak Allstedt yakınlarındaki Mansfeld yurtluklarında bulunan ve ayaklanma için her zaman hazır bir gereç oluşturan madenciler topluluğunu çekti. Müntzer'in seçilmişlerin halkına Tanrının egemenliğinin araçları demesini işitmede bir haz vardı; izleyicilerinden biri "prens doğanlar hiçbir zaman iyilik yapmazlar" dediğinde alkışlamak harikaydı. Müntzer'in öğretisine hiçbir sınır yoktu, ve ortaçağ apokaliptik şiddetinin tüm basmakalıp sözleri bir kez daha ortaya döküldü. İnsan Tanrıyı arayabilir ve Onun seçtiklerinden biri olabilir. Seçilmiş konumunu ancak geri kalanları yokederek tanıtlayabilir. Bu dünyanın iyiliklerini onları günahkârca tekellerine alanların elinden alın (gene de Müntzer'in gerçekten bir komünist olup olmadığı tartışmalı bir noktadır; yalnızca kaba-saba ama işe yarar bir yeniden dağıtımını yüreklendirmiş olabilir). Kan akmalıdır. Ve buna benzer şeyler. Bu karışıklıkta Müntzer'in daha soylu düşüncesi—yoksullar için kaygısı, insanın tin yoluyla Tanrıya ulaşma yeteneğine inancı—geride iz bırakmadan yitti. Elektör Frederick davranmada duraksadı; en iyi zamanlarda her zaman yavaştı, ve burada gerçek bir peygamber olabilecek birinin karşısında her zaman duyduğu huşu tarafından daha öte engellendi. Luther'i kurtarmış olan şey şimdi Müntzer'e yaradı. Luther hemen hemen saçmalık derecesinde öfkeye kapıldı, ama Müntzer'in kendisine ağzı bozuk saldırılarından ötürü olmaktan çok—çünkü bunları nasıl geri ödeyeceğini biliyordu—, onun düşlemlerini gösterişle sergilemek ve içeriden kazmak için evangelikal Reformasyonun korumasını kullanmasından ötürü. Böylece Wittenberg rahipleri Müntzer'in etkinliklerine bir son verilmesi isteminde bulundular, ve Haziran 1524'te elektör en sonunda bir soruşturma için yetki verdi: Kardeşi ve yeğeni Allstedt'e Müntzer'in vaazını dinlemeye gittiler. "Prensler Önünde Vaaz" Müntzer'in başyapıtı idi, ve hem gözüpek hem de saygısızdı. Müntzer o apokaliptik *locus classicus*, Daniel'in ikinci bölümü üzerine vaazda bulunmayı seçti: Nebukadnezar'ın dünya imparatorluklarının ardışıklığını simgeleyen, ama bir taştan büyüyen ve Tanrının krallığını temsil eden dağ tarafından yok edilen altın, gümüş, bronz, demir ve kilden büyük heykel düşü. Müntzer prenslere dünyasal egemenliğin yazgısını dikkate almaları ve İsa'nın egemenliğini getirecek devrimin önderliğini üstlenmeleri çağrısında bulundu. "İkiyüzlü papazlarınız tarafından aldatılmayın, ne de sabır ve acıma gibi yanlış kavramlar tarafından durdurulun." Demek istediği Luther ve onun bu dünyada boyun eğmeyi öğütleyen kayra öğretisi idi.

Prensler dinlediler ve afalladılar; vaaz yalnızca Müntzer'in yeteneğini değil, ama ayrıca sağduyunun en küçük bir izinden bile tipik yoksunluğunu tanıtlar. Sürüldü, ve Thuringia'ya sürüklenerek orada Mühlhausen'de hücrelerinden bir başkasını kurdu. Köylülerin Savaşı patlak verdiğinde oradaydı. Tufan komşu Franconia'yu bastı, ve Müntzer

zamanının gelmiş olduğunu hesapladı. Bölgesinin köylüleri arasında ciddi yakınmalar olmuş görünmez, ne de herhangi bir istem dile getirmişlerdi. Ama bu durum hayaller görmüş olan Müntzer'i caydırmadı: Köylülerin ayaklanması İsa'nın gelişinin başlangıcıydı. Kan istedi, ve onu prenslerin ellerinden aldı. Fanatizmi köylüleri alana sürebildi; ama kazanmalarını sağlayamadı. Frankenhausen bozgunundan sonra yakalandı (Mayıs 1525), işkence gördü, ve öldürüldü. Savaş toplumsal türe düşlerine bir nokta koyarken onun radikalizm markasını sona erdirdi. Meteor düşüşünde parçalandı, Luther daha kolay soluk alarak Sakson Reformasyonunu yeniden bir denge durumuna getirdi. Müntzer'in yoksullar için gerçek kaygısına ve yücelmiş tinsel durumuna ne denli hayranlık duyulursa duyulsun—ve bu sonuncusunun hayranlığı hak edip etmediği bir görüş sorunudur—, onu olduğu gibi kabul etmek gerekir: Yapıcı bir devrimci olmaktan çok dizginsiz bir fanatik olarak, ve şiddeti vaaz etmesinde tehlikeli bir lunatik olarak.

Bu arada Zwingli de birinin ortaya kendisinden daha aşırı devrimciler çıkarmaksızın bir devrim yapamayacağını anlamıştı. Asıl Anabaptist devim Zürih'te aşağı yukarı Zwingli orada reformu başlatır başlatmaz doğdu. Zwingli 1524'te eskiden izleyicileri olmuş olan kişiler ile, özellikle patrisyen Conrad Grebel ve rahip George Blaurock ile Kilisenin doğası üzerine bir tartışmaya girişmişti. Grebel'in öğretisi İncil'in mantıksal, giderek kökten dinci bir yorumu üzerine ve daha özel olarak onun törel kurallarını uygulamaya koyma isteği üzerine dayanıyordu. Gerçek Kilisenin yalnızca bilerek ona özgür kişiler olarak girenlerden oluştuğunu, vaftizin hem girişin simgesi hem de onun aracı olduğunu, ve gerçek inananın on buyruğu ve Dağdaki Vaazı hiçbir ödün vermeden izlemesi gerektiğini savunuyordu. Sonuçta çocuk vaftizi yanlıştı; yalnızca günahkâr doğasını teslim edebilen ve böylece deyim yerindeyse İsa'yı seçebilen yetişkin doğru olarak vaftiz edilebilirdi ve edilmeliydi. Onun Kilise tipi İngiliz mezhepçilerin daha sonra bir "toplanmış Kilise/ *gathered Church*" dedikleri şeydi: Onlara kılavuzluk etmek üzere kendi rahiplerini seçen ve bu dünyanın kurumları ile hiçbir ilgileri olmayan inananların, yeryüzündeki azizlerin bir topluluğu. Kurtarılmış olduklarına göre, yasa ve magister—günahkârlar için Tanrının hükümeti—onlar için ilgisizdi; "kılıç" (devletin yetkesi) ile hiçbir işleri olmamalı, silah taşımamalı, yemin etmemeli, yurttaşlık ödevlerini yerine getirmemeli ya da ya da hükümette yer almamalıydılar. Devletin buyruklarına boyun eğmemeliydiler, gerçi, Anabaptistlerin çoğu gibi, Grebel de etkin olarak direnmemeleri, ama günahkârların onlara dayattığı tüm çilelere sabırla dayanmaları gerektiğini savunmuş olsa da. Öte yandan, yasadan özgürlükleri keyfilik olmayacak, çünkü Tanrı tarafından kurtarılan ve vaftizde yeniden yaratılan insanlar olarak, durumun doğası gereği iyi davranacaklardır ("İsa'ya öykünüeceklerdir). Zürih Anabaptistlerinin Müntzer

gibi insanların tinsel öğretileri ile ilişkileri vardı ve bu özellikle Allstedt peygamberi tarafından büyülenmiş ve gezilerinde güney Almanya'ya ulaşmış olan Carlstadt aracılığıyla olmuştu; ama birçok düşüncelerinde bağımsızdılar, ve hiç kuşkusuz Müntzer'in şiddetli ve apokaliptik düşlerini paylaşmıyorlardı. Zwingli Grebel ile onun özgür istence doğru eğilimli vaftiz öğretisinin tanrıbilimsel imlemleri üzerine tartıştı; kent yetkeleri boyun eğmenin yadsınmasından dehşete düşmüşlerdi; 1526'da Anabaptist mezheplerin ana tarihi olacak olan zulüm başladı. Hapisler, sürgünler ve boğulmalar İsviçre Kardeşlerinin hızla artan sayılarını dağıttı, ve bu sonunda Zürih devimi ilk yuvasında ezmiş olduğunu ileri sürmeyi başarıncaya dek sürdü.

Bununla birlikte, zulmün biricik gerçek sonucu Anabaptistleri harekete geçirmek oldu. Blaurock Tyrol'e gitti ve 1529'da idam edildi; Jacob Huter'de görevi sürdürecek bir insanı buldu. Tyrol Kardeşleri bundan sonra devimin daha kuzeye doğru büyümesi için bir tür adam toplama zemini oluşturdular ve ayrıca kuzey İtalya'nın yatışmayan doyumsuzluğu ile de bir bağ kurdular. Başarılarını ne ölçüde kilise-dışı insanların üstlerine karşı duydukları öfkeye borçlu oldukları henüz açık değildir, ama Avusturya'nın Alp topraklarının çoktandır köylü hoşnutsuzluğu ile kaynaşmakta olması önemsiz olamaz. Daha dikkate değer iki Zürihli dönme, Balthasar Hubmaier ve eski-keşiş Michael Sattler, yukarı Tuna bölgesine doğru yola çıktı. Giderek artan bir biçimde parçalanan devim için ortak bir temel sağlayan Schleitheim Maddelerinden (1527) sorumlu olan Sattler aynı yıl yakalandı ve Neckar üzerinde Rothenburg'da niçin bu barışçıl mezhepçilerin bu kadar çok nefret ve şiddet ile karşılaşmış olduklarının kimi nedenlerini gösteren bir mahkemeden sonra yakıldı. Hiç kuşkusuz altarın kutsamalarını, vaftizi ve benzerlerini ilgilendiren bir dizi heretik inanç ile suçlandı; ama özellikle öfke yaratan nokta devlete boyun eğmeme ve özel olarak Türke, yargıçlarının dedikleri gibi, "kutsal inancımızın en büyük düşmanı"na karşı savaşa girişmeyi bile reddetme tutumu idi. Yanıt olarak Sattler "eğer Türk gelirse, ona direnilmesin, çünkü Öldürmeyeceksin diye yazılmıştır," dedi. Köktendinci bir İncilciliğin bu ödünsüz bildirimine uzlaşma amacıyla tasarlanmış olmayan şu sözleri ekledi: "Türk gerçek bir Türktür ve Hıristiyan inancı hakkında hiçbirşey bilmez; o tende Türktür. Öyleyse sizler Hıristiyanlar olacak ve İsa ile övünecek, ama İsa'nın gerçek tanıklarına zulmedeceksiniz ve tinde Türklersiniz." İlkenin, uysallığın ve küstahlığın bu karışımı gerçeği yakaladıklarına inanan ama ayrıca şiddetten kaçınma ve acı çekme—ama suskunluk içinde acı çekmeme—kanıları tarafından zorlanan tüm bu püritanik mezheplerin asıl karakteristiğidir.

Bu arada Hubmaier Augsburg'a gitmişti ve orada Alman tinselciliğinin hümanist bir yetiştirilme tarafından ve Müntzer'in öğretisi ile ilişkisi tarafından da etkilenmiş ilginç bir sözcüsü olan John Denck'i

(1495-1527) döndürdü. Denck çok geçmeden tüm ayinleri, vaazları, kutsamaları ve sonunda giderek İncil'i bile yararsız görüp terk ederek tinselleştirici dinde öylesine uçlara gitti ki, açıkça Sebastian Franck'ın da aynı zamanda üzerinde yürümekte olduğu yola girdi; ama kişiliğinin görünürde onu yazgıladığı büyük önemi kazanamadan Basel'de vebadan öldü. Humbaier Augsburg yetkililerini Zürih'in yetkililerinden daha dostane bulmadı ve yolculuğunu sürdürdü. Vaadedilmiş toprağını güney Moravya'da buldu ve orada toprak soylularından kimilerini döndürdü ve kendisine büyük ölçekte döndürmede bulunma şansı verildi. Kısa bir zamanda ülkede düzinelerce Anabaptist topluluk ve binlerce kardeş vardı, ve işler yolunda görünüyordu. Ama bu çok sürmedi. Hubmaier'e çok geçmeden çok daha az ılımlı ve barışçıl mezhepçi John Hut katıldı. Denck tarafından döndürülmüş ve Müntzer'in çekimine kapılmış olan Hut bir dinsel fanatikti. Müntzer'in yakalandığı sırada Frankenhausen'den kaçınıştı ve şimdi yeniden dirilişçi coşkunun bu vaizi barışçıl Moravya kırsalına bir dalış yapıyordu. Gezgin bir kitap ciltcisi ve vaftiz üzerine büyük ölçüde gizemci bir parçanın yazarı olan Hut dişli bir insandı—iri, gürültülü, ikna edici. Müntzer'in eskatolojisinin ve Deck'in bu dünyanın tüm düzeninin tinselci yadsınışının büyük bölümünü özümsemişti. "Kılıca" boyun eğme sorusu üzerine Hubmaier ile arasında bir tartışma patlak verdi; Hubmaier'in ılımlılığı Hut'un fanatizmi ile başa çıkabilecek birşey değildi; ve kısa bir sürede Moravya Kardeşliği devlet yetkesinin genel bir yadsınmasına sürüklendi. Hemen onları korumuş olan yüksek yerlerden gelen desteği yitirdiler ve devrimci amaçlarından kuşku duyulmaya başladı; bu bütünüyle haksız değildi. Kılıca boyun eğmeme tinsel bir öğreti olabilirdi; ama öğretinin uygulamada vergileri ödemeyi reddetme, kilise-dışı mahkemelerin hükümlerinden kaçma ve yoksulların hoşnutsuzluğunu açığa getirme demek olduğu için çekici olduğu olgusu gözardı edilemez.

Haksız olan şey Hubmaier'in yazgısıydı. 1528'de Viyana'da kazıkta yakıldı ve karısı boğuldu; İsa'nın yoluna geri dönüşün gerçekten dindar ve yumuşak bir vaizi olan mutsuz insan ister papacı ister reformdan geçmiş olsun yerleşik düzenin büyümekte olan korkularına kurban düştü. Mezhepçi, toplumsal ve kimi zaman binyılcı görüşleri ile Anabaptizmin herkesi korkuttuğu ve herkesin nefretini çektiği açığa çıkıyordu. Hut yine kaçtı, ama çok geçmeden Augsburg hapishanesinde öldü; bu görünürde doğal bir ölüm ya da belki de intihardı. Moravya'daki devim oldukça usta bir örgütleyici çıkan Huter'in öncülüğündeki takviyelerin Tyrol'dan varışları tarafından kurtarıldı. Huter ve izleyicileri malların ortak iyeliğine inanıyorlardı ve kendi Anabaptizm dallarına ataerkil, biraz dokunaklı, ve aşırı ölçüde dar-kafalı bir ortaklaşa çiftçilik ve topluluk yaşamı geleneği verdiler. 1536'da yakalandığı ve asıldığı zaman, Moravya Kardeşliği ya da daha sonra kendilerine verdikleri adla Hutteritler sağ-

lam yapılı bir kümeler topluluğu olmuşlardı ve gelecek yıllarda arada bir uğrayacakları zulümlere karşın ayakta kalabildiler. Sık sık Moravya ve Macaristan arasında ileri geri sürülmüş olsalar da, hiçbir zaman yok edilemediler.

Hubmaier iletiyi Tuna'ya dek taşırken, öteki İsviçreli Kardeşler Ren'e doğru yola çıktılar. İlkin 1530'ların sonlarında evangelikal reformun tüm dalları için genel bir buluşma yeri sunan Strassburg'da bir süre kaldılar. 1528 ve 1534 arasında kent ılımlı ve ılımsız Anabaptistlerin, Schwenckfeld ve Franck'ın, Carlstadt ve Servetus'un tartışmaları ve kavgaları ile çınladı. Dinsel özgürlüğe temel inançlarına karşın, Capito ve Bucer özellikle aşırılar ile tartışmalarında tam bir başarısızlığa uğradıktan sonra tüm bunları biraz kaygı ile gözlediler. Ama 1534'te kent Augsburg İtirafının Lutheranizmine onay verdi,[3] ve Anabaptistler kendilerini bir kez daha yollarda buldular. Ren açık anayolu sunuyor görünüyordu. Devimin iyi adı için bir talihsizlik olarak, o yol dosdoğru Hollanda'ya götürüyordu ki, orada çoktandır şiddeti kabul eden ve toplumsal karışıklık yaratan türde mezhepçi gelenekler bulunuyordu; yine ne yazık ki, yol gösteren Hubmaier gibi barışçıl ve ılımlı biri değil, ama fanatik ve ölçüsüz Melchior Hoffmann idi.

Hoffmann Swabialı bir kürkçü kalfası, eğitimsiz bir hayalci idi ve kolayca eskatolojik düşlemlerin tılsımı altına düştü. 1523'te Zwingli'ye sıkıntı vermiş, Luther'e uğramış, İskandinavya'da ve kuzey Almanya'da bir vaiz olarak yaşamını dolaşarak geçirmişti. Giderek artan bir biçimde vurguyu İkinci Geliş üzerine getiriyordu: İzleyicilerini esinlendirmek için yüzyıllar boyunca İncil'deki 144.000 dürüst bakirenin utkusu ile ilgili kehanete sarılanlardan biriydi. 1529'da Strassburg'da Anabaptistlere katıldı ve çok geçmeden kentin havasını bozmaya son vermesi söylendi. Bu onu Benelux ülkelerine yöneltti ve orada heyecanlı hayalleri ve tutkulu vaazları eşit ölçüde abartılı Özgür Kardeşliğin kalıtçıları arasında hazır yankılar buldu. Melchiorcu Anabaptizm bölgeyi—yani sıradan insanları—etkisi altında tutuyordu. Moravya'nın Anabaptizm markasından bütünüyle belirgin olarak ayrıydı, çünkü yeryüzündeki Hıristiyan yaşam ile daha az kaygılanıyor ve dürüst olanlar dışında herkesin yok olacağı gazap günü için hazırlanma ile çok daha fazla kaygılanıyordu. Günün inananlar tarafından güçlü eylemler olmaksızın geleceğine inanan ve yeniden dirilmiş peygamber Elijah/İlyas olduğunu ileri süren Hoffmann'ın kendisi Strassburg'a tam olarak orada görüşün belirgin olarak Anabaptizme karşı dönmek üzere olduğu sırada dönme hatasını yaptı; hemen tutuklandı, yaşamının son on yılını hapiste geçirdi, ve 1543'te öldü.

Arkada Hollanda'da canavar gibi büyüyecek bir tohum bıraktı. Hoffmann'ın hapsedilmesi onun ahmaklarının dünyanın sonunu bek-

[3]Aşağıda, s. 117.

lemeyi sürdürmelerinin önüne geçmedi, ve yetkeler tarafından (V. Charles'ın onları dürtmesiyle) sürdürülen sert zulüm yalnızca fanatizmi alevlendirdi. İnananların acılarının ödeşme gününden ve seçilmişlerin utkusundan hemen önce bir doruğa ulaşacağı biçimindeki eski gelenek bir kez daha karşılığını verdi; apokaliptik vaaz yalnızca inananın onu delilikten ayırdedebileceği noktaya ulaştı. Yeni önder Haarlem'den bir fırıncı olan ve Hoffmann'ın düşüncelerini bir basamak ileri götüren Jan Matthys idi. Hoffmann için İkinci Geliş öylesine yakındı ki, seçilmişlerin onu güvenle beklemekten başka birşey yapmaları gereksizdi. Matthys İsa'nın gerçek inananlar haksızları başlarından atarak onun yolunu düzleştirmedikçe gelmeyeceğini bildirdi. Devrimci tutkular tinsel coşku ile karıştı. Bu Müntzer'in öğretisine çok fazla benziyordu, yalnızca daha kabaydı; daha da ötesi, Husscu fanatizmin aşırılıklarında rollerini oynamış olan ortaçağ örneklerini daha ileri götürdü. Başka bir deyişle, tam olarak politik güçlerin ondan şimdi daha çok korkmak için daha önce yeterince yaşamış oldukları türden bir şeydi. Ama zulüm Matthys'in Benelux ülkelerine ve kuzey Almanya'ya giderek yeniden vaftiz eden ve silaha çağıran dönmelerinin işini durduramadı. İsa'nın davasında toplumsal devrim ve kitle kıyımı arasında çok çirkin bir durum endişe verici bir yolda havada asılı kaldı. Münster'in olağandışı bir olayında patladı, ve bunun Anabaptizmin tarihinde tek olma gibi talihli bir yanı olsa da, talihsiz bir biçimde o günden sonra sonsuza dek onun omuzlarında kalmaya yazgılandı.

Westphalia'da Münster kuzey-batı Almanya'nın çoğunu kendi aralarında yönceten güçlü prens-piskoposlardan birinin piskoposluk ve yönetim özeği idi. Kent'in tarihi, böyle durumlarda genellikle olduğu gibi, egemeni ile çekişmesinin bir tarihiydi; süreçte kent önemli bir ölçüde bağımsızlık kazanmıştı. Reformasyon böylece uygun bir karşılama gördü, ve 1530'ların başlarında Lutheranlar konseye ve kasabaya egemen oldular. Başlarındaki iki önder açıkça Lutheranizmin radikal yanındaydılar: Rahip Berhnard Rothmann Müntzer'in yoksulların çektikleri hakkındaki görüşlerini paylaşıyordu, ve önde gelen bir esnaf olan Bernhard Knipperdolling İsveç'te Hoffmann ile birlikte bulunmuştu. Ocak 1534'te, Anabaptist misyonerler Münster'de göründüler; Rothmann ve Knipperdolling onlardan yana geçtiler; ve Melchiorcular birdenbire V. Charles'ın egemenliğinden uzak bu güçlü kentte yeni Kudüs'ün kurulması için uygun bir yer gördüler. Oraya Şubatta Matthys'in en önemli öğrencisi Leydenli Jan Bockelson geldi. Bu genç ve yakışıklı eski-terzi şimdiye dek kendini yalnızca elini attığı herşeydeki başarısızlığı ile öne çıkarmıştı. Çok geçmeden arkadan Matthys'in kendisi geldi ve beğenisine göre yeniden modellendirmeye geçeceği kentin denetimini eline aldı. İlk görev yeri inançsızlardan temizlemekti; kitle vaftizi yer alırken tüm dikbaşlı ya da duraksama gösteren Lutheranlar ve Katolikler silahlı

çeteler tarafından dışarıya karlara ya da piskoposun egemenliğini yeniden ele geçirmek için getirmekte olduğu kuvvetlerin eşit ölçüde soğuk ellerine sürüldüler. Matthys'in zorbaca önderliği altında fanatik çete sokaklarda gemi azıya aldı. Matthys tüm mülkiyetin komünal iyeliğini duyurdu; İncil dışında tüm kitaplar yasaklandı ve yakıldı, karşıtlar öldürüldü. Piskopos duraksama içinde kenti kuşatma altına aldığı zaman, birdenbire savaşa girmek Matthys'e diktatörlüğünü tamamlama şansını verdi. Çok geçmeden Tanrıdan doğrudan gelen bir komuta yanıt olarak ve yaralanmazlık inancası içinde üstlenilen aptalca bir çıkış saldırısında kendisinin öldürülmesine karşın, savunanlar fanatik çabaları ile herkesi şaşkına çevirdiler. Kuşatma uzadı.

Matthys'in ölümünden sonra Jan Bockelson yönetimi ele aldı, ve Münster'i tarihsel harita üzerine yerleştiren şey gerçekte onun yeni mesih olarak hükümranlığı oldu. Leyden terzisi hem kendi kişisel fantazilerini yaşama geçiren acımasız, bencil bir manyaktı (her zaman oyunlarda rol almayı sevmişti), hem de başka insanların deliliğini ustaca sömüren biriydi. Komünizme poligamiyi ekledi; manastırdan kaçmış birçok rahibe bulunduğu için, Münster'de erkekten çok daha fazla kadın vardı, ve kadınlar daha başından bu apakoliptik Anabaptizmin en fanatik yandaşları olmuşlardı. Esinlenmiş dervişin tüm aygıtlarını kullanarak, Bockelson yeryüzündeki biricik kurtarılmış topluluk olduklarına ve kısa bir süre içinde o gezegeni kalıt alacaklarına inandırılmış bir halk üzerine saltık egemenliğini dayattı. Kuşatmayı sürdüren kuvvetler üzerinde Ağustos ayında kazanılan bir utku Bockelson'un gücü üzerine tacı oturttu—sözel olarak, çünkü şimdi kral olduğunu duyurdu (bir Eski Ahit kral-peygamberi, daha azı değil), ve muhteşem kaftanlar, eşlikçi maiyet, silahlı muhafızlar ve yeni soyluluk ile bir tiyatro sahnesi yarattı. Fanatizm topluluğu bir arada tutmak için yeterli olmayınca, devrimci terörün olağan silahları kendilerini gösterdiler. Bütün olay hem psikolojik bir vitrindi, hem de apokaliptik düşlerin yüzyıllarına mantıksal bir doruk. Kral Jan gene de savunma gereksinimlerini anımsamayı başardı, ve demir disiplini krallığının işlemeyi sürdürmesi için Tanrının lütfuna duyulan sürekli bir güven tarafından desteklendi, üstelik 1535'in başlarından sonra amansız kuşatma nedeniyle yavaş yavaş açlıktan ölmeye başlamış olmasına karşın. Başka yerlerde Münster'i ve messiahını rahatlatmak için tasarlanmış Anabaptist ayaklanmalar ve silahlı meclisler prenslerin silahlı kuvvetleri tarafından dağıtıldı, ve sonunda Haziranda kasaba düştü. O zaman bile yolu ihanet açmıştı. Anabaptist krallık Münster'in Katolik piskoposu ve Hesse'nin Lutheran bölge-kontu arasındaki oldukça tuhaf bir bağlaşma tarafından yok edildi; askerleri mezhepçilere ağır bir hesap ödeterek son erkeğe ve kadına dek avladılar. Knipperdolling'e ve Kral Jan'a ölünceye dek işkence edildi. Münster eski dine geri döndü.

Gerçekte, Leydenli Jan'ın krallığının sonu Anabaptizmi deliliklerinden temizledi. Bundan böyle apokaliptik, binyılcı ya da messianik girişimler olmayacaktı, ve 1536'dan sonra çağın tüm dinsel yaşamı, hangi denominasyondan olursa olsun, daha ağırbaşlı biçimlere duruldu. Politika hızla olayların yönetimini üstlendi, ve bundan böyle ne fanatizm ne de toplumsal hoşnutsuzluk öyküde aynı role benzer birşeyi oynadı. Ama Anabaptistlerin kendileri için Münster'deki olaylar neredeyse ölümcül idiler. Dünya, ve özellikle yetke konumunda olanların tümü, bütün bir ahlaksal ve yasal düzenin bu apaçık çözülüşü karşısında korku ve nefret ile çarpılmıştı. Söylentiler gerçekte yeterinden öte abartılı olan bir patlamanın korkutuculuğunu daha da abarttılar, ve bundan sonra nerede Anabaptist görüşler ile karşılaşılacak olsa Münster'in anıları onlara karşı oldukça ağır bastı. Zulüm şimdi biricik yanıt olarak görünüyordu, ve özellikle Hollanda'da olmak üzere doğallıkla sert bir biçimde uygulandığını vurgulamak gereksizdir.

Gene de mezhepler varoluşlarını sürdürdüler. Yeni önderler buldular. Hacı Marbeck (ö. 1556), Tyrol'den çok becerikli bir maden mühendisi, 1544'ten sonra Augsburg'da kasaba mühendisi olarak yaşamayı ve oradan güney Alman kardeşliğini örgütlemeyi başardı. Benelux ülkelerinde, giderek 1536'da bile henüz döndürülmemiş olan Menno Simmons (1496-1561) adında orta yaşlı bir rahip parçalanmış toplulukları bir araya topladı ve izleyicileri üzerine aşırı ölçüde katı bir Kilise disiplini dayatarak onları yok olmaktan kurtardı. Başka önderler de vardı; örneğin Melchior Hoffmann'ın bir Flaman öğrencisi olan coşkulu David Joris ustasının İkinci Geliş üzerine öğretisine sarılarak bir süre için kendini Tanrının gerçek peygamberi olarak gördü, ama sonunda kılık değiştirerek Basel'e yerleşti ve herkesin saygısını görerek sorunsuz bir on iki yıl yaşadı. Kasaba konseyi ölümünden iki yıl sonra, 1558'de, adı çıkmış heretiğin kimliğinin keşfedilmesi üzerine dehşete kapıldı; onunla ve Tanrı ile hesaplarını düzeltmek için ölü bedenini yaktılar. Hollandalı kardeşler Simmons tarafından şiddet içeren inancın tüm biçimlerinden sağaltıldılar; bunun yerine Anabaptizmin daha yumuşak geleneklerini sürdüren dindar ve çok seçkin insanların bir topluluğu oldular. Zürih'te patlak vermiş olan, esinini Allstedt'ten çekerek on yıl gibi kısa bir süre içinde Almanya'yı ve ötesini mezhepçi topluluklar ile kaplamış ve Münster'de yıkıma uğramış olan devim şimdi Huttercilerin ve Mennoncuların uysallık içinde acı çeken kırsal topluluklarında varoluşunu sürdürdü. Ama özel bir tanrısal bildiriş için duyduğu inancı ve bunu paylaşmayan herkesi sessiz bir küstahlıkla reddetme tutumunu yitirmedi. Özel olarak Hollandalı kardeşler Elizabeth'in ve I. James'in İngilteresinde mezheplerin gelişmesinde çok etkili oldular; tüm bu "toplanmış" Kiliselerin karakteristiği olan püritanik ve özbilinçli olarak üstün tutumları geliştirmeye yardım et-

tiler. Binyılcı öğretiler hiç kuşkusuz ölmediler, ama Reformasyon çağını bir daha rahatsız etmediler.

Anabaptizmin parlak dönemi sırasında yaşayanlara öyle göründü ki, şimdi aralarından seçim yapılacak üç din vardı: Katolik, reformdan geçmiş, ve mezhepçi. Zaman zaman üçüncü seçimin kesin ortadan kaldırılışının kişisel duyunç için erken hoşgörü ve özgürlük beklentilerini yıkıma uğrattığı ileri sürülmüştür. Bu Anabaptizmin doğasını yanlış anlamaktır. Her zaman yalnızca özel bir inananlar kümesine sınırlı bir esenlik için duyulan inancı anlattığı için, ve sık sık ayrıca İsa'nın krallığının yeryüzünde kurulması ile birlikte kötülerin yok olmasında gerçekleşen binyılcı esenlik düşlerini de anlattığı için, özünde belirgin olarak kurumsal Kiliseden daha hoşgörüsüz idi. Utkusu, onu nerede kazandıysa, teröre götürdü; ve bu şeylerin doğasında yatıyordu. Devimin ayrıca gerçek dindarlıkları, yalın inançları ve yumuşak tavırları olan insanlara öncelik verdiğini de hiç kimse yadsımayacaktır; ama bu muazzam çekiminin yoksullara, zayıflara ve dargınlara güç ve şan getirme istemi üzerine dayanması olgusunu ortadan kaldırmaz. Hiç kuşkusuz hoşgörüye gerçekten inanan Schwenckfeld ve Franck gibi insanların Anabaptistler ile bozuşmaları anlamlıdır; tıpkı ne Schwenckfeld'in ne de Franck'ın birkaç kişiden daha çoğu üzerinde hiçbir iz bırakamamış olmasının da anlamlı olması gibi. Erken Reformasyonun Anabaptizmi—bugün hangi dindar ve saygın mezhepler geriye ona ataları olarak bakıyor olursa olsun—usdışı ve ruhsal olarak dengesiz düşlerden doğan bir şiddet fenomeni idi, usun bir yadsınması üzerine ve insanlara dilediklerini yapabilme iznini veren doğrudan esine inancın yükseltilmesi üzerine dayanıyordu. Mutsuz izleyicilerinin korkunç acıları bile insanlığın kendi tutkularından esenliğinin bulutlar boyunca ilerleyen yolda bulunabileceğini düşündürmemelidir.

Bölüm V

ALMANYA'NIN DIŞI

Reformasyon Almanya'dan başka herhangi bir yerde başlamış olsaydı böylesine geniş ve böylesine hızlı yayılabilir miydi? Her ne olursa olsun, başlangıçlarını orta Avrupa'da bulmuş olması olgusu tüm yönlerde çok hızlı bir yayılımı olanaklı kıldı; İmparatorluğu çevreleyen bütün ülkeler dairesi birbiri ardına etkisi altına girdi.[1] Almanya'nın Avrupa teciminin özeği olarak konumu da bunda büyük ölçüde etkili oldu. Alman tecimcileri yalnızca malları değil ama Lutheran düşünceleri ve kitapları da Venedik ve Fransa'ya taşıdılar; kuzey Alman Hanse Reformasyonu kumaş balyaları ve tahıl çuvalları ile birlikte paketlenerek İskandinav ülkelerine götürdü; Almanya ile tecim bağlantıları Lutheranizmin doğu ülkelerinde büyümesini yüreklendirmek için çok şey yaptı. Londra ve Hull ile tecim yapan Hollandalılar Lutheran ve giderek Anabaptist düşüncelerin bile İngiltere'ye getirilmesinde öncü bir rol oynadılar. Almanya'nın yoğun tecimsel bağlantılarının girdiği her yerde propaganda ilkin gizlice ve çok geçmeden açıkça kendini gösterdi. Bu yolda dışarıdan gelen broşürler ve kitaplar çok geçmeden yerel dillere çevrildiler.

Reformasyonun bu ülkelerde herşeyi Alman etkisine borçlu olması gibi birşey söz konusu değildi. Luther'in başkaldırısı her yerde içten duygudaşlıklar ile karşılaştı. Kilisenin durumu Avrupa'nın çoğunda baştan sona aynıydı; yozlaşma, dünyasallık, tinsel tükenmişlik, ahlaksızlık ve yararsızlık yalnızca Alman din adamlarına özgü değildi. Sonuçta anti-klerikalizm de aşağı yukarı her yerde bulunacaktı. Ve kötüye kullanımlara ve doyum verici olmayan öğretiye hümanist tepki de. Daha Luther'in adı bile duyulmadan, Erasmus'un adı Valladolid'den Krakov'a onur kazandı. Kendilerini adamış izleyicilerinden oluşan bir ağ Avrupa üniversitelerini ve okullarını kapladı, onun bilgisiz keşişler ve körelmiş skolastikler üzerine karakteristik saldırılarını destekledi, ve Hıristiyanlığın törel temeli ve tinsel özü üzerine pozitif öğretisinin—Hıristiyan hümanizm—büyük bir bölümünü soğurdu. Her yerde Kilisenin biçimsel ayininin ve entellektüel olarak savunulamaz rutininin gerçek

[1]Bu bölümde 1530 yılının ötesine gitmek zorunlu olacaktır, çünkü Lutheranizmin yayılışının çoğu o tarihten sonraki onyıla düşer.

dini temsil etmediği konusunda onunla anlaşan ve çoğunlukla Kilisenin yüksek konumlarında bulunan nüfuzlu insanlar vardı. Erasmus ve Luther gerçekte ne denli ayrı olsalar da—ve yalnızca (gördüğümüz gibi) anlaşmamakla kalmıyor, ama hiçbir noktada birbirlerinden hoşlanmıyorlardı—, Almanya için olduğu gibi tüm Avrupa için de Erasmuscu hümanizmin başlangıçta Reformasyon ile duygudaşlık içinde olduğu doğrudur.

Eşit ölçüde, Almanya gizemsel ve tinsel bir geleneği barındırmada hiçbir biçimde yalnız değildi—bir gelenek ki, dışsal olarak ortodoks olsun ya da olmasın, Kilisenin yitirmiş olduğu duyumsanan yalın ve kişisel dine bir geri dönüşü arıyordu. İngiltere'de Lollard, Bohemya'da Hussitler, İtalya ve İspanya ve Fransa'da küçük özel kümeler ya da bireysel yeniden-dirilişçiler hiç olmazsa tohum için iyi sürülmüş bir toprak sağladılar, üstelik zaman zaman özlemleri Luther ya da giderek Zwingli tarafından bile Müntzer'in ya da Grebel'in özlemlerinin doyurulmuş olduğundan daha iyi doyurulmayacak olsa da. Yeninin ve eskinin, ussal hümanizmin ve gizemci umudun, dünyasal reformun ve aşkınsal Reformasyonun, esenlik için kişisel arayışın ve Kiliseye başkaldıran insandaki coşkunun etkileşimi Alman-olmayan ülkelerde de Reformasyonun doğduğu ülkede olduğu kadar belirgindi. Ama Almanya'da bile yeni Kiliselerin büyümesi büyük ölçüde politik kümeleşmelerin ve erkin etkileri üzerine bağımlı iken, bu doğal olarak başka yerlerde de böyleydi. Luther'in Hıristiyan dünya üzerindeki etkisinin sonuç vermesi yerden yere büyük ölçüde değişiklik gösterdi.

1. Güney

İspanya'da ve İtalya'da, geleneksel olarak Reformasyon ile en az birleşmiş olan bu ülkelerde eski Kilisenin utkusu kaçınılmaz bir vargı değildi. Buralarda da kuşkulu ortodoksluk devimleri yeni düşünceler için giriş noktaları sunuyordu. İspanya'da yalnızca İslamdan ve Yahudilikten yakınlardaki dönmeler bulunmuyordu, ki bunlar gerçekte Lutheranizmi kucaklamaya özel olarak eğilimli değildiler ve her zaman onun ilk fırsatta gözden düşebileceği kuşkusu içindeydiler; ama ayrıca küçük karanlık *Illuminati* ya da *Alumbrados* kümeleri de bulunuyordu ki, bunlar ataları öğretileri kadar karanlık kalan gizemcilerin toplanmaları olsalar da, her ne olursa olsun Tanrı ile kişisel birliği Kilisenin formalitelerinin üzerine yükseltiyorlardı. İtalya şu ya da bu biçimde yeniden yaratılış vaaz eden ama her zaman örgütlü dinsel kurumları gözardı eden bireyler ile doluydu. Florence'daki püritan cumhuriyeti ile Fra Girolamo Savonarola (1452-98) kararsız durumdan (her zaman olduğu gibi ekonomik zayıflama tarafından ağırlaştırılan) şiddet yoluyla yararlanmaya çalışmıştı; gene de bu coşkulların çoğu, Camaldoli çekiniği

Paolo Giustiniana'nın (1476-1528) yaptığı gibi, barışçıl reform ve arı dine bir geri dönüş vaaz ediyorlardı. Her iki ülkede de hümanist etki güçlüydü. Bunu hümanizmin yuvası İtalya için vurgulamak gereksizdir. Orada Platonik Hıristiyanlığı (ve St. Sokrates'i azizler listesine eklemesi) ile Florence Akademisi gibi yerel devimler Erasmus'a ağır basıyorlardı. Öte yandan, İspanya güçlü bir biçimde Rotterdam'dan kolonileştirildi, ve entellektüelleri Erasmuscu düşünceyi büyük bir heyecanla karşıladılar. Kardinal Ximenez'in kendi vakfı, Alcala Üniversitesi—Kiliseye ilmi yeniden kazandırmak için kuruldu, ve 1520'de parlak bir kurumdu—Erasmuscular ile doluydu, ve bu arada V. Charles'ın sarayında bulunuyor olmaları sayı ve güvenliklerini büyük ölçüde arttırdı. Kilisenin durumu iki ülkede oldukça ayrıydı. İtalya'da başka herhangi bir yerde olduğu kadar kötüydü; orada çoğunlukla ilgisiz olan piskoposların büyük kalabalığı ve tinsellikten yoksun papalar din adamları arasında dünyasallıkta ve yozlaşmada genel bir tırmanış için örnek oluyordu. Öte yandan, İspanyol Kilisesi önceki elli yıl içinde baştan sona bakımdan geçmişti. Ximenez bile yozlaşmanın ve bilgisizliğin kökünü bütünüyle kazıyamamışken, gene de bu kötülükleri büyük ölçüde azaltmış ve yalnızca İspanya'da Reformasyonun karşısına güvenle çıkmaya yetecek denli reformdan geçirilmiş bir Kilise bırakmıştı.

Herşeyden önce, İspanya Kilisesinin elinde heterodoksluğun yok edilmesi için gerçekten korkutucu bir silah vardı. İspanyol Engizisyonu yarımadadan Hıristiyan-olmayan dinleri temizleme savaşımında yaratılmış bütünüyle özel bir kurumdu. Kuruluşunu ve gücünü Roma'ya değil ama Katolik krallara, Ferdinand'a ve Isabella'ya borçluydu. 1483'ten sonra, Thomas de Torquemada genel-soruşturmacı olarak kraliyet Yüksek ve Genel Engizisyon Konseyinde öyle bir terör aracına komuta etti ki, gizliliği ile, işkenceyi ve kazığı acımasızca kullanışı ile, kısıtlamadan ya da gözetimden özgürlüğü ve ülkenin en önde gelenlerine ulaşma yeteneği ile inançtaki en küçük sapınayı karşı konulamaz bir yolda bulup çıkarıyor ve bastırıyordu. Kilisenin en sıradan uygulamalarını da içine almak üzere tüm öğretisine sarsılmaz bir bağlılık içindeki keşişlerin denetimi altında, çok geçmeden hem *Illuminatiye* hem de Erasmusculara karşı eyleme geçti. Birinciler 1525'te mahkum edildiler; daha sonra Jesuit Düzenin kurucusu olarak Kilisenin bir azizi olan Ignatius de Loyola'nın bile 1527'de Engizisyon ile başı derde girdi ve gizemci devimler ile ilişkilerinden ötürü hapse atıldı. Hümanistler daha güç bir problem idiler, ve bu özellikle önde gelen piskoposlar arasında ve sarayda konumlarını iyice sağlamlaştırmış oldukları için böyleydi. Engizisyon hiçbir biçimde yozlaşmadan bağışık değildi; işlemlerinin gizliliği, suçlananı ona karşı suçlamalar ve tanıklar konusunda bilgilendirmeyi reddetmesi, ve kuşkulunun ve ailesinin mülkiyetine el koyma uygulaması kötüye kullanım için ve bütünüyle suçsuz olanlara kişisel kin ya

da hırs gibi güdülerden zulmetme için açık kapılar bırakıyordu. *Cortes* yineleyerek V. Charles'ı Kutsal Görevi eline alması için uyardı, ve bunu özellikle Aragonlu Ferdinand'ın ölümünden sonra tacın denetimi fazla gevşemiş olduğu için yaptı; ama 1520'lerin başlarında Lutheranizmin yayılması Engizisyona yeni bir yaşama süresi verdi, ve imparator hiçbir zaman iyi niyetlerin ötesine geçmedi.

Gerçekte İspanya'da Lutheranizme dönenlerin olup olmadığı açık değildir, çünkü Engizisyon onun dar ortodoksluğuna bağlı olmayan herkese Lutheran deme biçimindeki karalama taktiklerini kullanıyordu; ama düzen-kardeşlerini alaya alan, Engizisyonu kınayan ve Kilisenin ayinlerini belli bir biçimde küçümseyen Erasmus yandaşları hiç kuşkusuz bulunuyordu. Öğretilerini soruşturmak üzere 1527'de Valladolid'de yapılan bir toplantı düzen-kardeşleri için yenilgi ile sonuçlandı, ama Charles'ın Erasmuscu sarayı 1529'da onunla birlikte İspanya'dan ayrılınca hümanistler yararlandıkları desteği yitirdiler. Engizisyon şimdi sınırsız eylem özgürlüğünü kullanabiliyordu ve imparatorun gözdesi olmuş insanlara saldırmayı bile göze aldı ve sonunda 1538 sıralarında güçlü Erasmuscu topluluk yokedildi—ya sözlerini geri almaya ya da kaçmaya zorlandılar. Yaşlı Pedro de Lerma (1461-1544) gibi önde gelen bir insan, Alcalá'nın ilk şansölyesi ve herkesin karşılaşmayı isteyebileceği kadar barışçıl bir bilgin hapis ve sürgün ile yüz yüze kaldı; günlerini Paris'te sonlandırdı, çünkü, haklı olarak dediği gibi, bundan böyle hiç kimse İspanya'da ciddi incelemeler yapamazdı. Eğer ortodoks Sorbonne onun bulunuşuna karşı çıkmadıysa, Lutheranizm ile lekelenmiş bile olamaz: İşin gerçeği heretiklere yönelik İspanyol zulmünün hızla herhangi bir entellektüel girişim ya da bağımsızlık üzerine genel bir obskürantist saldırıya döndüğüdür.

Öyleyse İspanya hiçbir Protestan reform devimi üretmedi; orada yalnızca Kilise ile görüş ayrılığına düşen bireyler vardı. Wittenberg, İngiltere ve Strassburg'da bulunan Francisco de Encinas (ö. 1552) oldukça açık sözlü bir Lutheran olmuş görünür. Öte yandan, Michael Servetus (1511-53) öncelikle çapraşık biriydi. Tüze ve tıp öğrenmek için yetiştirilmiş akıllı ve düşünceli bir insandı ve tanrıbilim eğitimi görmemiş olsa da konuya ilgisi vardı. İspanya'da Yahudi ve Müslüman kalıntıların bulunuşu üzerinde kafa yorarak, yalnızca Üçlülük öğretisinin onların tam assimilasyonlarının önünde durduğu vargısına ulaştı, ve öğretinin kutsal yazılarda hiçbir belirtik temelinin olmadığını keşfettiği zaman, yirmi yaşında bir kitap—*De Trinitatis Erroribus* (1531)—yazdı ve bu onu günün baş heretiği yaptı. Dördüncü ve beşinci yüzyılların Arian heretikliği tarafından neredeyse çökertilmek üzere olduğu zamandan bu yana, Batı Kilisesi her zaman üçlülük-karşıtı görüşler karşısında özellikle duyarlı olmuştu; tüm on-altıncı yüzyıl Kiliseleri İsa'nın tanrısallığının ve Kutsal Tinin kişisel karakterinin yadsınmasının enson ve hiçbir biçim-

de bağışlanamaz heretikliği oluşturduğu kanısını kalıt aldılar. Servetus Fransa'da tıp eğitimini tamamlamak üzere İspanya'dan kaçtı, Calvin ile tartışmaya girişti, ve Cenevreli reformcuya yenik düştü.[2] Başkaları üzerindeki etkisi önemsizdi. Aynı şey İspanya'nın İtalya'ya başlıca dışsatımı olan Juan de Valdés (1500-41) için söylenemez. Valdés heyecanlı bir hümanist idi, ve benzer kafa yapısında olan kardeşi Alonso'nun V. Charles'a sekreter olması 1532'deki ölümüne dek her ikisi için de belli bir koruma sağlayacaktı. 1529'da Juan *Dialogo de Doctriana*'sını yayımladı. Bunda Erasmus'u izleyerek Kilisenin dışarıya dönük ve doyum verici olmayan dinine saldırdı. Bir süre için en kötüsünden kaçtıysa da, sonunda (ve yokluğunda) Engizisyonun ellerinde yargılandı ve büyük olasılıkla heretiklik ile mahkum edildi (1532), ve dava kapanmadan güvenlik ve iş aramak için Roma'ya göç etmeye karar vermişti.

Engizisyonun İspanyası ile karşılaştırıldığında, İtalya—giderek V. Charles'ın Napoli krallığı bile—hiç kuşkusuz hem hümanistlere hem de reformculara belli bir umut sunuyor göründü. Yarımadanın bir devletler ve küçük prenslikler çokluğuna bölünmesi, bu Avrupa mikrokozmozunun karakteristiği olan çapraşık politikalar ile birlikte düşünüldüğünde, heterodoksluğu bastırmak için uyumlu bir girişim gibi birşeyi önlüyordu. Hiç olmazsa 1530 sıralarına dek, yüksek din adamlarının en iyi ve en içten olanlarının birçoğu İtalya'da hem hümanistleri hem de mistikleri heyecanlandıran törel ve tözsel bir reform konusunda dürüst bir kaygıyı paylaşıyorlardı. Öyleyse burada da çeşitli reformcuların öğretileri ilkin hiçbir ciddi karşıtlık görmedi. Ama Avrupa'da savaşım gelişirken tutumlar da değişti. Özel olarak, piskoposlar ve kardinaller arasındaki Erasmuscu ve ılımlı reformcular Katolik reformun daha kolayca savunulabilecek konumlarına geri çekildiler ve temellere dokunmaksızın kötüye kullanımları kaldırmakla yetindiler.[3] Bununla birlikte, bu olmadan önce daha aşırı eğilimler İtalya'da güçlü bir tutunma noktası kazandılar. Bu bağıntıda, Venedik cumhuriyeti özellikle yararlı oldu. Almanya ile tecim bağlantıları Lutheran düşüncelerin girişini kolaylaştırdı; aralarında ünlü Padua üniversitesi de olmak üzere anakarada yakınlarda kazanılan konumlar misyonerlik çabası için büyükçe bir alan sundu; ve Venedik'in eski papalık devletlerinden alınan topraklar konusunda papalık ile kronik kavgası genel bir hoşgörüyü yüreklendirdi. Venedik topraklarındaki Vicenza 1546'dan sonra Anabaptist etkinliğin özeği idi. Küçük bağımsız devletler bir sığınma yeri sağlıyorlardı; düşesinin başkanlığı altındaki Ferrara sarayı 1528'den sonra politik bütünde hemen hemen reformdan geçmiş bir hücreydi.

Bununla birlikte, İtalyan Reformasyonunun gerçek gücü Luther'e Calvin'e olduğundan daha az borçluydu ve ancak 1535 sıralarından

[2] Aşağıda, s. 180.
[3] Aşağıda, s. 142.

sonra gerçekten göze çarpar oldu. Bundan önce, bozulmuş Kiliseden duyulan genel doyumsuzluk ile gerçekten devrimci tutumların daha gizli yayılışları arasında bir ayrım yapmak güçtür. Lutheran ve Anabaptist etkilerin yaygın oldukları, hem kilise-dışı hem de kiliseye bağlı her türden insanı—soylular, zanaatçılar ve köylüler ve ayrıca piskoposlar, bölge rahipleri ve keşişler—etkiledikleri açıktır; ve gene de bunların Kilisenin üstünlüğüne bir gözdağı oluşturmaya yetecek düzeyde örgütlenmiş olmaları hiçbir zaman söz konusu olmadı. 1530'dan sonra papalık bu dağınık belirişler ile daha etkili olarak uğraşmaya giriştiği zaman, belediye yetkeleri ve daha başka yetkeler arasında hazır destek buldu ve hızlı bir başarı kazandı. Bu gerçeğe bir kuraldışı yalnızca Juan de Valdés çevresinde büyüyen kümede görüldü. 1533'ten sonra Napoli'de oturan Valdés düşüncelerini orada geliştirdi; tüm İtalya üzerindeki dostları ve izleyicileri ile ilişkiler sürdürürken ondan öğrenme konusunda istekli olan konukları ile de ilgilendi. Valdés'in kendisi hiçbir zaman Kilise ile bozuşmadı ve barış içinde onun göğsünde öldü. Dinsel inançları sağın tanımı kabul etmez. Üçlülük-karşıtları da aralarında olmak üzere her tür radikal devim onu ataları arasında saymıştır, ama kesin olan tek şey dinin özünü kilise kurumlarından ayrı olarak görmüş olduğudur. İç tinin işleyişi ve biçimsel Kilisenin özsel olmayan karakteri hakkında belli görüşleri Schwenckfeld gibileri ile paylaşmışken, gene de coşkucu bir huydan bütünüyle uzakta durmuş ve Erasmus ve *devotio moderna* geleneklerine daha bağlı kalmış görünür. Hiç kuşkusuz gerçek dinin bütünüyle Kilisenin dışsal davranış—oruç, itiraf, azizlere ya da Bakire Meryem'e yakarma; gerçekte, Lutheran anlamda hayır işleri—kuralına uymakta yattığını düşünenleri kınadı; ama aslında din üzerine bütününde ciddi olarak düşünen herkes bunu yapıyordu, belki de İspanyol Engizisyonunun bu türden salt biçimsel Hıristiyanlığın eleştirisini heretikliğe eşit sayan Dominikanları dışında. Valdés'in inancı gerçekte içten ama belirsiz, esnek ve değişken, başka her çağda zararsızdı, Tanrı için kişisel bir arayış ve hümanizmin Stoacı erdemler ile özdeşliğe indirgediği o "İsa'ya öykünme" üzerinde odaklanmıştı.

Öte yandan, bir dizi *belles âmes* üzerindeki etkisi Valdés'i küçük bir peygamber gibi birşey yaptı. Özel olarak aristokrasinin kadınları onu esin verici buldular; aralarında Prenses Caterina Cybo ve Faietto'nun dul düşesi Giulia Gonzaga da bulunuyordu ve her ikisi de günlerini bir rahibe manastırında sonlandırdılar. Vittoria Colonna V. Charles'ın büyük generali Pescara markizinin dulu ve geç Rönesansın en ünlü *salonunun* özeği idi (Michelangelo'nun patronu, geleceğin Kardinali Reginald Pole ve geleceğin heretiği Bernardino Ochino gibi çok değişik insanların dostu), ve ayrıca Valdés'in öğrencilerinden birçoğu ile ilişkiler sürdürdü. Ochino (1487-1564) büyük olasılıkla Valdés'in tılsımı altına düşen en dikkate değer insandı. Çok ateşli ve güçlü bir konuşmacı olan

Ochino bütün yaşamı boyunca hemen sonraki tepenin arkasında uzanıyor görünen gerçek Hıristiyanlığı aradı. Yaşamında erkenden Kuralcı Fransiskanların (*Observant Franciscans*) katı düzenine kauldı; daha sonra ondan türeyen daha da katı Fransiskan düzene, Capuchinlere aktarılmasını sağladı ve onların vekil-generalleri oldu, Luther'de esin görmeye başladı. 1539'da heretiklik vaaz ediyordu; 1542'de dönmesini duyurdu ve Cenevre'ye kaçtı. Gezilerde (Strassburg, İngiltere, Zürih, Polonya) geçen bir yaşamın geri kalanı Anabaptizmde ve Moravya'da sonlandı. 1567'de heretiklikten idam edilen Pietro Carnesecchi Valdés'in yanında yer alan bir başkasıydı. Kilisenin sürekli varoluşu ile bağdaşabilir gerçek bir dinin 1520'lerde ve 1530'larda İtalya'yı dolduran ortodoks, yakın-heterodoks ve açıkça heretik düşüncelerin bir katışmacından doğabileceğine inananlar arasında seçkin bir yeri vardı. Yüksek bağlantıları ile bir soylu olarak, Karşı-Reformasyonun egemenliği altındaki çok ayrı bir İtalya'da en sonunda yeniden kurulan papalık Engizisyonuna kurban düşünceye dek zulümden kaçtı. Valdés'in dostlarından kimileri Kalvinist olurken, başkaları ise Roma Kilisesine geri döndüler, ve daha da başkaları ise özellikle 1540'larda Kuzey İtalya'da büyüyen çok sayıda küçük Anabaptist kümeye katıldı. Bunların birçoğu Ochino'nun örneğini izlediler, ve yaklaşık olarak 1545'ten sonra İtalyan Protestanların göçü başlıca İsviçre'de, ama İngiltere ve Polonya'daki dalları ile tam bir *diaspora* yarattı. Bu Socinianism—yüzyılın sonlarında Polonya ve Transilvanya'daki mezheplerin etkin bir önderi olan Fausto Sozzini'nin (1539-1604) öğretileri—olarak bilinmeye başlayan tutumun tartışmasız üçlülük-karşıtı izleyicilerini kapsıyordu. Her zaman olduğu gibi yoksul ve alt tabakadan insanların koruyucusu olan Anabaptizmin yayılışında savaşların ya İtalya'ya getirdiği ya da orada ağırlaştırdığı ekonomik çöküntü belirgin bir rol oynadı.

2. Batı

Eğer Reformasyonun hırpalanmış ve parçalanmış İtalya üzerindeki vuruşu tüm sınıflardan anti-klerikal ve tinsel olarak hoşnutsuz insanların bir kitlesini mezhepçi inancın şu ya da bu biçiminde esenlik aramaya esinlendirdiyse, Fransa'ya daha dar olarak ama belki de daha derin olarak yayıldı. Burada da benzer düşünceler ve yandaşlar bulunacaktı, ama içinde bunların etkin oldukları ortam ayrı bir atmosfer sağladı ve Rönesans İtalyasının politik dağınıklığının ve—bir süre için—kolay hoşgörüsünün ortaya çıkardığı büyümeden daha az türlülük gösteren bir büyümeye yol açtı. Hümanizmin Fransa'daki izleyicileri arasında belki de gününün önde gelen klasiksel bilgini olan Guillaume Budé (1467-1540) filoloji ile ilgileniyordu. Klasiksel metinleri yayıma hazırladı ve tanrıbilimsel tartışmadan uzak durdu. Erasmus'un izleyicileri vardı,

ama bunlar orada hiçbir zaman örneğin Almanya'da ya da İspanya'da olduğu gibi geniş bir etki yaratmadılar. Herşeyden önce, öğretisi hiçbir zaman üniversitelerde bir tutunma noktası kazanamadı. Bunlar çoktandır ortodoksluğun ve giderek obskürantizmin kalesi olan Paris Üniversitesinin, ünlü Sorbonne'un tanrıbilimsel fakültesinin egemenliği altındaydılar. Düzenli akademik görevin dışında kalan Budé onun yerine yeni bir hümanistik akademinin kurulmasına çalıştı; 1530'da I. Francis'i çok geçmeden *College de France* olarak bilinecek ve Sorbonne'u çok kızdıracak olan bir modern incelemeler özeğinin kurulması için bir karar çıkarmaya ikna etti.

En önemli Erasmuscu gizemciliği karakteristik olarak İncil'e ilişkin ve hümanistik incelemeler üzerine dayanan Jacques Lefèvre d'Étaples (1455-1536) idi; o da başka birçokları gibi Luther'in ilk görünüşünü sıcak karşıladı, çünkü kayra ve inanç üzerine kendi tinsel tanrıbilimini destekliyor göründü. Lefèvre küçük ama nüfuzlu bir ılımlı reformcular kümesinin önderi oldu. 1516'dan bu yana Meaux piskoposu olan öğrencisi Guillaume Briçonnet (1470-1533) o diyakozda benzer görüşleri olan insanları—Lefèvre'in kendisi, Gérard Roussel (1480-1550), Guillaume Farel (1489-1565)—bir araya getirdi ve kendi yerel Reformasyonunu gerçekleştirdi. Yalnızca büyük bir istekle din adamlarının ölçünlerini yükseltmekle kalmadı, ama öğretide heterodoksluğun çok yakınına gelen liturji reformlarını da destekledi. Bir propaganda özeği ve başkalarına bir örnek oluşturan Meaux kümesi ılımlı hümanist reformcuların özlemlerini yaşama geçirmeye yönelik yüksek ruhlu ve sık sık içten gelen çabalar sergiledi. Lefèvre'in öğretisi Erasmus'un izleyicileri arasında çok yaygın olan o kurumsallaşma-karşıtı ve kutsamacılık-karşıtı düşüncelerin bir bölümünü kapsıyordu; Farel, daha sonra Cenevre'de tanıtladığı gibi,[4] gizil bir devrimciydi; Roussel bir gizemciydi. Meaux'daki küme ile ancak gevşek olarak bağıntılı insanların en ilginci olan Margaret d'Angoulême de bir gizemci idi. I. Francis'in kız kardeşi ve daha sonra Navarre kraliçesi olan Margaret'in *Günahkâr Bir Ruhun Aynası* (1531) başlıklı yapıtı onun *devotio moderna* ve Thomas à Kempis ile büyük ölçüde aynı çizgide olduğunu gösterir.

Gene de bu kıpırtılar zorunlu olarak heretik değildiler. Navarre kraliçesi her zaman kendini Kilisenin ortodoks bir kızı olarak düşündü; Briçonnet 1522 gibi erken bir tarihte Luther'e ve Lutheran kitaplara karşı döndü; önde gelen öğrencilerinden biri ve ateşli bir hümanist olan Josse van Clichtove bundan iki yıl önce Luther'e karşı şiddetli bir kınamada bulunmuştu. Meaux kümesi geleceğin reformcularını kapsıyordu; kendisi, temel olarak uyuşumcu idi. Hem Briçonnet hem de Lefèvre Reformasyon olmaksızın reform umudunu sürdürdüler, üstelik 1525'ten sonra Sorbonne'un tutucularının Luther ve Erasmus

[4] Aşağıda, s. 176.

arasında o geleneksel ama doğru olmayan ve sonunda kendileri için tehlikeli olan özdeşleştirmeyi yaptıklarını kabul etmek zorunda kalmış olmalarına karşın. Bu Meaux reformcularının birkaç entellektüelden ve yüksek konumlardaki sempatizandan oluşan dar çevrenin ötesinde ne kadar etkili oldukları açık değildir. Hiç kuşkusuz Fransa'da evangelikal propaganda için bir fırsat oluşturmaya yetecek düzeyde hoşnutsuzluk—toplumsal, ekonomik, tinsel—vardı; Luther'in yazıları çok geçmeden Fransa'ya ulaştı ve yaygın olarak okundu, ve 1520'lerin başlarından sonra heretik eğilimlerinden kuşkulanılan ve toplumsal hiyerarşide genellikle aşağıda duran kişiler ya da kümeler kendilerini göstermeye başlar. Ama özsel durum Almanya'dan bütünüyle ayrıydı. Kesin olarak, Fransa'da Kilise batı Kilisesinin herhangi bir parçası kadar bozulmuştu ve sık sık acınası bir durumdaydı, ama devlet karşısında en küçük bir bağımsızlığı yoktu ve Roma'ya çoğundan daha az bağımlıydı. Bourges Pragmatik Onayı (1438) Fransa'da hiyerarşi üzerine büyük ölçüde özyönetim hakkı vererek hemen hemen [Roma'dan] ayrı bir Gallik Kilise yaratmıştı. Bu kilise özgürlüğü X. Leo ve I. Francis tarafından 1516'da Bologna'da imzalanan *Concordat* tarafından yok edildi. O antlaşmada papa Pragmatik Onayı ortadan kaldırdı, Fransız Kilisesi üzerindeki biçimsel denetimini yeniden sürdürmeye başladı, ve aynı zamanda o denetimin büyük bölümünü krala teslim etti. Kilise atamaları, yasama ve disiplin bundan böyle çok büyük ölçüde tahtın elindeydi. Böylece Fransız Kilisesi geleneksel kilise-dışı anti-klerikalizmi—ki belki de en iyi temsilcisi tipik olmayan bir din adamı ve tam bir hümanist olan François Rabelais (1494-1553) idi—uyarabilmesine karşın, ulusalcı karşıtlığı uyandırmadı çünkü çok açıkça Fransız idi ve Roma'yı temsil etmiyordu.

Daha da önemlisi, tahtın din adamları sınıfı üzerinde tekerke bağlı özeksel bir denetim kurma şansı için Reformasyona bakması gerekmiyordu; onun büyük bölümünü daha şimdiden başarmıştı. Gerçekten de, Fransa'da Reformasyonun yazgısı önemli ölçüde En Büyük Hıristiyan Kralın politikası ve eğilimleri üzerine bağımlıydı. I. Francis saltıkçılığın yolunda olan ama oraya ulaşmak için henüz uzunca bir yolu aşması gereken bir tekerkliğin tahtına oturdu. O sıralarda ülke doğru dürüst birleşmiş bile değildi. Habsburg ancak 1529'da Burgundy dükalığı üzerindeki hak isteminden vazgeçti ve kral Fransa'nın tam ortasındaki büyük Bourbon tımarının denetimini ele geçirdi; ancak 1532'de Britanny tam olarak tahta bağlandı. Fransa'nın büyüklüğü ve coğrafi türlülüğü denetimi her zaman güçleştirdi. Kabul edilen öğreti kralın güçlerini ülkesinin temel yasaları ve töreleri nedeniyle sınırlıyordu; bu örneğin *La Grant Monarchie de France*'ında (1510) Claude de Seyssel tarafından ileri sürülen konumdu ki, tahtın hak ve ayrıcalıklarını kabul etmesine karşın, yönetilenlerden onay alma gereksinimi ve uyrukların temel haklarını koruyan yasaları değiştirememe gibi geleneksel kısıtlamalar üzerinde

diretiyordu. Bununla birlikte, daha o zaman bile o görüş bütünüyle realistik olmaktan çıkıtı; göreli olarak konuşursak, Fransa kralını gerçek bir despottan ayırdetmenin güç olduğunu duyumsayan birçok yabancı çağdaş gözlemci—Venedikli, Alman, İngiliz—, tüm abartmalarına karşın, bir ölçüde haklıydılar.

Yüz Yıl Savaşlarının son evrelerinden bu yana, Fransa kralları herhangi bir biçimde onay beklemeksizin oldukça yüksek vergiler getirmeyi başarabilmişlerdi, ve bu arada kararnameleri yasanın gücünü taşıyordu. İster yerel isterse ulusal olsun, büyük bir türlülük gösteren temsilci meclislerden hiç biri yasamaya katılmıyordu; yakınmaları sunabilmelerine ve sunmalarına karşın, haklarında herhangi birşey yapıp yapmamak bütünüyle krala bağlıydı. Temel yasada Seyssel tarafından öylesine vurgulanan sınırlamalar onları işletebilmeleri gereken kurumlar bunu başaramadıkları zaman çok az anlam taşıyordu. Kraliyet kararnamelerinin etkerlik kazanmadan önce yüksek tüze-mahkemeleri ya da *Parlementler* (özellikle Paris'inki) tarafından kaydedilmesinin gerekli olmasına karşın, I. Francis bir zamanların bu güçlü kurumlarının—her zaman gizil rakipler—kraliyet istenci altına alınmasını başlattı. Hem o hem de ardılı II. Henry (1547-59) kraliyet konseyinden yeni özeksel mahkemelerin yaratılması yoluyla *Parlementlerin* gücünü azalttı ve *lits de justice* olarak bilinen ve kralın huzurunda yapıldıkları için eleştiriyi ve direnci ezen toplantıların sık düzenlenişi yoluyla kraliyet yasamasına direncini zayıflattı. Halk meclislerinde onay ilkesi varlığını sürdürebildi, ama kendini anlatabilmek için çok az aracı vardı. 1484 ve 1560 yıllarındaki iki önemli meclisin arasında hiçbir *Estates General* toplanmadı, ve I. Francis çok sayıda daha bölgesel meclisi toplantıya çağırmış olsa da, aşamalı olarak kendini ona bağlı bir soyluluğa ya da sindirilmiş *Parlemente* danışınaya sınırladı.

Yönetsel reformlar gelirin toplanmasını ve yönetimini geliştirdi, özeksel tüze-mahkemelerini çoğalttı, ve yerel birimlerin bağımsızlığını azalttı. I. Francis yerel hükümeti yerel ileri gelenlerden kraliyet memurlarına aktarma politikasını sürdürdü; özel olarak özeksel yetkenin bölgeler arasında dağılımı için genel güçler ile donatılı güvenilir hizmetçilerden, ricaların efendilerinden [*maître des requêtes*] oluşan bir düzenlemeye dayandı. Açıktır ki, kralın yarar görmesine ve yalınlık uğruna bu reformların ve politikaların ona yüklenmesine karşın, I. Francis bu konuda kralların çoğundan çok daha az onuru hak eder. Kendi ilgileri yalnızca saraya özgüydü—başka bir deyişle, savaş, turnuva, kovalama (geyik ve kadın)—, ve gösterişli ve yüzeysel sarayında ve daha büyük soylularının arasında iken olması gereken yerde olduğunu duyumsuyordu. Kraliyet yetkesini genişletme gibi dayanç gerektiren iş çoğu Roma tüzesinde eğitimli olan ve büyüme sürecindeki saltıkçılığın hem araçlarını tasarlayıp hem de ödüllerini kazanan insanların o geniş ve artmakta

olan bürokrasisine düştü. Her ne olursa olsun, böyle tüzeciler arasında tekerkliğin daha az tutucu öğretileri güç kazanıyordu; Charles de Grassaille (*Regalium Franciae*, 1538) ve benzerleri, eski çatının çoğunu saklarken, krala Roma *imperatorunun* tam egemenliğini yükleyerek onu patlattılar, ve böyle düşünceler uyrukları olmasa da tekerkliği etkilemeye başlıyordu.

Aynı zamanda, belirtmek gerek ki tüm bunlar yaşamda işlemekten çok kağıt üzerinde iyi görünüyordu. Yüzyılın ikinci yarısı—dinsel savaşlar görünüşü altında savaşan aristokratik bölüngü—tekerkin üstünlüğünün büyük toprak soyluğunun sürmekte olan gücü ve ülkenin büyüklüğü karşısında henüz nasıl güvenilmez olabildiğini gösterecekti. Despotizm bu tarihte henüz Fransız tekerkliğine uygulanacak doğru terim değildir. I. Francis genel meclisleri toplanmaya çağırmayabiliyordu, ama özellikle 1530'dan önce diplomasi ya da finans işlerini irdelemek üzere daha küçük birçok meclisi (bölgelerin önde gelenleri ve kasaba vekilleri) topladı; daha önce yapmış olduğu antlaşmaları her zaman bir tür onaydan geçiyordu. Yapıda ve güçte değişiklikler gösteren taşra katmanları yeterince etkin idiler, ve kralın vergilendirme hakkı hem vergi ödeyenlerin işbirliğini güvence altına alma gereksinimi tarafından, hem de eğer etkin direnişten kaçınılacaksa parasal gereksinimlerin belli bir sağgörü derecesini zorunlu kılan artan baskısı tarafından sınırlanıyordu. Kral soyluluğu kayırdı ve burjuvaziyi sömürdü—ki bir kraliyet saltıkçılığının yaratılması için ne geleneksel ne de en iyi politika idi. Bütününde, öyle görünür ki yasaya bağımlı ve yönetilenlerin görüşlerine başvurmak zorunda olan bir krallık konusunda kalıt alınan kavramlar henüz etkili idiler, üstelik kralların uygulamalarının değişmekte olmasına karşın. Tüm bunlar dikkate alındığında, güçlü krallar altında Fransız tekerkliğinin Avrupa'da en az sınırlanmış tekerklik ve Fransa'nın ülkeler arasında en özekselleşmiş ülke olduğu olgusu doğruluğunu sürdürür. Doğal gönenci ile (ki daha pahalı sonuçlar ile daha pahalı savaşlara yol açan kraliyet politikası tarafından büyük ölçüde kurutuldu), büyük nüfusu ile, ve yıkım ve küçük düşürülme tarihinin on-dördüncü ve on-beşinci yüzyıllarda Fransızlara aşılamış olduğu o krala bağlılık duygusu ile, Fransa, görüldüğü gibi, Kilise karşısında da büyük ölçüde dilediğini yapabilen saldırgan ve otokratik bir egemene arada bir duraksayarak da olsa çok güçlü bir destek verdi.

Kendinde, tahtın üstünlüğü zorunlu olarak Reformasyona karşı işlemedi. Margaret d'Angoulême'in erkek kardeşi üzerinde büyük nüfuzu vardı, ve sarayda onun ılımlı olarak reformist eğilimleri başkaları tarafından da paylaşılıyordu. Zwingli öylesine olumlu beklentiler içindeydi ki, 1525'te tanrıbiliminin en dizgesel açımlamasını, *Doğru ve Yanlış Din Üzerine Yorum*'u, Fransa kralına adadı. Yeni düşüncelere karşı en zorlu karşıtlık Sorbonne'dan ve Paris *Parlementinden* geldi; ve bunların ikisi

de Rönesansın ve hümanizmin sanatlarda ve ilimde temsil ettiği herşeye değer vermesi ile gurur duyan ve *Parlemente* karşı biricik politikası onun bağımsızlığının azaltılmasını gerektiren bir krala fazla duygudaş değildiler. Kralın İtalyan politikası bir kural olarak onu papanın bir düşmanı yaparken, Luther hakkındaki görüşünü Worms'ta bildirmiş olan imparator için sürekli bir düşman yaptı. Hiç olmazsa Pavia savaşına dek, Fransa'da iklim yeni düşüncelerin yayılması için uygundu. Bununla birlikte, kral Madrid'de bir tutsak iken, annesi Savoylu Louise'in naipliği daha baskıcı bir politikayı başlattı: Kraliçe-anne oğlundan çok daha ortodoks idi, ve şimdilik Fransa ve Roma İspanyol üstünlüğüne karşı bağlaşma kurmaya çalıştılar. Cognac Ligası böylece Fransa'da heretiklik mahkemelerinde yansıtıldı. Reformasyonun en küçük izine karşı bile her zaman kararlılıkla düşman olan Sorbonne 1527'de hoşnutsuzluğunu giderek Erasmus'a dek genişletti ve onun yapıtlarındaki eski ya da modern bir dizi heretikliği kınadı. I. Francis'in dönüşü bu evreyi sonlandırdı; gericilik sırasında dağılmış olan Meaux kümesi yeniden toparlandı; her şey yeniden düzelmiş görünüyordu. Ama kralın bu ılımlı reformcuları koruması Lutheranizme bir eğilimi imlemekten uzaktı, ne de koşulların baskısı karşısında dayanması olanaklıydı. 1529 Cambrai antlaşmasına göre Madrid'de arkada bıraktığı oğulları için ödemesi gereken fidyeler tarafından çok ağırlaştırılan para gereksinimi onu Reformasyondan hiç hoşlanmadıkları ortaya çıkan soylulardan ve Kiliseden gelen protestoları dinlemek zorunda bıraktı. 1527 soylular meclisi ve 1528 Sens ve Bourges Kilise konseyleri parasal istemleri kabul etmelerine karşılık olarak heretikliğe karşı eylem istediler. Sorbonne Kilisede tam üstünlük kazandı; Lutheranlar yakalandılar ve yakıldılar; Almanya'dan kitapların akışı kesildi ve giderek tüm sızıntılar bile önlendi.

Acı çekenlerin hemen hemen tümü de "halk"tan insanlar, hiçbir nüfuzları olmayan erkekler ve kadınlar idi. Hiç kuşkusuz bu korunmadan yoksunluklarının büyüklüğünü gösterir, ama ayrıca Fransa'da Reformasyonun başlangıçtaki durumunu da anlatır. Varsıllar ve soylular üzerinde herhangi bir çekim yaratmadı; 1529'da yakılan Louis de Berquin Lutheran duygudaşlıkları olan bir aristokrat olarak kuraldışı kaldı. On-altıncı yüzyıl Fransız ekonomisi oldukça geriydi. Köylüler genellikle çiftçi için geçimlik bir üründen daha çoğunu sağlamayan fazla küçük toprakları sürüp ekiyorlardı; büyük lordlar köylü kiracılar tarafından büyük güçlükler ile ödenen kiralara dayanarak üretken olmayan bir yolda yaşıyorlardı; işleyim ve giderek tecim bile Avrupa'daki genel yükselişe katılmayı başaramadı. Ülke henüz yüz yıldan daha uzun bir süre boyunca sürmüş ve sık sık çok yok edici olmuş olan savaşın izlerini taşıyordu; anamal birikimi yavaştı, ve elde olanlar savurgan kralların gösterişlerinde ve savaşlarında çok büyük bir hızla buharlaşıyordu. Ekonomik koşulların Fransa'da Reformasyona yardım ettikleri düzeye dek, öyle görünür ki

yoksulluk ve sıkıntı önemli bir rol oynarken, ekonomik özgürlük için isteğin ve sözde kapitalistik ethosun rolleri ise hiç denebilecek denli küçüktü. Başka bir deyişle, en azından ön-Kalvinist Protestanlık hırslarının peşinde koşanları olmaktan çok yoksulları ve zayıfları çekiyordu. Doğal olarak temelde ayrıcalıksız olanlardan oluşan bir devim çok çarpıcı bir biçimde korunmasızdı, ve zulümde Reformasyonun ya da giderek hümanizmin bile büyük ve güçlü olanlar arasında ne kadar az ilerleme yapmış olduğu açığa çıktı. Meaux ortodoksluğa çekildi ve düşüşe geçti, ve Lutheranizmin kökü etkili olarak kazındı.

Zulmün 1528 sıralarından başlayarak tahtın özsel politikası olacak olmasına karşın, zaman zaman kesintiler ve rahatlama dönemleri görülecekti. I. Francis henüz Sorbonne'un yazgısına bütünüyle ortak olmayı kabul etmiş değildi; dahası, ülkede dinsel politikasını dış politikasının gereksinimlerine altgüdümlü kılmayı sürdürdü. Dünyasal hırslarının bakış açısından, V. Charles'ın herhangi bir düşmanı onun bir dostuydu. Doktriner bağnazlıktan özgürlüğünü Sultan ile görüşmeleri başlattığı 1525 gibi erken bir tarihte tanıtlamıştı, ve elçileri 1529'da Viyana'da sonlanan Türk ilerlemesini yüreklendirdiler. Böylece En Büyük Hıristiyan Kral ve inançsız Osmanlı arasında kurularak zaman zaman biçimsel bir bağlaşmaya yaklaşan ve her zaman Habsburg'un bu iki ana düşmanı arasında belli bir işbirliği düzeyini sağlama bağlayan o anlaşma için başlangıç adımları atılmış oldu. Anlaşma tüm iyi Hıristiyanları utandırdı ve V. Charles'a kimi etkili propaganda noktaları kazandırdı, ama ayrıca politik ereklerini yerine getirdi ve I. Francis'e çok yararlı olduğunu gösterdi. Francis Alman Lutheranlarda Habsburg gücüne karşı bir başka olanaklı denge öğesi gördü, ve 1530'dan başlayarak ortak çıkar Fransa ve Protestan prensler arasında aralıklı bir bağ sağladı. Tüm bu dış bağlantılar Fransa'daki Reformasyonun iniş çıkışlarında yansıtıldı. 1529-32'da Francis Almanları kendisine bağlamaya çalıştı: Zulüm gevşedi ve ılımlı reformcular yüreklendirildi. 1533'te Francis papayı kendi yanına kazanma umuduna kapıldı: Heretikliğe karşı bir papalık Bullası yayımlamayı kabul etti ve Sorbonne'u destekledi. 1534'ün başlarında Roma'da düşkırıklığına uğrayarak bir kez daha Lutheranlara döndü ve heterodoks propagandaya belli bir özgürlük izni verdi. Reformasyon için bir talihsizlik olarak, bu kimi öfkelileri sınırı aşmaya yüreklendirdi. 1534 Ekiminde bir sabah Paris, Orleans, Rouen ve başka kentler uyandıklarında duvarların en şiddetli terimlerde ortodoks mas ve eukharist öğretisini kınayan afişler (*placards*) ile donatılı buldular. Biri küstahlığı Amboise'de kralın uyumakta olduğu odanın kendisinin üzerine de bir *placard* yapıştıracak denli ileri götürülmüştü. Francis (ki mizah anlayışı hiçbir zaman çok göze çarpar olmamıştı) bu olayı kişisel bir hakaret olarak ele almayı seçti ve o andan başlayarak heterodoksluk ile oyun oynamaya son verdi.

Placardların dolaysız sonucu yaygın ve kanlı bir zulüm oldu ve kurbanların çoğu her zaman olduğu gibi toplumun alt katmanlarından geldi. Mahkemelerin birkaç ay sonra durmasına karşın, gene de son gelmişti. 1534 Fransa'da Lutheran başarının sonlanışını ve, daha sonraki Kalvinist patlamaya karşın, Reformasyonun o ülkeyi ele geçirebileceği konusundaki tüm umudun tükenişini damgaladı. Taht sorunları denetlediği sürece—eş deyişle, II. Henry'nin 1559'daki ölümüne dek—, resmi politika her zaman katı bir biçimde ortodoks idi, üstelik etkin baskının sertlikte değişiklikler göstermiş olmasına karşın. Meaux'nun ya da Navarre kraliçesinin tininde ılımlı reform üzerine mutlu düşler de yitti. Başka yerlerde olduğu gibi burada da hümanist şafağın arkasından Katolik baskının ve Kalvinist yıkıcılığın acımasız günü geldi. 1534'ten sonra, Fransız Protestanlığı esinini Wittenberg'den olmaktan çok Cenevre'den aldı.[5] Fontainebleau Kararnamesinin Reformasyon için daha iyi günler beklentisini ancak 1540'tan başlayarak kesin olarak sonlandırmış olmasına karşın, otuzların ortalarından sonra hükümetin tutumunu dikte eden şey gerçekte *placardların* radikalizmi ve Fransız reformunun güçlenen Kalvinistik tonu idi. Kral ülkede dinsel ayrılıkçılara hoşgörü göstermek zorunda kalmaksızın bir Lutheran bağlaşmanın üstünlüklerinden yararlanabileceğini keşfetti; herşey bir yana, Lutheran prenslerin bütününde ona onun onlara gereksindiğinden daha da çok gereksinimleri vardı.

I. Francis ve V. Charles birbirlerine ne denli düşman olsalar da, böylece Reformasyona karşı ortak bir düşmanlığı paylaşmaya başladılar. Bununla birlikte, imparator bu konuda başından daha kararlı olabildi, ve çevresindeki Erasmusçuların büyük sayısının ve sivil hizmetçilerinin bile onun saltık ortodoksluğunu zayıflatmaları gibi birşey söz konusu olmadı. Buna göre ona ait Burgundy topraklarında Lutheran devimin tarihi gecikmesiz ve kesintisiz zulümdü. Vekilleri, Margaret ve Mary, onun reforma temel karşıtçılığını paylaştılar; eğer her zaman onun engizisyonları, kitap-yakmaları ve idamları acımasız kullanımı ile anlaşma içinde olmadıysalar, bunun nedeni karışıklıktan korkmalarıydı; ve baskıyı hafifletmek için hiçbir zaman herhangi birşey yapamadılar. Tuhaf bir raslantı sonucunda, 1520'de Luther'e karşı ilk papalık Bullası geldiğinde hem Charles hem de papalık elçisi Aleander Brüksel'de idiler; sonuç Hollanda'nın Bullanın ilk yayımına ve ortodoksluğun ilk karşı-saldırısına tanık olmasıydı. Büyük Louvain Üniversitesinin tanrıbilim fakültesi, başka bakımlardan hümanistik eğilimli olan bir kurumdaki tutucu bir ada,[6] 1519'da Luther'in öğretisini kınadı; Sorbonne bile 1521'e dek bu

[5] Aşağıda, s. 182.

[6] Üniversitenin 1517'de kurulan ve derslerin Latince, Yunanca ve İbranice'de verildiği "Üç-Dilli Kolej" Erasmuscu çizgiler üzerinde tasarlanmıştı ve tanrıbilime ve klasiklere onun yaklaşımını geliştiriyordu.

kadar ileri gitmedi. Bunun üzerine imparator birbiri ardına kararnameler çıkardı, piskoposluk soruşturma ve baskı aygıtlarına genel soruşturmacılar ekleyerek uygulama araçlarını reformdan geçirdi, ve sık sık kazığın ateşi yoluyla tüm heretiklerin kökünün kazınması işiyle ilgilendi. Heretiklik suçu (ki ancak kilise yetkeleri tarafından cezalandırılabilirdi) ve imparatorluk duyurularına boyun eğmeme suçu arasındaki dahice bir ayrım, halkı cehennem azabından ve Kilisey'i dağılmaktan kurtarma gibi bir öz-dayatımlı görevde, ona kilise-dışı yargıçlar kullanma ve halkın ve Kilisenin özgürlüklerini gözardı etme yeteneğini verdi.

Zulüm hedefine ulaştı. Lutheranizmin Hollanda'da birçok erken izleyici bulmuş olmasına karşın—hümanistler arasında, Kiliseden rahatsız din adamları arasında, *devotio moderna* gibi geç-ortaçağ devimlerinden arta kalan tinselciler arasında, ve özellikle büyük Alman nüfusu ile kozmopolitan Antwerp kentinde—, 1530'da aşağı yukarı bütünüyle kökü kazındı. Yalnızca daha iyi denetlenen güneyde olmaktan çok kuzeyde daha güçlü olan Anabaptizmin büyümesi yetkeleri alarmda ve cellatları iş başında tuttu; Anabaptistler Luther'in gerçek izleyicilerinden çok daha fazla şehit verdiler. Durumun güçlüklerinden biri soruşturmacıların reformun tüm yanlarına "Lutheran" deme eğilimlerinde yatar, ama açıktır ki 1530'larda mezhepler üstünlüğü ele geçirmişlerdi. 1540'ta kendi paylarına güneyde bütünüyle etkili olarak bastırıldılar, ve zulüm birkaç yıl için gevşedi. Tam olarak bu sırada Calvin Benelux ülkeleri ile ilişkiye girdi: Doğa gibi, bir yaba ile uzaklaştırılan Reformasyon hemen bir başka kapıdan geri döndü.

Buna göre, güneyde ve batıda Lutheran Reformasyon hiçbir zaman tutunamazken, patlak vermesi giderek esinini Hıristiyan hümanizmden ve özellikle Erasmus'tan alan ılımlı reform yönündeki daha eski devim için bile yıkıcı oldu. İngiltere'de bile özel olarak başarılı değildi, üstelik VIII. Henry'nin 1532-4 yıllarında Roma ile kopuşuna karşın; gene de bu son olay Protestanlar üzerine piskoposların ve Sir Thomas More'un kılavuzluğu altında önceki yıllarda yürütülen zulmü durdurdu. 1530'larda Lutheranizm ve giderek daha da uç düşünceler İngiltere'de belli tutunma noktaları kazandılar, zaman zaman sıradan insanlar arasında Lollardy'nin kalıntıları ile bağ kurdular; ama önde gelen Lutheran William Tyndale 1536'da V. Charles'ın zulmü onu da kazıkta yakıncaya dek Hollanda'da sürgünde kaldı. VIII. Henry'nin [baş] bakanı Thomas Cromwell'in reformdan geçmiş düşüncelere belli bir duygudaşlığı vardı ve özellikle Protestan prensler ile politik bir bağlaşmadan yanaydı; başpiskoposu Thomas Cranmer bütünüyle reformdan geçmiş görüşlere doğru ilerliyordu. İngiltere'de Meaux ya da Valdés'nin topluluğuna uzaktan bile olsa benzeyen hiçbirşeyin olmamasına karşın, ve Thomas More ve Piskopos John Fisher gibi Erasmusçuların katı ortodokslar olarak kalmalarına (ve bu nedenle acı çekmelerine) karşın, daha genç hü-

manistler kuşağı kralın papalık karşıtı politikasını destekledi ve öğretide ilerleme için temkinli olarak hazırlandı. Bununla birlikte, bu eğilimler 1539-40 bunalımında Cromwell başını yitirdiği ve İngiltere Kilisesi dininde bütünüyle tutucu olması yönündeki kraliyet buyruğunu kabul ettiği zaman durduruldular. Saltanatta görenekleri, ahlakı ve kusurları reformdan geçirmek için kimi girişimlerde bulunuldu, ama papanın yetkesinin yadsınması dışında tapınınayı ve dogmayı reformdan geçirme konusunda aşağı yukarı hiçbirşey yapılmadı. İngiltere Henry ölünceye dek (1547) mas ayininin kutlandığı bir ülke olarak kaldı; daha sonra apar topar gelen reform Luther'e olmaktan çok Zürih'e baktı.

Böylece toplumsal hoşnutsuzluğun ve tinsel doyumsuzluğun neredeyse Almanya'da olduğu kadar olgun olduğu, Erasmus'un nüfuzunun entellektüelleri ve Kilisenin yüksek konumlarındaki birçok insanı gelenekçi sorgulamaya ve düşüncelerini reform olanağına açmaya koşullandırdığı, ve Kilisenin ve papalığın bundan böyle Luther'in yurdunda olduğundan daha çok saygı ya da beğeni görmediği ülkelerde Alman Reformasyonunun çoğunlukla uygun koşullardan yararlanmada hiçbir biçimde başarılı olamaması çok dikkate değer bir olgudur. Bunun niçin böyle olmuş olması gerektiği de yeterince açıktır. Luther'in trompeti herkes tarafından işitildi ama başlıca çok yoksul ve güçsüz olanlar tarafından dinlendi—Fransa'nın ya da Flanders'in zanaatçıları ve ustabaşıları ve köylüleri tarafından, İtalyan kasabalarının proleterleri tarafından. Ve bu kendinde yalnızca onların üstlerini toplumsal karışıklık yaratabilecek bir reform devimini kınama eğilimine götürmekle kalmadı, ama Luther'inkilerden daha aşırı düşüncelerin ve tutkuların ilkin onda bir peygamber görmüş olanlar arasında bile onun etkisini kolayca ortadan kaldırabilecekleri anlamına geldi. Anabaptistler ve başka mezhepçiler çok geçmeden İtalyan karşıt görüşlüler arasında ağır bastı; İspanya'da yeni düşüncelerin yalnızca Yahudiliğin ve İslamın eski düşmanlarını gizleyen örtüler olduğu kuşkusu her zaman yaygındı; Fransa'da kutsamacı eğilimler erkenden kendilerini gösterdiler, ve Calvin'in daha aşırı görüşleri kısa bir süre içinde taht ile birlikte iş görebilecek olan Lutheranizmin yerini aldı. Birkaç birey ve daha da az sayıdaki küme dışında, İngiltere kralına hizmet etmekten ve olayın açınımını beklemekle yetindi. Erasmusçuların Suprema ve Sorbonne'u yöneten dikbaşlı tutucular tarafından heretiklere eşit sayılmalarına karşın, kendileri yalnızca suçlamayı bütünüyle uygun bir yolda yadsımakla kalmadılar ama reformist propagandayı terk ederek ya da en azından konu üzerine güvenli bir sessizliği sürdürerek onu köreltmeye çalıştılar. Böylece, başlangıçtaki başarıya karşın, Lutheranizm hiçbir zaman bu ülkelerde güçlükleri yenmek için zorunlu düzeyi, gücü ve tutkuyu kazanamadı; küçük ve en sonunda ezilen azınlıkların özel alanı olarak kaldı. Ama herşey göz önüne alındığında, Lutheranizmin başarısızlıkları

için belirleyici nedenin başka bir yerde yattığı bütünüyle açıktır. İtalya, İspanya, Fransa, Hollanda ve şimdilik İngiltere'de Reformasyon prenslerin ve magisterlerin desteğini kazanmayı başaramadı. Bir yandan halk ile ve devrim hayaleti ile öylesine güçlü bağlantıları olması nedeniyle, öte yandan daha şimdiden Kilisenin ve varsıllığının denetiminde olan tekerklere sunacak çok az şeyinin olması nedeniyle, ama herşeyden önce öğretisinin aşağı yukarı hiçbir zaman gerçek yetke taşıyan hiç kimseyi çekmemiş olması nedeniyle, Reformasyon güneyde ve batıda geriye püskürtüldü. Herşey bir yana, Söz yalnız başına yapamazdı; ona nerede kulak verilmesi gerektiğini politika ve güç belirledi.

3. Kuzey

Kuzeyde öykü tam olarak bu nedenle bütünüyle başka türlüydü: Burada prensler Reformasyonu kendi tutkuları için zorunlu bir yardım olarak gördüler, ve dolayısıyla Reformasyon orada yerleşti. Doğallıkla, İskandinavya'nın da kendi dinsel önderler kotası vardı—bir kural olarak hümanist üniversitelerde eğitilmiş, Erasmus ve yeni İncil incelemeleri tarafından etkilenmiş ve Kiliseyi reformdan geçirmeye istekli insanlar. Örneğin Danimarka'da Paulus Helie (?1485-1534) ve Christian Pedersen (1480-1554) her ikisi de yeni öğretiden yola çıktılar, ama bir Karmelit düzen-kardeşi olan birincisi Reformasyondan uzak dururken, ikincisi onu sıcak karşıladı. İsveç ve Finlandiya Avrupa entellektüel devimleri ile daha az yakın ilişki içindeydiler, ama burada bile Laurentius Andreae (Lars Andersson, 1482-1552) ve Peter Sârkilaks Hıristiyan hümanizm ve Reformasyon arasındaki karakteristik halkayı temsil ettiler. Her iki ülke de etkin Lutheran reformcular üretti: Bir misyoner vaiz olan Danimarkalı Hans Taussen (1494-1561), ülkesine Reformasyonu yerleştiren İsveçli Olavus Petri (Olaf Petersson, 1493-1552), ve Finlandiyalı Michael Agricola (1508-57) tümü de Wittenberg'de bulunmuştu. Petri ve Agricola aralıksız ve çok etkili yazılar üretme yoluyla kendi ülkelerinin Kiliselerini yeniden şekillendirdiler; özellikle Petri bir liturjiden bir sözlüğe ya da tarihçeye dek herşeyi üretebilme yeteneğindeydi. Tüm bu insanlar aristokratik egemenliğin ve tinsel çürümenin olağan rahatsızlıklarından kıvranan bir Kiliseye saldırıyorlardı. Ek olarak, öyle görünür ki Viking kuzey hiçbir zaman Akdeniz Hıristiyanlığına tam olarak assimile olmamıştı, ve hiç kuşkusuz doğrudur ki Roma'dan—ki halk için neredeyse masal gibi birşeydi—uzaklık papalık ve eski din ile kopuşu kolaylaştırdı. Değişim özellikle Hanse kasabaları yoluyla Almanya ile yakın bağlar tarafından daha öte yüreklendirildi. Baltık havzası Alman tecim kasabalarının egemenliği altında duran ekonomik bir birim gibi birşeyi temsil ediyordu. Danimarka'ya Reformasyon reformdan geçmiş Schleswig-Holstein dükalığından yayıldı, ve bu arada laikleşmiş Prusya

dükalığı ile yakın ilişkiler Alman misyonerlerin İsveç'e girmeleri için yolu açtı. Reformasyon köylülüğü başlangıçta tılsımı altına almış görünmez; görünen türde karşıtlık İskandinavya'nın uzak bölgelerinden geldi; ileri vaizleri ve Alman tecimcileri ile kasabalar oraya özgü olan kendiliğindenliği sağladılar.

Tüm bunlar dikkate alındığında, gene de kuzey Reformasyonunun yalnızca izlediği yolun değil ama olmasının kendisinin bile politik duruma—prenslerin istenci üzerine—bağımlı olduğu olgusu geçerliğini sürdürür. Kalmar Birliğinden (1397) bu yana tüm İskandinavya teknik olarak Danimarka tacı altında tekil bir egemenlik alanıydı. Ama Danimarka kralları Norveç ve İzlanda üzerinde yeterli denebilecek bir denetimi sürdürmeyi başarmış olsalar da, çoktandır İsveç'in—ki tikelci tutkuları Danimarka ile hemen hemen sonu gelmez tecimsel savaşımında Hanseatik Liga tarafından desteklendi—ancak yerel vekiller yoluyla yönetilebileceğini kabul etmek zorunda kalmışlardı. Herhangi bir gerçek toprak birliğinin bu yokluğu, söz konusu ülkelerin muazzam büyüklükleri ve erişilemezlikleri ile birlikte, etkili bir tekerklik kurmaya yönelik tüm kraliyet girişimlerini boşa çıkardı. Başka bir deyişle, Danimarka, Norveç ve İsveç gerçekte ortak bir kralda zayıf bir simgesel egemeni paylaşan aristokratik cumhuriyetler idiler—bir durum ki, gönenci haber ve söylenti kanallarını açık tutmaya bağımlı olan Hanse tarafından bir kez daha büyük ölçüde yüreklendirildi. Darlıkları birleştiren güçlü bir taht Hanse'yi boğabilirdi, ve on-beşinci yüzyıl boyunca İskandinavya'nın tarihi Lübeck, Rostock ve Hamburg'tan yönetilen entrikalar tarafından istimde tutulan soylu bölüngünün tarihidir—arada bir değişen sonuçlarıyla öyküye giren açık savaş ile. On-altıncı yüzyılın başlarında güçler dengesi değişmeye başladı. Bireysel Hanse kasabalarının işlerinin iyi gitmesine ve batıda Hamburg'un, doğuda Danzig'in yükselen gönenç dorukları olmasına karşın, Liga bir süredir Kuzey Almanya'da ve Hollanda'da bölgesel devletlerin sağlamlaşması tarafından kolaylaştırılan bir dağılma sürecine girmişti. Liganın başarısının kendisi zayıflamasına götürmüştü: Ortak eylem varsıllık ve güç arttıkça daha az zorunlu oluyor, ve ayrıca Liganın genişlemesi onun ilgilerini Baltık'ın çok ötelerine genişletirken ve bu tecim kentlerinin konseylerine çıkar çatışmalarını getirirken daha az olanaklı görünüyordu.

Bu noktada, Baltık'ta bir güç boşluğu gibi birşey gözle görülür olurken, Danimarka tahtı çağdaş tekerklerin örneklerini izlemeye ve yetkesini büyütmeye istekli bir krala düştü. II. Christian (1513-23) gerekli niteliklerin bir bölümünü taşıyordu. Dinç, acımasız, yerinde duramayan biriydi, orta durumlu insanların ve kasabaların gizil güçlerinin bilincindeydi ve onları ve köylülüğü soyluluğun gücünü kırmaya yönelik bir girişimde kullanmaya istekliydi. Dahası, 1515'te V. Charles'ın kız kardeşi ile evlenmiş ve böylece politikası için Habsburg'un desteğini kazanmıştı,

üstelik karısına tiksindirici bir yolda davranmasına karşın. Kendisi için ne yazıktır ki bu sözde Rönesans erdemlerini daha tartışmasız Rönesans erdemsizlikleri ile birleştirdi, ve arkadan vurmaya hazır bütünüyle güvenilmez biri olduğunu gösterdi. Yalnızca bir Hollandalı metres (1517'de öldürüldü) tarafından değil, ama, daha dikkate değer bir yolda, bir zamanlar Bergen'de bir taverna işleten dişli annesi tarafından güdülmesine izin verdi. Sagaları olmaktan çok yatak odası güldürüsünü anımsatan bu ortam ile, burgherlerin ve köylülerin çıkarlarını destekleyerek soyluluğun ve dinadamlığının güçlerini zayıflatmaya çabaladı; soyluluk ayrıcalığına saldırarak ve Kilisenin özgürlüklerine güçlü bir biçimde karışarak, sonunda güçlülerin karşıtlığını yaratmayı ve bu arada zayıflar arasında belli bir yandaşlık kazanmayı başardı. Bununla birlikte, ilk engel ile İsveç'te karşılaştı. 1520'de o ülkede Danimarkalılar ve yerli partiler arasındaki bir savaşımı kendi krallığını dayatmak için kullandı, ama yenilen karşıtlarını hainice idam ederek başarısını bozdu. Ertesi yıl İsveçliler önde gelen bir soylu ve 1520'nin kurbanlarından birinin oğlu olan Gustavus Vasa önderliğinde ayaklandılar. 1523'te ayaklanma başarıya ulaştı ve İsveç bağımsız bir krallık oldu.

Aynı yıl, Christian Danimarka'daki politikasının ödüllerini de topladı. Aristokratik bir isyan onu ülkeden sürmüş ve tahta oturtmak üzere Schleswig-Holstein dükü olan amcası Frederick'i seçmişti. Hollanda'ya sürülen II. Christian Avrupa politikasında rahatsız edici bir etmen olarak kaldı. Geri dönmek için herşeyi denedi, bir kez Reformasyonun Danimarka'da artan gücünden yararlanmayı düşünerek Lutheran olurken, sonra V. Charles tarafından yeniden koltuğuna oturtulabilmek için Katolikliğe geri döndü. 1531-2'de giderek başarısız bir istila girişiminde bile bulundu; ama egemen oligarşisi Danimarka soyluluğunu destekleyen Lübeck yenilmesini ve yaşamının geri kalan yirmi sekiz yılını hapiste geçirmesini sağlamak üzere işe karıştı. Bu arada, I. Frederick'in tahta çıkması reform davasına yararlı oldu. Schleswig Lutheran idi, ve rahipler şanslarını yakalamaya başladılar. Kral Kilisenin baskı için istemlerine boyun eğmeyi reddetti, ve 1530'da Reformasyon ülkede öylesine belirgin ilerleme yapmıştı ki, Danimarka'da aşağı yukarı bir arada iki Kilise—biri resmi, öteki evangelikal—bulunuyordu. Birbiri ardına bölgelerde manastırlar dağıtıldı, topraklar kilisenin elinden alındı, Lutheran Kilise düzenleri kuruldu ve ayinler Danimarka dilinde yapılmaya başladı. Frederick kararlı olarak reformdan yana geçmedi, ama propagandaya ve döndürmeye hoşgörüde kararlı olması yeterli oldu.

Bunalım 1533'teki ölümü ile birlikte geldi. Oğlu Christian'ın ardılı olarak kabul edilmesini sağlamış olmasına karşın, piskoposlar ardıllığa karşı çıkarak güçlerine yeniden kazanma girişiminde bulundular. Hemen hemen üç yıl süren iç savaş patlak verdi, köylü ayaklanması tarafından karıştırılarak krallığı iflasa ve çöküşün çok yakınlarına sü-

rükledi. III. Christian sonunda 1536'da kazandığı zaman, yıkıma uğramış bir kalıt ile, ama ayrıca sorunları ağırlaştırmada üzerine düşeni yaptığı için yaygın olarak nefret edilen bir Kilise ile yüz yüze kaldı. Kral çok geçmeden birinciyi ikinciyi yokederek iyileştirebileceğini anladı. 1536'da piskoposluğu kaldırdı ve Kilisenin topraklarına el koydu; 1537'de Wittenberg'den Bugenhagen'i Danimarka Kilisesini örgütlemesi için çağırdı; 1539'da Danimarka anayasasının temeli olarak kalacak olan bir Kilise Buyruğu yayımladı. Adım adım hazırlanma ve ilerleme yıllarından sonra, Reformasyon sonunda bir vuruşta ve yukarıdan dikte yoluyla geldi. Danimarka Kilisesi en arı devlet-Kilisesi idi, yönetimi ve egemenliği bütünüyle kilise meclis mahkemeleri (*consistory courts*) ve rahip yöneticiler yoluyla iş gören tahta aitti. Tanrıbilimde Danimarka Reformasyonu giderek artan bir yolda Lutheran oldu. İncil'e ve genel olarak halka başlangıçtaki yalın inancının birazını yitirdi, ve 1530'larda ve 1540'larda Almanya'da gelişmiş olan sofistike Lutheranizmin hem öğretisel karışıklıklarını hem de kiliseyi ilgilendiren savlarını kabul etmeyi öğrendi. Monarşi ona bağımlı olan Norveç ve İzlanda üzerine aynı dizgeyi ve öğretiyi şiddetli karşıtlıktan ve şaşkın kavrayışsızlıktan oluşan bir karışım karşısında kararlı olarak dayattı. Kiliseyi devirmiş ve soyluluğu ehlileştirmiş olan tahtın utkusu çok belirgindir; Danimarka Reformasyonu prensin büyük şanını arttırdı.

Aynı şey büyük ölçüde İsveç için de doğruydu, ama orada olaylar 1536'da Danimarka'da yer alan kesin kopuş türü olmaksızın oldukça ayrı yollardan gelişti. Gustavus Vasta tahta oturmanın yönetmekten daha kolay olduğunu anladı. Ayaklanması daha fazla vergiyi ne ödeyecek ne de ödeyebilecek köylülük tarafından desteklenmişti; hazine boştu; sürgündeki Uppsala başpiskoposu Gustavus Trolle'ye bakan güçlü bir soylular partisi güvenliğine gözdağı veriyordu. Yalnızca başka her yerde olduğu gibi İsveç'te de varsıl olan Kilisenin onu kurtarabileceği kral için açıktı, ve kendine özgü bir yolda Kilisenin parasal desteğini zor yoluyla elde etmeye karar verdi. Kilise topraklarına el koyma günün kuralı oldu. Bu, ve ayrıca Trolle için papalık desteği, Roma ile kavgayı getirdi; ve bu da kendi payına reformcuları yüreklendirmenin yararlı olacağını düşündürdü. Bununla birlikte ayrıca eklemek gerek ki, herhangi bir ciddi dinsel görüşünün olduğu düzeye dek I. Gustavus Lutheran Reformasyondan yanaydı. Her ne olursa olsun, yalnızca Lutheran öğretinin artmakta olan nüfuzunu durdurmayı reddetmekle kalmadı, ama Olavus Petri ve kardeşi Laurentius'u (Lars, 1499-1573) komuta konumlarına yükseltti; ikincisi 1531'de Uppsala başpiskoposu ve, bu görev ile birlikte, kardeşinin tinsel ve dinsel esini olduğu İsveç Reformasyonunun yönetsel kılavuzu oldu. 1527'de Vasteras Dietinde sorunlar bir çözüm noktasına ulaştı. Usta bir tiyatro oyuncusu olan Gustavus Kilise onun ivedi parasal gereksinimlerini karşılamazsa istifa edeceği gözdağını ver-

di, ve gözdağı işledi. Kilise "gereksiz" olarak düşünülebilecek türde tüm mülkiyeti teslim etti—gereksizliğin tanımı krala bırakılmak üzere; ve henüz piskoposların şaşkınlığı sürerken, Diet reformdan geçmiş öğretilerin propagandasına izin veren buyruklar da çıkardı.

Sonuçta, İsveç Reformasyonu bu olay ile başlar, ama edimsel sağlamlaşması yıllarca sürdü ve ne yapacağı belli olmayan otokratik kralın yarattığı sorunlar da aralarında olmak üzere birçok terslik ile karşılaştı. Reformasyon ilkin popüler değildi; manastırların yokedilmesi ve eski "boşinançların" kaldırılması ağır kraliyet vergilerine öfke ile birleşince sık sık ayaklanmalara neden oldu. Gustavus'un huyu hiçbir zaman yumuşak olmamıştı, ve yaşlandıkça giderek artan bir biçimde kuşkucu oldu. 1539'da Petri kardeşler bile koruyucularına ters düştüler—Olavus kilise-dışı halk arasındaki ahlaksızlığa saldırdığı için, ve Laurentius Kilise üzerindeki kendi piskoposluk denetimini arttırmaya çalışıyor göründüğü için. Ama o zaman Reformasyon öylesine sağlam yerleşmişti ki, kavga kilisenin bir tepkisine değil ama ancak geçici bir vekil değişikliğine götürdü. Başpiskoposundan bıkıp usanmış kral ateşli bir Alman Lutheran olan George Norman'ı çağırdı ve ona sakınmasız ve kaba saba teftişler ve el koymalar yoluyla İsveç Kilisesini hırpalama iznini verdi. Bu ülkenin 1542'de güneyde patlak veren en ciddi ayaklanmasını kışkırtmaya yardım etti; Katolik tepki burada Gustavus'un külfetli vergilerinin ve yerel tecime karışmasının yol açtığı huzursuzluklardan yararlandı. Kralın 1543'te üstün gelmesinden önce, ayaklanma aşırı ölçüde tehlikeli boyutlara ulaştı; ama kral durumdan doğru vargıları çıkararak Norman'ın perde arkasına çekilmesine izin verdi ve daha ılımlı reform yöntemleri olan yerli İsveçlileri geri getirdi. Ayrıca, 1544'te, işi bitirmek üzere Vâsteras'taki bir başka Dieti kullandı; İsveç şimdi resmi olarak yerleşik dini Lutheran olan bir evangelik krallık olduğunu duyurdu. Aynı Dietin ülkenin seçime dayalı tekerkliğini Vasa hanedanına bağlayan kalıtsal bir tekerkliğe dönüştürmüş olması İsveç Reformasyonunun gerçek nedenleri konusunda oldukça uygun bir açıklama sağlar. Vasa ve Reformasyon birlikte geldiler ve birlikte utku kazandılar.

Eğer İsveç'in Reformasyonu (ki hiç kuşkusuz Finlandiya'nın İsveç eyaletini de kaplıyordu) köken ve yayılmasını kralın politikasına borçlu idiyse, çok geçmeden daha derinlere yayıldı ve kendini halkın onayında öylesine sağlam bir biçimde yerleştirdi ki, sonraki krallar kendilerini onun tutsakları olarak buldular; örneğin daha öte bir Kalvinist Reformasyonu geliştirme girişimleri bütünüyle başarısız oldu. III. Christian 1559'da ve I. Gustavus ertesi yıl öldüğü zaman, kuzey sağlam bir biçimde Lutheran idi. Kuzeyin Lutheranizmi kimi bakımlardan Wittenberg'inkinden ayrıydı, ama tüm özsel sorunlarda benzerlik vardı. Giderek Alman devlet-Kiliselerinden de daha çok olmak üzere, Danimarka ve İsveç'inkiler monarşik eylemin ve yüreklendirmenin ürünleri idiler,

ve İskandinavya'nın büyük krallıklarında kilise-dışı halkın utkusu çok belirgin olarak kilise-dışı egemenin utkusuydu. Kilise reformuna tanık olan kuşak soylu bölüngünün yok edilmesine ve güçlü tekerkliklerin yaratılmasına da tanık oldu.

4. Doğu

Öte yandan, doğunun daha da büyük krallıklarında ne Reformasyon ne de monarşi için işler böyle iyi gitti. On-altıncı yüzyılın başlarında batıda Oder ve doğuda Dinyeper, kuzeyde Baltık ve güneyde aşağı Tuna arasındaki geniş alan yaklaşık olarak Polonya, Bohemya ve Macaristan monarşileri tarafından dolduruluyordu. Bu egemenlik alanlarından her biri gerçekte çeşitli parçalar arasındaki bir hanedan birliği idi. Hırvatistan krallığı uyruğu olduğu St. Stephen tahtından ayrı bir varoluşu sürdürüyordu. St. Wenceslas'ın Bohemya tahtı Moravya, Lusatia ve çeşitli küçük Silezya topraklarını da yönetiyordu. Polonya ve Litvanya kişisel birlik tarafından bağlanmışlardı, öyle ki Polonya kralları, Litvanya'nın büyük-dükleri olarak (kimi zaman tahtlar değişik ellerdeydi), tüm Ukrayna'yı da yönetiyorlardı. Avrupa'nın doğu sınırlarını ve kalelerini temsil eden şey coğrafyadan daha çok bu üç egemenlik alanı idi. Ukrayna'nın ve ayrıca Macaristan'ın Ruthenia bölümlerinin temelde Yunan Ortodoks Kilisesine—yani, Konstantinopolis'in 1453'teki düşüşünden sonra, Moskova'ya—bakıyor olmalarına karşın, Polonya'nın ve asıl Macaristan'ın halkları uzun bir süredir Roma'ya bağlıkları ile gurur duyar olmuşlardı; ve giderek Bohemya bile, büyük ölçüde Hussit olmasına karşın, kendini sıkı sıkıya batının evrensel Kilisesine ait görüyordu. Bu bölgelerin Almanlar ile (doğuyu "kolonileştirmek" için çeşitli ortaçağ girişimlerinin arkada bıraktığı yerleşmiş nüfus ve ayrıca tecimciler ile) oldukça karışmış Slav ve Macarlarının kendilerini doğulu olmaktan çok batılı komşularına bağlı görmek için her türden nedenleri vardı—Avrupa'ya ait bir uygarlığının ileri karakolları. Özel olarak Polonya-Litvanya Rönesans düşüncelerinin doğuda ulaştıkları en uç bölgelerde onların sözcüsü ve koruyucusu olarak davrandı. Krakov ve Prag Üniversiteleri çoktandır Avrupa çapında ünlüydüler, ve tüm üç ülkenin de Kiliseleri on-beşinci yüzyılın büyük Genel Konseylerinde dikkati çekmişlerdi.

Öyleyse bölge kıyıda olmasına karşın sınırda değildi: Özsel olarak Avrupa'da idi. Gene de belirtmek gerek ki, ele aldığımız dönem doğu krallıklarının gelenek ve konumlarına yönelik ciddi politik gözdağlarına tanık oldu. Gerçekte, doğudan daha da geriye itiliyorlardı. Uzun bir süredir yerleşimli bir alanın ortasındaki yerleşimli bir krallıktan daha çoğu olmayan Macaristan birdenbire kendini Türk istilası ve bölümsel fetih tarafından karakteristik olarak bir cephe ülkesine döndürülmüş

buldu: Avrupa ve Asya arasındaki sınır, ki bir yüzyıldır Balkanlarda yukarıya doğru çekiliyordu, 1530'larda ve 1540'larda St. Stephen'in eski egemenlik alanları içinden geçmek üzere saptandı. Türkler de Litvanya'nın güney uçlarını geriye doğru itiyorlardı; korumalarını Kırım Tatarlarına dek genişleterek, 1500'de güney Ukrayna'yı ele geçirmişlerdi. Ek olarak, Polonya-Litvanya Moskova'da yerleşmiş Rus çarlarından gelen yakınlarda güçlenmiş gözdağının ilk etkilerini yaşadı. Novgorod gibi alanları iyeliklerine katarak ve Volga üzerindeki Kazan Tatarlarının (Altın Ordu'nun son yankıları) gücüne son vererek bir Büyük Rus alanını yeniden yaratmış olan III. İvan (1462-1505) Litvanya'nın eski Rus Kiev krallığını kapsayan Ukrayna'nın egemenliği üzerine de saldırıya geçti. Başarılı saldırısı Smolensk ardılı III. Vasily tarafından ele geçirildiği zaman şimdilik bir doruğa ulaştı.[7] Polonya Moskova ve Habsburglar arasındaki antlaşmalar tarafından eziliyordu, ama 1515'ten sonra İmparator Maximilian böyle engin düşleri terk etmek zorunda kaldı; bunun yerine o yıl hanedanını yeni bir alana doğru yaymaya başlayan bir antlaşma ile yetindi. Habsburg'un olağan çaresi olan evlilik bağlaşmalarını kullandı: Kızı Mary Macaristan ve Bohemya egemeni Lewis ile evlendi (Lewis'in kızkardeşi imparatorun küçük torunu Ferdinand'a kaçırılmıştı). Polonya'nın henüz Baltık bölgesindeki eski çatışmalar ile uğraştığı ve Macaristan'ın henüz kendi iç politik kavgaları ile çok fazla kaygılanmakta olduğu bir sırada, Rusya'dan ve Türkiye'den gelen gözdağı büyüyordu. Zamanı gelince, bu özsel olarak Avrupa-dışı güçlerin başarıları gerçekten Avrupalı olan o doğu krallıklarını cephenin ileri karakollarına çevirecekti.

Her ne olursa olsun, Polonya, Bohemya ve Macaristan'ın Avrupa politik dizgesi ile ve Avrupa'nın uygarlığı ile öylesine güçlü bağlarının olmasına karşın, bu ülkeler batılı komşularından bütünüyle belirgin ayrımlar da gösteriyorlardı. Güç büyük aristokrasinin ve daha küçük soyluluğun —varsıllıkları büyük ölçüde değişebilen ama tümü de politik olarak bağımsız ve nüfuzlu olan toprak sahiplerinin—büyük kütlesinin ellerinde bulunuyordu. Toprak soyluluğunun bu üstünlüğü durumun ekonomik olgularından doğuyordu. Büyük doğu ovaları—ve bu ayrıca Bohemya ve Moravya ovaları için de geçerlidir, gerçi bunlar sıradağların çevresine serpilmiş ve onlar tarafından kesilen daha az geniş ovalar olsalar da—Avrupa'daki en ekilebilir topraklardı. Tecimsel tahıl üretimi için harika alanlar sunuyorlardı, ve ek olarak sığır ve (özellikle Macaristan'da) domuz yetiştirmeye uygun olmalarına karşın, daha başka şeyler için fazla uygun değildiler. Batının artan nüfusları on-altıncı yüzyıl başlarında doğunun tahılı için büyüyen bir pazar sağladı. Bununla birlikte, ovalar ancak büyük-ölçek çiftçilik için başarılı olarak kullanılabilirdi ve bu ise geniş bir iyelikler crimini ve destekleyici kapitali, ya da

[7] Aşağıda, s. 232.

kapitalin yokluğunda, haklarda köylü emeğine eşdeğer olan şeyi gerektiriyordu. Böylece bu şanstan yarar sağlayabilecek olanlar doğal olarak yalnızca büyük toprak sahipleri idi. Doğunun ekonomik geriliği ancak onun sürdürülmesi yoluyla kâra dönüştürülebilirdi—pazar için tarıma ayırılan geniş toprak yurtluklarının yaratılması ve bunların o zamana dek özgür köylüler olmuş olan insanların hizmetleri ile ve mülkiyet sahibi sınıfların yararı uğruna ekilip biçilmesi yoluyla.

Doğunun her yerinde soyluluk o sıralarda topraklarından en büyük yararı sağlayabilmek için kendi köylüleri üzerine yeni yükler dayatmaya girişti. Kişisel özgürlük yerini serfliğe bıraktı; köylülük çiftçiliği yurtluk çiftçiliğine; ve o ölçekteki yurtluk çiftçiliği büyük toprak sahiplerinin ellerinde verimli olarak bağımsız alanlar yarattı. Zayıf bir tekerklik egemenlik haklarından ödün verdi. Ekonomik güç ve aristokratik gelenek soyluluğa yalnızca serfler üzerinde lordluk değil ama ayrıca topraklarında türel (eş deyişle, politik) denetim sağlama yeteneğini verdi. Ancak Bohemya'da ve bir noktaya dek Transilvanya'da yalnızca toprak sahipliğinden ve toprağın işlenmesinden doğan ilişkiler ile kaygılanmayan bir nüfus kesimini yaratmaya yeterli işleyim ve tecim etkinliği olan kasabalar vardı; ve Transilvanya çok geçmeden Türklere yitirilecekti. Aslında doğudan gelen yeni tehlikeler soyluluğa yardım etti; ekonomik olarak baskın olmaktan ayrı olarak, şimdi askeri savunmanın biricik kaynağı olarak da vazgeçilmez oldular. Özel olarak Macaristan'da Türk istilası kısa bir süre içinde yeni cephe boyunca özeksel denetimin kalkması, yerel hükümet ve özel ordular gibi tüm alışıldık fenomenlerin eşliğinde sınır lordluklarını (*marcher lordships*) yarattı.

Soyluluğun politik silahı Diet idi—katmanlar meclisi, ya da daha doğrusu böyle meclislerin onları birlikten çok dağınıklığın araçları yapan büyük türlülüğü. Böyle görüşme kurumlarının Avrupa'daki genel gelişimi on-beşinci yüzyılda özellikle doğuda göze çarpıyordu. Üç krallığın üçünün de taşra Dietleri genel Parlamentolarının bütün egemenlik alanı için etkili önlem alınasını ciddi olarak zayıflattı, ve taşradaki ya da özekteki tüm katmanlar toprak çıkarlarının temsilcilerinden daha çoğu değildiler, gerçi büyük aristokrasi ve orta durumdaki soyluluk arasındaki anlaşmazlık zaman zaman çatışmalara yol açabiliyor olsa da. Yalnızca Bohemya'nın krallıktaki tecim kasabalarının göreli önemini yansıtan bir kasabalılar katmanı vardı; ama burada bile nüfusun büyük bölümü soyluluğun ve küçük-soylulığun elindeydi. Bu meclisler kitlesi politik özgürlüğün bir belirtisi olarak yorumlanabilir; tarihleri ise hiç kuşkusuz onlarda politik bir olgunluk belirtisi görmenin önüne geçer. Soyluluğun sözcüleri pekala bu anayasalara gururla bakabiliyorlardı, ve 1549'da bir Polonyalı yazar özgürlüğün yalnızca kendi ülkesinde yaşadığını çünkü yalnızca orada "popüler" meclislerin özgür güçlerinin olduğunu ileri sürdü. Hiç kuşkusuz bu Dietlerin varoluş ve örgütlenişlerinin öylesi-

ne dışlayıcı olarak toprak aristokrasisinin egemenliği altında bulunan toplumlardaki gerçek güç dengesini çok yakından temsil ettiği de doğrudur. Ne yazık ki böyle toplumların kendilerini değişen durumlara uyarlamaya ya da dışsal tehlikeye direnmeye yeteneksizliklerini de tanıtlıyordu. Eğer soyluluk gerçekten de Dietleri yoluyla ülkeyi yönettiyse, bunu monarşiyi zayıf tutarak ve özekselleşmiş hükümetin dizgeye düzen ve etkerlik getirmesini engelleyerek yaptı.

Monarşinin zayıf olmasının nedeni herşeyden önce seçime bağlı olmasıydı. 1386'da Polonya tahtına oturan ve genç kuşakları şimdi Bohemya ve Macaristan'ı da yöneten bir Litvanya hanedanı olan Jagiellonlar soyluların artmakta olan bağımsızlığına direnmede çok etkili olamamışlardı. Aslında on-beşinci yüzyılın sonlarında monarşik gücü arttırmaya çalışan yerel lordlar— Bohemya'da Podêbradlı George (1458-71), Macaristan'da Matthias Corvinus (1458-90)—üstün askeri yeteneklerine karşın politik ataklıkları ile kardeşlerinin canını öylesine sıkmışlardı ki, fırsat uygun düştüğünde Dietler bundan böyle askeri ünleri ile daha popüler kahramanların riskini göze almaktansa zayıflığı ile ünlü bir Jagiellon'u seçmeyi yeğliyorlardı. I. Ladislas, 1471'den sonra Bohemya'nın ve 1490'dan sonra Macaristan'ın kralı, yönetmeden hükûm sürmekle yetindi, ve 1516'da ölmeden önce hırslı soylulara dilediklerini yapmaları için tam özgürlük tanımıştı. O onyıllarda alanın tüm karakteristik özellikleri eksiksizliğe ulaştı: Köylülüğün sürekli boyun eğmesi, kasabaların ekonomik zayıflaması, tüm gücün yaygın olarak soyluluğun elinde yoğunlaşması.

Sonuçta aristokratik oligarşi—Diet yoluyla yönetim olmaktan çok Dietler yoluyla tüm yönetimin engellenmesi—altından kalkamayacağı şeyleri üstlenmişti; dışarıdan gelen gözdağları "özgürlüğün" bu bencil savunucularını bile korkuttu, ve Ladislas'ın ardılları oldukça sert metalden yapılmış olduklarını gösterdiler. I. Sigismund (1506-48) giderek Polonya'da bile kendini ciddiye alan bir monarşi için yer olduğunu gösterdi, gerçi sonunda soyluluğu bir düzene sokma girişimlerinde başarısızlığa uğramış olsa da. Sağlayabildiğinin tümü oğlunun ardıllığını kabul etmeleri oldu; özsel seçim ilkesinden vazgeçmediler, ve Polonya zaman ilerledikçe anarşiye daha derinden gömülecekti. Dengesiz bir krallık olarak kaldı ve toprak sınıfları yalnızca Sigismund gibi anayasal ayrıcalıklarına gözdağı verecek bir başkasına izin vermeme konusunda daha kararlı oldular.

Bohemya ve Macaristan'da gelişmeler başka bir yol izlediler ve bunun nedeni bir ölçüde Türkler iken, daha büyük ölçüde burada çelimsiz Jagiellonlar hanedanının yerinin, 1526'da II. Lewis'in Mohaç'ta ölmesinden sonra, sabırlı, ileriyi gören, kararlı bir Habsburg tarafından alınmasıydı. I. Ferdinand St. Stephen tahtını yeniden örgütlemek için fazla birşey yapamadı, çünkü ona yalnızca parmak uçlarıyla tutunmakla

uğraşıyordu. İlkin ülke için John Zapolyai ile çekişerek, ve sık sık 1541'-den sonra Macaristan'a kalıcı olarak yerleşen Türkler ile savaşa girişerek, sonunda (1562) ülkeyi üçe bölen bir çözümü kabul etmek zorunda kaldı: Kuzeyde ve batıda Avusturya Macaristanı, eski krallığın ana kütlesini kucaklayan Türk Macaristanı, ve doğuda Transilvanya'da Türk mandası. 1526'da Macar lordlarının bir azınlığı tarafından kral seçildi ve bu salt seçime bağlı bir ünvan taşıdığını kabul etmesi ve ülkenin tüm törelerini sürdürme, eş deyişle aristokratik öz-çıkar üzerinde monarşik denetimi arttıracak hiçbirşey yapmama sözünü vermesi koşulu üzerine gerçekleşti. Yıllar geçti, Zapolyai öldü (1540), ve Macaristan'ın Türklerin egemenliği altında kalmayı sürdüreceği açıkça anlaşıldı. O zaman Ferdinand uyrukları üzerindeki bir üstünlükten daha çoğunu elde etmeyi başardı ve ölmeden önce (1564) Dietin tahtın bundan böyle kendi hanedanında kalmasını kabul etmesini sağladı. Yaşamı sırasında oğlunun tahta çıktığını görmesine karşın, seçim ilkesini ortadan kaldırmada bütünüyle başarılı olamamıştı.

Bunu Bohemya'da başardı. Orada, soyluluk ile zorlu bir anayasal çatışmadan sonra, 1547'de Bohemyalılar Almanya'nın Protestan prensleri ile dava birliği yapacak denli sağgörüsüz davranınca şansını yakaladı. Almanların imparator tarafından yenilmesi[8] Bohemyalıları krallarının merhametine bıraktı. Büyük beceri ile, Ferdinand yalnızca kasabalara saldırdı, bağımsızlık ve ayrıcalıklarını yok etti; soyluluk bağışlandı, ama ancak gelecekte St. Wenceslas tacının kalıtsal olacağını kabul ettikten sonra. Bohemya'da da Ferdinand ulusal meclisi çeşitli toprakların ayrılıkçılığını bastırmak için kullandı. Kendisinin tüm egemenlik alanları için bir genel Diet yaratma girişimi başarısızlığa uğrarken, bu arada tüm doğu Habsburg topraklarının yönetimini Viyana'da yoğunlaştırma gibi daha da önemli çabasında ancak küçük bir ilerleme yapabildi. Özekselleştirme ve tekerkçi saltıkçılık henüz çok uzakta olsa da, I. Ferdinand'ın sabırlı çalışması tahtın boyun eğdirilmiş bir soyluluğun karşıtçılığına karşı olmaktan çok onun yardımı ile yöneteceği bir gelecek için zemini hazırladı—bir gelecek ki, Slav ve Macar gelenekleri tarafından olmaktan çok Alman üst-lordluğu tarafından damgalanacaktı.

Öyleyse bu ülkelerde Reformasyon bir başka politik ve ekonomik koşullar kümesi ile daha karşı karşıya kaldı. Etkisi hem dışarıdan gelmiş olmasına hem de yerlilerin kabul etme konusunda hazır olmalarına birşeyler borçluydu. Eski Roma'ya bağlılık gelenekleri bile hem Polonya'nın hem de Macaristan'ın tıpkı papalığa boyun eğen başka ülkeler durumunda olduğu gibi Kiliseden hoşnutsuz olmalarını önlemedi. Aslında Macar Kilisesi hemen hemen ölüydü, kral ve soylular tarafından denetleniyor, görevlileri onlar tarafından atanıyordu, ve aşağı yukarı tüm tinsel yaşamını yitirmişti. Polonya-Litvanya'da Yunan Ortodoks Hı-

[8] Aşağıda, s. 195.

ristiyanların güçlü bir topluluğu bir bakıma Kiliseyi yaşatmış olan başlıca etmendi, çünkü Litvanya'yı Roma'ya döndürme girişimleri şimdiye dek başarısız çıkmıştı; ama burada da hiyerarşinin aristokratlar tarafından denetlenmesi Katolik Kilisenin bütün halk üzerindeki etkisini bozmak için yeterliydi. Ek olarak, Krakov daha batıda yeterince tanıdık ama bu bölgelerde kuraldışı olan bir Erasmuscu hümanizm özeği olmuştu. Öte yandan, Bohemya'da tüm gelenekler Roma'ya karşıt idi; burada soyluluğun olduğu gibi halkın desteğini de arkasında bulan Hussit Kilise papa tarafından tanımlandığı gibi *res publica Christiana* içerisinde ayrılıkçı bağımsızlığı sağlama bağlamış biricik alanı oluşturuyordu. Hussit aşırıların daha ılımlı kişiler tarafından yenilgiye uğratıldıkları, ve Prag ve Roma'nın papalık süzeranlığı görünüşünü koruyan ama arkasında bölünmenin realitesinin sürmesine izin veren bir düzenleme konusunda anlaşmış oldukları doğrudur. 1520'nin Çekleri 1420'nin Taboritleri değildiler. Gene de, eğer Lutheran düşüncelerin daha şimdiden Wittenberg tarafından savunulan heterodoksluklarının bir bölümünü uygulayan ve onlara inanan halktan duygudaş bir kabul ile karşılaşmayı bekleyebilecekleri herhangi bir yer vardıysa, orası burasıydı. Bu olanaklıydı, çünkü Bohemya'nın resmi ve ılımlı Hussit Kilisesinin yanında *Unitas Fratrum* ya da Bohemya Kardeşleri olarak bilinen köktenci, ama barışçıl olarak köktenci bir küme vardı—kutsal yazılara uygun ve demokratik temeller üzerine dayanan bir Kilise ki, Luther'in Reformasyonunun arkasından yayılan mezhepçilik ile ortak çok şeyi vardı.

Öte yandan, Bohemya Reformasyona beklenmedik ölçüde ulusalcı bir direniş gösterebildi. Sorun yalnızca bir Hus'ları olan Çeklerin bir Luther'e gereksinimleri olmadığını ileri sürebilmeleri (ve sürmeleri) değildi; Reformasyonun Almanya'dan ve Almanların ağızlarında gelmesi olgusunun bir yüzyıldan daha uzun bir süredir Alman saldırganlığına karşı savaşmakta olan bir ülkede onun işini kolaylaştırmadı. Bohemya'da özellikle kasaba halkları arasında Almanlar vardı, ama bunlar ülkede tam Katolikliğin biricik kalesi idiler ve buna göre Luther'i sıcak karşılamaları başka herkesten daha az olasıydı (genç de bir bölümü onu kabul etti). Bu bakımdan öteki iki krallıkta işlerin gidişi bütünüyle başka türlü oldu; buralarda Almanların etkisi büyük ölçüde Reformasyondan yana çıktı. Polonya'ya ilk girişi Livonia bölgelerinden geldi. Orada kasabalar (Riga, Reval vb.) hızla ve şiddet yoluyla reformdan geçirildiler, 1523-5 yıllarında çok sayıda imge-kırma eylemi ve manastırlar üzerine yokedici saldırı yer aldı. Burada Reformasyonun önderi olan Andreas Knopken Pomerania'dan bir Almandı; gönülsüz kent konseylerine Reformasyonu dayatan kasaba halkı Almanlardan oluşuyordu, ve 1525'de komşu Prusya'yı reformdan geçmiş yana kazanan Hohenzollernli Albrecht de Alman idi.[9] Böylece Alman tecimciler ve vaizler

[9]Yukarıda, s. 51.

Reformasyonu Polonya'ya kuzeyden getirdiler, ve bir süre için durum daha öte bir gelişim göstermedi. Lutheranizm Polonya'nın köylülüğü ya da soyluluğu üzerinde çok az etki yarattı; birçoğu Alman göçmenler olan az sayıda bireyin özel alanı olarak kaldı.

Macaristan'da Alman etkisi özellikle Slavların ve Macarların dünyasında tuhaf bir kapalı bölge oluşturmuş Alman göçmenlerin soyundan geldikleri söylenen Transilvanya Saksonları arasında belirgindi. Zapolyai'nin Transilvanyası ağırlıklı olarak Lutheran idi. Tecim bağıntıları yararlı oldu, ama yerli bir Lutheranizmin büyümesi de etkiliydi. Yeni din Macar ileri gelenleri ve daha küçük soyluluk arasında özellikle Mohaç'tan ve o savaşta hemen hemen tüm Macar piskoposluğunun yokoluşundan sonra dikkate değer ilerleme yaptı; ve ileri gelenler Türk utkusu tarafından yaratılan biraz apokaliptik atmosferde verimli bir hizmeti yerine getiren Macar vaizleri—özellikle Matthew Biro'yu—korudular ve yüreklendirdiler. Ferdinand Macaristan'da Lutheranizmin büyümesini durduracak hiçbirşey yapmadı; soyluluktan onu desteklemeye hazır olanları karşısına almayı kaldıramazdı. Ne de sürmekte olanın papalık tarafından kınanan Lutheranizm mi yoksa uzlaşma içine girmiş olduğu Hussit Utraquizm mi olduğunu bilmenin giderek güçleştiği Bohemya'da çok daha etkindi. Zaman geçtikçe, özellikle Utraquist soyluluk dikkati çekecek derecede Lutheranlar gibi görünmeye başladı ve bu arada popüler Kardeşleri (*Hutterit Brethren*) Moravya Hutteritlerinden ayırdetmek güçleşti. Kral Dietleri biçimdeşliği ve Katolikliği korumaya yönelttiyse de bunda fazla başarılı olamadı.

Kısaca, ilk çağında Reformasyon doğuda biraz ilerleme yaptıysa da, orada hiçbir yerde gerçek bir devim karakterini kazanmadı. Bunun en yakınına geldiği yer savaştan çıkmış Macaristan idi ve orada Lutheran hizmetler ve kılgılar hemen hemen bir süre için Katolik gelenekleri uzaklaştırmayı başardılar. Reformasyon Polonya'da Kalvinizmin daha ciddi etkisi için zemin hazırlamaktan daha ötesi olan çok az şey yaptı. Ve Bohemya'da ülkeyi on-beşinci yüzyılın başlarından bu yana karakterize eden genel heterodoksluk havasına katkıda bulundu. Çok az zulüm vardı; olanlar reformdan geçmiş vaizlerin toplumsal devrimi savundukları yolundaki geçici korkulardan, iki güney krallıkta üst sınıfların yaygın olarak dönmelerinden sonra doğallıkla dağılan korkulardan doğdu. Hem Sigismund hem de Ferdinand Reformasyondan hoşlanmayan iyi Katolikler olmalarına karşın ikisinden hiç biri tutarlı eylemde bulunacak denli güçlü değildi. 1526'da Reformasyon Danzig'de oradaki düzenli yönetimi devirme gözdağını verdiği zaman Sigismund işe karıştı, ve kısa bir süre için heretiklere karşı kararnameler çıkarmaya çalıştı; ama Lutheranlar Prusya'nın, Erasmuscu Krakov'un ve ayrıca kraliçe Bona Sforza'nın korumasından yararlandılar. Ferdinand akıllıca belli bir ölçüde politik birliğin sürdürülmesini ve monarşinin nüfuzunun

arttırılmasını heretiklik yasalarını bağnazca uygulamanın önüne koydu, ama o koşullarda bunun anlamı Reformasyonun kendi başına bırakılmasıydı. Aristokratik anayasa, kraliyetin zayıflığı, yabancı güçlere karşı savaş reformdan geçmiş düşüncelerin sürekli ama kişisel ve saldırgan olmayan ilerlemesini korudu. Doğuda, Fransa'da olduğu gibi, bunalım geç geldi ve bu daha katı bir Protestanlık ve reformdan geçmiş bir Roma Kilisesi ölümün eşiğine geldiği zaman oldu. Burada Reformasyon onu dayatacak ya da yokedecek güçlü hiçbir prens olmadığı için ne kök saldı ne de ayrıldı. Bireyler ve küçük kümeler arasında oyalandı. Bu yolda doğu krallıkları başka yerlerde pozitif olarak gösterilmiş olanın negatif olarak altını çizdiler. Reformdan geçen Kiliselerin ilerlemesi ve yayılması entellektüel ve tinsel kuşkular ve özlemler ile başlayabiliyordu; toplumda gerilimlere ve ekonomik güçlüklere yol açabiliyor ya da onlardan yardım alabiliyordu; Alman kaynaklardan gelen doğrudan misyonerlik etkinliği tarafından beslenebiliyordu; ama en son yazgısı son çözümlemede tek şey üzerine dayanıyordu—prensliklerin ve erklerin dünyasal politikalarına.

Bölüm VI

YANLARIN BELİRLENMESİ

1. Protestanlığın Doğuşu

1529'da Almanya imparatorunun varışını bekliyordu. İmparator ondan sekiz yıl önce ayrıldığı için, hem kendi içinde hem de çevresi ile ilişkilerinde değişmişti. İspanyol uyrıklarının başkaldırısı ile yüz yüze kalan, kredisi Augsburg'un tecimci prenslerine rehinli olan güvenilmez ve sınanmamış genç insan, görkemli Fransa ve İngiltere krallarının yanındaki sönük kişilik gitmiş, yerine olanaklı biricik rakibi üzerinde utku kazanan bir savaşçı-kral geçmişti ki, bundan böyle İtalya'nın fatihi ve papanın koruyucusu, Castile'in ve onun imgeleme sığmaz engin topraklarının kendine güvenen egemeni, Batının imparatoru idi. Charles kendi Alman topraklarında sorun yaratan heretikler ile ilgilenmek üzere Alpleri geçmeden önce—ki genellikle niyetinin bu olduğu kabul edilir—, tacını Bologna'da VII. Clement'in elinden giyerek (1530) zıtlığı vurguladı. Ve eğer imparator bir erk doruğu üzerinde duruyor göründüyse, Protestanların onunla yüz yüze gelmek için hazırlıkları açıkça kötüydü. Marburg Diyaloğu yalnızca Lutheranlar ve Zwinglianlar arasındaki ayrımları dağıtmak yerine doğrulamakla kalmamıştı; ayrıca 1529 Schwabach Maddelerinde öğretinin bir formülasyonuna da götürmüş ve bu ise sorun olan noktaların tanımlanması yoluyla anlaşmazlığı keskinleştirmişti. 1529 boyunca Hesseli Philip yaklaşmakta olan bunalım için boş yere sağlam bir cephe oluşturmaya çalıştı. Saksonları, Güney Almanları, İsviçrelileri ve Habsburg'un dışarıdaki daha büyük düşmanlarını (I. Francis, John Zapolyai) bir araya getirmek için Strassburg'un uyanık ve etkin önderi Jacob Sturm'dan da yardım gören tüm çabaları bir yandan tanrıbilimsel ayrımlar üzerine ve öte yandan Saksonya ve Nürnberg'in imparatora karşı politik eyleme geçme konusundaki tutucu duraksamaları üzerine sonuçsuz kaldı. 1530'da Luther'in kendisi V. Charles'tan herhangi birşey umut etmekten vazgeçmişti; ama politik sorunlarda Luther, kendisinin onları anlamadığı kanısına karşın, genellikle sonsuz görüşmelerin olanağına inançları tarafından kör edilen profesyonellerden ya da biçimselcilikleri tarafından bağlanan avukatlardan daha açık görüşlü

idi. Özel olarak Nürnberg kenti 1520'ler boyunca Reformasyon için imparatorluk desteğini aramıştı—umutsuz ve bütünüyle yanlış bir politika ki, gene de bu tür insanların yoketme uğruna yoketme için onurlu isteksizliklerine tanıklık eder.

Bu durumda Charles pekala biraz baskı ile kendi yeniden-birleşme politikasının başarılı olmasını bekleyebilirdi; Speyer'in Protestosuna karşın, bölünme şimdilik öylesine onarılamaz görünmüyordu. Charles'ın hatası ayaklanmanın arkasındaki dinsel kanıyı hafife almasında yatıyordu. O günden bu yana birçokları gibi, ayrılıkçı prenslerin eylemlerinde politik ya da ekonomik tutkuların—tikelcilik ve Kilise topraklarına el koyulması—inanç sorunlarından daha öne çıktığını sandı. Çok geçmeden bunun çok saf bir görüş olduğunu keşfetti. Augsburg Dietinde Protestan prensler Lutheran vaazlara katılınca bu durum imparatoru şaşkına çevirdi ve onun sona ermesini istemesine yol açtı. "Efendim," diyordu Brandenburg-Ansbach sınır-kontu [George], "Tanrının Sözünü bırakmaktansa, tam burada diz çökecek ve başımı yitireceğim." Diplomasinin barış sözlerini gerektirdiği bir sırada ilkenin bu inceliksiz bildirimi karşısında kötü bir biçimde afallayan Charles bozuk [Hollanda] Almancası ile ancak kekeleyebildi: "Sevgili lordum, hiçbir kafa uçmuyor, hiçbir kafa uçmuyor."

Bununla birlikte, eğer Lutheranlar gospeli kurtarmaya kararlı idiyseler, bu konuda hiçbir politikaları yoktu. O iki karanlık ve kuşkulu çıkarcı çiftin, Bavyera'nın iki ortak dükünün önderliğinde, Katolik prensler biraz daha iyice bir durumdaydılar. Bavyeralı Wittelbachlar Habsburg'a geleneksel karşıtlıklarını eski dine geleneksel inançlarına yeğlemede çok az güçlük çektiler. Dinsel bölünmeye bir son verilmesini sıcak karşılayacaklardı, ama ancak başka yerlerde çok sayıda utku kazanarak imparatorluk konumunu Almanya'da bir olguya çevirmeye yetenekli görünen bir imparatorun gücünün artmasına götürmediği sürece. Ortaya koyacak gerçek bir politikası olan biricik kişi aslında Charles'ın kendisiydi. Augsburg'a kafasında üç amaçla geldi. Kardeşi Ferdinand'ın Katmanlar tarafından Romalıların kralı—seçilecek imparatora verilen san—olarak seçilmesini sağlamayı istiyordu. Bölünmenin bastırılması yoluyla birlik elde etmeyi istiyordu. Ve Türklere karşı Alman yardımını arıyordu. Aslında—Ferdinand'ın seçiminin ayrıca Habsburg hanedan izlencesinin zorunlu bir parçası da olması karşın—ilk iki amaç gerçekte son ve asıl hedefin ön-koşulları idiler. 1530'da Habsburg'un Macaristan üzerinde hak ileri sürmesi tarafından karıştırılan İslam problemi giderek Lutheranların yarattığı problemi bile gölgede bıraktı. Charles için ve başkaları için Türk tehlikesi günün en önde gelen sorunu olarak görünüyordu, ve eğer onu ele alacaksa Almanya'dan birleşik yardıma gereksinimi vardı. Buna göre Lutheranları barışçıl yollarla sürüye geri getirmeyi yeğledi ve Kutsal Roma İmparatorluğunun birleşik istencinin

Ferdinand'ın oybirliği ile desteklenmesinde ve Dietin para ve adam açısından geniş bir yardım için özgür bir teklifinde anlatıldığını görmeyi istedi. Görüşmeler boyunca Lutheranlar gospeli ve Habsburg erkinin Katolik prenslerini düşünmekte iken, imparator daha ivedi bir konu olarak sultanı düşünüyordu.

Öyleyse, Augsburg'un olaylarına bakmadan önce hem niçin Türk gözdağının o sıralar öylesine doğrudan göründüğünü, hem de çok yaygın olarak sanıldığı gibi gerçek olup olmadığını araştırmak yerinde olacaktır. Doğrudan görünüyordu çünkü 1520'nin olayları Avrupa ve Asya arasındaki eski tamponu, on-beşinci yüzyılda inançsızı hemen hemen kendi başına durdurmuş olan Macaristan krallığını ortadan kaldırmıştı. 1529'da sultan Viyana'dan geri çekilmiş olsa da, geri dönmesinin önüne geçecek hiçbirşey yoktu. Ve Türklerden korku yalnızca tartışma götürmez başarılarına değil, ama ayrıca yüzyılın birçok sağlam gözlemcisinin saygıyla övdükleri dikkate değer örgütlenmelerinin anlaşılması üzerine de dayanıyordu.

Osmanlı Türkleri fethettikleri halkları yerlerinden etme ya da köklerini kazıma girişiminde bulunmuyorlardı; uyruk halklar üzerine dayatılmak üzere, feodal toprak sahiplerinden bir egemen katman oluşturuyorlardı. İkisi arasındaki biricik gerçek ayrım dinde yatıyor ve İslama dönenler kolayca yönetim konumlarına yükselebiliyordu. Gerçekten de Türk egemenliğinin o sıralarda Slavları ya da Anadolu ve Balkan Yunanlılarını gücendirdiğini gösteren hiçbir kanıt yoktur; birçok bakımdan Türk egemenliği daha öncekinin üzerinde bir gelişme idi. Osmanlı İmparatorluğunun büyük ölçüde kendine özgü örgütlenmesi tam olarak uyruk halklara olağanüstü beklentiler sunuyordu. Türk süvarilerinin—düzenli sipahiler ve düzensiz akıncılar—feodal vergileri orduya katkıda bulunuyor, ve hem Rumeli (Avrupa) hem de Anadolu illerinde kümelenmiş ve *beylerbeyi* denilen valiler tarafından yönetilen bölgelerin (sancaklar) örgütlenmesi imparatorluğa belli bir yapı kazandırıyordu. Ama gerçek yönetim ve askeri kuvvet başka bir yerde, sultanın geniş köle nüfusunda (kullar) yatıyordu. Bu yalnızca kendi ev düzenini ve haremi değil, ama ayrıca büyük vezirden aşağıya doğru sivil yönetimi ve yeniçerilerden (piyade) ve Sarayın sipahilerinden (süvari) oluşan sürekli orduyu da kapsıyordu. 80.000 adam gücündeki bu benzersiz kurum bütünüyle Türk-olmayanlardan, aralıklı olarak toplanan ve kullar olarak ya sivil ya da askeri işler için yetiştirilen Hıristiyan çocuklardan oluşuyordu. Her bir üyesi gerçek bir köle, sultanın kişisel bir malıydı. Türk olsun Hıristiyan olsun tüm halk üzerinde efendilik yapan en güçlü bakanların ve komutanların sultan tarafından onlara izin verilenin dışında hiçbir yaşamları yoktu. Sultan çevresinde yoğunlaşan bu yeğin ve tutarlı elit Türk imparatorluğuna özellikle savaşta büyük politik dinçlik veriyordu. Donatımda en iyi batılı orduların gerisinde olsa da, Türk

ordusu ve özellikle yeniçeriler adanmış ustalıklarının gücüyle utkular kazandılar. Evlenmelerinin yasaklanmasına ve barakalarda yaşamak zorunda olmalarına karşın, kendilerine büyük onurlar sunuluyor ve birçok ayrıcalıktan yararlanıyorlardı. Gerçek bir sürekli ordu olarak örgütlenişleri Osmanlı İmparatorluğuna sürekli ve çok ürkütücü bir vurucu güç kazandırıyordu.

Bir kişisel tekerklik çağında bile, böyle bir dizge doğallıkla bütünüyle olağandışı bir yolda onu denetleyen tek adamın niteliklerine bağımlı idi, ve imparatorluğun talihi tahmin edilebileceği gibi sultanın kişiliği ile birlikte dalgalandı. Muhteşem Süleyman Osmanlı soyunu karakteristik doruğunda temsil etti. Kendileri meslek gereği birer kinik olan ve etki altında kalmaya seyrek olarak izin veren Venedik elçilerinin raporlarından tüm diriliği içinde anlaşıldığı gibi, Sultanın uzun ve ince endamı vardı, kartal burunlu ve parlak gözlüydü, katı türe duygusu sık sık merhameti ve yücegönüllülüğü tarafından dengeleniyordu. Süleyman savaşçı karakteri görünürde olan biriydi; dikkate değer kimi büyük vezirlerin yardımına karşın, gerçekten de eğer başarı sağlama bağlanmış ve askerler bağlılık içinde dövüşüyorlarsa eylem alanında kişi olarak bulunuyordu—bir olgu ki, üç cephede savaşan bir imparatorluğun genişleme gücünü sınırlıyordu. Ama Osmanlı geleneğinde Süleyman daha da özel olarak yasamacı kimliği ile, babası Selim tarafından çok kısa bir süre içinde genişletilen bir alanın örgütleyicisi olarak anımsanır. Sultan bunda da bir despottu: Sözü yasa idi. Gene de hükümet ya da savaş alanında hiçbir rakibi yokken, kullar içerisinde kapsanmayan biricik kurumun öğüdünü dinlemek zorundaydı. Bu bir Kilise, bir Üniversite ve bir yüksek mahkeme arasında bir kesişme olan ve üyeleri müftüler (tüm düzlemlerde imparatorluk görevlilerine yasal danışmanlar) ve kadılar (yargıçlar) olan ulema ya da Müslüman Kurumu idi. Ulema hem tanrıbilim hem de türe açısından Kuran'ın bekçisi idi; tüm kararnameleri peygamberin Kitabına göre doğru ya da yanlış olarak yargılayabilirdi. Konstantinopolis müftüsü (şeyhülislam) sultana danışman olarak hizmet ediyordu; ancak danışıldığı zaman konuşmasına karşın, danışma gelenekseldi, ve bir kez konuştuktan sonra hükmüne temyiz yoktu. Böylece yasa yapmada sultan sık sık despotik dikbaşlılığın kötü etkilerini enaza indirmek için işleyen güçlü ve tutucu eğilimli bir kısıtlamanın altında duruyordu.

Gene de, Osmanlı egemeni Avrupa'nın tanıdığı herhangi bir kraldan daha engelsiz bir gücü uyguluyordu, ve Avrupalı devlet adamlarının, sonuçlardan korkarken, böyle otokratik olanaklara imrenme duygularına anlatım verdikleri de görülebiliyordu. Bununla birlikte, bu kişisel despotizm kolayca tembellik, beceriksizlik ya da deliliğe bozulabiliyordu ve Süleyman'ın ölümünden sonra olan buydu. Giderek büyük sultan bile son yıllarında, birinci karısı Hürrem'in (ya da Roxolana) etkisi altında

en yetenekli oğlu Mustafa'yı idam ettirdiği zaman tek bir insanın istenci ve omuzları üzerine dayalı bir dizgenin nasıl saptırılabileceğini gösterdi. Ama hükümranlığının çoğu boyunca amaçlı ve yetkin bir despotizmin üstünlüklerini tanıtladı.

Büyüklüğünde ve bağımsızlığında imrenilebilir bir gelirden büyük yarar gördü, çünkü onay aramaksızın vergiler çıkarabiliyordu, ve böylesine büyük bir nüfusu olan bir alanda gereksiz yükler dayatmaksızın vergiler çıkarabiliyordu. Ülkenin varsıllığı ham gereçlerinde ve teciminde yatıyordu; manüfaktürcü yoktu ve giderek dokumaların bile aşağı yukarı tümü başlıca Venedik yoluyla dışarıdan alınıyordu. Buna göre sultan tecimi korudu ve destekledi. Ulusalcı ya da ırkçı önyargı tarafından rahatsız edilmeksizin, içtenlikle yabancıları hizmetine kabul etti, onlara iyi maaşlar verdi, ve imparatorluğun ürününü (başlıca tahıl) satın alacak ve salt bir köylü ekonomisinin sağlayamayacağı zorunlu ve lüks malları sunacak olanlar ile ilişkiyi yüreklendirdi. Casuslar oldukları düşünülen yabancı diplomatlara yönelik karakteristik bir güvensizliğe karşın, tecim için bu gereksinim bu nedenle Türk imparatorluğunu dışarıdan ziyaretçilere ve gözlemcilere açtı. Uzun bir süre önce yerleşmiş olan Venediklilere 1536'da bir tecim antlaşmasına çok benzeyen bir anlaşma ile Fransızlar eklendi. Bir zamanlar düşünülmekte olduğu gibi Levant'ın tecimini yok etmekten çok uzak, Türkler giderek kendileri baharat akışını Orta Doğu yoluyla yeniden yönlendirmek için Kızıl Deniz'de Portekizliler ile bir tecim savaşına giriştiler (1551-2); ama bir donanma ve Yemen'de ve İran Körfezi'nde deniz üsleri kurmak için büyük çabalara karşın, bu bütününde başarısız oldu. Türklerin bir denizcilik gelenekleri ve dikkate değer orduları ile karşılaştırılabilecek bir deniz kuvvetleri yoktu, ve bir Akdeniz gücü oldukları zaman Kuzey Afrika korsanlarını kullanmak zorunda kaldılar, üzerine öylesine bağımlı oldukları tecimin zarar görmesine izin verme pahasına bir donanma kazandılar.

Bu yüksek düzeyde örgütlü ve yüksek düzeyde dinamik güç doğallıkla ona direnmeye yetenekli görünen biricik güce sürekli büyüyen bir gözdağı gibi göründü. Ama V. Charles'ın ve çağının Türklerin böyle bir gözdağı olduklarını düşünmede haklı olup olmadıkları açık değildir. Avrupa'da hiç kuşkusuz ana Türk atılımının kuzeybatıya doğru olduğu sorgusuzca kabul ediliyordu. Bunda yanılıyorlardı. 1530 yılı geldiğinde sultan Mısır'ı ancak on üç yıldır elinde tutuyordu, ve Memlüklerin gücünün kırılmış olmasına karşın, imparatorluğun o varsıl ve dirimsel parçasının fethi henüz sağlamlaştırılma gereksinimindeydi. Mısır ayrıca Türkleri Kuzey Afrika kıyısı boyunca ilerletiyordu, ve bu arada bölücü bir heretikliğin egemenliği altındaki İran'ın gözdağı olan varlığı Osmanlının dikkatini doğu sınırları üzerinde yoğunlaştırdı. Bu bakış açısından Süleyman kendi payına orta Avrupa'daki Habsburg gücünü kendi kuzey cephesine bir gözdağı olarak gördü ve doğallıkla onu

Macaristan, Moldavya ve Eflak'ı (Wallachia) tutarak güvenlik altına almayı istedi. Ama Mohaç'tan on beş yıl sonra Macaristan'ın doğrudan istilasından kaçınması ve Avrupa'daki seferlerinin her zaman daha önceki 150 yıl içinde Balkanlar'da Türk gücünü yerleştiren türden fetih savaşları gibi olmaktan çok devasa baskınlar gibi görünmesi imlemlidir. Suriye'ye ve Mısır'a daha yakınlardaki genişleme imparatorluğunu Asya'ya ve Afrika'ya doğru yöneltmişti; Avrupa söz konusu olduğunda, gerçek çarpışma Akdeniz'de İspanya ile olacaktı, Macaristan ovalarında Avusturya ile değil. Gene de, şimdi bu gerçeği kabul edebilmemize karşın, durumun V. Charles'a böyle görünmesinin pek olanaklı olmadığını da anlamamız gerekir. İslamın sancakları Viyana'nın yıkık dökük surları çevresinde dalgalanırken, Macaristan'ın büyük bölümü yokedilmiş soyluluğu Türkün zayıf bir yanaşmasını izlediği zaman, ve Hıristiyanlığın bütünü saldırgan Müslümanlığın bu yeniden dirilişinin ölümcül gözdağının altına düşmüş göründüğü zaman, o zaman Batının imparatoru Türkiye'nin Avrupa'da yenilmesini uzun uğraşlar listesinin başına koymak zorunda kaldı.

Böylece Charles Augsburg'a 1530'da sultana karşı birlik sağlama ve bir kuvvet hazırlama niyetleri ile gitti. Almanya'nın tehlikeyi görmesi sağlanacak ve ona karşı yardım teklif edilecekti. Lutheranlar oldukça yersiz davranıp nerede durduklarını göstermek için Schwabach Maddelerini göndererek zemini hazırlamayı düşündüler, ama Charles bunları bir yana itti ve Diette uzlaşmaya götürecek olan tartışmanın başlayabilmesi için karşıt görüşlü Katmanlardan Protestan konumun yeni bir bildirimini isteyerek görüşmelere başladı. Bunun sonucu barışı kolaylaştırmak için inançlı insanları korkutacak denli açıkça tasarlanmış olan ünlü Augsburg İtirafı idi. Bu başlıca Augsburg'da Lutheran tanrıbilimcilerin önderliğini yapan Melanchthon'un çalışmasıydı; henüz yasadışı olan ve dolayısıyla hazır bulunamayan Luther'in kendisi yaklaşabileceği en yakın nokta olan Coburg şatosunda endişeli bir sabırsızlık içindeydi, çünkü Usta Philip'in [Melanchthon'un] gospeli sattığını düşünüyordu. Görüşmecilere Katolikler "ödünlerimizi geniş olarak, daha da geniş olarak, ve çok geniş olarak kabul edecekler, ama kendi ödünlerini daraltacak ve çok daraltacaklar" uyarısında bulunmuştu; ama endişelenmesine gerek olmayacaktı. İtiraf araf ve tözsel-dönüşüm gibi tartışmalı konuları atladı, ve inanç yoluyla aklanmayı vurgulamasına karşın tüm inananların rahipliği üzerine hiçbirşey söylemedi; ama, barışçıl olsa da, papanın üstünlüğü problemi yanları bölmeyi sürdürdükçe başarılı olamadı. Luther'in Melanchthon'a dediği gibi: "Papa papalığını ortadan kaldırmadıkça öğreti üzerine anlaşma açıkça olanaksızdır." Papalık temsilcisi Kardinal Campeggio imparatorun Lutheranlar ile anlaşmasını önlemek için çok çalıştı, ve Fransız diplomasisi Bavyera çıkarı yoluyla işleyerek ona yardım etti. İtirafın yumuşaklığında belli bir umut ışığı

gören imparator Katolik tanrıbilimcilere bir yanıt (*Confutatio*) üretmeleri yönergesini verdi, ve bu belge anlaşma noktalarını aramaktan çok ayrım noktalarına saldırdı. Katolikler doğallıkla Bucer tarafından hazırlanan ve dört güney Alman kenti tarafından onaylanan almaşık Tetrapolitan İtiraftan daha da az hoşlandılar; bu Zwinglian tonlar kapsıyordu. Barış devimi başarısızlığa uğradı; Charles geçici ödünlerinden pişman oldu; Eylülde Katolik çoğunluk yabanıllık düzeyinde anti-Lutheran bir kararı hazırlarken, Protestanlar Dietten çekildiler. 1530 Kasımında Katolik kalıntı Worms Bildirgesini doğrulayan bir diet-kararı (*recess*) geçirdi, yüksek mahkemeyi (İmparatorluk Kamarası/*Imperial Chamber*) Kilise topraklarına el koyulmasına karşı daha etkili olacak bir yolda yeniden örgütledi, ve Protestanların 1531 Nisanında Kiliseye geri dönmelerini istedi. Ocakta Ferdinand'ı Romalıların kralı seçerek Charles'ı memnun etti.

Augsburg Dieti barış getirmek üzere toplantıya çağrılmıştı; bunun yerine ayrılıkçı savunma ve korunma için gereksinimi duyurdu. Daha aşırı öğeler haklı çıkmışlardı: İmparatorun niyetlerine karşı uyarıları ile Strassburg ve Hesse durumu açıkça imparatorun onlara iyi bir efendi olacağına güven duyan Saksonya ve Nürnberg'den daha iyi anlamıştı. Roma'nın hiçbir ödün kabul etmeyeceğini düşünmede Luther haklı çıkmıştı—ve Melanchthon haksız. Protestanlar tanınmamış ve aşağı yukarı yasadışı kaldılar; ve şimdi Kiliseden alınan topraklar üzerine İmparatorluk Kamarasının açacağı dava nedeniyle ve eğer birkaç ay içerisinde teslim olmazlarsa askeri eylem nedeniyle daha öte bir gözdağı altına düşeceklerdi. Öte yandan, imparator da başlıca amaçlarında başarısızlığa uğramıştı. Daha önemli prenslerin bir bölümü henüz Ferdinand'ın imparatorluk ardıllığı istemini tanımamış, ve Charles Türklere karşı bölümsel yardım sözlerinden daha öte çok az şey elde edebilmişti. Bir ölçüde güvenle cebine attığını düşündüğü papa tarafından kösteklenmişti, üstelik kendi katı ortodoksluğunun da sonunda onu Lutheran konumun herhangi bir bölümü ile uzlaşmaktan geri çekilmeye zorlamış olmasına karşın. Onu Worms Bildirgesini askeri eylem yoluyla yerine getirmeye yüreklendiren yeterince ses vardı, ama işlerin bu durumunda Türkler gürlerken, Zapolyai yükselişte ve Fransa entrikalar içindeyken, gerekecek hızlı bir başarı için hiçbir şansının olmadığını çok iyi biliyordu.

Özel olarak, Almanya'nın Lutheran kardeşlerini kınamaya yeterince istekli Katolik prensleri kınamayı baskıya çevirmede imparatora yardım etme konusunda bütünüyle isteksizdiler. 1530-2 yılları Fransa tarafından yönetilen ve Zapolyai'nin Polonyalı bir ajanı olan Jerome Laski'nin de bulaştığı bir dizi karanlık manevraya tanık oldu. Amaç bir anti-emperyal bağlaşma yaratmak ve süreçte Protestanları korumaya çalışmaktı.[1]

[1]H. Kellenberg, "Zur Problematik der Ostpolitik Karls V.," bkz. *Karl V.: der Kaiser und seine Zeit* (1960), ss. 118 vs.

1533'te VII. Clement giderek Charles'ın egemenliğinden kaçmaya yönelik bir girişimde I. Francis'e doğru sürüklenmeyi bile başardı. Şu ya da bu yolda, durum öylesine karmaşıktı ki—çıkarların çapraz-akıntıları tarafından öylesine çarpıtılmıştı ki—, Augsburg diet-kararının yürekli sözlerinin çok az anlamı vardı. Henüz Ferdinand'ın seçimine genel bağlılığı sağlama almaya kararlı olarak, henüz Türk tehlikesinin bilincinde olarak, henüz geniş bir yelpazede sıralanmış karşıtlarından herhangi birine karşı kesin eyleme yeteneksiz olarak, imparator karar verme gücünü yitirmiş göründü. Bununla birlikte, gerçekte sağduyulu olmaya başlıyordu, zayıf değil. Yenemeyeceğine göre, başlıca karakteristiği olan o inanılmaz ve dayançlı diretkenlik ile yeni bir yol boyunca yeniden birleşme politikasını sürdürmeye karar verdi. İmparatorluk Dieti başaramamıştı; geriye Kilisenin Genel Konseyi kalıyordu.

Böyle bir Konseyi toplama düşüncesi hiç kuşkusuz 1531'de yeni değildi, ama 1530'lar boyunca ve daha sonra Avrupa sorunlarında büyük bir önem kazanacaktı. Kilisenin olağan yetkeleri, özellikle papa, kötüye kullanımlar ya da dağınıklık karşısında başarısız oldukları zaman bu tür bir genel meclis her zaman biricik çıkış yolu olmuştu. On-beşinci yüzyılın başlarında, Kilisedeki güçlü bir devim papalık tekerkliğinin yerine bir konsey anayasalcılığı geçirmede neredeyse başarılı olmuş, ama dürtüsü çok geçmeden sönünce 1460 sıralarında papalar kavrayışlarını yeniden güçlendirmişlerdi. Bundan böyle şu ya da bu yolda yetkelerini çiğneyebilecek herhangi bir Konseye, özel olarak kendilerinden başka biri tarafından toplantıya çağrılanlara amansızca karşı çıkmayı sürdürdüler. Gene de Roma konsey düşüncelerini ve uygulamalarını dehşetle anımsarken, eşit ölçüde iyi bellekleri olan başkaları onları umutla anımsadılar. Worms'tan sonraki ilk günlerden başlayarak, Luther'in kolayca yok edilemeyeceği açıkça anlaşıldığı zaman, birliği yeniden kurmak için bir Genel Konseyden yararlanma düşüncesi yineleyerek ve istekle ortaya sürülmüştü. 1523 Nürnberg Dieti bir konsey istemini Alman Katoliklerinin konumunun özü yaparken, 1524 Dieti yalnızca Almanya için bir ulusal Konsey isteminde bulundu. Charles bu son düşünceyi sertçe reddetti, ama aynı zamanda Gattinara'nın esini altında Konseyi Kilisenin sıkıntıları için bir çözüm olarak düşünmeye başladı. 1520'de düşünce konusunda ilkin VII. Clement'e baskı yaptı, ve 1529'dan sonra, yine Protestanlık problemi üzerine dönmek için zaman bulduğunda, Konseyi izlencesinde ana destek noktası yaptı. Gattinara Konseyi politik bir adım olarak gördü ve Charles'tan papayı gözardı ederek kendisinin bir Konsey toplamasını istedi, ama imparator hiçbir zaman bundan yana çıkmadı. Her zaman papa tarafından toplanmaya çağrılan ve Kiliseyi reformdan geçirmek ve uyuşmayı (*concord*) yeniden kurmak için eksiksiz yetkinlikte bir evrensel Konseyi istedi; bu ikisinin gerisine düşen hiçbirşey onun *res publica Christiana* kavramına uymayacak ya da genel

kabul görmeyecekti. Ne yazık ki hedefi imparator ve papa arasında bir amaç birliğini imliyordu, ki böyle birşey hiçbir biçimde söz konusu değildi. Clement'in Kilisede anayasal düşüncelerin yeniden dirilişi gibi bir riski göze alma ya da böyle bir kurumdaki kötüye kullanımları önleyecek reformlara izin verme gibi bir niyeti hiç olmadığı için, Charles'ın ondan bir Konsey istemi boşunaydı; ama Clement zayıf olduğu için ancak oyalayabilir, sızlanabilir, eylemden kaçınabilirdi, ve bunların tümünü yetkinlik ve başarı ile yerine getirdi. Bununla birlikte, Charles erteleme yoluyla atlatılabilecek bir insan değildi; 1531'den sonra bir Genel Konsey çağrısı Kiliseye karşı politikasının köşe taşı oldu, ve Roma tarafından yaratılan tüm güçlüklere karşın, ve ardarda VIII. Henry'nin ve I. Francis'in yalnızca imparatora üstünlük kazandıracak bir toplantıya izin vermeyi reddetmelerine karşın, amacını kararlı olarak izledi.

Konsey problemi Augsburg fiyaskosundan sonuçlanan Protestan örgütün yeni tanımlanan gücü tarafından daha öte karıştırıldı. Onları bağlaşmalarına geri getirmek için zor kullanılacağı biçimindeki gözdağı sonunda giderek Sakson elektörünü ve konseyini bile savunma için hazırlanmak zorunda olduklarına inandırdı, ve 1530'ların sonlarına doğru karşılıklı bir bağlaşma için Hesse ve aynı görüşteki başka topraklar ile görüşmeye başladılar. 1531 Şubatında bu Schmalkalden Ligası olarak ortaya çıktı. Ad Hesse ve Saksonya'nın sınırları üzerinde bulunan ve kuruluş toplantısının ve sonraki toplantıların genellikle orada yapıldığı bir kasabadan geliyordu. İmparatorluğun sekiz prensi ve on bir kenti (aralarında yalnızca Magdeburg, Bremen ve Lübeck değil, ama Bucer'in uzlaştırıcı etkinlikleri sonucunda ayrıca Strassburg ve daha Zwinglian güneyden başkaları da bulunuyordu) eğer içlerinden herhangi biri "Tanrının Sözü ve Gospelin öğretisi nedeniyle" saldırıya uğrayacak olursa birbirlerine yardım edecekleri konusunda anlaştılar. İlk etkinin büyük olmamasına karşın—Charles'ın Augsburg diet-kararını yürütememesi bağlaşmanın doğrudan nedenini askıda bıraktı—, imlemler muazzamdı. İlk kez Kutsal Roma İmparatorluğunun bir azınlığın kendi istencini izleme hakkını doğrulayan bir kesimi imparatora ve Dietlere karşı açık direniş duyurusunda bulunmuştu. Liga Alman birliğinin sonunu, Charles'ın umutlarının sonunu, imparatorluk Dietini ulusal hükümetin bir aleti olarak kullanmış olan politikaların sonunu açıkça gösterdi. Pozitif güç araçlarından yoksun kalan imparator Liganın varoluşuna izin vermek zorundaydı.

Daha da kötüsü, onunla anlaşmak zorundaydı. 1532'nin başlarında Süleyman'ın bir kez daha 1529'da Viyana'nın dışında yarım bırakmış olduğu işi sürdürebilmek ve ayrıca Ferdinand'ı önceki sonbaharda Zapolyai'ye karşı biraz aptalca atağından ötürü cezalandırabilmek için yukarı Tuna'ya doğru yolda olduğu anlaşıldı. Charles'ın doğrudan yardıma gereksinimi vardı, ama Nisanda yalnızca Katoliklerin katıldığı

Regensburg Dieti gözdağının ciddiliğini anlamayı istemedi. Bu nedenle Charles Temmuzda kendileri ile özel görüşmelere başladığı Protestanlara dönmek zorunda kaldı. Liganın üyelerinin Türk tehlikesinin gerçekliğini kabul etmeleri ve imparatordan yalnızca resmi olmayan bir söz karşılığında yardım teklif etmeye hazır olmaları henüz anlayışlı ve saygılı tutumlarını gösteren bir olgudur; ama ayrıca sözüne bağlı kalmış olması da Charles'a güven kazandıran bir tutumdur. Sonuçta Charles adam ve para için Augsburg diet-kararından vazgeçti.[2] Nürnberg Dinsel Ateşkesi İmparatorlukta barış duyurusunda bulundu, İmparatorluk Kamarasının önünde bekleyen davaları askıya aldı, ve varolan Protestan topraklar için Genel Konseyin toplanmasına dek hoşgörüye izin verdi.

Ama sonunda bu ödünlerin verilmesinin gereksiz olduğu açığa çıktı. Ağustos'ta Süleyman'ın ordularının Avusturya sınırı yakınlarındaki küçük Macar kasabası Güns'e ulaşmalarına karşın, orada onun küçük garnizonunun umutsuz ama inanılmaz savunması tarafından üç hafta boyunca durduruldular. İmparatorun kendisinin 80.000 askerden oluşan bir kuvvetle yaklaşmakta olduğunu, yazın neredeyse bittiğini ve doğuda bulunması gerektiğini düşünen sultan bu seferden de vazgeçti ve bir kez daha Macaristan'dan çekildi. Charles'ın muhteşem donanımı hiçbir zaman eylem görmedi. Bu nedenle alaya alınması hiç kuşkusuz doğru değildi, ama kendini çarpışmada öne çıkarma şansını bir kez daha yitirmiş olmaktan büyük bir çöküntü duygusu yaşadı. 1533 Haziranında Macaristan üzerine geçici bir tükenmişlik barışı çöktü, Zapolyai Türk koruması altında ülkenin büyük bölümünü denetlerken bu arada Ferdinand kuzey ve batıdaki tutunma noktalarına sarılmayı sürdürdü. Charles çok az şey başarmış olarak Almanya'dan ayrıldı. Papanın Fransa'ya geçici sığınması, egemenlik alanlarının başka bölümlerinde bulunması için ivedi istemler, ve herşeyden önce parasızlık onu bir kez daha Lutheranları rahat bırakmaya zorladı. Şimdilik bölünmeyi gidermenin bir aracı olarak yalnızca Genel Konsey vardı, ve İtalya'daki konumunu sağlamlaştırırken ve Türkü Akdeniz'de karşılamaya hazırlanırken, zamanlı zamansız meclisini VII. Clement'in üzerine itmeyi sürdürdü.

Charles'ın Almanya'yı ziyaret etmeyi isteyecek duruma gelmesinden önce geçen dokuz yıl böylece Protestanlara ondan yararlanmada hiç gecikmedikleri ikinci bir soluklanma fırsatı kazandırdı. 1520'lerin genişlemesi kendiliğinden ve patlayıcı olmuştu; Schmalkalden Ligasının bir çekim özeği ve bir denetim aracı olarak davranmasıyla 1530'ların toprak açısından daha da etkileyici olan genişlemesi daha politik ve daha bilinçliydi. 1532-6 yıllarında Lutheranizm bir kez daha önündeki herşeyi sürüklüyor göründü. Zwingli'nin 1531'deki ölümü rahatsız edici bir çekişmeyi ortadan kaldırmıştı; Zürih'in yenilmesi kentin İsviçre ve

[2]S. A. Fischer-Galati, "Ottoman Imperialism and the Religious Peace of Nuremberg," *Archiv für Reformationsgeschichte*, 1956, ss. 160 vs.

güney Almanya'daki genişleme politikasını sonlandırdı; Yukarı Alman bölgeleri zorunlu olarak Wittenberg'e döndüler. Liga Augsburg İtirafını öğretisel temeli olarak kabul etmişti, ve bu hem ılımlı hem de bulanık olduğu için daha kırılgan ruhların bir bölümü için bile kabul edilebilir çıktı. Günün politikasının arkasında, yeni üyelerin (çoğunlukla kentler) sürekli eklenmesinin arkasında, tanrıbilimciler görüşmelere ve kavgalara gömülmüşlerdi. Son olarak, Bucer'in evangelikal saflarda birliği ortaya çıkarmak için aralıksız çabaları 1536 Wittenberg Uyuşmasında başarılı oldu ve buna göre Güney Almanlar Luther'in özellikle eukharist açısından kendi konumu üzerindeki kararlı tutumunu pratik olarak kabul ettiler. Bu yıllarda Luther değişiyordu. Hiçbir zaman tam olarak insanların en kolayı olmamıştı; olmuş olsaydı, bir Reformasyon olmazdı. Ama yıllar ilerledikçe, başarı ve kendisine karşın izleyicileri tarafından yükseltildiği papalık-benzeri konum onu daha beklenmedik ve daha saldırgan bir inakçı yaptı; gençliğinin tinsel inceliklerinin bir bölümü büyük ölçüde küstahlığa ve huysuz hoşgörüsüzlüğe benzeyen birşeye kabalaştı. Hiçbir zaman büyük olmaktan daha azı değildi—gürleyen, koşuşturan bir dev—, ama giderek artan bir biçimde karşıtlarına düşmanları olarak ve dostlarına öğrencileri olarak davranma eğilimine girdi. Sürekli tartışma havası doğal olarak incelikli olmayan bir kalemi daha da acılaştırdı. Gene de, büyümekte olan belli huysuzluklarına karşın, düşüncesi yaratıcı gücünü ve kişiliği manyetik çekimini sürdürdü. Çok genişlemiş olmasına karşın, Reformasyon henüz özsel olarak Martin Luther ile özdeşleştiriliyordu.

1531 sonlarında Schmalkalden Ligası gerekli olduğunda para ve silahlı kuvvetler sağlamaya elverişli bir örgütlenme kazandı. Devindirici tini Saksonya'nın temkinli elektörü—1532'de hem ağırkanlılığında hem de gospele gerçek bir adanmışlıkta büyük ölçüde benzediği babası John'un ardılı olan John Frederick—olmaktan çok Hesse'nin enerjik bölge-kontu idi. Kişiliğinde politik hırsın ve dinsel kanının onu gerçekten güdenin hangisi olduğunun ancak tahmin edilebileceği bir yolda içiçe geçtiği Hesseli Philip yeni üyelerin kabulünü büyük bir istekle destekledi, üstelik Liganın genişlememesinin Nürnberg anlaşmasının bir koşulu olmasına karşın. Bunların çoğu kuzeyde idiler, ama 1534'te Liga güney-Alman dükalığı Württemberg'de çok çarpıcı bir başarı kazandı. 1520'den bu yana o önemli toprak Avusturyalı bir vali tarafından yönetiliyordu. Dükü Ulrich bir şövalyeyi karısına sahip olabilmek için öldürmüş ve başı hem yasa ile hem de kendi düzeni ile derde girmiş, Swabia Ligası[3] tarafından sürgüne gönderilmişti. Lutheranizme erken bir zamanda ve heyecanla dönen biri olması olgusu o öyküde hiçbir rol oynamamış olsa da şimdi önem kazandı. Çünkü Ulrich geri dönüşü için entrika kurmaktan hiçbir zaman vazgeçmemişti; ve yokluğu, Avus-

[3]Swabia Ligası için bkz. yukarıda, s. 21.

turya işgalinin de yardımıyla, dükalık halkının gözünde onu çok nefret edilen bir tirandan romantik bir düşe çevirmişti. 1534'te Hesseli Philip Württemberg davasını Protestan gücün bir gösterisi olarak kullanmaya karar verdi. I. Francis'e küçük bir kontluğu bırakarak güçlü bir ordu donatmak için kullanmak üzere Fransız parası elde etti, ve Ulrich'in yeniden koltuğuna oturtulması çocuk oyunuydu. Dinsel bölünme tarafından karıştırılan Swabia Ligası bir yana çekildi, ve sonuçta 1536'da giderek biçimsel olarak da varolmaya son verdi. 1534 Haziranındaki Kadan barışında Ferdinand olup bittiyi kabul etti ve ayrıca bir kez daha İmparatorluk Kamarasının Schmalkalden Ligasına karşı etkinliklerini askıya almayı da kabul etti.

Wüttenberg sorunu Habsburg'un saygınlığına korkutucu bir vuruştu ve imparator ve kardeşi tarafından tuhaf bir tam boyuneğme havası ile karşılandı. Kabul edileceği gibi, bu konuda yapabilecekleri çok az şey vardı, çünkü Münih'te Protestan Ulrich'in yerine Katolik oğlu Christopher'i başa geçirme umutlarının olmuş olmasına karşın Bavyera da dükalıkta Avusturya denetiminin sona ermesini sıcak karşılamıştı. Gene de, Habsburglar kamu önünde küçük düşürülmüş ve kendi Avusturya ve Swabia toprakları arasına kapatılacak Lutheran bir bölgenin kurulmasına izin vermişlerdi. Kadan gerçekte Almanya'daki imparatorluk hükümetine yönelik son girişimin sonunu gösterdi, gerçi İmparatorluk Kamarası davalar açmayı ve Kilise topraklarına el koyanlara saldırmayı sürdürmüş olsa da; Protestanlar mahkemenin partizan bir kurum olduğunu ileri sürerek onu görmezden gelmeyi istedilerse de, zaman zaman daha sonraki altı yılda yapılan birçok görüşmede eylemlerini yakınma konusu yapmayı sürdürdüler. Ferdinand'ın antlaşma yoluyla elde ettiği tek şey Sakson seçmen prensin biçimsel olarak onu Romalıların kralı olarak tanıması idi. Olağan uygulamaya aykırı olarak, pozitif hanedan çıkarları imparatorluk ünvanı üzerindeki sürekli bir Habsburg ipoteğinin olanaklarına kurban edildi.

Württemberg hemen reformdan geçirildi; bu biraz tuhaf bir sonuç yarattı, çünkü kentin durumu Lutheran ve Zwinglian yayılmalar arasındaki bir çatışmayı kesinleştiriyordu. Böylece kuzey yarı Wittenberg'e bakan Erhard Schnepfen'e bağlanırken, güney ise Zürih ile uzlaşan Ambrosius Blaurer'e düştü. Sonuçtaki sürtüşme sonu gelmeyen eukharistik tartışmayı bir çözüme bağlamaya yönelik çeşitli girişimlere götürdü; sonunda, John Brenz'de değişkiye uğramış bir Lutheranizmi getiren ve böylece bu dikkati dağıtıcı ayrıntıların giderilmesine katkıda bulunan bir başka önder doğdu. Christopher 1550'de Ulrich'in ardılı olduğu zaman, dükalık değil ama dükün kendisi dinleri değiştirdi; aslında, Württemberg Karşı-Reformasyondan sağ çıktı ve o günden bu yana ağırlıklı olarak Lutheran bir alandır. Bölge-kontunun yürekli eylemi umutla beklediği meyveyi getirdi; tüm Almanya üzerinde kentler ve

topraklar Reformasyonu getirmek ve Schmalkalden Ligasına katılmak üzere hiç beklemeden işe giriştiler, ama Nürnberg Barışının koşullarının yeni katılanları koruyup korumadığı çok kuşkuluydu. Gene de şimdilik yeni dinin ilerlemesini durduracak hiç bir şey ve hiç bir kimse yoktu, ve alçakgönüllü bir savunma bağlaşması olarak başlamış olan şey adım adım Avrupa çapında önemi olan ve Avrupa politikaları olan bir güce dönüştü. 1534'te Liga, Hesseli Philip yoluyla, Fransa ile iş görmüştü; 1536'da gözle görülür bir birim olarak İngiltere kralı VIII. Henry ile görüşmeler yapıyor ve İskandinavya'nın politikasında rolünü oynuyordu. 1535'te Münster gök krallığını bastırmadaki etkinlikleri de gerçek karakterini yansıttı. Schmalkalden Ligası Almanya'nın parçalanmasına belli bir düzen getirilmesini sağlayan Swabia Ligası gibi daha erken birleşmelerden açıkça birşeyler kalıt almıştı. Ama eski ligalar imparatorluk onayını alıyor ve olduğu kadarıyla özeksel denetimin araçları olarak davranıyorlardı; yeni liga bir parçalanma aletinden başka birşey olamadı.

Lutheran Reformasyon topraklar arasında, ve yetkeler için daha kaygı verici olarak bir de şimdiye dek resmi renklerini değiştirmemiş olan toprakların halkları arasında yayılmasını böyle sürdürürken, bir Kilise olarak iç örgütlenmesinde de ilerleme yaptı. Piskoposların yerinin rahipler ve kilise-dışı memurlar arasındaki işbirliği üzerine kurulu disiplin örgenleri tarafından alınması sürdü. Kentlerde din adamlarından birini, kasaba konseyine karşı sorumluluk ile, geri kalanlar üzerinde gözetimci olarak atamak olağan bir uygulamaydı. Ülkelerde, Sakson Teftişi genel olarak kabul edilen modeldi. 1532'den sonra, şimdi o bölgesel Kilisenin yönetiminde Luther'in baş yardımcısı Justus Jonas (1493-1555) tarafından yerine getirilen bir başka teftiş daha yakından denetim için gereksinimi ortaya çıkarınca, Saksonya'nın kendisi daha öte bir yeniden- örgütlenmeden geçti. İş tanrıbilimciler tarafından planlandı, ama yürütülmesi hiç kuşkusuz bütünüyle elektörün işbirliğine bağımlıydı. Reformcular kilise-bölgelerini nüfustaki değişimlere uyacak bir yolda yeniden örgütlediler, kilise gelirlerine el koydular, ve parayı rahiplerin geçimi, yoksullara yardım ve okullara destek gibi karakteristik olarak evangelikal kullanımlara ayırdılar. Kilise mahkemeleri sorunu da çözüldü. Evlilik ile ilgili davaların—eş değişle, büyük ölçüde kilise-dışının ahlakının gözetiminin—bu durumda üst-gözetimci denilen bir dinsel denetçi tarafından güçlendirilen sivil mahkemelere bırakılması daha önceden bir karara bağlanmıştı. Şimdi eski kilise yargı işlerinin başlıca aleti olan piskoposluk meclis mahkemeleri Lutheran durum için yeniden elden geçirildi ve süreç 1542'de tamamlandı. O sıralarda Saksonya'da halkın tinsel ve ahlaksal iyiliğini gözetmek, öğreti ve tapınma biçimdeşliğini sağlamak ve genellikle dünyasal hükümetin kilise kolu olarak davranmak üzere her biri iki kilise-dışı tüzeci ve iki tanrıbilimciden oluşan

üç mahkeme bulunuyordu. Model, prensin özenci üzerine dayanan belli değişkiler ile, tüm başka Lutheran bölgelerde benimsendi; giderek 1526'da daha demokratik bir dizge getirmiş olan Hesse bile, Zwingli'nin ölümünden ve Anabaptizmin bastırılmasından sonra, tüm Protestan topluluklarda Luther'in üstünlüğünün 1530'ları damgalayan genel sağlamlaştırılması ile bir çizgiye girdi. Gerçekte, yaşamı sırasında Luther'in kişiliği birleşik bir önderlik sağlamak için herhangi bir örgütten daha çoğunu yaptı, ve tinin sorunlarını dünyasal uğraşlardan özgür tutmak için yorulmak bilmez ve kararlı çabaları devletin dini denetlemesine izin veren bir dizgenin en kötü özelliklerinin değiştirilmesine yardım etti. Ama Luther sonsuza dek yaşayamazdı; ve her ne olursa olsun, hem Kiliseyi yapısında ve tavırlarında reformdan geçirmek için—aslında herşeyi başlatan etmen bu konudaki istem olmuştu—, hem de Protestanlığın anarşi demek olduğu suçlamasının önüne geçmek için birşeylerin yapılması gerekiyordu. 1542'de Lutheran Kiliseler etkili olarak ve yeterli olarak bölgesel bir temelde örgütlendiler, ve bu olgunun kendisi bölünmenin sürekli olacağının bir anlatımıydı.

Bunlar hiç kuşkusuz bir ölçüde imparatorun bu yıllar boyunca Almanlara karşı görevine uygun görmeyi başardığı ilgisizliğin meyveleri idiler. Ama bu gözardı ediş tembellikten doğmadı. Charles Almanya'yı 1532'de Nürnberg anlaşmasından ve Türk seferinin suya düşmesinden hemen sonra terk etmişti; Viyana içinden geçerek—coşkulu bir kabul ile karşılanan ilk ziyareti—İtalya'ya ulaştı, VII. Clement ile işbirliği kurmaya çalıştı, ve yeniden İspanya'ya doğru yola düştü. O yarımadada işler yerleşik ve barışçıl bir durumda olsalar da, Charles uzun süre bulunmayışının kırgınlığa neden olduğunu ve 1521'in zorlu günlerinin yeniden yaşanabileceğini çok iyi biliyordu; yapacağı tek şey Alman sorununu kendi başına bırakmak ve üstenimlerinin başka bir bölümüne dönmekti. Her ne olursa olsun, sorunlar yakınlarda Akdeniz'de daha ciddi boyutlara yükselmişti. Tunus yakınlarında La Goletta'da yerleşmiş Berber korsanları çoktandır en hafifinden bir dert, tecim için ve ulaşım için gerçek bir yıkım olmuştu. Onlara karşı zaman zaman baskınlar hiçbir zaman onları bir süre için uzak tutmaktan daha iyi sonuç vermemişti, ve 1530 sıralarında önderleri Hayreddin Barbaros'un altında batı Akdeniz'de gerçek bir denizcilik gücünü temsil etmeye başladılar. Barbaros 1529'dan önce Cezayir'i denetimi altında tutuyordu ve 1534'te Tunus'u ele geçirdi. 1532'de Osmanlı İmparatorluğunun atanmış amirali oldu: Bundan böyle salt bir korsan değil ama yirmi yıl içinde doğu Akdeniz'de başat olan bir gücün donanma komutanıydı. 1534'te her zaman olduğu gibi yalnızca Habsburgları küçük düşürmekle ilgilenen I. Francis onunla bir anlaşma yaptı. Korsan şefin karakter değiştirmesi gibi birşey söz konusu değildi; korsanlık etkinlikleri kesintisiz olarak sürdü. Bunlar imparatorun bakış açısından şimdi yalnızca egemenlik

alanlarının gönencine genel bir gözdağını değil, ama öylesine tutkuyla püskürtmeye çalıştığı o yükselen Osmanlı saldırganlığının önemli bir yanını temsil ediyorlardı.

Sorunlar 1534 yazında Barbaros İtalya'nın Adriyatik kıyısına büyük ve yokedici bir baskın düzenlediği zaman doruğa ulaştı. Papa VII. Clement bile ölçüsüz bir korkuya kapıldı, öyle şeytanların Valois bağlaşıkları ile birlikte oynayarak İspanyol egemenliğinden özgürlüğü aramış olmasının akıllıca olup olmadığını merak etmeye başladı ve Charles'ın bir haçlı seferi için çağrısına kendi zayıf düdüğünü ekledi. 1535'te imparator başlıca İspanyol olmak üzere tüm egemenlik alanlarından adamlar kapsayan büyük ve muhteşem bir askeri gücün başında denizi geçti. Parlak bir seferde hem La Goletta'yı hem de Tunus'u ele geçirdi, korsanların üslerini yok etti ve Barbaros'u Konstantinopolis'te sığınma aramak zorunda bıraktı. La Goletta'ya sürekli bir garnizon yerleştirmesine karşın, utku ilk göründüğünden çok daha az tamdı. Korsan baskınları neredeyse hiç zaman yitirmeden yeniden başladı: Böyle düşmanlar tekil bir üsten yoksun bırakılarak yokedilemez çünkü pekala bir başkasına geçebilirler. Ama Charles'ın utkusu gene de yeterince gerçekti. Sonunda kendini çarpışmada tanıtlamıştı, gerçek bir haçlı seferinin önderi idi, çünkü Avrupa'nın prenslerinden geri kalanların yaptığı gibi Hıristiyanlar ile değil ama Hıristiyanlığın düşmanının kendisi ile dövüşmüştü. Bütün öykünün çevresinde şövalyeye özgü romantik bir olanaksızlık havası taşıması olgusunun bile, ve Türk deniz gücünün hızla yeniden dirilişinin bile başarıya gölge düşürmemesi gerekir. Kılgısal terimlerde, kendi yararları vardı. Charles Avrupa'ya geri döndüğünde bundan böyle Almanya'da acıklı bir başarısızlığı yaşamış olan insan değil, ama görünürde yenilmez olanı yenmiş şövalye ve kahraman idi. Bir kez daha bir Genel Konsey toplayarak Hıristiyanlığa barış getirme sorusuna döndüğü zaman, bunu yeni bir yetke ağırlığı ile yaptı. Sanki durum da en sonunda ondan yana dönmüş görünüyordu.

2. Bir Çözüm İçin Arayış

VII. Clement 1534 Eylülünde öldü. Bu olayın ve kendisinin özel ardılının seçiminin Avrupa politikalarında dikkate değer yankılar yaratmış olması papalığın sürmekte olan öneminin (Reformasyonun fırtınalarında fazla kolayca gözardı edilen bir olay) yararlı bir anımsatıcısıdır. III. Paul adını alan Alexander Farnese (1468-1549) yükselişinin zamanında altmış altı yaşındaydı ve kırk bir yıl boyunca kardinallik yapmıştı. Seçimini bir ölçüde seçkinliğine ve ününe, bir ölçüde önceli tarafından yeğlenmesine, ama hiç de küçük olmayan bir ölçüde de ileri yaşına ve ortalama sağlığına borçluydu: Hiç kimse çok yaşayacağını düşünmüyor-

du.[4] Gerçekte Kutsal Koltuğu on beş çalışkan yıl boyunca doldurdu ve kendisinin kardinalliğe yükselttiği çok sayıda insanı uğurladı. Bütününde, hep hayıflayan ama kendisi seyrek olarak hayıflanan Clement'ten çok daha dişli bir insandı; dikbaşlı, uyanık bir görüşmeci, ne düşündüğünü bilen ve papalığa yeniden hem saygı hem de amaç kazandırmaya yeterli karakterde bir insandı. Kendi açısından Roma'nın reformdan geçmemiş Kilisesine karşı evrensel yakınmaların haklılığını kabul etti ve daha başından oldukça dikenli kaktüsleri ele almaya hazır olduğunu tanıtladı.[5] Açıkça bildirilmiş ve ağır basan amacı Türklere karşı birleşik bir Hıristiyan cephenin yaratılması olduğu için Charles ile pekçok ortak noktası vardı. Bu hedef için, Kiliseye barış getirmeyi isteyen III. Paul bir Genel Konseyin yaratılması görüşünü kabul etti; VII. Clement'in tersine, bu sorunu geçiştirmedi, ama Clement gibi Konseyin hiçbir yolda papalık üstünlüğüne gözdağı vermemesi konusunda kararlı kaldı.

Paul ayrıca imparator ve Fransa kralı arasında kalıcı bir barış kurmayı da umut etti, ama Valois hırsı ve sorumsuzluğu nedeniyle bunda düşkırıklığına uğradı. Sonuçta, kendi barış politikası zorunlu olarak yarışan güçler arasında bir yansızlık politikası oldu—V. Charles'ı çok kızdırma pahasına: Fransa Konstantinopolis'teki ortak düşmanın elini tuttuğu için, papalığın yansızlığı tuhaf bir biçimde imparatora Hıristiyanlığa ihanet gibi göründü. Ama III. Paul'ün dünyasal kavgaların üzerinde durma konusundaki dikbaşlı kararlılığının onu sık sık imparator ile anlaşmazlıklara düşürmesine karşın, daha az yüksek iki olgunun sonuçlarından kaçınamadı. Charles İtalya'ya egemen olmayı sürdürdü, ve hiçbir papa 1527'nin anılarını yeniden diriltmeksizin uzun bir süre için onunla geçimsizlik içinde kalamadı. Ve ikinci olarak, Paul'ün Akhilles topuğu aile bağlılığı idi. Daha önce hiçbir papa nepotizmi bu sert ve genellikle duygusuz yaşlı adamdan daha acımasızca uygulamadı. Sözde yeğeni Pier-Luigi Farnese'ye ve bir akrabalar ordusuna toprak ve varsıllıklar kazandırdı. Bu durum prensler arasındaki arabulucuyu İtalyan toprağından kırpıntılar uğruna dolaplar çeviren birine indirgedi, onu sık sık İspanya'ya boyun eğmek zorunda bıraktı, ve moral saygınlığını yıkıcı bir biçimde azalttı. Papalığın çıkarları ve Kilise arasında ayrım yapma, ya da ikinciyi birincinin önüne koyma konusunda III. Paul yüzyılın başka papalarından daha istekli değildi; ve o çıkarları kendi ailesinin çıkarları ile karıştırmada başka her papanın önündeydi.

Gene de, yeni papanın bir Konsey toplamayı düşünme konusundaki istekliliği Avrupa sahnesini dönüştürdü ve Katolikler ve Protestanlar ara-

[4]Bir keresinde bir öğrencimin dediği gibi: "Ortaçağ papaları her zaman yaşlılık çağlarında seçilirlerdi; öyleyse hiçbir zaman bir hanedan başlatma şansları yoktu." III. Paul gençliğinde elinden gelenin en iyisini yapmışu.

[5]Bir reformcu olarak III. Paul için bkz. aşağıda ss. 147 vs.

sındaki açmazı sonlandırmak için bir şans sunuyor göründü. Özellikle Protestanlar ilerlemeyi sürdürdükleri ve silahlı bir liga oluşturdukları için, çıkmaza giren durum din savaşını tehlikeli bir biçimde yakına getirdi. Paul papalığına iyi bilinen birçok reformcuyu kardinaller yaparak ve bir Genel Konsey için beklentilerin ne durumda olduğunu anlayabilmek için Avrupa'da çeşitli yerlere elçiler göndererek başladı. İngiltere'den bir geri çevrilme ve Fransa'dan belirgin bir soğukluk ile karşılaştı; ama en önemli elçilik Almanya'ya giden Pietro Paolo Vergerio'nun elçiliği idi. Ferdinand istekliydi: Yalnızca barışın yeniden kurulması için umutlu olmakla kalmadı, ama bir Konsey için gereksinimin altını çizerek biraz patavatsız bir yolda kendi egemenlik alanlarındaki din adamlarının yetersizliklerini vurguladı ve bunun göze çarpan bir günah ile lekelenmemiş tek bir günah çıkarıcı papaz bulmayı bile güçleştirdiğini söyledi. Ne yazık ki hiç kimseden olumlu bir karşılık gelmedi. Lutheranlar tam güvensizliklerini gizlemediler: Yineleyerek bir papalık Konseyine katılamayacaklarını ve kendilerine başka birşeyin teklif edilmediğini bildirdiler. Ama Bavyera düklerinin önderliğindeki Alman Katolikleri bile Vergerio'nun önerileri ile ilgilenmeyi reddettiler; onlar da Alman Ulusunun bir Konseyinin toplanmasını, ve dinlerini desteklemenin onları imparatorlarını desteklemeye zorlayacağı bir durumdan kaçınmayı istiyorlardı. Böylece tüm yanlar tarafından çok sık ve çok düşüncesizce başvurulan Genel Konseyin yalnızca onun kendi imparatorluk politikası ve konumu ile çok iyi bağdaştığını gören V. Charles için ciddi bir anlam taşıdığı açığa çıktı.

Her ne olursa olsun, Paul daha bu başlangıçların arkasını getiremeden 1529'dan bu yana uykuda olan Habsburg-Valois çatışmasının bir yenilenişi beklentiler üzerine gölge düşürdü. 1535 Kasımında Milano'nun imparatorluk kukla-dükü ola Francesco Sforza öldü, ve kendi kafasında dükalık üzerindeki hak istemini hiçbir zaman terk etmemiş olan I. Francis hemen sözde hakkını istedi. Konum Fransızların ilk olarak İtalya'yı istila etmeye başladıkları büyük günlerden bu yana değişmişti; geleneksel olarak Fransız yanlısı ve Milano'ya bir giriş kapısı olan Savoy 1529 sonrasında imparatorluk bağıntısı içine çekilmişti ve bu nedenle bu kez yolun temizlenmesi gerekiyordu. Savoy dükü (dükalık Piedmont'u kapsıyordu) daha şimdiden saldırgan Bern kenti ile savaşa girişmişti. Bu kent görünürde Cenevre'deki Reformasyonu desteklemek için, ama Rhône vadisine ulaşan kendi tecim yolları ile de oldukça ilgilenerek, 1536 başlarında Vaud bölgesini istila etti ve onu büyüyen topraklarına kattı. Resmi bir *casus belli* aramak için sıkıntıya bile girmeksizin, Francis işe karıştı; ama 1536 Martında Fransız askerleri tüm Savoy'u ve Piedmont'u istila ederek Valois'nın İtalyan sahnesine geri dönüşünün duyurusunu yaptılar.

O sıralar kendi Napoli krallığında işleri yoluna koymakla ilgilenen

Charles meydan okumayı kabul etmek zorunda kaldı; aslında, tutulmayan sözlere duyduğu öfke içinde sorunu rakibi ile kişisel dövüş yoluyla çözüme bağlamayı teklif etti ve ciddiyetle takındığı bu Don Kişot tavrı Avrupa'yı eğlendirmekten çok şaşkınlığa düşürdü. Bir başlangıç olarak papaya güvenlik sağlamak için yola çıktı. Nisanda Roma'ya ulaştı ve orada dostane bir konakta ve III. Paul ile pek dostane olmayan görüşmelerde üç ayını harcadı. Elinden gelen hiçbirşey papayı resmi yansızlığından vazgeçmeye götüremedi, üstelik Charles'ın bu kritik noktada Paul'ün Farnese gücünü papalık devletlerinin kuzeyine doğru genişletmek için çapraşık girişimleri karşısında üstünlüğü elinde tutmasına karşın. Bununla birlikte, papa ve imparator Genel Konsey üzerinde anlaştılar, ve Haziranda Paul en sonunda onun 1537 Mayısında Mantua'da toplanması buyruğunu çıkardı. Mantua'nın seçilmesinin nedeni Konseyin sürekli problemlerinden birini, toplanma yeri problemini çözebilecek olmasıydı. Almanlar her zaman tüm Konseylerin Almanya'da toplanması gerektiğini söylüyorlardı, ve Ferdinand bu görüşü destekledi. Papa İtalya'nın dışında bir buluşma yeri düşünmüyordu. Mantua bir İtalyan kenti olmasına karşın bağımsızdı ve—bir umut sorunu olarak—bir uzlaşma noktası olarak görülmesine yetecek kadar Alp geçitlerine yakındı.

Bununla birlikte ondan hiçbirşey çıkmadı. Savaş Charles için kötü gitti; görünürde Bourbon'un 1523'teki başarısızlığından hiçbirşey öğrenmemiş olarak, bir kez daha güney Fransa'yı istila etme girişiminde bulundu ve sonuç rezalet oldu. Picardy'ye küçük bir akının sonucu daha iyi değildi, ve bu arada 1537 baharında Fransızlar tarafından Hollanda'nın karşı-istilası oldukça başarılı oldu; naibe, Macaristanlı Mary, umutsuzluk içindeydi, hazinesi boştu ve Fransızlar Hesdin'i istila ediyor ve Artois'ya doğru ilerliyorlardı. Fransız kralının Türk bağlaşıkları da donanmaları bir kez daha İtalya'nın doğu kıyılarına indiği zaman duruma karıştılar. Venedik şimdi Konstantinopolis'teki ayrıcalıklı konumunun yitip gitmekte olduğunu gösteren olağandışı bir bağlaşma ile papaya ve imparatora katıldı; ama 1538 Eylülünde bağlaşık donanmalar Preveze çarpışmasında Hayreddin Barbaros tarafından yenilgiye uğratılınca bu adımdan pişmanlık duymaya başladı. İmparatorluk amirali Andrea Doria kendinde önemsiz bir terslik olan ama ciddi sonuçlar getiren bir olay için kabahatin büyük payını üzerine aldı; gemilerini zarar görmeden kurtarmaya kararlı olarak ve (bir Cenovalı olmakla) Venedik için duyduğu güvensizlikle, dövüşü bağlaşık kuvvetlerin yarısına bırakarak çekildi. Preveze Charles'ın Tunus utkusunu geri aldı, Barbaros'un ününü yeniden diriltti, ve doğu Akdeniz'i Türk donanması için sağlama bağladı—sonunda Lepanto/İnebahtı çarpışması (1571) kararı geri çevirinceye dek.

Daha Preveze çarpışmasından önce, Charles Fransa ile savaşı dur-

durmaya karar vermişti. III. Paul hevesle arabulucu olarak davrandı, ve 1538 Mayıs-Haziranında iki tekerk Nice'de on yıllık bir ateşkes anlaşması imzaladı. Buna göre Savoy Francis'e kaldı ve Charles Milano'nun doğrudan denetimini üstlendi. Nice ayrıca şimdilik Genel Konseyin terk edilmesi konusunu da kökten bir çözüme bağladı. 1537'de Fransız baskısı papayı Vicenza Konseyini ertelemek için saydam bir bahane kullanmaya zorlamıştı: Mantua dükü toplanan babalar için yeterli bir koruma sağlayamayacak olmaktan üzüntü duyuyordu. Konsey orada 1538 Nisanında edimsel olarak açıldığı zaman yalnızca birkaç İtalyan piskopos katıldı, ve Paul fiyaskoyu onu yeniden erteleyerek çözdü—bu kez *ad beneplacitum papae,* tarih olmaksızın. Reform yapacak bir Konsey öyle kolay kolay bulunamayacaktı. Nice'den hemen sonra, Francis ve Charles Aigues Mortes'da o çok reklamı yapılan konferanslardan birinde bir araya geldiler ve ahbaplık havalarından ötürü çeşitli türlerden inançsızlara karşı eylem üzerinde anlaştıklarına inanıldı: Türkler, Lutheranlar, VIII. Henry. Preveze tümü arasında en inançsız düşmana karşı herhangi bir eyleme geçilmesi beklentilerine bir nokta koydu, ama İngilizler ve Protestanlar daha sonra ele alınmak üzere bir yana bırakıldılar.

Protestanlar gerçekte 1536 başlarında imparatorun yenilenmiş saygınlığının ve papanın yenilenmiş gücünün onların bildiklerini okudukları bir dönemi sonlandırmasından bu yana bir dizi deneyim yaşamışlardı. Paul'ün Konseyi Mantua'ya çağırmasından sonra, Charles Protestan katılımı sağlamak için bir girişimde daha bulunmayı düşünmüştü, ama görev için yanlış adamı seçti. İmparatorluk vekil-şansölyesi Mathew Held yalnızca bölünmenin kararlı bir karşıtı ve dikbaşlı ve saygısız biri değildi; ayrıca İmparatorluk Kamarası tarafından Lutheran prenslere ve kentlere karşı yürütülen kampanyanın ünlü önderi olmuştu. 1536 Ekiminde Schmalkalden Ligası ile Konsey ve her zaman olduğu gibi Türklere karşı yardım konusunu görüşmek üzere gönderildiği zaman, kendisine verilen gizli yönergelerin bile çok ötelerine geçti ve Protestanları ikna etmek yerine, ilkin gözlerini korkutmaya ve sonra Katolik direnişi örgütlemeye çalıştı. Liganın önderleri huylarına göre tepki gösterdiler: Hesseli Philip ona açıkça kendisi ve papalık Konseyi hakkında ne düşündüğünü söylerken, Saksonyalı John Frederick sağgörülü davranarak onu ve papalık elçisini görmeyi kabul etmedi ve kendi konseyinin genel bir reddedişi iletmesini sağladı. Ferdinand Held'in izlediği yol konusunda kardeşine protestoda bulundu, ama Konseyde Protestanların bulunması şansı her durumda sıfırdı.

Bununla birlikte, Protestanlar şimdi ilk kez böyle bir Konseyin edimsel olarak toplanabilmesi olanağı ile ve buna göre kendi konumlarını hazırlama gereksinimi ile yüz yüze kaldılar. 1536 Wittenberg Anlaşması hiç olmazsa çeşitli görüş akışlarına usauygun bir birlik ölçüsü kazandır-

mıştı; Luther ve Bucer şimdilik Son Yemek üzerinde anlaşma içindeydiler, ve Melanchthon'un ılımlılık ve barış politikasının bir şansı var gibi görünüyordu. Prensler tanrıbilimcilerine bir inanç bildirimi üretmeleri yönergesini verdiler, ve Luther 1537 Schmalkalden Maddeleri ile yanıt verdi. Bunlar yalnızca tüm belirleyici önemdeki öğreti noktalarını yeniden ileri sürmekle kalmadılar, ama gospelin davasında direnişi, giderek imparatora karşı direnişi bile akladılar. Maddelerin resmi olarak kabul edilmemesine ve tüm görüşmelerden fazla önemli başka birşeyin çıkmamış olmasına karşın, Maddeler Protestan kamp içerisindeki barış kıpırtılarının Roma'daki düşman ile uzlaşmaya dek genişlemediğini ortaya koydular. Prensler Konseye çağrıyı reddettiler, ama bölünmeye kararlı bağlılıklarını böyle duyurmadan önce bile I. Francis'in karşıtlığı Konseyi bitirmiş ve görüşmelerini geçersiz kılmıştı. Held misyonunu terk etti ve onun yerine Nürnberg Katolik Ligasını (Charles, Ferdinand, Mainz ve Salzburg başpiskoposları, Bavyera ve Saksonya dükleri, ve iki Brunswickli) örgütledi ki, Schmalkalden Ligasına bir denge öğesi olarak amaçlanmış olmasına karşın, politik ve askeri bir olgu olmaktan uzaktı. Tüm yaptığı Almanya'nın bölünmesini doğrulamak oldu; hiçbir zaman varoluşunu çok isteksizce kabul eden imparatorun politikasında bir rol oynamadı.

Charles henüz savaşın kaçınılmazlığına ikna olmuş olmaktan uzaktı; onu kısıtlayan koşullardan bütünüyle ayrı olarak, sorunları kılıcın sınavına koymaya kendisi çok isteksizdi. Terslikler ve düşkırıklıkları hiçbir zaman bir kez kavradığı düşünce çizgisini terk etmesine neden olmamıştı, ve Augsburg'dan bu yana hiç kuşkusuz Protestanlar üzerindeki baskıya, ama savaşa dek varmayan baskıya dayalı görüşmeler yoluyla yeniden birlik politikasını savunmuştu. Bunda her zaman hem Alman Katoliklerinin Habsburg tutkularına direncinin hem de kendi Macar sorunlarının bilincinde olan Ferdinand tarafından kararlı olarak yüreklendirildi. Gene de Protestan bakış açısından durum 1538 sonbaharında karanlık görünüyordu. Nice ve Aigues Mortes görüşmeleri Charles'ı Fransız karabasanından kurtarmıştı; dahası, tüm bölünme yandaşlarına karşı büyük Katolik güçlerin çoktandır korkuyla beklenen bağlaşmasını duyurmuşlardı. Yaz aylarında Ferdinand en sonunda Grosswardein Antlaşmasında Zapolyai ile uzlaşmaya da varmıştı. Henüz evlenmemiş olan ve uzun yaşaması beklenmeyen *voyvoda* orada Romalıların kralının kendisinden sonra ardıl olmasını kabul etmişti; eğer—oldukça büyük bir 'eğer'—Türkler gözardı edilebilirse, sanki Habsburg'un Macaristan üzerindeki hak istemi çok geçmeden bir olgu olabilecekmiş gibi görünüyordu.

Her ne olursa olsun, antlaşma Almanya'nın kaygıları için zaman, insan ve para kurtardı. Protestanlığın ilerlemesi hiç kuşkusuz sürmüştü, ama Württemberg'in ele geçirilmesinden sonraki harika günlerde

olduğu gibi dirilik içinde ya da öylesine doyum verici bir yolda değil. Böylece ortodoks elektör Brandenburglu I. Joachim'in yerine 1535'te reformist oğlu II. Joachim geçmiş, ama yeni elektör Reformasyonu kendi egemenlik alanlarına getirmede gerçekten de çok temkinli olmuş ve Schmalkalden Ligası ile ilişkilerden kaçınmıştı. Daha kaygı verici bir yolda, Protestanlık 1533'ten 1537'deki idamına dek Lübeck valisi olan Jürgen Wullenwever'in kısa ve şiddete dayalı yönetimi sırasında burgher demokrasisinin ve ayaklanmasının bir silahı olarak kullanılmıştı. Wullenwever Reformasyonun enerjik bir güçlendirilmesini Danimarka ve Baltık üzerindeki emperyalist tutkular ile ve kuzey kasabalarında anti-aristokratik bir politika ile birleştirmişti. Başarısızlığa uğradı, ama Lutheran prensler hiçbir zaman Reformasyonun ve devrimin kolayca bağdaşabileceğini anımsatan herhangi birşeyi akıllarından bile geçiremediler. 1539'da Reformasyon Saksonya Dükü George'un ölümü ile son bir dikkate değer üstünlük daha kazandı.[6] Onda eski düzenin en dürüst ve açık savunucusu yitirildi, ve prensler arasındaki Katolik dava Bavyera düklerinin yamuk ellerine, Elektör Palatine'nin güvenilmez ellerine, ve Brunswick Dükü Henry'nin düşüncesiz ellerine düştü. Dük George'un ardılı iyi bir Protestan olan kardeşi Henry idi, ve dükalık halkı çok geçmeden yapay sınırın hemen ötesindeki Wittenberg'in dinine katılmalarını önlemiş olanın yalnızca eski dük olduğunu gösterdi. Gene de bu önemli güç artışı 1539'da Schmalkalden Ligasının rahatsız, konumunun belirsiz, savaşın yalnızca çok fazla olası olduğu olgusunu gizleyemedi. Protestanlar son hesaplaşmanın karşısına hazırlıksız çıkacak görünüyorlardı.

Bununla birlikte, bir kez daha dolaysız tehlike buharlaştı, çünkü V. Charles'ın egemenlik alanlarının daha başka kimi bölümleri niyetsiz olarak da olsa etkili olarak Reformasyonu kurtarmaya geldiler. Fransa ile barış yapılmış, Türkler durgun, Macar problemi görünürde çözüme yaklaşmış iken, birdenbire Hollanda'da sorun patlak verdi. 1539'da eski Ghent kentinde Flanders kontlarını çok sık rahatsız etmiş olan o halk ayaklanmalarının sonuncusu yer aldı. Charles'ın utku kazanmasına karşın, isyanın üstesinden gelmek için kişisel olan bulunması ve büyükçe bir ordu gerekli oldu.[7] Bu Nice kararlarını yürürlüğe koyacak bir zaman değildi. Ve Cleves dükalığında daha da ciddi bir gözdağı gelişti. Dük John'un 1539'da ölümü tahta annesinden Jülich ve Berg topraklarını da kalıt alan oğlu William'ı çıkarırken, bu arada bir yıl önce Egmontlu çocuksuz Charles'a ardıl olarak Guelders üzerindeki hak istemi o kontluğun Katmanları tarafından tanınmıştı. Böylece Clevesli William Habsburglar için yeterince tanıdık yöntemler yoluyla kuzey-batı Almanya'da, Aşağı Ren'in iki yakasında ve böylece imparatorun İtalyan ve güney

[6] İki Saksonyalı için bkz. aşağıda s. 192.

[7] Yukarıda, s. 34.

Alman iyeliklerini Hollanda ile bağlayan önemli yolun iki yanında güçlü bir devlet yaratmayı başarmıştı. Guelders'in kontu kaynakları kıt biri iken kontluk Burgundy kompleksi için sürekli bir sorun olmuştu: Şimdi, Cleves'in konumu ve kaynakları tarafından desteklenerek, büyük ve doğrudan bir gözdağını temsil ediyordu.

Ek olarak, Lutheran olmasa da, Cleves [ya da Kleve] ortodoks da değildi. 1532'den bu yana kendine özgü bir Kilise düzeni vardı ve bunda dük tinsel başkan olarak yönetimdeydi. Dük William bir Erasmuscu idi, ve dükalığın dini Roma ve Wittenberg arasında ortada duran reformcu bir uzlaşma dini idi. Anayasasında olduğu gibi orta yolculuğunda da VIII. Henry'nin İngiltere Kilisesine belli bir andırım gösteriyordu. Bu güçlü ve ayrılıkçı yeni devletin bulunuşunun kuzeydeki dinsel durum üzerinde doğrudan yankıları oldu ve politik durumu zorunlu olarak imparatorun zararına etkiledi. Cleves şimdi Ren'in kiliseye ait seçmenleri üzerinde baskı yaptı ve Roma'ya bağlılıklarından ötürü onlara gözdağı verdi. Dük ayrıca Guelders'in anti-Habsburg geleneklerini sürdürme konusunda da hiç duraksama göstermedi. Hemen Schmalkalden Ligası ile ilişkiler kurdu. Bunun önderlerinden biri olan Saksonya elektörü kendisinin kayınbiraderi idi; İngiltere'den—Nice ateşkesi tarafından gözdağı verilen ülkelerden biri—gelen destekleri sıcak karşıladı ve 1540 başlarında bir başka kızkardeşini, Anne'yi, VIII. Henry ile evlendirdi. 1539 boyunca Liga İngiltere ile görüşmeler yaptı. Thomas Cromwell, Clevesli William ve Schmalkalden Ligası tarafından desteklenen genel bir Protestan bağlaşma için beklentiler oldukça güçlendi. Gerçekte ise plan büyüdüğü gibi hızla çöktü. VIII. Henry dördüncü karısını itici bulur bulmaz ve aynı zamanda V. Charles ile zayıf ahbaplığı erken bozulma belirtileri gösteren Fransa ile bir anlaşma yoluyla kendini daha iyi koruyabileceğini anlar anlamaz, hem Cromwell'i hem de Protestanları terk etti. Sonunda Cleves'in tutkuları aşırı olduklarını gösterdiler; 1543'te dük imparator tarafından yenildi ve Guelders'i Habsburglara yitirdi. Ama Cromwell'in 1540 Haziranındaki düşüşüne dek Aşağı Ren çevresindeki durum V. Charles için Protestanlara karşı Nice'in önceden haber verdiği ve Liganın beklediği ciddi eylemi düşünemeyeceği denli belirsizdi.

Böylece 1539'da imparator bir kez daha ve son kez olmak üzere bir antlaşma yoluyla uzlaşma ve yeniden birleşme politikası üzerine karar verdi. Brandenburglu II. Joachim arabuluculuk teklif etti. Bu sırada Reformasyona bağlılığını açıkça göstermişti, ama ne Schmalkalden Ligasına katılacak ne de Wittenberg'in tinsel kılavuzluğunu kabul edecekti. Brandenburg büyük ılımlılık ile reformdan geçirildi ve elektör kendi denetimi altında bir tür ayrılıkçı Kilise kurma girişiminde bulundu. Görünüşte, burada başlıca kazancın prenslik gücüne gittiği öylesine açıktı ki, Joachim sık sık yalnızca dünyasal ve kişisel üstünlük arıyor olmakla

suçlanmıştır; bununla birlikte, denebilir ki bölünmeden içtenlikle rahatsız ve iki yandan birine sıkı sıkıya bağlanma konusunda içtenlikle isteksizdi. Arabuluculuğu iyi niyetliydi ve 1539'un başlarında acımasız Held'in yerine yeni ve daha uyumlu bir elçiyi, sürgündeki Lund başpiskoposu Wezalı John'u geçiren Charles tarafından öyle kabul edildi. Nisanda Lund Frankfurt Ara Döneminde (*Frankfurt Interim*) Protestanlar ile anlaşmaya vardı. Bir kez daha, son bir çözüm kabul edilebilir bir Genel Konseyin toplanmasına dek ertelendi, gerçi Mantua çağrılarına Protestan tepkiden sonra bu çıkmaz ayın son Çarşambasına eşit olsa da. Nice'de dile getirilen gözdağları kalktı; Nürnberg Ligası önemsizleştirildi ama dağıtılmadı; dinsel partiler arasında öğretisel güçlükleri çözecek bir formül bulma amacıyla araştırma tartışmalarının yapılması konusunda anlaşma yapıldı. Bu sözü verilmiş dinsel diyalog (*colloquy*) 1540 Haziranında Hagenau'da başladı, Worms'ta Kasıma ertelendi, ve sonunda beklenen çözüme imparatorun huzurunda varılabilmesi için 1541 Nisanında Regensburg'da toplantıya çağrılan Diete ötelendi. Papa bu süreci Almanya'daki papalık elçisi Giovanni Morone'nin Lund'a karşıtlığı tarafından çok arttırılan kaygılarla izledi. Gene de, yalnızca Regensburg'a bir elçilik göndererek imparatoru dinlemekle kalmadı, ama ayrıca Gasparo Contarini'de liberal sempatileri ile ünlü bir insanı seçti.

Ghent üzerindeki utkusundan (Şubat 1540) yeni dönen Charles Regensbur'a ulaştığında ona sunulan beklenmedik bir koz ile karşılaşmıştı. Protestanlar Luther'in tezlerin yayımlamasından bu yana yaşadıkları en kötü terslik ile karşı karşıya kalmışlardı. İmparatorluk gücünün ve papalık gelenceklerinin sağlayamadıklarını Hesseli Philip'in çapkınlığı çabucak başardı. Bölge-kontu hiçbir zaman kendini tutabilen ya da ahlaklı bir insan olmamıştı; aslında, Lutheranizme erkenden sarılmaya aşırı kösnül huylularda yaygın olan duyunç sızıları ve sık duyulan pişmanlık tarafından itilmişti. Dini bütünüyle içtendi, öylesine içten ki, uygun bir ironi ile düşüşüne götürdü. Karısına katlanamıyordu; kadınsız yapamıyordu; Tanrısal kayraya zina onu bir günahkâr durumunda tutarken erişemeyeceği kutsamada ulaşması gerekiyordu. Böylece ikilemini yeniden evlenerek çözmeyi istedi ve bu konuda yardım için Lutheran tanrıbilimcilere başvurdu. Boşanma söz konusu olmadığı ve ilk evliliği açıkça geçerli olduğu için (öyle ki VIII. Henry'nin çıkış yolu kapalıydı), Eski Ahit örneklerine gönderme yoluyla akladıkları bigamiyi öğütlediler. Görünürde gerçekten dertli bir ruha yardım ettiğine inanarak, Luther ona bir tür bağışıklık (*dispensation*) verdi ama bunun gizli tutulmasında diretti. 1540 Martında Philip reddedilmiş karısından ikinci bir kez evlenmek için onay elde etti, ama hiç kuşkusuz konu dünyadan gizlenemezdi. Yumuşakbaşlı tanrıbilimcilerden Melanchthon "utançtan ölecek gibiydi" ve Bucer şaşkınlık içinde kalmıştı; Luther iti-

raf mühründen (*seal of the confessional*) söz etti ve yadsıma yolu olarak "iyi güçlü yalanlar" (*"good strong lies"*) salık verdi. Söylemeye gerek yok ki, bunlar işlemedi. Katolik dünya kendini haklı gören terbiyesizlikten büyük sevince kapıldı; Reformasyonun dostları tam bir umutsuzluk içine düştüler. Skandalı böylesine ciddi kılan şey bigami olgusundan çok—bunun kendinde doğallıkla Lutheranizmin tüm tüze ve ahlakın çözülmesi anlamına geldiği suçlamasını yeniden diriltmeye hizmet etmesine karşın—, gerçeğin ortaya çıkmasından sonra başvurulan küçük düşürücü kıvırtmalar ve sakınmalar idi.

Skandalın kendisinden de ciddi olan şey Hesseli Philip'in politikası üzerindeki etkileri oldu. Kendisi için ne yazık ki, V. Charles'ın ceza yasasının 1532'de yürürlüğe koyulan ve bölge-kontu Philip tarafından kabul edilen 121'inci paragrafı ilk kez bigamiyi imparatorluk mahkemelerinde cezalandırılabilir bir suç yapmıştı; ceza ölümdü. Bölge-kontunun korkması için hiçbir neden eksik değildi: Eğer Charles kararlı ve eski bir düşman tarafından verilen böylesine olağanüstü bir açıktan yararlanmayacak olsaydı insandan daha çoğu ve becerikli olmaktan daha azı olurdu. Böylece Philip teslim olmanın ve imparatorluk bağışı için yalvarmanın dışında hiçbir umut görmedi. Charles onu tuzakta titremeye bıraktı—Haziran 1541'de bölge-kontu ile bir antlaşma yapmayı lütfedinceye dek ki, buna göre Schmalkalden Ligasının parlak yıldızı en sonunda Ferdinand'ı Romalıların kralı olarak kabul etti, Cleves bağlaşmasından ayrıldı, ve tüm sorunlarda imparatora boyun eğmeyi kabul etti. 1534-6 yıllarında Lutheranları dikkate değer utkularına götürmüş olan insan şimdi onların kamu saygınlıklarını ve savunma ligalarının birleşik amacını bozmanın aracıydı.

Philip'in teslim olmasının Regensburg Dietinden sonra gelmiş olmasına karşın, skandal ondan önce patlak verdi; görüşmeler başarısızlığa uğrayıncaya dek durumdan yararlanmak için hiçbir girişimde bulunmamış olması olgusu V. Charles'ın barışı yeniden kurulmuş görme isteğinin içtenliğini gösterir. Görüşmeler başlangıçta umut vericiydi. Charles kişi olarak görüşmeleri açtı ve katılanları bir barış tininde çalışmaya yüreklendirdi. Papalık elçisi Contarini usayatkın bir insan olarak ününe ve bir Erasmus reformcusu olarak eğitimine uygun davrandı.[8] Daha toplantı başlamadan önce, her iki yanda da ılımlı olanlar zemini hazırlamışlardı, ve anlaşma maddelerini düzenlemekle görevli komite hemen hemen yalnızca ılımlıları içeriyordu. Katolik yanda Köln şansölyesi John Gropper (1503-59) önderliği üstlendi. Gropper bir kilise avukatı olarak eğitilmiş olduğu için ancak bir süredir tanrıbilimci idi ve *Hıristiyan Öğreti İçin Elkitabı*'nı (*Enchiridion*) 1538'de yayımlamıştı. Yapıt ortodoksluğun açık ama uzlaştırıcı bir bildirimi idi ve reformcu eğilimleri nedeniyle yüzyılın sonlarına doğru papalık Yasaklanmış Kitaplar İndeksi'ne alına-

[8]Contarini üzerine, krş. aşağıda ss. 142 vs.

caktı.[9] Gropper Contarini'den kararlı bir destek görmüştü, ve bu arada karşı yanda Bucer ve Melanchthon da anlaşmazlık noktaları aramaktan çok içtenlikle ortak noktalar bulmayı istiyorlardı.

Sonuç, herkesi anlaşılabilir bir şaşkınlığa düşürecek bir yolda, aklanma öğretisinin, yalnızca düşme ve kayra tanrıbilimlerini değil ama Kilisenin doğasını ve güçlerini de ilgilendiren gerçekten dikenli problemlerden birinin ortaklaşa bir tanımıydı. Uyum bir formül (*duplex iustitia,* çifte aklanma) yoluyla başarıldı ki, değişik biçimlerde Contarini'ye ve Gropper'e yüklenmesine karşın, en sonunda Erasmus'un dinsel tartışmaya son katkısından, 1533'te yayımladığı *Hıristiyan Birliğin Onarılması*'ndan türetildi.[10] Giderek Eck ve Calvin bile formülde herhangi bir yanlışlık göremezlerken, Charles'ın dinsel bölünmenin bir sona geldiğini düşünmek için nedeni vardı. Ama başarım dikkate değer biricik başarım olduğunu da gösterdi, ve o bile Dietin dışında çok geçmeden reddedildi. Luther maddenin tehlikeli olduğunu düşünüyor, çünkü işler yoluyla aklanma için yol açık bırakılıyordu; Melanchthon'u terk etti. III. Paul ve özellikle ateşli Kardinal Carafa öğreti noktaları üzerine tüm ödünleri reddettiler; Contarini'yi terk ettiler. Barış için daha önceki tüm girişimler gibi, Regensburg tam bir başarısızlıkta sonlandı. Üzerinde anlaşmaya varılan tek madde ile ilgili birçok çözülmemiş problem dururken, papalığın üstünlük için hak istemi, bu çözümsüz problem başka herşeyi gölgede bıraktı. Diet-kararı (*recess*) bir kez daha kararı bir Genel Konseye göndermekten daha çoğunu yapamadı.

Bu diet-kararı 1541 Temmuzunda uluslararası durumun bir kez daha imparatora karşı dönmekte olduğu bir sırada çıktı. Zapolyai 1540 Temmuzunda ölmüştü, ama Grosswardein Antlaşması hiçbir zaman yürürlüğe girmedi. İmzalanmasından sonra bekar *voyvoda* evlenmiş, bütünüyle beklenmedik bir ardıla baba olarak şakayı taçlandırmıştı. Ölümünden sonra arkada bıraktığı hırslı dul Ferdinand'ın ardıllık istemine karşı çıkarak sultana baş vurdu. 1541'in başlarında Osmanlı orduları yoldaydı; Ağustos'ta Buda'yı aldılar ve yanaşma bir krallık sürdürme politikası yerini açık fetih ve işgale bıraktı. İzleyen savaş uzun ve aralıklı idi ve barış 1547'de geldi; doğrudan önemi olan nokta Charles için Türklere karşı yardımın yine Alman sorununun zor yoluyla bir çözüme bağlanmasından önce gelmesinin gerekli olmasıydı. En sonunda imparatoru

[9]Gropper'in kariyeri W. Lipgens tarafından betimlenmiştir, *Kardinal Johannes Gropper* (1951); kitap Gropper'in Erasmusculuğunu büyüttüğü (H. Jedin, *Historische Jahrbuch* 1955, ss 687 vs) ve Gropper'in Köln'de eski dini sürdürmesinde politikanın katkısını küçülttüğü zemininde eleştirilmiştir (L. Hatzfeld, *Archive für Kulturgeschichte,* 1934, ss. 208 vs).

[10]Öğretinin özü Contarini'nin tanımında anlatılabilir: "İki tür aklanma, biri bize özünlü ... öteki bize İsa'da verili." Eş deyişle, aklama özsel olarak inanç yoluyla ve kayradan gelirken, vaftizde yaratılan haklılıktan türeyen iyi işler tarafından eksiksizleştirilir. Bu tanım vurguyu Lutheran (ve Paulin) öğreti üzerine getirirken Luther'in kabul edeceğinden daha büyük bir özgür istenç ve insan eksiksizleşebilirliği derecesini göz önüne aldı.

heretiklere karşı desteklemekten vazgeçen Alman prensler arasında arta kalan birkaç kararlı Katolikten gelen baskıya karşın, Charles ancak oyalamaya başvurabildi. Çünkü Fransız savaşı da yeniden dirilmişti. Regensburg'un sonunu ve Türk ilerlemesinin doruğunu gören ayda iki Fransız elçisi Milano'da haince öldürüldü. Tam savaş 1542'de patladı. Bir kez daha, V. Charles Lutheranizın sorusundan uzaklaşmak zorunda kaldı; bir kez daha, düşmanlarının etkinlikleri Reformasyonu politik yaşamın olguları ile yüz yüze kalmaktan kurtardı.[11]

Augsburg ve Regensburg Dietleri arasındaki onyıl böylece tuhaf bir biçimde sonuçsuz bir kaldı. Çok şeyin olmasına karşın, tarihçi yerinde sayma duygusundan kurtulamaz. Protestanlık toprak açısından dikkate değer bir ilerleme yaptı, iç sağlamlık ve askeri destek kazandı, ama tinsel dürtüden birşeyler yitirdi. Dönem dinsel tartışma ve uzlaşma formüllerinin bulunması yoluyla barışı geri getirmeye yönelik eksiksiz olarak dürüst ama o denli de eksiksiz olarak boş girişimler arasında parantez alındı. İlk girişim yalnızca Lutheran öğretinin Augsburg İtirafında yeterince ılımlı ve duraksamalı ama bölünmeci bir denominasyonun temeli olarak iş görmeye yetecek belirli bir bildirimini üretti. İkincisi [*Confessio*] *Augustanayı* silmeyi başaramadı, üstelik ona göndermede bulunmaksızın ilerlemeye çalışmış olmasına karşın. Regensburg V. Charles'ın içten barış politikasına güçlü bir biçimde tanıklık etti, ve bunu yalnızca onun çok çeşitli problemlerinin bir ürünü olarak görmek uygun olmayacaktır. Hiç kuşkusuz, bunlar kararlarını ve eylemini etkilediler, ama başlıca ve temel düşünme yolunu yaratmadılar. Başından sonuna dek bölünmeyi sonlandırmak için kararlı kalmasına karşın, 1541'den önce savaşı kaçınılmaz ya da zorunlu gördüğünü gösterecek hiçbirşey yoktur. Hıristiyanlığın imparatoru din adına Hıristiyanlar ile savaşınayı istemedi. Çeşitli araçlar yoluyla uzlaşmanın olanağına inanmayı sürdürdü ve bu araçlar arasında düzenlemesi hem en doyurucu hem de en güç olanı evrensel bir Genel Konsey idi. Böyle Regensburg görüşmesi gibi görüşmeler Charles için bir ikinci en iyi idi. Ne yazık ki durumu politikacının açık gözü ile olmaktan çok uzun süren acılardan doğmuş umutlar ile yargıladı.

Protestanlar arasında kimi tanrıbilimciler tartışmaya ve akademik komitelere inanmayı sürdürdüler. Eğer 1520'ler Luther ve Zwingli'ye ait idiyseler, eğer Augsburg Melanchthon'un günü idiyse, 1530'ların sonları bölünmenin belki de onarılına umudunun ötesine, kesinlikle tüm iyi niyetin ötesine yayıldığını görenlerin korkularına ses veren Bucer'in geçici üstünlüğünü gördü. Bucer'de ve Contarini'de Erasmus'un sesi, usun sesi bir kez daha işitildi. Ama ses ıssızlıktaki bir haykırıştı. Hemen hemen tüm ilgili insanlar—özellikle papa ve Luther'in kendisi, ama son çare olarak imparator bile—herhangi bir gerçek uzlaşmayı düşü-

[11]Bu noktalar aşağıda ele alınıyor, ss. 187 vs.

nemiyordu; bunlar politika değil ama inanç sorunları idiler, ve tümü de kendi konumlarında anlaşmayı olanaksız kılan özsel noktalara sıkı sıkıya sarıldı. Ama görüşler aşırı olsalar da, edimler aşırı olamadılar. Değişik kaygılar, özellikle politik kaygı, herhangi bir etkili eylem çizgisinin izlenmesini önledi. V. Charles'a köstek olmak için papa hemen hemen başka herkes kadarını yaptı; Alman prenslerin tutkuları Katolikleri bile Protestanlara karşı güçlü politikaları desteklemekten uzak tuttu ve Almanya'da herhangi bir tutarlı politikayı olanaksız kıldı; bu arada Fransa Charles'ın sıkıntılarından herhangi birinden yararlanmak için hazır bekliyordu. Türklere gelince, bu çekişmelerde hiçbir çıkarları yoktu. Sultan için Lutheranlar da Hıristiyanlar idiler, ki papa için söylenebilecek olandan daha çoğudur; Protestanlar gerçekte Kiliseye yönelik Müslüman gözdağı konusunda Katolik Fransa'dan gelmiş olan herşeyden daha sık ve daha içten bir endişeye anlatım verdiler. Gene de gözdağından en büyük yararı sağlayanlar Protestanlar oldular, ve Osmanlı baskısı kritik anlarda ateşi üzerlerinden çekmek için başka herşeyden daha çoğunu yaptı.

İşin gerçeği 1530'ların bölünmeyi anlaşma yoluyla sonlandırmak için birbiri ardına girişimlere tanık olmasına karşın, ve giderek en sonunda bir Genel Konsey için başarısız çıkan bir çağrıya tanık olmasına karşın, bölünmenin bu yıllar sırasında sözcüğün tam anlamıyla onarılamaz bir duruma gelmiş olmasıdır. Protestanlık genişledi; yeni sapma biçimleri İngiltere, Cleves, ve Brandenburg'da göründü; Roma sürekli olarak geriye itiliyordu. Prensler ve yetkeler bencillik içinde geleceklerini Hıristiyanlığın bir yanılsama olan birliğinin dağılmasına yatırdılar, ve halklar ve uluslar ortodoksluktan kaçışmada ya öncü ya da artçı oldular. Charles yitirmekte olan bir davadan yana durdu. Ona karşı, Luther gerçekliği kabul etti ve tüm uzlaşma umudundan vazgeçti. Eğer ilk kaygısı henüz gospel idiyse, şimdi politik sonuçları da kabul etti, ayrılıkçı prenslerin yazgısını paylaştı, ve imparator nedeniyle boyun eğme tutumuna daha önceki inancını terk etti. Kendisine boyun eğilmesi gereken magister şimdi kesinlikle bölgesel egemendi. Bölünmecilerden gelen bu karşıtlık açıktı ve bütünüyle beklenmesi gereken birşeydi. Charles'ın amaçlarının papa tarafından da boşa çıkarılması daha şaşırtıcı idi. Bölünmenin sürekli ilerlemesinin yanısıra, 1530'lar ayrıca Roma'daki ilk düzelme belirtilerine de tanık oldular, ve Charles'ın politikasının talihini daha öte irdelemeden önce, örgütlü Protestan partinin belli belirsiz anlaşma ya da düpedüz çatışma içinde olan çıkarların bir türlülüğü ile değil, ama Katolik görüşün Luther'in saldırısının şokunu karşılamak için yeniden örgütlenmiş güçlü bir yapısı ile yüz yüze gelmesinin nasıl yer aldığını görmeliyiz.

Bölüm VII

ROMA'NIN YENİDEN-DİRİLİŞİ

1. Katolik Reform

Luther tarafından yaratılan devrimci karışıklıkta Protestan başarının hiçbir zaman bölümselden daha çoğu olmadığını unutmak kolaydır. Borusunu güçlü çalmış olsa da, Roma'nın kağıttan duvarları (ki bunlar hakkında *Hıristiyan Soyluluğa Sesleniş*'inde çok ustaca konuşmuştu) yıkılmayı reddettiler. Ne denli kötü sarsılmış olursa olsun, papalık şaşırtıcı denli dirençli çıktı. Aslında, fırtına dindiği zaman papanın ona kalan küçülmüş toprak üzerinde öncellerinin bütün bir Latin Kilise üzerinde uygulamış oldukları denetimden daha tartışmasız bir denetimi ele geçirmesi çağın ironilerinden biridir. Reformasyon Kiliseyi böldü, ama Roma'yı savaş için örgütlenmeye zorladı, ve savaş için örgütlenme doğallıkla baş-komutana yeni güçlerin verilmesi demekti. Süreç zaman aldı. Yeniden birleşme için özellikle V. Charles'ta güçlü olan sürekli umutlar tarafından, Katolik saflarda fanatikler ve ılımlılar—yalnızca Protestan heretikliği görebilenler ve onun suçlamalarının kimilerinin doğruluğunu kabul etmeden yapamayanlar—arasındaki bölünme tarafından, ve eski ve çoktandır bozulmuş bir kurumu reformdan geçirmenin temel güçlüğü tarafından etkilendi. Buna karşın, bu yeterince baş döndürücü yarım yüzyılın daha şaşırtıcı fenomenleri arasında papalığın yeniden dirilişi ve yenilenişi vardır.

Eski inancın her yerde Protestanların evangelizmi önünde teslim olmaması yeterince anlaşılabilirdir. Reformasyon birçoklarına bir umut mesajı ve tinsel sevinç getirdi, ama başka birçoklarını, belki de daha prosaik olanları kayranın belli güven verici araçlarından—hacca gitmeler, azizlere tapınma, iç düzelmenin gerilimlerinden çok daha kolay olan o küçük somut edimlerin yerine getirilmesi—yoksun bıraktı, ve bu araçlar, düşünmeden yapamayacağımız gibi, eğer cehennem beklentisini ortaçağ Hıristiyanlığının yaptığı gibi açık olarak vurgulayan herhangi bir din katlanılabilir kılınacaksa, *mobile vulgus* için özseldirler. Alışkanlık, gereksinim, kanı 1500 yıldan daha uzun bir süre boyunca büyümüş törelerin bir günde bir yana atılmamasını sağlar. Ama papa-

lığın—ki X. Leo'nun ve VII. Clement'in çağlarında giderek ortodoks inananlar bile onun için en iyisinden özür dileyebilirlerdi—daha güçlenmiş olarak çıkması fazlaca şaşırtıcıdır. Roma'nın yeniden toparlanması Roma Kilisesinin toparlanmasından daha hayret vericidir, çünkü eski Kiliseye saldıranların çok büyük ölçüde kendileri geleneği papalık ile öylesine sıkı sıkıya özdeşleştirmekten sorumlu olanlardır. Gerçekte, Reformasyonun tarihi evrensel Kilisenin papalığın evrensel üstünlük savından ayırılamayacağını oldukça güçlü olarak tanıtlar. İşlerin o durumunda, tıpkı bugün de olduğu gibi, ikisi ancak bir arada gidebilirdi.

Hiç kuşkusuz temel sorunlar başlangıçta tümüyle açıkta yatmıyordu. Luther'in saldırısı zorlu bir kalemler savaşını başlattı. Eğer, bütününde görüldüğünde, Protestan yazılar daha tanıdık ve daha önemli iseler, bu yalnızca yazınsal niteliğin yüksekliğini ve birçoğu bilgili ve yetenekli olan tüm bu yazarlar arasında Luther'in kendisinin biricik dahi propagandacı olduğu olgusunu değil, ama ayrıca yeniliğin genellikle salt varolan bir düzenin savunusundan daha başarılı olduğu gerçeğini de yansıtır. Genç de anti-Lutheran yazılar eski tanrıbilimin sürmekte olan gücünü tanıtlarlar. Almanya doğallıkla tartışmacıların en büyük sayısını üretti ve bunların arasında dördü öne çıktı. John Eck (1486-1543) Luther'in karşıtlarının ilki ve en diretkeni idi. Tutkulu ve güzel konuşan bir insandı ve 1519 Leipzig Tartışmasından 1541 Regensburg Dinsel Diyaloğuna dek hiç durmadan ve her zaman bir kuyruk gibi Luther'i izledi. Eck'te hayran olunacak çok şey vardı. Seçkin bir tanrıbilimci idi ve kürsüsünü Wittenberg'in heterodoksluğun özeği olması ölçüsünde ortodoksluğun özeği olan Ingolstadt'ta, Bavyera, kazandı; tıpkı Luther'in kendi elektör prensinin korumasına çok şey borçlu olması gibi, Eck de Wittelsbach Katolikliğinin akademik anlatımı olarak görülebilir. Ama bir profesör olmanın dışında, Eck ayrıca etkin bir rahip ve vaiz idi, kitapların dünyasında olduğu gibi eylem dünyasında da durabilen kararlı biriydi. Tuhaf yanlarından biri tecim kapitalizmini savunmasıydı: Augsburg'un tacir prensleri ile yakından bağıntılı olarak, borçlardan faiz almanın haklılığını savundu (yüzde beş ona haklı görünüyordu) ve Roma Kilisesini olmaktan çok Fuggerleri temsil ediyor olmakla suçlandı. Eck'ten daha da verimli olan John Cochlaeus (1479-1552) 1520 gibi erken bir tarihte Reformasyona karşı dönen bir hümanist idi; tartışmanın üst jurnalisti olarak tanrıbilimsel uslamlamada hiçbir özgünlük sergilememiş olmasına karşın, yerleşik uslamlamaları yinelemede ve oyunun her dönüşünü karşılamada büyük çabalar gösterdi. Luther'in karakter ve kişiliği üzerine oldukça geniş derlemesi yüzyıllar boyunca reformcunun haklı bir değerlendirmesinin yapılmasını giderek onun izleyicileri arasında bile önledi. Birbiri ardına Viyana piskoposluğunu üstlenen John Fabri (1487-1541) ve Frederick Nausea (1480-1552) gibi adlardan da hümanist eğitimlerini eski dinin hizmetinde kullanan etkin yazarlar ve vaiz-

ler olarak söz edilebilir; her ikisi de Avusturyalı Ferdinand tarafından desteklendi ve sonuçta hem dinde resmi Habsburg propagandistleri olarak hem de Avusturya topraklarında Katolik çıkar uğruna Kilisenin duyunçlu reformcuları olarak rol oynadı.

Almanya'nın dışında, Luther'in patlaması yanıtları da kışkırttı ve bunlar Louvain ve Paris'ten gelen resmi kınamalardan[1] başlayarak VIII. Henry'nin VII. Clement'ten İnancın Savunucusu ünvanını elde etmesini sağlayan kitabına (*Assertio Septem Sacramentorum Adversus Martinum Lutherum*, 1521) dek uzanırlar. Henry'nin kitapçığı yalnızca bir kral tarafından yazılmış (oldukça iyi) olması nedeniyle değil, ama ayrıca geleneği temel ilke üzerinde olmaktan çok görgül zeminler üzerinde savunduğu için de dikkate değerdir. Henry'nin papalığı desteklemesinin nedeni onun her zaman kabul edilmiş olmasıydı, Tanrının yeryüzündeki Kilisesinin yönetimi için biricik yol olması değil. Luther'e karşı emek harcamış en yetenekli tanrıbilimci de İngiliz idi: Rochesterli Piskopos John Fisher (1459-1535). Fisher VIII. Henry'nin politik Reformasyonunun geç kurbanı idi ve çalışması Avrupa'nın dikkatinin çekilmesini sağladı. Öte yandan Thomas More çekişmelerini Luther'in İngiliz izleyicilerine, özellikle William Tyndale'e sınırladı. İtalya'da kimi yazılar üretildi; özel olarak Jacopo Sadoleto (1477-1547) önde gelen bir Platonist ve Nice yakınlarındaki Carpentaras'ın duyunçlu bir piskoposu idi. Katolik inancın özsel yanlarını saklarken ortak zemin arama girişiminde bulundu. Sonradan Roma Kilisesinin savunucularını üretmede öylesine etkin olacak olan Fransa ve İspanya Reformasyona karşı bu ilk tepkide herhangi önemli bir rol oynamadı.

Geleneğin savunucularının işi kolay olmadı. Almanya'da yalnızca Avusturya ve Bavyera onlara güvenli bir sığınak sundu; başka her yerde, kentsel ve akademik yetkeler onlara kuşku ve tiksinti ile baktı Fabri Basel'den ve Nause ise Frankfurt'tan kaçmak zorunda kaldı. İngiliz Katoliklerinin karşısına VIII. Henry'nin Aragonlu Catherine'den boşanmasının yol açtığı karışıklık çıktı. Ama bu politik güçlüklerden ayrı olarak, bu kritik noktada Katolik tartışma konumunun özünlü zayıflıkları vardı. Örneğin, salt geleneğin bir savunusu—salt dogmanın bir yinelemesi—hiçbir zaman kuşkuya yatkın olanları kazanmada doyurucu bir yol değildir, ve uzun bir süre boyunca yazarlar böyle olumsuz bir yaklaşım ile, Lutheran önesürümlerin yadsınması ile çok kolay doyum buldular. Zamanla bunun yanlışlığı anlaşılmaya başladı, ve 1530'ların sonlarından başlayarak salt çürütme tutumundan pozitif bilgilendirmeye döndüklerini görürüz. Gropper'in *Enchiridion*'u[2] bu daha verimli tutumun karakterini gösteriyordu ve kitap pazarında başarılı olması tanrıbilimsel tartışmadan çok kılavuzluk sunma ne denli haklı olduğu-

[1] Yukarıda, s. 96.
[2] Yukarıda, s. 135.

nu tanıtladı. Büyümekte olan bir ilmihaller ve terbiye kitapları kütlesi Katoliklerin her zaman pozitif öğretiyi salt tartışmanın önüne koyan Luther tarafından öğretilen dersi nasıl iyi öğrendiklerini gösterdi.

Yöntem hatalarından daha da önemli olanı konum belirsizlikleri idi. Herşeye karşın, Luther düzeni sağlam olan bir topluma değil ama ahlaksal çürümenin ve tinsel kuşkunun sancıları içinde olan bir topluma saldırmıştı; ve bu zayıflıkları tanıyan yalnızca o değildi. Onu izlemeyi istemeyenler bile onun kınadıklarını savunmada güçlüğe düştüler. Erasmus tarafından esinlendirilen hümanist geleneğin nasıl reformdan geçmiş düşüncelerin tüm Avrupa üzerine yayılmasına yardım ettiklerini gördük. Eğer Erasmus'un kendisi bunu onaylamadıysa, ve eğer en açık izleyicilerinin çoğu Kilise ile birlikte kaldıysa, ne o ne de onlar öylesine sık saldırmış oldukları kötüye kullanımları unutabildiler. Gerçekten de, kötüye kullanımlar üzerine saldırı—reform için istek—Kilisede Luther'den çok daha önce bulunuyordu. Katolik yeniden-dirilişe Karşı-Reformasyon mu yoksa Katolik Reform uğruna devim mi denmesi gerektiği tarihçiler arasında bir tartışma konusu gibi birşey olmuştur; ve bu bölümün ilerleyişi içinde bu konuda daha öte birşeyler söyleyeceğiz.

Bununla birlikte, açıktır ki geriye on-beşinci yüzyılın oldukça içlerine giden ve kendi içlerinde Protestan devrime hiçbirşey borçlu olmayan protesto ve yenilenme gelenekleri vardı. Başkanında ve üyelerinde, Kilisenin reformu daha Luther ortaya çıkmadan önce en az 150 yıl boyunca birçok yandan istenmişti: Konsey Devimi, geç-ortaçağ gizemciliği, Platonist hümanistlerin törel istemleri, Florence'da Savonarola'nınki gibi yeniden-dirilişçi taşkınlıklar, tümü de problemlerin yaygın olarak tanınmasının değişik sergilenişlerini ve haklarında birşeyler yapma konusundaki yaygın kararlılığı temsil ettiler. X. Leo bir Lateran Konsey çağırmış ve bu beş yıla (1512-17) yayılan oturumlarında reform için birkaç akıllı öneri üretmişti. Bireyler kutsal yaşamlar—sık sık, örnek olması için, gösterişli kutsal yaşamlar—sürdürmüş ve izleyicileri esinlendirmişlerdi. 1517'de elli kadar İtalyan din adamı Roma'da Tanrısal Sevgi Tapınağında (*Oratorio del Divino Amore*) toplandı. Bu yaşamın yalınlık ve süssüzlüğüne ve hayır işlerine adanmış gönüllü bir birlikti; Medici Romasının gözlemcilerine biraz uyumsuz ve (huya göre) gülünç ya da etkileyici olarak göründü. Küme çok geçmeden etkin reformcular olarak ün kazanacak olan adları içine aldı: Matteo Gilberti, Gaetono di Thiene, Gian Piero Carafa, Sadoleto. Tüm bu yüce ruhlu ve dertli ruhlar arasında en dikkate değer olanı, Gasparo Contarini (1483-1542), 1511'de, daha hiç kimse Luther'i duymadan önce, tinsel dönüşüm yaşadı. Contarini Venedik'in önde gelen aristokratik bir ailesinden geliyordu. Tanrıbilime dönmeden önce Padua'da felsefe ve doğa bilimi eğitimi görmüştü. Doğrudan tanrısal bildiriş deneyimine karşın kilisenin dışında kalması imlemlidir: Rönesans İtalyasında din

adamlarının düzeni onun soylu, duyarlı, dindar ve barışçıl tini için çekici değildi. Ayrıca kalıtsal mesleğinin çekimi de vardı. 1518'den sonra Venedik'e yabancı ülkelere elçi olarak hizmet etti, özellikle Roma'da ve imparatorluk sarayında politika ve politik insan üzerine geniş bir deneyim edindi. Tinsel yüksekliği ve entellektüel seçkinliği onu Kiliseyi, biraz Erasmus'un tininde olmak üzere, içeriden düzeltmeyi isteyen İtalyanlar çevresinin doğal önderi yaptı. Bu reformcuları ayırdeden şey tinsel tutkudan çok us ve yalın dürüstlüktü, gerçi Contarini, kimi bakımlardan Luther'inkini çok andıran bir deneyimden geçtikten sonra, her zaman Protestanlığın ne demek olduğunu daha iyi anlamış görünse de.

Öyleyse eski çerçeve içerisindeki bu protesto ve reform gelenekleri hiç kuşkusuz geriye ön-Lutheran günlere gidiyordu ve Kilisenin içerisindeki bağımsız bir gelişim çizgisine tanıklık ederler. Gene de Reformasyonun etkisi altında devimin karakter değiştirdiği de açıktır: Hem daha amaçlı hem de giderek daha hoşgörüsüz oldu. Gilberti (1495-1543) Tapınağın (*Oratorio*) bir üyesiydi, ama ayrıca VII. Clement'in sekreteri ve baş danışmanı, o papanın anti-İspanyol politikasının yapıcısı, ve İtalya'yı yabancı egemenliğinden kurtarmak (*libertas Italiae*) için Fransa'yı kullanma politikasının öncüsüydü. Gilberti'yi kamu sorunlarının dışına sürmek bir yanda Lutheran Reformasyonu ve öte yanda Roma'nın Yağmalanmasını gerektirdi. Gilberti 1528'den sonra Verona piskoposluğuna çekildi ve geleneğin model piskoposu oldu, ona bağlı din adamlarını reformdan geçirdi, kilise-dışı insanlar arasında tinsel yaşamı yeniden diriltti, ve tüm bunları katı ortodoks bir ortam içerisinde yaptı. Başka piskoposlar papalık önderliğinin yokluğunda bu kendi başının çaresine bakma politikasını izlediler: Carpentras'ta Sadoleto, Chieti'de Carafa (1476-1559), Modena'da Giovanni Morone (1509-80). Bunların düşünceleri hiçbir anlamda yeni değildi, ama yalnızca büyük altüst oluşun baskısının bu düzeyde de olsa pozitif eylemi hızlandırdığı vargısından kaçınmak güçtür. Bu anlamda, giderek bu erken reform belirtileri bile kimi yollarda daha şimdiden bir Karşı-Reformasyon idiler. Özsel olan nokta dizgesel reformlara girişen birkaç İtalyan-olmayan diyakozda daha da belirgindir. Meaux'da anti-Lutheran olmaktan çok Lutheran olan Briçonnet'nin çalışmasına daha önce değinildi;[3] 1526 ve 1536 arasında Gropper Köln'ü yaşlı başpiskoposu Hermann von Wied'in iyiliksever gözünün altında reformdan geçirdi. Liege'de Eberhard de la Marque reformu ve heretikliğin bastırılmasını eşit ölçüde birleştirdi. Onlardan önce İspanya'da Ximenes'in durumunun tersine, bu insanlar Alman başkaldırısından sonra eylem kaçınılmaz olmuş olduğu için davrandılar.

Eskinin ve yeninin aynı karışımı zamanın bir başka çarpıcı özelliğinde, dinsel düzenlerin yeniden dirilişinde de görünür. Çünkü, belli sınırlamalar ile, her zaman bu dünyaya düşman olan ve her zaman ondan

[3] Yukarıda, s. 90.

çekilme tarafından ayartılan ortaçağ Hıristiyanlığının düzenlerde en seçkin ve en karakteristik anlatımını bulduğunu söylemek haklı olacağı için, kurallıların/*regulars* (bir kural altında yaşayanların) sağlığı her zaman Kilisenin genel sağlığının iyi bir barometresi idi. On-beşinci yüzyıl o sınamadan da çok iyi çıkmadı; dünyasallık, ilgisizlik, azalan sayılar o zamanki manastır tarihini damgalar, ve düpedüz bozulma yeterince yaygındı, üstelik kaba efsanenin (*scurrilous legend*) düşündürdüğü kadar yaygın olmasa bile. Giderek *friar*düzenleri bile genel zayıflamanın yoluna girmişlerdi ki, kurala daha katı bir bağlılığı destekleyen dalların büyümesi bu olguyu çürütmekten çok tanıtlar. Kendilerini daha laçka "manastırcılar"dan ayırdeden bu "kuralcılar" gerçekte mendikantların kökensel amaçlarından olduğu gibi sözde gösterişsizliklerinden de yaygın uzaklaşmalara tanıklık ettiler. Bir ölçüde kilise-dışı halk ile daha sık ilişkilere girdikleri için—ve bu nedenle ancak bir ölçüde—, keşişlerden daha çok düzen-kardeşleri hicivcilerin ve yergicilerin kalemlerinin başlıca hedefleri oldu. On-altıncı yüzyıl başlarında, giderek kuralcı topluluklar bile gevşemeye başlıyordu, ve aralarında Luther de olmak üzere erken reformcuların pek çoğunun eski düzen-kardeşleri olmalarının gerekmiş olması onların durumu hakkında birşeyler anlatır.

O zaman, sık sık olduğu gibi, birkaç birey yaşamlarının örneği ile ahlakı ve amacı yeniden onardılar. Burada da İtalya yol gösterdi. Güneyde Camaldoli'nin küçük topluluğunda kendine özgü bir devim başladı; Paolo Giustiniani (ö. 1528) gibi insanların önderliği altında, reformdan geçmiş küçük kümelerin ya da bireysel çekiniklerin yerleşim noktaları tüm yarımada üzerine yayılmaya ve Hıristiyanlığı halka götürmeye başladı. Bu Camaldolililer pastoral çalışmada özellikle etkin idiler, ve aynı şey bu yıllarda Fransiskanlardan dal veren yeni bir düzen için de doğruydu. Kurucunun azla yetinme, yalınlık ve kararlılık (ve zaman zaman da olsa, azizlik) niteliklerini yeniden dirilterek, bu [Fransiskan] Kapuçinler/*Capuchins* (kapşonlarından ötürü bu adı aldılar) 1529'da ayrı bir küme olarak varoldular, ve önemli ölçüde karşıtlık gördükten sonra 1536'da III. Paul tarafından onaylandılar. Özellikle İtalya'nın boynu bükükleri, hastalıklı olanları ve yitik kitleleri arasında çalıştılar—en yüksek gereksinimi karşıladığı ölçüde en yüksek övgüye değer bir hayır işi. Kendileri için mutluluk verici olarak, yüksek yerlerden dostlar da kazandılar ve bunların arasında yüksek özlemlerin içten koruyucusu Vittoria Colonna da bulunuyordu. Kapuçinlerin dostlara gereksinimleri vardı. Doğallıkla dünya işleri ile ilgilenen ve güvenlikte olanlarda olduğu gibi ussal ve dingin insanlarda güvensizlik ve rahatsızlık duygularına neden oldular, çünkü kendi haklılıklarına ilişkin kanılarını uygun alçakgönüllülük biçimlerinin arkasına saklayamayan ve rahatsızlık verecek denli içten ve genellikle oldukça yabanıl insanlar idiler. Daha kötüsü, 1542'de üstleri Bernardino Ochino Protestanlardan yana geçince hemen hemen

erken bir yokolmanın kıyısına geldiler.[4] Olay yalnızca papalık güvenini değil, ama popüler desteği de yitirmelerine neden oldu; ama sonunda III. Paul ortodokslukları ile doyum bulduğunu bildirdi, ve yollarını sürdürdüler.

Bu Camaldoli ve Capuchin devimleri özsel olarak geleneksel idiler—varolan düzenlerin içerisinde kendiliğinden yeniden-dirilişler—, üstelik çalışmalarında doğallıkla laiklik ve Reformasyon tarafından yaratılan tikel koşullar ile karşı karşıya kalmış olsalar bile. Başka gelişmeler daha yeni idiler ve geçmiş ile bir kopuşu daha açıkça gösteriyorlardı. Eski düzenler kendine özgü bir gösteriş havası ile ayırdediliyorlardı; mendikant keşişler gibi dünyada çalışıyor olsalar bile ona ait değildiler, özel giysiler giyiyor ve onları piskoposluk örgütünün denetiminden bağışık tutan ayrıcalıkları kıskançlıkla kolluyorlardı. Kurallı rahiplerin (*clerks regular*) düzenleri denilen yeni düzenler sıradan din adamlarının ve kilise-dışı insanların birlikleri idiler; bu ikinciler birlikte yaşıyor, manastır yeminlerinin bir bölümünü ya da tümünü ediyor, ama herhangi bir ev oluşturmuyor ve tam olarak sıradan bölge rahipleri ile aynı işi yapıyorlardı. Düşünce Tanrısal Sevgi Tapınağı gibi kümelerden doğdu, ve bu yeni tip düzenlerden ilki olan Theatineler 1542'de Tapınağın önde gelen iki üyesi— Gaetano di Thiene (1480-1547) ve Gian Piero Carafa—tarafından kuruldu ve adlarını onların piskoposluk bölgesi olan Chieti'den [Theate] aldılar. Kurucuların ikisi de aristokratik kökenli idi; Gaetano Vicenza'dan ve Carafa Napoli çevresinden geliyordu. Daha sonra St. Cajetan olarak aziz yapılan birincisi yumuşak ve tinsel yanı güçlü bir insandı ve kendi türünde çok sık bulunan ikna etme ve örgütleme yetenekleri vardı; ikincisi aşırı ölçüde dayançsızdı, ama o sırada kendini sözcüğün gerçek anlamında başka herşeyin üzerinde reforma adamıştı. Roma'nın Yağmalanmasından kaçtıktan sonra 1528'de Venedik'e aktarılan Theatineler bir örnek oluşturmak için tasarlanmış amaçlı olarak küçük bir düzen idiler, ve örnek gerçekten de kuruluşlarında Carafa'nın rol oynadığı iki benzer yeni düzen tarafından izlendi—1532'de Sommaschi ve 1533'te Barnabitler. Ursulinelerin yaratılması (1535) ile kadınlar için de yeni bir düzen doğdu ve bu ilkin tinsel iyileşmeye ve hayır işlerine adanmış olmasına karşın yüzyılın sonlarında kızların eğitimindeki çalışmaları ile dikkati çekti. Bu yeni düzenler her zaman kuruluşlarının yarı-örgütlü koşulundan birşeyleri barındırdılar, insanın gereksinimleri için olmaktan çok Tanrının hizmetinde özelleştiği düzeye dek manastıra kapanmışlığı ve manastır idealini reddettiler. Halkın durumuna umut verici bir yanıt oldular ve ünlerini üyelerinin yaşamlarının sorgulanmayan kutsallığı yoluyla olmaktan çok yoksullar ve sıkıntı çekenler arasındaki açık emekleri yoluyla kazandılar. Daha eski düzen-kardeşleri de hiçbir biçimde yaşamın bu yanlarını gözardı

[4] Yukarıda, s. 88 vs.

etmemiş, ama vurguyu başka yere getirmişlerdi; kurallı rahipler dinsel törenleri yönetmediler ya da dualar sunmadılar, ama vaazlar verdiler, öğrettiler, baktılar ve yardıma koştular. Bir kurala boyun eğen bir düzen idealinin kendisi ne denli geçmişten doğmuş olursa olsun, Gaetano'nun ve Carafa'nın onu yorumlamaları yeniydi. Zamanla İsa Toplumunda doruğuna ulaşan yeni düzenler hiçbir biçimde Reformasyon-öncesi Hıristiyanlığın sergilenişi değildirler.

Böylece Kilisede 1520'ler boyunca yer almakta olan pek çok şey vardı. Reform kendini duyumsatıyordu, ve giderek bir bölümü daha şimdiden yer almıştı. İtalya devimin bu evresine başlıca katkıyı yaptı, ve seçkin ve nüfuzlu insanlardan küçük bir küme orada onu ilerletmek için toplandı. Contarini, Morone ve VIII. Henry'nin kuzeni İngiliz Reginald Pole (1500-1558) gibi kimileri birincil olarak dindar hümanistler idiler ve dinleri, ortodoks olsa da, Platon'a çok şey borçluydu, huyları uzlaşıcı kaldı, ve başlıca kılavuzları esinlenmiş us idi. Giustiniani ya da Capuchinlerin kurucusu Matteo da Bascio gibi başkaları daha çok kutsal aptallar gibiydiler. Yine başkaları—ve burada geleceğin belirtileri daha güçlüdür— heretikliğin sağduyuyu görmesinin sağlanamayacağına ama ortadan kaldırılması gerektiğine inanmada Carafa'yı izlediler; onlar için savaş başlamıştı ve kazanılması gerekiyordu, üstelik Contarini'nin henüz antlaşmalar yapmaya istekli olmasına karşın. Ama tümü de Kilisenin reforma gereksindiğinde, kötüye kullanımların, özellikle papalık mahkemesindekilerin düzeltilmesi ve papalığın ve Kilisenin üzerine yapışan dünyasal bozulmanın katı ve sıkı püritanizm uygulaması yoluyla giderilmesi gerektiğinde anlaşıyordu. Contarini ve Pole bu düzeye dek ortodoksluklarını hümanizmleri ile uzlaştırmada hiçbir sorun görmediler; kuzeyli hümanistlerin tersine, hiçbir zaman gerçek Erasmuscular olmamışlar ve Erasmus'un öğretisinin 1527'de karşılaştığı kınamadan kaçmışlardı. Ne de zorunlu olarak kümenin daha az dünyasal olanları ya da politik olarak daha az yetkin olanları idiler. Pole gerçekten de hiçbir zaman dünya üzerine iyi bir anlayış geliştirmiş görünmez; hiçbir zaman Thomas Cromwell'in ona 1528'de söylediği sözlerdeki özsel noktayı, Platon'un politik öğretisinin okullar için bütünüyle iyi olduğu ama yaşamda fazla anlam taşımadığı gerçeğini anlamadı. Ama Contarini günün en iyi diplomatik hizmetinde on yedi başarılı yıl harcadı ve Gilberti çok becerikli dehasını model bir piskoposluğun yaratılmasına yatırmadan önce uzun bir yönetim ve uluslararası entrika deneyiminden geçti. Bu insanların ikisi de sıradan sorunlarda hırçın Carafa'dan daha yetenekli ve daha akıllı idiler; hem onlar hem de Carafa acınası VII. Clement'ten daha yetenekliydiler ve Kilisenin gereksinimlerini ondan çok daha iyi anladılar. Bununla birlikte, Clement yaşarken kişisel olarak ve ayrı ayrı çalıştılar, Kilisede önderliği alma şansını bulamadılar. O şans III. Paul'ün seçilmesi ile 1534'te geldi, ve "Katolik Reform" için

bu devimin gerçek karakteri bu durumdan sağladıkları yarara göre yargılanmalıdır.

2. Karşı Reformasyon

III. Paul hakkında ne düşüneceğiz? Onun "papalar arasında gerçekten büyük kişiliklerin seçkin grubuna ait biri" olduğunu söyleyen İngiliz bilgin ile mi anlaşacağız? Ya da şunları söyleyen ağırbaşlı Avusturyalı ile mi anlaşacağız—"Kendini sık sık o ciddi zamanlara hiç uymayan dünyasal şeylere verdiği suçlamasından temize çıkarılamaz. ... Gene de üzerlerine tinsel olmayan bir karakterdeki bu kadar çok şeyin yapışmış olduğu insanlar için papalık tahtını doldurmanın olanaksız olmasından önce uzun bir zaman geçecekti"?[5] Peder Hughes biçtiği yüksek değeri ancak papanın diplomatik yeteneği, entellektüel yeteneği, istenci, deneyimi ve yargısı için övgü yoluyla destekler ki, tüm bu nitelikleri açıkça taşıyordu. Bu büyük bir papa olmak için yeterli midir? Daha önce sözü edilen nepotizmden bütünüyle ayrı olarak, III. Paul hiçbir zaman hem bir İtalyan yönetici olarak hem de Avrupa sorunlarında bir etmen olarak onu sıkıştıran politik kaygılardan kurtulma girişiminde bulunmadı. Pastor'ün yaptığı gibi,[6] "birçok şeyde Rönesansın bir çocuğu" olmakla mı kınanacağı, yoksa ardıllarının coşkuyu ve dürüstlüğü daha istekli bir entellektüel hoşgörü ve zararsız eğlence ile birleştiremediklerinden mi yakınılacağı bir beğeni sorunu olabilir, ama bu ince kavrayışlı, yavaş, konuşkan, hastalıklı insanın sık sık tinsel görevinin çıkarlarına doğrudan aykırı olan çapraşık ve güvenilmez bir yolu izlemiş olduğu yeterince açıktır ve bu durum ona genel olarak papalar arasında yüksek bir konum kazandırmaz. Olumlu değerlendirme Kilise için olmaktan çok papalık için yaptıkları üzerine dayanıyor görünür.

Aynı zamanda, III. Paul'ün reform için gereksinimi anladığı ve bu konuda birşeyler yapmak için çaba harcadığı doğrudur. Seçiminden hemen sonra ergenlik çağındaki iki yeğenini kardinaller olarak atadığı zaman, hiçbirşey iyiye doğru değişmemiş göründü; ama aynı zamanda henüz kilise-dışı olan Contarini'yi eklediği zaman, kinik Roma dünyası şaşkınlık içinde kaldı. (Geçerken, o delikanlı kardinallerden biri, bir başka Alexander Farnese, Karşı-Reformasyonun önemli bir yıldızı oldu.) Papa ertesi yıl (1536) Carafa, Sadoleto, Pole ve benzer görüşlü daha başkalarını kırmızı şapka ile onurlandırarak yönetimi sırasında reform yandaşlarının şanslarından yararlanacağını belirtmiş oldu. Gerçi temkinli huyu ve bölünmüş amacı gereği Paul her zaman bu terfileri *Curianın* tutucu yöneticileri ve avukatları için eşit onurlar ile birleştir-

[5]P. Hughes, *A Popular History of the Reformation* (1956), s. 233; L. v. Pastor, *Geschichte der Päpste*, v (1909), s. 252.

[6]Aynı yer, v. 29.

miş olsa da, kutsal topluluğu kötü ünlü eleştirmenler ile dolduran bir papaya hayret etmek için neden vardı. Ve 1536 yazında Paul görünürde belirleyici bir adım atarak dile düşmüş kötüye kullanımların nedenlerini araştırmak ve çareler önermek için Contarini başkanlığında ve az önce sözü edilen başkalarını içermek üzere önde gelen dokuz reformcudan oluşan bir komisyon atadı. Komisyon korkusuz ya da kaçamaksız konuşma buyruğunu aldı ve 1537 Martında ünlü raporunu sundu—*Consilium de emendenda ecclesia* ("Kilisenin Reformu Üzerine Öneri").

Katolik tarihçilerin ve yürürlükteki modayı izleyen o temkinli, üstenimsiz gözlemcilerin methiyelerini okuduktan sonra *Conciliuma* gelmek belli bir düşkırıklığını yaşamaktır. Önsözün sağlam, yürekli ve açık sözlü olduğu doğrudur. Tüm sorunun nedeni, der, istekleri tarafından yönetilmeye izin veren ve yalancı danışmanları dinleyen papaların kendilerinde yatar, ve sonuçta kendileri tüm Kilisenin öylesine tam olarak sahipleri olduklarına inandılar ki, herhangi bir günah tehlikesi olmaksızın onun görevlerini, atamalarını ve gelir getiren konumlarını [*benefices*] alıp satmaya hakları olduğunu düşünmeye başladılar. "O kaynaktan, Kutsal Baba, sanki bir Truva atıymış gibi, Kiliseye öylesine çok kötüye kullanım ve öylesine ağır hastalıklar saçıldı ki, ... bizim yüzümüzden, bizim kendimiz yüzünden, diyoruz, İsa'nın adı halklar arasında saygısızlığa uğradı." Hiçbirşey daha açık ya da daha doğru olamazdı. Ama önerilen çarelere bakılacak olursa, bu "Katolik reformcuların" henüz durumun gerçeklerini kavramamış oldukları kabul edilmelidir. Açıkça belirledikleri ve giderilmesini istedikleri tikel kötüye kullanımlar yeterince tanıdıktır: Yetersiz rahiplerin ve giderek çocukların atanması, gelir konumlarının satılması ya da ayırılması, birden çok görevde bulunma, yerinde bulunmama (özellikle piskoposlar), *Curiada* ahlaksızlık ve aylaklık, manastır evlerinde piskoposluk disiplinini gevşetme nedeniyle artan yozlaşma, çok kolayca ve salt para için sağlanan bağışıklıklar, simoni günahının örtbas edilmesi, papanın Roma'daki kendi diyakozunu düzene sokmada başarısızlığı, ve daha başkaları. Bunların tümü de çoktandır süren ve hem bölünmeciler hem de Kilisenin iyi oğulları tarafından sık sık kınanan yakınmalar idiler, ve düzeltilmelerinin kimi insanları sürüde daha güvenli olarak tutmaya yardım edebilecek olması olanaklıydı. Contarini'yi ve dostlarını çok kolayca liberal entellektüeller olarak görenler İtalyan üniversitelerinde özgür kurgul düşünceye ("dinsizliğin" öğretilmesine) saldıran maddenin denetlenmeyen kamu tartışması üzerinde bir sansür ve bir yasaklama getirilmesi isteminde bulunduğuna ve gramer okullarından Erasmus'un *Colloquia*'sının, günün en çok satan ve "eğitimsiz kafalara dinsizlik öğretecek çok şey içeren" kitabının kaldırılmasını istediğine dikkat etmelidirler.

Eğer düşünce özgürlüğü üzerine bu saldırının sorumlusu Contarini değil de Carafa olmuş olsa bile, saldırının bu insanlar hakkında çok şey

anlattığı gerçeği değişmez. Kendileri Kilisenin yetersizlikleri tarafından gerçekten rahatsız edilen ama reformun ahırların temizlenmesinden daha öte bir anlamı olmadığına inanan tutucular idiler. Belgede ne olursa olsun pozitif reformun hiçbir belirtisi yoktur: Komisyonun tinsel eksiklikleri, Kilisede inanç ve esin yoksunluğunu ve bunun tüm Avrupa üzerinde insanları Protestan Reformasyonun öğretisinde avunç ve besin aramaya ittiğini kabul ettiğini gösteren hiçbir belirti yoktur. Acaba tüm inananların rahipliği öğretisi gibi bir öğretinin şimdiye dek Tanrıyı aracılar yoluyla olmanın dışında bulamayacaklarını düşünmeye alıştırılmış insanlar için ne demek olduğunu anlamaya bile başlamışlar mıydı? *Consilium*'u yazan insanlar henüz Kilise bir kez evini biçimsel olarak düzene koyar koymaz bölünmenin sonlanacağını düşünmeyi sürdürdüler. Bu nedenle dört yıl sonra Regensburg'da Contarini henüz sanki köşeyi döner dönmez anlaşmayı kolayca bulabilecekmiş gibi davranabildi. Kimi yollarda bu körlükleri övgüye değerdir. Eğer tinsel hastalığa tanı koymayı başaramadıysalar, bu en azından bir ölçüde Lutheran patlamanın önemli ölçüde temelinde yatan usa başkaldırıyı tam olarak anlayamayacak us ve hayır insanları olmalarına bağlıydı. Ve eğer dışarıya dönük kötüye kullanımlara dikkati çekmekle yetindiyseler, aynı zamanda hiç olmazsa öfkeli dogmatizmin ve zulmedici yobazlığın en küçük bir kırıntısını da sergilemediler, ki bunlar gerçekte Roma'nın Hıristiyanlığın yitirilmiş birçok parçası üzerinde yeniden üstünlük kurmasında başlıca silahlar olacaklardı. Ama tüm bunlar *Consilium*'un ve öyleyse Katolik Reform için erken devimin önemli olan noktayı bütünüyle kaçırdığını ve hiçbir anlamda ileriye gerçek Karşı-Reformasyona götürmediğini söylemeye varırlar. *Consilium* geçmişin sesiydi, ve yüzyıl içinde daha sonra yeni papalık bir papa tarafından istenmiş ve bir kardinaller ve papalık tanrıbilimcileri komisyonu tarafından yazılmış belgeyi Yasaklanmış Kitaplar İndeksine aldığı zaman bunu tanıtladı.

Her ne olursa olsun, komisyonun emekleri büyük ölçüde boşa çıktı. Şoka uğrayan tutucular ve *Curianın* kurmayları büyük bir istekle Lutheran propagandanın kaynak başının kendisinden gelen bu açıklamalar ile çok fazla oynaması olgusuna sarıldılar; eğer belge düşmana rahatlık sağladıysa, açıktır ki hiçbir değeri yoktu. Katolik reformcular bir savaşın ortasında kendi yanlarında ciddi eksiklerin olduğunu göstermeyi göze alan insanların her zamanki yazgısına uğradılar. III. Paul önerilerin bir bölümünü yaşama geçirmeye çalıştı; 1537 ve 1539'da *Curianın* yönetsel bölümlerini, özellikle bağışlamaları ve bağışları çıkarmaktan sorumlu *Dataria* ve *Penitentiaria* kurumlarını reformdan geçirmek için ciddi çabalara girişti. Ama papa çok güç bir konumdaydı. Reform kaçınılmaz olarak gelirlerde bir düşme demek olacaktı: Herşey bir yana, kötüye kullanımlar para gereksiniminden doğmuştu. Ve Paul çok yetersiz bir hazine kalıt almıştı. Ederlerin hızla yükseldiği ve Türk tehlikesini kabul

etmesinin üstenimlerini arttırdığı bir sırada, yıllık 200.000 düka olan geliri 1526'da öncellerinin elinin altında olanın yalnızca beşte ikisini temsil ediyordu: Roma'nın Yağmalanması (1527) başlıca kaynağını, Roma vergisini (*dogana*) silip süpürmüş ve papalık topraklarının gelirini yok etmişti. 1537'de papalık gelirinin yarıdan çoğu *Consilium*'un çok haklı olarak kınadığı izinlerin ve bağışlamaların satışlarından geliyordu. Böylece çok geçmeden reforma yönelik tüm girişimlerin gönülsüzleşmesi şaşırtıcı değildir. Din adamlarının ahlak ve eğitimlerini iyileştirmek, görev yerlerinde bulunma ve halk ile ilgilenme üzerinde diretmek, ve X. Leo'nun dinsel düzenleri diyakoz disiplini altına almaya çalışmış Lateran Konseyinin kararlarına uymak için birşeyler yapıldı; ama ne bu sorunlarda ne de özellikle *Curianın* reformunda III. Paul'ün papalığı dikkate değer herhangi birşey yaptı. Hakkında çok uzun bir süre boyunca konuşulmuş olan ve başkanda ve üyelerde yer alması gereken reformdan bir kez daha kaçınıldı, ve Katolik Reform için devim zayıflayarak söndü.

Bununla birlikte, aynı zamanda yeni bir türden, ama geçmişin kendiliğinden öz-eleştirisi ile çok az bağıntılı ve bütünüyle bilinçli olarak Protestan Reformasyon üzerine karşı-saldırı için tasarlanmış çok değişik kıpırtılar vardı. Eğer III. Paul'ün egemenliği Contarini'nin Reformunun durmasına tanık olduysa, gerçek Karşı-Reformasyonun başlangıçlarına da tanık oldu (gerçi ikisinin öğeleri doğallıkla bir süre için karışmış olsalar da) ve böylece Kilisenin bir durumundan bir başkasına bir geçiş çağı olarak onun için sık sık verilen betimlemeyi hak eder. Regensburg'un düşkırıklığı geri döndüğünde bir uzlaşma aramaya eğiliminden ötürü kendisine güvenilmediğini gören Contarini'nin 1542'deki ölümünü hızlandırmış olabilir. Gilbert ertesi yıl öldü. Belki de felsefi ılımlıların önderliği denebilecek olan şey Venedik aristokratı kadar yücegönüllü olmasına karşın ne o kadar yetkeci ne de o kadar yetenekli olan Pole'a geçti. Her ne olursa olsun, Regensburg Roma'da güçler dengesini değiştirdi ve Carafa'yı yükselişe getirdi. Onunla birlikte, amansız zulüm tini papalık politikasına girdi.

1542 Temmuzunda Carafa III. Paul'den İtalya için bütünüyle yeniden biçimlendirilmiş bir Engizisyon yaratan *Licet ab initio* Bullasını elde etti. Bulla Roma'da heretikliğe karşı kavgayı yoğunlaştırarak piskoposluk güçlerinin yerini aldı; Carafa'yı yarımadanın her yerinde toplumsal konumlarına bakılmaksızın tüm insanlar üzerinde yetke ile genel-sorgulamacı (*inquisitor-general*) yaptı; ve ona soruşturma, hapsetme, cezalandırma ve mallara el koyma konusunda *prout iuris fuerit* tam güç verdi. Benzer görüşte olan bir küme insanın yardımıyla dilediği yere vekiller atayabiliyor, ona yardım etmesi için dünyasal gücü çağırabiliyordu, ve giderek tüm dinsel düzenler üzerinde yetki ile de donatıldı—bir önlem ki, bu ayrıcalıklı kurumlara boyun eğdirecek güçlü yeni papalık politi-

kasının altını çiziyordu. Başarılı İspanyol Engizisyonu üzerine modellenerek, reformdan geçen Kutsal Görev (*Holy Office*) gerçekte papalık cephaneliğinde bütünüyle yeni birşeydi, ve Carafa'nın enerjik ellerinde İtalyan halkı ve din adamları arasında Lutheran ve daha başka sapmaların kökünü kazımak için yıkıcı bir başarı gösterdi. Ancak beklenebileceği gibi, saldırı kendini eski Kilise ile tam olarak kopmuş ve Protestan, Anabaptist ya da Üçlülük-Karşıtı görüşleri gerçekten benimsemiş olanlara sınırlamadı, ama ayrıca ortodoks reformculara, *Consilium*'un savunucularına ve benzerlerine de belli bir kuşku ile baktı. III. Paul yaşarken, duraksaması ve insanlığı mahkemeyi onların boğazından uzak tuttu, ama Carafa IV. Paul (1555-9) olarak papa olunca, nefretini sınırsızca ortaya döktü. Morone Engizisyon tarafından edimsel olarak heretiklik ile suçlanarak hapsedildi, ve eğer Pole o sıralar İngiltere'de papalığa boyuneğmeyi yeniden sağlama konusunda kuzeni Kraliçe Mary'ye yardım etmek için oraya gitmemiş olsaydı aynı yazgıya uğrayacaktı. Böyle bile olsa, papalık elçiliği görevinden uzaklaştırıldı ve eylemleri onlardan yarar gören papanın kendisi tarafından kınandı. Bunlar aşırılıklardı, ama Kutsal Görevin tutarlı etkinliği suçları sık sık hiçbir biçimde heretiklik olmayan ama yalnızca Kilisenin ve papalığın saltık eksiksizliği konusunda usayatkın kuşkular duyan daha önemsiz çok sayıda insana ölüm ya da yıkım getirdi.

Şaşırtıcı denli kısa bir zaman içerisinde İtalya'da güçlü bir entellektüel ve tinsel yaşamın belli bir düzeye dek katı ortodoksluktan sapmış birçok belirtisi yokedildi; sağ kalanlar ya zoraki uyuşumu ya da sürgünü seçtiler; İtalya entellektüel durgunluğa düştü. İtalyan Rönesansına son veren Roma'nın Yağmalanmasından çok Engizisyon oldu, gerçi hiç kuşkusuz düşünmeye ve kurgular üretmeye istekli insanların yalıtılmış örnekleri varolmayı sürdürmüş olsa da. Bunların en ünlülerinin Giordano Bruno ya da Galileo Galilei gibi Engizisyonun kurbanları arasına düşen insanlar olması anlamlıdır. Mahkemeye basın üzerinde uyguladığı denetim yardımcı oldu. Papalık tehlikeli imlemlerinin olması olası kitaplar sağanağından duyduğu kaygıda yalnız değildi; gördüğümüz gibi, *Consilium* da bir tür sansür istemişti, ve tüm Avrupa hükümetleri matbaanın icadının kamu düzeni ve yerleşik yetkeye boyuneğme konusunda getirebileceği sonuçlara uyanmaya başlıyordu. Ama silahlarını geliştiren ilkin papalık oldu. Bireysel kitaplar sık sık mahkum edilmiş ve zaman zaman yakılmıştı. VIII. Henry 1531'de Luther'in kitaplarını yakmıştı, tıpkı Luther'in 1520'de kanon yasasının kitaplarını yakmış olması gibi; Sorbonne'un tehlikeli yapıtlar listesine 1524'te Paris *Parlementinin* bir buyruğu ile yasal güç verildi; 1527'de VII. Clement heretik kitaplar ve onları okuyanlar üzerine bir saldırı olan ve sık sık yinelenen *In coena domini* Bullasını çıkardı; 1543'te Carafa genel-soruşturmacı olarak onaylamadığı kitaplara ve matbaalara karşı kapsamlı bir buyruk yayımladı.

Index Librorum Prohibitorum'un (1559) tam açılışı onun papalığını bekliyordu. İlk yayımı devasaydı ve dilbilgisi yanlışları ile doluydu. On-altıncı yüzyılda ve daha sonra sık sık değişmiş olan *Index* Roma Kilisesinin bütün bir dünyadaki entellektüel gelişmelere karşı değişmekte olan tavırlarının önemli bir göstergesi olarak kalmıştır.

Bununla birlikte, baskının silahları Kilisenin yeniden-yapılandırılmasının yalnızca bir yanıydı. Herşeyden önce, eğer heterodoksluk silinecek idiyse, ortodoksluğun nerede yattığı konusunda açık bir düşünce taşımak gerçekten zorunlu olacaktı. Ortaçağ tanrıbilimi seyrek olarak monolitik olmuştu, ve özel olarak geç orta çağlarda inancın önde gelen sorunları üzerine olanaklı görüşlerin türlülüğü açıkça hayret vericiydi. Herşey bir yana, kimi modern bilginler, kendi doyumlarına, Luther'in saltık olarak söyleyecek yeni hiçbirşeyinin olmadığını ama tüm öğretilerini geçmişten aldığını tanıtlamışlardır; ve gene de, eğer böyle olsaydı, bu kadar gürültü patırtının ne uğruna koptuğunu anlamak kolay olmazdı.[7] Bilginler belirleyici noktalar üzerine sık sık ayrı düştüler, ve on-altıncı yüzyılın içlerine dek süren dört büyük okul ayırdedilebilir: St. Thomas Aquinas'ın kendisinin başlıca kendi düzeni Dominikanlar tarafından kabul edilen arı Thomizmi; Duns Scotus'un Thomizmden belli bir değişki ile sapan ve birçok üniversitede çok etkili olan okul (*via antiqua/eski yol*); Thomizm üzerine Nominalizm denilen ve Occamlı William'dan türetilerek geç-ortaçağ gizemciliği ile eğinimler gösteren kuşkucu ve sık sık karşı-ussal saldırı (*via moderna/modern yol*); ve St. Augustine'nin katı geleneği, ki Aquinas'ın tanrıbilimi ve Aristoteles felsefesini sentezlemesi tarafından gölgelenmiş olmasına karşın, yalnızca özellikle Augustinecı düzen-kardeşleri arasında yaşamakla kalmadı, ama ayrıca on-altıncı yüzyıl Protestanlığının ölmekte olan orta çağların aptallaşan skolastizmine karşı baş silahı olmaya da başladı. Bu okulları ayıran derinliklerin ve inceliklerin dışında, ayrıca sorunu karıştırmak üzere popüler tanrıbilim denmiş olan şeyin büyükçe bir türlülüğü de vardı: Örneğin İsa'nın Annesine tapınmada İsa'yı unutma noktasının yakınına gelen Mariolatry devimleri, ya da doğal öğelere pagan tapınmanın Hıristiyan bir kılık altına bürünmüş bütünüyle gerçek kalıntıları. Örneğin Jeanne d'Arc'ın mahkemesinde öyle suçlamalar yapıldı ki, bunlar onu suçlayanların doğrudan bir ön-Hıristiyan büyü dininden gelen ve kırsal yerlerde sürmekte olan "boşinanç kılgıları"nı çok iyi bildiklerini tanıtlar. Böyle cadı-tapınmasının tüm Avrupa üzerinde büyük ölçüde sürdüğünden kuşku duymak gereksizdir; ama her yerde cadılığı

[7]Bu tür uslamlamalar Luther'i tikel bir geleneksel öğretiyi yalıtmakla suçlama eğiliminde dedirler, ve onun zaman zaman çelişkili de olsalar başka geleneksel öğretiler ile dikkatli bir birliktelik içinde ele almış olması gerektiğini kabul ederler. Luther'in tanrıbilimini yüksek düzeyde usdışı içeriği ile özellikle çekici bulmaksızın, gene de açık tinsel görüşünü o tür akademik ürkekliğe yeğleyebiliriz. Bu tür bir saldırı—yüksek görüşleri olan bir Anglikan tarafından—örneği için, bkz. J. P. Whitney, *History of the Reformation* (rep. 1958), ss. 171 vs.

ve cadı-toplantılarını (*coven*) gören ve sonuçta orta çağlarda ne olursa olsun gerçek bir Hıristiyan dininin varoluşunu yadsıyacak heyecanlıları izlemek de eşit ölçüde gereksizdir. Ama popüler dindeki bu karanlık ve sık sık iğrenç yerler olmaksızın bile, Kilisenin öğretisinin popüler yorumları, alçaltıcı bağışlama belgeleri öğretisinin açıkça gösterdiği gibi, yeterince rahatsız edici olabilir.

Kilise her zaman problemin, kendisi büyük ölçüde kutsal yazıların tutarlı bir öğreti bütünü oluşturma savında olmamaları olgusundan doğan bir problemin bilincinde olmuştu. Tarihsel olarak böylesine türlülük gösteren kitaplardan düzen üretme gereksinimi Kiliseye birincil görevlerinden birini, dinin gerçekliğini tanımlama ve o gerçeklik üzerine yetkesinin damgasını basma görevini verdi, üstelik o gerçeklik yüzyıllar boyunca öylesine protean olmamış olsaydı pekala yanılan insanlığa yardım edebilecek olsaydı da. Reformasyonun ilk kuşağı—kitaplardaki ve başka yerlerdeki tartışmalarda çok sayıda su götürür nokta üzerine açıkça yetersiz pekinlik olduğu açığa çıktığı zaman—bu eski görevi birdenbire çok daha ivedi yaptı. İstenen ölçekteki dogmatik tanım en iyisinden bir Genel Konsey tarafından ele alınabilecek bir sorundu ve giderek yetkeleri konusunda korku duyan papalar tarafından bile ona bırakıldı; ve III. Paul Konseyi başlıca o amaçla çağırmayı istedi. Bu onu Konseyi başlıca Kilisenin örgütlenmesini onarmak ve kötüye kullanımları gidermek için bir reform aracı olarak gören imparator ile çatışma içine düşürdü. Charles her zaman öğreti tartışmasından önce reform isteminde bulundu, çünkü onun için Konsey bölünmeyi sonlandırmanın bir aracı olarak kalmayı sürdürdü. İnanç noktalarının herhangi bir tanımının, tersine, yarışan denominasyonlar arasındaki ayrımları öne çıkaracağını açıkça gördü—bir korku ki onda haklı çıktı. Papanın karşıt çizgiyi seçmek için çifte bir nedeni vardı: Konseyin *Curiaya* karışmasına ya da Kilisenin yönetme işlevlerini gasp etmesine izin vermeyi düşünmezken, bu arada bölünmeciler ile uzlaşmaktan çok onlara direnme biçimindeki yeni politika savaş-hatlarının tanımlanması yoluyla açık bir öğreti bildirimini gerektiriyordu.

1545'ten başlayarak kesintili ama etkin olarak Trent'te[8] toplanan Konseyin tarihi öyleyse reforma yönelik buyruklar için imparatorluk istemi ve öğreti buyrukları için papalık yeğlemesi arasındaki itişme tarafından belirlendi. Bu itişmede papa hemen hemen her zaman üstünlüğü elinde tuttu ve en sonunda çok kolay kazandı. Trent Konseyi zaman zaman piskopos ve rahiplerin yerlerinde bulunmaları, düzenlerin disiplini, ya da modern bilginliğin ışığında *Vulgata*'nın düzeltilmesi gibi problemleri ele aldı, ama böyle sorunlarda Kutsal Koltuğun güçlerini saklı tutmada her zaman dikkatliydi. Papalık elçilerinin yetkin kılavuzluğu altında, biraz gösteriş havasıyla on-beşinci yüzyıl Konseylerini

[8]Trent Konseyinin edimsel tarihi için krş. aşağıda ss. 193s, 197s.

Kilisedeki papalık tekerkliğine rakipler yapmış olan tutkuların herhangi bir yeniden dirilişinden kaçındı. Ürettiği muazzam buyruklar kütlesi öğretiyi ilgilendiriyordu. Roma Kilisesi Tridentum'dan çok daha duru bir inanç kütlesi, tüm tartışılan noktalar üzerine ortodoksluğun bir tanımı ile çıktı ve bu yalnızca bütünüyle yeni bir biçimdeşliğin yürütülmesini olanaklı kılmakla kalmadı, ama ayrıca geçmişin enerjik türlülüğünün ve sorgulayıcı kuşkusunun da büyük bölümünü bir yana attı. Tridentum-sonrası Kiliseye yeni bir Kilise demek çok fazla ileri gitmek olabilse de, Kilisenin tarihinde Trent Konseyi tarafından yapılan keskin kopuşu gözardı etmek de yanlış olacaktır. Gerçekte, dış görünüşte değilse de, eski, evrensel, kapsayıcı Latin Kilisenin sonunu ve modern Roma Katolikliğinin birçok Hıristiyan denominasyon arasındaki biri olarak doğuşunu damgaladı,

Bunun böyle olmasının nedeni Konsey tarafından sağlanan tanımın her zaman—sık sık uzun tartışmalardan sonra—Protestanlığa tüm ödünlerden uzaklaşmasıydı. Belirleyici iş ilk toplantılar dizisinde, 1546-7'de, III. Paul imparatorun reform için ivedi istemine direnmeyi ve onun yerine Konseyi Lutheran devrim tarafından yaratılan birincil tanrıbilimsel sorunlar üzerine yöneltmeyi başardığı zaman yapıldı. Hiçbirşey birlik için sürekli arayışındaki V. Charles için daha rahatsız edici olamazdı, ve hiçbirşey *Curiadaki* büyüyen Karşı-Reformasyon tini için daha kabul edilebilir olamazdı. Beşinci oturumunda (Haziran 1546) Konsey ilk günahın Luther'in insanın bütünsel bozulmuşluğu görüşünü yadsıyan bir tanımı üzerinde anlaştı. Gerçekten özeksel olan aklanma sorununun tartışılmasında altı ay harcandı. Süreçte çifte bir aklanma kavramı[9] üzerine kurulan Regensburg uzlaşması çok çabuk yitti, ama tartışmalar uzayıp gitti, çünkü Katolikler arasında bile derin anlaşmazlıklar vardı. Dominikanların aklanmayı Tanrının kayrasına yükleyen ama işlerin belli bir etkerliğine izin veren katı Thomizmine belli Jesuit tanrıbilimciler tarafından karşı çıkıldı; bunlar kayrayı almak için insanın özgür istencini ve kendi çabaları yoluyla tanrısal merhameti kazanmak için gücünü vurgulamakla Pelagius'un heretikliğine yaklaşmış görünüyorlardı. Öte yanda, üstleri Girolamo Seripando (1493-1563) önderliğindeki Alman Augustinciler St. Augustine'nin kayra üzerine ön-yazgıcı öğretisini vurgulayarak Lutheranlar için kabul edilebilir bir formül bulmaya çalıştılar. Sonuç en anti-Protestan bakış açısının utkusuna anlatım veren 13 Ocak 1547 tarihli buyruk oldu. İnanç "insanın esenliğinin başlangıcı, tüm aklanmanın zemini ve kökü" olarak tanımlandı ki, "onsuz Tanrıyı hoşnut etmek olanaksızdır"; ama aklanmanın yalnızca inanç (*sola fide*) yoluyla geldiğini bildiren Lutheran öğreti kesin olarak yadsındı. Kayranın insandan bütünüyle bağımsız olarak işlediği görüşü ilençlenerek özgür istenç saklandı: İnsan özgür istenci ile Tanrının armağanını kabul ya

[9] Yukarıda, s. 136.

da red edebilirdi. İyi işler, ve özellikle [itiraf] kutsaması için tövbekâr hazırlık işi (belirleyici bir nokta: Protestanlar için bu kayranın "satın alınmasını" örneklendiriyordu) esenlik için zorunlu olarak betimlendi.

Aklanma üzerine buyruk Konseyin işinin tipik bir örneği olarak alınabilir. Reformcuların görüşlerini tutarlı olarak ve güçlü olarak kınayarak, ve tartışılan noktalar üzerine özel dogma sağlayarak, Konsey herhangi bir uzlaşma ya da anlaşma biçimi üzerine kapıyı sıkı sıkıya kapadı. Protestan temsilcilerin 1551-2'deki ikinci toplantılar dizisine katılmalarına karşın, başından saptanan ton 1562-3'teki son toplantıya dek sürdü. Kilisenin Genel Konseyi, sık sık yeniden birleşmenin ve barışın tek umudu olarak istenmesine karşın, bunun yerine üstünlüklerini sakınmaya kararlı papaların ve dogmatik katılık üzerinde direten tanrıbilimcilerin ellerinde tek bir yanın sağlamlaşması için vesile oldu. Bir kez daha görülen şey nasıl eski Katolik Reformun yeni Karşı-Reformasyonun önde gelen bir silahı olmaya başladığıdır.

3. Jesuitler ve Yeni Papalık

1546'da Katolik Kilisenin görüşmelerinin belirleyici olarak yeni bir örgütün temsilcileri tarafından etkilenmesi olgusu bizi Jesuit düzenin, ortaçağ Latin Kilisesini modern Roma Kilisesine döndüren yeniden-örgütlenmelerden son ve belki de en önemli olanının kuruluşuna getirir. Düzen bütünüyle kurucusunun, St. Ignatius Loyola'nın (1491-1556) yaratısıydı. Orta soyluluğun eski bir Bask ailesine doğan Iñigo bir asker olmak üzere yetiştirildi, ama 1521'de Fransızların Pamplona'yı kuşatmaları sırasında öyle kötü yaralandı ki, meslek yaşamı sona erdi. Şimdiye dek biricik entellektüel besini yiyip yutarcasına okuduğu çok sayıda popüler şövalye romansı olmuştu; ama uzun süren iyileşme dönemi sırasında ilk kez dinsel tapınma üzerine kitaplar okudu ve bir dönme deneyiminden geçti. Anladığı kadarıyla şimdi Tanrıya belli bir özel hizmette bulunması gerekecekti, ve düşünebildiği tek şey Kutsal Ülkeye hac yolculuğu idi. Bununla birlikte, sekiz ay süreyle Katalonya'da Manresa'da takılıp kaldı ve orada kendi için ağır bir kıtla yetinirlik uygulamasına girdi, başka insanlar üzerindeki çarpıcı etkisini keşfetti, ve bir dizi değişik görüş deneyimi yaşadı. Burada daha önceki yaşamı tarafından tam olarak aklanan keskin ve diri bir günah bilinci ile de savaştı. Esenlik ve Tanrının onu kabul etmesi için güvence bulmaktan umutsuzluk içinde, problemi sonunda daha önce itiraf edilen ve bağışlanan günahlardan doğan tüm duyunç sızılarının ve umutsuzluk ataklarının şeytanın işi olduğuna ve böylece kesin olarak gözardı edilmeleri gerektiğine karar vererek çözdü. Manresa'da başlıca esin kaynağı olacak olan kitabı da buldu—á Kempis'in *İsa'ya Öykünme*'si—, ve kendi içerisinde gerçek doğasının tam anlaşılmasında, doğal benliği üzerindeki tam denetimde,

ve Tanrıya tam teslim oluşta sonlanan o dizgesel araştırmaya başladı ve bunu daha sonra *Tinsel Alıştırmalar* başlıklı kitabında anlattı ve Jesuit eğitimin temeli yaptı.

Ama hac yolculuğu terk edilmedi, ve 1523'te Loyola özellikle hiçbir zaman para taşımadığı ve dünyanın hayırseverliğine güvendiği için tüm gezilerini kuşatan korkunç güçlüklerin damgaladığı bir yolculuktan sonra Kudüs'e ulaşmayı başardı. Kudüs'te yaşamayı ve yaşamını Tanrıyı düşünmede tamamlamayı istiyordu ama orada kalması için izin verilmedi. Geri döndüğünde kendi içerisinde başkalarının gerçekliği kendisinin görmeye başladığı biçimiyle anlamalarını sağlamak için yeni bir sabırsızlık keşfetti. Böyle bir amaç için gereken eğitimden yoksun olduğunu anlayarak, Alcalá, Burgos ve Salamanca üniversitelerinde okumaya başladı (1525-7). Tüm bu zaman boyunca, kilise-dışı olmasına karşın, ciddi bir kutsallık yaşamı ile dikkati çekti ve kendini çoğunluğu kadınlar olmak üzere dertli ruhlara tinsel öğütler verir buldu. Bütünüyle doğal olarak, bu durumu Engizisyonun dikkatini çekti, çünkü hem yetkisiz rahipliği hem de kümenin karakteri (ki hem soylu kadınları hem de eski fahişeleri kapsıyordu ve her iki yanda da histeri eğilimleri görülüyordu) bütünüyle temelsiz heterodoksluk ve ahlaksızlık kuşkuları yarattı. Geçici bir süre için hapsedilmesine karşın, yetkilileri bir *Alumbrado*[10] olmadığı konusunda ikna etti; ama daha belirgin katılıklarının ve kılgılarının bir bölümünden vazgeçmek zorunda kaldı. 1527'de Paris'e yolculuğa çıktı, ve oradaki uzun kalışı yaşamında bir dönüm noktası oldu. İleri yaşı nedeniyle çalışmaları yavaştı ve çok başarılı değildi, ama bunlara kendilerine Tanrı için kendi iç inancasını ve misyonerlik amacını iletebileceği başkaları için bir arayış eşlik ediyordu. Burada ilk kez Lutheranizm ile de karşılaştı ve ondan nefret ettiğini gördü. 1534'te çevresinde altı öğrenci topladı—Pierre Lefèvre, Diego Lainez, Alfonso Salmerón, Nicolas Bobadilla, Alonso Rodriguez ve Francisco Xavier. Daha sonra kurucu babalar olarak bilinecek olan bu kümeyi dikkatle seçti, iyice inceledi, *Tinsel Alıştırmalar* ile tanıştırdı, ve oldukça şaşırtıcı bir düzeye dek kendisinin yaptı.

Tinsel Alıştırmalar öylesine dikkate değer bir kitaptır ki, onlara özel olarak değinmek gerekecektir. İlk bakışta yapıt ne çok özgün ne de çok esinlendiricidir. *Imitatio Christi* gibi tapınma kitaplarından ve Garcia de Cisneros'unki (ö. 1510) gibi Tanrı için arayış için el-kitaplarından türer; ama öncellerinin sözel güzelliğinden ve duygusal esininden bütünüyle yoksundur. Bunun yerine bütünsel bir kullanışlılık havası, özsel olarak gizemsel bir sahnede bir tür gösterişsiz açıklık taşır ki, yüzyıllar boyunca dinlemeye ve izlemeye hazır olarak ona gelenler üzerindeki etkisinin gizi burada yatar. Biçimde, ayrıntılı ve sağın bir meditasyon ve inceleme kursundan oluşur, dört haftaya bölünmüştür (ama bunların

[10]Yukarıda, s. 84.

sözel olarak yedi günlük haftalar olması gerekmez) ve aday bunlardan tam olarak sırayla ve öğretmene tam bir boyunеğiş içinde geçmek zorundadır. Öğrenci günahlar ve kusurlar için ruhunu araştırır, süreçte kendini onlardan kurtarmanın araçlarını kazanır, İsa ve Onun tutkusu üzerine meditasyona girer, ve bütünüyle sözel olarak yeniden-yapılır. Bu eğitimden geçen birçoklarının kendilerini *Alıştırmalar* tarafından ruhlarındaki kaynaklar ortaya çıkarıncaya dek iye olduklarını bilmedikleri ahlaksal bir gücü ve dinsel deneyim için yeteneği kazanan yeni insanlar olarak duyumsadıklarını gösteren kanıtlar çok fazladır. Pedagojik amaç ve başarı eşit ölçüde açıktır; St. Ignatius'un öğrencisi ile ilişkisi gizemci ve izleyicisi arasındaki ilişkiden çok öğretmen ve öğrenci—giderek eğitim çavuşu ve er—ilişkisidir. Loyola'nın her zaman olgusallığı ayrımsayan ve gene de bütünüyle insanları Tanrıya getirme görevi tarafından soğrulan somut ve kılgısal düşüncesi, kendi iç emeklerinin sürecine bir el-kitabında anlatım vererek, insanların dünyadan onu bırakmaksızın vazgeçmeye nasıl götürülecekleri problemini çözmüştü. İnsanlığın kaygıları arasında emek harcayacak insanlar istiyordu; gene de deneyim bir insanın dünyadan ancak ya coşkulunun dengesiz tutkusunda (*Schwärmerei*) ya da gizemcinin kişisel tefekküründe sonuçlanan bir dinsel sevinç düzeyine uyarılarak özgürleştirilebileceğini göstermişti. *Tinsel Alıştırmalar* adayı kurs yoluyla gizemsel heyecanın yüksek bir noktasına getirir ama onu orada yarı yolda bırakmayı istemez; bunun yerine onu onun dünyaya karşı yeni-bulunmuş "ilgisizliğine" (eğitimde belirleyici bir aşama) alıştırmaya geçer ve bu arada ondaki insanlığa hizmet uğruna Tanrıya hizmet etme belirlenimini sağlamlaştırır. Eğitimli Jesuit böylece haklılık inancasını, Tanrı bilgisini, denetlenen gizemsel deneyimi ve kılgısal kararlılığı benzersiz bir derecede bileştirir. Eklenebilir ki, (Loyola'nın başından anladığı gibi) *Alıştırmalar* gerçekte ancak onların amaçladığı ereğe giden yolda daha şimdiden ilerlemiş bir insan üzerinde etkili olacaklardır.

1534 Ağustosunda yedi kişilik küçük bir kümenin üyeleri Montmartre'da bir ant içerek kendilerini Kutsal Ülkede misyonerlik çalışmasına ya da, eğer bu olanaksız çıkacak olursa, papanın onlara verebileceği herhangi bir göreve adadılar. Bir süre daha yolculuk ettikten sonra, ve henüz sürekli bir toplum ya da düzen oluşturma düşüncesi olmaksızın, arkadaşlar Levant için gemiye binme niyeti ile 1537'de Venedik'e ulaştılar. O yılki Türk savaşı onları engelledi, ama Loyola özellikle Contarini ailesi de içlerinde olmak üzere kimi yararlı ilişkiler kurdu. Ayrıca Carafa'ya Theatinelerin kılgılarını eleştiren bir mektup yazarak bir de düşman kazandı. Kudüs'e ulaşamayacaklarına göre, antlarının almaşığı uygulandı ve 1538 Mayısında Roma'daydılar. Ancak o zaman üyelerinin tümü şimdi rahipliğe atanmış küçük bağnaz çileciler kümesini sürekli bir düzene dönüştürme kararı alındı. Loyola vakfın papaya boyun eğme

kurallarını hazırladı. "Bizim İsa'nın adıyla adlandırmayı istediğimiz Toplumumuzda Tanrının sancağı altında savaşmayı isteyen, ve yalnızca Tanrıya ve yeryüzündeki temsilcisine hizmet etmeye istekli olan herkese" sesleniyordu. Toplumun amacı "inancın Sözün rahipliği yoluyla, tinsel alıştırmalar yoluyla, ve hayır işleri yoluyla yayılması" olarak tanımlandı ve "Hıristiyanlığı çocuklara ve eğitimsizlere öğretme" üzerine özel bir vurgu getirildi. Toplum onun seçilmiş "provost" ya da generaline tam boyuneğme içinde örgütlenecekti, ve Loyola "çok kutsal III. Paul'e ve ardıllarına inançlı boyuneğme içinde askerler olarak hizmet edeceklerini" yineledi. Bu son bildirime karşın, papanın yeni vakıf için onayını almak belli bir ikna çabasını gerektirdi. *Curia* sağlıksız coşkunun aşırılıklarını ya da kuşkulu tutkuları gizleyebilecek bu tür kendiliğinden girişimlere güvensizliğinde haksız değildi. Ama Contarini yoldaşlara güçlü bir destek verdi, ve 1540 Eylülünde Loyola'nın taslağının değişkiden geçirilmiş bir biçimine anlatım veren *Bull Regimini militantis ecclesieae* İsa Toplumunu kurdu. Babalar büyük güçlükle Ignatius'u ilk general olarak seçilmeyi kabul etmeye ikna ettiler, ve kronik sağlıksızlığına karşın—yirmi yıl boyunca tanı koyulmamış safra taşlarından acılar çekti—, yeni düzeni on beş belirleyici yıl boyunca yönetti.

Toplum bundan böyle her zaman o çağın ya da aslında tüm çağların çok dikkate değer ama o denli de tuhaf olan kişiliklerinden birinin damgasını taşıdı. Kısa boylu, ufak tefek, hastalıktan kıvranan, Pamplona'daki yarasından sonra sürekli olarak topal kalan, sınırlı bir kavrayış gücü ile hiçbir zaman bir bilgin, vaiz ya da tanrıbilimci olmayan Loyola hiç de esinlendirici bir kişilik gibi görünmüyordu. Dizge ve planlama için tutkusu sık sık bilgiçliğe ve kılı kırk yaran kuralcılığa bozuluyordu. Gençlik günlerinden başlayarak düşlemlere düşkün olmasına ve 1521'den sonra hanımlara şövalyelik hizmeti düşlerinin yerine İsa'ya şövalyelik hizmeti düşlerini ilkin ikisi arasında herhangi bir özsel ayrım görmeksizin geçirmesine karşın, imgelemi her zaman biraz yetersizdi; ruhtaki tüm şiirden bütünüyle yoksundu. Yaşamının son otuz beş yılı sırasında öylesine sık gelen ve istediği gibi açıp kapmayı öğrendiği hayaller hemen hemen her zaman en yalın türdendi—yalnızca diskler ya da ışınlar gibi fenomenler ki, tümünü de hiç duraksamadan tanrısalın kimi özel belirişleri olarak tanımlıyordu.

Öyleyse, bir gizemci olmasına karşın, ne olursa olsun doğrudan doğruya Tanrı tarafından esinlendirildiğini düşünen en soğukkanlı hayalci idi. Kendi ruhunun gecesine karşı tutumu öğreticidir, özellikle Luther'inki ile karşılaştırıldığı zaman. Loyola umutsuzluğunu birkaç ay çekti, Luther yedi yıl boyunca; Luther'in ancak Tanrının inanmış olan günahkâra gösterdiği sonsuz merhameti birden anlayışında çare bulabildiği yerde, Loyola daha büyük bir güvenle deneyimlerinde Tanrıdan geleni şeytandan gelenden ayırdetmede yargısını uyguladı. İkincisini

bütünüyle bir yana attı. Eğer Luther'in yalnızca inanç yoluyla aklanma üzerine vurgusu kişisel deneyimden doğduysa, Loyola'nın insanın etkin olarak Tanrıyı arayabileceği kanısı da öyle doğdu; ve, mantıksal genişleme yoluyla, hiç kuşkusuz kayranın Tanrının biricik istenci üzerine bağışlanacağını savunan ama Tanrı ile ilişkide insan çabası ve istenci için yer bırakan karakteristik Jesuit esenlik tanrıbilimi de aynı yolda doğar. Loyola kendisine ve başkalarına günahkârın Tanrı ile barışına katkıda bulunabileceğini tanıtladı; kayranın insana kendi durumuna bakılmaksızın doğrudan doğruya verilmediğini biliyordu. Luther, eşit kanı ile, kendisine ve başkalarına insanın Tanrı karşısındaki bütünsel çaresizliğini tanıtladı. Tüm dinsel önderlerin yalnızca kişisel olarak yaşadıkları şeyi saltık gerçeklik olarak duyurdukları ileri sürülebilir; ama bu sözün gelişidir. Tanrıbilimsel olarak, Luther'in geriye St. Paul'e ve St. Augustine'ye gitmekle belki de daha sağlam bir temel buldu, ama uygulamada St. Ignatius'un reçetesi tinsel güçlüklerden kurtulmanın etkin bir yolunu sunma üstünlüğünü taşıyordu. *Tinsel Alıştırmalar* ruhun temizlenmesinde ve iyileştirilmesinde dizgesel bir eğitim kursudur, ve birçok insanda etkili olmuşlardır. Hiç kuşkusuz birçok Protestanın inançlarında kurtarılmış oldukları kanısını eşit ölçüde yararlı buldukları doğrudur.

Loyola'nın büyüklüğü yetke altında kurtarılmaya hazır insanlara avunç ve yardım getirmek için gizemsel görüşün uygulanabilir, gösterişsiz ve kararlı uygulamasında yatar. Onu ayırdeden ve başka eksiklikleri gideren iki nitelik gösterdiği inanılmaz istenç gücü ve insanları anlamadaki şaşırtıcı yeteneği idi. İstenci yalnızca onu gerçekten de yaşamının büyük bölümünü doldurmuş olan korkutucu acı, hastalık ve zorluk deneyimlerine karşı ilgisiz kılmakla ve ona amacına ulaşma yeteneğini vermekle kalmadı. Hepsinin üstünde, eğer şöyle anlatılabilirse, onun için kendini yeniden yaratmayı ve böylece özellikle etkin ve düşünen bir düzen yaratmayı olanaklı kıldı—bir toplum ki bu tek adamın kararlılığının hem yayılması hem de kalıcı somutlaşması idi. Öğrencileri üzerinde bıraktığı derin izlenim herşeyden çok benliğin bu bütünsel aşılmasına, kendi doğası ve başkalarının doğaları üzerindeki bu tam buyurganlığa bağlıydı, ve bu nitelikler gerçekte olayların gidişine komuta etme yeteneğinde sonuçlandılar. İnsanları anlayışı—her zaman delici, kaygılanıcı, haklı, sık sık yardımsever, ve sürekli olarak incelmekte ve gelişmekte olan bir anlayış—yalnızca onu doğru yardımcılar seçmeye ve her bir insanın özelliklerini tam olarak doğru yerde kullanmaya götürmekle kalmadı, ama daha önemlisi, kendi misyonerlik amacı için temeldi. Her zaman ve yeğin olarak ruhları iyileştirmek ile ilgilendi. İsa Toplumu başka neleri üstlenmeye başlamış olursa olsun, bu birincil görev olarak kaldı. Toplum özel olarak Protestanlığa saldırmak üzere kurulmadı, ve kurucu babalar gospeli ona inanmayanlara götürme yükümlülüğünü

üstlendikleri zaman, Alman heretikleri olmaktan çok doğunun inançsızlarını ve Amerika'nın putperestlerini düşünmekte oldukları konusunda hiçbir kuşku olamaz. Ama bir yerlerde misyoner olmayı amaçladıkları eşit ölçüde açıktır. Loyola Tanrı hizmetinin bir gezgin şövalye tarzında dikkate değer bir çilecilik ya da hac edimi yapmaktan oluştuğunu düşündüğü zamanlardan çok uzaklaşmıştı, ve böylelikle gençliğinde düşünebilmiş olduğu herşeyden daha dikkate değer bir edimde bulunacaktı.

Toplumun örgütlenmesi de, tıpkı amacı gibi, ona çok şey borçluydu. Loyola her zaman üstlere tam boyuneğmeye inandı, bir erdem ki bugünlerde askeri olarak görülebilse de, on-altıncı yüzyıl koşullarında askeri olmaktan çok dinsel tutumları yansıtır.[11] Böylece Toplum en sonunda generale sorumlu olan ve bütünüyle ona boyun eğen görevlilerin bir hiyerarşisinden oluşuyordu. Tüm kendini düşünme, tüm kişisel hırs uzun bir çıraklık süreci tarafından ortadan kaldırılıyordu; Topluma giriş aşırı ölçüde güçtü, ve acemilikten tam olarak inançlı üyeliğe yükseliş yıllar süren çalışmayı, hazırlık ve sınavları gerektiriyordu ki, bu birçokları tarafından başarılamıyordu. Yürüyüşte geride kalanlar hiç kuşkusuz yeni insanlardı: Loyola kendini dilediği herşey yapabileceği noktaya ulaştığı için, yaratısına tikel ve bilinebilir bir kalıba biçilmiş insanlar üretecek makineyi kalıt bıraktı. Ama nerede istenirse duraksamayan boyuneğme ve sorgulamayan hizmet düzenin disiplininin özü olurken, Loyola çoktandır dış katılıklara inancını yitirmişti; eski düzenlerin tarzında, giysi, yiyecek ya da gündelik yaşam için ağır düzenlemelerde hiçbir amaç görmüyordu. Jesuitler dünyada yaşayacak oldukları için, onların da dış sorunlarda dünyanın kendisi gibi ılımlı olarak yaşamaları gerekirdi.

Hiç kuşkusuz bu açık tehlikeler getirdi, ama on-altıncı yüzyılda bunlardan hiç biri somutlaşmadı. Ignatius'un kendisi yaşamının onu yapmış olduğu kadar tutumlu ve gösterişsiz idi, ve örneğine öykünüldü; ama sık sık ıssız yerlerdeki uzun yolculukları gerektiren çok etkin bir misyonerlik yaşamı için uygun olmaları gereken bedenlere kötü davranmada hiçbir anlam görmüyordu. Eğitimleri tarafından sağlanan bir kendini adama ve kendini yenileme yaşamında sağlam duran Jesuitler bunun dışında şeyleri yararlıkları açısından düşünmeye yüreklendirildiler—dünya kendi yolunda giderken ereklerine nasıl ulaşacaklarını düşünmeye, hiçbir zaman dünyaya sırtlarını dönmemeye. İçlerinden birkaçı durumunda olmanın dışında, bu kutsallığa bir katkıda bulunmadı, ama başarıya katkıda bulundu; ve rahiplerin ve misyonerlerin, heretikliğe

[11]Bana öyle görünüyor ki, Loyola'nın ve Jesuit düzenin "askeri" öncelleri sık sık çok büyütülür. Hiç kuşkusuz bir askerin hizmetini istiyorlardı, ama imge açıkça yeryüzündeki Kilise militanı gibi eski bir kavram tarafından da düşündürülür. General ünvanına gelince, bu (o sıralarda benim bildiğim hiçbir askeri anlamı taşımıyordu) keşişlerin düzeninde yaygındı; her ne olursa olsun, Jesuitler ilkin bir "praepositus" ya da başkan seçiyorlardı. Yüzyılın ikinci yarısında Toplum kısaca kurucunun katı yetkeciliğine karşı bir başkaldırı evresinden geçti (G. Lewy, *Church History*, 1960, ss. 141vs).

ve putperestliğe karşı savaşçıların kutsallığa olduğu kadar başarıya da gereksinimleri vardı. Dünyayı anlayışında ve kabul edişinde, Jesuit düzen yalnızca eski manastır vakıflarından değil, ama ayrıca keşişlerden ve giderek örgütlenişlerinde kendilerine çok benzedikleri Theatinler gibi düzenli rahiplerden (*clerks regular*) de belirgin olarak ayrılıyordu. Bu önemli anlamda, gerçekten "modern" idiler—Roma'nın yeni, Karşı-Reformasyon Kilisesinin bir yanı. Sık sık sınırlı ve bağnaz düşünceler, sert tutumlar, insan anlığının tek bir hazırlanmış şekle bükülmesi hakkında ne düşünülürse düşünülsün, tüm bunların amacı ve o amaca ulaşmadaki dikkate değer düzey kabul edilmelidir.

Başarı çok kolay gelmedi. Hiç kuşkusuz o tinsel altüst oluş ve bölünme çağında birçok insan yeni düzeni çekici buldu; Loyola'nın öldüğü günlerde yaklaşık 1000 üye vardı, ve bu düzinelercesini ve sık sık önemsiz nedenlerle kovmasına karşın böyleydi. Doğallıkla, daha eski düzenler içerleme duydular; Jesuitler ve düzen-kardeşleri birbirlerinden hiçbir zaman fazla hoşlanmamışlardır. Dünyasal yetkeler papalık üstünlüğünü desteklemek için böylesine dışlayıcı yükümlülüğe bağlanan insanlara güven duymuyorlardı; hem İspanya'da hem de Fransa'da etkili karşıtlık ile karşılaştılar, ve V. Charles onları Hollanda'ya kabul etmedi. İlkin başlıca başarıları İtalya'da idi, ve orada Ignatius Roma'da III. Paul tarafından desteklenerek yaygın bir reformcu etki uyguladı; ayrıca Portekiz'de idi, ve orada Xavier kabul gördü ve Doğu Hint Adalarının havarisi (1542-52) olarak görevlendirildi. Gerçekten de, Toplumun en dikkate değer çalışmasının bir bölümü Hıristiyan-olmayan topluluklar arasında yapılacaktı—Hindistan, Çin ve Japonya'da, ve Yeni-Fransa'nın Huron ve Iroquois kabileleri arasında. Ama daha dolaysız olarak papa Almanya'da hizmet görmelerini istedi; onların adımlarını Protestanlığa karşı çarpışmaya yönelten düzenin kendisi değil ama papa idi.

Hemen hemen raslantısal olarak hizmetleri kendilerini başlıca eğitimde anlatmaya başladı. İzleyicilerinin entellektüel eğitimi Loyola için çok önemliydi, ve onu örgütlemede düşmanlarının silahlarını kullanmak için seçmeci dehasını eksiksiz olarak sergiledi. Erasmus'tan ne kadar nefret ederse etsin (ki onu hiçbir zaman okumadı), ve kendi tanrıbilimi ne denli geleneksel olursa olsun, Paris günlerinde hümanist öğretimin erdemlerine hayran olmaya başlamıştı, ve Jesuit eğitim modernliği ve üstünlüğü ile ayırdedildi. Jesuit eğitim Hümanistler tarafından tasarlanan klasiksel izlenceyi kapsamına aldı, ve isteksiz çocuklar için sopa öğretiminden çok onların ilgi ve yarışma duygularını uyarmayı yeğlemesinde ruhbilimsel sağduyu gösterdi, öyle ki uygulanan başka pekçok eğitim yönteminin ilerisinde idi; hiç kuşkusuz yetkeci bilgilendirme üzerinde direlmesi ve özgür araştırmaya karşıtlığı çok geçmeden onu geriye dönük yapacaktı. Jesuit okullar öylesine ün kazandılar ki, kısa bir süre içinde babalardan Topluma girmek için hiçbir niyetleri

olmayan çocukları kabul etmeleri istendi, ve belli bir gönülsüzlük ile bu beklenmedik gelişme için kolları sıvadılar. Özellikle Almanya'da olmak üzere, Jesuit okulların ve kolejlerin sayısında bir patlama oldu; 1545'te Viyana'da, 1555'te Köln ve Prag'da, 1556'da Ingolstadt'ta, ve başkalarında. Almanya'nın sözde ikinci havarisi, bir Jesuit olan Peter Canisius (1521-97) düzene 1543'te katıldı ve ülkenin büyük bölümlerini Roma için yeniden kazanma emeklerini Eck'in Ingolstadt'taki eski kürsüsünden yürüttü. Bu öğretim çalışması daha arı rahiplik çalışmasının yerini alma eğilimindeydi, çünkü Jesuitler, önceden haber verilmeden yerlerinden alınabilecek oldukları için, kilise bölgelerinde ruhları iyileştirmekle ilgilenemiyorlardı; bununla birlikte, düzen kurucunun başlangıçtaki amaçlarına da bağlı kaldı ve bireylere yardım götürme, hastanelerde ve yoksullar arasında hizmet etme ve daha başka geleneksel merhamet işlerini yürütme görevini de sürdürdü. Kuşkucu prensler ve kıskanç din adamları arasında tanınma ve kabul için çabalayan ilk kuşakta Jesuitler henüz güçlüler için itiraf dinleyiciler ve tinsel danışmanlar olarak onlara 1560'tan sonra olağanüstü nüfuz kazandıracak olan o etkinlik türünde uzmanlaşmadılar; ama böyle çalışma yine eldeki göreve karşı öncelikle pratik, giderek pragmatik tutumu temsil ediyordu ve eldeki görev, katı öğretisel temeli ile, Loyola'nın düzenine kalıtı idi.

Buna karşın, İsa Toplumu çok geçmeden devrimci, yaygın ve etkili olmuş olsa da, kendi başına yalnızca bir aracı temsil ediyordu, kökensel bir kuvveti değil. Kilisenin bu durumunda, böyle kuvvet ancak tek bir kaynaktan, papalığın kendisinden gelebilirdi. Başkaları onun silahlarını sağlayabilirdi, ama onları ancak o kullanabilirdi; ve Loyola düzenini özellikle papaya boyun eğmeye bağlı kılarken hiç kuşkusuz bunu kabul etmişti. III. Paul'ün beklenmedik denli uzun papalığı reformcuları hiç olmazsa biraz yüreklendirdi. Paul'ün kendi evini düzene sokmada hiçbir zaman çok çalışmamış olmasına karşın, ve aile tutkularının papalık ve Kilise için sorun olmayı sürdürmesine karşın, Kilisenin çarpışma inancını tanımlayan Konseyi o başlattı, Carafa'ya heretikliğin bastırılmasını örgütleme iznini verdi, ve Jesuitleri sıcak karşıladı. 1549'da öldüğü zaman, bahis Reginald Pole üzerineydi, ve bu kendinde Roma dünyasının değişmiş olduğunun bir işaretiydi. Yirmi yıl önce, biricik varlığı entellektüel seçkinlik, moral dürüstlük, ve reform davası ile uzun süreli bir bağıntı olan bir insanın düşünülmesi bile olanaksızdı. Bununla birlikte, uzmanlar yanıldılar. Pole şimdi neredeyse ölmüş olan ılımlı, hümanist reform davasına aitti; huy olarak, Erasmus ya da Melanchthon ile Loyola ya da Carafa ile olduğundan çok daha fazla ortak yanı vardı. Ayrıca papa olmak henüz bir İtalyan'dan başka biri için—giderek böylesine uyarlanmış bir İngiliz için bile—söz konusu değildi, ve ayrıca kardinaller büyük olasılıkla yaşamında hiçbir zaman büyük kılgısal yetenek göstermemiş bir aday üzerinden atlamakla doğru yapıyorlardı: *Capax papatus quia non*

papavit. Seçim 1545-7'de Trent'teki elçilerden küstahlığı ve dikbaşlılığı ile neredeyse Konseyi bozacak biri olan Giovanni del Monte üzerine düştü. III. Julius'un (1550-55) yönetimi sırasında öncelinin yönetiminin eğilimleri sürdü, gerçi papanın dikkate değer herhangi bir etkinliği olmasa da; önceki devinirlik yeterliydi, ve hiç olmazsa 1551'de Konseyin yeniden toplanması ya da 1553-5'te İngiltere'nin yeniden-dönmesi (*reconversion*) gibi olaylara hiçbir karşıtlık göstermedi. Ardılı II. Marcellus, Marcello Cervini olarak, Trent'in kurtarıcısı olmuş ve dürüst görünmüştü; hem sağlam ilkeli hem de diplomatik olarak becerikli bir insan olarak Karşı-Reformasyonu uzlaşıcı ve belki de giderek barışçıl çizgiler üzerinde yönetebilecek olmasına karşın ancak birkaç hafta yaşadı.

Ölümü üzerine, kardinaller bundan böyle Carafa'nın IV. Paul olarak seçiminden kaçınamadılar; papalık bir gecede karakter değiştirdi, ve toparlanması ciddi bir gözdağı altına düştü. IV. Paul (1555-9) St. Peter'in tahtına çıktığı zaman yetmiş beş yaşındaydı. Her zaman zorba ve acımasız biri olmuştu, ve şimdi yalnızca yaşlı bir insanın iyice yerleşmiş nefretleri ile doluydu. Herşeyden önce doğduğu kent Napoli'yi yöneten İspanyollardan nefret ediyordu. Bu nedenle birçoğu İspanyol olan ve hiç kuşkusuz İspanyol Hıristiyanlık düşüncelerinin egemenliği altında duran Jesuitlerden nefret ediyordu ve Loyola'yı Theatinleri eleştiren düşüncesiz mektubundan ötürü hiçbir zaman bağışlamamıştı. Ciddi olarak Düzeni ortadan kaldırmayı ve başarılı genişlemesine ve misyonerlik etkinliklerine geçici olarak son vermeyi düşündü; yalnızca Ignatius'un 1556'daki ölümü ve bir nedenle papa ile geçinemeyen Lainez'in general seçilmesi Toplumu kurtardı. Paul Morone'yi hapsetti, Pole'ye gözdağı verdi, ve Karşı-Reformasyonun başarıları ile hiç ilgilenmedi çünkü Habsburg desteği ile bağlıydılar. Son olarak, İspanya ile savaşa girişti,[12] ve bunu yalnızca o ülke ile bağlaşmanın Roma Kilisesine fiziksel destek verebileceğinin ve bu destek olmaksızın Kilisenin yeniden dirilişinin hiçbir politik şansının olmadığının bütünüyle açığa çıkmış olduğu bir sırada yaptı. Böylece, *Curiayı* öfke içinde temizlemesine ve sonunda Kilisenin özeğinde belli bir reform üretmesine karşın (hiç kuşkusuz birçok düşman kazanarak, ama hiç olmazsa iyi bir dava uğruna), bütün yeni şafağı açıkça tehlikeye düşürdü. Karakterinde—sertliği, tüm zayıflığa ve bozulmaya öfkesi, reformdan geçmiş Kiliseye inancı—IV. Paul Karşı-Reformasyonun ilk gerçek papasıydı; politikasında ve tutumlarında onu hemen hemen yok etti. Yalnızca papaların bile haklarına düşen iyilikseverlik tüm niyetlere karşın papalığı boyunca deli olduğu kanısını bastırabilir. Ölümü tam zamanında geldi, ama ayrıca bir evreyi kapadı.

1559'dan sonra papalık bütünüyle başka bir görünüm kazandı. IV. Pius (1559-65) tüm bilinçli yaşamını on-altıncı yüzyılda yaşayacak ilk papaydı. Roma'nın üstünlüğünü yeniden kurma ve yitik toprakları ye-

[12] Aşağıda, s. 210 vs.

niden kazanma işi bundan böyle İtalyan politikası ve hanedan tutkuları tarafından ana görevin, tinsel ve dinsel görevin zararına oyalanmayan bir özekten tutarlı yönetim ile ilerleyebilirdi. Jesuitler utkulu etkinliklerini sürdürdüler; II. Philip'te papalık, zamanı gelince ve genel anlamda, onun anlaşma yoluyla yeniden birleşmiş bir evrensel Kilise üzerine imparatorluk düşleri kuran babasının olduğundan daha hazır bir destekleyici buldu. 1540-60 yılları tam olarak gerçek Karşı-Reformasyonun parçası değildiler. Hazırlık yıllarıydılar, çünkü papalık aşamalı olarak ve güçlükle yakın geçmişin eğilimlerini terk etti, reform için gereksinim ile anlaştı, ve monarşik üstünlüğün geleneklerine kaskatı bağlılığı tarafından kaçınılmaz kılınan savaş için silahları kazandı ve eksiksizleştirdi, ve bunu V. Charles'ın ve her yerdeki barış getirenlerin en iyi çabalarına karşın yaptı. Yeniden-örgütlenme ve yeniden-donatım hiçbir biçimde çabuk gelmedi: 1560'ta karşılaşılacak başlıca düşman bundan böyle gelenek için göreli saygısı ile ve dünyasal önderlik altında uzlaşmayı düşünmek için göreli yatkınlığı ile Lutheranizım değil, ama Calvin'in daha ödünsüz Protestanlığı idi.

Bölüm VIII

CALVIN

1. Kalvinizmin Anlamı

John Calvin 1509'da doğdu, [Fransa'nın] Picardie bölgesinde Noyon kasabasında küçük bir [katedral] noteri ve [Noyon piskoposunun] sekreteri olan [Gérard Cauvin'in] küçük oğluydu. Luther'den yirmi altı yaş küçük olmakla belirgin olarak Reformasyonun daha genç kuşağına aitti, ve bu olgu Fransız doğumundan daha anlamlıdır—gerçi birçok tarihçi ulusallığın tarihte belirleyici öğe olduğuna inanarak onun başlıca karakteristiklerini ve Sakson doktordan başlıca ayrımlarını bu doğumun belirlediğini düşünmeyi sevseler de. Hiçbir zaman unutmamak gerek ki, Latince'nin kullanımı ve ortak bir Hıristiyan amacın ayrımsanması bu bilginleri ve reformcuları birleştirmede ana dillerinin ya da doğum yerlerinin onları ayırmada başardığından çok daha fazlasını başardı. Ama Luther tezlerini yayımladığı zaman Calvin'in henüz sekiz yaşında olması bütünüyle başka bir önem düzlemine ait bir olgudur. Luther ve Zwingli'den ayrı olarak, Calvin erginliğe ancak Hıristiyanlığın birliği bozulduğu ve bir bölünme olasılığı ile karşı karşıya kalındığı zaman ulaştı; ve Loyola'dan ayrı olarak, Kilisenin ve papanın yetkesinin sorgulandığını ancak kendi kanıları daha şimdiden sağlamlaştığı zaman gördü. Parçalanmış olan ve "heretiklik" uğruna ezici utkuların sıradan olaylar oldukları bir dünyaya büyüdü. Luther'in 1531'de öğrencilerine dediği gibi:

> Papistlerin kemiklerimizin ve iliklerimizin kendilerine dek işlemiş hasta edici öğretilerine gömülü biz yaşlılar ... bugün bile, gerçeğin büyük ışığında, o ölümcül görüşü kafalarımızdan çıkarıp atamıyoruz. Çünkü narin yıllarda kazanılan alışkanlıklar en büyük direkenlik ile yapışırlar. Ama sizler gibi genç insanlar, henüz bu zararlı öğreti ile bulaşmamış taze kafalarınız ile, İsa'yı arılığı içinde öğrenmede bizim bu kâfirlikleri kafalarımızdan temizlemede çektiğimizden daha az güçlük çekeceksiniz.

Babalarının dini Calvin'e doyurucu gelmeye son verince, bir alınaşığın onu beklediğini buldu. Kendi payına o almaşığı dönüştürmek ve

geliştirmek için ne denli yardım etmiş olursa olsun, reformdan geçmiş kampa yönelmesindeki dingin ve açık tavrı yanlış anlamak olanaksızdır. Calvin'i Protestan yapan şey tinsel gerilimler ya da yeniden-dirilişçi tutku değil, ama entellektüel kanılar ve gerçekliğin yeniden keşfedilmiş ve onu arayan için erişilebilir olduğunu öğrenen ahlaksal bir heyecan idi.

Calvin'in erken dönemi aşağı bir sınıftan ama hırslı bir babanın akıllı çocuğu için yeterince ortodoks idi. 1523'te Paris Üniversitesine kabul edildi ve geçimini Noyon Katedrali tarafından rahipliğe gireceği beklentisi üzerine kendisine teklif edilen iki küçük görevden kazandığı gelir ile sağladı. Bununla birlikte, 1528'de okulu master derecesini alarak bitirdiğinde, babası ona tanrıbilimi bırakarak tüze eğitimine başlaması buyruğunu verdi: Bu eğitim büyük olasılıkla daha kazançlı olacaktı, ve yaşlı adamın ayrıca Noyon katedralindeki din adamları ile yaşadığı belli yasal güçlüklerden kurtulmada ona yardım edecek bilgili bir oğula gereksinimi de vardı. Hiçbir zaman yetkeye dil uzatmayacak bir insan olan Calvin boyun eğerek yolunu değiştirdi, Orléans ve Bourges'da derslere katıldı ve Roma tüzesinde konu üzerine göze çarpar bir ilgi geliştirmeksizin belli bir temel bilgi kazandı. Hiç kuskusuz daha sonra bu iki yıl tarafından çok etkilendiğini sanmak yanlış olsa da, Lutheranlarla ve Lefèvre d'Étaples'a bakan insanlar ile ilişkiler geliştirmeye bu sırada başladı. 1531'de Paris'e geri döndü, ama bu kez Budé'nin yeni vakfına, *Collège de France* olacak olan hümanist akademiye katılacaktı. Bundan kısa bir süre sonra babası öldü, ve Calvin hemen tüzeyi bıraktı. Bu aynı yıl ilk kitabını, onu olağan hümanist tipten oldukça yetkin bir filolojist olarak gösteren *Seneca Üzerine Yorum*'u yayımlamasına karşın, gerçek ilgisi dine ve tanrıbilime yönelimini sürdürdü. Hümanizmi onu skolastik felsefeye düşman yaptı; Luther'in tersine, düşüncelerini geleneksel birikimden türetmedi ama dosdoğru kutsal yazılara, Paul ve Augustine'ye yöneldi; ve bütün doğası soyut olmaktan çok pragmatik idi. Yalnızca inancın yeterli olduğu yerde metafiziksel uslamlamaya çok fazla düşkün gördüğü Zwingli'den hiçbir zaman gerçek anlamda hoşlanmadı. Calvin o sıralar dikkate değer yetenekleri (özellikle bellek ve açımlama) olan genç, giderek erken gelişmiş bir entelektüel idi; gençliğe özgü heyecanlı huyu tanrıbilim adayını sık sık felsefi olmaktan çok evangelikal yollara götürdü. Ek olarak, daha şimdiden güçlü ve dar bir ahlak anlayışı taşıdığını gösterdi: ufak tefek kabahatlerden bile söz edildiği duyulmaz. Calvin her zaman yeğin olarak ciddiydi ve ayrıca, kendisinin daha sonra belirttiği gibi, "çekingen ve ürkekti." Üzerinde en büyük etkiyi yapanlar arasında bir dizi hümanist ve reformist dostu, Erasmuscu Nicolas Cop ya da Luther'in öğretisini kucaklamış olan kendi kuzeni Pierre Olivetan bulunuyordu.

Bunalım 1533-34'de geldi, ve bütünüyle dışsal bir bunalım olmuş görünür. 1533'te Calvin'in şu ya da bu biçimde bir dönüşümden geçtiğinin

kimi belirtileri vardır, ama dürüstlük için, kışkırtmalara karşı, ya da yalnızca gerçeklik için derin bir savaşının hiçbir belirtisi yoktur. Calvin birdenbire Tanrının herşeye-gücü-yeterliğinin tam bir kanısını kazandı; o andan sonra, buyruklar altında olduğunu, Tanrı tarafından gerçeği duyurmak için seçilmiş bir alet olduğunu biliyordu, ve yaşamının geri kalanını o bilgi içinde ve o amaç uğruna yaşadı. Calvin hakkındaki herşey gibi, dönüşümü de (diyebiliriz ki) ağırbaşlı ve düzgündü, ruhbilimsel olarak hemen hemen hiçbir ilginçliği yoktu, ama tarzı büyük ölçüde enson başarısını açıklar. Calvin bundan sonra Tanrının kayrası hakkında en küçük bir kuşku taşımamış görünür, ve esenliğe inancı sert istencini ve entellektüel pekinliğini direnilemezlik noktasına dek katılaştırdı. Çalışma odasının dışında hiçbir zaman gerçekten mutlu olmayan ve doğal olarak ne bir rahip ne de bir devlet adamı olan çekingen ve ürkek bilgin Tanrının iç kılavuzluğunu öylesine sorgusuzca ve öylesine iyi bir amaç uğruna kabul etti ki, tüm bu yenilikçiler arasında reformdan geçmiş bir Kilisenin en kararlı ve başarılı yapıcısına döndü. Eğer Luther'in tutku, insanlık ve deli-dolu yürekliliğinden yoksun idiyse, onun öz-kuşkularından ve aşırılıklarından da yoksundu;[1] eğer kurgul kavrayışta Zwingli'nin altında idiyse, Zürih'teki reformu lekeleyen yüzeysellikten ve bencil politik oyunlardan da kaçındı. Durulukta ve bilgili sağgörüde hem öncellerini hem de Bucer ve Melanchthon gibi dikkate değer ama daha önemsiz adları aştı.

İstenç-gücü, disiplin ve düzen Calvin'in özel parolaları idiler, ve güçlü ansal ve ahlaksal yeteneklerini tek bir amacın hizmetine yöneltti: Tanrının krallığının bu dünyada kurulması, kendi tikel gerçeklik görüşünü somutlaştıran dirimli bir Kilisenin yeryüzünde yaratılması. Şaraptan duyduğu ılımlı hazzı dürüst olarak vurgulayan apolojistlere karşın ya da danışın bütünsel kınanmasından uzak, gerçeklik Calvin'in püritan bir entellektüel, kimi insan zayıflıklarını onları hiçbir zaman paylaşmamış olduğu için kınamayı kolay bulan bir insan olduğu idi. Hiç kuskusuz karanlık düşünceler içinde yalnızca keyif kaçırmayı biten biri değildi, ama kendini duygulara bırakmayı güç bulan bir insan olarak kaldı. Giderek dostları bile karşısında huşu içinde dururlardı. Göze çarpan zayıflığı—püritan ruhlarda sık sık bulunan birşey—karşılık ile yüz yüze geldiğinde denetlenemeyen bir huydu. Bunu bilmesi ve kendini tutmaya çalışması övgüye değerdir; ama tanrısal esinden böylesine tam olarak emin olan bir insan kendisine yönelik karşıtlığı Tanrının herşeye-gücü-yeterliğinin yadsınması ile eşitlemenin önüne geçemezdi. Tartışmacı yazıları sık sık küfüre bozulur ki, Luther'in yazılarının olabileceği kadar kaba ve kirli olmasa da, soğuk öfkesinde daha da yabanıl ve kaldırması daha da güçtür.

[1] Luther tüm yaşamı boyunca Tanrının kayrası üzerine kuşku duyma kışkırtmasına karşı savaşmak zorunda kaldı: R. H. Bainton, "Luther's Struggle for Faith," *Festschrift für Gerhard Ritter* (Tübingen 1950), ss. 232 vs

Bununla birlikte, tüm bunlar genç Calvin'de bir eğilim olarak bulunsalar da, 1533'te karar günü gelinceye dek kendilerini göstermediler. O yılın sonlarında, o sıralar üniversitenin rektörü olan Nicolas Cop Luther'in öğretisinden türetilen bir vaaz verdiği için ciddi bir sorunla karşılaştı, ve Calvin duraksamadan reform ve şimdilik acı çekme yanını seçti. Bu noktada herşey tutuculardan yana görünüyordu, çünkü oğlu Henry'yi VII. Clement'in yeğeni Catherine de'Medici ile evlendirme konusunu görüşen I. Francis önceki yıllarda kendilerinden yana göründüğü hümanistlerden ve reformculardan desteğini çekti; ve 1534'te *afişler* günü Fransız "Lutheranlar"ın yazgısını mühürledi.[2] Başka birçokları gibi, şimdi Noyon gelirlerinden vazgeçmiş olan Calvin Paris'ten kaçarak zulümden kurtuldu ve Fransa'da ve başka yerlerde takma bir ad altında yolculuklar yaptı. Dolaşmaları onu Ferrara'ya, yüksekten atan ama göstermelik bir reformdan geçmiş *salonu* ile Fransız-doğumlu düşes Renée'nin sarayına götürdü. Ayrıca Ren'in batısına götürdü—Bucer'in Strassburg'una, ve benzer görüşlü insanlarla karşılaştığı Basel'e. Burada, 1536'da, büyük yapıtı *Hıristiyan Dininin Kurumları*'nın (*Institutio Christianae Religionis*) ilk yayını çıktı.

Kitap hemen Calvin'i ünlü kıldı ve Protestanlığın yeni bir önderinin doğduğunu tanıtladı. Calvin yaşamının geri kalanı sırasında onun üzerinde çalıştı ve son biçimini 1559'da yayımladı, ama uzunluk ve derinliğine çok şey eklemiş olmasına karşın, özsel düşünceler daha başından oradaydı. Modern bilginler *Kurumların* bir ortaçağ *Summası* tarzında dizgesel bir tanrıbilimsel inceleme olmadığı konusunda anlaşırlar. Calvin yapıtı Hıristiyan inanca bir giriş ve bir yönerge olarak, biricik yetke (kutsal yazılarda bildirildiği gibi Tanrının istenci) üzerine yalnızca kendisi gibi bilginlere değil ama dünyaya seslenen bir yorum olarak tasarladı. Kesin hatları ile bir öğretiyi temsil eden bir dizge görünüşü açımlamadaki üstün duruluğundan ve dilinin temizliğinden geliyordu. Gerçekte pekçok çelişkiyi ve belirsizliği çözülmeden bıraktı ve sonuç olarak Kalvinizm Calvin'den sonra sık sık onu izleme yoluyla olmaktan çok ondan sapma yoluyla gelişti. Buna karşın, kitabın büyük etkisi ve önemi konusunda kuşku olmamalıdır. Onda Protestanlık herkesin okuyabileceği sağlam bir bildirim kazandı. Yapıt kutsal yazılar ve patristik yazılar üzerine yalnızca beş yıl önce tanrıbilim için tüze eğitimini bırakmış böyle genç birinde şaşırtıcı görünen bir bilgi genişliği üzerine dayanıyordu. *Kurumlar* yalnızca İncil'in gerçekliği üzerine dayanan bütünsel bir inanç öğretisi sunuyor göründü.

Calvin tarafından belirlenen Protestanlık biçimi giderek Luther'inkinden de daha verimli olmuştur, ve dolayısıyla Calvin'in ne öğrettiğini bilmenin belli bir önemi vardır. Bu öğretisinin izleyicileri tarafından geliştirilme ve zaman zaman çarpıtılma tarzı tarafından kolaylaştırılma-

[2] Yukarıda, s. 95.

mıştır; iki kuşak içerisinde, Calvin'in, R. H. Tawney'in sözlerinde, onun yetkesini ileri sürenlere kendisinin bir Kalvinist olmadığını söylemesi gerekecekti. Geç Kalvinizme egemen olan öğreti ön-yazgı/*predestination* öğretisiydi, ama Calvin'in kendisi üzerine yakınlarda yapılan çalışma kesinlikle bunun onun kendisinin dininin özü olmadığını göstermiştir.[3] *Kurumlar*'ın aldatıcı duruluğu kapsamlı irdelemesinin bir bölümünün geri kalanlar pahasına vurgulanması ile kolayca bir dizgeye döndürüldü. Özel olarak, Calvin'in Baba tarafından Oğulu unutacak denli etkilendiği doğru değildir. Genç de tanrıbiliminin İsa üzerinde odaklandığını kabul etmek isteyenler ile anlaşmak olanaksızdır. Calvin'in tanrıbilimi gerçekte kefaret problemi tarafından Luther'in ya da Zwingli'nin tanrıbiliminin olduğundan çok daha az belirlenir; Calvin bir bakıma daha geriden, yaratılış probleminden başlar—onun anlam ve amacından—, ve dolayısıyla, kendi evren şeması ile daha çok ilgilenerek, ayrıca vurguyu daha ağırlıklı olarak Kefaretçi üzerine olmaktan çok Yaratıcı üzerine getirir. Açıkça koyulursa, insan ile olmaktan daha çok Tanrı ile ilgilenir. Başlangıç noktası kendi ilmihalinin başlangıcıdır: "İnsan yaşamının başlıca ereği nedir? İnsanları yaratan Tanrıyı bilmek." Tanrıyı bilmek—ama Westminister Meclisinin (1646) Kalvinist ilmihalinin formülasyonunda olduğu gibi, "Tanrıyı yüceltmek ve sonsuza dek Ondan haz duymak" değil. Daha başından, ve baştan sona, vurgu dünyayı insan Yüce Varlığın bilgisini edinebilsin diye yaratmış olan Tanrının ezici herşeye-gücü-yeterliği ve her-yerde-bulunurluğu üzerinedir. İnsanın böylelikle esenliği ve ilksiz-sonsuz yaşamı da kazanabilmesi ikincil bir noktadır. Yaratılışın ilk amacı Tanrı olgusunu somutlaştırmaktır. Calvin'in Tanrısı kendinitanıtan bir Tanrıdır; Tanrı geç Kalvinist düşüncede insanı tek bir amaç için, yalnızca Kendi türesini ve Kendi merhametini göstermek için kullanan bir Tanrı olur.

Bununla birlikte, Calvin'in sözünü ettiği bilginin entellektüel bilgi, insan duyularının ve usunun bir uygulaması olduğu düşünülmemelidir. Eğer insan henüz düşmemiş durumunda olsaydı, diye düşünür Calvin, o zaman Tanrıyı işlerinde, eş deyişle doğal yaratışta bilirdi. Ama düşmüş insan için böyle bilgi olanaksızdır: Düşüş insan ve Tanrı arasına aşılmaz bir engel getirmiştir. Açık biricik yol böylece Tanrının tekil, bilinebilir belirişi yoluyladır—İsa'nın bedenselleşmiş tanrısallığı yoluyla. Tanrının yaptığı insanda, yitik insanlık zamanın ve uzayın dışındaki görülmez Tanrıyı bilmenin aracını bulabilir. Ve bu bilgiye ulaşmanın aracı inançta sunulur—genelleşmiş inanç olarak inançta değil, ama özel bir içeriği olan ve amaçlı olarak tikel bir nesne (İsa) ile ilişkili inançta. Loyola gibi, Calvin Tanrı ile bireysel ruhta başarılan gizemsel ve tefekküre dayalı bir kişisel birlik idealini reddetti; inancı Babanın gerçekliğini kavramanın

[3]W. Niesel, *The Theology of Calvin* (1938; İng. çev. 1956); F. Wendel, *Calvin: The Origins and Development of his Religious Thought* (1950; İng. çev. 1963).

biricik aracı olarak Oğula yönelik etkin bir ilke olarak gördü. Bu özelleşmiş anlamda öğretisi İsa-özeksel idi; gene de onun için İsa birincil olarak kurtarıcı değil ama bilinebilir olgu, (bir bakıma) Tanrının kanıtı idi. Calvin'in düşünüşü, gördüğü evren gibi, tanrı-özeksel idi, ezici olarak tüm insan deneyiminin dışındaki yüce bir varlığın ayrımsanması ile doluydu. Bu özsel olarak entellektüel bir ayrımsama idi, ki gene de salt ussal olduğu anlamına gelmez. Gerçekten de, salt usun Calvin'in insanın bu dünyadaki ve sonraki dünyadaki yerine ya da ödevine ilişkin görüşü ile hiçbir ilgisi yoktur; görüşün entellektüelliği onun duyguda olmaktan çok düşüncede ayrımsanmasından olusur. Kalvinist tanrıbilim kendini on-yedinci ve on-sekizinci yüzyılın bilimi tarafından betimlenen mekanistik evrene Luther'in duygusal esenlik tanrıbiliminin ya da barok Katolikliğin insan satafatının yaptığından daha kolay uyarladığını gördü. Calvin'in Yaratıcı Tanrısının Newton'ın Birincil Devindiricisi ile ya da [illegible] İlk Nedenleri ile eğinimleri vardı. Özsel ayrım Calvin'in [illegible] Tanrıyı bilmeyi bile başaramayacağı, eş deyişle yaratılışın tam kavrayışına ulaşamayacağı üzerinde durmasında yatar. Bunun için çözülemez gizeme duyulan inanca gereksinimi vardı, ve [illegible] İsa üzerinde özeklenmelidir.

Tanrıbilimsel düşünmenin insanın esenliği probleminden askınsal evre problemine yeniden yönlendirilmesi Calvin'in Reformasyon tanrıbilimine başlıca katkısıdır. Esenliğin kendisi üzerine bütünüyle daha az özgündür, çünkü burada başlangıçta öğretmeni olarak gördüğü ve kendisi için her zaman büyük saygı ve bağlılık duyduğu Luther'i izledi. [illegible] asıl adam uzaktan eğ isirdiğinde bile. Calvin insanın yalnızca [illegible] yoluyla aklanmayı, işlerin hiçbir katkıda bulunmadığını, ve inancın Tanrının insana armağanı—merhametinin sergilenisi—olduğunu kanıtladı. Bununla birlikte, tanrı-özeksel görüşü ve öğretilerinin tutarlığını izleme yönünde çok istekli olması onu yalnızca inanç yoluyla aklanmayı çok daha katı ön-yazgı biçimine doğru yeniden formüle etmeye götürdü. Başlangıç noktası, her zaman olduğu gibi, Tanrının herşeye-gücü-yeterliği ve herşeyi-bilirliği idi. Zaman varolmadan önce, Tanrı tüm şeyleri onların ve ne olacağının tam bilgisi ile yaratmıştı. İnsan için planı—Kalvinist tanrıbilime göre, "buyruğu"—övgüyse düşünün, bedenselleşmenin, kimileri için esenliğin ve başkaları için ilencin bilgisini kapsıyordu. Zamanın başlangıcından önce, Tanrı kimi insanları kurtarılmaya (seçilme) ve başkalarını mahkum etmeye (kınanma) önceden-yazgılamıştı: buyruğu yerine getirmek için seçmiş olduğu araç İsa'ya inancı ki, kavrası yoluyla onu seçilenlere yüklerken, kınananlara ise yadsıdı. Bu çifte ön-yazgı Kalvinizmin karakteristik özüdür, gerci Calvin onu izleyicilerinin yapacakları kadar vurgulanamış olsa da. Bütünüyle doğal olarak, öğretisinin doğrudan doğruya insanların ilksiz-sonsuz yasam umutlarını ilgilendiren parçası onlar için onun genel

olarak Tanrı—insandan ayrı olarak Tanrı—ile birincil ilgisinden daha büyük bir rol oynamaya başladı. Ön-yazgı yalnızca Hıristiyanlığa temel olan herşeye-gücü-yeter bir Tanrı kavramından mantıksal bir çıkarsama değildir; St. Paul'de ve St. Augustine'de bulunur, Luther tarafından anıştırıldı ve Bucer tarafından daha belirtik olarak vurgulandı. Calvin hiç kuşkusuz onu "icat etmedi." Modern tanrıbilimciler, seçilme konusunda kutsal yazılarda dayanak olduğunu kabul ederken, Calvin'i böyle bir doğrulamaya dayanmayan çifte ön-yazgı görüşünden ötürü suçlarlar; ama karşıtı inlenmedikçe seçmede nasıl herhangi bir anlam olabileceğini anlamak güçtür. Eğer herkes seçilirse, kavram anlamını yitirir—ve dahası, "çok azı seçilir"; eğer hiç kimse seçilmezse, geri kalanlar için kınanmadan başka ne gelebilir?

Kalvinist ön-yazgının asıl sorunu onun kutsal yazılardaki dayanağı değil ama imlemleridir. İnsanda kötülüğün ve özgür istencin varolusu gibi güç, belki de çözümsüz soruya neden olur. Tanrı, iyi olmakla, düşüşü ve günah olgusunu istemiş olamaz: gene de Tanrı, herşeye-gücü-yeter olmakla, bilgisi olmaksızın ya da istencine aykırı olarak onların olmasına izin vermiş olamaz. İnsan günahında—ve Calvin her insanın kendi kişiliğinde günahın suçlusu olduğunu savundu, yalnızca Adem'in günahının kalıtçısı olduğunu değil—kendi yetersiz doğasının mı kurbanıdır, yoksa Tanrının buyruğunun mu; ve insan iyi ve kötü arasında seçim yapmaya yetenekli midir ve böyle seçim esenlik ile ilgili midir? Calvin bu soruları çözmekten çok bir yana itti. Bunlar Tanrının gizemleridir ki, insanın onları araştırmak için hiçbir aracı yoktur: Alçakgönüllü olarak günah içinde doğduğunu, onu böyle buyuran Tanrı için ancak Onun istenci Onun önceden-yazgılanmış merhametini ona uzatırsa hoşnut edici olabileceğini kabul etmeli ve gene de her zaman ahlaklı bir yaşam yaşayarak ve Tanrıyı İsa'da bilmeye çalışarak Tanrıya yaklaşmaya çabalamalıdır. Calvin seçilenleri yeryüzündeki azizler olarak görmedi ya da seçilmişlik kanısının onun tanrı olduğunu düşünmedi; kimleri seçtiğini ancak Tanrı bilir, gerçi buyruk tersinmez olsa da, ve seçilmişler kavradan düşemeyecek olsalar da. Ama hiç kimsenin paranın hangi yüzünde durduğunu bilmemesine karşın, tüm insanlar esenliğin pekinliği değil ama umudu içinde yaşamalıdır.[1] İyi davranışları onu elde edemez, ve Calvin her zaman bu dünyada dürüst bir yaşamın ve başarının herhangi bir yolda seçilmişlik imlediğini kararlı olarak yadsıdı, gerçi azizlerin kaçınılmaz olarak ahlaksal bir yaşam sürdürdüklerini düşünmüş olsa da: "İsa'ya Öykünme" seçilmişliğin bir sonucuydu, ama gene de kınanmışlar ahlak yasasının istediği herşeyi yapabilirlerdi.

Bir kez daha, öğretide mantık vardır, ve gizem—insanın buyruğu çıkarsamak ya da anlamak için yeteneksizliği—üzerindeki vurgu haklıdır.

[1] T. F. Torrence'ın belirttiği gibi, eğer Luther'inki inanç tanrıbilimi ve Bucer'inki havari tanrıbilimi idiyse, Calvin'inki umut tanrıbilimi idi (*Journal of Ecclesiastical History*, 1955, s. 59).

çünkü insanın bilmeye çabalaması gereken ama bu yaşamda hiçbir zaman bilemeyeceği bir Tanrı öncülü verilidir. Calvin her zaman ona yalnızca sorgulamayan inanç tarafından ulaşılabilecekmiş gibi görünen bölgelerde metafiziksel kurguya (felsefe dediği şeye) yönelik tüm girişimleri yadsıdı; bu Zwingli'ye karşıçıkışlarından biriydi ve Luther'e çok daha yaklaştığı bir noktaydı. Gene de bu özsel olarak insanlık-dışı (*inhuman*) bir öğretidir—yeterince doğal olarak, çünkü insandan değil, Tanrıdan başlar—ve kimi yollarda büyük ölçüde beyne dayalı (*cerebral*), giderek kitaba dayalı (*bookish*) bir öğretidir. Kesinlikle şaşırtıcı olmayan bir biçimde, öğreti kılgıda çoğunlukla oldukça değişik bir yolda işledi. Gerçek Kalvinist esenlik inancasının yeryüzünde olanaklı olduğunu, azizlerin kurtarıldıklarını ve Tanrının onlardan yana olduğunu bildiklerini, ve başarının tanrısal onay ya da kayırma imlediğini düşünmeye başladı. Calvin'in seçimin seçilmişlerdeki değeri hiçbir biçimde ilgilendirmediğinde, salt Tanrının onuruna, *ad solam Dei gloriam* bir kayra sorunu olduğunda ve buna göre seçilmişlerin gösterececkleri en son şeyin kibir olduğunda diretmesi insanın kişisel erekleri evrenin amaçları ile özdeşleştirmeyi yeğlemesinde kolayca yitti. Aynı zamanda, Elizabeth dönemindeki Cambridge'in püritanları gibi ateşli Kalvinistler bile kilise bölgelerinde ruhları iyileştirmek için hizmete çıktıklarında çifte ön-yazgıyı unutma eğiliminde idiler. Halka kendilerini akademik kurgu günlerinde dehşete düşürmesi gereken yollarda Tanrı sevgisini ve genel kefaret için verilmiş sözü vurguluyorlardı.

Calvin'in inancın iki özsel yanı ile, Kilisenin doğası ve kutsamaların anlamı ile ilgili öğretisi yine yeterince mantıksal olarak kendi ön-yazgı öğretisinin Paulcü, Agustineci ve reformdan geçmiş temelinden doğdu. Görülmez Kilisenin azizlerin komünyonu olduğunda ve yeryüzündeki Görülür Kilisenin zorunlu olarak (azizler bilinemedikleri için) hem kurtarılmışları hem de kınanmışları kapsadığında Luther ile anlaşma içindeydi. Yeryüzündeki Kilisenin Hıristiyanların topluluğu olduğunda ve eğer kutsal yazılara boyun eğecekse örgütlenmesinin hiyerarşik olmaktan çok göreli olarak popüler olması gerektiğinde Zwingli ile anlaşma içindeydi. Kilisenin disiplin gücü, doğru öğretiyi olduğu gibi doğru davranışı da yürürlüğe koyma gücü olduğunda herkes ile anlaşma içindeydi. Kendine özgü yanı bu son nokta üzerine getirdiği vurguda yatar: Onun için Kilise öylesine direnilmez bir disiplin kurumu oldu ki, kişi zaman zaman onun Kiliseden Sözün doğru vaazını ve kutsamaların doğru yönetimini de istediğini unutma tehlikesine düşer. Kilisenin doğru yapısı ve ödevi üzerine görüşleri, birazdan görüleceği gibi, Cenevre'deki çalışmasına biçim verdi. Son Yemeğe gelince, doğallıkla mas ayininin adağını ve tözsel-dönüşümü "şeytan tarafından bu kutsal ayini bozmak için ekilen yanılgılar" olarak yadsıdı. Calvin'in Luther'in bedensel bir bulunuş öğretisi ile hiçbir ilgisi olamazdı: "İsa'nın ekmek ve

şarap içinde kapatıldığını düşlemek, ya da İsa'yı onunla orada anlığımızı oyalamak üzere göğe bakmaksızın birleştirmek şeytani bir hayaldir." Ve Zwingli'nin kendini Luther'in suçlamasına açık bıraktığını, çünkü öğeleri salt simgelere indirgediğini kabul etti, gerçi hem Luther'in hem de Zwingli'nin papistlerin yanlış görüşlerine karşı çıkmanın güçlüğü tarafından gerçekte demek istemedikleri uç bildirimlere kışkırtılmış olduklarını düşünmüş görünse de. Kendi için, olgusal ama tinsel bir bulunuşu öğretti: Kutsamada ne beden ne de kan vardır, çünkü İsa göktedir; ama inanan için İsa tinsel olarak bulunur, çünkü ekmek ve şarap araçlarını komünyonda kefaret edilen ruha kayra aşılamak için araçlar olarak seçmiştir. Bütününde bu geç Protestanlar tarafından çok kolayca kabul edilen öğretiyi tanıtlamıştır: Luther'in nominalist karışıklıklarından ve kösnül imgelerinden kaçınırken, bu arada Zwingli'nin yaptığı gibi kutsamayı bir kayra aracından bir anma vesilesine indirgeme tehlikesinden de sıyrılır.

Kalvinizmin bir başka yanı daha üzerinde durulmayı hak eder. Vurguyu yalnızca kutsal yazıların yetkesi üzerine getirmede Calvin başka reformculardan daha çoğunu yapmadı, ama yazıların bütününün yetke olduğunu onlardan daha çok o savundu. Luther gibi, Yeni Ahit'in Eski Ahit'e üstün olduğunu düşündü; ama Luther için gospel yasanın yerini alırken, Calvin için Yeni Ahit Eski Ahit'i yeniden doğruluyordu. Karakteristik olarak güzel bir pasajda, Luther, Gal. v. 4 üzerine yorum yaparak, ileri sürer ki, "İsa yasanın zamanı tamamlanınca onu ortadan kaldırdı ve böylece onunla ezilenlere özgürlük getirdi." Onun için yasanın öldürücü buyruklarından Tanrının İsa'da bildirilen merhametine inanç yoluyla bu özgürleşme Hıristiyan dininin özeksel olgusu idi; ve kim ona hayır diyecektir? Aynı pasaj üzerine yorumda bulunarak, Calvin kendi yavan tarzında ancak şunu diyebilir: "İsa'nın bizim için sağladığı bağışıklık bundan böyle yasanın öğretisine boyun eğme borcumuzun olmadığını imlemez." Başka bağlamlarda tanıtladığı gibi, Luther antinomianizme Calvin'in kendisinden daha az karşıt değildi, ama Bedenselleşmeden sonra Eski Ahit'i hemen hemen ilgisiz olarak gördü. Bir avukat olmasa da bir tüzeci olan Calvin onu tutmak istedi: Onun için İsa'nın kefaret sözünün bağıtı yalnızca Tanrının seçilmiş halk ile Yahudilerin yasaya uymayı yerine getirmemeleri tarafından bozulmuş olan daha önceki bağıtının bir yenilenişi idi. Böylece Eski Ahit üzerine ve onun yasasına boyun eğme üzerine başka her reformcudan daha ağır bir vurgu getirdi.

Calvin'in ahlakçı ve sansürcü huyunun bu karakteristik belirişinin de sonuçta dikkate değer önemi olacaktı. Giderek başka Protestanların bile üstünde, Kalvinistler Kitabın insanları olacaklardı, ve Kalvinizmin en tam çiçeklenmesinde—İskoç presbyterianizmi ve Amerikan püritanizmi—sıklıkla apokaliptik havası, günahkârlar üzerindeki utkusu ve başka bir zamandaki esenlikten çok şimdideki türe için pozitif ilgisi ile

Eski Ahit zaman zaman Yeni Ahit'in daha tinsel ve barışçıl mesajından daha büyük bir rol oynayacaktı. Calvin'i herşeyi dışlayarak yalnızca ön-yazgı öğretisi, püritan disiplin ve Eski Ahit duyguları ile bağlamak haklı olmayabilir. Bunlar kesinlikle tanrıbiliminin bütünü değildirler ve giderek vaizliğinin bile bütünü değildirler. Ama genç de bu hafifçe çarpık görüşte belli bir doğruluk vardır. Calvin'in yaşamı ve yapıtı dar ve derin açılmış kanallarda işledi; dünyaya ilişkin görüşü bütünüyle olağandışı bir yolda kısıtlıydı ve Tanrı görüşü Onun merhametinin sevgisi ile olmaktan çok Onun gizeminin terörü ile doluydu. Calvin'in günaha karşı kavgasında sürekli bir kolları sıvama ve katı bir disiplin havası vardır: Ve günah her yerde hazır ve nazır görünür. Calvin'in Tanrının bilgisini ve İsa'ya inancı ilgilendiren gerçek iletisini tarih tarafından üretilen çarpıtmalardan çekip çıkaranlar ile hiç kuşkusuz anlaşmak gerekse de, öğrencilerin çifte ön-yazgıyı tanrıbilimlerinin özü ve ahlaksal sansürü Kiliselerinin özü yaptıkları zaman ustanın ruhbilimsel realitesinin içine işledikleri de düşünülmelidir. Calvin'in ellerinde bile, Kalvinizm savaşa çok iyi uyan sert, giderek amansız bir inançtı.

2. Cenevre'de Reformasyon

Uzun erimde, Calvin'in *Kurumlar*'ı en geniş ve en büyük türlülük gösteren etkiyi yaratacaktı: Doğrudan önemleri Cenevre'de Calvin'in rahipliğine götürmeleri idi. Calvin'in ve Cenevre'nin hiçbir ölçüye sığmayacak denli verimli birleşmesi Kalvinistlere Tanrının istencinin açık tanıtı gibi görünen bir raslantı ile başladı. 1536 Haziranında Calvin bir kez daha kısa bir ziyaretten sonra Fransa'dan ayrılıyordu. Strassburg'a gitmeyi istiyordu, ama I. Francis ve imparator arasındaki savaş onu Alsace'ın güneyinden dolaşmak zorunda bıraktı. Bir gece kalmayı düşünerek Cenevre'de durdu. Kent yakınlarda Guillaume Farel tarafından reformdan geçirilmişti. Meaux grubuna son katılanlardan biri olan Farel görevi altından kalkamayacağı denli güç buldu. *Kurumlar*'ın yazarının kasabada olduğunu öğrenince hemen Calvin'in kaldığı yere gitti ve onu kalması için sıkıştırdı. Bir bilginin yaşamını rahip ve misyonerin yaşamı ile değiştirme konusunda çok isteksiz olan Calvin karşı çıkarak bu iş için uygun olmadığına diretti. Ama renkli diluzluğuna düşkün Farel peygamberce havalara girerek genç adama eğer yükü üstlenmezse Tanrının ilencinin üzerinde olacağını söyledi. Calvin teslim oldu: Bir kez daha kesin olarak Tanrının istemlerini işittiğini duyumsadı. Cenevre'de böyle beklenmedik bir yolda üstlenilen rahiplik görevi kesintilerle yaşamının geri kalan yirmi sekiz yılı boyunca sürdü (1564'te öldü). Bu yılların birçoğu mutsuzluk ve çatışma doluydu, çünkü Calvin kendi yeğlemelerini doğru olarak değerlendirmişti. Şimdi karıştığı politikayı ve pratik sorunları hiçbir zaman gerçekten sevmedi, ve izleyen çarpışmalarda

Tanrının işini yaptığı inancası içinde doğallıkla çekingen bir huyu sağlam bir istencin kaynakları ile sertleştirmek zorunda kaldı. Her ikisi de bir kavga durumunda bir ölçüde sevinç duyan Luther'in ve Zwingli'nin tersine, Calvin her zaman her bir karşılaşma için kendini acı çekerek yüreklendirmek zorundaydı. Eğilimlerine karşın rahipliğin sınamalarına şaşmaz bir kararlılık içinde dayanması ve giderek Cenevre'deki işini sonlandırmak için apaçık fırsatları kullanmayı bile reddetmesi karakteri konusunda çok şey söyler. Hiçbir kişisel mutluluk düşüncesi olmaksızın ödevini yapmayı isteyen Kalvinist gönüllülük güvenle geriye kurucunun örneğine bakabilir. Görev için böylesine sık duyulan isteksizlik ile çok az insan böylesine uzun ve böylesine başarılı olarak çalışmıştır.

Fransızca konuşan ama Fransa'ya ait olmayan Cenevre kenti kimi yollarda Calvin'in gerçek Kilisesinin yeri olmaya özellikle çok uygundu. Kendi piskoposunun altında, özgürlük ve öz-yönetim kazanmada ortaçağ kasabalarının birer din adamı da olan üst-lordları ile her zamanki güçlüklerini yaşamıştı. Çatışmadaki üçüncü bir yan on-beşinci yüzyılda o tikel piskoposluk bölgesi üzerinde sağlam bir denetim kurmuş olan Savoy dükleri idi. 1511'den başlayarak, piskopos ve dük kentin güç kazanılmış özgürlüklerini kısarak üstünlüklerini yeniden kurmaya çalıştılar, ama başarıları Cenevre Bern ve Fribourg'un dostluk ve desteğini kazandığı zaman yarıda kesildi. Piskopos 1527'de kentten kaçarak Savoy ile askeri eylem için anlaşma yaptı, ve bu nedenle Cenevre'nin seçilmiş memurları 1534'te piskoposluk koltuğunun boş olduğunu bildirdiler. Kasabanın silahlı direnişi 1536'nın başlarında Bern askerleri piskoposun biraz düzensiz kuşatmasını dağıtıp Savoy'a saldırıya geçtikleri zaman utku kazandı. Bern'in Cenevre üzerinde süzeranlık kurma umutları vardı, ama yurttaşların bağımsızlık için isteği bir Savoy yenidendirilişinden korkularından daha büyüktü, ve saldırgan komşu kent bir bağlaşma ile yetinmek zorunda kaldı. Özgürlüğünü bir piskopos lord ile çarpışmada kazanmış bir kasaba açıkça Reformasyon için hazırdı, ve 1533'ten başlayarak evangelik vaizler orada magisterlerin büyük desteği ile etkin olmuşlardı. Ek olarak, Cenevre ekonomik olarak zayıflıyordu. Alp yollarının Rhône boyunca Fransa içlerine doğru uzanan yol ile kesişme noktasında bulunan kent geç orta çağların sonlarında önemli bir alış-veriş özeği olmuştu. Ama on-beşinci yüzyılın sonlarında bir yandan politik nedenlerle ve öte yanan Lyons'un yükselmekte olan gönencini destekleyebilmek için Fransa ve Savoy Cenevre'nin başarılı fuarlarını boykot etmeye başlamışlardı. Aynı zamanda, Bern Rhône kentini İsviçre'den geçen tecim için bir özek olarak geride bırakmaya başlamıştı. Böylece Reformasyonun Cenevresi yıkılmaya karşı savaşıyordu, yoksulları çoğunlukla işsizdi ve daha varsıl tacirleri ise bir zamanlar olduğu gibi debdebe içinde değildiler. Öyle görünür ki, düşmekte olan gönenç kendini artan bir umursamazlıkta anlatıyordu; ağırbaşlı tecim

yerini spekülatif kumara bıraktı, ve genel belirsizlik biraz heyecanlı bir kamusal ve özel yaşama götürdü.

Reform Cenevre'ye Farel'in Pays de Vaud'daki gezgin rahiplikten sonra oraya varışı ile 1533'te gelmişti. Bern onun için sıkıştırırken, Cenevre hızla yeni dini kabul etti ve hem papalık hem de piskoposluk yetkesinin kalıntılarını uzaklaştırdı. 1536'da Farel utkuyu kazanmıştı, ve o yıl Mayıs ayında genel bir yurttaşlar meclisi gospele bağlılıkları konusunda bir kamu bildiriminde bulundu. Farel coşkulu biri, neredeyse bir *Schwärmer*, çok ateşli ve güçlü bir vaizdi, ama ne bir örgütleyici idi ne de değişmez amacı olan bir insan. Yetersizliklerini kabul ederek, Calvin'de gerekli nitelikleri sağlayacak bir insanı buldu. 1536 Eylülünden başlayarak herhangi bir ele gelir yetkenin yerini doldurmayan iki insan (Calvin 1556'ya dek bir Cenevre yurttaşı bile olmadı) kentte Reformasyona önderlik ettiler. Çifte bir görevi üstlendiler. Bir yandan Protestanlığı getirmeyi ve tam olarak reformdan geçmiş bir Kilise kurmayı istiyorlardı; öte yandan, bütünsel bir ahlaksal reform ve yenilenme sağlamayı amaçlıyorlardı. Reformdan geçmemiş Cenevre'nin gevşeklik ve aşırılık ile adı çıkmıştı; özellikle önde gelen yurttaşların ahlaklarında eksik olan çok şey vardı, ve kumar ve sarhoşluk yaygın olmuş görünür. Kalvinizmin modern tarihçilerinden çoğu Calvin'in emeklerinin üretecek olduğu dindar ve püritan toplum ile karşılaştırma yoluyla işlerin bu durumunu vurgularlar. Cenevre'nin gerçekte özellikle kötü olup olmadığı ancak tahmin edilebilir. Geç-ortaçağ Avrupası tam olarak burjuva erdemlerinin temsilcisi değildi; hakarete uğramış ahlakçılar Savonarola'nın Florence'ında, Luther'in Saksonyasında, More'un İngilteresinde ya da Zwingli'nin Zürihinde yakınacak çok şey bulurlar. Cenevre'nin ünü Calvin'in kınamaları üzerine ve Bern'den gelen kötü niyetli yorumlar üzerine ve ayrıca Kalvinist katılık ve yaygın dünyaperestlik arasında 1536'dan sonra çıkan savaşım üzerine dayanıyor görünür. Her ne olursa olsun, reformcular Cenevre'deki tüm sınıfların gevşek davranışları—kiliseye gitmemeleri, neşeli uygunsuzlukları, eşeysel gevşeklikleri—karşısında dehşete kapıldılar. Calvin'in belki de misogynist olmamasına karşın—1540'ta oldukça mutlu bir evlilik yaptı, ama karısı 1549'da ölünce bir daha evlenmedi—, kadınlara karşı tutumu St. Paul'ün tutumunu anımsatır; ve üst sınıfın kadın üyelerinin kendisinin moral reform çabalarına özellikle karşı çıktıklarını görecekti.

Kilise disiplini üzerine savaşımın ilk raundunu Calvin'in karşıtları, onun daha sonra "libertinler" dediği ve bununla din adamlarının gözetiminden daha büyük özgürlükten yana olduklarını anlatmak istediği parti kazandı. Yurtseverlik de Calvin'in Fransız göçmenleri yüreklendirmesi karşısında kendi rolünü oynadı, ve 1538'de Farel ve Calvin kent konseyi tarafından sürüldüler. Sonraki birkaç yıl Calvin'in en mutlu yılları arasındaydı. Strassburg'a yerleşti ve orada John Sturm'un ünlü

akademisinde dersler ve Fransız sürgünlerinin topluluğuna vaazlar verdi, Kilisenin yapısı ve hizmetleri üzerine düşüncelerini geliştirdi, ve Bucer'den reformdan geçmiş bir topluluğu örgütlemenin en iyi yollarını öğrendi. 1540-41'in dinsel diyaloglarına katıldı ve Protestanlığın önderleri arasında tanınmaya başladı. Bu barışçıl varoluş şimdi karışıklığa düşmüş ve etkili tinsel kılavuzluktan yoksun bırakılmış Cenevre'den gelen bir mesaj tarafından kesintiye uğratıldı. Calvin'e geri çağrıyı kabul ettirmek aylar sürdü, ama 1541 Eylülünde gözyaşları içinde Strassburg'u terk ederek güç ve fırtınalı görevine geri döndü. Tüm yanlarda alçakgönüllülük ve sevinç içinde karşılandı ve hemen yeni bir Kilise Düzenlemesinin, temel anayasal reformun kabulünü sağladı ki, tüm Kalvinist Kiliseler bundan türeyeceklerdi; ama, kuşkulandığı gibi, üstünlüğünü bütünüyle kurmak için önünde uzun sürecek bir savaşım bekliyordu. Gerçekten de, egemenliğine tüm karşıtlığı ortadan kaldırması on dört yıl sürecekti.

Kasım 1541 tarihli *Ordonnances Ecclésiastiques/Kilise Düzenlemeleri* Calvin'in Kilise yönetimi üzerine kutsal yazılarda temellendiği ve sonraki eklemelerden arındırıldığı ileri sürülen dikkate değer görüşüne anlatım verdi. Çalışma İsa tarafından dört görevin saptandığını bildirerek başlar: Pastörler, doktorlar, yaşlılar ve diyakonlar. Pastörlerin ya da rahiplerin ödevi Sözü vaaz etmek, kutsamaları yönetmek, ve yetersiz yaşamları uyarmak ve kınamaktır. Kendi sayılarına eklemeleri atayacaklar, ama bu sayıların kent konseyi tarafından kabul edilmesi ve doğrulanması gerekecektir; ve öğretiyi tartışmak ve tartışılan noktaları çözmek için haftalık toplantılar düzenlenecek, çözülmemiş güçlüklere yaşlılar tarafından hakemlik edilecektir. Doktorlar ile Calvin kilise yönetimine bir öğretim düzeni getirdi ve buna öğretiyi tanımlama ve onun hakkında bilgilendirme görevini yükledi. Burada eğitime yönelik sürekli ilgisini gösterdi ve belirtik olarak "buna okulların düzeni diyeceğiz" dedi. Yaşlılar kent magisterleri tarafından seçilen—bu Calvin'e zorla kabul ettirilen bir ödün idi—kilise-dışı insanlardı; "herkesin yaşamı üzerinde gözetimde bulunacaklar, yanılgı içine düştükleri ya da düzensiz bir yaşam yaşadıkları görülenlere dostça öğütler verecekler, ve ... kardeşçe düzeltmeler tembih edeceklerdi." Diyakonlarda Calvin kutsal yazılarda sözü edilen ve uzun bir süredir yalnızca din adamı düzenlerindeki bir evre ile ilişkilendirilmiş olan bir görevi yeniden diriltti; diyakonlar hayırseverlik işlerinden ve yoksulların bakımından sorumlu kılındılar.

Düzenlemeler kilise disiplinini ve ahlaksal disiplini yürütme görevini vurgulamaya geçer ve bunun aracı rahiplerden ve yaşlılardan oluşan bir kuruldur (*consistorium/meclis*). Gerçekte Cenevre kurulunun başlangıçta çok az etkili gücü vardı; ancak rahiplerin sayısı yaşlıların sayısını geçmeye başlayınca Cenevre'nin kutsal devletini ayırdeden toplumsal ve ahlaksal yasamanın tam yürütülmesini üstüne aldı. Ama daha başından

ahlaksal kusurları mahkemesinin önüne getirmek için ihbarcılar kullandı, kişilere hiçbir saygısının olmadığını gösterdi, ve küçük ayrıntılar üzerine karakteristik püritan kaygıyı ve ayrıca ciddi sorunları önemsiz olanlardan ayırdetmedeki eşit ölçüde karakteristik başarısızlığı sergiledi. Gücü arttıkça, Düzenlemenin kardeşçe öğütlenmesinin kolayca küçük düşürmek ve cezalandırmak için yabanıl bir isteğe bozulduğunu tanıtladı, ve bu arada kamu önünde pişmanlık bildirimleri ve aforoz hızla arttı. Hayırda bulunmayı ne denli buyurmuş olursa olsun, Calvin'in kendisinin katı bağnazlığı ve raslantısal ya da kaygısız herşeyi kınaması kendini haklı gören sansürcülüğün bu büyümesine ve tanrı tanımayanların bozgunundan duyulan bu hazza büyük ölçüde katkıda bulundu. Calvin'in güçlülere korkusuzca saldırmasına karşın, kendisine yardım etmesi için popüler öfkeyi seferber etmeyi düşündüğünün hiçbir belirtisi yoktur. Geleneksel aileler kenti yönetmeyi sürdürdüler, ve Cenevre hiçbir zaman toplumsal bir devrimden geçiyor gibi görünmedi.

Cenevre Kilise Düzeni hiçbir biçimde bütünüyle özgün değildi, ne de kutsal yazıları yaşama geçirme savında olan Calvin öyle olduğunu düşündü. Erken Kilisenin kılgısına geri dönmekte olduğunu ileri sürdü. Zwingli'nin örneği belli bir rol oynadı, ama en büyük etkiyi uygulayan Bucer'in Strassburg'u oldu, ki orada kilise-bakıcıları (*Kirchenpfleger*) Calvin'in yaşlılarına benzer bir kurulu temsil ediyorlardı. Bununla birlikte, Calvin'in tanrıbilimi Protestanlığa daha duru ve daha sağlam bir şekil verirken, Kilise yönetimi Reformasyonu sağlamlaştırmak için ve din adamlarının ve dini bütünlerin geri kalanlar üzerinde denetimini sağlamak için başka yerlerde kullanılan herşeyden üstün olan yalın, dizgesel ve etkili bir örgütlenme sağladı. Bu uyarlanabilmeye de açıktı. Bütünüyle belirgin olarak popüler, giderek demokratik olanakları vardı, çünkü Calvin'in çalışma ilkesi yukarıdan atama olmaktan çok seçimdi. Bu üstelik Cenevre'nin koşullarının—önde gelen ailelerin gücü, ve magisterlerin ve konseyin sorunlar üzerindeki nüfuzu—onu Kilisesinin özerkliğini kilise-dışı yetkeler karşısında zayıflatan ödünlerde bulunmaya zorlamasına karşın böyleydi. Belirleyici görev yaşlıların göreviydi. Kilise sorunlarında kilise-dışı yöneticiler olarak, Kilisenin bağımsızlığını sağlama bağlamak için olduğu gibi yönetilen kilise-dışı halk ile bağ kurucular olarak da amaçlandıkları için, ilkin dahaçok Kilise yönetiminde magisterliğin temsilcileri idiler; ama Calvin sonunda denetimi kazandığı için, Kilisenin herkesin yaşamını yönetmesini sağlayan araçlar oldular, ve bu rolü daha başından zamanla tüm Avrupa ve Amerika üzerinde gelişmiş olan Kalvinist topluluklarda yerine getireceklerdi. Kalvinist örgütlenmenin en tam büyümesi, İskoç presbyterianizmi ve türevleri, rahip üzerine olmaktan çok zamanla onu edimsel olarak atamaya başlayan kilise-dışı yaşlıların işlevleri üzerine dayandılar. Bu sıkı sıkıya kenetlenmiş demokratik örgütlenme her yerde demokratları çekti; Cenevre hızla

birçok Protestan için gerçek bir Kilisenin kalıbı oldu—"en iyi reformlu Kiliselerin o örneği" ki, İngiliz püritanları 1560'dan başlamak üzere öylesine kurallı olarak ona başvurdular.

Cenevre'nin kendisinde çatışma ve savaşım öyküsü yıllarca sürdü. Calvin iki tür karşıtlık ile karşılaştı. İlk olarak kendi dinsel Reformasyonu ile bütünsel uyuşumu getirmeye kararlıydı. Bu tutku yalnızca dua, vaaz ve ilahilerin söylenmesini ayinin özü olarak ve kutsal komünyonu sık ve giderek düzenli bir kılgı olarak içeren karakteristik Cenevre tapınma biçiminin gelişimini değil, ama ayrıca onun en değerli öğretilerini yadsıyan insanlar ile çatışmayı da içeriyordu. Calvin genel olarak dışarıdan gelenler üzerine dayandığı için—yardımcılarının çoğu Fransız idiler ki, onlar için, kentteki şovenist bir öğenin canını sıkacak bir yolda, yurttaşlık sağladı—, kilisedeki karşıtlarının da göçmenler arasında olması ironiktir. 1542'de okuluna başkan olarak atamış olduğu bir Savoylu olan Sebastian Castellio (1515-63) ile tartıştı. Kavgacı ve kötü huylu biri olan Castellio kutsal yazıların yetkesini ilgilendiren bir dizi öğreti sorununu ortaya attı; özel olarak Ezgilerin Ezgisinin esinlendirilmiş bir kitap olduğunu yadsıdı—onun erotik bir şiir olduğunu düşünüyordu. Bu doğru algı başını derde soktu, ve 1544'te Cenevre'den sürüldü. Basel'den Calvin'e saldırmayı sürdürdü. Deneyimleri ona duyunç özgürlüğünü koruma gereğini öğretti, ve 1554'te *Heretiklere Zulüm Edilmeli Midir?* başlıklı kitabında hoşgörü üzerine uzun tartışmayı başlattı ki, yüzyılın ikinci yarısının daha güven verici göstergelerinden biridir. 1551'de Calvin kendi ön-yazgı öğretisine saldıran Fransız Jean Bolsec'nin (ö. 1584) sürülmesini sağladı, üstelik Bolsec'nin Calvin'in Cenevreli düşmanları arasında güçlü koruyucularının olmasına karşın. Bu utku, Bolsec'nin hemen Roma'ya geri dönmesi gibi özel bir nokta dikkate alındığında, Calvin'in kentteki genel utkusunda önemli bir evreyi damgaladı. Ayrıca aralarında tinselcilerin ve anti-trinitarianların başat oldukları İtalyan sürgünler arasında da zaman zaman güçlükler yaşanıyordu; Calvin her ikisi de fiziksel ve tinsel hac yolculuklarında Cenevre'yi ziyaret eden gezgin Bernardino Ochino'nun ve ayrıca daha şaşırtıcı bir dönme olan Pietro Paolo Vergerio'nun (1536'da Almanya'ya papalık elçisi) sürekli bağlılığını kazanamadı. Bu öğretisel çarpışmalarda Calvin amansız ve acımasız bir savaşçı olduğunu gösterdi.

Bununla birlikte, Calvin'in Cenevre'yi ahlak yasasına boyun eğen bir Tanrı kenti yapma kararı üzerine doğan güçlükler daha doğrudan ve daha ciddi idiler. Calvin fahişeliğin yasaklanması isteminde bulunduğu zaman ya da kentte ılımlı içki tüketimini dinsel propaganda ile birleştiren evangelikal içki dükkanları açma gibi çekici bir deneyi önerdiği zaman magisterlerden önemli bir karşıçıkış gelmedi. (Halkın bunlarla hiçbir ilgisi olmayacaktı, ve kapanan tavernaların yeniden açılmaları gerekti.) Ama Calvin seçkinlerin tavırlarına saldırınca, direnç arttı. Kon-

seyde güçlü bir parti oluşturan karşıtları yalnızca özel yaşamların daha az katı bir denetiminden yana çıkmakla kalmadılar, ama ayrıca daha dar bir Cenevre politikası için ve göçmen Protestanlara düşmanlık için ayağa kalktılar. Calvin'in kilise kurulu Francis Favre ve damadı Ami Perrin gibi güçlü insanlarla dalaştığı zaman, sonuç ölümüne kavgaydı. 1547'de genç bir patrisyen, Jacques Gruet, Calvin'i memnun edecek bir yolda, dine saygısızlık ve ateizm nedeniyle idam edildi; ama 1549'da "libertinler" konseyde üstünlüğü ele geçirdiler. Perrinistler Calvin'i başlarından atmaktan çok ona boyun eğdirmeye çabaladılar; çoğunluk üzerinde nüfuzu güçlü bir biçimde sürüyordu, ve her zaman daha önceki durumun, onu ezile büzüle geri getirmek zorunda kalmış olmalarının anısı vardı. Böylece ona karşı hakaretlerde bulunmaktan ve küçük rahatsızlıklar vermekten daha çoğunu yapmayı göze alamadılar. Calvin mutsuz ve sıkıntılı idi, ama hiçbir zaman boyun eğmek ya da görevini terk ederek rahatlamak aklından geçmedi.

Bu kararsız denge durumu 1553'te Michael Servetus'un davası sorunları bir karar noktasına getirinceye dek sürdü.[5] Bundan önce Calvin ile ağız dalaşına girmiş olan İspanyol heretik o yıl Üçlülük üzerine ve başka sorunlar üzerine bilerek Calvin'in *Kurumlar*'ını hedef alan oldukça özgün görüşlerinin bir savunusu olarak *Christianismi Restitutio*'sunu yayımladı. Ölçünün ötesinde öfkeye kapılan Calvin Viyana'nın Katolik magisterlerine kasabalarında etkinlikte bulunan Dr. Villeneuve'in gerçekte kim olduğunu açıkladı. Servetus tutuklandı ve mahkum edildi, ama kaçınayı başardı. Hiçbir zaman açığa çıkmamış nedenlerle Napoli'ye giderken Cenevre'yi ziyaret etmeyi seçti. Calvin talihinin yolunda gitmediği bir sırada düşmanını kentinde bulunca "libertinlerin" Kalvinist dizgenin yokedilmesini tamamlamak için Servetus'u getirdikleri vargısına sıçradı. Her ne olursa olsun, Servetus Calvin'in eğer elinden gelirse öylesine tehlikeli bir heretiğin Cenevre'den sağ çıkmasına izin vermeyeceği uyarısını yıllar önce duymuştu. Mutsuz adam tutuklandı, yargılandı ve yakılmaya mahkum edildi, bir yazgı ki, Calvin'in hükmün daha insaflı bir kelle uçurma hükmüne indirilmesi için yakarısına karşın ondan kaçamadı. Günün tüm denominasyonlarının Servetus'un görüşlerinden duyulan nefrette birleşmiş oldukları, Servetus'un densiz ve zorba ve Cenevre'ye geldiği için çok aptal olduğu bütünüyle doğrudur; ama bunların hiç biri Calvin'in onu ihbar etme ve öldürünceye dek peşini bırakmama suçunu hafifletmez. Her ne olursa olsun, Servetus Calvin'in görüş türlülüğünü kökten kazımak için demir kararlılığının ve Tanrının çıkarları uğruna kılıcı kullanmaya istekliliğinin en dikkate değer kurbanı olsa da biricik kurbanı değildi.

Ölümünde Servetus düşmanının utkusunu elde etti. Perrin İspanyol'un rolünü üstlenmişti, ve Calvin'in utkusu libertinlerin önceki altı

[5] Yukarıda, s. 86.

yılda kazanmış oldukları tüm başarıyı geri aldı. 1555'te Perrin ve önde gelen destekçileri Cenevre'den kaçtılar; konsey sonunda bütünüyle reformcuya teslim oldu; ve yaşamının geri kalan dokuz yılı boyunca Calvin kenti engelsizce yönetti. Ölümünden sonra öğrencisi Theodore Beza onun papa-benzeri konumunu üstlendi, ve Cenevre Calvin'in anayasasını ve ilkelerini 150 yıl kadar değiştirilmeksizin saklayacaktı. Kentin sivil yönetimindeki daha demokratik kurumlar yittiler, ve sağ kalan üst konsey gerçekte şimdi herşeyden güçlü olan kurulun bir aracına indirgendi. Daha da sertleşen yasalar getirildi—dine saygısızlığa ve zinaya karşı yasalar, kiliseye gitme ve zorunlu eğitim için yasalar, temizliği ve kamu sağlığını ilgilendiren yasalar. Bunlardan birçoğu ussal ve zorunlu idiler; başkaları bağnaz ve küçük düşürücü; tümü de Calvin için anlıydı. Uygulama da daha yabanıl oldu, sürgünler ve kamçılamalar o sözde arınmış kentte beklenebilecek olduğundan daha sık görülmeye başladı. Şeytanı defetmek çok kolay değildi. Gene de, son yıllarında meydan ona kaldığı zaman, Calvin ne yapılabildiğini gösterdi: Geçmişin gevşek, uçarı, kaypak kenti ilahiler söyleyerek kiliseye gidenlerin, her zaman uyanık olan kurula durmadan birbirlerini rapor edenlerin ve kamu toplantılarında endişe içinde karşılıklı olarak "kardeşçe düzeltmeler" önerenlerin asık suratlı, katı, yücelmiş bir topluluğu olarak doğdu. Evangelikal eğilimli birçok dürüst ziyaretçi için görünüş tinsel olarak yükseltici ve görkemli idi; en sonunda burada bir Kilise vardı ve orada insanlar Tanrıya bütün yaşamları ile gerçekten tapıyor, Onun karşısında kusurları ile maskaralık yapmıyorlardı. O erken günlerde dindarlık için tutku yeterince gerçekti; ikiyüzlülük sonradan geldi. Calvin'in Cenevresine inançsızlık ile ya da küçümseme ile bakılmamalıdır: Korkutucu bir uyarı olarak ciddiye alınmalıdır.

3. Kalvinizmin Yayılması

Cenevre bir raslantı sonucunda Calvin'in eylemlerinin sahnesi oldu; ve Calvin'in ilgilerini yalnızca o tek kente sınırlaması gibi birşey söz konusu değildi. Aslında açıktır ki kendini Luther'in Almanlar için yaptığını Fransızlar için yapıyor olarak gördü. *Kurumlar*'ın erken yayımları I. Francis'e seslenen ve Calvin'in tüm ulusunu iletisine inandırabileceği umudunu ortaya seren bir önsöz kapsıyordu. Valois kralından hiçbirşey beklenemeyeceği açığa çıkınca, Calvin yalnızca halka ulaşmak için çabalarını yoğunlaştırdı. 1541'de büyük yapıtının ilk Fransızca çevirisini yayımladı—Fransız düzyazısının tarihinde olduğu gibi Fransız Protestanlığında da bir dönüm noktası. Bundan sonra *Kurumlar*'ın her Latince yayımının arkasından bir anadil metni çıktı. 1540'larda Calvin Protestanlar tarafından her yerde reformun seçkin önderlerinden biri olarak kabul edilmeye başladı, ve nüfuzu yaygın olarak duyumsa-

nır oldu. Luther'in ardılları ile acı tartışmalar birleşik bir cephenin oluşmasını önledi. Calvin tek bir Helvetik Kilise kuran 1549 Zürih antlaşması ile yetinmek zorunda kaldı; Protestan kamp içerisinde, ve özellikle Almanya'da, "evangelikal" (Lutheran) ve "reformdan geçmiş" (Kalvinist) yanlar çok geçmeden aile benzerliğinden doğan bir acımasızlık ile birbirlerine karşı çıktılar, Karşı-Reformasyonu iyileşmede çarpıcı bir başarı kazanmaya bıraktılar. Bununla birlikte, Almanya ve İskandinavya'nın dışında, Calvin etkin reformun kılavuz yıldızı olarak Luther'in yerini aldı, ve özel olarak Batı Avrupa'da Kalvinist topluluklar çoğaldı. Reformasyonun bu ikinci dalgasının hiçbir yerde Luther'e öylesine yardım etmiş olan üstünlüklerden—ulus-çapında ve ulusalcı coşku, ve prenslerin desteği—yararlanamadığına dikkat edilirse, Kalvinizmin başarısını anlamak aşağı yukarı bir problem olur. Asıl genişleme evresi bu kitabın sınırlarının dışında yatsa da, başarısı için nedenler Calvin'in yaptıklarının özsel karakterinde bulunacaktır ve araştırmayı gerektirirler. Geçmişte, problem Cenevre'nin ilerleyişinde bir tür kaçınılmazlık gören kuramlar tarafından fazlasıyla sık çözülmüştür. Bunda Tanrının—ya da, eğer yazar öteki kampta ise, şeytanın—elini görmek moda olmaya son verdiği zaman, ekonomik determinizm tarihçinin yardımına geldi. Bununla birlikte, ne doğmakta olan burjuva orta sınıfın Calvin'in Protestanlığını feodal ve dinsel egemenlikten özgürleşmenin bir aracı olarak kabul ettiği görüşü, ne de Kalvinizmin çekiciliğini kapitalist toplumun kılgılarına uyacak bir din için isteğe yükleyen kuram bundan böyle yeterli olacaktır. Şimdi Marxist tarih yazıcılığının doktriner çitlerinin dışında kalan hiç kimse birinciye inanmamaktadır; ve ikincisi açıkça mutsuz görünmek için yeterince vuruş almıştır.[6] Kuramlar özellikle talihsiz olmuşlardır çünkü Kalvinist yayılmanın gerçek tablosunu çarpıtırlar. Onlara göre, Kalvinizmin "orta sınıfları," tecimsel olarak ileri ve etkin topluluk ve bireyleri aramış olması gerekirdi, ama bunu yaptığını gösteren bir kanıt yoktur.

Calvin'in etkisini doğallıkla başka her ülkeden önce duyumsayan Fransa'da (salt onu amaçlı olarak oraya yönelttiği için bile olsa), Protestanlığın daha katı biçimi Lutheran ya da giderek ön-Lutheran reforma daha erken, daha bulanık bir ilginin az da olsa ötesine geçti ve toplumun daha yoksul kesiminden de başka her katmanından olduğu gibi yeni üyeler kazandı. Zulüm 1541'den sonra seyrek olarak gevşedi; 1545'te hükümet doğuda uzun bir süredir yerleşik olan Waldensianlara yönelik bir kitle kıyımını destekledi ve sağ kalanlar İsviçre'ye kaçtılar; 1547'de yeni kral II. Henry (1547-49) Protestanlığın yayılmasını önlemek için özel bir mahkeme, *chambre ardente*, kurdu. *Parlementten* büyük karşıtlık gören mahkeme 1550'de terk edildi, ama kanlı işini büyük ölçüde tamamlamıştı. Birçoklarının kazıkta ölmesine karşın, devim kararlı

[6]Bu kuramlar aşağıda tartışılmıştır, ss. 237 vs.

olarak ilerlemeyi sürdürdü, her yerde Reformasyonu başlatmış olan dinsel dürtünün ne henüz tükendiğini ne de dereceli olarak iyileşen eski Kilisede doyum bulduğunu tanıtladı. İzleyicilerinin toplumun tüm katmanlarından gelmesine karşın—zanaatçılar ve köylüler dönmeler arasında önde gelmek üzere—, onu diri tutan şey soyluluğun üyelerinden, özellikle Navarre sarayından aldığı destekti, burjuvazi üzerinde uyguladığı tikel bir çekim değil. Başka yerlerde olduğu gibi, önde gelen ve başarılı kapitalistler doğallıkla direnişten çok boyun eğiş gösterdiler; tanım gereği, kazık yakında iken başarılı olamazlardı.

Kalvinizm 1550'lerden sonra aşamalı olarak Hollanda'ya yayıldı; burada Lutheranların, özellikle Anabaptist öncellerin yerini aldı ve güneyde Walloon kasabalarının proleteryası arasında ve kuzey-doğunun geri köylülüğü arasında daha güçlüydü. 1560'tan sonra İskoçya'daki utkusu tecimci bir eğilime ya da bir orta-sınıfa hiçbirşey borçlu değildi. çünkü şamatacı soyluların ve çökmüş köylülüğün o ülkesinde her ikisi de bulunmuyordu. Devim Almanya'yı belli prenslerin, özellikle Elektör Palatine III. Frederick'in (1559-76) onu yüzyılın ikinci yarısında kabul ettiği yerde etkiledi. 1550'lerde Polonya, Macar ve Bohemya soyluluğu arasında Lutheranizmin yerini aldı ve bunun nedeni bir ölçüde o bölgelerde her zaman ulusalcı duyguları uyandırabilen Alınan nüfuzu ile daha az belirli olarak bağlı olmasıydı. Hiçbir yerde başlangıçtaki kabullenilişini ya da daha geniş başarısını ileri ekonomik düşünceler ile herhangi bir bağıntıya ya da orta-sınıfın ekonomik hırsları için herhangi bir imgesel kazanca borçlu değildi. Batıda—özellikle tümü de Protestanlığın olduğu gibi ileri ekonomilerin de daha sonraki özekleri olan İngiltere, İskoçya ve Hollanda'da—varsıllar arasında olmaktan çok yoksullar arasında yayıldı; doğuda toprak sahibi egemen sınıfları çekti. Kapitalizm ile önemli bir bağıntı aramak için daha az gereksinim vardır, çünkü gerçekte varolan böyle kapitalistler Kalvinizmi ancak inanç utku kazandığı ve uyuşmayı yeğlenebilir kıldığı zaman benimsediler.

İşin gerçeği Reformasyonun dürtüsünün on-altıncı yüzyılın ortalarında tükenmemiş olmasıdır. Niçin 1550'den sonra daha çok halkın ve daha çok ülkenin Roma'dan koptuğunu açıklamada hiçbir güçlük yoktur: Tüm Avrupa üzerinde, başlangıçta Reformasyonun başarısına yardım etmiş olan tinsel gereksinimler ve toplumsal sorunlar henüz ortada duruyorlardı, ve birçok ülke henüz Kilise ile önemli bir çarpışma yaşamış değildi. Bir yanıta gereksinen soru niçin bu daha öte büyümede önderliğin Luther'in olmaktan çok Calvin'in izleyicileri tarafından alınmış olduğudur. Ve yanıt hem Lutheranizmin Luther'in ölümünden (1546) sonraki zayıflığında hem de Kalvinizmin kendine özgü güçlerinde bulunacaktır. Luther'in sağlığında bile, öğrencileri arasında ciddi tartışmalar doğmuştu. 1537-40 yıllarında, Luther inanç yoluyla aklanma öğretisini gerçek inananların yasalara uymaları gerekti-

ğini yadsıyarak biricik mantıksal vargısına götüren kendi öğrencisi John Agricola (1499-1566) ile çatışmak zorunda kalmıştı. Bu antinomianizm Luther'in korktuğu ve tiksindiği mezhepçi aşırılıkların havasını çok fazla taşıyordu, ve Agricola Saksonya'dan sürüldü. Yaşlanan reformcu her yerde olası dönekler görmeye başladı, ve giderek Melanchthon bile vuruşlarından payına düşeni aldı. Ölümünden sonra patlak veren asıl sorun Alman Reformasyonunda belli bir birliği sürdürebilecek biricik kişiliği uzaklaştırdı. Hemen iki büyük parti gelişti: Protestan mezhepler arasında barış getirme çabasında Melanchthon'u izleyen ılımlı ve uzlaşmacı Philippistler, ve Flacius Illyricus'ta (1520-75) Luther'in öğretisinin sözde arı sütünü savunacak bir önder bulan amansız Gnesiolutheranlar. Çatışma çatışmayı izledi, ve yüzyılın ikinci yarısında Lutheranizm iyice tanımlanmış bir ortodoksluk ve Kalvinizmden bağnaz bir nefret ile giderek katılaştı. Ne bölünmeleri, ne de tanrıbilimsel tartışmalara daha da çok soğrulması daha öte herhangi bir yayılmaya yardım edecek gibiydi; Lutheran Kiliselerde prenslik denetiminin başatlığı onu duygudaş-olmayan dünyasal yetkelere karşı savaşan insanlar için uygunsuz bir inanç yaptı; ve Protestanlığın en erken biçimi şimdi bir de başka ülkelerde kolay bir yandaşlık yaratmayacak kadar açıkça Alman karakteri taşıyordu. Birçok yolda Lutheran esin yavaşlamıştı; misyoner heyecanının yeri içeriye doğru bakan sağlamlaşma ve kusur bulma işi tarafından alınmıştı; saygıdeğer olmakla, Lutheran Reformasyon dinamiğini büyük ölçüde yitirmişti. Tüm bu sönen nitelikler Calvin'in öğretisinde ve ilkesinde yeniden dirildiler, ve yol onun için açıktı.

Kalvinizm kendi içinde yüzyılın ortasından sonra Protestan reformun ana akıntısı olmak için özellikle uygun çıktı, çünkü koşullar reformcuları giderek artan bir biçimde yalnızca kilise egemenliğine değil ama sivil egemenliğe karşı da devrimcilerin konumuna zorluyordu. Kalvinizm birincil olarak Fransa, Hollanda ve İngiltere gibi Reformasyonun henüz sıkı sıkıya yerleşmediği ve egemen güçlerin Cenevre önünde boyun eğmek için hiçbir niyetlerinin olmadığı yerlerde yayıldı. Böylece Reformasyonu buyruk yoluyla yerleştirecek egemenler ile bağlaşmada Lutheran örneği izleyemedi; İngiliz püritanların böyle umutlar durumunda dedikleri gibi, magister için oyalanma her zaman verimsiz bir politika olduğunu gösterdi. Bu dönemde belirgin olarak Kalvinizme dönen biricik ülke İskoçya'da bile yeni inanç varolan Fransız yandaşı hükümete başkaldıranların inancı idi. Dahası, 1550'lerden başlayarak Protestan genişleme yeniden dirilmiş, reformdan geçmiş ve yeniden güçlenmiş bir Roma Kilisesi ile karşı karşıya geldi, ve bu şimdi Reformasyonun baharında karşılaştığından çok daha büyük ölçüde güçlü bir düşman olmuştu. Böyle bir durumda, Kalvinizm Calvin'in önde gelen iki katkısından muazzam güç aldı. Ön-yazgı tanrıbilimi—Calvin'in kendi şemasında yeri ne olursa olsun—coşkulu insanlara tam doğruluk

ve kesin başarı için bir inanca sunuyordu: Eğer Tanrı onları seçmişse, insanların onları reddetmesinin ne önemi vardı? Zulmün ve direncin baskısı altında Kalvinistlerin kendilerine güvenleri ve tüm başkaları için küçümsemeleri arttı; niyette hiçbir biçimde mezhepçi değilken, gene de güçlük karşısında mezhepçinin sarsılmaz dayanıklılığını, Tanrının seçilmişleri oldukları kanısından doğan bir dayanıklılığı kazandılar. Ve Kalvinist Kilise yönetimi dizgesi onlara bu tini eyleme çevirme yeteneğini verdi. Sımsıkı düzeni ile, seçim ilkeleri ile, ve kilise-dışı ve kilise-içi katılımının etkin karışımı ile, Kalvinist kümelerin ortadan kaldırılmaları aşırı ölçüde güç ve kimi zaman saptanmaları daha da güçtü.

Gerçekte, Kalvinizm hücrelerde örgütlenmiş ve geleceğine tam inanç ile dolu devirici bir devimin tüm üstünlüklerini taşıyordu. Biricik güçlüğü tek bir kent ve topluluk için tasarlanmış bir örgütlenişi birçok ayrı topluluktan oluşmuş ulusal devimlere genişletme gereksiniminde yatıyordu—bir güçlük ki, mezhepçi parçalanmanın tehlikelerini gizliyordu. Ama problem ilkin Fransa'da (1559) ve sonra İskoçya'da örgütten seçilmiş ya da atanmış temsilcilerin toplantısı olan yerel ve ulusal kilise meclislerin/*synods* kurulması yoluyla çözüldü. Bu dizge Kalvinizmin ılımlı olarak demokratik gizilliklerini genişletti ve ulusal bir Kilisenin genel kılavuzluğunu ve sağlamlığını yitirmeksizin üyeler arasında ataklık ve dinçlik tinini sakladı. Calvin'in yurttaşların ödevleri ve magisterin hakları üzerine kendi görüşü Luther'in görüşüne çok benziyordu. Dünyasal hükümetin Tanrı tarafından kurumsallaştırıldığını, inanca karşı herhangi birşeyi buyurması durumu dışında ona boyun eğilmesi gerektiğini, ve Tanrıya boyun eğme uğruna ona boyun eğilmeyecek bile olsa hiçbir zaman ona karşı direnilmemesi gerektiğini savundu. Yüzyılın her dinsel önderi gibi, Calvin kötü yöneticilerin cezalandırılmasını yalnızca Tanrıya bıraktı. Gene de daha Calvin ölmeden önce John Knox yalancı prensleri devirme hakkı üzerine vaazlar veriyordu. ve Calvin'in ölümünden on beş yıl sonra Philippe Duplessis-Mornay'ın *Vindiciae contra Tyrannos*'u kralların uyruklarına boyun eğmeleri gerektiğini bildirdi. Fransız Huguenotların ve İngiliz püritanların ellerinde, Kalvinizm karşı-yetkeci ve özgürlükçü düşünmenin bir kaynağı oldu. Kendisine karşın, Calvin devrimci bir inanç kurmuştu.

Ulusal bir devlette değil ama pek tanınmayan bir kentte gelişen bir öğretinin şaşırtıcı genişlemesine dikkate değer iki katkıda daha bulundu. Kendisi gerçek bir önder gibi davranarak her yerdeki izleyicilerini uyarıp yüreklendirdi, ayakta kalma uğruna dışsal noktalarda ödün vermeye istekliliği (özellikle inancı gizli olarak ileri süren belli İtalyanların "Nikodemizm"i dediği şey) kınadı, ve, Cenevre'nin güvenliğinden, şimdiki yıkım için gelecekte kutluluk sözü verdi. Hiç bıkmadan öğretisinin duruluğunu anlatmaya çalışan ve görünürde kutsal yazıların kaçınılmaz yetkesinden başka hiçbirşey üzerine dayanmayan yazıları birçokları için

Luther'in daha büyük ama daha az dizgesel üretimi tarafından hiçbir zaman başarılamayan bir yolda inandırıcı bir öğretiler kütlesi oldu. Hiç kuşkusuz, Kalvinizm başat konumda iken bile Lutheran kitlenin dışındaki kimi insanlar Luther'in şiirini ve insanlığını daha çekici ve daha doyurucu bulmayı sürdürdüler, ama bütününde Protestanlar, özellikle batıdakiler, Calvin'i ateşli bir tartışmanın ortasında entellektüel olarak temellendirilmiş öğretilerin düzgün bir kütlesinin görünüşü tarafından yaratılan bir rahatlama duygusu içinde kabul ettiler. Jesuitler ve Kalvinistler kendi yanlarındaki bilgili insanların ana kütlesine seslenme, verili çerçeveleri içerisinde tüm yanıtları sağlama, ve kendi kamplarındaki tüm karşıtları uslamlamada yenme özelliğinde ortak idiler.

Dahası, Calvin eğitim için kaygısında Loyola'yı andırıyordu. Cenevre'de kurduğu (1558) akademi John Sturm'un Strassburg'daki kurumunun örneği üzerine dayanıyordu, ama etkisinde onun ötesine geçmeye başladı. Erkek çocuklar için bir gramer okulundan ve yetişkinler için bir üniversiteden oluşan akademi hümanistlerin eğitim reformlarını yüksek nitelikte yetiştirilmiş ve coşkulu Kalvinistlerin üretimine uyarladı. Öğrencilerinden birçoğu dışarıdan geldiler, ve ülkelerine mesajı iletmek için geri döndüler. Gerçekten de, Cenevre'nin hayranlık verici etkisi ancak kısa erimde yaratıldığı, ve gerçeği araştırmak için ya da zulümden kaçmak için oraya gelenler üzerinde yaratıldığı anımsanırsa anlaşılabilir. 1540'lardan başlayarak Cenevre acı çeken Protestanlar için başlıca sığınma kenti oldu—özellikle V. Charles'ın Schmalkalden Ligası üzerindeki utkusundan (1547) ve Strassburg'da katı bir Lutheranizmin dayatılmasının (1548) bu kentin reformcular arasındaki birçok görüş akımı için başlıca yerleşim ve karşılıklı etkileşim özeği olarak işlev gördüğü evreyi sonlandırmasından sonra. 1549'dan sonraki on yılda 5.000 kadar sığınınacı Cenevre'ye ulaştı, ve hiç kuşkusuz tümü de Fransa'da (1547-59), İngiltere'de (1553-58) ve İskoçya'da (1546-58) günün kuralı olan zulümden kaçan ateşli Protestanlar idiler. Giderek Frankfurt ya da Zürih gibi başka hoşgörülü kentlere yerleşen o sığınınacı toplulukları bile Cenevre ile ilişki içindeydiler ve onun etkisi altına girdiler. Calvin'in Cenevresi hızla Protestanlığın yüksek kalesi olarak Luther'in Wittenberginin ve Bucer'in Strassburgunun yerini aldı. Calvin hiçbir zaman o eski Kudüslerin türlülük ve özgürlüğüne izin vermedi, ama açılmak üzere olan yeni çağın koşullarında—Karşı-Reformasyon ve ileride bekleyen politik savaşımlar göz önüne alındığında—gerekli olan şey ne istediğini bilen askerler için bir eğitim kampıydı, ve Calvin'in Cenevresi onu sağlayabildi. Luther'in ölümünden sonra, Reformasyon gücünü tüketip yenilebilirdi; ikinci kuşağın bir önderine yakıştığı gibi, John Calvin ona saldırgan ve genişleyen enerjilerini yeniden verdi.

Bölüm IX

SAVAŞ VE BARIŞ

1. V. Charles'ın Utkusu

Regensburg Dieti Temmuz 1541'de bitti, ve onunla birlikte görüşme yoluyla birliği ve barışı yeniden kurmak için son gerçek umut da gitti.[1] Roma herhangi bir ödün üzerine kafa yormayı reddetti: Carafa'nın üstünlüğü evresi başlamıştı. Protestan yanda, Hesse'nin bölge-kontunun alçalmasına ve taraf değiştirmesine karşın, kararlılıkta aşağı yukarı hiçbir gevşeme olmadı. Contarini ve Gropper, Bucer ve Melanchthon ön safları boşalttılar. Ve giderek imparator bile şimdi yöntemlerde bir değişmenin kaçınılmaz olduğunu kabul etmek zorunda kaldı. Temel politikasını en küçük bir biçimde yumuşatmadı: Almanya'da yeniden birleşme kişisel amacı olmayı sürdürdü, çünkü bir yandan papanın başkanlığı ve kendisinin koruması altında tek bir Hıristiyan devlete inanıyordu, öte yandan hem Habsburg tutkularının gerçekleşmesi hem de İslamın yenilmesi ancak arkasında bölünmemiş ve boyun eğen bir Kutsal Roma İmparatorluğu bulundukça sağlanabilirdi. Politikayı saptayanlar arasında yalnız başına kalarak (ama bakanı Granvelle tarafından güçlü bir biçimde yüreklendirilerek), henüz bir ölçüde ödün vermenin zorunlu olabileceğini düşündü, ama aynı zamanda kendisi için bile ölçünün ancak sözde olabileceğini anlamaya başlamıştı. Böylece zaman zaman Protestanlara din adamlarının evliliği ve iki türde komünyon gibi konularda izin vermekten söz etti, ama bu noktalar papa tarafından teslimiyet olarak her zaman reddedildiler ve Lutheranlar tarafından yetersiz görülerek her zaman alaya alındılar.

Bununla birlikte, Charles barışın yeniden kurulmasının biraz alma ve biraz verme gerektirdiğine inanmayı sürdürürken, Regensburg'tan sonra bölünmeyi durdurabilmek için zor kullanmaya hazır olduğu düzeye dek III. Paul ile anlaşma içindeydi. İmparatorun savaşa karar verdiği tarih konusunda tarihçiler arasında biraz tartışma olmuştur; ama yeterince açıktır ki, 1541'den sonra savaş için hazırdı ve onun zorunlu olduğuna inanıyordu. Eğer temel amaçları değişmediyse, dolaysız

[1]Yukarıda, ss. 136 vs.

politikası değişti. Bundan böyle görüşmeler ayrımları ölümcül bir anlaşmazlık olmaksızın çözüme bağlamak için içten bir girişim olmaktan çok, arkasında daha acımasız amacın işlediği bir perde olacaklardı. Ayrıca kendi önceliklerinin sırasını da yeniden düzenledi. 1530'da sultana karşı belirleyici eylemde bulunabilmek için özgür olma amacıyla prensler ile bir anlaşma aramış ve bir onyıl boyunca politikasını yöneten etmen bu uslamlama olmuştu. Şimdi açıkça ilkin kendi Almanyasını düzene sokmak zorunda olduğuna ve Türk probleminin onunla arkası güvenlik içinde uğraşmak için özgür oluncaya dek şansa bırakılmasının gerekeceğine karar verdi. 1541'den başlayarak, imparator sorunları yalnızca Schmalkalden Ligasının yenilmesini göz önünde tutarak yönetti.

Bununla birlikte, 1540'larda 1530'larda olduğundan daha özgür değildi, ve Alman bölünmeciler—imparatorluk birliğinin yıkıcıları—üzerine edimsel saldırı bir kez daha başka çevrelerden gelen ivedi baskılar tarafından ertelendi. 1541 yılı Türkiye ile savaşın yeniden dirilişini ve Fransa'nın Milano üzerinde hak isteminin yenilenişini gördü. Türkler Zapolyai'nin ergin olmayan çocuğunun sözde çıkarları uğruna Macaristan'ı istila ettiler ve bu kez ülkenin büyük bölümü ellerinde olmak üzere orada kaldılar; Kral Ferdinand kuzeydeki ve batıdaki dar tutunma noktasını koruyabilmek için aşırı ölçüde zorlu çabalara girdi. Milano'ya gelince, Charles onu Nice ateş kesinin terimlerine göre son bir çözüm bulununcaya dek yönetecekti, ama 1541 başlarında tek-yanlı bir davranışla kenti bir imparatorluk tımarı olarak oğlu Philip'e verdi. I. Francis hemen 1538'deki başlangıcından bu yana sürekli olarak kötüleşmekte olan dostlukta bir kopuş için hazırlığa girişerek tepkisini gösterdi. Temmuzda Süleyman ile bir bağlaşma yapmak için elçiler gönderdi; bunlar aptalca Milano sınırını geçtiler; Philip'in valisi kağıtlarını incelemeye karar verdi; ama askerleri olayı çok abarttılar. Elçilerin barış zamanında öldürülmesi on-altıncı yüzyılda bile olağan diplomatik tutumun dışındaydı, ve savaş kesinleşti. Francis Türk ile antlaşmasında yalnızca imparatorun görünürdeki gücü tarafından ve cinayetin sonucu olan gecikme tarafından geri tutuldu. Her iki engel de çok geçmeden yoldan kaldırıldı. 1541 sonbaharında Charles Cezayir'e saldırarak Berber korsanlarına karşı önceki utkusunu yinelemeyi düşündü; işe çok fazla gecikerek yılın sonlarına doğru başladı, ve muhteşem filosu bir fırtınada yokoldu. Preveze'den sonra gelen Cezayir yıkımı Batı Akdeniz'i Türk filosu için temizledi ve Barbaros'un orada dilediği gibi dolaşmasını sağladı. 1541 sonlarında karara bağlanan Fransız-Türk bağlaşması Habsburg'un tüm düşmanlarını kucaklayacak bir yolda büyüdü—Cleves [Kleve], Danimarka, İsveç, İskoçya—, ve bu arada hem papa hem de Schmalkalden Ligası yansız kaldılar. 1542'de Macaristan'a gönderilen Alman ordusu tam bir başarısızlığa uğradı. Üstlenilen bu sefer Türklere karşı yardım için tüm o sık başvuruların ve yardım için verilen tüm o

raslantısal sözlerin meyvesi idi; beceriksiz Brandenburglu II. Joachim'in önderliğinde yapılan girişim yalnızca Almanya'nın kendi başına kaldığı zaman Avusturya üzerine yürüyüşünü dilediği herhangi bir zamanda sürdürebilecek olan Süleyman'a direnmek için hiçbir umudunun olmadığını tanıtladı. Böylece 1542 baharında Francis durumun saldırı için güvenilir olduğunu duyumsadı; ve o yaz Fransızlar, talihteki düşüş ve kalkışlarla, bir kez daha Hollanda'ya savaş ve yıkım getirdiler.

Savaş Charles için 1543'te daha da kötü gitti, ama ilkin tam bu noktada yeni stratejik düşüncelerini açıkça gösterdi. Şimdilik Türkler konusunda yapabileceği hiçbirşey yoktu, ve olguları kabul etti. Ferdinand imparatorluğun doğu sınırlarını elinden gelebildiğince korumaya bırakıldı, ve bu arada Süleyman tüm Macaristan cephesi boyunca utkular kazanarak ilerledi, fethini sağlamlaştırdı. Viyana üzerine daha öte bir girişimde bulunmadı, ki—şans 1683'e dek bir daha görünmediği için—bir hata idi. Akdeniz'de Fransız-Türk donanması dilediği herşeyi yaptı, İtalya kıyılarını talan ederek binlerce köle aldı, Ağustosta Nice'i ele geçirdi ve Toulon'da kışladı. Bu amansız ve durdurulamaz bağlaşığı Avrupa'nın tam ortasına sokan, giderek davet eden Francis'in Hıristiyanlığa ihaneti herkes için açıktı, ve geçici başarı hiç kuşkusuz En Büyük Hıristiyan Kralın kendi adı ve ülkesi üzerine çektiği nefrette ve kalıcı güvensizlikte bedelini ödedi. Charles yapabileceğini yapması için vekilini Napoli'de bıraktı, ve yapılabilecek pek bir şey yoktu. Kendisine gelince, Hollanda'nın temizlenmesi üzerinde yoğunlaştı, kuzeydeki gözdağını giderdi ve böylece kendini imparatorlukta eylem için özgür bıraktı. Şubatta VIII. Henry ile uzun süredir görüşülmekte olan bir antlaşmayı sonuçlandırdı, ve yazın Boulogne'u kuşatan (bütününde yeterli olmaktan uzak bir yetkinlik ile) İngiliz askerleri Fransız çabalarını Flanders ve Luxemburg'dan başka yöne çekmeye başladılar. Aynı zamanda, imparator özel olarak dikkatini anahtar noktaya, Cleves dükalığına yöneltti. İtalya'da asker toplayarak Almanya'ya yaşamında ancak üçüncü kez girmek üzere hiç durmadan Ren'e doğru ilerledi. Ama bu kez ülkesini on iki yıl boyunca terk etmeyecekti. 1543 Ağustos-Eylülünde birkaç hafta süren bir seferde Dük William'ı yendi ve onu Venloo antlaşmasını kabul etmeye zorladı. Dük Fransız ve Protestan bağlaşmalarını terk etti, Guelders'i teslim etti, ve topraklarında eski dini yeniden kurdu.

Cleves'i kırmak duyarlı bir kilidin gizli yayına dokunmak gibiydi: Herşey hemen açıldı: Hollanda bir kerpeten gözdağından kurtuldu, kuzeyli Protestan blok dağıldı, Charles Fransa üzerine dönmeyi başardı. İtalya'daki daha da büyük bir Fransız utkusu bile (Ceresole, Nisan 1544), özellikle arkası gelmediği için, hiçbir değişiklik getirmedi. Karar kuzeyde geldi. VIII. Henry Paris'e Normandia'dan gözdağı verirken, Charles Marne boyunca saldırdı. Ağustosta sanki Fransa sonunda kendi toprağında yenilgiye uğrayacakmış gibi göründü; Jeanne d'Arc'ın

günlerinden bu yana böylesine gerçek bir tehlike içine düşmemişti. Ama Charles üstünlüğünden yararlanmayı bilemedi. Her zaman olduğu gibi, para yeterli gelmedi; eğer, tüm bu seferleri değerlendirmede onları ileri sürülen zayıflıkları ya da aptallıkları nedeniyle küçümseme gibi sık düşülen bir yanılgıdan kaçınılacaksa, her zaman tüm bu komutanların plan ve tutkularının disiplinli orduların ve etkili vergilendirmenin desteğinden yoksun oldukları anımsanmalıdır. Francis'in çarpışmalarını kazandıkları gibi Charles'ın çarpışmalarını da kazanan paralı askerler iyi savaştılar ve sık sık (askere alma ülkelere göre yapıldığı için) giderek birer yurtsever gibi dövüştüler, ama ancak ücretleri ödendiği sürece.[2] Dahası, Charles şimdilik Fransa'yı ezmekle ilgilenmiyordu; başından bu yana düşündüğü şey Almanya ile ilgilenebilmek için zaman bulmaktı. Ek olarak büyük olasılıkla 1525'te Pavia'da tamamlanmış başarı başını döndürüp onu geçici bir utkuyu abartmaya götürdüğü zaman içine düştüğü yanılgıyı anımsıyordu. Böylece Francis'i oltadan kurtardı, onunla çok onurlu görünen ama gerçekte Alman Protestanlara Fransız yardımını sekiz belirleyici yıl boyunca önleyen bir anlaşma yaptı. Crespy barışı (Eylül 1544) ile iki egemen Cambrai (1529) barışının düzenlemelerini doğruladılar: Charles Burgundy dükalığı için, ve Francis Napoli, Flanders ve Artois için hak istemlerinden vazgeçti. Yenilenen dostluk Francis'in küçük oğlunun, Orléans dükünün, bir Habsburg prensesi ile evlendirilmesi yoluyla mühürlenecekti: Eğer V. Charles'ın bir kızı ile evlenirse, çeyiz olarak Milano'yu alacaktı; eğer Ferdinand'ın bir kızı ile evlenirse, Hollanda onun toprağı olacaktı. Antlaşmanın her iki toprağın da hiçbir zaman Fransa ile birleşmemesi üzerinde diretmesine karşın, bu madde ile öylesine büyük hanedan çıkarlarından vazgeçildi ki, Charles'ın gerçek amacı—Alman karşıtlığının yokedilmesi—bütünüyle açığa çıktı. Antlaşmaya gizli bir eklemede bu maddenin altı çizildi ve buna göre Francis tüm heretiklere karşı Charles'a yardım etmeyi ve Türkler ile bağlaşmasını bozmayı kabul etti. Ama tüm bunlar böyle olsa da, Orléans ertesi yıl öldü ve Habsburglar hiçbirşey yitirmediler. VIII. Henry Boulogne kuşatması ve İskoçya'da bir savaş ile kaldı, ve—anlamsız politikasının hak ettiği gibi—1530'un olaylarından sonra ona güvenmek için çok az nedeni kalan bir bağlaşık tarafından terk edildi.

Böylece Charles şimdi düşmanlarını ikincil sorunlarında kendi yollarında gitmeye bırakarak ne istediğini bilen politikası için büyük utkuyu kazandı. İmparator devlet adamlığının doruğundaydı ve uzun bir çıraklık ve dikkate değer bir dayanç döneminin meyvelerini topluyordu. Tüm becerilerine gereksinimi vardı, çünkü savaşın iki yılı, getirdiği birçok yenilgi ile, bir kez daha Protestanlığın yayılmasına yardım

[2]Bu yalnızca Alman *Landsknechte* için, tüm ordıların çok büyük bir bölümünü oluşturan İsviçreliler ve İtalyanlar için değil, ama ayrıca asıl ulusal ve sürekli ordular olmanın yakınına gelen İspanyol *terciolar* ve Fransız lejyonlar için de doğrudur.

etnişti. Bavyera'dan ve Habsburg aile topraklarından ayrı olarak, ancak çok sayıda kilise toprağı ile kuzey-batı henüz Roma'ya dikkate alınmaya değer bir bağlılığı sürdürüyordu; ve şimdi Reformasyon burada da saldırıdaydı. 1542'de, kuzeydeki son Katolik prens, Brunswick-Wolfenbüttel Dükü Henry, imparatorluk kenti Goslar konusunda Hesse ile bir kan davasına düştü. Birbirlerinin günahlarını büyük boy kataloglarda yarıştırabilecek olan ve yarıştıran iki düşman tarafından eksiksiz ve terbiyesiz bir çaba ile yürütülen kavgayı yalnızca hırs ve hanedan tutkuları kışkırttı. Ama bölge-kontu Schmalkalden Ligasını yardıma çağırınca, dük Temmuz ayında kaçtı ve toprakları hemen reformdan geçirilmek üzere Bugenhagen'e teslim edildi. Saksonya ve Brandenburg'un yarışan tutkuları arasında sıkışan Magdeburg başpiskoposu ve Halberstadt piskoposu sağ kalmanın bedeli olarak Reformasyonu kabul etmek için gönüllülük belirtileri gösteriyorlardı.

İmparator için daha da kötüsü, Ren elektörleri bocalamaya başladılar. 1542'de Köln başpiskoposu Hermann von Wied topraklarındaki Kiliseleri reformdan geçirmede Bucer'den ve Melanchthon'dan ona yardım etmelerini istedi. Charles afalladı. Daha sonra bölge-kontuna dediği gibi: "O iyi lord nasıl reform yapabilir? Latince bilmez ve tüm yaşamında üç mastan daha çoğunu okumamıştır." Philip yaşlı adamın (Hermann 1542'de altmış-beş yaşındaydı) Almanca'da çok şey okuduğu ve dini iyi anladığı yanıtını verdi; ve gerçekten de başpiskoposun güdüleri temiz olmuş görünür. İyi yürekli, babacan bir egemen, ve kendine tinsel görevi uyduramayan biraz mankafa biriydi; ama, Melanchthon'un uzaktan öğüt vermekle yetinmesine karşın, Bucer geldi, ve Köln'ün örneği komşu Münster piskoposluğunu etkilemeye başladı. Köln Katedralindeki görevinden, Gropper kendi piskopos üstüne karşı güçlü bir direniş gösterdi, ve Cleves yenilgisi Reformasyonun aşağı Ren çevresindeki ilerlemesini durdurdu; ama ancak 1546'da Başpiskopos Hermann zorla yerinden edildi, aristokratik ve Protestan gölgeye çekilmek zorunda kaldı, ve bu arada ardılı elektörlüğün yeniden Roma'ya boyun eğmesini sağladı. 1544'te Palatinate'nin Elektör Prensi II. Frederick de Lutheran vaizleri sıcak karşılamaya başladı, ve 1546'da Schmalkalden Ligası ile dostluk ilişkileri kurdu. Sanki sonunda yakın gelecekte Protestan olacakmış gibi görünüyordu; imparatora karşı etkin direniş olmaksızın, Reformasyon bir kez daha imparatorun onu oyalayan uğraşlarından başarılı olarak yararlandı.

Charles durumu politik zeminlerde büyük övgüyü hak eden bir tarzda ele aldı, üstelik bağnazlar arada bir onu ilke yoksunluğu ile suçlamış olsalar da. Tüm Protestanlar ile hiçbir ayrım gözetmeden düşmanlığa düşecek olursa kazanmayı umamayacağını bütünüyle açıkça görüyordu. Sorununa anahtar Schmalkalden Ligası idi: O yok edildiğinde, reformdan geçirilmiş öteki topraklar çok geçmeden dize geleceklerdi.

Çünkü Liga hiçbir biçimde Roma ile bozuşmuş herkesi kapsamıyordu. Brandenburg, Sakson üstünlüğünden korkarak, kenarda duruyordu; ve Brandenburg kullanılabildi. Protestan saflarda bir başka zayıflık Reformasyon için başlangıçtaki savaşımı anımsamayan bir küme genç egemen idi. Bunlar Protestan politika Saksonya elektörü ve 1544'te Ligaya doğru yeniden yaklaşmakta olan Hesse bölge-kontu tarafından yönlendirildiği sürece kendileri için bir gelecek görmüyorlardı. Bu genç prenslerden üçü imparatorluk diplomasisine karşı dayanıksız çıktı. Brandenburg elektör ailesinin genç bir dalı olan Brandenburg-Küstrin'in sınır-lordu John içten bir Lutheran idi, ama kuzey prenslerinin bağımsızlığını sınırladığı ve salt bencil bir politika izliyor göründüğü için Ligaya karşı çıkıyordu. Hohenzollern ailesinin Franconia dalına ait ve Brandenburg-Culmbach sınır-lordu olan Albert Alcibiades yalnızca kişisel tutkuların peşindeydi ve bunlarda dinin hiçbir rolü yoktu: Bölgesel bir güç kurmak istiyordu ve bunun nasıl olacağına aldırmıyordu. Hepsinden önce, 1541'den bu yana Saksonya dükü olan Maurice kişisel yükselme uğruna politika oynamaya hazırdı. Wettin'in Sakson hanedanının ast Albertine çizgisini temsil eden Maurice seçmen topraklarının ve 1485 aile bağıtının üst Ernestine soy çizgisine verdiği ünvanın özlemi içindeydi. Bu ailenin iki dalı birbirlerinden şiddetle nefret ediyorlardı, üstelik hem elektörlerin hem de dükalığın aynı dine bağlı olmalarına karşın.

Genç prensler kişisel büyüklük ve güç arıyorlardı. Hiçbir zaman Reformasyonu terk etmeyi düşünmüyorlar, ama bundan böyle Alman sorunlarını yalnızca dinsel bölünmenin ışığında görmüyorlardı. Onlar genel olarak prenslik üstünlüklerinin çıkarlarına imparatorluğun karışıklığından yararlanmayı isterken, imparator şimdilik daha yaşlı prenslerin gücünü kırmak için ve feodal üst-lorduna karşıtlık göstererek onuruna zarar vermeksizin durumdan yararlı sonuçlar çıkarmak için onlara bir şans sundu. Küstrinli John önemli olduğunun duyumsatılmasından hoşlanan dürüst bir insandı; Albert Alcibiades düşüncesiz ve acınası bir serüvenci idi; yalnızca Maurice bir devlet adamı için gerekli özellikleri taşıyordu. Eğer entrikalarına ahlaksal ve dinsel ilkeler girmediyse, yalnızca çok yakınlardaki tarihin derslerini uyguluyordu. Giderek papa bile aile yararı uğruna İslam ile bir Fransız bağlaşmasına göz yumabilirken, kendini bir yere getirmeye kararlı bir Saksonya dükü oyunu yürürlükteki kurallara göre oynayacak denli akıllı idi. İncelediğimiz bütün dönem boyunca sözüne ve ilkelerine tutarlı olarak bağlı kalanın yalnızca imparator olduğu ileri sürülebilir; ve ancak onun buna gücünün yettiği de ileri sürülebilir, gerçi bu ekleme V. Charles'ın büyük ölçüde gelişmiş kişisel onur duyusu için bütünüyle haksız olsa da.

Buna göre 1544-6 yıllarında imparator Schmalkalden Ligası ile hesaplaşması için zemini hazırlamaya başladı. Bu yeterince ustalık gerektiren bir durumdu. Hiç olmazsa Fransa'nın yansızlığına gereksiniyordu, ve

bunu Crespy'de elde etti. Lutheranizme karşı bir savaş için papanın bağlaşmasına, ve evrensel Kilisenin düşmanlarına olmaktan çok imparatorluk yetkesinin düşmanlarına karşı cezalandırıcı bir eylem olarak sunulması gereken bir savaşta çok sayıda Alman Lutheranının bağlaşıklığına ya da yansızlığına gereksinimi vardı. Herşeye karşın elini iyi oynadı, ama Liganın uyuşukluk ve aptallığından yararlanmayı da bildi. 1544 Ocağında Speyer'de Liganın gözünü boyamak için bir Diet topladı. Barışçıl olarak bir "genel, özgür ve Hıristiyan Konsey"in (bir kez daha) toplanmasına dek durumun olduğu gibi bırakılması karara bağlandı; toplantının başlıca amacı Charles'ın Liga dışındaki Protestan orta parti ile anlaşmasını sağlamlaştırmaktı. Yalnızca çatışmadan kaçınmak için gereğinden öte istekli ve güçlerinden tehlikeli olacak denli emin olarak, Protestanlar Diette Fransa'ya karşı yardım teklif ettiler ve bir Konsey için verilen sözü sıcak karşıladılar. Papa Speyer diet-kararını reddettiği zaman bu ruh durumunu doğrulayan birşey yapmış oldu, ama yalnızca hem Luther'den hem de Calvin'den—Protestanlığın imparatoru savunmaya koşan önderleri—şiddetli saldırıya uğradı. Charles'ın Roma hakkında kendi düşünceleri vardı. Protestanların bir yanlış beklentiler ağına yakalanmaları ve Fransa'ya barışın kabul ettirilmesi ile, III. Paul ile görüşmeleri açtı. İmparator ve papa arasındaki ilişkiler Paul'ün Habsburg-Valois savaşı sırasında katı yansızlığını terk etmeyi reddettiği 1541'den bu yana çok kötüleşmişti; ve Genel Konseyi yeniden diriltme konusundaki gönülsüzlüğünün de sorunlara yardımı olmadı. Hem Farnese aile programını hem de dinsel bölünmeyi doğrudan savaş yoluyla bastırmak için Roma'daki yeni isteği kullanarak, Charles 1545 Mayısında papayı kendi yanına ekledi. Parma ve Piacenza kentleri için Pier-Luigi Farnese'ye söz verildi; karşılık olarak, Paul Konseyi topladı ve silahlı yardım teklif etti. Konsey edimsel olarak 1545 Aralığında Trent'te açıldı ve gerçekten de işe koyuldu, üstelik tam olarak imparator tarafından istenen çizgilerde ilerlememiş olsa da. Trent'in toplantı yeri olarak seçilmesinin nedeni Kutsal Roma İmparatorluğu içinde bulunması ve Charles'ın Almanlara papalık egemenlik alanlarının dışındaki bir yer için söz vermiş olmasıydı. Aynı zamanda, İtalya'da olmakla, biri (bir Fransız) dışında İtalya'dan ve İspanya'dan gelen tüm pederleri toplamak için uygundu. Mart 1547'ye dek süren ilk toplantılar dizisine hiçbir Alman katılmadı. Haziran 1546'da papa ve imparator biçimsel bir bağlaşmaya karar verdiler ve buna göre papalık askerleri Lutheranizmin yok edilmesine yardım edeceklerdi.

Böylece 1546'nın ortasında herşey hazırdı. Liga tüm olası bağlaşıklardan yalıtılmıştı; papa yardım teklif ediyordu; Macaristan'da bir ateşkes (1545) Ferdinand'ı Almanya sorunları için özgür bırakmıştı; Alman Protestanlarının birliği, durum şimdiye dek gizlenmiş de olsa, ölümcül olarak bozulmuştu. Charles'ın hiçbirşey bekleyemediği biricik

çevre Almanya'nın Katolik prensleriydi; Bavyera'nın yeni dükü (1545'te William'ın ardılı Albert) önemsizdi. Geriye kalan tek şey savaşı kuvvetlerin geçici konumlandırılmasının düzgün olarak yapılabileceği bir yolda başlatmaktı. Bu imparatorun hem papaya hem de kendi yakınlarına dinsel bölünmenin sonlanmasının kendisinin gerçek amacı olduğunu söylerken aynı zamanda salt dinsel bir savaş görünüşünden de kaçınması gerektiği anlamına geliyordu. Büyük olasılıkla amacı bölünmenin sonlanmasıydı, ama açıktır ki politik güdü—direnilmez bir imparatorluk yetkesinin yaratılması—onun için eşit ölçüde önemliydi. Ayrıca bir yeğleme sorunu olarak Schmalkalden Ligasının açık düşmanlığa kışkırtılması gerektiği anlamına da geliyordu. Bu amaçla Charles edimsel askeri hazırlıkları erteleme gibi önemli bir riski göze aldı. Nisan 1546 gibi geç bir tarihte, yanında hemen hemen hiç muhafız olmaksızın yarı-düşman bir ülkeden geçerek yeni bir Diete katılmak üzere Regensburg'a gitti. Diette bir başka dinsel diyaloğun başlatılması önerildi. Ama şimdi Liganın önderleri bile uyanarak neler olduğunu görmeye başlamışlardı. Regensburg'da imparator hemen hemen yalnız başınaydı. Fırsatı Bavyera ile bir savunma bağlaşması kurmak ve Saksonyalı Maurice ile son düzenlemeleri yapmak için kullandı. Maurice'in topraklarında Lutheran dinin sürekli kullanımını kabul etti ve ona Magdeburg gibi büyük bir ödül için belirsiz sözler verdi. Tüm bunlar düke gereksinimi olduğu ölçüde sürecekti. Temmuzda, tüm bu görüşmeleri açıklaması istemi ile karşı karşıya kalınca, düşüncelerini açıkça ortaya koydu: "Görkemli imparator imparatorlukta birlik, barış ve türeyi yeniden kurma amacındadır." Schmalkalden Ligası Württemberg'in ve güney kasabalarının desteğinden emin olmasına karşın Nürnberg, Brandenburg ve Palatinate'yi kampa getirmeyi başaramadı; ama kuvvetlerini seferber etti.

Kritik nokta gelmeden önce, 18 Şubat 1546'da Luther doğum yeri olan Eisleben'de öldü. Oraya Mansfeld'in iki kontu arasındaki politik bir çekişmeyi çözüme bağlamak için gitmişti. Altmış-üç yaşında, bitkin ve argındı, yılların emeği ve hastalıkları nedeniyle bedende tükenmişti. Anlığı sonuna dek açık kaldı, ve tini sonunda son yıllarda sık sık sergilediğinden daha dingin bir ruh durumuna geri döndü. Dostların üzüntülerinin üzerinde, ve şeytanın kendine ait olanı almak için geldiği öykülerini hemen yayan düşmanların sevinçlerinin üzerinde, yumuşak ve kendinden emin ayrılışı yaşamının utkusunu sağlamlaştırdı. Hiçbir zaman Kiliseyi bozmayı ya da dünyaya karışıklık getirmeyi amaçlamamıştı, ama gerçeklik olduğuna inandığı şeye en içinden duyduğu güven onu rahat bırakmamıştı. Şimdi iş bitmişti, ve yapılanlar geri alınmanın ötesindeydiler. Kişi öyküye nasıl bakarsa baksın—yandaş ya da karşı ya da yansız—, ancak kör budalalık büyüklüğünü yadsıyacak ve ancak kör partizanlık getirmiş olduğu sıkıntıları unutacaktır. Tanrısına hizmet etmeye çalışmıştı. Bir insan olmakla, insanlığa hem hizmet etmiş hem

de zarar vermişti; ve büyük bir insan olduğu için, hem hizmet hem de olabilir ki zarar sıradanın ötesinde büyüktü.

Çok ertelenmiş savaş uzun sürmedi. Çelişkili öğütlerin peşine takılan ve sayısal üstünlüğünden yararlanmayı başaramayan Schmalkalden Ligası için işler başlangıçta iyi gitti. Orduları Tuna'ya egemen oldu ve Tyrol'e yaklaştı. Ama üstünlük sürdürülemedi; Charles sonunda İtalya ve Hollanda'dan askerler aldı; ve hazırlıkları meyvesini verdi. 1546 Ekiminde Saksonyalı Maurice partiler arasında arabuluculuk etme niyetinden vazgeçmek zorunda kaldı. Ferdinand Sakson elektörlüğünü Bohemya'dan istila etmeye hazırlanıyordu, ve imparator ile anlaşmasının kazançlarını yitirme korkusu içindeki dük yansızlıktan vazgeçmek zorunda kaldı. Kendi için elektör onuru konusunda bir söz aldı ve Ernestine topraklarına saldırıya geçti. Haince saldırısı— Schmalkalden Ligasına böyle görüldü—başarılı olmaktan çok uzaktı, ama John Frederick'in iyeliklerini korumak için kuzeye geçmiş olan Liga ordularını geriletti. Charles Tuna boyunca ilerledi, kentleri düşürdü, ağır ödenceler dayattı, Württemberg Dükü Ulrich'i görevden aldı ama yeniden göreve getirdi. Yalnızca emperyalist patrisyenlerin durumdan halk hükümetini devirmek için yararlandıkları Augsburg'da Reformasyon geçersiz kılındı; başka yerlerde kentler, yenilmiş ve güçsüz olmalarına karşın, Protestanlığa bağlı kaldılar ve en çoğundan yine mas ayininin onu isteyenler tarafından yapılmasına izin verdiler. Sonra, 1547 baharında, imparator Liganın ordularını kuzeye doğru izleyebilmek için kuvvetlerini topladı. Karar Nisan ayında Saksonya'da Mühlberg'de geldi. Savaş kısa sürdü ve İspanyol gedikliler daha önceki başarılardan yararlanmayı başaramadığı için morali sürekli olarak bozulmuş bir orduyu dağıtarak Charles'a kendini gerçek tehlikeden çekip çıkarma şansını verdiler. Elektör John Frederick yakalandı; toprakları Maurice ve Ferdinand tarafından ele geçirildi. Aşağı yukarı hiç beklemeden ve biraz uygunsuz bir yolda, Charles onu ayaklanma suçuyla yargılattı; uzun duraksamalardan sonra ölüm hükmünü imparatorluk kaprisi ile hapis cezasına çevirdi. Maurice Saksonya'nın büyük bölümünü ve elektör ünvanını aldı; Charles'ın hırslı genç prensi bölgede bütünüyle denetimsiz bırakma gibi bir niyeti olmadığı için, Ernestine hanedanı rüşvet olarak Thuringia'daki bir toprak artığı ile satın alındı. Kısa bir süre sonra damadı Maurice tarafından Charles'tan merhamet dilemeye ikna edilmiş bölge-kontu Philip geldi; Maurice yanlışlıkla imparatorun zamanından önce kırılmış ve savaşa askerlerinin karışmasına karşın kendisi kişisel olarak katılmamış olan konta fazla sert davranma gibi bir amacının olmadığını düşünüyordu. Ama hiçbir söz vermemiş olan Charles bölge-kontunu tutukluları arasına ekledi. Başından ödün ve uzlaşma gününün bittiğini açıkça belirtti. Savaşı kazanmıştı, ve barışı kazanma amacındaydı.

2. V. Charles'ın Yenilgisi

Bununla birlikte, bu tam olarak açıkça yapmayı başaramadığı şeydi. 1547 yazında utkuyu tam olarak kazanmış görünüyordu: Schmalkalden Ligası yok edilmiş ve gitmişti, başlıca karşıtları muhafız altında onun konvoyunda yürüyorlardı, ve dayatmayı seçtiği herhangi bir çözüme direnecek hiç kimse yoktu. Ellerini İran ile büyüyen bir savaşım için özgür tutma endişesi içindeki Türkler bile 1547 Haziranında barışı kabul ettiler. Lutheranların günleri sayılı görünüyordu. Gene de birkaç ay içinde durum bir kez daha akışkanlık kazandı ve bundan sonra Charles için sürekli olarak kötüleşti. Kişisel başarısızlık ile suçlanmış olmasına pek hayret etmemek gerekir. Altından kalkamayacağı kadar çok iş üstlendiği, çok fazla kinci olduğu, özellikle Protestanlığın politik önderleri yenilince öleceğine inanmada işaretleri yanlış okuduğu söylenir. Hiç kuşkusuz tüm bunlarda belli bir gerçeklik payı vardır. Utku kaçınılmaz olarak ona bir ölçüde sevimsiz yabanıllık ve sağduyusuz dikbaşlılık getirdi. Kendini çatışma zamanında olduğundan daha az esnek, daha az duyarlı ve daha az kavrayışlı gösterdi. Hesseli Philip'e davranışı yalnızca gereksiz ölçüde sert değildi; ayrıca politik olarak akılsızca olduğu da ortaya çıktı. Herşeyden önce, utkusunun düzeyini fazla büyüttüğü konusunda çok az kuşku vardır—bir yanılgı ki, başka herkes tarafından paylaşıldığı söylenmelidir. Gene de tüm kuzey Almanya Liganın yenilgisi tarafından etkilenmemiş kaldı, ve burada Reformasyon kentler ve prensler arasında sağlam bir sığınak buldu. Aşağı yukarı hiçbir yerde Charles'ın utkusu dinsel cephe için herhangi bir ayrım getirmemişti; görünürde savaşı bölünmeyi değil ayaklanmayı bastırmak için yapmıştı, ve şimdi ona utkuda yardım etmiş olan politik kümeleşmeyi yok etmeksizin kolayca heretikliğin bastırılmasına geçemezdi. Lutheran inanç, gerçi Luther'den ve Schmalkalden Ligasının silahlı kuvvetinden yoksun olsa da, Charles'ın öngörmüş olduğundan daha çetin çıktı. Wittenberg ve Melanchthon Elektör Maurice altında Elektör John Frederick altında olmuş oldukları kadar etkin ve güvenlikte kaldılar. Magdeburg kenti, Mühlberg'in kararını kabul etmeyi reddederek, yalnızlık içindeki direnişini sürdürmeye bırakıldı. Habsburg gücü karşısında öylesine çaresiz kalan yenilmiş Württemberg'de ya da Strassburg'da bile imparatorun utkusu papayı geri getirmedi.

Öyleyse eğer Charles'ın büyük olasılıkla aklanmamış bir bütünsel başarı duygusu ile davrandığı doğruysa, böyle başarıya sonucun gösteriyor göründüğünden daha yakın olduğu da kabul edilmelidir. Herşeye karşın, yaşamında ilk kez Almanya'nın tikelci prenslerinin üstesinden gelmişti; ona direnecek hiçbir silahlı kuvvet kalmadı; durum *Comunero-sun* yenilgisinden sonraki İspanya'dan çok ayrı görünmüyordu. Şimdilik sanki işleri dilediği gibi çözüme bağlayabilmiş gibi davranması anlaşı-

labilir birşeydir. Avrupa da ona sıkıntı verecek bir durumda değildi. VIII. Henry 1547 Ocağında ve I. Francis aynı yılın Martında ölmüştü; Barbaros bir yıl ya da daha uzun bir süre önce ölmüştü. İngiltere ergin olmayan bir hükümranlık altında soylular tarafından oyalanırken, ve babasından çok daha az güçlü tutkuları olan karamsar ve ağır II. Henry (1547-59) tarafından yönetilirken, Charles uluslararası sahnenin denetimini elinde tutuyor görünüyordu. Uygun koşulların bu kümeleşmesi dikkate alındığında, belki de konumunda örtük kalan o genel zayıflığı görmeyi başaramamış olmakla suçlanamaz: On-altıncı yüzyılda ne denli tam olursa olsun herhangi bir utkuyu sürekli hesaba döndürmenin güçlüğü, ve birden gelen ve baş döndürücü üstünlüğünün onun hegemonyasından korkanları ona karşı çalışmaya götürmesinin kaçınılmazlığı.

Karakteristik olarak, Habsburg başatlığından korkarak yolunu değiştirecek ilk insan böylece Alman Protestanları kurtarmaya gelen papa oldu. 1546 bağlaşmasının sona erdiği 1547 Ocağı gibi erken bir tarihte, III. Paul bütünsel utkusu Roma'nın eylem bağımsızlığı üzerine zararlı olarak yansımak zorunda olan bir imparatoru desteklemesinin bilgece olduğundan kuşku duymaya başlamıştı. Konseyin Aralık 1545'te Trent'te toplanmasından bu yana imparatorluk ve papalık politikaları arasında, ve dolayısıyla Trent'te başkanlık eden papalık elçileri ile Charles'ın yönergesi altında çalışan İspanyol piskoposlar arasında sorundan başka hiçbirşey yaşanmamıştı. Tartışmadan daha önce söz edilmişti.[3] Charles Kilisenin bir reformunu istiyordu, Paul bir öğreti uzlaşmasını, ve tanrıbilimsel sorunlar üzerine 1546'yı dolduran uzun uzadıya tartışmalar imparatoru ilgisizliğe sürükledi. Bu giderek Almanya'nın Katoliklerinin bile istediği türde bir Konsey değildi; ve dogmasının katılığı onu yenilmiş Protestanları bile sürüye döndürmek için bütünüyle yararsız kıldı. Böylece Charles'ın politikasına dayanak yaptığı 1545 anlaşması sonraki iki yıl boyunca sürekli olarak kötüleşti; 1547 Ocağında papa bağlaşmayı yenilemek yerine Fransa ile görüşmeye başladı. Sonra, 1547 Martında, Trent'teki elçiler bilmeden Katolik Hıristiyanlığın iki önderi arasında gerçek bir kopuşa yol açtılar. Konseyden bıkarak, aşırı çalışmadan bıkarak, ve özellikle Trent'ten bıkarak, korkutucu bir tifus salgınından yararlanarak Konseyi Bologna'ya, papalık devletlerine aktardılar. Papaya danışılmamıştı, ne de o özel olarak kararı onaylamıştı, ama aylar öncesinden elçilere eğer zorunlu olursa bu türden birşey yapmaları için genel bir yetki vermişti. Şimdi hem afallamış hem de sonuçlardan korkuya kapılmıştı, ama sonunda kararın yanında durdu. Konseyin aktarılması 1545'te saptanan planı bozdu, ki buna göre savaştaki utkunun arkasından bölünmenin resmi sonu gelecek, ve bu iş papa tarafından çağrılan, imparator tarafından korunan, ve Almanların katıldığı bir Konsey tarafından yerine getirilecekti. Charles öfkeliydi: Almanya'nın

[3] Yukarıda, s. 157 vs.

dinsel problemlerini bir çözüme bağlamak için papalık bölgesinde bir papalık Konseyini kullanmada ne olursa olsun hiçbir umut olamazdı. İlişkiler Eylül ayında papanın oğlu Pier-Luigi Farnese'nin Piacenza'da bir komplo sonucunda öldürülmesi ile kötüleşti; Milano'daki İspanyol yetkililerin suç ortağı olduklarından kuşkulanılıyordu. Papa ve imparator birbirlerinden her zaman olduğundan daha da uzak duruyorlardı, ve Charles ona Hıristiyan davayı terk etme olarak görünen şeyden öfkeye kapılarak kendi bağımsız yanıtını yalnızca papa olmaksızın değil ama ona karşın Almanya'da bulmak zorunda kaldı. Papanın Konseyin varlığını resmi olarak 1549'a dek sürdürmesine karşın, gerçekte onu 1547 başlarında terk etmişti.

Böylece Charles dikkatini Almanya'nın çözümünü bulmaya çevirdi ve onu kendisinin ötesinde buldu. Çabalarının sahnesi 1547 Eylülünde Augsburg'a çağırdığı ve oturumlarını ertesi yılın Mayıs ayına dek sürdüren "silahlı" Diet idi. Orada utkuyu kazanmış göründü—ama Lutheranizm üzerinde olmaktan çok prenslerin tikelciliği üzerinde. Almanya'nın büyük ve küçük kentleri ve prensleri ya ezildiler, ya onunla bağlaşmaya girdiler, ya da korkarak herhangi bir karşıtlık umudundan vazgeçtiler. Gene de imparator gerçekte imparatorlukta bile şimdilik göründüğü kadar karşı çıkılamaz bir durumda değildi. Amacı yönetimini daha etkili kılmayı sağlamak olsa da, biricik inandırıcı yöntem—İspanya'da gelişmekte olan türde monarşik despotizm—ona açık değildi. Yerleşik haklar ve gelenekler için karakteristik bir saygının artan yoksulluktan daha büyük rol oynayıp oynamadığı tartışmalı bir nokta olabilir: 1546'da Fuggerler onu hiçbir zaman geri ödenmeyen borçlar elde etmek için umutlanamayacağı konusunda uyarmışlardı. Kesin olan şey Charles'ın planlarının prenslik bağımsızlığının kendisine tam boyun eğmesini değil, ama yalnızca topraklara bölünmüş kalan bir alanda imparatorluk üstünlüğünün genel bir öncesürümünü ilgilendirdiğidir. Genel bir imparatorluk ligasının barış ve düzeni kurmak için bir örgüt ve sürekli bir ordu sağlamasını istiyordu. Başka bir deyişle, imparatorluğun tüm bölümleri onun koruması altında ve onun egemenliğinin temsilcileri olarak bir araya geleceklerdi. Plan en sonunda Habsburg'un işlemeyen Swabia Ligası ile eski bağlantısından türüyordu; hükümranlığı boyunca Charles her zaman 1520'lerin başarısız *Reichsregimenti* gibi doğrudan imparatorluk yönetim yöntemlerinden çok böyle ligaları yeğlediğini göstermiş, ve birçok kez Swabia Ligasını ya da onun gibi birşeyi yeniden diriltmeye çalışmıştı.[4] Dietin üç kamarası (kasabalar, prensler, elektörler) önergeyi inceleyerek kabul derecelerinde değişiklikler gösteren genelgeler ürettiler; Charles toprak bağımsızlığına puan vermeye istekli olduğunu gösterdi, üstelik böylelikle reformun

[4] M. Salomies, *Die Pläne Kaiser Karls V. für eine Reichsreform mit Hilfe eines allgemeinen Bundes* (1953).

ilkesini zayıflatmış olsa da; ama sonunda Bavyera'dan, 1547-8'de bile Habsburg üstünlüğünden belli bir özgürlüğü koruyan bu tek devletten gelen karşıtlık düşünceye bir nokta koydu. Konuşmalar ortasında yuvadan ayrılmasına izin verildi, ve onunla birlikte Orta Avrupa'da gerçek bir politik birim yaratmak ve Kutsal Roma İmparatorluğunu ulus devletleri evresine getirmek için son şans da gitti. Charles'ın 1548'de başarabildiğinin tümü Hollanda'nın geçerli egemen bir birim olarak İmparatorluğun bütününden pratik olarak ayrılışı oldu.

Charles dinsel soruyu çözmede daha başarılı değildi. Başlangıçtaki planı—Genel Konseyi kullanmak—III. Paul o örgütün Bologna'ya taşınması kararı üzerine gönülsüz mührünü bastığı zaman boşa çıkmıştı. 1548 Ocağında imparator resmi olarak buna karşı protestoda bulundu. Dinsel bölünmeyi her nasılsa sonlandırmaya kararlı olarak, şimdi kendi başına davranıyordu, ve Mayısta Diet *Augsburg Interim* olarak bilinen buyruğu duyurdu. Bir uzlaşma olması gerekirken, gerçekte Reformasyona bir iki önemsiz ödün ile Katolik ortodoksluğun bir önesürümünden başka birşey olmayan bu inanç ve tapınma maddelerini[5] (o kutlu ve sık yinelenen deyimle) bir Genel Konsey tüm sorunları çözüme bağlayıncaya dek egemenlik alanına dayatmayı amaçlıyordu. *Interim* her yerde büyük ölçüde başarısız oldu, tıpkı Elektör Maurice'in isteği üzerine Melanchthon tarafından üretilen almaşık *Leipzig Interim* gibi. Papa hiç kuşkusuz onu kendi katılımı olmaksızın bölünme amacıyla ulaşılan bir çözüm olarak kınadı. Kuzey Almanya'nın sağlam olarak Protestan bölgeleri onu dikkate almadılar. Ve 1546-7 savaşının imparatorun üstünlüğü ile sonuçlandığı güneyde ve özekte bile imparator onun kabul edilmesini sağlayamadı.

Karşıtlık halktan geldi; bir inanç ve ilke karşıtlığı idi. V. Charles'ı engelleyen şey prenslerin politikası ya da toprakları kiliseden alma tutkusu değil, ama reformdan geçmiş dinin sıkı sıkıya kök salmış olması idi, ve bu, başka insanların inançlarının asıllığını kavramaya yeteneksiz olduğu için, hiçbir zaman düşünmediği birşeydi. Luther düşmanını mezarından yendi, öyle bir zemin üzerinde ki, sağ olsaydı duruşunu onun üzerinde yapardı, ve öyle bir zemin ki, çarpışmadaki tüm yenilgilere karşın bu kez onun üzerinde kazanmak zorundaydı. El-duyuruları inananları direnmeye çağırırken, ve onları

Güvenmeyin Interime;
Arkasında Şeytan durur Charles'ın,

diye uyarırken, Charles'ın dinsel barış umudu küçümsemelerin ve alayların ateşinde buharlaştı. İnanç noktalarını politik birlik pahasına

[5]Örneğin Son Yemek üzerine bildirimi tözsel-dönüşüm sorusundan kaçınır ama "Son Yemek kutsamasında İsa'nın gerçek bedeni ve gerçek kanı olduğuna göre, İsa'ya o kutsamada gerektiği gibi tapınılmalıdır" derken o öğretiyi imler. Burada kabul edilen yalnızca her iki türde komünyon idi.

tutkuyla savunanların aptalca yanıldıkları düşünülebilir; bu bugün tarihçiler ve başkaları arasında yaygın olarak karşılaşılan bir görüştür. Ama böyle bir tutumu kabul edenlerin *Interime* tepkinin "Ondan kim ne sağladı?" diye sormaya çok istekli olan tarihçinin kendi zararına gözardı edeceği derin dinsel duygunun ve kanıların varoluşunu tanıtladığını değil, ama ayrıca öte yanda Charles'ın kendisinin eşit ölçüde güçlü duygular taşıdığını da düşünmeleri gerekir. Onun için *Interim* politik bir karşı vuruş değil, ama heyecanla istenen yeniden birleşmeyi sağlayabilmek için geleneksel dini değiştirmede gidebileceği en ileri noktaydı.

Liga ve *Interim* başarısızlığa uğrayınca, imparator Almanya'yı yatıştırmada savaştan önce olduğundan daha ileride olmadığını anladı. Kesin olarak, elde edebileceği boyun eğmenin ölçüsünü bile yalnızca kendi politik ve askeri gücü sağlama bağladı. Ve, bütünüyle açıkça gördüğü gibi, konumu yaklaşık otuz yıl önce seçim yoluyla kazandığı ünvana çok az şey borçluydu; herşeyi geniş egemenlik alanlarının kaynaklarına borçluydu. 1547'de İspanyol ve İtalyan askerlerin başında Alman tikelciliğini yenmiş ve Kutsal Roma İmparatorunun yetkesini ileri sürmüştü, üstelik hiç kuşkusuz ordusunda Almanların da bulunmuş olmasına karşın. Ne olursa olsun, savaşabilmesinin biricik zemini İspanya'dan ve Amerika'dan sağlanan gelir üzerine Alman ve İtalyan bankerlerden borç alabilmiş olmasıydı; Napoli'nin ve Brabant'ın vergileri imparatorluk barışını sürdürmek için en sonunda gönülsüz bir Diet tarafından kabul edilebilen ve kabul edildiğinde bile toplanması olanaksız çıkan herhangi bir "ortak kuruş"tan (genel vergi, *Gemeiner Pfennig, Reichssteuer*) daha çoğunu yaptılar. Almanya kendi başına imparatorluk tacının arkasında birleşmeyi başaramadı, ama V. Charles'ın güç kaynaklarından yararlanan bir imparator tarafından boyunduruk altında tutulabildi.

Bu anlayıştan ölümcül bir politika gelişti. 1548'de Charles kendisine ardıllık için şimdiye dek yapılan düzenlemelerin imparatorlukta Habsburg üstünlüğünü sürdürmeyeceğini düşünmeye başladı. Önseçimi için 1530'larda çok çabaladığı Ferdinand yalnızca Avusturya ve Bohemya'nın kıt kaynaklarına güvenebilecekti, ve dahası Türkler ile çatışma içinde kalmayı sürdürmesi olasıydı. Charles'ın İspanya, İtalya ve Hollanda'daki gücünün gerçek özekleri oğlu Philip'e geçmek üzere tasarlanmıştı. Philip için kardeşinin arkasından çok yaşayacağı beklenemeyen Ferdinand'dan sonra imparatorluk ünvanına da ardıl olarak babasının yerine geçmek en iyisi olmayacak mıydı? Düşüncenin kendini herkese kabul ettirecek pekçok yanı vardı—Ferdinand ve özellikle oğlu Maximilian dışında. Protestanlara duygudaşlık gösteren ve ailesindeki tüm bu İspanyollar arasında kendini bir Alman olarak duyumsayan yaşam dolu genç bir insan olan Maximilian hem amcasından hem de kuzeninden pek hoşlanmıyordu. Charles önerisinde direttince, kendi

başarısının ana sütunlarından birini zayıflatmayı başardı. Hükümranlığı boyunca böylesine dağınık bir imparatorluğu ancak tüm Habsburg bir arada durduğu için ve akrabalarına kendileri için değil ama onun için yönetmede güvenebildiği için bir arada tutmayı başarabilmişti. Ama bu son istem Ferdinand için bile çok fazlaydı. Kardeşine her zaman bağlılık göstererek, sık sık kuşku duyarak ve sık sık kişisel zarar pahasına hizmet etmişti, ama kendi soyunu nitelikleri hiçbir sınavdan geçmemiş bir yeğen uğruna karanlığa itemezdi. Uzun aile toplantıları hiçbirşeyi çözüme bağlamadı. Kardeşler arasında açık bir bölünme, gerçek bir kavga yoktu, ama Charles Philip'i Avusturya dalının yerine geçirme umutlarından vazgeçmedi, ve Ferdinand kendi çıkarlarını gözetmeye başladı. Sağlam Habsburg cephesi, 1520'den bu yana Alman politikasındaki denetleyici öğe kırılmıştı; 1549'da Saksonyalı Maurice bunun ayrımındaydı, ve 1550'de tüm Almanya onu biliyordu.

Böylece Alman problemi şimdilik çözülmeden kaldı, ve bu Charles'ın dış oyalanmalardan özgür olduğu biricik zamanda oldu. Öte yanda, 1549'un sonlarında dinsel sorunu çözüme bağlama umutları III. Paul'ün ölümü ve 1550'de III. Julius'un seçimi ile yeniden dirildi. Yeni papa yükselmesini anti-emperyalist çıkara borçluydu ki, kendisi hemen emperyalist olarak onu geri ödedi. Büyük olasılıkla Parma üzerinde sürmekte olan Farnese gücü tarafından etkilendi; Parma şimdi o aile tarafından papalık yörüngesinden çıkarılmış ve Milano'da yerleşen İspanyollara karşı Fransız yardımı ile savunulmuştu, ama sonuç, her ne olursa olsun, papanın V. Charles ile anlaşmaya varması ve Konseyi Trent'te yeniden toplaması oldu. İkinci toplantılar dizisi 1551 Mayısından 1552 Nisanına dek sürdü ve hem Lutheran hem de Katolik Alman temsilcilerin gönülsüz katılımları ile damgalandı.[6] Trent'e gelen Protestanlar arasında zaman kazanmak isteyen Brandenburg'dan bir heyet vardı, ama ayrıca Württemberg ve Strassburg'dan tanrıbilimciler ve Saksonyalı Maurice'in elçileri de bulunuyordu; Wittenberg doktorları, bekleniyor olmalarına karşın, hiç görünmediler.

Charles'ın umutları doğallıkla yüksek olsa da, toplantılardan hiçbirşey çıkmadı. Gerçekten de, durum amaçlı yanlış anlamalardan yaratılmıştı. İmparatordan korkarak, Protestan prensler 1547-8 ve 1550'nin iki Augsburg Dietinde Konseye temsilciler göndermeyi kabul etmişlerdi; ama her zaman onun "özgür ve Hıristiyan" (papalık denetiminde olmayan) bir Konsey olması gerektiği konusunda örtük bir koşulları vardı, ve bu arada Charles onların görünürdeki kararlılıklarını papaya Konseyin

[6]H. Jedin, "Die Deutschen am Trienter Konzil 1551/2," *Historische Zeitschrift*, 188 (1959), ss. Ivs. Alman piskoposlar bile Konseye katılmak için hiçbir zaman çok istekli olmamışlardı: Çoğunlukla aristokratik kökenli ve ancak raslantısal olarak ayrıca Kilisenin prensleri idiler ve "orada yer alan tanrıbilimsel tartışmaları rahatsızlık ile düşündüler." (Jedin, *Historisches Jahrbuch*, 1955, s. 690).

yenilenmesini dayatmada kullanmıştı. Trent'te Protestanlar daha önceki toplantıların onların yokluğunda alınan tüm kararlarının gözden geçirilmesi gerekeceğini ileri sürerken, papalık elçileri ise heretiklerin Konseyin işlerinde yer almalarına izin vermeyi kesinlikle reddettiler. Böylece Konsey işlerini bıraktığı yerden sürdürdü, henüz Roma'nın savaşına gücünü yeniden kurmak için bir araçtı, dinsel bölünmeyi sonlandıracak bir önlem değil. Ama yeniden başlayan toplantıların imparatorun politikası üzerinde ölümcül bir etkisi vardı. Yıllarının ve artan yorgunluğunun her gün daha çok bilincinde olan Charles Konseyden her zaman istemiş olduğu ereğe ulaşmak için tüm gücüyle son bir girişimde bulunmaya karar verdi. Şimdi tüm düşüncesini bu konu üzerinde yoğunlaştırdı, görüşmeleri kendi gözünün altında tutabilmek için Trent'ten Brenner [geçidi] karşısındaki Innsbruck'ta yerleşti, ve Almanya'da durum hızla ona karşı dönerken o yalnızca güneye baktı.

V. Charles'ın imparatorluk politikasının yazgısında 1549-52 yıllarını dolduran ve görünürde utkunun arkasından gelen bütünsel yenilgide sonuçlanan bunalım Elektör Maurice'in kişiliği ve çıkarları çevresinde döndü. Maurice şimdi Rönesans İtalyasının tarihinde bile daha iyilerini bulmanın güç olduğu türde ilkesiz manevracılık güçleri sergiledi.[7] Yalnızca bir amacı vardı: 1546-48'de Charles ile yaptığı bağlaşma yoluyla elde ettiği kazançların saklanması ve sağlamlaştırılması. Ona göre, bunlara gözdağı imparatorun görünürdeki gücünden değil, ama kaypaklığının Protestan prensler arasında yarattığı kızgınlık ve nefretten geliyordu. İmparator çok zayıflamış bir konumda Saksonya'nın Ernestine soy çizgisini sürdürerek denetimde tutmaya çalıştı: Burada öç isteği vardı. Charles ayrıca bölge-kontu Philip'i hapiste tutarak da Maurice'i gücendirdi; Maurice kayınpederinin salınmasını sağlamak için onuru üzerine söz vermişti, ve bölge-kontunun Hesse'yi onun için yönetten oğlu William sürekli olarak bu sözün sonuçlar vermesini istiyordu. Sonra 1547'de hiç yenilgi görmemiş olan, henüz meydan okumayı sürdüren ve 1548'den sonra imparatorluk kınaması altında bulunan imparatorluk kenti Magdeburg problemi vardı. Maurice Magdeburg'u istiyordu ve başka hiç kimsenin (özellikle kent hakkında kendi düşünceleri olan Brandenburg'un) imparatorluk buyruğunu yerine getirmesine izin veremezdi; genç de eğer Protestan meydan okumanın bir simgesi olmuş olan şeyi yok ettiyse, kuzey Alman prensleri karşısındaki yazgısını mühürleyecek ve bütünüyle imparatora bağımlı olacaktı. Arada bir kazanmasına karşın olanaksız görünecek denli karışık olan oynayış tarzı becerisine ve anlayış gücüne tanıklık eder, üstelik en sonunda savunuyor gibi göründüğü davalardan ikisine de bağlılık ile suçlanamayacak olsa bile: Reformasyona, ki Saksonya'da onu korumayı sürdürdü, ve prens-

[7]K. E. Born, "Moritz von Sachsen und die Fürstenverschwörung gegen Karl V.," *Historische Zeitschrift*, 191 (1960), ss. 18 vs.

lerin özgürlüğüne, ki onu hiç kuşkusuz etkinliklerinden kazandı. Oysa amacı daha yalındı: Kendisi ve hanedanı ile ilgileniyordu.

Problemleri Charles'ın üstünlüğündeki belirtik zayıflama tarafından—Liganın ve *Interimin* başarısızlığı, ve Habsburg ailesinin içerisinde büyümekte olan ayrımlar—ve imparatorluk denetimine prenslik direnişinin eşit ölçüde belirtik yeniden-dirilişi tarafından açıkça ortaya serildi. 1550'nin başlarında, Küstrinli John Protestan dinini savunusunda başka iki kuzey prensi ile bağlaşma kurdu ve olası destek için Fransa kralı II. Henry'ye bakmaya başladı. Maurice kendini bu türden her bileşimin hedefi olarak görüyordu; özel olarak, Schmalkalden Ligasının bağlaşığı Fransa ile ilişkileri her zaman kötü olmuştu, ve 1544'ün utkulu seferinde Charles'a eşlik ettiğini unutmak güçtü. İmparator açıkça bundan böyle güvenilir bir koruyucu değildi, ve Hesseli Philip'in tutsaklığı her durumda ilişkileri üzerine gölge düşürüyordu. Buna göre Maurice bağlaşıkları değiştirmeye karar verdi—imparatoru başından atmak, Fransa ile barış yapmak, ve Protestan prenslerin bağlaşmasını kendi yararına çevirmek. İkinci olarak, böyle bir yeniden kümelenmenin başarısını sağlama alabilmek için, Charles ve Ferdinand arasındaki anlaşmazlıktan yararlanmayı düşündü ve bunun için saldırısını yalnızca imparatora karşı yönelterek bu arada kral ile dost kaldı. Böylesine incelikli bir işlemler dizisi doğallıkla manevra alanı gerektiriyordu, ve elektörün sonunda ortaya çıkan kesin sonuca kendini daha başından bağladığını sanmak yanlış olacaktır. Oyunu saatten saate oynadı, eğer daha iyi yol olarak görünecek olursa imparatorluk bağlaşmasına geri dönebilmek için kendini dikkate değer bir biçimde özgür tuttu, ama genel olarak planı anahatlarında izledi. Dahası, herşey bir saat gibi işledi. 1550 Martında sınır-kontu Albert Alcibiades ile bir anlaşma yoluyla yalıtılmışlığını bozdu. Sınır-kontu sözde bir Protestan olarak yararlı idi ve İskoçlara karşı İngiltere'ye yardım etmek üzere toplanmış ve Protektör Somerset'in o savaştaki utkusu nedeniyle işsiz güçsüz kalmış bir ordunun komutanı olarak daha yararlı idi. Aynı zamanda Fransa ile görüşmeleri başlattı, II. Henry'nin gönülsüzlüğünü kabul etti, kendisine bu işte yalvaran yan olduğunun söylenmesine izin verdi, ama çok nazik ilişkinin sürmesini sağladı. Tüm bu zaman boyunca Hesse'den temsilcileri uzakta tuttu, Ferdinand ile ilişkileri geliştirdi, ve imparatoru sürekli bağlılığı konusunda ikna etti.

1550 sonbaharında ya Magdeburg'a karşı imparatorluk komutunu kabul etmek ya da imparatorun gözlerini öteki yöne sürüklenmekte olduğu olgusuna açmak zorunda kaldığı zaman neredeyse dengesini yitirecekti. Bir kez daha güçlüğü parlak bir başarıya çevirdi. Magdeburg'u bir imparatorluk ordusu (ki ödemesi 1548'de Charles'a Almanya'da bağımsız kuvvetler vermek için yaratılan kaynaklardan geldi) ile kuşattı, ama kuşatmayı daha öte zorlamadı. Buna karşın, kuzeyli prensler

ona karşı uyuşuk bir eylem başlattılar ve 200 km kadar kuzey-batıda Verden'de bir yardım ordusu toplamaya giriştiler. 1551 Ocağında Maurice o kasabanın önlerinde göründü, ahmakça hazırlıkları dağıttı, ve küstahça becerinin parlak bir dokunuşu ile orada toplanan kuvvetlerin büyük bölümünü kendi hizmetine aldı. Bir vuruşta kendini Main'ın kuzeyindeki en güçlü insan yaptı. Küstrin'in küçük Protestan bağlaşmasına katılmış olan John'un onunla anlaşmaktan başka hiçbir seçeneği yoktu, ve şimdi bu güç konumundan Fransa'ya yenilenmiş bir yaklaşım belirlenebilirdi. 1551 Mayısında prensler Torgau Ligasını oluşturdular. Bu anlaşma yoluyla Hesseli Philip'in salınmasını sağlayacaklar ve "İspanya'da [uygulandığı] gibi hayvanca, dayanılmaz ve sonu gelmez köleliğe" karşı prenslik özgürlüğünü koruyacaklardı—bir kölelik ki, imparatoru kendilerine onu dayatmakla suçladılar.

Ferdinand'ın adının kendileri ile savaşması gerekebilecek olanların listesinden çıkarılmasını sağlayan Maurice bir süre için daha çok Protestan çevreden gelecek kişisel tehlikeyi gidermek ile ilgilendi; Torgau Ligası ona Ernestine'nin öcüne karşı güvence vermişti. Aynı zamanda hem ordusunu dağıtmamak hem de imparatorun sarayında bulunmayışına bir bahane olmak üzere Magdeburg kuşatmasını sürdürdü, ve bu arada kente ve bağlaşıklara bunun bütünüyle bir göz boyama olduğunu söyledi. Charles'a karşı gerçek eylem Fransız desteğine gereksinecekti, ve uzun görüşmelerin ardından bu sonunda Chambord antlaşmasında başarıldı (Ocak 1552). Lorrain'de Metz, Toul ve Verdun piskoposlukları üzerindeki imparatorluk vekilliği için karşılık olarak, II. Henry para ve silahlı direniş sözü verdi. Hiç kuşkusuz, prenslerin imparatorluk topraklarını bağış olarak vermek için en küçük bir hakları yoktu—vekillik ilhak için bir örtmeceden başka hiçbirşey olamazdı—, ve Alman tarihçiler böylelikle İmparatorluğun çıkarlarına "ihanet etmelerini" hiçbir zaman bağışlamamışlardır. Prensler ulusal duygunun bilincindeydiler ve bu teslim edişi kesinlikle ilgili bölgelerin dilde ve alışkanlıkta her zaman Fransız oldukları zemininde akladılar; ama bunun dışında olağan olanın ötesinde çılgınca birşey yaptıklarını ayrımsamış görünmezler. Antlaşma gerçekte bu genç prensler kuşağı için bütün bir Kutsal Roma İmparatorluğu düşüncesinin ne kadar küçük bir anlamı olduğunu tanıtlar. Onların bakış açılarından, İmparatorluk özeksel yetkenin bir yeniden kuruluşunu ancak kendileri pahasına getirebilirdi, ve buna göre bu hayalete sözde bir saygı göstermekten bile vazgeçtiler.

Buna karşın, bağlaşma kolay bir bağlaşma değildi. II. Henry Reformasyon uğruna bir savaşa girmeyecekti ve bunu açıkça belirtti; sonuçta daha içtenlikle Protestan kuzeyli prenslerin hemen hemen tümü geri çekildi. Albert Alcibiades dışarıda bırakıldı çünkü kişisel tutkularının peşinden gitmek için özgür olmayı istiyordu, ama savaşa gelecek olmasına güvenilebilirdi. Maurice'in erkek kardeşi ve kalıtçısı Augustus

birazdan belirtilecek bir nedenle dışarıda bırakıldı. Önemli olan şey Henry'nin ve Maurice'in anlaşmaları idi, ama amaçları arasında öylesine büyük bir ayrım vardı ki, Charles'ın eyleme geçmesi için zaman fazla geç değildi. Kendisi için bir talihsizlik olarak imparator sürekli olarak gerçeği görmeyi reddetti. Uzun görüşmeler boyunca her uyarıyı gözardı etmiş, dikkatini Trent üzerinde yoğunlaştırmış, ve Almanya'daki olası herhangi bir gözdağını karşılamak için hiçbir hazırlık yapmamıştı. Charles dibe vurmuştu: Şimdi zamanından önce yaşlandığı için, kaygısızlık ve aldırmazlık gibi iyice yerleşmiş alışkanlıkları tam bir istenç çöküşüne bozulmuştu. Maurice Kasım 1551'de ordusunu dağıtmaksızın Magdeburg kuşatmasını kaldırdığı zaman bile, Charles Ferdinand'dan ve Hollanda'daki vekillerinden aldığı ivedi uyarılara kulaklarını tıkadı. Maurice onun acıdan yıkılan bir bedene hapsolmuş, otuz yıl süren savaş ve politikada yıkılıp zayıflamış, ve şimdilik yalnızca Kilisede birlik uğruna başıboş düşün peşinde gidebilen tini üzerinde bir büyü yapmıştı.

Fırtına patladığı zaman, imparatorun bir ordusu yoktu ve savunmasız olarak Innsbruck'ta oturuyordu. İtalyan askerleri Parma çevresinde bağlanmışlardı, Hollanda çok uzaktı; Alman yedekleri Maurice'in Magdeburg'da tuttuğu ve şimdi onun karşısına süreceği kuvvetlerin üzerinde tüketildi. Böylece Ferdinand'a tam bir bağımlılık durumuna düştü, bir Ferdinand ki şimdi talihsiz ardıllık tartışmasından önce olduğundan daha az sorgusuz bir bağlılık gösteriyordu. Dahası, 1551 sonbaharından bu yana Ferdinand bir kez daha Türk ile savaşa girişti. Transilvanya'daki bir komployu Macaristan'ın o parçasını denetimi altına almak için kullanabileceğini düşünmüştü; ama iş kötü yönetildi, ve 1552'de Sultan Avusturya kuvvetlerini tam olarak bağlayan enerjik eylemlerini sonunda 1562'de barış yapılıncaya dek sürdürdü. Koşulları 1547'nin koşulları idiler, ama Macar durumunu yüz yıl için bir çözüme bağladılar, yalnızca güçlere Hıristiyanlığın ve İslamın Avrupa'nın yüreğinde bir kara sınırını paylaştığını anımsatmak üzere sürekli sınır çatışmaları bıraktılar.

Böylece 1552 Martında II. Henry Lorraine'de savaşı başlattığı ve üç piskoposluğu işgal ettiği zaman, V. Charles bütünüyle çaresizdi. Aynı ay Maurice bağlaşığı Hesseli William'ın sarayına geçti ve imparatora meydan okuduğunu bildirdi. Charles'ın bölge-kontunu özgür bırakmamasının onu bağlaşmasını terk etmeye götürdüğünü açıkladı. Ayrıca sonuçta Philip için rehine olarak Hesse tutsaklığına gitmek zorunda kalmakla özgür bir kişi olmaya son vermiş ve Saksonya yönetimini kardeşi Augustus'a terk etmek zorunda kalmıştı. Augustus Fransa ile antlaşmada bir yan olmadığı için, Maurice elektörlüğün yansızlığına saygı duyulacağına güvenmişti! Bir kez daha kendini iki yolda da destekliyordu; bu özürler hiç kimse tarafından ciddiye alınmasalar bile, Ferdinand için, doğru koşullar teklif edildiğinde, elektörün çok geçmeden barış

yapacağı konusunda güçlü bir ipucu oluşturdular. Bu doğru koşullar başlıca onun Sakson iyeliklerindeki tam güvenlik üzerine bağımlıydılar: Elektörlüğü savaşın dışında tutmanın anlamı buydu.

Bu arada Maurice ordusunu güneye götürdü ve Nisan 1552'de Tyrol'ü istila etti. Eylem yeteneğini bütünüyle yitirmiş olan Charles çok olası bir yakalanma tehlikesi ile yüz yüze kaldı; son anda Alpleri geçerek Carinthia'da Villach'a kaçtı. Koruyucusundan yoksun kalan ve Brenner'in kuzeyinde bir Protestan ordusu gören Trent Konseyi hızla dağıldı. Villach'ta Charles'a son bir büyük borç ile Anton Fugger ve gözyaşları içindeki Ferdinand katıldı. Ama Maurice'in amacı Charles'ı yok etmek değildi: Büyük bir savaşa girişecek olursa utku umut edemeyeceğini biliyordu. İmparatora karşı yürürken bile Ferdinand ile dikkatle kurulan ilişkilerini sürdürdü ve Fransa'dan uzak durdu. Geçici olarak oldukça sarsılan imparator kişi olarak görüşmeyi reddedecek denli dikbaşlı kaldı, ama kardeşinin bunu yapmasına izin verdi, ve Passau antlaşmasında (Temmuz 1552) sonuçlanan görüşmeler gerçekte Almanya'nın şimdi Romalıların kralı ve Saksonya'nın elektörü arasındaki bir bağlaşma tarafından denetlendiğini tanıtladılar. Charles başlangıçtaki anlaşmayı kabul etmedi çünkü Lutheranlara hoşgörüyü onaylıyordu, ama değiştirilmiş bir biçimini imzaladı ki, bu Maurice'e uğruna çalışmış olduğu herşey için güvence ve dinsel bir çözüm için söz veriyordu. Hesseli Philip Şubatta—çok geç—özgür bırakılmıştı; şimdi tahtından düşürülmüş elektör John Frederick de özgür bırakılmıştı, gerçi, bütünüyle işsiz kalmış olarak, son zindancısına gönüllü hizmette kalmayı sürdürmüş olsa da. Orta Almanya'da egemen ve Ferdinand ile anlaşmasında güvenlik içinde olan Maurice sonunda Ernestinelerin yenilmiş olduklarını biliyordu. Hemen hemen istemeden prenslerin toprak bağımsızlıklarını bozmak için tüm planları da yıkmış, ve kesinlikle istemeden Protestanlığı Mühlberg çarpışmasının sonuçlarından kurtarmıştı.

Ama imparatora karşı komplonun arkada çözülmemiş problemler bırakmış olmasına karşın, Charles bunlara fazla kızgınlık göstermedi çünkü onda devlet adamı kendini bir kez daha küçük düşürülmüş birey üzerinde ileri sürdü. Albert Alcibiades henüz bir ordu ile ortalarda dolaşıyor, kendisi için kişisel bir prenslik oluşturarak Ren boyunca ve Franconia'ya ölüm ve yıkım saçıyordu. Daha önemlisi, Fransızlar Lorraine'e yerleştiler. Sonbaharda son zamanlarda çok hırpalanmış ve çökmüş olan imparator bir kez daha onu Innsbruck ve Villach'ta gören herkesi hayrete düşüren bir toparlanma ve karar verme gücü sergiledi. Mary Tudor'un İngiltere tahtına çıkması yaşlı adamda muhteşem umutlar uyandırdı: Katolik kuzenini oğlu Philip ile evlendirecek, İngiltere'yi İspanya ile bağlaşma içine sokacak, ve Fransa'yı yok edecekti. Ağır ağır Tuna'ya yolculuk yaptı, nereye gittiyse bağışkanlık ve kutsama dağıttı. Giderek Albert Alcibiades'i bile yanına kattı, ve 1552 Ekiminde Metz'i

kuşatma altına aldı. Kent ününü burada kazanan Guise dükü Francis tarafından parlak bir biçimde savunuldu, ve 1553 Ocağında Charles vazgeçmek zorunda kaldı. Bu başarısızlık gerçekten de onu bitiren şey oldu; yalnızca istenç gücü bu kadar uzun dayanmasını sağlamıştı. Öfkeli bölge-kontu tarafından bir kez daha hırpalanan Almanya'nın dengesiz durumu Charles'ı etkilemedi; onunla başkalarının ilgilenmesi gerekecekti. Uygun bir ironi ile, Saksonyalı Maurice mutsuz ülkenin üzerine salıverdiği eski bağlaşığına karşı eyleme geçmek zorunda kaldığını gördü. 1553 Haziranında bölge-kontunun ordusunu Sieverhausen'de yok etti—Albert Alcibiades kısa bir süre sonra Fransa'ya kaçtı—, ama iki gün sonra kendisi çarpışmada aldığı yaralardan öldü. Tüm dolaplar ve planlar böyle sonlandı, ve ahlakçının gözünde bu hiç kuşkusuz uygun bir sondu. Ama ne yazık ki Almanya'nın onun niteliklerini taşıyan bir politikacıyı, gerçekleştirilebilir ereklerin böylesine açık bir görüşünü, araçların böylesine bir kavrayışını ve başarıda böylesine ılımlılığı taşımış bir insanı yitirmesinin kötü olduğu söylenmelidir. Çifte ihaneti kötü bir ad kazanmasına neden oldu, ve bir anlamda bunu hak etti. Buna karşın, onlarla Almanya'yı ilkin güçlü ve bencil bir ligadan ve sonra Habsburg despotizminin gözdağından kurtarmıştı; ve eğer yaşamış olsaydı kolayca toprak prensliklerinin gevşek kümelenmesine ardıllarının yapabildiklerinden daha çok amaç aşılayabilecekti.

1555 başlarında tüm Almanya sorunlardan bıkmıştı ve barış özlemi içindeydi. Charles olguyu kabul etti—ki o durumda onun için son yenilgi demekti—, ama yardım etmeyi başaramadı. Yine, Brüksel'e geçerken ve gücünden vazgeçmeye hazırlanırken işleri Ferdinand'a bıraktı. 1555 Şubatından Eylüle dek oturumlarını sürdüren Augsburg Dieti yeni bir görünüş sergiledi. İmparator bulunmuyor ve papa temsil edilmiyordu. Ferdinand'ın kişi olarak gelmesine karşın, çok az prens aynı şeyi yaptı; ve bu elçiler meclisi açıkça Kutsal Roma İmparatorluğunun adından başka herşeyi yitirdiğini tanıtladı. Uzun uzadıya görüşmeler bir Dinsel Barış üretti ki, güçlükle altmış-üç yıl sürecekti. Antlaşmalar söz konusu olduğunda, bu iyi bir rekordur, ve bu Dietin işinin niçin öylesine sık boşa çıkmış görülmesi gerektiğini anlamak kolay değildir. Gerçekte, yanlar Almanya'da hem Roma Katolik hem de Lutheran Kiliselere hoşgörü gösterilmesi, her bir bölgenin kendi prensinin dinini izlemesi,[8] ve bu arada her iki yanın da her ikisinin de temsil edildiği herhangi bir kentte birbirlerine hoşgörü göstermeleri gerektiği konusunda anlaştılar. Dinden döndürme yasaklandı, ve Lutheran yana geçen kilise prensleri topraklarını terk edecek ve ardılları kanonik olarak seçilen yeni piskoposlar olacaktı. Prensinin dini ile doyum bulamayan herkesin bir başkasının alanına geçmek için tam özgürlüğü olacaktı. Belki de

[8]Sonucu özetleyen ünlü "cuius regio eius religio/kimin bölgesi, onun dini" deyimi Dietin raporunda geçmez.

hoşgörünün Hıristiyan dininin başka herhangi bir biçimine kesinlikle yadsınması talihsizdi. Mezheplere ve Anabaptistlere karşı yöneltilen bu madde Kalvinizmin yayılması ile ciddi önem kazandı; ama 1555'te işlerliği konusunda herhangi bir kuşku olamazdı. Eğer Barışın görünürdeki anlamı dinsel bölünmeyi kaçınılmaz olarak kabul etmek idiyse, politik parçalanma daha da açıktı. Augsburg barışı Almanya'nın Avrupa'nın kaynayan kazanı olduğu dönemi kapadı ve Alman tarihinin 300 yılı için değişmeyecek bir sahne hazırladı. O çok örselenmiş bölgeye barışı getirerek, onu Worms Dietinden bu yana doldurduğu birincil önemdeki yerden de uzaklaştırdı; toprak bağımsızlığının egemenliğini sağlama alarak, Almanya'yı büyük ulus devletlerinin üstünlüğü sırasında bölgeyi karakterize eden o "küçük-devletlik" (*"petty-statery," Kleinestaaterei*) koşuluna indirgedi.

Başka yerlerde de bir çağ sona eriyordu. 1553'te imparatorun bağlaşığı Florence Dükü Cosimo sonunda Siena üzerindeki uzun bir çekişmeyi çözüme bağladı ve V. Charles'ın hükümranlığının tek dersini doğruladı—İspanya'nın İtalya'daki utkusu. Şubat 1556'da, imparator ve Fransa kralı Vaucelles ateşkesini imzalayarak aralarındaki ayrımlara bir son verdiler. Charles'ın oğlu Philip 1553 Ekiminde İngiltereli Mary ile evlenmişti, ama bundan hiçbir doğrudan yarar beklenmeyecekti, çünkü Mary'nin hükümeti 1554-55'i İngiltere'de ayaklanma ile savaşarak ve papalığa boyun eğmeyi yeniden sağlayarak harcadı. Charles aşırı ölçüde yorgundu. Ancak elli-beş yaşındaydı, çağdaşlarından ve bir bakıma kendisinden uzun yaşamıştı; yersiz ve ilişkisiz olduğunu duyumsuyordu. Yaşamı uzun bir savaşım yaşamı olmuş, ödeve adanmış, ve zorlu uğraşlar tarafından seyrek olarak rahat bırakılmıştı. Sağlığı çok kötüydü, ve bir başka dünyadaki beklentileri hakkında ciddi olarak düşünmeye başlıyordu. Uğruna çabaladığı şeylerin çoğu yıkık dökük görünüyordu—Almanya bölünmüş, Lutheranizm yerleşmiş, Kilisenin Genel Konseyi görünürde sonsuza dek askıya alınmıştı. Tüm bu yükleri yeniden omuzlayacak durumda değildi; uzun süredir düşünülen bir niyeti gerçekleştirmenin zamanı gelmiş görünüyordu. 1555 Ekiminde, Brüksel'de ağırbaşlı ve dokunaklı bir törende, yaşamının işini konuşmacıyı ve dinleyiciyi gözyaşları içinde bırakan bir konuşmada gözden geçiren imparator Hollanda'nın egemenliğini Philip'e teslim etti. İzleyen Ocak ayında İspanyol ve İtalyan krallıklarını devretti ve Ferdinand'a Kutsal Roma İmparatorluğunun tacını sundu. Habsburg gücü böylece Avusturya'ya ve İspanya'ya ait parçalarına bölündü; bundan böyle Philip'i imparator yapma planından söz edilmez oldu. Rahat aşamalarla, ve gene de zaman zaman sorunlara bir el atma ricalarını kabul ederek, Charles İspanya'ya ve böyle bir emeklilik için Estremadura'da San Jeronimo de Yuste manastırının yakınlarında yaptırmış olduğu eve ulaştı. Burada sonunda barışçıl bir yaşam sürdürdü—henüz birçok egemen arasında yalnızca kendisinin

terk etmeyi olanaklı bulduğu büyük dünya ile ilişki içinde kalarak, henüz öğütler vererek, henüz 1557'de onu St. Michael'in Fransız düzenini Valois hainlerini suçlayan hakaret dolu bir mesaj ile II. Henry'ye geri döndürmeye götüren türde öfkeye yetenekli olarak. Ama birincil olarak ölümü için hazırlandı. 1558'de yaşamdan ayrıldı.

3. Bir Çağın Sonu

Bunun bir son olması gerekirdi. Olmaması—kapanan drama bir sonsöz yüklemenin gerekli olması—Papa IV. Paul'ün hatasıydı.[9] Carafa papalığa seçilir seçilmez (Mayıs 1555), doğrudan öncellerinin emperyalist politikalarını tersine çevirdi. Niyeti dürüst ve açıktı. İtalya'da Napoli ve Milano üzerine dayanan ve Cenova ve Florence ile bağlaşmalar tarafından sağlama alınan İspanyol egemenliğini kırmayı istiyordu. Paul yalnızca doğduğu Napoli'yi işgal eden İspanyollardan nefret etmekle kalmıyor, ama içtenlikle papalığın yeniden dirilişinin V. Charles'ın "monarchia"sı, evrensel istemleri tarafından engellendiğine de inanıyordu. Charles kendini Hıristiyanlığın dünyasal başı ve papanın eşiti olarak görürken, IV. Paul VII. Gregory'nin ve III. Innocent'in ortaçağ imparatorluğunun ortaçağ papalığı tarafından devrilmesinde sonuçlanan tutumlarına geri döndü. Giderek Fransızları çağırma gibi eskiden kalma bir yönteme, on-üçüncü yüzyılda Hohenstaufen'i yok etmiş ama 1494'te başlayan savaşlarda yalnızca İtalya'yı yıkmayı başarmış olan yönteme geri döndü. Tüm bunlar yanlış düşünülmüş olsa bile, kabul edilmelidir ki IV. Paul'ün etkin bir politik rol oynamada öncellerinden daha büyük bir şansı vardı, çünkü o zamanlar dağınık papalık devletlerinden sağlamlaşmış bir devlet yaratma işi neredeyse başarıya ulaşmıştı.[10] II. Julius'un Bologna'yı ele geçirdiği ve Romagna'yı yeniden işgal ettiği zaman (1506-9) başlayan süreç Ancona'yı dize getiren VII. Clement'in altında bile sürmüştü; ve III. Paul "tuz savaşı"nda (1540) Umbria'ya boyun eğdirdiği, Colonna'yı, papanın kendi topraklarındaki başlıca düşmanlarını yok ettiği ve Camerino'yu yeniden papalık egemenlik alanlarına kazandırdığı zaman önemli bir katkıda bulunmuştu. Papalık gelirleri 1530'ların ortalarındaki en düşük noktadan sonra sürekli olarak artıştaydı, ve Roma o sıralarda 1527'nin yıkımından çıkmak üzereydi. Böylece IV. Paul saldırgan bir politikayı bir zamanlar olduğundan daha az usauygun kılan güç ve kaynakları elden çıkarıyor göründü; özel olarak, şimdi orta İtalya boyunca Kilisenin devletlerinin despotik ve karşı çıkılamaz egemeniydi.

[9]Carafa ailesinin politikasının ayrıntılı bir çözümlemesi için bkz. L. Riess, *Die Politik Pauls IV. und seiner Nepoten* (1909).

[10]J. Delumeau, " Les progrès de la centralisation dans l'État pontifical au XVIe siècle," *Revue Historique*, 226 (1961), ss. 399 vs.

İspanya'dan nefret, gerçi başlıca güdü olsa da, biricik güdü değildi. Her on-altıncı yüzyıl papası gibi, Paul ilişkiler içine boğulmuştu; onlardan birçoğu gibi, yardım eden ellere gereksinimi vardı ve ailesini kullanmayı yeğledi. Hiç olmazsa nepotizmi sözde değil gerçek yeğenlere uzanıyordu ve bunlardan biri özel olarak papalığının önde gelen bir adı oldu. Bu Carlo Carafa (1517-60) idi. Carafa hem imparatorluk hem de Fransız ordularında çoğunlukla başarısız bir *condottiere* olarak kuşkulu bir serüven yaşamı sürdürmüştü. Moral karakteri mesleğindeki bir insan için bile kötüydü, ve aralarında cinayet de olmak üzere apaçık ortada olan çeşitli suçlar hiç kuşku duyulmadan sorumluluğuna yüklenebilir. Bu adamın II. Marcellus'un yerini almasından iki hafta sonra, IV. Paul genel bir bağışlama ve günahlardan arındırma ile duyuncunu avutarak onu bir kardinal yaptı. Carafa'nın Fransız dostları yaşlı papaya baskı yapmış olsalar bile, bu atama bozulmanın düşmanı, Kilisenin reformcusu, acımasız genel-soruşturmacı (*inquisitor-general*) için ilkesiz bir davranıştı. Ayrıca bir hataydı. Papa İtalya'yı İspanya'dan özgürleştirmeyi istiyordu; kardinal ise kardeşleri ve kendisi için bir prenslik koparmakla çok daha fazla ilgileniyordu. Bu amaç ayrımı karışıklığa yol açtı, ve amca ve yeğenin kişilikleri işleri kolaylaştırmadı. Papa, daha önce belirtildiği gibi, yarı-deliydi ve onunla iş görmeyi çok güçleştiren ve sık sık insanların ona durumu anlatmalarını engelleyen aptalca öfke nöbetlerine kapılıyordu. Kardinal kurnaz, aceleci ve övüngendi. Bunların bileşimi en azından Saksonyalı Maurice tarafından sergilenen türde beceri ve gizli yolları gerektiren bir durumda umut verici değildi.

Ekim 1555'te VI. Paul imparatora savaş açtı, ama bundan herhangi bir sonuç çıkmadan önce, Vaucelles ateşkesi savaşa bir son verdi ve papalık politikasını boşa çıkardı. 1556 yılı bu nedenle Roma'nın ateşkesi bozma ve Fransa'yı savaşa geri getirme girişimleri ile doldu. Bu kolay bir iş değildi, çünkü şimdi babasının yerini almış olan İspanyalı II. Philip tüm kışkırtmalar karşısında bir aşırı dayanç politikasına bağlanmıştı. Kilisenin iyi bir çocuğu olarak, papa ile kavga etmeyi istemiyordu; neredeyse iflas durumundaydı ve savaşa gücü yetmezdi; doğuştan ertelemeci olarak, her zaman tersinmez kararlardan kaçınmaya çalışıyordu. Fransalı II. Henry de geride durdu. Para durumu İspanya'nın durumundan biraz daha iyiceydi; sarayı bir güç savaşımı sahnesiydi ve orada üstünlük şimdilik barış partisinin elindeydi. Bunun önderliğini Fransa'nın Birinci Bakanı (*Constable of France, connétable de France*) Anne de Montmorency yapıyordu. Anne 1520'lerin başından bu yana kraliyet konseylerinde önemli bir ad olmuş olsa da, 1541'den sonra savaşın yenilenmesine karşı çıktığı için I. Francis'in gözünden düşmüştü. Tahta çıkışı üzerine II. Henry yine bu yaşlı ve deneyimli devlet adamını göreve çağırdı. Bunda Anne'in kralın çok güçlü metresi Diane de Poitiers ile kurmayı başardığı bağlaşmanın da büyük etkisi vardı. Lorraine bağımsız dük aile-

sinin genç kuşağından gelmelerine karşın Fransa soyluları olan Guiseler onun karşısındaydılar ve önderleri Dük Francis kişisel hırs nedeniyle savaştan yanaydı. Carafa Fransa'yı savaşa döndürmek için çok çalışırken, bu arada papa ise Napoli sınırı yakınlarında saldırganlık edimleri ile ve İspanyol elçilerini hapsederek, Philip'i eyleme kışkırtmak için elinden geleni yaptı. Sonunda, ve çok gönülsüz olarak, Napoli valisi olan Alva dükü papalık topraklarına girdi ve ezici üstünlüğünden yararlanmak için en küçük bir girişimde bile bulunmamasına karşın II. Henry şimdi savaş partisini dinleyerek ateşkesi bozdu. Papa kendini Habsburglara karşı evrensel bir bağlaşma gibi tuhaf düşlerde yitirdi; giderek Türkleri bile dostları olarak sıcak karşılamaya bütünüyle istekliydi. Mart 1557'de Guise güçlü bir ordunun başında İtalya'yı işgal etti. Milano'ya saldırıyı amaçlarken, bunun yerine IV. Paul tarafından Napoli üzerine bir saldırı için papalık devletlerinden geçmeye ikna edildi. Çapulcu kuvvetleri papanın savaşını papanın uyrukları için çekici kılmadılar; ama Alva geri çekildi.

Bu bir saman aleviydi. İspanya'nın devrilebilmesi için yenilenen savaş bunun yerine bir İspanyol utkusuna götürdü. 1557 Mayısında Philip Fransa ile ilgilenmek üzere İngiltere ile, ve İtalya'yı denetlemek üzere Florence ile saldırı bağlaşmaları kurdu. İngilizler savaştan Calais'yi yitirmenin dışında hiçbirşey kazanmadılar, ama İtalya'da Guise hiçbir ilerleme yapamadı, ve 1557 yazında papa bir yanlışlık yapmış olduğunu anlamanın belirtilerini gösterdi. Belirleyici kıpı Ağustosta Hollanda'da Philip'in generali, sürgündeki Savoy dükü tarafından kuşatılan St. Quentin kalesine yardım için Montmorency tarafından getirilen bir ordu bütünüyle yokedildiği zaman geldi.

Fransız soyluluğunun geleneksel davranışını izleyen Birinci Bakan ve başka birçokları düşmanın ellerine düşerek yenilgiyi ağırlaştırdılar. Guise geri çağrıldı, papa savunmasızdı; yalnızca Philip ve Alva'nın yumuşak davranma konusunda değişmeyen kararlılıkları bıktırıcı yaşlı adamı VIII. Boniface'in yazgısına uğramaktan kurtardı. Eylülde barış yaptı; Alva'nın dizleri üzerinde uzlaşma aramasına karşın, hiç kimse aldanmadı. İspanya İtalya üzerindeki gücünü ve papalık üzerindeki denetimini doğrulamıştı. Papa Kiliseyi reformdan geçirme gibi daha uygun bir göreve geri döndü.

Bununla birlikte, onun ve yeğeninin öylesine akılsızca yenilemiş oldukları savaş bir yıl daha sürdü, üstelik 1557'de hem İspanya'nın hem de Fransa'nın borçlarını reddetmeleri ve iflas ettiklerini duyurmaları olgusuna karşın. Çarpışma Antwerp'in zayıflamakta olan gönencini sarstı ve Augsburg'u yıkıma uğrattı, ve savaşı hemen durduramamış olmasına karşın sonunu çok yaklaştırdı. Hollanda hükümeti 1555-56'da öylesine inanılmaz bir derecede borç almıştı ki, yalnızca kredisini tüketmekle kalmamış, ama ayrıca hemen hemen elindeki tüm nakiti de

yitirmişti.[11] Elde hiçbirşey kalmamıştı, ve ancak bir parti Amerikan gümüşünün uygun bir zamanda ulaşması bir seferin daha yapılmasını olanaklı kıldı. II. Philip için sevindirici olarak, miktar yeterli çıktı. Guise'in Calais'yi sekiz günde almasına ve böylelikle 1552'de Metz'de kazanılan ünü arttırmasına karşın, Hollanda'yı istilası Gravelines'de Egmont dükü tarafından kırıldı (Temmuz 1558). Fransa bıkıp usanmıştı. Aylar süren görüşmelerden sonra, Şubat 1559'da Cateau-Cambrésis'te barış imzalandı. Vaucelles ateşkesini bozanlar iyi bir sonuca ulaşamadılar. IV. Paul 1559'un başlarında yeğeni ile bozuştu, ama bu durum Ağustosta ona karşı Kiliseye hizmetlerinin de gömülüp unutulmasına yol açan şiddetli bir halk gösterisine yol açmaktan ölümünü engellemedi. Ardılı IV. Pius Carafa yeğenlerine karşı cinayet nedeniyle hileli bir mahkeme kurmada duraksamadı ve dava 1560'ta idamları ile sonuçlandı. Ve II. Henry barışın imzalanmasını kutlamak için düzenlediği bir turnuvada aldığı bir yaradan öldü.

Cateau-Cambrésis antlaşması gerçekten de V. Charles çağını bir kapanışa getirdi. Onun koşulları altında Fransa, gerçi Piedmont'ta birkaç garnizon bırakmış olsa da, İtalya'da aşağı yukarı iki kuşak boyunca süren tutkularını terk etti. Korsika'yı Cenova'ya bıraktı ve Savoy düküne topraklarını geri verdi. Ayrıca Katolik Ferdinand'ın günlerinden bu yana çatışma konusu olan Navarre'den de vazgeçti. Hollanda sınırındaki ele geçirilmiş kasabaların değiş tokuşu yapıldı, ve yakınlarda Mary Tudor'un ölümü ile dul kalmış olan Philip II. Henry'nin kızı Elizabeth ile evlenmek zorunda kaldı. Lorraine piskoposlukları konusunda hiçbirşey söylenmedi, ve yeni imparator Ferdinand görüşmelere katılmadı. Utkuyu kazanan yan olduğu için, İspanya pazarlıktan en iyi sonucu elde etti. Bir İspanyol üstünlüğü evresinin tarihini antlaşma gününden başlayarak belirlemek gelenekseldir, ve gücünün hiçbir zaman tartışmasız olmamasına karşın bunda büyük bir gerçeklik payı vardır. Belki de Avrupa'daki üstünlüğü barışın raslantısal sonuçlarına ve II. Henry'nin Fransa'daki politik kaosu ve din savaşını hızlandıran ölümüne çok şey borçluydu, çünkü İspanya'nın başlıca rakibi yaklaşık otuz yıl boyunca aşırı ölçüde zayıflamıştı. Ama biçimsel olarak, değerli olsun ya da olmasın, "İspanya yüzyılı" Cateau-Cambresis ve Westphalia (1648) antlaşmalarının arasına yerleştirilebilir.

Herşey bir yana, gelecek ne olursa olsun antlaşma geçmişin üzerine, V. Charles'ın hükümranlığı üzerine mührünü bastı. Bugün yaygın olarak imparatorun başarısız olduğu söylenir; biraz pathetik bir kişi olarak ele alınabilir, ki hiç kuşkusuz hiçbir zaman öyle olmadı. Gerçekten de, eğer imparatorluk görevi konusunda kendisinin abartılmış görüşüne bakılacak olursa, başarısızlık olgusu yadsınamaz. Hıristiyanlığı koruyan

[11]F. Braudel, "Les emprunts de Charles-Quint sur la place d'Anvers," *Charles-Quint et son Temps* (1959). ss. 191 vs.

ve yönlendiren evrensel imparator olarak yalnızca başarısız olmakla kalmadı ama başarısız olmak zorundaydı, çünkü olanakları bütünüyle yanlış yargıladı. Gücü soyut bir kavram üzerine değil ama egemenlik alanları üzerine dayanıyordu, ve bu egemenlik alanları onu evrensel bir imparatorluk programını yaşama geçirmesine izin vermeyecek kadar sayısız problem ve çatışma ile yüz yüze bıraktı. Ne de kişisel donatımı göreve uygundu. Tüm diretkenliğine, kararlılığına, ve sağlam yargısına karşın, onu gerçekten büyük bir egemen yapabilecek olan yaygın eylem gücünden ve içgörü derinliğinden yoksundu. Luther hiç doğmamış olsaydı bile, V. Charles hiçbir zaman bir başka Charlemagne olamazdı. Başarısızlığının en görünürde olduğu yer Almanya'dır; dinsel bölünme orada başladı ve onun tüm çabalarına karşın kendini orada onun yaşamı sırasında yerleştirdi. Egemenliğinin son on iki yılını bu problem üzerinde harcadığı için, niçin kimi zaman baştan sona bir başarısızlık olarak görüldüğünü anlamak kolaydır. Ama II. Philip çağında İspanya'nın hegemonyası babanın işiydi, oğulun değil. Charles'ın kendisi gücünün olgusallığının imparatorluk üzerine değil ve giderek güçlükler ve zayıflama içinde bıraktığı Hollanda üzerine de değil, ama Amerika'daki ve Akdeniz'deki iki deniz imparatorluğu ile İspanya üzerine dayandığını anlamaya başlamıştı. İspanya'nın kendisi ekonomisinin zayıflıkları kendilerini göstermeden önce hiçbir zaman onun zamanında olduğundan daha çok serpilmedi; hükümranlığı İspanya'nın büyük kolonyal genişleme dönemi idi. Ve Türke karşı savaşımı en iyisinden bir beraberlik olarak görünse de, daha sonraki olayların ışığında, hattını tutarak gözdağını yendiği görülebilir. Barbaros'un gerçek bir ardılı yoktu, ve Fransa ile barış Osmanlıları bir bağlaşıktan ve iç denizin batı bölümünde bir üsten yoksun bıraktı. İtalya üzerine daha öte inişler olmayacaktı, ve Lepanto'nun (İnebahtı) belirleyici kurtarılışı (1571) daha 1559'da tahmin edilebilirdir. Kısaca denebilir ki, Kaiser Karl V. başaramamış olsa da, El Rey Carlos Primo'nun gönençli ve başarılı bir hükümranlığı oldu. Eğer Luther Augsburg Barışında mezarından utku kazandıysa, Charles mezarından Cateau-Cambrésis'te utku kazandı.

Bölüm X

ÇAĞ

1. Dinsel Devrim

Reformasyon bir devrimdi. Bu kadarı açıktır, ama o devrimin doğasını yanlış anlamak kolaydır. Çok sık olmak üzere Protestanlık yalnızca Kilisedeki kötüye kullanımlar üzerine, ahlaksız papalar, yozlaşmış din adamları, aylak keşişler, zayıf ve bocalayan bir Hıristiyanlık üzerine bir saldırı olarak görülür. Özellikle düşmanlarına, Lutheran devim yalnızca Kilisenin dışa doğru davranışı ile kaygılanmış görünür—sanki gelenek ile kavgası başlıca eski dinin izleyicileri arasındaki tüm iyi görüşlerin kınamada anlaştıkları kusurlar ve kabahatler üzerinde yoğunlaşmış gibi. Eğer bu tümü ya da giderek ana bölümü bile olsaydı, Reformasyona ne zorunlu ne de başarılı denebilirdi. Din adamları ve kilise-dışında olanlar arasındaki kötüye kullanımlar Protestan Kiliselerdeki dürüst ve içten insanları aşağı yukarı kopuştan önce olduğu gibi rahatsız etmeyi sürdürdü, ve hiç olmazsa 1540'ların sonlarından ileriye doğru Kilisenin içerisindeki yeniden-diriliş bu eski sıkıntıları gidermek için reformcular tarafından başarılan herşeyden daha çoğunu yaptı. Eğer Luther gerçekten de Kilisenin birliğini yalnızca yaşam tarzından, gerçek dinsel duygunun yokluğundan, popüler dindarlığın kişisel erekler ve para için sömürülmesinden tiksindiği için bozmuş olsaydı, ki bu durum Kiliseyi on-altıncı yüzyılın başlarından bu yana lekeliyordu, o zaman Erasmuscu hümanistlerin ve Katolik reformcuların o günden bu yana sık sık yankılanan ortak suçlamaları, Luther'in düşüncesizlik yaparak ilineksel olan uğruna özsel olanı tehlikeye düşürdüğü suçlaması büyük ölçüde haklı olurdu. Protestanların insan doğasını bir gecede değiştirmedeki ve bir "tanrıyı sayan halk/*godly people*" üretmedeki başarısızlıkları—Calvin'in Cenevresini yeryüzünde kutsal cumhuriyetlerin olanağına inananlar için böyle bir model yapmış olan başarısızlık—o zaman bütünüyle uygun olarak suçlamanın parçası olurdu. Reformcular yalnızca İsa'nın lekesiz giysisini üzerindeki birkaç çamur zerresinin önemini büyüttükleri için gereksiz olarak yırtmakla kalmamışlardı; süreçte, çamuru o kendi ellerinde tuttukları bez parçalarından bile temizlememişlerdi.

Bununla birlikte, "kötüye kullanımlar" üzerinde bu yoğunlaşma gerçek sorunu ve gerçek devrimi bütünüyle kaçırır, üstelik hiç kuşkusuz ahlaksal içerlemenin birçoklarını Roma'dan uzaklaştırmada kendi rolünü oynamış olduğunun doğru olmasına karşın. Luther, ve ondan sonra Calvin, derinden dindar insanlar ve ek olarak eğitimli tanrıbilimciler idiler, ve devrimleri din ve tanrıbilim alanlarında yer aldı. Öyküde daha başka hangi etkiler ve yan dallar olmuş olursa olsun, başlangıç noktası olması gereken budur. Luther Kilise ile yalnızca onun hasta ve yozlaşmış olduğunu düşündüğü için kavga etmedi; onun Hıristiyanlığa karşıt ve şeytanca olduğunu düşündü. Çünkü onun görüşünde papalık dini "Tanrıyı Tanrı olmaya bırakmadı" (onun deyimini kullanırsak), ama Tanrıyı insan gereksinimlerine göre kalıplandırmaya girişti. Ortaçağın din şeması vurguyu insanın tanrısal ile ilişkisi üzerine getirerek ve usu Tanrıyı keşfetmek için kullanarak insandan Tanrıya ilerledi. Bu şemada tanrıbilim kavranabilir ve insana yararlı bir evreni betimliyordu. Bu yalnızca gerçek dindarlık ile bütünüyle bağdaşabilir olmakla kalmaz, ama ayrıca, birçok yolda, sağduyulu ve avutucudur; ama böyle bir şema pekala Hıristiyanlığın özünü (onun hem gücünü hem de zayıflığını oluşturan şeyi), yani onun kesin olarak insansal-olmayan bir Tanrıya inancını gözardı etmek için savunulabilir. Luther Tanrının birincilliğinden başladı ve vurguyu Onun insan ile ilişkisi üzerine getirdi. Mantıksal vargıyı Yahudi-Hıristiyan Tanrının herşeye-gücü-yeterliği kavramından çıkardı: İnsan Tanrıyı etkileyemez, ikna edemez, ona rüşvet veremez, gözdağı veremez, ama ancak teslim olabilir. Esenlik böylece insanın günahtan kaçınma çabalarını, ya da, eğer çaba üstlenilemeyecek denli ağır çıktıysa, pişmanlığını ödüllendiren türeli bir Tanrının değil, ama seven bir Tanrının işi oldu ki, Kayrasını kişisel değere ya da çabaya bakmaksızın biricik arı sevgi türünün—hiçbir öz-doyum lekesi içermeyen sevginin[1]—bir ediminde bağışlar, bir sevgi ki yalnızca Tanrı ona yeteneklidir ama onu insanlardan ister. Luther'in karmaşık ve sık sık açık olmaktan uzak tanrıbiliminin bütünü ona "iyi işler" yoluyla barışı kazanmaya çalışmanın boşunalığını öğreten dinsel deneyimden kaynaklanır. Kendini kösnü/*concupiscence* (doğru şeyi yalnızca Tanrıyı memnun etme uğruna değil ama kendini hesaba katarak yapma günahı) dediği şeyden kaçmaya yeteneksiz yola gelmez bir günahkâr olarak biliyordu. Gene de Tanrı ona "aklanmış" ve bağışlanmış olduğu inancasını vermişti. Böylece Tanrı arı sevgi olmalıydı—usdışı sevgi, bir borcu geri ödeyen ya da türeyi yerine getiren değil ama ruhlarını Ona inanca açan herkese ilksiz-sonsuz yaşam vermekten hoşnut kalan sevgi. Böylece yargıç Tanrının bir aracı olarak Katolik Kilisenin yapısının bütünsel ortadan kaldırılışı

[1]Yukarıda (s. 169) gösterildiği gibi, Calvin'in birçok yolda Luther'in tanrıbiliminin bir gelişimi olan daha sağın tanrıbilimi sonuçta Tanrının insanlar için sevgisinin arılığını bozdu, çünkü Tanrının merhametini tanıtlama isteğine önceden-yazgılanmış seçim amacını yükledi!

geldi; onun insana esenliğe erişmenin araçları olarak teklif ettiği şeyleri Luther Tanrıyı sevgisini vermeye zorlamak ya da ona rüşvet vermek için çareler olarak, ve öyleyse Tanrıya saygısızlık olarak görmek zorundaydı.

Luther'in geç-ortaçağ Kilisesini bu ışıkta görmede ne kadar haklı olduğu burada konumuz değildir; hiç kuşkusuz kimi yeterince geçerli noktalara çarpmıştı. Ama kendi Tanrı görüşü üzerine dayanan esenlik kavramının ya tam bir yeniliği ya da öyle olduğuna inandığı daha ilkel bir Hıristiyanlığa eşit ölçüde devrimci bir geri dönüşü belirttiği su götürmez. Daha yalın bir inancı yeğlemesi kendini felsefeye duyduğu güvensizlikte anlatıyordu. Protestan Reformasyon kendi diyalektiğini ve kendi okulcularını geliştirdi, ama hiçbir zaman Roma'nın geçmiş ya da gelecek metafiziksel ve ussal çabasına eşit olmayı umut edemezdi. Luther usu küstah olarak kınamak zorundaydı: Onun Tanrı ve İsa tanrıbiliminde—gerçi, belirtmek gerek ki, insanı ve dünyayı ele alışında olmasa da—usun hiçbir yeri olamazdı çünkü us insansaldır ve çünkü Tanrı üzerine herhangi bir tartışma girişimi hemen Tanrıyı şeylerin özeğinin dışına sürer. Tanrının dinin yüreğinde bu yeniden kuruluşu Reformasyonun pozitif tanrıbilimsel başarımıydı ve Tanrıyı orta çağlar tarafından aracılar ve arabulucular için öylesine duyumsanan zorunluğu uzaklaştıran sevgi olarak ele alışı tarafından olanaklı kılındı. Böylece Reformasyon tüm başka kültleri, azizlerin ya da Bakire Meryem'in kültlerini putperest olarak kınamak zorundaydı çünkü Tanrının tekil egemenliğinden sapıyorlardı, ve kâfirlik olarak kınamak zorundaydı çünkü Tanrının ölçüsüz iyiliğine inanç yoksunluğu gösteriyorlardı. Luther kayra konusunda öylesine güvenliydi ki, altgüdümlü desteklerden yararlanmaya hiçbir gereksinimi yoktu; ama bu inancanın her zaman herkese açık olduğu söylenemez. Protestanlık daha başından kendisinden uzaklaştığı dinden daha güç bir dindi.

Tanrıbilim doğallıkla olduğu gibi dünyaya, düşmüş insanların dünyasına ilişkin düşünceyi de etkiledi; ve burada Reformasyonun etkileri bir bakıma karşıt yönde işlediler. Dinde, Luther ve izleyicileri Tanrının amacı ve insan ile ilişkisi temel sorununu yeğinleştirdiler, arılaştırdılar ve giderek tinselleştirdiler. Sıradan yaşamda, tinselin görülür imlerini kaldırdılar. Tüm insanlar Tanrıdan eşit uzaklıkta ve Onun merhametine eşit ölçüde bağımlı oldukları için—Ona ulaşmaya eşit ölçüde yetenekli ve yeteneksiz oldukları için—, şeylerin Protestan şemasında özellikle ruhban sınıf için hiçbir yer yoktu. Yalnızca tüm inananlar rahipler olmakla kalmaz, ama hiçbir inanan keşiş olamaz. Tüm insanlar kendilerini hangi durumda ya da belirlenimde/*vocation* bulurlarsa bulsunlar din yaşamını yaşayabilirler ve yaşamalıdırlar, ve böyle bir yaşamı eğer "çağrılarını/*calling*" (dünyadaki yerlerini) başkaları için sevgi işlerinde kullanırlarsa yaşarlar. Ortaçağ dini dünyayı kınamış ve tinsel yükseklik için arayışlarında onu bırakanlara hayranlık duymuştu: Orta çağlarda

"dindar" biri çileci bir düzenin bir üyesiydi. Protestanlar gerçekten de dünyayı iyi olarak görmediler; onlar için, kendilerine Hıristiyan diyen tüm başkaları için olduğu gibi, dünya Düşüşün bir ürünü olmalıydı. Yeni din gerçekte tanrısal ilkenin saltık iyiliği ile karşılaştırma içinde insanın doğal eksiksizleşebilirliği konusunda bağlama ve çözme gücüne iye bir Kilise tarafından kabul edilebilecek olandan oldukça aşağı bir görüşü kabul etti. Ama dünyayı ölümden sonraki yaşama doğru yolculukta tüm insanların uygun yeri olarak, hiçbir insanın kaçınamayacağı ve kaçınmaması gereken bir yer olarak gördü. Ek olarak, iyi işlerin yadsınması ortaçağ keşişleri tarafından yerine getirilen toplumsal hizmetin (eğer bu doğru terim ise) altındaki zemini çekti—bir hizmet ki, keşişlerin dünyadan vazgeçmeleri yoluyla değer kazandıkları için etkili olan dualarının ve mas ayinlerinin eşliğinde yerine getiriliyordu. Kısaca, Protestanlık dini yaşamın her yanının içerisine yaymaya ve bu nedenle tüm yaşamı dinsel yaşamın bir yanı olarak ele almaya çalıştı. Max Weber'in ünlü deyimini ödünç alırsak, Protestan çilecilik bu dünyada işliyordu, onun dışında değil:[2] Ki Tanrıyı memnun eden ve tanrısal yasaya boyun eğen bir yaşamın insanların sıradan uğraşlarında yaşanacak olması demektir. Bunun doğal sonucu, insan gereksinimleri ve beğenileri verildiğinde, dünyayı kutsallaştırmaktan çok dini kişiselleştirmek ve laikleştirmekti; ama her ne olursa olsun, manastır idealinin sürekli tehlikesi olan ve tinsel gerçekliğin ya da giderek dürüst bir yaşamın bile eşlik etmediği biçimsel çileciliği kaldırmaya yardım etti.

Bütününde, Luther'in dini gerçek yeniden diriltişinin sonucu onun her zaman umut etmiş olduğu şey değildi. Saldırdığı kurumsallaşmış din yozlaşmaya yatkınlık gösteriyordu, ve insan zayıflığını biraz fazla kolayca kabul etmeye ve kendini bilmez hiyerarşik kibri hoş görmeye hazırdı. Ama özel gücünü görülebilir bir örgütlenme sunmasında, insanların güvenilmezliğini gizleyecek bir örtü ve destekleyecek bir kurmay sağlamasında buldu; dahası, üstün bir kılavuz ve pozitif ölçün oluşturarak, dini bireysel duyuncun aşırılıklarından kurtardı. Coşkunun ve gizemciliğin Reformasyona daha başından sıkıntı veren taşkınlıkları bir uyarı (her ne olursa olsun Luther'in dikkate aldığı bir uyarı) verdi, ama böyle aşırılıkların üstesinden gelinebildi; Protestanlığı yalnızca Müntzerleri ve Leydenli Janları ile yargılamak olsa olsa Roma Kilisesini fırsatçı piskoposlarından ve kadın-avcısı düzen-kardeşlerinden ötürü bütününde kınamak kadar uygun olacaktır. Tanrının bireysel ruh üzerindeki işine tam güven duyan bir dini daha ciddi bir problem bekliyordu, ve daha başından yeni Kiliseler kendilerini tek evrensel Kilisenin yetkesini reddederek davet etmiş oldukları sürekli bölünmeler ile çarpışma içinde

[2]"Innerweltliche Askese," ki kimi çevirilerin varsayıyor göründükleri gibi insanın iç dünyasının çileciliği (ruhun kişisel çileciliği) değil, ama sıradan dünyada dinsel yaşam yaşamanın "çileciliği"dir.

buldular. Karşıtları tarafından çok fazla tanıtımı yapılan tehlike, Tanrının kayrasını kazanmış olduklarına inanan insanların ahlaksal yasayı gözardı edecekleri tehlikesi hiçbir zaman büyük bir tehlike olmadı; bu dönemde ya da daha sonra Protestanlar kitlesi hiçbir zaman kendi gününün uylaşımsal ahlakını terk etmedi. Aslında, aralarında acılı bir püritanizm her zaman aldırışsız bir hedonizmden daha popülerdi. Yer alan şey bireyin ve kendi için yargıda bulunma hakkının giderek artan bir biçimde vurgulanması oldu. Protestanlık birey kültü ile kolayca özdeşleştirilmemelidir (yaygın olarak yapıldığı gibi); çoğunlukla, reformdan geçen toplumların toplumsal bağları biçimdeşliği sağlamada aşağı yukarı daha eski dinsel düzenlemede Kilise buyruklarının yaptığı kadar güçlü olduğunu gösterdi. Buna karşın, Protestan inancın doğasının kendisi kendi gücüne dayanma ve kendini belirleme tutumlarını yüreklendirdi, ve politik özgürlük ve toplumsal değişim devimlerini Protestan dini ile ilişkilendiren geleneksel görüşte belli bir doğruluk vardır. Böyle şeyleri değerlendirmek güçtür: Protestanlığın bireysel haklar ve özgür kurumlar için güçlü geleneklerine sarılan insanlar ve toplumlar için özel bir çekiciliğinin olmuş olduğu da eşit ölçüde doğrudur. Herşey dikkate alındığında, Luther'in ve Calvin'in tüm Hıristiyanlığı yakalamadaki başarısızlıklarının öğretilerinde yetkeyi kınayan ve insanı enson gerçekliği kendi içerisinde aramaya götüren yanları güçlendirmiş olduğundan daha çoğu söylenemez, ve bunun yerleşik düzene boyun eğmeyi öğütleyenlerin zararına olduğu açıktır.

Zamanı gelince dinsel yeniden dirilişi kendi üzerine geri döndürecek ve dünyaya yönelik ilgiyi ilerletecek olan şey bu bireycilik mayası idi. Us sonsuza dek bastırılamaz, ve bireysel ruh için Protestan kaygı bireysel yargı için saygıyı büyütebilirdi ve büyüttü. Eğer Reformasyon niyette ve dolaysız etkide dine ve tanrıbilime yönelik ilgi ve uğraşı güçlendirdiyse—ve giderek yeniden getirdiyse—, gene de eski kalıptan kopuşunda Avrupa'nın laikleşmesi için zorunlu hazırlığı görmek bütünüyle doğrudur. Kişinin buna sıcak bakıp bakmadığı bütünüyle önemsizdir; kabul edilmesi gereken şey Protestanlık olmaksızın, birçok ülkede entellektüel denetim aygıtının (ne denli zayıf olursa olsun) devrilmesi olmaksızın, kısa bir süre içinde laik düşünüşte atılan büyük adımların düşünülemeyecek olduğu olgusudur. Reformasyonun özsel olarak modern Avrupa'nın sayıltı ve tutumlarına yabancı sayıltı ve tutumlar üzerine dayanmasına karşın, bilimsel devrim ve dinin politik denetimden uzaklaştırılması bu şeylerden hiç birini niyet etmeyen bir devime büyük ölçüde borçludur. Benzer olarak, inanç sorunlarında hoşgörü düşüncesi, kendisi laikleşmiş devletin zorunlu bir yanı, Reformasyondan büyüdü. Hiç kuşkusuz, dolaysız etki öfkeyi ve yobazlığı bilemek, partizanlığın ve zulmün elini güçlendirmek, katı ve hoşgörüsüz olana sevinç getirmekti. Dinsel bölünme tüm yanları savaşçı tutumlara zorladı

ve çok kısa bir süre içinde görüş ayrılıklarının varolmasına izin verme konusunda zaman zaman ortaçağ Kilisesinde bile görünmüş olan türde rahatlığı yok etti. Ama bölünme olgusunun kendisi kendine karşı işlemeye başladı. İdeolojik savaşlar kendilerini hızla tükettiler: İnsanlar bir inanç uğruna özdeksel kazanç uğruna olduğundan daha amansızca dövüşür, ama ekmekleri uğruna bir düşünce uğruna olduğundan çok daha uzun süre dövüşürler. Ekmek daha az düşkırıklığı yaratıcıdır. Hoşgörü ilkenin olduğu kadar ilgisizliğin de ürünü olacaktı, ve ilgisizlik ya da aldırmazlık sorun olan noktaların uğruna kavga etmeye değer olmadıklarının ya da kavgalar tarafından bir karara bağlanamayacaklarının anlaşılmasının büyümesinden doğdu.

Reformasyon gerçekte bir duyunç ya da düşünce özgürlüğü için devim değildi. Cenevre'de ya da Massachusetts'de olduğu gibi daha tam utku kazandığı her yerde insanların düşünceleri üzerinde genellikle eski düzende kullanılmış olandan daha şiddetli bir denetim uyguladı, ve Roma'nın daha da ürkütücü bir baskı düzeneği yaratmasına yol açtı. Katolik Kilise gibi, reformcular da tek gerçekliklerinin olduğunu düşündüler, ve dinsel görüş ayrılığını zorunlu olarak ayaklanmaya eşit gören prensler ile çalıştılar. Ama Reformasyon erken Hıristiyanlığın bireysel iletisini yeniden anımsadığı için, her birinde ötekinden sığınmacıların sığınak bulabildikleri iki kamp yarattığı için, ve sonunda iki kamptan her birinin ötekini yok etmedeki başarısızlığı dinsel savaşı ve zulmü saçmalaştırdığı için, hoşgörü, görüş türlülüğü, ve özgür duyunç için saygının Kilisenin monolitik gücü kırılıncaya dek gelişemediklerini söylemek doğru olacaktır.

Bununla birlikte, Luther yazarken bu sonuçlar bilinmeyen gelecekte yatıyordu, ve hiç olmazsa Reformasyonun dolaysız ve belki de niyetlenen etkisinin özgür düşünceyi ve kurguyu boğmak olduğu ileri sürülebilir. Protestanlık hümanizmi öldürdü mü? Açıktır ki hümanist incelemenin tüm düşünmeye ve özellikle bölünmenin her iki yanında da eğitime temel olan düzeneğini öldürmedi. Ama olabilir ki tinini öldürdü, ve hümanist tinin "modern"—laik, kuşkucu, bilimsel, özsel olarak ussal—olduğunu düşünenler öldürdüğünü savunacaklardır.[3] Sık sık olduğu gibi, bu gerçekte neye bakıldığına bağlıdır. Erasmus'un obskürantistleri, dinde ve felsefede manastırcılığı ve salt biçimciliği kınaması onu Voltaire'in bir ön-habercisi gibi gösterebilir, ve hiç kuşkusuz ortodoksluğun özellikle küt savunucularının, Sorbonne ve benzerlerinin kuşkusunu çekti. Ama onu modern olarak düşünenlerin ya da onu Luther'e yeğleyenlerin[4] gerçekten de ona engin nüfuzunun çoğunu kazandıran popüler yapıtlarına bakmaları gerekir: Yerel ilgileri aşmayan yorumlar ile bir sıradan deyişler derlemi olan ahlakçı ve bıktırıcı *Adagia*, ya da

[3]Örneğin, H. R. Trevor-Roper, *Historical Essays*, ss. 35 vs.

[4]Birini ötekine yeğlemek gerekir mi?

yavan ve usandırıcı dindarlığı ile her yerde el altında bulunan *Enchiridion Christiani Militis* (*Bir Hıristiyan Askerin Elkitabı*). Sıfatlar bilerek kullanılmışlardır: Bu yapıtlara modern tepki olabilecek şeyi betimlerler—yapıtlar ki, son derece okunaklı mektuplarından ya da (ancak parçaları dayanıklı çıkmış) *Budalalığa Övgü* gibi bir hicivden çok ayrıdırlar.

Kendi çağdaşları bu çok değişik tepkilerini bu kitapları öylesine iyi amaçlar ile satın alarak anlattılar ki, Erasmus kalemi ile geçinebilen ilk ve uzun bir süre boyunca biricik yazar oldu. Hiçbir şey yirminci yüzyılı geriye on-altıncı yüzyılda aktarma budalalığını hümanizm için ayrım gözetmeyen hayranlık kadar iyi örneklemez: Yeter ki bu Hıristiyanlığın o sıralar geçerli olan şu ya da bu biçimi için ayrım gözetmeyen hayranlık olmasın. Astroloji ve büyü karşısındaki saflığı ile ve yumuşak dini ile hümanizmin bastırılmasına usun kötü Luther'in elinde ölümü olarak yas tutmak kafa karışıklığına tanıklık eder. Erasmus'un *Elkitabı*'nın yavanlıkları üzerine uyuduktan sonra, Galatyalılar ya da bir Hıristiyan insanın özgürlüğünü üzerine Luther'i okumak niçin Luther'in insanları koşullarının üzerine yükseltirken Erasmus'un onları boş saatlerinde oyaladığını anlamayı sağlar; ve bunu görmek için bir Hıristiyan olmak gerekmez. Hiç kuşkusuz hümanistler ile ilgili, ve özellikle Erasmus ile ilgili daha iyi—daha dinç—şeyler vardı, ve bunlar hantal dinlerinden ya da köklerini araştırmayı hiç umursamadıkları kötüye kullanımlara zoraki öfkelerinden daha anlamlıdır; ama önemli olan nokta o sıralar şimdi entellektüel olarak daha az doyurucu yanları olarak görünmesi gereken şeyler yoluyla yandaşlar kazanmış olmalarıdır. Yüzyıllar boyunca çekiciliğini sürdüren türde doğru ve eleştirel us Erasmus'ta bulunur, ama reform üzerine suya sabuna dokunmayan görüşlerinde değil. On-altıncı yüzyıl yirminci yüzyıl değildir: Dini ya da kuşkuculuğu günümüzün dini ya da kuşkuculuğu değildir; o yüzyılın hümanistleri bugün kendilerini çok fazla kolayca onların kalıtçıları olarak görenler tarafından tıpkı onları şoke edecekleri kadar şoke edilirlerdi.

Önemli olan soru Lutheran Reformasyonun gerçekten zorunlu olup olmadığıdır; ya da Kilisenin Erasmus'a bakan ve (gördüğümüz gibi) Protestanlığın daha ağır saldırıları için zemini hazırlamaya yardım eden Hıristiyan hümanizmin yaygın devimi tarafından yenilenebilecek ve yeniden-kurulabilecek olup olmadığıdır. Kötüye kullanımlar üzerine saldırılarında ikisinin ortak noktaları çoktu, ve hiç olmazsa Erasmus, Hollanda'nın *devotio modernasının* kişisel dininde yetiştirilerek, Luther'in kalıt aldığı daha az kurumsal bir Hıristiyanlık biçimine doğru eğilimlerden birini temsil ediyordu. Buna karşın, sanki Luther gereksiz olarak çok fazla ileri gitmiş ve sağduyulu ve ılımlı bir reform olması gereken şeye kınanabilecek bir yolda şiddetli bir irrasyonalizm aşılamış gibi konuşmak hem dinsel problemin hem de Hıristiyan hümanizmin doğalarını yanlış anlamak olacaktır. Bu sıfatların kendileri kendi öykü-

lerini anlatırlar. Yerleşik düzenin savunucuları duyarlı, ılımlı insanları gözardı etmeyi kaldırabilirlerdi. Hıristiyan hümanizm entellektüellerin bir devimi idi—ama hiçbir biçimde tüm entellektüellerin değil—, ve hiçbir zaman tüm derecelerden Hıristiyanların büyük kitlesi üzerinde en küçük bir etkide bile bulunmadı. Yok etmeden arındırmayı istedi—soylu ama çok az gerçekleşme belirtisi gösteren bir amaç. Şurada burada Gilberti gibi reform yapan bir piskopos, Gattinara gibi düşünceli bir devlet adamı, ya da Contarini gibi içten bir aziz izlencesini kılgıya geçirmeyi deneyebildi; ama işin gerçeği 1520'de eski düzene hiçbir yolda dokunulmamış ya da yozlaşmış gücünün zayıflamamış olduğu, ve Hıristiyan hümanizmin daha sonra kazandığı türden önemsiz başarıların Erasmus'a saygıdan çok Luther'den korkuya borçlu olduklarıdır. Dahası, Luther yalnızca tutkuda ve şiddette Erasmus'un çok ötelerine gitmedi; değişik ve daha devrimci bir konumdan başladı. Hümanistlerin törel uğraşları kimilerini Sokrates'i kutsallaştırmaya ve Hıristiyanlığı Stoacıların öğretisi ile eşitlemeye götürürken, bunlar onun düşüncelerine hiçbir biçimde girmediler. Onun peygamberce öğretisinde reform en iyisinden raslantısal bir rol oynadı. Reformasyonun özü, ve ona ezici çekiciliğini veren şey, eğer bir kez daha söylersek, kötüye kullanımlar üzerine saldırısı değil, ama Hıristiyan dininin olumlu ve, zorunlu olarak, devrimci yeniden-yorumuydu.

2. Sanat, Yazın ve İlim

Dinsel devrim, dinsel yeniden-diriliş—bu olgular belli bir noktaya dek çağın sanatlarında da yansıtılırlar, gerçi bu alanda İtalya ve Rönesans Almanya'dan ve Reformasyondan daha büyük bir rol oynamış olsalar da. Üretilen tabloların büyük kütlesi bilindiği gibi portreler idi; ressamların bile yaşamaları gerekir, ve portreler patronların istedikleri ve karşılığında para ödedikleri şeylerdi. Hiç kuşkusuz önceleyen tüm yüzyıllarda üretilenden daha büyük olan bu realistik imgeler tufanında Protestanlığın bir belirtisi olduğu söylenen o bireye tapınmanın bir işaretini görmeyi isteyenler (ve görebilenler) bunu yapabilirler. Ama gerçekte tüm dinlerden insanlar portrelerini yapacak şey o olduğu için, yeni gönenç ya da yayılan beğeniler tüm Avrupa'da İtalyan modasına öykünmeyi yüreklendirdiği için yaptırdı. Portre ressamı on-altıncı yüzyılın toplum fotoğrafçısı idi, ve popülerliği "toplum" düşüncesinin—kendini kayda geçirmeye ve başka yerlerdeki bağlaşık ruhları varoluşu ile tanıştırmaya istekli bir toplumsal elitin toplum düşüncesinin—Rönesansa egemen olma yolunu örneklendirir. Tüm resimde olduğu gibi, portreler arasında kabaca bir kuzey ya da Alman-Flaman biçemi ve bir güney ya da İtalyan biçemi ayırdedilebilir: Birincisi en iyi genç Hans Holbein'ın (?1497-1543) bağlantısız ama aşırı ölçüde ince realizmi tarafından

temsil edilir (en iyi çalışması çizimlerinde bulunur); ikincisi Venedikli Titian'ın (Tiziano Vecello, yklş. 1490-1576) çalışmasında ruhbilimsel içgörünün ve çarpıcı yorumun bir doruğuna ulaşır. Hiç kuşkusuz bu sıralarda kuzey sanatın gerçek özeği olan İtalya'dan çok şey öğrendi; ama Holbein'ın İngiliz sarayının Windsor çizimlerinin ve Titian'ın V. Charles üzerine ürettiği sevecen incelemelerin ya da acımasız III. Paul tablosunun bir karşılaştırması hem sanatçıların hem de geleneklerin ayrımını gösterecektir.

Portreler yapılıyor çünkü isteniyorlardı. Başka tablolar da, ama bunlarda sanatçının kendi başat inançlarının görünmesi olasılığı daha yüksektir. *Quattrocento* Rönesansın ayırdedici özelliği olan renkten ve klasiksel biçimden duyduğu sevinç ile öylesine belirgin olarak bu-dünyanın bir sanatçısı olan Titian bile 1520'lerde giderek dinsel tablolarının da sahnesi olan yarı-pagan çerçeveyi yaşamının ileri yıllarında terk etti ve, kendini memnun etme özgürlüğü içinde, pozitif ve yaşama-tapan sanatına özsel olarak yabancı olan bir gizemciliğe teslim olmaya başladı. Daha genç çağdaşı Tintoretto (Jacopo Robusti, 1518-94) klasiksel gelenekten tavırcılık/*mannerism* denilen barok biçeme geçiş devimi için tonu saptadı; hem konuları hem de tini Hıristiyan dininin Karşı-Reformasyon İtalyasında yenilenen gücünü yansıttılar. Alman sanatçılar arasında eğilim benzer ama daha az çarpıcıdır çünkü, İtalya'nın öğretmesi gerekmiş olanın dışında, Leonardo ya da Raphael gibi insanların—kutsal konuları işleyişlerinde bile doğa-üstü ile çok az ilgisi olan bir insansal sevinç ya da üzüntü tini aşılayan insanların—başarımlarının karşısına çıkarılacak hiçbir dünyasal resim geleneği yoktu. Kuzeyli ressamlar bunun yerine on-beşinci yüzyıl rahatsızlığının dertli ve şeytan yüklü dünyasını kalıt aldılar (Hieronymus Bosch'un çalışmasında olduğu gibi); büyük Albrecht Dürer (1471-1528) gibi aklı başında bir insan bile örneğin iyi bilinen gravürü *Şövalye, Ölüm ve Şeytan*'da yalnızca, bekleneceği gibi, Şeytanın bir karabasana özgü şeklinde değil ama daha ince olarak Şövalyenin acı çeken şeklinde o kalıtı tanıtladı. Dürer bütünüyle duygudaş olduğu Reformasyon için kendi payına düşeni tam olarak yapacak kadar uzun yaşamadı. Rakibi genç Lucas Cranach (1472-1553) yaşamının çoğunu Wittenberg'de geçirdi ve Lutheran davaya hizmet eden birçok propagandistin en başarılısı olarak iş gördü; öte yandan, onun gotik sahnelerinde ve dikkate değer, kemiksiz çıplaklarında—bir sanat ki yalnızca gıdıklamaz ama öyle yapmaya çalışır—çok fazla dinsel yeniden-diriliş görülüp görülemeyeceği bir başka sorundur. Bununla birlikte, hem içerikte hem de tavırda din belirgin olarak hümanist ya da pagan tutumların yerine geçti.

Tümü arasında en çarpıcı olay yüzyılın önde gelen sanatçısı—ressam, yontucu, şair—Michelangelo Buonarotti'dir (1475-1546). Hiç kuşkusuz, onun çapında bir deha kendini anlatır, çağını değil; ve Michel-

angelo'nun uzun yaşamının ve muazzam üretiminin büyük bölümü bütünüyle yalın olarak bir dertli ve gerilimli ruhun kutsal yolculuğunu kaydeder. İç yaşamında, kendisi ve Tanrısı ile savaşımında Michelangelo Luther'i andırır. Gene de kutsal yolculuğunun yönü konusunda daha genel imlemi olan birşey vardır. Michelangelo'nun çalışması her zaman bütünüyle kendisinindi, ama aynı zamanda zamanının çalışmasına bağlı kaldı. Ona ilk kez ün kazandıran yontusu, *David*, bir arı insanlık anlatımıdır, taştaki bir öykü değil; öyleyse ayrıca bir son-üründür ki, Rönesansın klasik hümanizmi onun ötesine gelişemedi. Yetişkin döneminin yapıtı—Sistine Chapel'in sağın olarak bir insan güzelliği ve simgeciliği ile yüklü ve gene de ayrıca derin olarak dinsel tavanı, ya da [Papa] II. Julius'un Mezarındaki *Musa*, belirgin olarak insansal bir peygamber—Prometheandır: Baştan sona tanrıların ayrımında, ama ayrıca onlarla zorlu bir savaşım içindedir, ve giderek Tanrının büyüklüğü karşısında bile insanın büyüklüğünü ileri sürer. Bunlardan ileri yıllarının Florence Katedralindeki *Deposition/Haçtan İndirme* ya da özel olarak klasiksel sanatın ya da Rönesans sanatının insan ölçeğini bütünüyle terk etmiş son başarımı olan Milan *Pietà* gibi yapıtlara dönersek değişik bir dünyaya geçeriz ki orada dinin tini görevi üstlenmiştir. Sistine Chapel'in Tanrısı Reformasyon-öncesi Tanrıdır: İnsanın evrenin problemine yanıtı. *Pietà*'nınki Luther'in ve Loyola'nın kavranılamaz Tanrılarıdır: Hiç kuşkusuz insan ile kaygılanan, ama usun değil yalnızca inancın ayrımsayabileceği kendi yolunda kaygılanan Tanrı.

Şiirde de dinsel değil ama dünyasal temalar ve tutumlar, hiç kuşkusuz sürmelerine karşın, açıkça onur yerini dine verdiler. Bu imgesel yazının tarihinde dikkate değer bir çağ değildir. Luther bir şairdi: Bu kişiliği ve çalışması için önemli bir ipucudur. Başka bir zamanda ve konumda, tinsel görüşünü yeni bir Kilisede değil ama pekala bir epikte anlatabilirdi. Ama onun durumunda, şiirsel dehasının belirli anlatımını İncil'i çevirisinde Alman dilini ele alışına ve kendi ilahilerine sınırladı. O çizgide üretilen sıradan gerecin büyük bir bölümü arasında, Luther'in ilahileri tutku, içtenlik ve becerileri ile öne çıkarlar. Calvin de yeteneğini şiirde denedi ve ilahileri çevirdi, ama prosaik huyu, dikkate değer herhangi birşey başarmasının önüne geçerken, Pegasus'a binemeyeceğini görmesini de sağladı, öyle ki kendi çevirisinin yerine önemsiz olsa da gerçek bir şair olan Clement Marot tarafından üretilen metni memnuniyetle kabul etti. Dinsel şiirin bu ve benzeri örnekleri tüm Protestan Avrupa üzerinde günün en karakteristik yazıları olsalar da, dinsel-olmayan şiirler de yaygındı. Burada bir kez daha İtalya, kendisi düşüşte olmasına karşın, tempoyu belirledi. Rönesansın harika dürtüsü tükenme belirtileri gösteriyordu; bir sıkıcı soneler döngüsünün ardından bir başkası uylaşımsal duyguları Petrarch'ın Laurasının doğrudan esini altında uylaşımsal Celiaslara ve Cynthiaslara uygularken,

İtalyan yazını gümüş çağına giriyordu. Hiç kuşkusuz kuraldışılar vardı, örneğin Michelangelo'nun plastik sanatını dolduran aynı ateşli arayışı ve umutsuzluğu yansıtan soneleri. Ama İtalyan yazınının bu sıralardaki karakteristik tonu kente özgü kinik düzyazı idi, örneğin Machiavelli'nin komedilerinde ya da pornografiden ve yazınsal şantajdan bir geçim sağlayan ve bu işi çok da iyi yapan yaşam dolu Pietro Aretino'nun (1492-1556) göz alıcı sansasyonel gazeteciliğinde olduğu gibi.

Bununla birlikte, yeni şairlik kendi yurdunda kemikleşirken, başka ülkeleri etkilemeye başladı. Sir Thomas Wyatt'ın ve Surrey kontu Henry'nin İtalyan başarımlarını İngilizce'ye uyarlama çabaları Fransa'da Pléiade olarak bilinen altı yazarın çalışması tarafından büyük ölçüde aşıldı. Bunlardan biri, Joachim du Bellay, 1549'da okulun manifestosunu yayımlayarak Fransız şiirinde yeni biçimler ve yeni bir sözlük için çağrıda bulundu; en başarılı uygulamacı, Pierre de Ronsard (1524-85) yalnızca dünyasal soneler değil ama dinsel odeler ve ilahiler de yazdı ve bunlarda ülkesinin yazınını yeni yüksekliklere çıkardı. Almanya bunlardan etkilenmeden kaldı; ulusalcı ateş ile "Welsh" (İtalyan) tüm şeylere direnerek, şairleri arada bir (Nürnberg ayakkabıcısı ve meistersinger Hans Sachs'ın oyunlarında olduğu gibi) sözüm ona güçlü ve çekici yapıt üreterek geçmişin süssüz ve sık sık hantal biçeminde yazmayı sürdürdüler. Genel olarak İtalyan etkisi hiç kuşkusuz yararlıydı, dili çözüyor ve uygulamasını devrimcileştiriyordu—esnek anadillerin gelişiminde devrimci bir evre ki, Shakespeare İngilteresinin ve Racine Fransasının doruklarına götürdü; ama bu şairlerden kimileri, özellikle Wyatt ve belki de giderek Ronsard bile yenilikçiler olarak görevlerinin en az bilincinde oldukları zaman en iyi yazdılar.

Düzyazıda da anadiller kendilerini geçmişin katılığından ve yetersizliklerinden özgürleştirdiler, ve bunda da yine tam çiçeklenmesine ulaşmış biricik Avrupa dili olan İtalyanca örneğini izlediler. Bilgine özgü dilin, dinçlik ve özgünlükte sık sık aşağı olmasına karşın, incelikte henüz nasıl üstün olduğunu görmek için yalnızca Sir Thomas More'un Latince yazılarını İngilizce düzyazısı ile karşılaştırmak yeterlidir. Fransızca ve İngilizce Latince'den ve İtalyanca'dan nasıl sözlüklerini büyüteceklerini, sözdizimlerini rahatlatacaklarını, ve kiplerini türlüleştireceklerini öğrenince modern düzyazı doğacaktı,[5] ve bu dönemin çalışmasının çoğu sürece eşlik eden doğum sancılarına tanıklık eder. Bu o günlerin dahi bir yazarı olan François Rabelais (yklş. 1495-1553) için özellikle doğrudur. Dilin coşkusunu, anlamdaşların yığılmasını ve daha çoğu için arayışı, çalışmasının çoğunun (*Pantagruel*, 1553; *Gargantua*, 1534; *Üçüncü Kitap*, 1546; *Dördüncü Kitap*, 1548; *Beşinci Kitap*, 1562) belirgin olarak deneysel karakterini açıklamaya yardım eder. Deneysel yazının yakınlardaki yeniden dirilişine dek, bu özelliklerin sonraki okurlara

[5]Aynı şey hiç kuşkusuz İspanyolca için de doğrudur: *sed totaliter ignoro.*

olmaktan çok çağdaşlarına seslenmiş olmaları olasıdır. Onlar için, Rabelais buluştaki aşırılığı ve sık sık sıkıcı gerece yaşam veren kükreyen güldürüsü nedeniyle yaşar (yaşadığı düzeye dek: Burada okunan olmaktan çok ünlü olan bir yazar vardır). Alışkanlığı tiksinerek üzerinden atmadan önce hem bir Fransiskan hem de bir Benediktin keşişi idi; aşırı ölçüde sofu bir insan olarak, olağanüstü iyi doldurulmuş kafasında çağının bilgisinin, düşüncelerinin ve tutumlarının çoğunu bileştirdi, öyle ki birşeye diş bileyerek çevresine üşüşenler tarafından ona sahip çıkılmıştır, kimi zaman bir hümanist olarak, kimi zaman bir Lutheran olarak, kimi zaman ayyaş esprinin Chesterton-Belloc markasından ortodoks bir Kilise adamı olarak görülüyordu. Hümanizmi açıktadır; gerçekten de dostu Erasmus'tan çok şey öğrenmişti ve söylendiğine göre onsuz ancak gülünç öyküler anlatan biri olurdu.[6] Onunla birlikte ve onun yoluyla, harika düşlem gücünü daha derin bir amaç ile yüklemeye başladı ve örneğin kendi Thélème manastırında özgür bir hümanistik toplumun ciddi idealini sundu. Ama Rabelais bekleneceği gibi yalnızca arada bir didaktik idi, ne de onu yaşıyor kılan parçalar öyledir, tıpkı şimdi ünlü ağzı bozukluğunun bir zamanlar olduğu gibi onu okumanın önünde bir engel olarak durmaması gibi. Rabelais'yi büyük bir yazar yapan şey (Kiliseyi hedefleyen) hiciv ve mizah, halk ve serüvenlerdir ve bunlar onun gotik aşırılığı ve Rönesans disiplinini, ortaçağ romansını ve modern usu kaynaştırmasında muhteşemdir. Gargantua, masalın devi; Panurge, on-altıncı yüzyılın *novus homosu;* Pantagruel, bilgi ve barış arayan büyük hantal dünya: Tümünün üstünde dile gelmez budalalığı içindeki insanlığın üzerine seyrek olarak kötücül olan büyük kahkaha dökülür ki, Rabelais'nin ayırdedici özelliğidir.

Bu dönemde düzyazıda çok az kurgu yapıtının olmasına karşın, hem Latince'de hem de anadillerde çok sayıda ciddi yazı üretildi. Bunun büyük kütlesi dine ve tanrıbilime dokunuyordu: Çağın gerçekten tipik kitapları Luther'in incelemeleri, Calvin'in *Institutes*'i, Loyola'nın *Tinsel Alıştırmalar*'ı gibi yapıtlardır. Belki de nitelikte vadilerden tepelere dek yayılan böyle yazıların niceliğinin bir kez daha vurgulanması gerekmez; bu nokta bu sayfalarda yeterince sık olarak anıştırılmıştır. Başından matbaa—ünlülerin (Luther, Erasmus), devrimlerin, yeni işlerin ve mesleklerin (matbaacı, yayımcı, kitapçı, giderek prova okuyucusu: Erasmus bir süre yaşamını bundan kazandı) yaratıcısı—dünyasal kitaplardan çok dinsel kitaplar üretmişti, ve Reformasyon bu dengesizliğin artmasını sağladı. Yayımlanan tüm yapıtlar arasında İncil çevirileri yalnızca Reformasyonun tarihinde değil ama dillerin tarihinde de en önemlileri idi. Luther'in Almanca çevirisi en ünlüsüdür: Wartburg'da (1521) başladı

[6]A. Renaudet, *Humanisme et Renaissance* (Cenevre, 1958), s. 177. Renaudet ayrıca belirtir ki, Erasmus olmasaydı Calvin *Institutes*'i "an scolastique" yazardı. Bu bana anlamsız görünüyor: Eğer Calvin bir skolastiğin tarzında yazmış olsaydı kesinlikle *Institutes*'i üretemezdi.

ve 1534'te tamamlandı, Luther'in ölümünden önce 377 yayımı çıktı, ve aşağı yukarı çeşitli lehçelerinin varsıllığı ile bir Alman yazın dili yarattı. Ama başka yerlerde de anadillerde üretilen dinsel yazılar insanları Kutsal Yazılar ile tanıştırdılar ve kendi uluslarının dilbilimsel ölçünlerini saptadılar. William Tyndale ve Miles Coverdale'in İngiltere ve İngilizler için 1530'larda yaptığı şeye Lefèvre ve Olivétan Fransa için 1520'lerde başladı. Özel olarak İskandinavya bu etkinlikten yarar sağladı, çünkü anadil yazınında yeni hiçbir geleneği yoktu; Christian Pedersen'in çevirisi (1529) ve Laurentius Petri'nin Vasa İncili (1541) aşağı yukarı modern Danimarkaca'nın ve İsveççe'nin tarihini açtı. Zamanı gelince İncil Macarca'da (yklş. 1540), Polonyaca'da (1542), Fince'de (1546), İzlandaca'da (1584) ve başkalarında çıktı. Bu davada evangelikal çalışmayı esinlendiren başlıca şey doğal olarak gospeli halka getirme istekleri ve ayrıca Luther'in örneği idi; ama Erasmus'un temel Yeni Ahit yayımı (1516) ve bilgili Hebraistlerin Eski Ahit çalışmaları olmaksızın böyle bir patlama olamazdı. Başka herşeyde düşmanlar olan Luther ve Erasmus gerçekte Protestanlığın başlıca güçlerinden biri olduğunu gösterecek olan o İncil incelemesinin ve bağlılığının temellerini atmada işbirliği yaptılar.

Bununla birlikte, eğer yayımların kütlesi tanrıbilimsel ve tapınma amaçlı idiyse, daha ilgi çekici olan bölüm çoğunlukla dünyasal idi. Reformasyon başka alanlarda bilgince ve popüler çalışmalara son vermedi. Hümanist bilginlik filolojide, eski dillerin incelemesinde, belgelerin yayıma hazırlanmasında, ve sağın metinlerin saptanmasında büyük başarı gösterdi. Eğitimli kamu için Erasmus *Adagia*'nın ya da *Colloquia*'nın, Kilisedeki ve devletteki kötülüklerin ustaca eleştirisine yöneltilmiş özdeyiş ve eğitsel diyalog derlemlerinin yazarı olabilir. Ama kendi alanındaki bilginler için herşeyden önce gününün Latinisti, kilise Babalarının editörü ve mektupların yazarı idi ki, bu sonunculara bilginlik problemleri ve kitap üretimi kötü sağlık ve kötü çevreler hakkındaki dostça yazışmalar ve yakınmalar ile karışır. Guillaume Budé (1467-1540) Paris'te kolej vakfı yoluyla eğitimi destekledi ve orada, Louvain'deki *Collège Trilingue*'ye (1517) öykünülerek, Latince, Yunanca ve İbranice'nin üçü de öğretildi;[7] ama bunun bile öğrenime eski Yunanca incelemesindeki temel çalışmasından daha büyük katkıda bulunup bulunmadığı kuşkuludur. Ne yazık ki ilgilendiğimiz yıllar bilginlerin yatkın oldukları türde acı çekişmeler tarafından, Ciceroculuk üzerine savaşım tarafından çirkinleştirildi. Erasmus Cicero'nun İtalya'da popüler olan biçemine ve sözlüğüne kölece öykünülmesine saldırdı, çünkü bunun yaşayan bir Latince'yi tehlikeye düşürdüğünü düşünüyordu, ve bunda bütünüyle haklıydı. İÖ birinci yüzyılın bilmediği hiçbir Latince'yi kullanmama biçimindeki tuhaf karar o zamandan bu yana yaklaşık on beş yüzyıl

[7]Krş. yukarıda s. 96, n. 6.

boyunca öğrenime, felsefeye ve yazınsal yapıtlara kendini uyarlamayı başarabilmiş dilin daha öte esnek gelişimini önledi. Ama bilgiçlik davası savunucularını buldu ve aralarında askerlik mesleğini Fransa'da bilgin olmaya karar vererek taçlandıran İtalyan Julius Caesar Scaliger (1484-1558) ve I. Francis'in hükümeti tarafından bir heretik olarak yakılan ama ayrıca Calvin tarafından da kınanmış olan Fransız Etienne Dolet (1509-46) önde geliyordu. Bu tuhaf çift, başkaları ile birlikte, Ciceroculuğun enson utkusunu sağladı ve sonuçta dil yapay zincirlere vurulurken Latince bozulmaya başladı. Scaliger yüzyılın ikinci yarısının önde gelen bilgini olan ve bilgiçliği dahilik noktasına yükselten büyük oğlu ile karıştırılmamalıdır.

Matbaalar avukatlar için tüze üzerine ve genel okuyucu için tarih üzerine sayısız kitap bastılar. Yalnızca tutucu Almanya'da daha eski tarihçecilik geleneği değişmeden sürdü ve sonunda burada bile hümanist etkiler ayrımlaştırılmamış olgular üzerine bu anlatı biçemini değişkiye uğrattılar. 1559'da yüzyıllara göre düzenlenmiş yeni bir tür Kilise tarihinin birinci cildi Magdeburg'da Flacius Illyricus'un önderliği altındaki bir yazarlar takımı (Magdeburg Yüzyılcıları/*Centuriators of Magdeburg*) tarafından yayımlandı. Başka yerlerde yeni tarih yazıcılığı daha önce görünmüştü, çünkü o bölgeleri ziyaret eden İtalyanlar ulusları sorunu ussal olarak ve seçici olarak ele alan, efsane üzerinde eleştiri uygulayan ve olaylardan anlam çıkaran bir yöntem ile tanıştırıyorlardı. Paulus Amelius (ö. 1529) yeni tarihi Fransa'ya getirdi; Polydore Virgil (yklş. 1470-1555) onu İngiltere'ye ulaştırdı; Anghieralı Peter Martyr (ö. 1526) İspanya'ya. Her bir ülkede bu yabancı gözlemciler çok geçmeden yerli öykünmeciler yetiştirdiler ve bunlar arasında örneğin Edward Hall (ö. 1548) tarihçesinin son bölümünü ilk iki Tudor'un düzgün olarak yazılmış bir tarihine dönüştürdü. Okulun en güzel ürünleri Florence'dan geldi. Machiavelli'nin doğduğu kent için *Tarih*'ine (ölümünden sonra 1532'de yayımlandı) çağdaş olaylar için duyduğu kaygı dirilik kazandırdı; çalışma arı tarih ile olmaktan çok *Prens*'inin (1516) ya da *Titus Livius'un İlk Onyılı Üzerine Söylemler*'inin açıkça politik kurguları ile aynı çizgide yazılmıştır, üstelik arı tarih olma açısından da çok iyi ve çok kişisel olmasına karşın.[8] Öte yandan, Francesco Guicciardini (ö. 1540) tarih yazmaya dönmeden önce sorunlarda etkin bir rol oynama umudundan bütünüyle vazgeçmişti. Büyük yapıtı *İtalya Tarihi* (1561-7'de yayımlandı) ve on-dokuzuncu yüzyıla dek elyazmasında kalan *Florence Tarihi* olağanüstü içgörüsü olan ama düşkırıklığına uğramış ve kötümser bir insanın derin düşünceleri ve umutsuzluk yapıtlarıdır. Avrupa'nın entellektüel önderliği İtalya'dan başlıca Fransa'ya, ama ayrıca Almanya ve İngiltere'ye ve Avrupa'nın başka bölümlerine geçiyordu—damla

[8]Machiavelli üzerine daha tam inceleme için, bkz. G. A. Holmes, *Europe: Hierarchy and Revolt 1320-1450* (Fontana History of Europe).

damla. İnsanlık için çok az umutlu olan ve yaşamda herhangi bir kılavuz ilkenin varoluşundan kuşku duyan Guicciardini İtalya'nın büyük çağına noktayı koydu.

Ussal ve derin-düşünsel tarih modern Avrupa'nın önde gelen iki entellektüel başarımından biridir; doğa bilimi ötekidir. Çağ birincinin ilk gerçek başlangıçlarının yayılmasına tanık olurken, ikincide tuhaf bir biçimde parça parça kaldı. Şimdi geç orta çağların bilimsel bilginin büyümesine büyük ölçüde katkıda bulunurken, bu arada ana hümanist tutumların yapılan başlangıçların daha öte geliştirilmesine karşı işlemiş oldukları kabul edilir. Fizikte Aristoteles'in ve yaşambilim alanında Pliny'in yetkesi on beş ve on-altıncı yüzyıllarda öncekilerden daha büyüktü. Yunan incelemelerinin yeniden-dirilişi başvurulan yetkelerin sayısını arttırabilmiş olsa da, kabul edilen bilginin kişisel gözlem yoluyla eleştirilmesi gibi bir düşünceyi yüreklendirmedi. Dahası, doğaya bakmayanlar çok sık olmak üzere tuhaf bir biçimde engelleyici yanılsamaların kurbanları idiler. Astroloji çalışan insanların sayısı astronomi çalışanlardan çok daha fazlaydı: Astroloji hümanistlerin özgül bilimleri olarak adlandırılmayı hak eder. Ve simya ile hemen hemen eşit ölçüde tutkulu uğraş sağın yeni bilgi açısından özellikle çok az şey bıraktı; olasılıklara aykırı olarak, simya kimya bilimini kurmadı. Bunun niçin böyle olması gerektiği gerçekten de açık değildir. Kitap-öğrenimi yöntemi ile hümanizm hiç kuşkusuz yanıtın parçasıdır, ama hümanizm üzerine ya da Yunanlılar üzerine hiçbirşey bilmeyen olağanüstü Paracelsus (yklş. 1493-1541) gibi bir insan bile boşluğu doğrudan gözlem ile değil ama yaşam-süreci üzerine gizemsel düşünceler gibi ıvır zıvır ile doldurdu. Paracelsus'un büyük düşüncesi kimyasal ilaçların Galen okulu tarafından salık verilen herbal olanların yerini alması gerektiği idi, ve mineraller üzerine deneyleri yüreklendirerek öğrencileri yoluyla kimya biliminin tarihine küçük bir katkıda bulundu. Ama daha sağlam bilgi birikimi meşru, Paracelsuscu ya da düpedüz büyücü tüm "felsefeciler" tarafından olmaktan çok doğrudan gereksinimlerin peşinde olan uygulamacı insanlar tarafından sağlandı—Almanya'nın mekanistleri, 'kuvvetli sular'ın (o sıralar genellikle tıbbi oldukları kabul edilen alkoller) damıtıcıları, herşeyden önce Portekiz harita-yapımcılarının ve yıldız-öğrencilerinin arasından gelen denizciler.

Gene de aynı zamanda daha umut verici bir geleceğin belirtileri vardı ve bunların birkaçı muazzam önemde idiler. Kendilerini adamış insanlar bitkilerin ve hayvanların ayrıntılarını topluyor ve yayımlıyorlardı; masalımsı olan ayıklanıyor, çizimlerde gravürcünün ve matbaacının gelişen sanatları tarafından olanaklı kılınan daha büyük doğruluk elde ediliyordu. Böylece bitkibilim ve hayvanbilim üzerine gerçek dizgesel bir inceleme için gereç birikti. Anatomi daha doğru kesimlemeden ve tıp Galen'in yeniden dirilen bilgilerinden olduğu gibi deneyimden de

yarar sağladı. 1543'te Andrea Vesalius yüzyılın gerçekten büyük kitaplarından birini, *De humani corporis fabrica* (*İnsan Bedeninin Yapısı*) başlıklı anatomik incelemesini yayımladı. Yapıt Galen'in anatomi çalışmasının düzenlemesini temel alsa da, bağımsız araştırma üzerine de dayanıyordu ve çok güzel ve çok sağın tablolar ile örneklendirilmişti. Gözlemin giderek kabul edilen geleneği bile yenebileceği Fransız hekim Ambrose Paré tarafından tanıtlandı. Bir ordu cerrahı olarak deneyimi onu kurşun yaralarını kaynayan yağ ile dağlamanın değerinden kuşku duymaya götürmüştü. *Ateşli silahların neden olduğu yaraları iyileştirme yöntemi*'nde (1545) savunduğu daha aklıbaşında sağaltım birçok yaşamı kurtaracaktı; başka kitaplarda ampütasyonu (ligatürü icadeden oydu), kafatası kırıklarını ve vebayı inceledi. Sayısız yolculuğu sırasında ürettiği yazıları onu salt merakı gerçek incelemeye dönüştüren keskin ve amansız gözlemci olarak gösterir ki, bilimciler ondan yapılırlar. Gene de tıp alanında, Servetus, tanrıbiliminde yaptığından çok daha verimli özgün düşünme eğilimini kullanarak küçük ya da akciğer kan-dolaşımı denilen şeyi buldu (1553); anatomi incelemiş ve bir hekim olarak çalışmış olmasına karşın, şimdi büyük olasılıkla devrimci kavramına herhangi bir bilimsel araştırma olmaksızın arı uslamlama yoluyla ulaştığı düşünülmektedir. Bu gerçeklik kadar yanlışlık da üretmiş olan bir yöntemdir, ve on-altıncı yüzyılda uslamlama üzerine dayanan yanılgı hiç kuşkusuz ağır basıyordu. Hiç olmazsa bu durumda, Servetus şanslıydı.

Ama hiç kuşkusuz çağın başlıca bilimsel olayı Copernicus'un güneş dizgesi üzerine çalışmasıydı. Daha gönülsüz ya da giderek bilinçsiz devrimci imgelenemez. Luther gibi, Nicholas Copernicus (1473-1543) gününde alışkanlıkla verilenden daha iyi bir yanıt için geleneğe bakarken dünyayı baş aşağı döndürdü. Bir Polonya tecimcisinin oğluydu ve Krakov ve Bologna üniversitelerinde okudu; Polonya'ya o günlerde tanıdık olan türden yetkin bir matematiksel gökbilimci olarak geri döndü. Başkaları gibi, evrenin Ptolemi'nin (IS ikinci yüzyıl) geometrik gökbiliminden kurulan modelinde ve Aristoteles'in fiziğinde ve evrenbiliminde doyum bulamıyordu. Bu on-beşinci yüzyılda tam olarak yeniden-keşfedilmişti ve Regiomontanus'un *Ptolemi Gökbiliminin Özeti*'nde 1496'da resmi bir açımlama kazandı. Bu dizgeye göre, yeryüzü evrenin özeğindedir, ve çevresinde gökyüzü zorunlu olarak büyük bir hızla döner çünkü bir dönüşü yirmi-dört saat içinde tamamlamak zorundadır. Evren sonludur ve bir dizi eş-özekli kristal küreden oluşur ve ay, güneş, gezegenler ve durağan yıldızlar bunlara bağlıdır. Yıldızların */stars*[9] devimi Ptolemi tarafından döngüsel dönüşlerin (üst-daireler ve asıl daireler */deferent*)

[9]['Durağan' yıldızlar değil, ama 'gezen' gezegenler olmalı. Ptolemi gezegenlerin *gezmelerini*, yörüngelerinde *geriye doğru* devimlerini açıklamak için üst-daireler konutlamak zorunda kaldı. Hemen aşağıda sözü edilen matematiksel "güçlük" durağan yıldızları devindiren bu yanlışlığa bağlıdır.—A. Y.]

bir karmaşasının ürünü olarak açıklandı, ve hesaplamalarının temelinde astrologların, denizcilerin ve takvim-yapıcıların kullanımları için yıldızların deviminin sağın tablolarını oluşturmak olanaklıydı. Ama matematiksel açıklama aşırı ölçüde güçtü, ve hiç kimse Ptolemi evrenini fiziksel terimlerde görselleştirme girişiminde bulunmadı. Başkaları gibi, Copernicus en iyi hümanist tarzda daha iyi bir yanıt bulmaya çalıştı ve bunun için Ptolemi'nin ötesine, düşünceleri büyük İskenderiyeli tarafından aşılmış olan erken Yunanlılara gitti. Günözeksel çözümüne (Pisagoras'ın çözümü olduğuna inanıyordu) nasıl ve ne zaman vardığını bilmiyoruz; ama 1512'de arkadaşları arasında onun kısa bir elyazması açıklamasını dolaştırıyordu. Yayımın gecikmesinin nedeni zulüm korkusu değildi—takvimi reformdan geçirmeye istekli Kilise genel olarak tüm gökbilimsel kurguyu ve özel olarak Copernicus'un kendisini yüreklendiriyordu; yayımı geciktiren neden alay edilme korkusuydu, çünkü düşüncesi sağ duyu ile çelişiyor görünüyordu. Ancak iki Protestan ziyaretçinin coşkusu bu sağlam ortodoks Katoliği düşüncelerinin dünyanın önüne çıkarılmasına izin vermeye götürdü; 1540'ta düşüncelerinin bir açıklaması George Rheticus'un *Narratio Prima*'sında göründü, ve 1543'te Copernicus'un kendi yapıtı, *De Revolutionibus Orbium Coelestium* gün ışığına çıktı.

Copernicus güneşin evrenin özeğinde dingin durduğunu, ve yeryüzünün, gezegenlerden biri olmakla, onun çevresinde devindiğini ileri sürdü. Bu görüşü bilimsel-olmayan bir uslamlamalar türlülüğü ile destekledi (büyük yaşam-verici olarak güneş için onur yerini doldurmanın daha usauygun olması gibi), ama ayrıca gökyüzündeki devimler problemini matematiksel olarak Ptolemi'nin yaptığından daha doyurucu bir yolda çözebileceğini tanıtladı.[10] Geri kalanı için Ptolemi'nin ve Aristoteles'in kürelerini ve döngülerini sakladı ve yalnızca onları yeniden düzenledi; Kepler'den önce hiç kimse yıldızların [e.d. gezegenlerin] en eksiksiz eğri, gerçek daire boyunca olmanın dışında devinebileceklerini kabul etmeyecekti, ve bu nedenle gerçekte eliptik bir yörünge olan şeyin iki ya da daha çok daire boyunca bir dizi eşzamanlı dönüş olarak betimlenmesi gerekli oldu. Copernicus'un gerçekten devrimci noktası, ve tanıtlamaya özellikle gereksinim gösteren nokta, yeryüzünü devime geçirmiş olmasıydı: Tüm gözlem bununla çelişiyor görünüyordu. Burada devinen bir nesne üzerindeki bir gözlemcinin devinirken geçtiği nesnelerin kendilerinin devimde oldukları yanılsamasına düşeceği biçimindeki ünlü uslamlamasını kullandı: Devim görelidir. Ama hiç kuşkusuz bu uslamlama ona karşı kullanılabilirdi; yalnızca yeryüzünün ya devimde ya da dinginlikte olduğunu tanıtlıyordu, ve sağduyu onun dingin olduğunu düşündürüyordu. Dahası, geleneksel kozmik fiziğin geri kalanına bağlı kalması Ptolemik dizgede bulunmayan güçlüklere

[10][Gerçekte iki dizgede de fenomenler tam olarak bir ve aynıdır, ve toplam 63 gözlem yaptığı bilinen Copernicus da Ptolemi gibi geometrik tanıtlama yöntemini kullandı.—A. Y.]

yol açtılar; özel olarak, bundan böyle yerçekimini Aristoteles'in tüm ağır cisimlerin doğal olarak evrenin özeğine, yeryüzüne doğru düştükleri uslamlaması yoluyla açıklayamadı, ve bunun yerine açıklayamadığı gizemsel bir kuvveti konutlamaya zorlandı. Onu daha sonra da açıklayan olmamıştır.

Gerçekte, Copernicus Ptolemi dizgesini başı üzerinde durdurmaktan daha çoğunu yapmadı; onun tabloları ve Ptolemi'ninkiler uygulamada yıldızların konumlarını hesaplamayı isteyenler için aynı sonuçları ürettiler ve gökbilimciler tarafından yüzyılın geri kalanı için ayrımsızca kullanıldılar. Yalnızca imlemlerini kendisinin kavramadığı bir devrimi başlatmıştı. Zamanı gelince günözeksel evrenin kimi bütünüyle temel inançları devireceği açığa çıkacaktı: Durağan yıldızlar kavranamayacak denli uzaktaydılar, ve evren sonsuz olabilirdi, ya da giderek kendi evrenimizin ötesinde evrenler bile olabilirdi—tümü de tanrıbilimsel nedenlerle on-beşinci yüzyılda heretik olarak kınanmışlardı ve Giordano Bruno'yu 1600'de yakılarak öldürülmeye götüreceklerdi. Copernicus'un mikrokozmoz (yeryüzü) ve makrokozmoz (gökyüzü) fiziklerinin iki ayrı şey oldukları biçimindeki eski konutlamayı yok ettiği anlaşıldığı zaman daha öte bilimsel bir devrim yaklaşmış oldu; evrenin bir yasalar kümesi tarafından yönetildiğinin kabul edilmesi üzerine Newton ile sonlanan arayış için yol açıldı. Copernicus kuramının imlemleri kendilerini gösterdikçe kavgalar başladı, ama bu Copernicus'un ölümünün üzerinden yarım yüzyıl geçinceye dek olmadı; günözeksel evrenin utkusunun Galileo'nun 1632'deki devrimci mekaniğini beklemesi gerekiyordu. Copernicus'un başarımı gözardı edilmedi; gökbilimciler ona büyük ilgi gösterdiler, ve yüzyılın ikinci yarısında hızla ilerleyen gözlem verileri toplama süreci giderek artan bir biçimde onun haklı olduğunu düşündürmeye başladı. Ama Copernicus'un kendisi yanıtının doğru olduğunu gösterememişti: Yalnızca Ptolemi'nin modelinden daha iyi bir model kurmuş olabileceğini ileri sürebildi. Gene de başarımı çok büyüktü. Devinen bir yeryüzünden yana uslamlama getirmek hem imgelem hem de yüreklilik gerektiriyordu. Vesalius ve çağın başka öncüleri gibi umut verici belli çizgiler boyunca ilerleyen bir bilimsel incelemeyi başlatmaktan daha çoğunu yapamamış olsa bile, öncülerin hakkı büyük saygı idi.

Başka her dönem için olduğu gibi bu dönem için de onun türlülük gösteren entellektüel etkinliğini tek bir genellemede kavramayı istemek boşuna olacaktır. Gelenek ve yenilik doğallıkla her zaman yaptıkları gibi birbirleri ile çarpışıyorlardı, ve insanların ilgisi her zaman olduğu gibi değişik ve verimli kaldı. Gene de sahnenin belli özellikleri başkalarından daha belirgin olarak öne çıkar. Dinin yeniden dirilen başatlığı kendini yalnızca tanrıbilimsel kurgunun ve tartışmanın yenilenmiş dinçliğinde anlatmakla kalmadı, ama dünyasal ilgiler üzerine de

yayıldı. Büyük sıklıkla gerçekten dünyasal ya da en çoğundan Platonik olan İtalyan Rönesansı ile karşılaştırıldığında, bu çağ tarihsel, bilimsel ve dilbilimsel incelemelerini bile Hıristiyan dinine gönderme yoluyla aklamaya çalıştı. Dikkate değer bir başka özellik anadil yazınının büyümesidir—yazarlar arasında ulusal öz-bilincin gelişimi. Bilginlerin çalışmalarının çoğu Latince'de yayımlanmayı sürdürdü, çünkü o dil amaç için daha iyi donatılıydı ve çünkü çok daha büyük bir okuyucu kitlesi sağlıyordu. Ama burada bile çeviriler için büyüyen istem yeni bir eğilimi gösterdi. Öte yandan, şiirde ulusalcı istem bütünüyle bilinçliydi: Wyatt ve Ronsard İngilizce'nin ve Fransızca'nın her noktada İtalyanca kadar iyi olduğunu tanıtlamak için yazdılar. Avrupa'nın ulusları birer ulus olduklarını yalnızca çok fazla ayrımsıyorlardı, ve daha güçlü ve daha iyi örgütlü olma sürecindeki ulusal devletlerden oluşan bir dünyada olduklarını gözardı edemezlerdi

3. Ulus Devleti

Reformasyonun ilerlemesinde politikanın önemi daha önce yeterli olarak betimlendi. Doğallıkla Reformasyonun kendi payına çağın politik gelişimine yardım edip etmediğini bilmeyi isteriz. Yüzeysel olarak, yardım ettiğinden hiçbir kuşku olamaz. Luther prenslere güvenini gösterirken, Bucer ve Calvin kasaba magisterlerinin yandaşlığından yararlanırken, Cromwell ve Cranmer yeryüzündeki dinsel üstünlüğü VIII. Henry'ye yüklerken, tümü de zorunlu olarak dünyasal egemenlerin saygınlık ve güçlerini arttırdılar ve politik birimlerin sağlamlaşmasına katkıda bulundular. Ama eğer dinde ve Kilisede yer alan devrime Avrupa'nın politik yapısında benzer bir devrimin eşlik edip etmediği sorulursa, yanıt çok daha kuşkuludur. O sıradaki kilise-dışı yönetimin gerçek doğasını soruşturmak zorunludur.

Göze çarpan ilk şey devletlerin fiziksel güç ve iç-bağlarında görünürde olan artıştır, ve geleneksel olarak dönem "ulus devletinin sağlamlaşmasının" yer aldığı dönem olarak görülür. Bu Batıda belirgindi. Fransa ve İngiltere içsel türlülükleri giderme ve tüm ülkeyi kralın egemenliği altına getirme yönünde uzun bir yol aldılar; V. Charles yalnızca kendi İspanyol krallıkları için birleşik bir hükümet sağlamakla kalmadı, ama giderek Hollanda'yı bir tür federe birime döndürme girişiminde bile bulundu; Lutheran ve Katolik Alman prensliklerinde prens yetkesini tüm başka çıkarlar ve bireyler üzerine dayatıyordu. En uzak doğu ise Rusya'nın doğuşunda benzer bir gelişime tanık oldu. III. İvan'ın (1462-1505) birincil başarımı olan "toprakların toparlanması" özgür Tatar süzeranlığının engin Moskova devletini üretti; Moskova Tver'i (1478), Novgorod'u (1478-94), ve Ukrayna'nın parçalarını (1503) kendine kattı; ve iş Pskov'u (1510), Ryazan'ı (1521) ve Smolensk'i (1522) ekleyen III.

Vasily (1505-33) tarafından sürdürüldü. Büyük bir gücün yaratılmasına prensin iç otokrasisinin sağlamlaştırılması eşlik etti; büyük dük çar oldu, ve soyluların ve Kilisenin geleneksel özgürlükleri giderek artan bir biçimde silindi. 1533'te bir küçüğün tahta çıkmasının (IV. İvan, Korkunç, ö. 1584) tahmin edileceği gibi hükümeti denetlemek için savaşım veren boyar (soylu) aileler arasında on dört yıllık şiddetli bölüngü çekişmesinde sonuçlanmasına karşın, İvan'ın yönetimi yeni Rusya'nın gerçekten de olağanüstü gaddar bir otokrasi olduğunu tanıtlayacaktı. Avrupa'nın özeksel krallıkları monarşilerin bu genel kuruluşları açısından bir kuraldışı gibi göründü, ama bunun nedeni prenslerin günün önde gelen örneklerine öykünmeye isteksizliklerinde yatmıyordu. Dışsal koşullar— Osmanlı işgali ve Rusya'nın Polonya-Litvanya üzerindeki baskısı— on beş ve on-altıncı yüzyıllarda başka her Avrupa hanedanının gücünü aşma beklentisi yaratan Jagiellon hanedanının devlet-kurma girişiminin çöküşüne yol açtı. Böyle bile olsa, Jagiellon programının Habsburg kalıtçıları direttiler ve tüm güçlüklere karşı kendi Bohemya ve Macaristan topraklarında soylu ayrıcalıkları pahasına özekselleşmiş hükümete doğru belli bir ilerleme ürettiler. Monarşi yükseliştеydi; tüm görünüşe karşın, yalnızca köşenin başındaydı.

Bununla birlikte, bu geleneksel tablo çok fazla kolayca kabul edilmeden önce, iki önemli sınırlama getirilmelidir. İlk olarak, bu gelişmelerde yeni birşey yoktu. Monarşinin sağlamlaşması eski bir öyküdür; gerçekten de, yalnızca şans verildiğinde egemenlerin güçlerini sınırına dek genişletecek olduklarını söylemenin gösterişli bir yoludur. 1500 sıralarında hiçbir "yeni monarşi" yoktu: Yalnızca şimdilik kralların eski politikaları için daha uygun koşullar vardı. I. Francis'in ve VIII. Henry'nin monarşileri IV. Philip'in ve I. Edward'ın monarşilerinden yalnızca birkaç özsel noktada ayrılıyordu; bütün bir "özgür monarşi"—yarı-saltıkçılık—öğretisi on-dördüncü yüzyıl Fransız tüzecilerinin yazılarında bulunabilir. 1500 sıralarındaki monarşiler yalnızca bu krallık görevini tüm batı Avrupa üzerinde güçlü özeksel yetkenin eşzamanlı bir çöküşünden sonra sürdürmek zorunda kaldıkları için yeni görünüyorlardı. Her durumda, monarşik örgütlenmenin ve güçlenmenin on-altıncı yüzyılda belirgin olan artışı Reformasyondan çok daha önce her yerde başlamıştı. Daha Protestan öğreti Kilise üzerindeki prenslik denetimini aklamadan önce, Avrupa'nın prensleri, ister papanın karşıtlığı isterse anlaşması ile olsun, din adamları üzerindeki güçlerini genişletiyorlardı. Luther'in yarattığı bölünme ilk bölünme değildi; özgünlüğü dinsel ayrımlar üzerine dayalı sürekli bir bölünme olmasında yatıyordu. 1512'de Fransa'da XII. Louis Fransız Kilisesini [Roma'dan] ayırma gözdağını vermişti, ve 1548 gibi geç bir tarihte Roma en sonunda V. Charles'tan bile gelebilecek benzer bir davranışın dehşeti içindeydi; Augsburg *Interimi* böyle bir yıkıma giden ilk adım olarak görünüyordu. VIII. Henry'nin ayrılma-

sı ilkin gelenek ile doktriner kavgalardan özgür olarak sunuldu, ve o kral her zaman I. Francis'e onu izlemesini öğütlüyordu. Açıktır ki bu egemenlerin Protestanlığın onlara egemenlik konusunda ders vermesine gereksinimleri yoktu. Ulusal Kiliseler, bir ölçüde, Reformasyondan önce vardılar ve Roma Katoliği olarak kalan ülkelerde bile ondan sonra varolmayı sürdürdüler. Bu politik anlamda Reformasyon içine doğduğu bir durumdan yararlandı ve onu bir noktaya dek sağlamlaştırdı; katkısı ikincil idi, ve hiçbir yolda Avrupa'da yeni bir politik dizge yaratmadı—gerçi hiç kuşkusuz yeni bir politik durum yaratmış olsa da. Eğer herhangi bir biçimde Avrupa'nın monarşilerinin karakterinde devrim adını hak eden bir dönüşüm olduysa, bu on-altıncı yüzyılda yer almış görünmez.

İkinci olarak, on-altıncı yüzyılın politik eğilimlerinin yalnızca geçmişten gelişmeler olmadıklarına, ama ayrıca şimdiye dek zaman zaman düşünülüyor görünen hiçbirşey gibi ilerlememiş olduğuna da dikkat etmek önemlidir. Ulus devleti gelmişti; anayasası bir başka sorundu. Gerçekte çok büyük ölçüde geçmişin yasası ve töresi tarafından yönetilmeyi sürdürdü. Machiavelli'nin *Prens*'inin sayfalarının dışında hiçbir yerde salt egemenin istencinin onun ülkesini yönetmesi gerektiği gibi bir öneri yoktu, gerçi Machiavelli'nin İtalyan tiranlarının keyfi uygulamalarına anlatım verdiği söylenebilse de. V. Charles'ın yetkesi onun egemenlik alanları içerisinde bir Napoli kralının yarı-despotik gücünden Aragon'un yarı-anayasal monarşisine dek belirgin olarak değişiklikler gösteriyordu—tam olarak alışkanlığın dikte ettiği gibi. İngiltere ile geç ortaçağ savaşımının kralın önceliklerini öylesine genişlettiği Fransa'da bile, *Parlementler* gibi kurumların yerleşik ayrıcalıkları, anlaşmalı kentler (*chartered boroughs*) ve bireylerin özgürlükleri ve taşra katmanlarının güçlü varoluşu tekerkin bağımsızlığını saltıkçılık üzerine herhangi bir konuşmanın oldukça tuhaf görünmesi için yeterli olacak bir düzeyde sınırlıyordu. Yine o sıralarda çeşitli Alman prensliklerinde bölgesel katmanlar kendilerini—karşıtlık içinde ya da işbirliği içinde—şimdiye dek bilinmeyen bir derecede ileri sürüyorlardı; hiç birinde prenslik egemenliği kabul edilen sınırlardan özgür değildi. Ve İngiltere'de, Kilise üzerinde kraliyet üstünlüğünün yaratılmasından ötürü geçmişin eğilimlerinin bu sırada anayasal bir devrim gibi birşey biçimine yoğunlaştığı tek ülkede, o devrim bilerek yüzyılların yasa ve töresini parlamento-içi-kralın karma egemenliğinde anlatım bulan ulusal egemenlik ilkesine yükseltti.

Batının güçlü ve dik kafalı tekerklerine bakan Polonyalı politika yazarları bir ulusun özgürlüklerinin yalnızca kendileri arasında yaşadığını düşünebiliyorlardı, ama gerçekte güçlü olmanın denetimsiz erk ile özdeşleştirilmemesi gerekirdi. Gerçekte o güçlülük daha çok yöneten ve yönetilen arasındaki bir çıkarlar özdeşliğinden, şimdilik anayasal korumaların kamusal sergilenişini seyrek olarak zorunlu kılan bir özdeşlikten kaynaklanıyordu. Çağ krallara hayranlık duydu ve onları övdü,

ama yasaya tapındı (gerçi uylaşımsal olarak tüm yasacıları/*lawyers* kan emiciler olarak küçümsemiş olsa da). Yasa belirsiz bir dünyada biricik güvenilir şey, toplumun bilinen temel yapısı ve yalnızca güçlüler için yararlı olabilecek bir anarşiye karşı biricik korunma olarak duruyordu. On-altıncı yüzyılın ilk yarısının kralları yönetme haklarının çoğunu yasanın koruyucuları olarak görevleri üzerine temellendirmeyi sürdürdüler; uygulamaların töre tarafından yönetilmesinin içgüdüsel bir kabulü devletin görünürde en keyfi eylemlerinde bile geçerli olacaktı. Geleneksel politik kavramlar üzerine gerçekten devrimci bir saldırının yenilikçilerin o kurbanından, *Ütopya*'sı (1516) gününün Avrupasının büyük bir suçlamasını oluşturan Sir Thomas More'dan gelmiş olması ironiktir; tıpkı More'un moral cumhuriyetinin Calvin'in püritan cennetinde bir realite gibi birşey kazanmasının da ironik olması gibi.[11]

Hiç kimse büyüyen kaynaklar ve büyüyen ordular ile tekerklerin fiziksel güçlerinin arttığını yadsımayı isteyecektir. Dahası, yasa yalnızca uyrukların haklarını değil ama prenslerin yasal hak istemlerini de korudu; tüzeciler reform yapan tekerkliklerin önde gelen araçları arasındaydılar. Bu belki de özellikle eski Roma'dan türetilen ve yurttaşlık yasası denilen bir profesyonel yasanın beşinci yüzyıldan sonra Germanik istilacılar tarafından doldurulan ülkelerde olgunlaşmış ve hiçbir zaman bir düzene sokulmamış ve kimi zaman yazıya geçirilmemiş geleneksel yasanın yerine geçtiği ülkelerde böyleydi. Fransa çoktandır böyle Roma tüze ilkelerinin ve uygulamalarının yurdu olmuştu, ve V. Charles dağınık egemenlik alanlarını yönetmeyi ancak Franche Comté'de eğitilmiş tüzecilerden oluşan bir yöneticiler birikimi olduğu için başarabildi. On-altıncı yüzyıl sırasında, geleneksel yasanın hamlıklarının yerine geçmek üzere egemen tarafından yurttaşlık hakları ve suç yasası düzenlemeleri duyurulurken, İspanya krallıkları ve çok sayıda Alman toprağı Roma tüzesini "kabul etti." Genel olarak Roma tüzesinin doğallıkla otokrasiyi onayladığı ve buna göre prensler tarafından hoş karşılandığı savunulur; tarihçiler "quod principi placuit, legis habet vigorem" ("prensin onayladığı şey yasa gücünü taşır") sözlerini alıntılamaktan usanmış görünmezler, sanki yasamayı tekerkin istenci ile özdeşleştiriyormuş gibi; oysa yalnızca bir ülkenin yasasının onun başı tarafından desteklenmesi gerektiğini imler.[12] Her ne olursa olsun, on-altıncı yüzyıl haklı olarak yurttaşlık yasasını zorunlu olarak başka herhangi birinden daha despotik görmedi, ve bu olgu Thomas Starkey'in (*The Dialogue between Reginald Pole and Thomas Lupset*, yklş. 1535'te yazıldı) anayasalcılığın genel bir savunusunda ona yönelttiği övgünün okunması yoluyla keşfedilebilir. Hiç kuşkusuz yurttaşlık yasasının bir kral için yararları vardı: Bir yasamacının varoluşunu kabul ediyordu

[11] J. H. Hexter, *More's "Utopia": The Biography of an Idea* (1952), ss. 91 vs.

[12] Yaygın yorum *placuit* yerine bir *placet* gerektiriyor görünür.

(ama İngiltere'nin ortak yasası gibi gelişmiş geleneksel yasa da bunu kabul ediyordu), ve diyelim ki Picardy ile Provence'in, ya da Aragon ile Andalusia'nın törcleri arasındaki ayrımlara ağır basan bir genel yasa-dizgesi sağladı. Bu sonuncusu onlara parça parça gelmiş olan coğrafi olarak bitişik topraklardan tutarlı bütünler oluşturmak için çabalayan krallar için başlıca çekiciliğini oluşturdu. Ama hiçbir kral yurttaşlık yasasını kendine yardım etmek için İngiltere'de VIII. Henry'nin kendi finans durumunu yeniden toparlamak için ya da Thomas Cromwell'in Kiliseye boyun eğdirmek için ortak yasayı kullanmasından daha parlak bir biçimde kullanamazdı, ve her iki durumda da onun ilkelerine ya da ayrıntılarına dokunulması bile söz konusu değildi. Tüm yasa kralındı, ve tüm yasa ayrıca başkalarına belirlenmiş haklar da veriyordu. Yasa egemenliği konusunda önemli olan nokta kralları kuklalar yapması değil ama güçlü kralların despotizme düşmelerini önlemesiydi.

Gündelik engeller de on-altıncı yüzyıl devletinin etkerliğini sınırladı. Uzaklık ve kötü yollar insanları hükümetin yükünden kurtarmada anayasal güvencelerden ya da parlamentoların tartışmalarından daha çoğunu yaptılar. On-altıncı yüzyıl hükümetlerinden pek çoğu önemli ayaklanmaya karşı kendilerini duyumsatmayı başarabildiler: Ne 1520'nin *Comunerolarının* ne de 1536'nın İngiliz kayra hacılarının/*pilgrims of grace* gerçekte fazla şansları vardı. Kralın kaynakları—ki bunların arasında ulusal bağlılık en önemsizi değildi—tüm başka insanlarınkini aşıyordu, üstelik bunlar kendilerine ait bölgesel ya da yerel bağlılıkları kullanabilseler bile. Yönetsel reform bu dönemde özeğin taşra üzerinde uygulayabildiği denetimi geliştirmede çok şey yaptı. Fransız tahtı yalnızca parasal ve tüzel yönetimde XI. Louis'nin ve XII. Louis'nin işini daha öte büyüten etkili özeksel aracıları geliştirmekle kalmadı, ama ricaların efendilerinde/*masters of requests* durum gerektirdikçe yerel yöneticilerin yerini almak üzere kullanılabilecek aracıların bir birliğini kurdu. V. Charles'ın en sonunda yalnızca kendisi tarafından bir arada tutulan imparatorluğu profesyonel konseylerin ve profesyonel sekreterlerin hiyerarşisinde bir imparatorluk yönetiminin oldukça etkili bir iskeletini elde etti. İngiliz Reformasyonuna eşlik eden yönetsel devrim özeksel devlete yönetme araçları sağladı. İspanya'da bürokratik gelişme öylesine incelik kazandı ki, tüm eylem tüze mahkemelerinin ve konseylerin rakip yetkilileri tarafından boğulabiliyor ve ancak kral onu kararname ile yeniden başlatabiliyordu: Ama onun için bu mahkemeler yerel bağımsızlığa karşı yararlı araçlardı.

Gene de, bu göreli olarak iyi örgütlü devletlerde bile yerel memurların ve yerel seçkinlerin kuşkulu emeklerine çok şeyin bırakılması gerekiyordu; devlet gelirlerini toplamak her zaman güçtü, ve yeni yasaları yürütmek eğer onlardan hoşlanılmıyorsa çok zordu. Düzeneğe yapılan eklentiler her zaman yardımcı olmuyordu, özellikle bu yıllar sırasında

görevlerin satışının, satılacak yeni görevlerin yaratılmasının da eşliğinde, bir kullanım hakkı/*freehold* dizgesi olarak kurala bağlandığı ve tahtı kendi yaratılarının karşısında çaresiz bıraktığı Fransa'da. Ama İngiltere ve Fransa özeğin istencinin sık sık egemenin çevresinin ötesine pek geçmediği daha doğudaki ülkeler ile karşılaştırma içinde iyi ve etkili olarak yönetildi. İyi hükümetin ve etkili politikanın karşısında duran fiziksel engeller üzerine ne denli çok düşünülürse, bu hükümetlerin edimsel ve sık sık çok dikkate değer başarımları o denli şaşırtıcı görünür. Şimdi kavranması güç bir düzeye dek, tümü de bireylerin gönüllü işbirliği üzerine bağımlıydılar—bireyler ki, özellikle krallarına kimi zaman kâr için, kimi zaman duygusal nedenlerle, ama her zaman ülkenin üyelerini onun için yönetme görevi onların toplumdaki konumlarına düştüğü için hizmet eden soyluların ve seçkinlerin arasından geliyorlardı.

Reformasyon dönemi Avrupası öyleyse bir dizi ulusal devletten oluşuyordu, ve bunlar etkili politik birimler olarak değişik derecelerde gelişmiş olsalar da, hiç biri egemenin istencini yasa olarak alan monarşik despotizm değildi, ve hiç biri ne denli kesin olursa olsun "ulusal istenci" eyleme geçirmeye tutarlı olarak yetenekli değildi. Bunda çağ daha yakın geçmişten çok az ayrılıyordu, ve daha uzak geçmişten ayrımı da çok büyük değildi; on-yedinci yüzyılda Fransa örneğinin her tür prens arasında öylesine popüler yapacak olduğu gerçekten saltıkçı anayasalardan daha keskin olarak ayrılıyordu. Gene de herşey dikkate alındığında, örgütlü gücün büyüyen belirtilerini, ulusal bilincin büyüyen birliğini, hanedan monarşisinin debdebesinin temelindeki büyüyen realiteyi gözardı etmek aptalca olacaktır. Avrupa krallık kurumunun Charlemagne'dan Birinci Dünya Savaşına dek gelen uzun tarihinde Reformasyon çağı öyle bir aşamayı damgaladı ki, bundan böyle geçmişin sağlamlaştırıcı etkinliği tersinmenin ötesinde doğrulandı, ve geleceğin bütünüyle benzemez ve altgüdümlü bölgelerde değil ama güçlü ve gene de hiçbir biçimde sınırsız olmayan egemenler tarafından yönetilen ulus devletlerinde yattığı açığa çıktı. Ama politik yapıda ya da örgütlenmede Reformasyon olgusunu açıklayacak hiçbir devrim yoktu; yalnızca Reformasyonun güçlülerin politik hırslarından ve manevralarından yardım görmesini sağlayan bir durum vardı.

4. Toplum

Bununla birlikte, politik örgütlenme yalnızca bir toplum durumunun dışsal anlatımıdır, ve yaygın olarak Reformasyonun gerçekte öylesine büyük bir toplumsal dönüşümü yansıttığı ya da giderek oluşturduğu savunulur ki, hem olmasının hem de başarısının açıklaması burada bulunacaktır. Bu işte bir dizi hazır genelleme—ki bir zamanlar anlamlı olmuş olsalar da şimdi papağan çığlıklarından daha ötesi değildirler—ta-

rihçinin sözlüğüne yerleşmiştir, ve ne yazık ki eğer sorun doğru ışığında görülecekse onlara saldırmak zorunludur. Bu ise tartışmaya girmenin, ve dahası, kimi büyük ve saygın düşünürler ile tartışmaya girmenin kaçınılmaz olması demektir.

İlk olarak, birçokları Reformasyonun on-yedinci yüzyılın ortalarına dek uzanan döneminin ya burjuva devrimi ya da orta sınıfın doğuşu olarak betimlenen toplumsal bir dönüşüme tanık olduğunun tanıtlandığını kabul ederler. Başlıca esnaf saflarından doğan ve toprak varsıllığına olmaktan çok tecimsel varsıllığa dayanan yeni bir sınıfın devlette yükselen sınıf olarak feodal denilen soyluluğun yerini aldığı sanılır. Batı Avrupa'nın sözde yeni tekerkliklerinin bu sınıfın sırtında doğdukları, ve bunu onun istemlerini ekonomik ve kilise politikaları yoluyla doyurarak yaptıkları söylenir, gerçi İngiltere'de (burjuva devriminin öğretinin savunucularına en açık göründüğü yerde) en sonunda kral ve onun burjuva desteği arasında bir çarpışma yer almış olsa da. O zaman Reformasyon genellikle yeni tutumları ile yeni bir sınıfın ekonomik çıkarlarının dinde ve Kilise yönetiminde belirişi olarak görülür. Marx tarafından kodlanan katıksız biçiminde, öğreti vurguyu ağırlıklı olarak bu sınıfın burjuva karakteri üzerine getirdi: Bu kentte yetişmiş, tecimci, ağırbaşlı ve çalışkan bir sınıftı ve yozlaşmış bir soyluluğun ekonomik olarak savurgan idealleri ile taban tabana zıt değerlere bağlıydı. Bu kuramın olgular karşısındaki açık yetersizliği başkalarını onu burjuva teriminin düşülmesi ve yerine orta sınıf teriminin geçirilmesi yoluyla değiştirmeye götürmüştür; orta sınıf, şemacı tarihçinin bu talihsiz kurbanı, esnekliği ile kötü ünlü olduğu için, verili herhangi bir bireyin yolunda giden talihi ve tikel politikaları biraz dikkatle pekala öğretiye uydurulabilir.[13] Bu alt-Marxist genellemenin kalesi ders-kitabı, özellikle Amerikan ders-kitabıdır: Özel olarak, tarihin idealist yorumcuları, insan tininin işlerine (sandıkları gibi) gereken ağırlığı vererek, dinin ve düşüncelerin güçlü sularının kafalarına girmesini önleyebilmek için bu materyalist hamurun irice bir parçasını yutmaya bayılırlar. Bu toplumsal çözümlemenin doğruluğunu yadsımakla dönemin gerçek öğrencilerinin bilmedikleri hiçbirşey söylenmiş olmaz; ama temkinlilik alışkanlığı güçlüdür (ve hiç kuşkusuz akıllıcadır), ve çok sık olmak üzere patlatılmış kuramın sağduyulu çalışmaya bile yerleşmeyi başarmış parçaları ile karşılaşılır.

Soğukkanlı düşüncede, on-altıncı yüzyılın ya da Reformasyonun vurguyu burjuvazinin ya da orta sınıfın "doğuşu" üzerine getiren herhangi bir betimlemesi açıkça ve bütünüyle yanlıştır. On-altıncı yüzyıl toplumu hiyerarşik idi, kraldan aşağıya doğru inen düzenli bir sıralamaya inanıyordu. Toplumun çeşitli düzenleri sık sık kimi zaman çağın güçlü

[13]Krş. J. H. Hexter tarafından yapılan nükteli ve doğru yıkım çalışması, "The Myth of the Middle Class in Tudor England," *Reappraisals in History*'de (1961).

ulusalcılığına bile ters düşen ortak bir duygudaşlık gösteriyor, bir çıkar birliği duygusu taşıyorlardı. Özel olarak kendi aralarında böyle yakın evlilik bağları ile bağlanan krallar hemen hemen kendilerine özgü bir sendika oluşturdular ve bu durum birbirlerine duydukları hiddetin onları suikastçiler kiralamaya ya da yenilen düşmanlarını toplu olarak yok etmeye götürmesinin önüne geçti. Zamanın en yaygın idealleri toprak soylusunun yüksek konumuna dokunuyordu—soylu ki, prensine bağlıydı ve kendi payına kiracı köylülerinden ve izleyicilerinden bağlılık görüyordu, kendi savaşçılık, saraylılık ve yurtluk yönetimi sanatlarında bilgiliydi, dürüst ve içten ve zaman zaman yalın, ama ayrıca giderek artan bir biçimde hümanist tarzda eğitimliydi. Erasmus ve Vives gibi eğitim kuramcıları incelemelerini onun için yazdılar; onun için Castiglione bir saraylının ödevlerinin özetledi; onun için şairler ve yayımcılar yeniden ısıtılan şövalye romanlarını ortaya sürdüler. Şimdiye dek din adamlarının ve daha aşağı düzenlerin meslek eğitimleri için ayrılmış okulları ve üniversiteleri daha işi şeyler için özlem duyarak o istila etti. *Il gentiluoma, gentleman/soylu-insan* en üstün örnek ve model idi: Eski şövalyeliğin ve yeni bilginliğin karışımı olarak terbiye ile olduğu gibi erdemler ile de dolu, özbilinçli aristokratik imge. Tecimciler yeterince para yaparak (ve hiç kuşkusuz birçoğu bunu başarıyordu) toplumun o tabakasına geçmeyi umuyorlardı; "sınıflarına" hiçbir bağlılıkları ya da onun "yükselmekte olduğu" hakkında hiçbir düşünceleri yoktu. Geçiş İngiltere'nin göreli olarak akışkan toplumunda en kolayı olsa da, genellikle tahta hizmet yoluyla Fransa'da ve Almanya'da da ve giderek küçük bir derecede İspanya'da bile olanaklıydı.[14] Egemen sınıfın sürekli olarak kendini yeni üyeler alarak tazelemesi gibi yalın anlamda yeni insanlar vardı; ve toprak sahiplerinin kendileri sık sık bütünüyle kendi sorunları ile uğraştıkları için, hükümet hizmetleri başlıca onların genç oğulları üzerine ya da soyluluğun altındaki katmanlardan adaylar üzerine dayanıyordu. Ama sonuç aynıydı: soylulaşma. Aristokrasinin içerisine doğru bu devim yüzyıllar boyunca yer almaktaydı ve almayı sürdürdü, ama on-yedinci yüzyıldan başlayarak Avrupa soyluluklarının pek çoğu daha başarılı olarak kastlarının çevresine bir çizgi çekmeye çalıştılar. Eğer kasaba havası serfi özgürleştirdiyse, saray havası "yükselen burjuvaziyi" özgürleştirdi; ve yeni gelen yalnızca daha önceden gelenlere öykünmekle ilgilendi. Buna züppelik demek olanaklıdır, ama hem gökteki hem de yerdeki doğal düzenin toplumsal konum üzerine dayandığına ciddi olarak inanan bir toplumda yükselme hırsı hem doğal hem de dindarcaydı.

Doğan bir burjuvazi ya da orta sınıf kavramının on-altıncı yüzyıla herşeye karşın nasıl uygulanabilmiş olduğunu anlamak güçtür, çünkü

[14]Örneğin E. Perroy, "Social Mobility among the French *Noblesse* in the later Middle Ages," *Past and Present*, 21 (1962), ss. 25 vs.

olgular tam karşıtını düşündürürler. Eğer o çağda özgül olarak burjuva herhangi birşey olmuşsa, hiç kuşkusuz kasabaların güçlerini artırdıklarının, para-keselerinin toprak kiralarına ağır bastığının, burgherlerin işleri iyi gittiği zaman düzenlerini bırakmak yerine işlerini onun için yürüttüklerinin görülmesi beklenmelidir. Ama Reformasyon Avrupasında nereye bakarsak bakalım görülen şey kent yaşamının büyük özeklerinin zayıflamakta olduğudur. Hanse'nin kentleri Baltık'ın egemenliğini Danimarka, İsveç ve Polonya'ya bırakırlar. Kendisine bağlı kasabaların gönenç ve güçleri tarafından desteklenen Swabia Ligası yitip gider. Eski Ghent kenti V. Charles'ın topları tarafından dövülür; büyük Augsburg kenti V. Charles'a borçları nedeniyle iflas eder. Politik ipleri oynatan ve zulüm gören azınlıkların özgür barınakları olan Strassburg Schmalkalden Ligasının yenilgisinden sonra önemini yitirir. Kentlerin ve bir kent uygarlığının yurdu olan İtalya'da bile soyluluk ve prensler şimdi sahneye egemendir. Londra, Paris, Roma tümü de politik olarak daha önce olduklarından daha az etkilidir. Antwerp Habsburg imparatorluğunun ekonomik özeğidir: Eğer üst sınıfların gücüne karşı kendi burjuva gücünü ileri sürebilmesi gereken bir kasaba olduysa, buradadır. Gene de 1550'den sonraki iki onyıl içerisinde büyüklüğü prenslerin politikaları ve politik tasarları tarafından yokedilir. Gerçekten de doğan ve politik olarak başat olan burjuvazi, onu dikkate alarak kralların burjuva Reformasyonunu dayattıkları bu sınıf nerededir? Hiç kimse kasabaların ve tecimcilerin yittiğini, ya da giderek genel olarak tecim ve tecimsel varsıllığın artmadığını ileri sürmeyi istemez; göreceğimiz gibi, arttılar. Ama bunlar varolduğu ileri sürülen türde toplumsal ya da politik sonuçlar değildiler.[15] Bunun yerine, tekerkler büyük bölümü kendileri tarafından yaratılan bir soyluluk ile bağlaşma içinde ellerini güçlendirirler; prenslerin sarayları toplumsal yaşam özekleri olarak yeni bir seçkinlik konumuna yükselir; burjuvazi daha yüksek bir konuma erişme yoluyla nüfuz arar. Kasabalar çağı, eğer böyle bir genelleme yapabilirsek, on-dördüncü ve on-beşinci yüzyıllara, çeşitli nedenlerle ekonomik koşulların onlardan yana olduğu ve toprak sınıflarını çöküntüye uğrattığı zamana aittir; on-altıncı yüzyılda, soyluluğun toplumsal üstünlüğü rakipleri ortadan kaldırdı, ve, devletlerin politik sağlamlaşmasından ötürü, tecimci oligarşilerin bağımsızlıklarını ve dolayısıyla politik ve toplumsal nüfuzlarını yok etti.

Çünkü soyluluk yükselen konumunu ekonomisindeki gelişme üzerine dayandırdı. On-altıncı yüzyılın büyüyen nüfusu besin üretimine bir ek kazanç ekledi, ve toprak on-üçüncü yüzyılın tarımsal patlamasının çöküşünden bu yana taşımış olduğundan daha büyük bir değer ve dolayısıyla

[15] Özel olarak Almanya'da Hamburg, Danzig ve Frankfurt gibi kasabalar belli bir düzeye dek başkalarının inişi tarafından bırakılan boşluğu doldurmak için yükseldiler; ama bunu politik tutkuları ve bağımsız nüfuzu terk ederek yaptılar.

daha da büyük bir çekim gücü kazandı. İngiltere'de toprak-sahipleri/*gentry*, Fransa'da soyluluk/*noblesse*, bir süre için giderek İspanya'da koyunculukta kârlı bir alan bulan toprak sahipleri bile bundan yarar sağladılar; ve, eski tarihçilerden kimileri ile birlikte, ancak tecim işlerinin dünyasında büyümüş yeni insanların uygun rüzgarın nasıl yakalanacağını bildiklerini sanmak kolayca tanıtlanan bir yanılgıdır. Her yerde değişen durumlardan en çoğunu elde etmeyi bilenler kentli orta sınıf değil ama aristokrasi idi. Daha doğuda, durum daha da açıktır. Genişlediği düzeye dek, Alman işleyimi kasabalardan toprak-sahiplerinin yurtluklarına kaydı.[16] Avrupa'nın büyük tahıl ambarı, Elbe'nin doğusu, sık sık tecimsel başarılara bölgesel yöneticiliği eklemede sonuç alan toprak-sahipleri tarafından sömürüldü.[17] *Gutswirtschaft*—pazar için çiftçilik yapan büyük yurtluklar ekonomisi—on-yedinci yüzyılda *Gutsherrschaft*a, yurtluğun onun içerisindeki büyük soyluya politik güç ve başkalarına karşı yarı-bağımsızlık veren toplumsal bir örgütlenmesine gelişti. Polonya, Livonia, Prusya ve Bohemya'nın ovalarında büyüyen bu dizgenin özellikleri Yeni İspanya'nın *encomiendalarından*[18] çok ayrı değildir, ve her iki durumda da fenomen kolonileştirmenin bir ürünüdür. Artan aristokratik gücün kurbanları yalnızca kasabalar değil ama daha da belirgin olarak kendileri için on-altıncı yüzyılın bir sıkıntı çağı olarak başladığı köylüler idi. İster doğuda olduğu gibi serfliğe düşmüş, ister İngiltere'de olduğu gibi kiracı çiftçiye ya da topraksız emekçiye dönmüş, isterse Almanya ve Fransa'da olduğu gibi yalnızca kira-toplayan toprak lordlarının sömürüsüne uğramış olsun, halkın büyük kütlesi emekteki darlığın ona önceki bir buçuk yüzyılda vermiş olduğu kazancı yitirdi.

Tarımsal üretim için gelişen pazar koşulları soylulara yeni üstünlükleri açısından yardım eden biricik etmen değildi. Doğuda Türk istilası ve çok geçmeden bir de Rusya'nın baskısı savunmayı yerel insanların gücüne bağımlı kılan cephe durumları yarattı: Tipik olarak, burada Moğol istilalarının çöküşünden bu yana görülmemiş olan sınır lordlukları soyluluğun özgür gücünü arttırmak üzere yeniden güçlendiler. Ve çok geçmeden güçlü batı tekerkliklerinde gönence ve nüfuza giden en güvenilir yollardan birinin kraliyet patronajından, yalnızca kral tarafından yeterli sayıda sağlanabilen görev konumlarından, bağış, kayırma ve ayrıcalıklardan geçtiği keşfedildi. Soyluluk bu onur pınarına en hazır girişi elinde tuttuğuna göre, yararlananlar aşağı yukarı yalnızca onlar oldular. Karşılık olarak, krallardan usauygun bir eliaçıklık bekleniyordu;

[16]R. Ludloff, "Industrial Development in 16th-17th century Germany," *Past and Present*, 12 (1957), ss. 58 vs; F. Lütge, *Jahrbücher für Nationalöknomie und Statistik*, (1958), ss. 84 vs.

[17]F. Lütge, *Deutsche Sozial-und Wirtschaftsgeschichte* (1932). ss. 155 vs; M. Malowist, "The Economic and Social Development of the Baltic Countries from the 15th to the 17th centuries," *Economic History Review*, 2nd Series, xii (1959-60), ss. 177 vs.

[18]Yukarıda, s. 39.

özenli yönetim kaynaklarını çarçur etmeye katlanamayan egemenlerin cimriliği olarak görüldü. Savurgan bir saray yalnızca tekerkin büyüklüğünü göstermekle ve böylece dünyanın gözünde konumunu güçlendirmekle kalmıyordu; ayrıca aristokrasiye ve soylulara zorunlu desteği de sağlıyordu. Burgundy sarayda özeklenmiş soyluların politik nüfuzu nasıl tekellerine almaya başladıklarının çarpıcı bir örneğini sunar. Burada, kentsel varsıllığın ve büyüklüğün ortaçağ özeklerinden biri olan Hollanda'da, soyluluk ilkin Fransız ve sonra Habsburg düklerinin doğuşundan yararlanarak bölgenin politikası ve giderek ekonomisi üzerinde güçlü bir denetim kurdu. Bir süre sonra İspanya'dan bağımsızlık için savaşımda önderlik yapacak olanlar öz-yönetim gelenekleri ile kasabalar değil, ama onlardı. Her yerde, patronaj hiyerarşik toplumsal dizgeyi örgütledi. Her zaman karşılıklı çıkar üzerine olduğu kadar ödev ve saygı duyguları üzerine de dayanan eski efendi ve uşak, lord ve hizmetçi[19] ilişkileri toplumun katmanları boyunca sıralanan beceri ve hizmetlerin kapsamlı bir örüntüsüne kristalize olmaya başladılar. Bağlılık sonuçta herşeyin enson kaynağı olan konumu yoluyla patronaj sağlayabilen insana, tekerke yöneltildi; eğer gücünü yitirirse, hizmetçilerini başka ve daha yararlı bir efendi aradıkları için hiç kimse kınamıyordu. Yalnızca krallar sonuçtaki kör dövüşünün üzerinde güvenlikte duruyorlardı.

Böylece Reformasyon "orta sınıf" öncülüğündeki bir toplumsal devrim ile bağlanamaz; eğer ne olursa olsun toplumsal bir devrim var idiyse—ve terim bütünüyle uygunsuzdur—, bu kralın altında aristokrasi tarafından tutulan ve büyümekte olan güç tekelinden oluşuyordu. Her ne olursa olsun, Reformasyonun her tür insana seslendiği daha şimdiden yeterince sık olarak gösterilmiştir. Hiç kuşkusuz, toplumsal gerilimler ve hoşnutsuzluklar zaman zaman ona yardım edebiliyordu; ama Protestanlık iyelikleri olan insanları yok etmeyi isteyen toplumsal isyancıların dini değildi. Tinsel olarak doyumsuz insanların diniydi. Özellikle gençlere, isteklilere ve akıllılara sesleniyordu. Toplumsal sınıf değil ama huy ve ruhun gereksinimleri insanları Luther'e, Zwingli'ye ve Calvin'e çekti. Reformasyonun sınıf öfkeleri ile—burjuvazinin çok altındaki sınıfların öfkeleri ile—el ele verebilmiş olan tekyanı çok sayıda Reformasyon-öncesi olgulardan ve tavırlardan güç kazanan Anabaptizm idi; ve Anabaptizm bastırıldı.

Bununla birlikte, Reformasyonu toplumsal problemler ile bağlayan ve salt ekonomik sınıf çözümlemesinden daha ustaca sayılabilecek bir başka öğreti vardır. Geçen altmış yıl boyunca Reformasyon ve kapita-

[19]Hizmetçi, bu anlamda, kendini toplumsal bir üstüne değişik yollarda onun için çalışmak ve karşılık olarak korunma, kâr ve yükselme almak üzere bağlamış olan herhangi biri demektir. Terim herhangi bir saltık toplumsal konumu tanımlamaz: Soylular kralların hizmetçileri, gentleman düklerin vb. hizmetçileri idiler.

lizmin doğuşu ya da kapitalist tin denebilecek olan şey arasında bir tür temel bağıntı olduğu düşüncesi hemen hemen sorgulanmayan bir ortodoksluk karakterini kazanmıştır. Ortodoksluğun içerisinde kavga acılı olmuştur; kuramlar evrimlendirilmiş ve sonra başları üzerinde durdurulmuştur; ama yakınlara dek, gerçi kimileri bütün öğretiye inanmayı reddedebilmiş olsalar da, onunla ilgilenen hiç kimse blöfünü görmeye hazır değildi. Onda hiçbir zaman gerçek bir anlam görmeyi başaramayanlar için (bu yazar gibi) ne sevindiricidir ki, şimdi kavramın altından tüm destekleri çeken bir çalışmayı gösterme olanağı vardır.[20] Gene de kuramın ölümünün onun akıldan çıkmayacak bir hayalet ve lahit gücünü kazanmasını önleyecek denli bilinip bilinemeyeceğinden kuşku duyulabilir—eğer, giderek konudan uzunca bir sapmayı göze alma pahasına bile olsa, böyle durumlarda iyi haberler duyurulmayacak olursa. On-altıncı yüzyılın ve ötesinin bütün tarihi neredeyse kültürümüzün küme-bilincine gömülmüş belli genel düşüncelerin gerçekte yanılgılar oldukları gösterilmedikçe açıkça görülemez.

Herşey Alman toplumbilimci Max Weber'in ünlü *Protestan Etik ve Kapitalizmin Tini* ile başladı (1904; İng. çev. 1930). Bu "modern dünya"yı üreten tikel ansal durumun Protestan devrimin temelinde yatan ile aynı ansal durumun bir sergilenişi olduğunu ileri sürdü. Parlak deneme tarihçileri Lutheran ve Kalvinist kullanımdaki (daha sonra geç ortaçağ yazarları tarafından bilindiği gösterilen) "çağrı/*calling/Beruf*" kavramı ile tanıştırdı: Dünyasal uğraşların Tanrı tarafından yaratılmış ve bir tapınma tini içinde yerine getirilebilir olarak ele alınması. Bu kavram, ileri sürüldüğüne göre, Protestanın olağan gündelik işinde Tanrıyı memnun eden ve dolayısıyla olanaklı olduğu ölçüde etkin olarak ve kârlı olarak yerine getirilmesi gereken bir etkinliği görmesini sağladı. Öte yandan, ortaçağ ve Roma Katolik Hıristiyanlığının dünyayı kınamış oldukları, ve sonuç olarak ekonomik etkinliğe ve özellikle o özsel kapitalist bileşene, borç verilen para üzerinden faiz alınmasına düşmanlık duydukları savunuldu. Buna göre Protestanlığın—ya da daha özel olarak Kalvinizmin ve daha sonraki Quakerler ve Methodistler gibi özgür mezheplerin—modern işleyimsel anamalcılığın büyümesinin zorunlu önkoşulu oldukları ileri sürüldü: Protestanlığın ethosu girişimcinin tinini destekledi—ve bunu ancak o yapabilirdi; ve

[20]K. Samuelsson, *Religion and Economic Action* (İsveççe'den çeviren, E. G. French, yay. haz. D. C. Coleman, 1961). Tartışmaya yakınlardaki daha başka katkılar için bkz. ayrıca C. H. ve K. George, *The Protestant Mind of the English Reformation* (1961), ss. 144 vs; W. S. Hudson, "The Weber Thesis re-examined," *Church History*, 1961, ss. 88 vs; A. Biéler, *La Pensée Economique et Sociale de Calvin* (1959), ss- 47vs; H. Lüthy, "Nochmals 'Calvinismus und Kapitalismus'," *Schweizerische Zeitschrift für Geschichte*, 1961, ss. 129 vs; R. de Roover, *L'Evolution de la Lettre de Change* (1953), özellikle ss. 145 vs. Bu yapıtlarda özetlenen daha erken tartışma bir dizi parçanın derleminde uygun bir biçimde bulunmaktadır, *Protestantism and Capitalism: The Weber Thesis and its Critics*, yay. haz. R. W. Green (1959).

bu nedenle kapitalizmin reformdan geçmiş ülkelerde serpildiği ve Reformasyonun tecim ve işleyim ile uğraşan orta sınıflar arasında yayılmakta olduğu bulunur.

Weber'in bulanıklık tarafından karakterize edilen savı hiç olmazsa bölümsel olarak yalnızca ekonomik ve materyal koşulların ekonomik düşüncelerdeki ve kılgıdaki değişimleri ortaya çıkarabileceği biçimindeki Marxist görüşe karşıtlık içinde evrimlendi. Ekonomik çevrenin kendisini koşullandırmada anlığın ve tinin önemini vurgulamada hiç kuşkusuz haklıydı, ve anti-Marxistlerin onu kabul etmede gösterdikleri isteklilik bir ölçüde bütünüyle haklıydı. Giderek olabilir ki bugün bile Marxizmi reddetmesi ona henüz zaman zaman destek kazandırabilir.[21] Gene de denemesinde bütünüyle çarpıcı zayıflıklar vardır. Şaşırtıcı bir yolda "kapitalist tinin" insan doğasına aykırı olduğu düşüncesi ile başladı: Kendi başlarına bırakıldıklarında, tüm insanlar yalnızca onları kendilerini içinde buldukları durumda sürdürmek için yeterli olanı isteyeceklerdir. Bu gizemsel kavram yalnızca tarihte insanlar üzerine bildiklerimiz tarafından değil, ama ayrıca hırsa ve bencilliğe karşı Eski Ahit peygamberlerinden başlayarak okuyabileceğimiz tüm umutsuzluk verici ve özdeş protestolar tarafından da çürütülür. Weber kapitalizmi "sürekli, ussal, kapitalistik girişim yoluyla kâr ve sonsuza dek *yenilenen* kâr arayışı ile özdeş" olarak tanımladı. Bu deyim, açık olduğu ve salt totolojik olmadığı düzeye dek, yine tüm yeterince ileri ekonomilere uygulanabilir görünür, ve etkide değişiklikler gösterse de tüm zamanlarda tine açık olduğu kabul edilebilir. Weber 300 yılı kucaklayan uslamlamalarını sonradan anti-Kalvinist olan on-yedinci yüzyıl püritanı Richard Baxter'e (ki onu yanlış anladı), ve içinde yetiştirildiği Kalvinizmi yadsıdıktan sonra kendi tecimci gospelini yazan Benjamin Franklin'e gönderme yoluyla örnekledi. Bundan başka, Dr. Samuelsson ayrıca Weber'in kendi "ideal tipler" mitolojisini onu kendilerinden türettiği sözde olgularını güçlendirmek için nasıl saydam bir döngüsel uslamlamada kullandığını göstermiştir.[22] Başlangıç olarak aldığı tek toplumbilimsel çözümleme parçası bile—Offenbach'ın on-dokuzuncu yüzyıl sonlarında Baden'in Alman krallığındaki Protestanların ve Katoliklerin eğitsel ve mesleksel alışkanlıklarını incelemesi—hem yazarı tarafından hem de Weber tarafından yanlış yorumlandı. Doğru olarak irdelendiklerinde, rakamlar yalnızca "kentte oturanların kapitallerini topraktan başka biçimlerde tutma eğiliminde olduklarını, okulların kasabalarda kurulma eğiliminde olduklarını, ve topraksız yurttaşların veteriner cerrahlardan çok mühendisler

[21]Krş. L. Strauss tarafından Hudson'un yukarıda s. 241'de alıntılanan kuşkucu denemesi, *Church History*'de, 1961, ss. 100 vs.

[22]Hudson (bkz. s. 244, n.) Weber'in yalnızca sınama için bir hipotez teklif ettiğini ileri sürer. Ama bu işe yaramayacaktır: Saldırıya uğradığı zaman, kendini bu imgesel kalede sağlam olarak sipere aldı.

olma eğiliminde olduklarını" gösterir.[23] Toplumbilimdeki başka pekçok şey gibi, etkileyici kuramlar, yakından bakıldıklarında, apaçık olanın önemsiz pırıltıların çözülürler.

Bununla birlikte, 1926'da ekonomik deterministler Weber'in savını o Marxist-olmayan, Hıristiyan, toplumcu R. H. Tawney'in ve *Religion and the Rise of Capitalism* başlıklı kitabının yardımı ile kendileri için yakaladılar. Kapitalizmin on-altıncı yüzyılda yeni birşey olmadığını, ne de Weber'in görüşünün ileri sürüyor göründüğü gibi daha sonra da öylesine dışlayıcı olarak Protestan olmadığını kabul ederek, Tawney savı çevirdi ve Kalvinizmin on-yedinci yüzyılda kendini tecimci sınıfların "burjuva" ve kapitalist ethosuna uyarladığını ve girişimcinin işlerine dinin desteğini sunduğunu ileri sürdü. Dinsel Reformasyon bir kez daha sözde burjuva devrimdeki bir öğe oldu. Tawney Weber'i başka ve daha önemli bir bakımdan tersine çevirdi. Weber için kapitalizm Protestanlığın şanlarından biriydi: Önceki üç yüzyılın engin materyal genişlemesine ve Avrupa girişiminin ve ilerlemesinin dinçliğine bakarak, kınamaya değil övmeye başladı. Tawney, bir toplumsal reformcunun bakış açısından, yalnızca toplumsal türeyi sağlamadaki başarısızlığından ötürü kapitalizme değil, ama Hıristiyan yoksulluk ve hayır iletisini başarının çalışmayı kutsadığını ve kârın dindarlığa eşit olduğunu doğrulayan bir gospele saptırdığı için Protestanlığa da saldırdı. Kitabı olağanüstü bir etki yarattı. Özellikle İngiltere ve Amerika'da Protestan öz-güvenin zayıflamasına ve dolayısıyla Roma Katolikliğinin yeniden dirilişine, bir ekonomik dizge olarak kapitalizme tepkiye, ve giderek belki de Batının dünya önderliğinden vazgeçme yönündeki artan eğilimine büyük yardımı olmuştur. Hiç kuşkusuz, iletilme sürecinde Tawney'in büyük bir albeni ve anlayış keskinliği ile anlatılan ve görünürde sağlam görgül olgu üzerine dayanan ustaca savı biraz kabalaştırıldı, ama yanlış anlaşılmadı. Henüz uslamlamanın çoğunun işe yaramayacağını kabul ederken, kapitalizmin ve Protestanlığın yayılmaları arasında gerçekten belli bir özsel bağıntının bulunduğunu savunmayı sürdürenler vardır.[24]

Gene de olgular nelerdir—ya da daha doğrusu, böylesine büyük bir konuda, özeksel olguların kimileri nelerdir? Hiç kimse şimdi erken reformcuların sıradan tecim etkinlikleri üzerine geç-ortaçağ Kilisesinin onları savunması ile karşıtlık içindeki çok eski-moda bir saldırıyı vaaz ettiklerinden kuşku duymamaktadır. Luther belirtik olarak Fuggerlere saldırdı, ve Calvin, gerçi daha az ödünsüz olsa da, hiç kuşkusuz genel olarak kâr yapmayı kınadı. İkisinden hiç biri varsılların kullanması için iğnenin deliğini büyütmenin herhangi bir yöntemini teklif etmedi. Ka-

[23]Samuelson, aynı yapıt, s. 145.

[24]Krş. C. Hill, "Protestantism and the Rise of Capitalism," *Essays ... in Honour of R. H. Tawney* (1961), ss. 15 vs. Giderek Mr. Hill'in ustalığı ve çekiciliği bile, bana öyle görünüyor ki, bir inancı olguları çiğneyerek savunmakta olduğu olgusunu gizleyemez.

pitalizm İtalya'da ve güney Almanya'da Luther'den çok önce tam olarak büyüdü, ve Reformasyon evresinin önde gelen kapitalistleri Roma'ya bağlı kaldılar. Calvin çok gönülsüz olarak 1545'te dikkatle kollanan belli durumlarda yüzde beş faizin alınabileceğini kabul etti. Bu Tawney tarafından bile özgür girişime ve başkalarının sömürülmesine yeşil ışık yakma olarak okunmuştur, üstelik Calvin ve geç Kalvinistler "hırs"ın tüm biçimlerine şiddetle saldırmış olsalar da, ve o sağlam bir tutucu olan John Eck yirmi yıl önce yüzde beşlik "tefeciliği" savunmuş olsa da. Genişleme dönemi boyunca tüm Protestan vaazın karakteristik tonu kendini düşünme üzerine olmaktan çok hayırseverlik üzerine, metalarda tekelcilik ya da ederlerin ayarlanması gibi kârlı kılgıların günahkârlığı üzerine, ve salt dünyasal başarının değersizliği üzerine vurgu ile ahlakçıydı. Ancak on-dokuzuncu yüzyılda (ve özellikle Amerika'da), Protestan momentum durduğu zaman, dinin önderleri sonunda Kalvinizmi terk ettiler ve görüşlerini ilerlemiş bir kapitalizmin ahlaksal dizgesine uyumlu kıldılar. Reformasyonda ve Reformasyon sonrası Protestanlıkta para-kazanmanın Tanrıyı memnun ediyor olarak onaylanması gibi birşey yoktur; "çağrı" öğretisinin özü hiç kuşkusuz insanların Tanrıya hizmet edebilmek için dünyayı bırakmalarının gerekmediğidir, ama kesinlikle gündelik görevlerini yalnızca kâr peşinde koşmada yerine getirmeleri gerektiği değil. Ne de reformdan geçen ülkelerin ekonomik ilerlemede uzmanlaştıkları doğrudur. Savaş gönenci yokedinceye dek, on-yedinci yüzyıl Fransası Avrupa'nın öncüsüydü (ve hiçbir biçimde o noktada yalnızca Protestan Huguenotlar tarafından tutulmadı); tecimcilik Hollanda'da yerini daha Kalvinizm oraya gelmeden uzun bir süre önce sağlamlaştırdı; Anglikan İngiltere ve Katolik Belçika daha dikkate çarpan Protestan ülkelerden çok daha önce işleyimci oldular. Hem olgu içerikleri üzerine hem de düşünceleri yorumlayışları üzerine bu kuramlara karşı söylenecek daha başka pek çok şey vardır; ama onların bu toptan yadsınmasını sindiremeyenler tam uslamlama için daha önce alıntılanan çalışmalara başvurmalıdırlar.

Hiç kuşkusuz, Tawney gibi iyi bir tarihçinin görüşlerini desteklemek için hiçbir olgu bulamadığını sanmak saçma olacaktır. On-yedinci yüzyılın vaazları ve broşürleri öylesine engin bir kütle oluşturur ki, ve katı Protestanlığın girişimci ve bağımsız tin için öylesine büyük bir duygudaşlığı vardı ki, tutumluluğun, çalışkanlığın, dikkatli yaşamanın, kişinin yaşamdaki konumuna ait ödevini yapmasının savunusu için sayısız alıntı bulunabilir. Ama ancak önyargılı kuramın ışığındadır ki bu anlatımlar kapitalistik tine uygun bir öğreti bütününün karakterini kazanırlar ve böylece Protestanlığın ve özel olarak Kalvinizmin orta sınıflar için taşımış olması gereken çekicilik için usauygun bir açıklama olurlar. Bağlamlarında salt tembellik ve lükse karşı yönelmişlerdir, o tikel fenomenlerin—toplumsal sonuçlara bakmaksızın ekonomik şanslardan

ve üstünlüklerden yararlanma hakkı—kınanmaları ile sıkı sıkıya bağlıdırlar—fenomenler ki, "kapitalizmin tini"ni birinin kendini daha iyi yapmasına yönelik normal insan eğiliminden ayırdederler.[25]

Tawney görüşüne yardım edebilecek olan ama o parti tarafından ayrımsanmış görünmeyen 1646 Kısa Westminister İlmihalindeki bir pasaj tarafından tuhaf bir problem getirilir. Sekizinci buyruk, "Çalmayacaksın," orada "kendimizin ve başkalarının gönencinin ve dış varsıllığının yasal olarak üretilmesi"ni buyuruyor olarak ve "kendimizin ve komşularımızın gönencini ve dış varsıllığını haksız olarak engelleyen ve engelleyebilecek herşeyi" yasaklıyor olarak parlatılır. Eğer gönencin burada birinin iyiliği olduğu anımsansa bile, bu gene de bir milyonerin bildirgesi gibi birşey olarak kalır, ve Presbyterian inançta yetiştirilenlerin kimileri tarafından böyle ele alınmıştır. Bu ilmihalde kullanılan deyimler "varsıllıklar için hırslı isteğe" karşı ve "haksız ve dolambaçlı işlere" karşı fırtınalar ekleyen daha önceki ilmihallerden büyüdüler; 1646'nın Büyük İlmihali kişisel kâra yönelik ekonomik girişimi şiddetle ve uzun uzadıya kınar; ve ilmihalin on-dokuzuncu yüzyıla dek tüm açımlaması açgözlülük tinine karşı bu kısıtlama ve önlemleri yankılar. Buna karşın, bu çok etkili belgede böyle önlemlerin açıkça atlanması istemeden dinin dünyasal girişim üzerindeki denetimini zayıflatmaya yardım edecek birşeyler yapmış olabilir. İnsanı ekonomide geleneksel ahlaksal kavramların kısıtlamalarından özgürleştiren şey Kalvinizm değil, ama dinden ve genel olarak tanrıbilimden kurtuluştu; ve bu durum insanlara, ele gelir ekonomik olgunun mantığını izleyerek, ya din adamlarının gürlemelerini gözardı etme ya da en sonunda kimi din adamlarını uzlaşmaya varmaya ikna etme yeteneğini verdi. Geç-ortaçağ okulcuları aynı yazgıya uğramışlardı.

Toparlarsak: Protestanlığı ve kapitalizmi böylesine uzun bir süredir kesin olarak kabul edilen imlemli ilişkide bağlamak için hiçbir iyi neden yoktur. Weber açıkça doğru olmayan bir belit ile başladı: Özel bir tür kapitalist tin Reformasyon-sonrası Avrupasını ayırdetti ve özellikle Protestan ülkelerde belirgindi. Ne materyal gelişmenin ve tecimsel girişimin 1600'den sonraki yüzyılları karakterize eden patlamasının belli bir yolda Protestanlığı da üretmiş olan yeni tinden yayıldığı görüşü (Weber), ne de kapitalizmin kendini tüm kısıtlamadan özgürleştirmek için Hıristiyanlığın Protestan biçiminin özgünlüklerinden yararlandığı görüşü olgular tarafından desteklenir ya da gerekli kılınır. Açık bir kafa

[25]Dr. Samuelsson (aynı yer, s. 80) Tawney'in savında özeksel olarak görülen o azla yetinme öğretisinin Colbert'in Katolik Fransasında Oliver Cromwell'in İngilteresinde olduğundan çok daha büyük bir dinçlik ile ileri sürüldüğünü belirtir; ve ayrıca azla yetinmenin Weber'in ve Tawney'in düşündükleri gibi kapitalizmdeki önemli öğe olamadığını belirtir. Hiç kimse hiç bir zaman kuruşları biriktirerek ve kıt kanaat yaşayarak gerçekten varsıl olmadı; başka yöntemlere gereksinimi vardı ve onları kullandı—öyle yöntemler ki, giderek öğreti bile Kalvinistlerin onları savunduğunu bulmuş değildir.

ile bakıldığında, bu tarihsel fenomenlerin anlamlı bir bağlılaşımları—giderek coğrafi çakışmaları—gibi bütün bir düşünce yalnızca yiter. Varolmayan sorular için yanıtlar icadedilmiştir. Evrenselleştirici genellemenin çekiciliği, sık sık olduğu gibi, tarihçiyi kendisinin çok zorunlu imgelemi tarafından kurulan tuzaklara düşmekten kurtaran kuşkucu tin için çok fazla gelmiştir. Uzayıp giden ve dallanıp budaklanan tartışmada, hüzün biricik uygun duygudur: Çok fazla yanlış yollara düşen çaba için hüzün, ve tarihçilerin toplumbilimci tarafından yontulmuş tahta putlara tapınmaya çok istekli olmaları için hüzün.

5. Avrupa'nın Yayılması

Ama burjuvazi ve kapitalizmin tini üzerine bu genellemeleri yadsımak Avrupa'nın ekonomik yaşamında ve yapısında dikkate değer şeylerin olmakta olduğunu ve açıklama gerektirdiklerini ya da bu şeylerin büyük ölçüde başlangıçlarını on-altıncı yüzyılda bulduklarını yadsımak değildir. Hemen çeşitli noktalar göze çarpar: Nüfusta ölçmesi güç olan ama bu nedenle daha az kesin olmayan bir artış; ücretlerde ve kiralarda göreli bir geride kalma ile ederlerde bir yükseliş; hem pazarların hem de metaların daha büyük bir türlülüğünü de getirmek üzere artan tecim; ve işleyimsel üretimde buna bağlı belli bir artış. Başka bir deyişle, bu bir yayılma çağı, girişime uygun olan bir çağ idi. Ne de bunun nedenleri araştırılamayacak denli uzaktadır, çünkü belki de dönemin en önemli olayı ile, büyük keşifler ve bunlardan yararlanma ile birincil olarak olmasa da yakından bağlıdır.

Cortéz ve Pizarro İspanya'ya imparatorluklar kattılar. 1519-21'de İspanyol hizmetindeki bir Portekizli denizci olan Ferdinand Magellan dünyanın çevresinden dolaşmak üzere üç gemiye önderlik etti. Kendisi Malezya adalar kümesinde öldürülünce yolculuk yardımcısı tarafından tamamlandı ve böylece simgesel olarak bütün küre Avrupa girişimine açılmış oldu. 1515'teki ölümünden önceki altı yıl içinde Alfonso de Albuquerque Hindistan'ın anakarasında bir Portekiz tecim imparatorluğu kurdu ve örgütledi; Kızıl Deniz'den sürülmelerine karşın, Portekizliler çok geçmeden doğuya doğru genişleyerek uzun süren çarpışmalardan sonra Hint Okyanusu'ndaki tecimin çoğunun denetimini ele geçirdiler. Portekizliler ayrıca Brezilya kıyısı boyunca da yerleştiler ve İspanyollar ile çatışmalara karşın orada tutundular. Fransa'nın ve İngiltere'nin denizcileri bilinen dünyanın bu genişlemesinin yarattığı fırsatları ayrımsamaya başlıyordu, üstelik hükümetler bir yana, tecimcilerin ve kapitalistlerin bile şimdilik ellerinde daha ivedi sorunlar olduğu için duraksama göstermelerine karşın. İspanya ve Portekiz ne bulduklarını biliyorlardı; ele geçirdikleri yerler ile başarısız olarak da olsa kıskançlıkla korunan tecim tekelleri bunu tanıtlar. Yeni bölgeler pazara doğudan baharat ve

ipek gibi lüks malları, batıdan boya-ağaçlarını sundu; ama özel olarak batı altın ve gümüş sağlıyordu. Amerikalardan daha başından önemli miktarlarda altın ve gümüş dışalımı yapıldı, ve 1545'te Peru'da Potosí madenlerinin açılışından sonra yüzyılın büyük bölümü boyunca gümüş akışı yüksek miktarlarda ve kararlı olarak sürdü. Karşılık olarak, Avrupa Amerika'daki kolonistlere Afrika köleleri, giysi, silahlar, metal ürünler ve ev eşyaları sattı; doğuya giysi ve altın.

Avrupa'daki tecim ile karşılaştırıldığında, bu deniz-aşırı tecim geniş değildi, ve doğuda hiçbir biçimde yeni bir tecim değildi ve çoğu yalnızca Akdeniz'den geleni yeniden yönlendirmeye varıyordu. (Bununla birlikte, eklemek gerek ki, on-yedinci yüzyılın başlarına dek Akdeniz dünyanın en büyük tecim alanlarından biri olarak kaldı.) Avrupa'nın genişlemesinin etkileri büyük bölümünde doğrudan olmayan etkilerdi: Baharat akışının ve tecimde artışın ülkede yarattığı enflasyon yoluyla. İspanya'da ederler, ciddi artışın 1520'den sonra başlaması ile, 1500-50 arasındaki yarım yüzyılda iki katından daha çok arttılar. Antwerp oranları hızla bunu izledi, ve sonra Avrupa'nın geri kalanı etkilendi. Böyle göreli olarak aşırı enflasyonun rahatsız edici etkileri vardı, ve artış ederlerdeki uzun bir durgunluğun arkasından geldiği için etkiler daha da ağır oldu: Sonuç bir yandan ekonomik çöküntü ve öte yandan dolaşımdaki paranın eksilmesiydi. Daha Amerika'nın gümüşe aç Avrupa'yı kurtarmaya başlamasından önce Bohemya ve Tyrol madenleri daha büyük bir hızla kullanılmış ve tecim kredi yaratılması için etkili araçlar yoluyla kendine bir çözüm bulmuştu; bu araçların arasında büyük alışverişlerin fiziksel nakit aktarımı olmaksızın yerine getirilmesini sağlayan bir İtalyan buluşu olan senet özellikle önemliydi. Ama kredi araçları son çözümlemede ancak arkalarında duran kapital kadar iyidir, ve bir nüfus artışı döneminde Avrupa değerli metaller tarafından temsil edilen akışkan kapital açısından çok yetersizdi. Böylece Amerikan gümüşü on-beşinci yüzyıl savaş ve çöküntülerinden sonra pazarların yeniden dirilişi tarafından daha şimdiden uyarılan bir iç tecimin gizilliğinin salınışına yardım etti.

Dinç pazarın ve enflasyonun öngörülebilir sonuçları vardı: Satacak herhangi birşeyi olan için kâr, değişmez ya da yeterince esnek olmayan bir gelir üzerine yaşayan için güçlük, salt ücret kazanan (on-altıncı yüzyılda seyrek biri) için güçlük, ama satacak becerileri ya da ürünleri olan küçük insan için bile durumunu düzeltme olanakları. Artan giderler ve yetersiz gelirler ile yüz yüze kalan hükümetler güçlükleri yoğun borçlanma yoluyla çözmeye çalıştılar ve sonuç 1557'nin yıkım getirici ekonomik düşüşleri oldu. Toprak sahipleri ya değerleri düşen kiralar ile yaşadılar ya da doğrudan pazar için çiftçilik yoluyla topraklarını sömürmek için ellerinden geleni yaptılar; birçokları bu yolda çok iyi sonuçlar elde ederken, başkaları ise zamanla sık sık geleneksel yasa tarafından

kira-artışlarına karşı korunan iyi durumlu kiracılardan daha çoğunu koparmayı başardılar. Yalnızca tecim için ekonomik iklim bütünüyle uygundu ve rahatsız edici tek şey insanın sürece karışmasıydı—savaş, ambargo, vergiler. Bununla birlikte, daha önce belirtildiği gibi, bu demek değildir ki tecimsel başarı yalnızca "burjuva"nın payına düştü: Üst sınıflar iyeliklerinden ve prenslerin bağışlarından yararlanmak için aynı açık teknikleri kullandılar. Başka bir deyişle, çağ doğal olarak girişimin başarısı için belirlenmiş bir çağdı, ve girişimciler eşit ölçüde doğal olarak yanıt verdiler. İşlerin herkes için iyi gitmesi söz konusu değildi: Hiç kuşkusuz gitmedi. Tecimsel imparatorlukları Yeni İspanya'daki ve eski Avusturya'daki madencilik hakları üzerine dayanan Fuggerler gibi işleri iyi giden kimilerinin çoğu kendilerini de aştılar, talihlerini aşırı ölçüde prenslerin desteği üzerine bağladılar, ve zamanından önce düşüşe geçtiler. Genel olarak bu bir varsıllık birikimi çağıydı: İster altın ve gümüşte, isterse değerleri yükselen topraklarda, ya da çeşitli değişmez kapital türlerinde (yapılar, işleyimsel donatım, gemicilik) olsun, varsıllık yedekleri tümü de çok belirgin olarak arttı. Uygun konumu dikkate alındığında, İspanya bu genel hazine biriktirme işine gerekenden daha az katıldı; gümüşü ile hovardaca davranmakla yetindi, ve bu tutuma tecim etkinliklerine (Yahudi ya da Müslüman heretikler ile ilgili) karşı geleneksel küçümsemesi tarafından ve Avrupa'nın en önde gelen hanedanını desteklemenin bedeli olan ağır vergilerin sürekli yükü tarafından itildi. Ama burada bile, yüzyılın ilk yarısı gerçek varsıllıkta bir artışa tanık oldu; Fransa, İngiltere ve Hollanda'da o artış belirgindi, ve Almanya ve İtalya gibi daha eski gönenç özeklerinde politik zayıflama ve savaşın yarattığı sıkıntılar o sırada daha öte ilerlemeyi engellemedi.

Altın ve gümüşte görülen bütünüyle yeni bolluğun eşliğindeki bu kapital birikimine çağın en önemli ekonomik özelliği demek yerinde olacaktır. Çünkü kapital olmaksızın kapitalizm olamaz. Eğer Avrupa kapitalizmi 1550'den sonra benzer daha erken fenomenlerden ayrıldıysa, ayrım tinde ya da hırslarda değil, ama kullanımındaki araçlarda yatıyordu. Yararlandığı şey Protestan ethos değil, ama büyük ölçüde genişlemiş yedek-kapital ve önemli ölçüde büyümüş parasal-akışkanlık idi. Hiçbir zaman ciddi olarak durdurulmayan ve işleyimsel teknoloji ile birlikte modern dünyanın karakteristiği olan benzersiz varsıllık büyümesine götüren sürekli genişleme o başlangıçlardan doğdu. Sonucu benzerdi, ama erken günleri değil. On-dokuzuncu ve yirminci yüzyılların ekonomileri hiç kuşkusuz özel karakteristikler gösterirler. Ama bu karakteristikler belli bir kendine özgü kapitalist anlayışa ya da Reformasyona hiçbirşey borçlu değildirler. Bunun yerine, çok özel bir koşullar kümesinden türerler ki, bu on-altıncı ve on-yedinci yüzyılları geçmişte tüm böyle büyümelere eşlik etmiş olan geriye düşüşlerden kurtarmıştır. On-üçüncü yüzyıl gibi yakın bir tarihte bir tarım ve tecim patlaması (ki

artan nüfuslardan ve yayılan tecim yollarından, eş deyişle pazarların bir genişlemesinden doğmuştu) boşa çıkmıştı, çünkü bunlara insanlığın doğal döngüsel talihsizlikleri katılmıştı. Aşırı genişleyen nüfuslar aşırı kullanılan topraktan azalan verime ve dolayısıyla kıtlığa götürürler ki, bu ise nüfusu (dolayısıyla pazarı) kısa bir sürede küçültür ve hızla büyük bir ekonomik düşüşe yol açar, özellikle eğer o azalma on-dördüncü yüzyılın vebası gibi salgınlar tarafından daha öte ivmelendirilirse. Modern kapitalizm (şimdiye dek) tıbbi ve teknik ilerleme yoluyla bu doğal döngüyü kırmayı başarmıştır. Hastalıkları durdurun, ulaşımı geliştirin, masrafları düşürün ve işleyimsel ilerleme yoluyla üretimi hızlandırın, pazar genişlemeyi sürdürecektir; geniş büyüme ve çökme döngüsü işlemeye son verecektir, üstelik genel olarak genişleyen bir ekonomik evrende birçok küçük patlama ve düşüş döngüleri yaşanacak olsa bile.

Benzeri görülmemiş olmaktan uzak olan on-altıncı yüzyıl patlamasının olağan gidişini izlemesinden sonra Avrupa'ya olan budur ve olmasının nedeni başlıca iki olguda aranmalıdır: Pazarın kürenin açılması tarafından başarılan doğal genişlemesi, ve on-yedinci yüzyılın bilimsel gelişimini izleyen teknolojik utkular. Bu olayların her ikisi de Reformasyon ile doğrudan bağlı değildir, gerçi her ikisi de Protestan devrimin evresinde işlemeye başlamış olarak görünebilseler de. Belki de, bilim, uygulayımbilim ya da keşiflere küçük olumlu katkısına karşın, Yunanlılara ilgiyi yeniden dirilten, yeni incelemelere ilgiyi uyandıran ve insanı kendi güçlerine güvenmeye yönelten Rönesansın insanlığa çevresi üzerinde yeni bir denetim kurma yeteneğini veren büyük devimlerde kendi rolünü oynadığı biçimindeki eski görüşe henüz saygı duymak gerekir. Gene de, Reformasyon bu bağlamda bile gözardı edilmemelidir. Reformasyon nedeniyle, genişleyen Avrupa dinde birleşmedi ve dolayısıyla monolitik bir papalık Kilisesinin Avrupasından herhangi bir yolda olabileceğinden daha türlü, daha uyarlanabilir ve gizil olarak daha başarılıydı. Avrupa güçlerinin dinsel politikalarından duyulan hoşnutsuzluk da kolonist göçmenlerin önemli akışını arttırarak katkıda bulundu. Bilim ve uygulayımbilime gelince, bunların hiç kuşkusuz Protestanların tekelinde olmamalarına karşın, gene de Reformasyonun usun özgürleştirmesine katkıda bulunduğu ileri sürülebilir. Böyle birşeyi yapma gibi bir niyeti yoktu, ne de ilkin yapabilecekmiş gibi göründü. Hemen arkasından çok daha açıkça görülen şeyler dar tutkular, yobazlık ve zulüm idi. Dinin yeniden dirilişinin ve daha ussal ve daha insanca tutumların yerini alan *furor theologicusun* usa ve özgür araştırmaya gözdağı olduğunu görenlerin yakınmalarında sağlam bir anlam vardır; gene de dinin us ve özgür araştırma tarafından yeniden diriltilebilmiş olduğunu sanmak saçmadır. Ama tutkular savaşı ve tükenmişliği ürettiği zaman, insanların çoğu inancın ayrıntılarında ayrılmada anlaştıkları zaman, Kilisenin yetkesinin kırılması yoluyla, insanların bireysel sorumluluklarının

özgürleşmesi yoluyla, ve hümanizmin entellektüel başarımının büyük bölümünün saklanması yoluyla, Protestan Reformasyon insan anlığına ve tinine yeni bir erim ve yeni bir güç vermeye yardım etmiş göründü.

Zamanımızın tüm olayları arasında Avrupa'nın genişlemesi, geriye bakıldığında, yazgısal önemi en büyük olay olarak kalmayı sürdürür. On-altıncı yüzyılın ilk yarısında dünyanın ana kara-kütlesinin bu küçük eklentisi o dünyanın esini ve egemeni olarak kariyerine başladı. O zamanlar böyle bakmak pek olanaklı değildi. Çin'in eski imparatorluk ve uygarlığı çok daha güçlü görünüyor ve Avrupalı ziyaretçilere kibar bir üstünlük ile bakıyordu; karşılık olarak sık sık daha sonra ne yazık ki görülmeyecek olan yürekten bir saygı kazanıyordu. Avrupa'nın kendisinden belirgin olarak daha küçük olmayan ve şimdilik batıda üretilecek olandan daha ince bir uygarlığın yurdu olan Hindistan alt-kıtası saldırgan politikaları ile Babür imparatorlarının enerjik üstünlüklerinin altına düşmek üzereydi; hiçbirşey iki yüz yıl içerisinde Hindistan'ın Avrupa'nın çatışmaları tarafından parçalanacak olmasından daha az olası görünmüyordu. Osmanlı Türklerinin yüksek düzeyde örgütlü Asyatik imparatorlukları Hıristiyan Avrupa'nın can alıcı noktalarına doğru saldırı içindeydi. Ama zamanla Avrupa neredeyse küçümseyerek bir eliyle onu uzakta tutarken öteki ile küreyi yakalamaya girişecekti. On-altıncı yüzyıl Avrupasında neredeyse yalnızca yıkım bulan görüşe karşı söylenen herşeye karşın, Luther'in ve V. Charles'ın Avrupası büyük bir değişim bölgesiydi. Kişi Rönesans ve Reformasyon başlıkları altında özetlediğimiz devimler hakkında dilediği hangi görüşü savunursa savunsun, onları ya da ürettikleri esnekliği gözardı etmek olanaksızdır. "Orta çağlar"ın bütünüyle statik olduğunu sarıma yanılgısına düşmeksizin, gene de on-altıncı yüzyılı damgalayan geleneksel kalıpların ve geleneksel kanıların kırıldıkları kabul edilebilir. Herşeyden önce, bu çağda Avrupa kara-kütlesinden okyanuslara doğru eğiliyordu—öyle bir açıklığa ki, orada birçokları yararına başarı yalnızca birkaç girişimciyi bekliyordu. Türkiye yoluyla, ve daha küçük bir derecede Rusya yoluyla, Asya bir kez daha doğu sınırını geriye itmek için eski oyununu oynuyordu; ortaçağ Avrupasının Macaristan ya da Polonya gibi özek bölgeleri sınır ülkeler olmuşlardı. Reformasyon, politik sonuçları ile, Almanya'yı dokuzuncu yüzyıldan bu yana kesintili olarak elinde tuttuğu birincil önem yerinden indirmeye yardım etti. Politik olaylar, Akdeniz'in aşamalı zayıflamasının mantığını pekiştirerek, İtalya'nın varsıllıktaki ve kültürdeki büyüklüğünü sonlandırdı. İspanya'nın *conquistadorelerinde,* Portekiz'in denizcilerinde, Lizbon ve Seville ve Antwerp'in tecimcilerinde, Atlantik kıyı şeridi Avrupa'nın yeryüzündeki dört yüzyıllık hegemonyasını başlatmaya hazır olduğu duyurusunda bulundu.

ARKASÖZ

AZİZ YARDIMLI

Geoffrey Elton (Gottfried Rudolph Ehrenberg, 1921-1994) Almanya'da Tübingen'de Yahudi bir ailede doğdu. 1929'da Prag'a yerleşen Ehrenbergler 1939'da Hitler'in kenti işgalinden bir ay önce İngiltere'ye kaçtılar. Eğitimini 1939'da Methodist Rydal School'da sürdüren ve Londra Üniversitesinde erken modern tarih üzerine bir doktora çalışması ile tamamlayan Elton 1947'de İngiliz uyruğuna geçti. Birincil olarak İngiliz anayasa tarihinin yorumlayıcısı olduğunun, özellikle VIII. Henry ve I. Elizabeth üzerinde uzmanlaştığının ileri sürülmesine karşın, Elton bunu bir kompliman olarak değil, ama tarihçiliğinin ussal-dizgesel karakterine aykırı olarak duyumsamış olmalıdır.[1] Elton Reformasyon, modern dönemin çözümlemesi ve tarihsel araştırmanın yöntemi üzerine çalışmaları ile İngiliz tarihçiliğinde önde gelen adlardan biridir, ve ilk kez özellikle Reformasyonun etkili yandaşı Thomas Cromwell'in İngiltere'de modern bürokratik hükümetin mimarı olduğu görüşü ile dikkati çekmiştir.

Reformasyonun salt bir inanç değiştirmenin ötesine geçmesine, din kavramına uygun bir dine dönüş olmasına karşın, tarihsel anlamı ve önemi dinsel yanında yatmaz. Tersine, Reformasyonun inancı kamu alanından, aslında tarihin kendisinden çekip alması ve insan yüreğine geri döndürmesi onun büyük dünyasal eylemi olarak görünür. Hiç kuşkusuz yeni inanca, ya da Hıristiyanlığın *özüne* geri dönüş eskimiş, bozulmuş, yozlaşmış olan ile çarpışmanın getirdiği betimlenemez acıların ve kötülüklerin eşliğinde yer aldı. Ama Avrupa'da yüzyıllara yayılan bu mezhep savaşları, bu amansız ve ölçüsüz kıyım süreci tarihin salt anlatısal yanını ilgilendirir, feodal Avrupa'nın barbarlığını ve şiddete duyarsızlığını sergiler, ve hoşgörü yeteneksizliğine tanıklık eder. Tarih pekala onlarsız da olabilirdi. Ama Reformasyonsuz ola-

[1] "'I am not,' Geoffrey Elton insisted, 'I am not a legal historian." Elton'ın 1978'deki sözleri ciddi idi ve bir alçakgönüllülük anlatmıyordu. Bkz. Clive Holmes (1997). *G. R. Elton as a Legal Historian. Transactions of the Royal Historical Society* (Sixth Series), 7 , ss. 267-279. Elton özelleşmenin ya da tikelleşmenin bilginin dizgesel-bütünsel karakterini gözardı ettiği düzeye dek bilgiden uzaklaşturdığını ve bir tür kaba görgücülüğe götürdüğünü hiçbir zaman gözardı etmedi: *The Practice of History* (1967), *Political History: Principles and Practice* (1970), *Which Road to the Past?* (1983) ve *Return to Essentials: Some Reflections on the Present State of Historical Study* (1991) tümü de Elton'ın görgül tarihçilikten daha iyisinin varlığını, önemini ve zorunluğunu tanıdığını gösteren çalışmalardır.

mazdı. Reformasyon, Elton'ın kitabın son bölümüne sıkıştırdığı özsel kültürel çözümleme ile göstermeye çalıştığı gibi, *modern tini* tanımlayan bütün bir kültürel yapının zorunlu bir bileşenidir ve kültürü politik, toplumsal, ekonomik, sanatsal, bilimsel bileşenlerinde engelsizce gelişmeye bırakan *özgürlük* zeminini sağlar. Bileşen zorunludur. Ama ne temeldir, ne de birincil ya da özsel. Kendisi bütünün gelişimi ile birlikte gelişir.

Elton'ın sunduğu tarihsel tablo öncelikle Protestanlığın kendisi olmak üzere Katolik ve Ortodoks Hıristiyanlığın, genel olarak ideolojilerin, ateizmin ve deizmin, ve hiç kuşkusuz bütününde dinsel bilincin anlayabileceği ve doğrulayabileceği bir tablo değildir. Tersine, çalışma Tinin tüm bu görüngülerini seslendiren tarihçilikten ancak düşmanca bir eleştiri bekleyebilir. Elton'ın çözümlemesi ile karşılaştırmayı hak eden biricik çözümleme, aslında giderek onun esin kaynağı olarak görünen çözümleme Hegel'in *Tarih Felsefesi*'nde Germanik Tin üzerine çözümlemesidir.[2] Reformasyonu tarihsel, daha doğrusu *dünya-tarihsel* yapan şey, paradoksal olarak, dinsel değil ama dinsel-olmayan etkileridir—politik, ekonomik, toplumsal. Reformasyon özellikle Calvin ve Zwingli gibi reformcuların ve radikal reformcuların amaçladıkları, istedikleri ve yer yer ve bir süre için uygulamayı bile başardıkları teokrasilerin bütünüyle karşıtı olan bir dünyasal özgürlük tininde sonuçlandı. Reformasyon dinsel değer için Katolik Kilisenin yetkesinin birincilliği ile karşıtlık içinde *inancın birincilliğini* savundu. Böylece duyunç özgürlüğünü savunmak zorunda kaldı. Ve sonuçta İstenç tüm dışsal engellerden özgürleşti, insan ilk kez ve evrensel olarak kul, serf, köle belirlenimlerinin ötesinde *birey, kişi, yurttaş* olarak ortaya çıktı. Tarih herşeyden önce

[2]Elton'ın kendisi, tüm yöntemsel ussalcılığına ve nesnelliğine karşın, Tarih Felsefesi adından söz etmeyi bile göze almaz ve çözümlemesinin Hegel'in çözümlemesi ne ölçüde örtüştüğünü biliyor olmalıdır. Matematikte ve Doğa Bilimlerinde en azından bu *görgül* bilimlerin *gerçekten* bilim olabilmek için *kavramsal* temellerinin incelenmesinin *zorunluğunun* çoktandır anlaşılmış olmasına karşın, *Tarih Felsefesi* henüz modern tarihçiliğin kendisi için bir tabu olmayı sürdürmektedir. Sonuç Tarih Bilimi yerine sonu gelmez bir akış süreci, bir görüşler, yorumlar, anlatılar tufanıdır. Bu akışkanlık kaçınılmazdır. Çünkü bir yandan Tarihin kendisi bir oluş süreci iken ve tarihsel momentin kendisi ile birlikte çözümlemesini de geçersizleştirir ve ortadan kaldırırken, öte yandan Tarih Bilimi tüm bilimler arasında sözcüğün gerçek anlamında *en güç* olanıdır çünkü *tüm bilimleri* öncülleri olarak alır, kullandığı ya da henüz kullanmadığı *doğal ve tinsel* kavramların kendilerinin bilgisini öngerektirir.

Max Weber'in Protestanlık ve modern tin ilişkisini çözümlemesinin 'kapitalist tin' yerine *yurttaş toplumu* kavramının geçirilmesi ile iyileştirilebilecek olmasına karşın, Protestanlığı modern tinin gelişiminde *birincil* etmen olarak görme eğilimi çözümlemesini üstesinden gelinemez güçlüklere düşürür. Öte yandan Batıda politik istencin gelişiminin henüz doğmakta olan modern Devlete karşı iyi almaşık olarak Londra kahvehanelerini, Paris salonlarını ve Alman masa-toplumlarını (*Tischgesellschaften*) renklendiren dilbilimsel, iletişimsel ve söylemsel eylemlere bağlı olduğu ileri süren Habermas'ın çözümlemesi özdeksel bir "altyapı" arayışı tarafından güdülür (Jürgen Habermas, *Strukturwandel der Öffentlichkeit* ya da *Kamu Alanının Yapısal Dönüşümü*, 1962). Habermas uygunsuz bir kavram altında "temsilci" kültür dediği ve örneğin XVI Louis ile bağladığı 'feodal' Devlet gibi bir oxymoron tarafından temsil edilen kültürün karşısına *Öffentlichkeit* kültürü deyimi ile anlatmayı yeğlediği *liberal* kültürü çıkarır, ki en sonunda yurttaş ya da burjuva toplumunun kültürüdür. Liberal kültürü yaratması gereken *kamusal alanın* kendisi, örneğin İngiltere'de olduğu gibi, daha şimdiden yaratılmış olan liberal kültürün kendisi tarafından yaratılır. Habermas etkiyi neden yerine aldığını görmez.

insan İstencinin açınım ve gelişim alanıdır ve böylece özsel olarak *politiktir.* Modern devletin doğuşunda Reformasyonun yalnızca sonucu değil ama güdüsü de olan *bireysel duyunç ve istenç gelişimi,* Elton'ın Cromwell çözümlemesinde göstermeye çalıştığı gibi, gerçekte *bütün* bir modernleşme sürecini özgürleştiren etmendir.

Elton Tarihi başlıca *politik* süreç olarak alır, geçmişin anlamını insan istenç ve eyleminin terimlerinde görür. Edimsel Tarih insan İstencinin büyümesi, toplum ve devletin *gerçek* şekillerini, kavramlarına uygun *uygar* biçimlerini kazanma sürecidir. Elton'ın tarihçilik anlayışında, İstenç yoksa Tarih de yoktur. Ve Reformasyonun büyük tarihsel önemi politik İstenci yüzyıllara yayılan zorlu bir törel eğitim sürecinde halklar ile birleştirmesinde yatar.

Bir Metin Olarak Tarih

Tüm bilimler durumunda olduğu gibi tarih durumunda da *us* görgül araştırmada her zaman yaptığı şeyi yapar, nesnesine onda *kendini* bulmak için yaklaşır. Gerçekten de genellikle sonuçta yalnızca *kendini* bulur, tarihsel realite öznel görüşlerin bir izdüşümü olur, ve nesnellik ile birlikte bilgi de gider. Modern dönemin *ussalcı* felsefesi insan düşüncesinin nesnel göndermesinin olduğunu, insan düşüncesinin kategorilerinin gerçekte olguların da kategorileri olduğunu kabul etti. Bu görüşün karşısında gerçek bilginin ve gerçeğin bilgisinin olanağını reddeden kuşkucu görgücülük duruyordu. (Bir gösteriş tonuyla 'Us Çağı' olarak adlandırılan Aydınlanma çağının felsefecilerinin *tümünün* de ussalcılar değil ama *görgücüler* ve *kuşkucular* olduklarına dikkat etmeliyiz.)

Postmodernizm daha köktenci bir karşı-ussalcı konumu temsil eder ve *bilimin* ve *usun* özsel olarak *yokedici* olduklarını ileri sürme noktasına dek gitmekten çekinmez. Böylece bu bakış açısı için tarihte bilinebilecek hiçbirşey *yoktur,* ya da tüm tarihçilik bir öznellik ve yorum karışımı denemeciliktir. Öyleyse *metinden* başka hiçbirşey yoktur ve realite realite değil ama bir kurgudur. Hiç kuşkusuz çağdaş tarihçilik hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak bir yolda bu yorumu haklı çıkaran bir yorumculuktan, başıboş çıkarsamalardan, salt bir *metinden* daha iyi değildir, öylc bir düzeye dek ki, postmodernist bakış açısının sözde nesnellik taslayan ama öznellikten bir adım bile ileri gidemeyen bu tarihçiliği yadırgaması, giderek eleştirmesi postmodernizmin kendini iyi anlayıp anlamadığı konusunda kuşkular yaratır. İki yanın da özü birdir.

Elton da *metinler* üretmiş, ve metinlerinin plastikliğini önce kendisi kabul etmiştir. Ama onların daha *nesnel,* daha gerçekçi, daha doğru olmaya açık olduklarını yadsımak bir yana, bu plastikliği granit gerçekliğin ön-koşulu olarak görmüştür. Tarihçi noktalar, çizgiler ve yüzeyler ile, ya da elektronlar ve protonlar ve atomlar ile ilgilenmez; insan *istencinin* yaratıları olan olgular ve olaylar ile ilgilenir. Geometrinin, fiziğin vb. kavramları onun kavramlarının yanında neredeyse çocuksu kalır. Tarihsel kavramların içerikleri çok daha varsıl, ve bu düzeye dek bağıntıları çok daha karmaşık ve çözümlenmelcri eşit ölçüde güçtür. Ve çıplak olgu, kavramsız olgu diye birşey olmadığına göre, tarihçi daha olgularını yaklaşırken onları biçimlendirir, böylece öznelleştirir, ve tüm nesnellik kaygısına karşın onları kişiselleştirir. Ama bu

ham gereci işlemeli, ürettiği metin realitenin bir yeniden-üretimi olmalıdır. Metnin *nesnelliği* onda *olguları* belirleyen *kavramların* bağıntılarının *ussallığında* elde edilir.

Elton önermelerinin onun kişisel bildirimleri ya da yargıları olduğu için geçerli sayılmaları gerektiğini düşünmez. Tersine, bilimlerde böyle sözde bilimsel yetkeciliği önlemek yönteminin başlıca amacıdır. Elton bilimi ciddiye alır ve biraz aşağıda kendi sözlerinden görüleceği gibi, önermelerinin metnin kendisinin *logosu, usu* tarafından belirlenmesi gerektiğini kabul eder ve açıktır ki burada kişiselliğin öznelliğini yenmeyi isteyen bir nesnellik vardır. Metnin *nesnel* olması hiç kuşkusuz fiziksel bir varlık kazanması, cisimselleşmesi demek değildir. Onun insan keyfiliğinden bağımsız *mantıksal bir kurgusunun* olması demektir. Bu yapılmadıkça metnin realiteye ilgisiz öznelliğinden, kişiselliğinden, hermeneutiğinden kaçınmak olanaksızdır. O zaman Hume'un, Kant'ın, Russell'ın, Derrida'nın irrasyonalist bilgisizlik kampında yerimizi alabiliriz. Elton'ın nesnel gerçekliği amaçlayan yöntemi beklenebileceği gibi yalnızca "intellectual crack" ürettiklerini söylediği yazarlar tarafından *geleneksel* olarak, *tutucu* olarak görülmüştür—sanki postmodernizm *modern* ve *ilerici* imiş gibi, sanki yargıç olarak eleştiri üretmesine izin verecek nesnel ölçütler, saltık idealar kabul ediyormuş gibi, ve sanki Mozart, Schubert, Grieg salt klasik oldukları için geleneksel imişler gibi.

Olgular, Nesnellik, Us

Elton tarihi anlamada anlaşılacak olan içeriğin tarihin *olguları ve olayları* olduğunu kabul eder (tıpkı doğa olayları durumunda gözlem, deneyim, ölçüm vb.nin bilgiyi değil ama yalnızca bilinecek gereci oluşturmaları gibi), ve olgularda, olaylarda, eylemlerde bilinecek olanı onların ussal belirlenimlerinde bulur. Olguları yalnızca tarihçinin ona yükleyeceği kavramları bekleyen biçimsiz, belirlenimsiz soyutlamalar olarak görmez. Tersine, onları *belirli* olarak alır, kendinde *kavramsal* olanı ona eşit bir kavramsal yaklaşım ile gerçekliği içinde, gerçek bağlamı içinde saptamaya çabalar. Elton için soyut olgu, kavramdan yalıtılmış arı kanıt diye birşey yoktur, ve tüm olgusal kanıt onu kavrayan usun belirlenimlerini taşır. "Kanıtın tüm değerlendirmesi uslamlama yetisinin işi olmalıdır. Tarihçi ancak yer alan herşeyin ussal açıklamaya açık olduğu ve kanıtın us tarafından keşfedilebilir bir edimin ürünü olduğu sayıltısı üzerine çalışabilir."[3] Ama sayıltının bilgiye yükseltilmesi, Usun tarihte olduğu gibi tarihçinin çözümlemesinde de işlediğinin tanıtlanması gerekir. Us ancak ussal olanı bilebilir, ve eğer bilgi olacaksa, eğer salt metinden daha ötesi varsa, edimsel Tarihin kendisi özsel olarak ussal olan insanın eyleminin, onun özgürlüğünün, istencinin süreci olmalıdır. Elton'ın yöntemi tarihi yalnızca bir *yorumlama* sorunu olarak gören bakış açıları ile karşıtlık içinde tarih için bir *bilim* olma hakkını doğrular ve tarihin ussal, *nesnel* çözümlemesini *olanaklı* olarak kabul eder. "Ussal ve derin-düşünsel

[3]"All assessment of evidence must be the work of the intellect, of the reasoning faculty. The historian cannot but work on the assumption that whatever happened is capable of rational explanation and that evidence is the product of an act discoverable by reason." *The Practice of History*, 1967, s. 81.

tarih modern Avrupa'nın önde gelen iki entellektüel başarımından biridir; doğa bilimi ötekidir"[4] (*RA*, s. 228).

Olguların Kavram Tarafından Belirlenmesi

Olguların kişiden kişiye, görüşten görüşe değiştikleri, özneye göreli oldukları doğrudur ve her özne olguyu, realite olarak gördüğü şeyi kendi kategorileri ile tanımlar. Ama bu nesnel olgu değil, kendinde olgu değil, gerçekliği içindeki olgu değildir. Bu *görüş* dediğimiz, *kamu görüşü* ya da *kamu alanı* (*Öffentlihchkeit*) dediğimiz şeydir ve Avrupa'nın kahve köşelerinde, salonlarda, masa-toplumlarında kendine en uygun yeri bulmuştur. Giderek kendine politik istenç olarak anlatım veren şey de bir metinden daha iyisini üretmeyen bu yorumlama sürecinde yoğrulur. Ama *bilgi* görüşten, sanıdan, metinden başka birşeydir, olgunun *kendindesini* belirleyen kategorileri, öznenin özencine bağlı olmayan nesnel belirlenimleri gerektirir, ve bilimin işi bu nesnelliği kavramaktır. Görgül tarihçiliğin henüz görgül kalmada diretmesi ve *tarih felsefesine* yönelmemesi, eğer tarihsel olguların göreli olarak daha plastik niteliğini dikkate alırsak, bütünüyle anlaşılabilir birşeydir. Tarihsel olayı çözümlemek mekanik doğanın parçacıklarını ve galaksileri incelemekten çok daha karmaşık bir iştir ve tarihçiliğin ister daha dar bölgesel ve yerel tarihler isterse dünya tarihinin bütünü olsun nesnesini gerçekliği içinde kavramak için çabası özgürlük, istenç, duyunç, eylem, yurttaş, devlet, yasa,

[4]E. H. Carr *What is History?* başlıklı çalışmasını yayımlandıktan sonra Elton'ın Carr ile giriştiği tartışmadaki anlaşmazlık en azından *nesnellik* kavramının doğası ile ilgili görülmemelidir. Carr da Pozitivizmin "olgular kültü" dediği şeyi reddeder ve olguları öznenin onları belirlemesinden, biçimlendirmesinden bağımsız şeyler olduğunu düşünmez. Onları tarihçinin yeni düşünceleri ile değişkiye uğrayan plastik veriler olarak görür. "Locke'dan Russell'a İngiliz felsefesinde başat çizgi olan görgücü gelenek," diye belirtir, "özne ve nesne arasında *tam* bir ayrılığı varsayar" (*What is History?*, s. 9). Bu geçersizdir. Ama Carr tarihsel olgunun *nesnel varoluşu* düşüncesini de tarihçinin olguya erişmesini önleyen bir yanılgı olarak görür. Böyle salt kendisinin anlayabildiği ve doğrulayabildiği öncülleri temelinde, tarihsel çözümlemenin *göreliliğini ve hermeneutik karakterini* vurgular. Ama tam olarak bu nedenledir ki tıpkı kendine yeterli olmayan ve bilim felsefesine yönelen görgül doğa bilimleri durumunda olduğu gibi görgül tarih biliminde de daha yüksek kavramsal çözümleme için, *tarih felsefesi* için gereksinim vardır. Öte yandan, postmodern irrasyonalizm doğa bilimlerinde olduğu gibi tarihte de nesnelliği 'gelenekçilik' olarak, giderek 'tutuculuk' olarak anladığı zaman yalnızca yapması gerekeni yapmaktadır. Nesnellik, ussallık, bilimsellik kavramları hiç kuşkusuz 'dilbilimsel söylem'in öznelliği, göreciliği, başıboşluğu ile bağdaşmazlar ve masa-toplumlarının, salonların ve kahvehanelerin tini için hiç kuşkusuz uygun değildirler. 1997'de *In Defence of History*'de, "present reality can be felt and experienced by our senses" (s. 96) sözleri ile yalnızca güncel tarihçiliğin felsefe açığının derinliğinin bir örneğini veren Richard J. Ewans postmodernist yazarları "intellectual barbarians" olarak, "the invading hordes of semioticians, post-structuralist, New Historicists, Foucauldians, Lacanians and the rest" (s. 9) olarak tanımladı. Tüm tarihin kaynakların kişisel yorumu üzerine dayanması zemininde akıllı olarak tarih incelemesinin *geçerliğini ve gerekliliğini* yadsıyan postmodernistler bu sözleri de bir metin olarak görmüş olmalıdırlar. Elton 1991'de postmodern metinleri "the intellectual equivalent of crack" olarak yorumlamıştı (*Return to Essentials*, s. 41). Postmodern moronluk için her iki niteleme de uygun görünür. İran'ın yalnızca Orta Doğu için değil ama Avrupa için de geçerli olabilecek yeni bir "politik tinsellik" ürettiğini düşünen Foucault'nun molla despotizmini kutlaması ve aklaması bir yandan barbarlık öte yandan bir dopamin etkisi olarak görülebilir.

anayasa, tüze, türe, ahlak, törellik gibi kavramların bilgisini gerektirir ve bunlarla çalışmak uzay, zaman, özdek, kütle, alan, kuvvet, vektör, çarpma, toplama, çıkarma tümlev, türev gibi göreli olarak daha ilkel kavramlar ile iş gören doğa bilimcinin ve matematikçinin düzleminden daha yüksek, daha karmaşık bir kuramsal düzlemde düşünmeyi gerektirir.

Elton'ın Reformasyon Üzerine Çalışması

Elton'ın toplumsal ve ekonomik etmenler üzerinde olmaktan çok dinsel ve politik etmenler üzerinde yoğunlaşan çözümlemesi salt bu nedenle yayımlandığı çağın göreli olarak daha materyalistik bilincinin kavrayışının ötesinde yatsa da, daha özgür düşünme eğiliminin güçlenmesi ve böylece nesnel tarihçilik için daha elverişli bir zeminin gelişmesi ile çalışma zamanın geçişi içinde eskimekten çok kendini yenilemektedir. Reformasyonun belirleyici olaylara sahne olan ilk kırk iki yılını ele alan bu klasikleşmiş çalışma karmaşık tarihsel problemleri başlıca dönemin politik ve dinsel aktörleri çevresinde açımlar ve tarihsel sahne başat konuma yeniden yerleştirilen reformcu Luther ve gelenekçi, despotik, Katolik V. Charles arasındaki çatışmanın ekseni çevresinde kurulur. Elton'ın çözümlemesi Batıda çok sayıda araştırmacının dönemi anlayışlarını derinden etkilemiştir—biraz 'subluminal' olmasına karşın. Bugün neredeyse ölçün bir karakter kazanan az çok *nesnel* Reformasyon çözümlemeleri özsel olarak Elton'ın çözümlemesinin özetleridirler. Gene de etkilenmek bilmekten bütünüyle ayrı birşeydir, ve neredeyse gurur duygusu içinde kabul edilen bu etkilenmeler ancak Elton'ın göz önüne almadığı pekçok özsel noktayı araştırmaya güdülendirdikleri ölçüde sözel olmanın ötesine geçebilirler—örneğin Reformasyonun niçin Kuzey Avrupa'ya sınırlı kaldığı, modern demokratik bilincin doğuş ve güçlenmesi ile ilgisi, bilimsel ve sanatsal gelişme için engelleyici olmayan bir törel zeminin yaratılmasındaki etkisi, mülkiyet iyesi olma hakkı ile tüzel kişinin ve böylece modern ekonominin gerektirdiği törel zeminin doğuşu üzerindeki etkisi. Ama sürecin *tüzel, moral ve törel* kategorilerin terimlerinde çözümlenmesi, *özgürlük, istenç, duyunç* kategorilerinin görgül gereci örgütleyen ilkeler olarak alınması görgül tarihçiliğin işi değildir. Elton'ın çalışmasının gerekçesi ve amacı, yazarın kendisinin belirttiği gibi, konuya yönelik diri ilginin ve araştırmanın kesintisiz olarak sürmekte olmasıdır. Bu düzeye dek Reformasyonun özsel karakteri üzerine henüz *bilgi* değil ama ancak bir *görüşler* ve *yorumlar* türlülüğü vardır. Henüz işlemekte olan bir süreci çözümlemeyi amaçladıkları ölçüde, bu girişimlerin sürecin kendisi gibi akışkan ve değişken olmaları bütünüyle doğaldır.

Reformasyonun Gerekçesi

Katolik Kilise Avrupa'nın genellikle karanlık olduğu kabul edilen Orta Çağlarının bütünün kendisinden daha iyi olamayacak bir bileşeni idi. Reformasyon Katolik Kilisenin *duyunç yoksunluğundan* doğdu. Din özsel olarak yalnızca *duyunca* aittir, ve Din *kavramının* kendisine uymayan tüm dışsal ilinekler gerçekte tözsel bozukluğun anlatımları idiler. Tinsel olanın zayıflığı doğal olanın gücüdür. Ve inancın tinselliği onun *duyunca* ait olmasından

gelir. Katolik Kilisenin kurumsal karakteri, bir din adamları sınıfının varlığı, bağışlama belgelerinin satılması, fiziksel olanın tanrısallaştırılması, imgelere tapınma—tümü de duyuncun zayıflığında, doğruyu ve eğriyi ayırdetme yeteneksizliğinde birleşiyordu. Hıristiyanlığın duyunca hakkını vermesi, insanı Tanrının yasası altındaki *kul* olarak değil ama onunla *bir* görmesi ölçüsünde, Katolik Kilise daha başından Hıristiyanlığın özünden uzaklaşmış, *bozulmuştu.* Daha iyisi, henüz özünü kazanamamıştı. Sevginin olması gereken yerde bir korku, yozlaşma ve şiddet yaşamı, ve Özgürlüğün olması gereken yerde bir kölelik ve yalan kültürü vardı. Özgürlüğün yokluğunda ahlak da yoktur çünkü kölelik ve korku altında duyunç gelişimi olamaz; ve Katolik Kilise daha da ileri gidiyor ve eğri, yanlış ve kötü olanı din adına aklıyor, dünyasal çıkarları dinsel bir üstünlük konumundan koruyordu.[5]

Reformasyon Katolik Kiliseye karşı zamanın popüler tepkisini paylaşan ve onu yeniden Hıristiyanlığı *özü* olarak gördükleri şeye döndürmeyi isteyen Luther, Melanchton, Karlstad, Calvin, Zwingli gibi din adamlarının önderliğinde yer aldı. Daha başından *politik* bir karakter taşıdığını gösterdi. Alman prensler Luther'i papa ve Kutsal Roma İmparatoru Katolik V. Charles karşısında korur ve desteklerken, İsviçre'de Zwingli ve Calvin magisterlerin desteğini aldı. İngiltere ve İskandinavya'da kralların kendileri milyonları Protestanlığa döndürmede öncülük ettiler. Fransa'da öndersiz devim kışkırtmalar nedeniyle I. Francis'in hoşgörüsünü yitirip dağılırken ve Huguenotlar tümüyle yok edilirken, İtalya'da Reformasyonun kısa bir süre içinde İtalyan kent devletlerine yayılmasına karşın, Engizisyon ve popüler süredurum Protestanlığın yerleşmesine izin vermedi.

Luther'in saldırısının hedefi olan bozulma salt dışsal değildi. Tersine, Katolik Kilisenin *özünü* ilgilendiriyordu. Hıristiyanlığın *özü* kavramı—ki yalın olarak dinin kavramı olarak *Üçlülüktür*—Tanrı ve inanan insan arasında herhangi bir insansal aracılığın olmamasını gerektirir ve esenliğin hayırlar, adaklar, oruçlar, ayinler vb. ile ilgili değil ama *yalnızca inanç* ve Tanrının kayrası yoluyla kazanılacağını imler. Katolik Kilise ise İncil'in değil ama papanın yanılmazlığını, her Hıristiyanın değil ama yalnızca rahibin onu yorumlayabileceğini, ve insan günahlarının Tanrının kayrası tarafından değil ama ancak iyi işler yoluyla bağışlanabileceğini kabul ediyordu. Hıristiyanlığın özü sorunu böylece Kilisenin yetkeci ve kurumsal yapısını ve varlığını ilgilendiriyordu. Luther esenliği insanın günahtan kaçınma ya da pişmanlık edimlerinin, Tanrıya rüşvet olarak yerine getirilen hayır işlerinin sonucu olarak değil, ama seven bir Tanrının insana karşılıksız armağanı olarak gördü. İnsan ne kadar günah yüklü olursa olsun *özsel* olarak *iyi* olmalıydı, *kötü* değil, ve Luther bunu salt içsel ya da gizemsel bir duygu ile değil, bir us düşmanı olduğu ölçüde ussal olarak da değil, ama Tanrının onun

[5]Onuncu yüzyılda Papa XII. John'un sayısız metresi oldu. On dördüncü yüzyılda VI. Urban kardinallerinden bir bölümünü işkence altında öldürttü. Başka birçokları gibi köle tecimine izin veren on beşinci yüzyıl papası VIII. Innocent'in on altı, bir başka Rönesans papası VI. Alexander'ın ise yalnızca yedi çocuğu oldu. Aynı zamanda Avrupa'da politik bir güç olan böyle bir kilise bağışlama belgeleri satarak ölüler de aralarında olmak üzere insanların günahlarını siliyordu (yalnızca söylendiği gibi 'dünyasal cezalarını' değil), ve dinsel konumların para ile satılması (simoni) ve akraba kayırmacılığı (nepotizm) yaygındı.

karşısında ölümlü insanın temsilcisi olarak görünen oğul İsa ile ilişkisine dayanarak aklayabilirdi. Tanrı ancak *kendisi gibi* olanı sevebilirdi. Luther'in yalnızca inanç yoluyla aklanma öğretisinin ilk çıkarsaması Katolik Kilisenin dünyasal yetkesinin geçersizliğini ve gereksizliğini gösterdi.

Reformasyonun Öngörülmeyen Sonuçları

Luther Katolik Kiliseyi birkaç bozuk noktasında iyileştirmeyi isterken beklediğinden biraz daha fazlasının gerçekleştiğini gördü. Salt Kilisenin yozlaşmasına karşı dinsel bir protesto olarak başlayan ve kiliseyi devirmeksiniz yalnızca iyileştirmeyi amaçlayan eylem önderlerinin *dinsel* niyet ve anlayışlarının çok ötesine geçen *dünyasal* sonuçlar getirdi. Katolik Kilisenin dinsel karakterini yitirmiş olması ölçüsünde, Reformasyon ayrı bir din oluşturmaktan çok Avrupa'da ilk kez tek-tanrılı din kavramına uygun bir inancın doğuşunun başlangıcı oldu. Güney eski kültürü içinde kalarak ikonlara tapınmayı, iyi işler yapmayı, İncil'i değil ama rahibin özencini dinlemeyi sürdürürken, kuzey Avrupa'da Katolik Kilise manastırları, rahipler sınıfı, imgelere, kalıntılara tapınması ve azizler kültü, pagan ayinleri ile birlikte yıkıldı. Kilisenin yetkesi ile birlikte batı Avrupa'nın Katolik birliği ortadan kalktı ve nüfus iki silahlı kampa bölündü.

Luther Wittenberg'de tezlerini kilisenin kapısına çivilediği zaman Katolik Kilisenin çöküşünü başlattığını düşünmekten ve istemekten çok uzaktı. Bir ilke sık sık onu ilk kez ileri sürenler tarafından anlaşılmaz ve onların anlayışlarının ötesinde açınımlar ve sonuçlar getirir. Luther'den, aslında dönemin hiçbir aktöründen bütün bir modern tarihin kendisinin yapacağı çıkarsamaları beklememeliyiz. Bozulma bir süredir duyumsanıyordu ve onu ilk kınayanlar Reformasyonun önderleri değildi. Ama Rönesans Hümanizminin Kiliseye karşı tutumu *kınamanın* ve onu kurumsal olarak iyileştirme isteminin ötesine geçmedi. Kilisedeki bozulmayı salt bir *ilinek* sorunu olarak gören Erasmuscu Hümanistler önce papanın ve sonra insanın temsilcileri kalmada direttiler. İspanya'dan Fransa, Almanya ve İngiltere'ye Roma Kilisesinin kendisinin içerisinde reform girişimleri olmuştu. Ama özsel olarak dünyasal, neredeyse cisimsel bir karakter taşıyan bir kuruma *tinsel öz* kazandırma girişimleri için başarısızlık kaçınılmazdı. Kilise dünyasal karakterine yönelen her gözdağını dünyasal şiddetle ortadan kaldırmaya ve kaba gücü hak yapmaya hazırdı. Gerçekten de Katolik Kilisenin bölümsel düzeltmelerden, bir Karşı-Reformasyon ya da Katolik Reformasyon işleminden geçerek bütün bir Latin Avrupa'da sürmesinin kendisi iyileşmesinin olanaksızlığının kanıtı oldu.

Luther için insanın bağışlanması, düşmüş ve günahkâr durumundan kurtuluşu *yalnızca inanç* yoluyla olanaklıydı. Ama *sola fide* yalnızca insanın yüreğini ilgilendiren bir içsellik olmadığını gösterdi ve bir kez insanların bilincine yerleşir yerleşmez tüm inananların rahipler oldukları çıkarsaması ile bütün bir din adamları sınıfının ve kurumsal kilisenin sonunu getirdi. İnsan Tanrı ile doğrudan bağıntı içinde duramayacak ve öğretiyi kendisi öğrenemeyecek denli sefil değildi. İnanç özgürlüğü yalnızca sıradan insanın duyuncunu din adamlarının kutsal denetimlerinden özgürleştirmekle kalmadı. Luther ve

Reformasyonun önderlerinin yeniden kazanmaya çalıştıkları Hıristiyanlığın özü kavramı dinsel duyuncun kendisinin ötesini gösteriyordu.

Reformasyonun Katolik Karakteri

Bireyin kurumsal Kiliseden, papadan ve bir din adamları sınıfından özgürlüğünün anlamı bireyin doğrunun ve eğrinin asıl yargıcı olması, *duyuncun, insanın ahlaksal usunun* kendinin bilincini kazanmasıydı. Doğruyu kendi dışına şurada burada herhangi bir kaynakta arayan insan özgür değildir. Reformasyon yalnızca rahibin ayinlerini izleyen ve Latince dualarını anlamadan dinleyen aşağı yukarı İncil'siz bir Katolik Hıristiyan dünyaya anadilde İncil'i kazandırmakla kalmadı, ama onu duyuncun yargısının önüne de koydu. Her inanan rahipti, ve birey Kutsal Yazıları kendi duyuncu ile yorumlayacaktı. Bu yorumlama özgürlüğü duyuncun başıboşluğu olarak Deizme dek vardı. Ama Luther, Calvin ve başka Reformcular, eski Katolikler olarak, Kutsal Tin üzerindeki denetimlerinden vazgeçmeyi akıllarından bile geçirmiyorlardı ve kutsal amaçları için tıpkı karşıtları gibi gerekli gördüklerinde baskıya ve zulme başvurmaktan geri kalmadılar. Şiddete duyarsızlık Luther'in 100.000 yaşamın yitirilmesi ile sonuçlanan köylü savaşlarında *Öldüren, Çalan Köylü Hordalara Karşı* prenslerden yana tutumunda sergilenir (s. 46-48), ve giderek pasifist Anabaptistler bile şiddete başvurmaktan kaçınmadılar. Reformasyonun başlangıcında görülen kent teokrasileri gerçekte onlara izin vermeyen bir ilke üzerine dayanıyordu ve ancak bu çelişki zor yoluyla örtülü kaldığı sürece varolabildiler. Reformasyon "Cenevre'de ya da Massachusetts'de olduğu gibi daha tam utku kazandığı her yerde insanların anlıkları üzerinde genellikle eski düzende kullanılmış olandan daha şiddetli bir denetim uyguladı" (s. 219). Reformcuların kendileri hoşgörü gibi birşeyi tanımadıklarını, us düşmanlıklarını tanrıbilimlerinde de tanıtladılar. Luther inancın olanağını usun çiğnenmesinde görüyordu. *İstencin Köleliği Üzerine* yazıyor, ve Reformasyonun başka önderleri ile birlikte İstenci boşa çıkaran bir tür yazgıcılık olarak ön-belirlenim öğretisini (Augustine) kabul ediyordu. Reformasyon, Elton'ın haklı olarak belirttiği gibi, "gerçekte bir duyunç ya da düşünce özgürlüğü devimi değildi" (s. 219). Anti-semitik Luther, Calvin ve başka önderler kendileri yetkeci Katolik gelenek içinde yetişmişlerdi. Paradoksal olarak, inanç özgürlüğünü savunan kafalar istenç özgürlüğünü reddettiler. Bunda hiçbir tutarsızlık görmediler. Luther "Düşüşten sonra, özgür istenç bir sözcükten başka birşey değildir" diye yazarken, İsviçre'de Calvin'in teokrasisi altında ahlak polisi insanların davranışlarını denetim altında tutuyordu. Reformasyonun önderleri bir teokrasiyi bir başkası ile yenmeye çalıştılar. Ama *sola fide* tıpkı bir din adamları sınıfına yer vermeyen Sünni İslam durumunda olduğu gibi tüm inananların rahipliğini imlediğine göre, insana neye inanacağını, ne yapacağını, neyin doğru ve neyin eğri olduğunu söylemek papazın, kardinalin, papanın ya da Luther, Calvin ya da Zwingli'nin işi değildi.

Reformasyondan Daha Çoğu Olarak Duyunç Özgürlüğü

Katolik Kilisenin öğretisi insanın duyuncunun *dışarıdan,* rahibin özencinden

yardım almadan moral yargıda bulunamayacağını kabul ediyordu.[6] Reformasyon herkesin İncil'i içsel olarak, *kendi duyuncuna göre* yorumlamasını savundu. Böylece ilk olarak rahipliğin aracılığını ve Katolik Kilisenin yetkesini ortadan kaldırdı ve duyuncun saltık yargıç konumunu tanıyarak insanlık tarihinde *ilk kez özgür kişiliğin evrensel ölçekte ortaya çıkmasına* izin verdi. Duyunç özgürlüğü özgürlüğün içsel, öznel biçimidir ve kendini İstenç olarak bütün bir törellik alanında, Aile, Yurttaş Toplumu ve Devlette nesnelleştirir. Her insan doğruyu eğriden ayırdetme yetisi ile doğar, ama bu yargının onun *kendisinin* mi yoksa herhangi bir *dışsal* yetkenin bir dayatması mı olduğu arasındaki ayrım *birey* olup olmama arasındaki ayrımdır. Reformasyon en sonunda onu başlatanların fanatik denetiminden bütünüyle sıyrılacak, tüm inananlar rahip olurken rahip yalın bir birey olarak topluma karışacak, ve modern törellik Reformasyonu yalnızca *yokluğu* ile duyumsayacaktı. Eğer tarihçinin işi yalnızca fenomenleri sıralamaktan daha çoğu ise, bir alışkanlık bilinci olarak modern törelliği her boyutunda yalnızca olumsuz varlığı ile belirleyen bu unutulmuş momenti açığa çıkarmak tarihin salt bir *metin* olmaması için özseldir.

Reformcuların *inanç özgürlüğü* dedikleri şeyin *duyunç özgürlüğü* ile birlikte gittiğini ve onunla bireyselliğin en son yabancı yetkeden de özgür kılındığını anlamaları gibi birşey söz konusu olamazdı. Yoksa yaptıklarına kendileri karşı çıkarlardı. Reformasyonun önderleri bütün kültürel dizgenin içerisine öyle bir kavram yerleştirmeyi başardılar ki, bunun dizgeyi *tüm öğelerinde* değiştirmeden ve onu *bütününde* yeniden yapılandırmadan geçerli ve kalıcı olması olanaksızdı. Duyunç özgürlüğü feodalizm ile, kurumsal Kilise ile, ve en sonunda despotizmi tözü olarak alan hiçbir toplumsal, politik, ekonomik yapı, kurum, örgüt ile bağdaşamazdı.

Reformasyon Avrupa'nın, hiç olmazsa Germanik halkların ona hazır ve istekli oldukları bir çağda sahneye çıktı. Salt birkaç bireyin istencinin topluma dayatılması, birkaç dahinin tutkularının gücü kendi başına tarihsel bir etmen değildir. Reformasyonun önderleri yeni istenci formüle ederken, dizgenin kendisi henüz işin başlangıcında olan bilimsel ve sanatsal çabalarında ve onlarla bağdaşmayan ekonomik ve politik yapısızlığında daha şimdiden köklü bir değişime gereksinim içinde, ve böylece değişimi başarabilecek bir durumda idi. Reformasyon onu başarmaya istekli ve yetenekli bir çağda ortaya çıktı.

Çağ Rönesans çağı idi ve Avrupa Klasik Helenik tin ile, onun *sanatsal, bilimsel* ve *törel-politik* kalıtı ile tanışmıştı. Rönesansın *özü sanatsal* ve *bilimsel* Klasik-Helenik tin idi. Ve çağ ayrıca Katolik Kilisenin çağı idi. Sanatta ve bilimde *saltık* olanı tanıması ile, ve bir 'Hümanizm' olmasına karşın insanın *tüzel, moral ve törel* değerini tanımaması ile, Rönesans bu iki tinin, Klasik

[6]*Catholic Encyclopedia* 'conscience/duyunç' girişinde şöyle bir tanım verir: "The natural conscience of the Christian is known by him to act not alone, but under the enlightenment and the impulse derived from revelation and grace in a strictly supernatural order" :: "Hıristiyanın doğal duyuncu onun tarafından yalnız başına değil ama tam olarak doğa-üstü bir düzende tanrısal bildirişten ve kayradan türetilen aydınlanma ve dürtü altında davranıyor olarak bilinir." Tanrısal bildiriş inanan insana ancak Katolik rahibin yorumu altında ulaşabilir..

Helenik ve Hıristiyan Katolik tinin bir sentezi idi. Bu yeterli değildi. Eğer yalnızca *bilim* ve *sanat*, yalnızca *düşünce* ve klasik *güzellik değerleri* insanı yapıyorsa, Rönesans hümanist idi. Ama eğer insan için *özgürlük* de gerekli idiyse, Rönesans insanın bu eşit ölçüde özsel değerini Katolik Kilisenin özencine teslim etmede yalnızca ironik olarak hümanist idi. Reformasyona özgü "o bireye tapınma" Rönesansta yoktur (s. 221). Özgürlük *duyunç* olarak insanın iç insanlığı, ve *istenç* olarak dünyasal insanlığıdır. Klasik Helenik tin hiç kuşkusuz güzel, ussal, törel bireyselliğin olanağı olan özgürlüğü tanıyordu—ama köleliği de. O özgürlükte eksik olan öğe insanın *özsel* olarak, *doğal* olarak, ve *evrensel* olarak *özgür* olduğunun bilinci idi. Rönesans kalıtçısı olduğu tinin eksikliğinin de kalıtçısı oldu. Tüm eleştirel karakterine karşın, o eksikliği, dolayısıyla Katolik Kiliseyi sorgulamadı. Tin kendi *değer* alanını *bütünlüğü içinde* keşfetmeli, insanın özgürlüğünün, *duyunç* ve *istencinin* de onun özsel doğasının parçası olduğu bilinmeli, ve duyunç ve inanç bir olmalıydı. Tinin daha öte gelişmesi için yer vardı. Reformasyon zorunluydu, ve Rönesans Hümanizmi Reformasyon ile acımasızca çarpıştı. Zamanla 'Hümanizm' teriminin kendisi insana gerçek hakkını vermediği için arkaikleşecek ve tarihsel bir anıya indirgenecekti. *Modernlik* ve *Modernleşme* Rönesans Hümanizmi ile değil ama başından onda iyi olana hakkını veren ve onu böyle olarak kapsayan Reformasyon ile bağlandı.

Özgürlüğünün bilincine varmaya başlayan tinin daha öte gelişim isteyen dinamiği Avrupa'nın yürürlükteki törel yapısı ile, feodalizme uyarlanmış bir Katolik Kiliseyi de özsel bir bileşeni olarak kapsayan bir zorbalık ve şiddet kültürü ile birlikte gidemezdi. Yüzyıllara gereksinen bir değişim, dönüşüm, gelişim süreci kapıdaydı. Yalnızca Kiliseden değil ama *bütününde* dışsal yetkeden özgürleşme koşulu insan gizilliğinde engelsiz gelişime olanak verecek törel zemini sağladı, ve bunu insanlığın bir bölümünü insanlık olarak görmeyen ve köleliği *doğal* sayan Klasik Helenik tinde eksik olan evrensellik öğesini tamamlayarak yerine getirdi. Reformasyon hiç kuşkusuz dinsel bir devimdi, ve dini, Kiliseyi, bireysel ve toplumsal ahlakı ve törelliği iyileştirmeyi amaçlıyordu. Ama dinin en sonunda dayandığı duyuncun kendisi dinsel bir yeti değildi. İyinin ve kötünün, doğrunun ve eğrinin yargıcı olarak tüm yetkenin üzerinde ve üstündeki saltık yetke olan duyunç insanın içsel özgürlüğün yeri, hiçbir gücün ona ulaşamayacağı ve dokunamayacağı gerçek tapınaktır. Reformasyon inanç özgürlüğü ile, biricik yetkenin yüreğin inancında olduğunda diretmesi ile, insana dışsal duyuncun dayatılmasına son verdi. Ancak kendi duyuncunu bilen, ancak dışsal inağı, alışkanlığı, geleneği sorgulayabilen insan duyunçludur, ergindir, ve ahlaksal yargılarını kendisi üretir.[7] Din genç insanlığın ahlaksal öğretmenidir, onun doğrularını

[7]Kant "Was ist Aufklärung?" sorusuna yanıtında Aydınlanmanın değil Reformasyonun tanımını verdi—Aydınlanmanın Katolik Fransa'da daha başlarken bastırılan Reformasyonun ertelenmiş işini üstlenme karakteri ile uyum içinde. "Aufklärung ist der Ausgang des Menschen aus seiner selbstverschuldeten Unmündigkeit. Unmündigkeit ist das Unvermögen, sich seines Verstandes ohne Leitung eines anderen zu bedienen" :: "Aydınlanma insanın kendine dayattığı erginlik yoksunluğundan çıkışıdır. Erginlik yoksunluğu kendi anlağını bir başkasının kılavuzluğu olmaksızın kullanmaya yeteneksizliktir." Aydınlanma başlıca Reformasyonu bastıran Fransa'da boşinanca ve inanca karşı *görgül-pozitif* bilgi adına tepki, *usdışına*

ve eğrilerini saptar, özellikle bilgi değil ama inançtır, ve doğru ve iyi olanın sevgiye, saygıya ve korkuya dayalı kabulüdür. Reformasyon dinin kendisini duyuncun yargısı altına getirdi ve böylece inancın bilgi ile bağdaşmasının, aslında birliğini doğruladı. İnsanlığın bütün bir tarihinde ahlakın ve törelliğin özgür, ussal ve sürekli güncellenmesi için hiçbir engel kalmadı.

Tarihe Tabu İle Bakmak

Eğer tarihsel çözümlemede doğru kavramlar doğru olgulara uygulanacaksa, görüngülerde, olgularda ussal olanı, *haçtaki gülü* görmek, insan tarihindeki dayanılmaz yıkımların, acıların ve kötülüklerin üstünde ve ötesinde olanı, *ussallaşma, iyileşme ve güzelleşmeyi*, tinin *gelişimini* de ayrımsayabilmek gerekir. Ancak özgürlüğe yetenekli bir insanlık sorumludur ve sorumlu tutulabilir, ve ancak iyinin ve kötünün yargıcı olabilecek bir insanlık iyileşebilir, büyüyebilir. Kendi dışındaki etmenler tarafından belirlenen bir insanlık *moral* değil, böylece insanlık değildir. Doğallıktan daha çoğu olan *homo sapiensin* tüm tinselliğini gerçekleştirme sürecini, onun Tarihinin kendisini sınıf savaşları, altyapılar, sosyo-ekonomik etmenler gibi sözde 'özdeksel' kategorilerin terimlerinde tanımlamaya çalışmak Özgürlüğü, Tarihin anlamını, insanın büyüklüğünü silmeyi gerektirir. İnsanın yalnızca *belirlenen* ama *kendini belirlemeyen* bir varlık olarak görülmesi, bunun neredeyse taşkınlığa varan bir tonla materyalist 'bilimsellik' adına ileri sürülmesi kölelik sevgisini ve özgürlüğün bilgisizliğini ele verir. İnsanın kendi özü değil ama dışındaki etmenler tarafından belirlenmesi onu bu etmenlerin bir türevi ve istençsiz yapacaktır. Bu bakış açılarında sözde 'özdeksel' olgular ölçüttür, ve kavramları kavramsız olgular belirler. İnsan gerçekte yalnızca bu altyapıların *özü* olan hırsın, kör tutkuların ve bencilliğin güdümündeki saçma bir varlıktır. Öyleyse *kurtarılmalıdır*, ve onu kendisi değil ama ancak her nasılsa kendileri altyapının determinizminden kaçabilen ve ahlaklı, bilge, ussal olabilen sevgili önderler kurtarabilir—ve hiç kuşkusuz zor yoluyla.

Tarihi insanlığın özgürlük bilincine ulaşması için *ereksel gelişim süreci* olarak görmek insanın Özgürlüğe ve İstence yetenekli olduğunu kabul etmeyi gerektirir ve gerilerden modern kültüre sarkan o despotik Aydınlanma tini tam olarak bu kavramların eksik oldukları yerdir. Kurtarıcı ideoloji modern tinin içerisinde işleyen bu despotik artığın toprağında beslenir ve

karşı usdışı idi. Bir yanılsama olarak yanılsamaya vurdu. Politik karakteri açıkça *despotik* idi: Halkı halk adına halkın kendisinden daha iyi yönetebilirdi. Reformasyon boşinancın kaynağını ortadan kaldırdı ve halksal duyuncun yetkeden özgürlük içinde olgunlaşmasının koşulunu yarattı. *Ergінlik* sorunu açıktır ki Aydınlanmanın değil ama Reformasyonun ilgisi ve kaygısıdır. Aydınlanma deizm ve ateizmde demir atarken ve böylece halkın törelliğinin zeminini ortadan kaldırırken, Reformasyon yol açtığı *duyunç özgürlüğü* ile törelliğin gerçek zemini oldu. Dinsel bir kavram olmayan duyuncun anakronistik dinsel öğretiler tarafından dışsal olarak belirlenmesi onun özgürce olgunlaşmasını ve büyümesini durdurur, ve dışsal belirlenim kalktığında duyunç yoksunluğu kendini kaçınılmaz olarak en aşırı, acımasız ve insanlık dışı biçimlerde gösterir. Aydınlanma hiç kuşkusuz modern kültürün karakterinde güçlü, ama *ön-modern* anlamda güçlü bir etmen oldu. Usu tanımayan *irrasyonalizmi* ile, ve *insan eşitsizliğine* izin veren deizmi ile modern değildi ve politik olarak *ön-modern* bir kalıntı idi. Sözde 'Us-Çağı'nın Aydınlanması açıkça *görgücü-kuşkucu* bir 'dünya-görüşü' idi, felsefe değil; ve deizm Reformasyonun kitleler üzerindeki *moral* yaptırımından bütünüyle yoksundu.

özgürlük kavramına yabancı entellektüalizmin biricik besinidir. Ekonomik determinizm insanı özsüzleştirmede, onu duyunçsuz ve istençsiz bir varlığa indirgemede hiç kuşkusuz yalnız değildir ve insanın moral hiçliği, insanın dünyaya fırlatılmışlığı, insanın saçmalığı, insanın yamuk tahtasından düzgün hiçbirşeyin yapılamayacağı gibi nihilistik eğilimler ile uyum içindedir. Bu düzeye dek, Elton'ın elli yıl önceki girişimi yayımlandığı zaman sözcüğün gerçek anlamında Batı kültürünün her boyutuna sinmiş bir tabuyu yıkma sorunu ile karşı karşıya kaldı. Tümü de kendi alanında insanı indirgeyen pozitivizm, nihilizm, pesimizm, materyalizm, kübizm yüzyılın başat tinini tanımlıyordu. Reformasyonun modern tarihin çözümlemesinin özeğine yerleştirilmesi hiç kuşkusuz dine afyon olarak, bir sinirce olarak, bir boşinanç olarak bakmaktan daha iyisini yapabilecek bir bakış açısını gerektirir. Eğer bakış açısında böyle bir değişim bilincin bütün bir yapısının değişimini gerektiriyorsa, bu güçlük yeni bir tarihçiler kuşağının yetişmesinden daha azı ile çözülecek gibi görünmez. Elton Reformasyonun yalnızca Protestan ya da Katolik bakış açılarından değil, ama materyalist ve pozitivist bozmalardan da özgür ussal bir çözümlemesini yapma girişiminde bulundu, ve girişim bugün bile bütününde Batı tarihçiliğine yabancı bir yaklaşımdır. Elton'ın çözümlemesi bir *eleştiri* okyanusuna bırakılmıştır. Eleştiri her yerde aynı bilgisizliği sergiler, düşmanına olmadığı yerde vurur, hiçbir zaman onun karşıtı olmayı, onu içeriden çürütmeyi başaramaz. Eleştiri *yorumdur*, hermeneutiktir, ve ne yaptığını çok iyi bilen postmodernist Derrida'nın kendisinin de gördüğü gibi hiçbir zaman 'doğru yorum' diye birşey yoktur. *Eleştiri* ('eleştirel' kuram, 'eleştirel' düşünme, 'eleştirel' felsefe, 'eleştirel' bakış açısı, 'eleştirel' okuma, 'eleştirel' araştırma, 'eleştirel' ussalcılık vb.) salt *kendi başına* yargıç olmaya karar vermiş bir öznelliktir, ve burada yargıç hiçbir zaman usun evrenselliği ve nesnelliği değil ama entellektüel hiçliğin başkaldırısı, her zaman *tikelliğin başıboşluğudur*. Bilgisizlik ve onunla beslenen kuşku kendi için hiçbir zaman *eleştiriden* daha iyi bir biçim bulamaz. Usu *eleştiren* Kant'ın *Eleştirileri* gerçekten de Kant'ın *kendisinin kişisel* eleştirileridir, ve usun kendini eleştirisi, *diyalektik* onun için yalnızca usun güçsüzlüğünün kanıtıdır. Eleştiri kapıyı kişisel kaprise sonuna dek açmasında çekicidir, kathartiktir, ve hiç kuşkusuz *özneldir*. Elton'ın çalışmasında *nesnelliğin* amaçlanması bile onu içine düştüğü bu hermeneutik ortama yabancılaştırır. *Reformasyon Avrupası*'nın İngilizce ikinci yayınına 1999'da bir Arkasöz yazan Andrew Pettegree'nin anlayışlı sözlerinde Elton'ın çözümlemesi "is a history of Reformation era unlike any other." Gerçekten de Elton'ın kişileri, olguları, olayları *kendilerinde, gerçeklikleri içinde* bağlamlandırmayı amaçlayan çözümleme girişimi benzersizdir. Elton tarihin ana temasını "politik" olarak gördü—ve politikayı en yüksek *istenç* alanı olarak. Çözümlemede ana tema "zamanın kamu yaşamında hükümetlerin ve yönetilenlerin eylemlerinden oluşmalıdır" (*The Practice of History*, s. 172), ve buna göre Reformasyonu yalnızca Kilise içindeki bir olay, yalnızca moral-dinsel bir olay değil, ama herşeyden önce modern devletin doğuş sürecinde belirleyici bir eylem olarak saptadı. Devlet istençtir. Ama modern devlet *kavramı*, dayandığı duyunç özgürlüğü ile, kendi içinde despotik öğeyi bütünüyle ortadan kaldırmış *ussal genel istençtir*. Ve salt bu *özgürlüğün* gücü

ile, ait olduğu *modernleşme sürecinin* kendisi gibi *oluşturur*. Devlet kavramını pozitif olguların, *reel* devletlerin insan bilincindeki bir "yansıması" olarak çıkarsayan sözde epistemolojinin özgürlük ve istenç kavramları ile değil ama despotik kültürün kendisinden arta kalan tasarımlar ile çalışmakta olduğunu belirtmek gereksizdir. Ve henüz gelişmemişliğin kendisini özsel kıpısı olarak kapsayan süreci eksiksiz duyunç ölçütleri ile yargılamayı istemek *gelişim* kavramının kendisinin *gelişmemişliği* içerdiğini gözden kaçırmak ve kendi özencini yargıç konumuna yükseltmektir. Tikel bir dönemi genelleştirmek bir tümevarım bile değildir. Nazizm ve Bolşevizm gibi olaylar Avrupa'nın moral büyümesinde gerilemeler ya da düşüşler olarak değil, ama moral geriliğin ve yetersizliğin kendisinin törel ve politik belirişleri olarak görünürler, tıpkı Reformasyonun hedef aldığı boşinançların *sonradan* yer alan bozulmalar değil ama kurumsal Katolik Kilisede *daha başından* eksik olan tinselliğin ve kapsanan putperest artıkların anlatımları olması gibi. Bu tür tikel olguların ancak daha büyük zamansal bütünün içerisinde ve ışığında yargılanabilir oldukları düşüncesi reddedilebilir. Ama bu reddediş ancak insanın özsel *ussallığının* ve *gelişim* kavramının kendisinin yadsınması zemininde olanaklıdır. Reformasyon-öncesi Katolik Avrupa'da eksik olan ve gelişimi Kilisenin kendisi tarafından engellenen bileşen duyunç ve istenç özgürlüğü idi. Özgürlük modern tinin törel karakteridir ve salt kendi başına modern tini yapmaz.

Duyuncun Ussallığı

Özgürlük olan, *kendini belirleyen* duyuncun ussallığı ancak ve ancak doğru olanı onaylayabilmesinde yatar, ve eğri olanı onaylamak duyuncun yeteneği içinde değildir—tıpkı estetik duyarlık için çirkini beğenmenin ve güzelden tiksinmenin olanaksız olması gibi. *Pozitif* ahlaksal yargı hiç kuşkusuz *görelidir*, ve *belirli iyi* bir başka bakış açısından pekala *belirli kötü* olabilir. Ama bu *göreliliğin* kendisi aynı zamanda ahlakı *gelişen* bir süreç yapan ve onun tarihsel, kültürel, yerel pıhtılaşmalarını geçici kılan etmendir. Göreli olan ancak saltık olan karşısında öyledir. İyiyi ve kötüyü, doğruyu ve eğriyi ayırdetme, onları *bilme* yeteneği kazanılmadıkça henüz özgürlük ve istenç de kazanılmış değildir. İnsanın bilme yeteneği bu düzeye dek insanın moral yetenek ve değerinin de kendisidir ve insanın *bilemeyeceğini*, yalnızca *inanabileceğini* ileri süren sözde felsefeler bu düzeye dek insanın moral değerini de silmek zorunda kaldıklarını gözden kaçırırlar—örneğin *"inanca* yer açabilmek için *bilgiyi* ortadan kaldırmak zorunda kaldım" diyen Immanuel Kant durumunda olduğu gibi. Duyunç yetisi doğuştandır, tıpkı estetik yeti ve düşünme yetisi gibi, ve *homo sapiensin* özüne aittir. Ama *homo sapiens* özgürlüğünün, bu içsel yargı yeteneğinin bilinci ile doğmaz. Moral bilinç gelişmeli, kendinin bilgisini kazanmalı, özbilinçli Duyunç ve İstenç olmalıdır. Gelişim kavramının kendisi erekseldir, gelişecek gizilliğin ereği olan edimselleşmeyi imler. Reel içerik, belirli iyilerin, belirli doğruların ve bunların karşıtlarının bilgisi yaşantının *a posteriori* sürprizleridir. Bir kez duyunç yaşına erişilir erişilmez, bir kez erginlik kazanılır kazanılmaz, insana neyin iyi, doğru ve haklı olduğunu ve neyin olmadığını bildirmek bundan

böyle hiçbir yetkenin işi değildir. Ama insanın kendi duyunç ve istencinin varlığının bile bilincinde olmaması durumunda kölelik onun için olması gereken durumudur. Bugün milyarlarca insan boyun eğdiğinin bilincinde olmaksızın yaşamaktadır. Özgürlük bilincinin yokluğunda, köleliklerinin de bilincine değildirler. Ve insan yaşamındaki değerin, anlamın, güzelliğin da bilincinde değildirler. Daha şimdiden birer nihilist ve pozitivisttirler. Özgürlük ön-modern tin için korkutucudur çünkü ona seçme özgürlüğü olarak, dilediğini yapma hakkı olarak, keyfi istenç olarak görünür. Onun için yalnızca despot özgürdür. Moral yetenek kazanmamış kültürler onlara moral belirlenimlerini bildirecek önderlere gereksinirler, onları dinlerler, baba gibi severler, ve köleliklerini sevdikleri ölçüde özgürlükten ve özgür olandan nefret ederler.

Politik Etki: Usun Hilesi Olarak Reformasyon

Reformasyonun din ve devlet ilişkisi üzerine etkisi dikkate alındığında, dinin kurumsal karakterinin ortadan kalkışının ve politik yaşamdan çekilmesinin kendisi dinin politik yaşam üzerindeki büyük etkisi olarak görünür. Din sonluluk dünyasının, tüze, ahlak ve törellik alanlarının bir kategorisi değildir. Dinin mülkiyet, duyunç, aile, toplum ve devlet alanları ile ilgisi yalnızca onları yukarıdan kutsamaktır. Modern tinin özü olan *duyunç özgürlüğü* bile Reformasyonun amaçları arasında bulunmuyordu. Tersine, *Duyunç olarak Us* reformcuların düşmanı idi. Ve gene de onu tüm *modern varoluşu* biçimlendirmek için özgür bıraktılar.

Manastırlar ve manastır mülkiyeti, aile ve evlilik, ekonomi ve politika alanlarında kilise yetkesinin sonu yalnızca dinin orada bulunmadığının, orada olanın yalnızca dinin bir yanılsaması olduğunun anlaşılması idi. Bu sonlu realiteler dünyasal istencin açınımlarıdır ve kavramlarına uygun olma, ussal biçimlere doğru özgürce gelişme sürecinde onlara dayatılan herhangi bir katı şeklin altında pıhtılaşmayı kabul etmezler. Reformasyonun etkisi bu bakımdan gerçekten de dinin kavramına uygun olmasını, Hıristiyanlığın *özünü* yeniden kazanmasını sağladı. Dini ait olmadığı yerden çekti, tiranlık adına kötüye kullanımını önledi, ve hem dine hem de sonluluk alanına haklarını yeniden kazandırdı.

Reformasyon monarşi tarafından desteklendi çünkü Katolik Kilise monarşi ile bağdaşmayan bir gereksizlikti: Tekerkliğin üzerindeki bir tekerk olarak tekerkin kendisini geçersizleştiriyordu. Devlet *kavramı* kurumsal kilise yetkesini, ne olursa olsun herhangi bir *üst istenci* tanımaz. Öte yandan tekerkliğin kendisi törel olarak başlıca Reformasyonun sonuçlarından biri olan *Yurttaş kavramı* ile karşıtlık içinde durur. Yurttaşın, kendi duyuncu ve istenci ile gerçek politik güç olan özgür *bireyin* ortaya çıkışı tekerkliğin ortadan kalkışı ve demokrasinin doğuşudur. Ama doğuş yalnızca başlangıçtır. *Total* bir *bilinç değişimi* olarak, Aile, Toplum ve Devlet kavramlarının, bu *gerçek özlerin* edimselleşmesi olarak bu *süreç* Yurttaş Devrimi, Burjuva Devrimidir.

Reformasyonun politik etkisi Avrupa'da Devletlerin oluşumunu tetiklemek olmadı. Eğer geç orta çağların yoz kilisesi ile ortaklık içinde bir yasasızlık, zor ve şiddet dizgesi olan feodalizmin bağrında oluşmakta olan

şeylere Devlet diyebilirsek, Avrupa'da monarşilerin oluşumu Reformasyondan önce başlamıştı ve bu, Reformasyonun *evrenselci* karakteri ile karşıtlık içinde, onların yerelliklerini, *ulusallıklarını* açıklar. Bu süreç özsel olarak yalnızca boyun eğen ve herhangi bir politik istenci olmayan serf nüfusun ve kasabaların feodalizme karşı politik bir güç kurmaya çabalayan güçsüz tekerklerin istenci altına girmeye başlamasından daha iyi değildi. Halkın tam moral düşkünlüğü durumunda, despotizmin tüzesi ve türesi bile ussaldır. Feodal Avrupa despotik devletten de yoksundu. Roma İmparatorluğunun bin yıl önceki yıkılışından bu yana Avrupa'da politik olarak nitelenebilecek biricik realite İmparatorluktan arta kalan ve hemen yitip gitmeye direnen yasa tinini unutma süreciydi.

Yasanın tekerkin mi yoksa halkın istencinin mi anlatımı olduğu arasındaki ayrım despotik devlet ve modern özgür devlet arasındaki ayrımdır ve bütün bir modern dönemin politik dinamiğini tanımlar. Despotizm her durumda gücünü *halklar, kitleler, yığınlar* dediği *istençsizlikten* türetir, ve bu arkaik tango henüz dünyanın engin topraklarında bilinen ve yaşanan başlıca politik biçimdir. Modern dönemde özgürlük bilincinin doğuşu karşıtlığın uyanması, etkinleşmesi, ve çözülüşüdür. Monarşi uygarca simgeselleşebilir; Aydın despotizmi rolünde zor gözdağının arkasına geçebilir; ya da açıkça tiranlığa dönüşüp devrilmeyi hak edebilir.

Yurttaş salt uyruk gibi yalnızca yasa altında değil, *kendi* yasası altında durur. Yasası İstencidir. Reformasyonun politik etkisi yan ürünü olan *duyunç özgürlüğüne* bağlı olarak politik toplumun, *yurttaş toplumunun* şekillenmeye başlaması oldu. Modern devlet özgür istencin anlatımı olan Yurttaş tarafından tanımlanır ve monarşinin tam karşıtıdır. 16 ve 17'nci yüzyılların çok çarpıcı olarak görünürde olan yabanıl kutsal savaşlarının, inancın üstüne atılamayacak ölçüsüz şiddet sahnelerinin arkasında, Reformasyon Avrupa'nın *törelliğini* yeniden formatlama işini başlattı. Hak, Ahlak ve Törellik ideaları ilk kez kendilerine uygun realitelerini belirlemek için yüzyılların emeğini üstlendiler. Sık sık yapıldığı gibi bir *oluş sürecini* ondaki geçici kıpırdanlardan herhangi biri ile tanımlamak ancak kavramsız pozitivizmin işi olabilir. Ve süreci yargılamak için sürecin *bütününün* yaşanmasının, deneyimlenmesinin zorunlu olması ölçüsünde, henüz *var olmayan* üzerinde yorumda bulunmanın hava tahmininden öte bir geçerliği olmayacaktır.

Eğitimli nüfusları ile Helenik kent-devletlerinin bölümsel demokrasilerinin dışında, dünya tarihinde ilk kez tüm dışsal yetkeden özgür *bireyselliğin* kendini göstermesine izin veren törel zemini Reformasyonun *negatif* etkisi hazırladı. Bu bütün bir dünya tarihinde o güne dek yaşanmamış bir dönüşümdü. İnsan ilk kez gerçek törel özü ile tanındı. Çin binlerce yıl boyunca yalnızca *en yüksek ve tek istenç* olan imparatora boyun eğmeyi sürdürürken ve tarih olmazken, Hindistan insanı hayvanın da altına indirgeyen ve toplumu *doğaya* göre sınıflara bölen kast dizgesine kilitlenmişken, Rusya bugün de olduğu gibi yalnızca bir despotizmi bir başkası ile değiştirme döngüsünde kalırken, Asya'da olan şey Tarih değildi çünkü olan *hiçbirşey* idi. Yalnızca Tarihin ziyan edilmesiydi. Despotik uzamı içindeki Asyatik tin akışkanlığa ve ortadan kalkışa direncinde Herakleitos'u bile çürütmüş görünür. Tarih-

özürlü Asya bugün varoluşumun her boyutunda sanal bir kültürdür. Değişimi dışsaldır, ve modernliğin tüm boyutlarını dışsallığı içinde algılamanın ötesine geçemez. Giderek bir Avrupa ve Asya sentezi olarak Osmanlı İmparatorluğu bile *kulluk* tininin en sonunda eylemsizlikte ve edilginlikte demir atmak zorunda olduğunu tanıtladı. Kul eylemde bulunmaz, giderek Padişah olsa bile, çünkü kendi istenci yoktur ve yerine getirdiği yalnızca Tanrının, efendinin istencidir. Osmanlı devletinde bir din adamları sınıfı ya da Katolik Kiliseye benzer bir güç odağının olmamasına karşın, ve 18. yüzyılın sonlarında başlayan politik reform ve modernleşme girişimleri ile İmparatorluğu Cumhuriyete dönüştürmenin başarılmış olmasına karşın, kulluk tini yerindedir. Sünni Osmanlıların Protestanlığa karşı tutumu beklenileceği gibiydi. Her iki yan da putlara tapmıyordu, her iki yan da birbirini Katolik Kiliseye olduğundan daha yakın buluyordu, ve V. Charles ve papa ortak düşmanlar idi. İspanya'ya karşı savaşlarında Hollandalıların sloganı *"Liever Turks dan Papist"* ve donanmalarında bayrak ve flamaları kırmızı üzerine hilal iken, Osmanlıların Hollandalılara ilk armağanları lâle olmuştu. Ama benzerlik gerçekte ancak kul ve özgür birey arasındaki benzerlik kadardı. Kısa bir süre içinde minik Kalvinist Hollanda kültürel ve ekonomik olarak Avrupa'nın en ileri devleti olur ve bir imparatorluğa büyürken, dünyanın en büyük gücü olan Osmanlı İmparatorluğu ortadan kalkmanın yoluna girdi. Bir yanın *bireyleri* vardı—eğitime, eyleme, yaratıcılığa, yeniliğe, gelişime aç ve açık bir nüfus. Öteki yanın değişime ve gelişime ve eyleme kapalı *kulları*—ve kul sevmez, ama korkar.

Yurttaş yalnızca uyruk değil, ya da köle, serf ya da kul değil, ama Devleti, yasayı kendi ussal istenci yapmayı *bilen* özgür bireydir. Katolik Kilise altında Devlet olanaklıdır, ama kendilerini özgür istençleri ile tanımlayan bireylerin toplumu olarak *yurttaş toplumu* değil. Gene de eğer bu tin altında yurttaş toplumunu andıran birşeyden söz edilebilirse, yurttaşların iyi yurttaş olabilmeleri ancak kötü Katolikler olmaları ile orantılıdır ve modern Fransa'nın tarihi nüfusunun geniş ateist kesiminin törellik için yeterli bir ussal zemin bulabildiğine tanıklık etmez.

Modern toplumun sürecinde özgür İstencin gelişimi onun Eğitimidir. Ancak özgür birey Eğitime yeteneklidir ve biricik engeli henüz kendi despotik tarihinden taşıdığı artıklar, ya da yine aynı şey, henüz kendi gizilliğinden çıkarsamadığı törel belirlenimlerdir. Protestanlığın tarihsel etkisi *olumsuz olarak olumlu* olmuş görünür. Politik alandaki etkisi bir kurum ve yetke olarak Kilisenin ve din adamları sınıfının olumsuzlanması yoluyla ussal politik istenç olarak demokrasinin gelişimine engelleri kaldırmasıdır. Ussal insan özgürlüksüz olamaz, ve insan ussaldır (hiç kuşkusuz postmodernist kafalar dışında). Yine, Katolik Kilisenin tersine, Reformasyon bilimlerin gelişiminde yalnızca engelleyici olmamakla olumlu bir rol oynadı. Modern toplumun özgür bireyler arasında belirlenen bir sözleşmeler alanı olması zeminde, modern ekonomi yurttaş toplumuna dayanmanın ötesine geçer ve onun *kendisidir*. Bu hiç kuşkusuz "Yurttaş Toplumu"nun "Kapitalist Toplum" olması demek değildir. Yurttaş Toplumunun moral temelini kapitalizmin tini olarak görmek, bir *çilecilik* etiğini tam tersine *haz* tarafından belirlenen

bir kültürün temeline koymak en azından paradoksaldir. Reformasyonu Max Weber'in yaptığı gibi Protestan Avrupa'nın törel, ekonomik ve politik yapılarını belirleyen *birincil* etmen olarak göremeyiz, çünkü kapitalizmin *çilecilik* ile saltık olarak geçimsiz ve *hırs* kavramının ekonomik anlatımı olması olgusu bir yana, Reformasyon kendisinden daha büyük bir dizgenin, bütünsel bir ussal gelişim sürecinin bir bileşenidir: Onlar tarafından belirlenir ve onları belirler.

* * *

Elton'ın Reformasyon üzerine çalışması beş yüz yıl önce Avrupa'da başlayan bir süreci çözümleme uğraşının henüz sürmekte olduğunu gösteren sayısız örnekten biridir. Ve tarihin kendisi de aynı çıkarsamaları realitenin kendisinde yapmayı sürdürmektedir. Reformasyonun sonuçlarının yalnızca onu formüle edenlerin değil ama modern tarihçiliğin kavrayışının da üzerinden uçması bir yandan sürecin akışkanlığına ve henüz kendini bütünlüğü içinde sunmamış olmasına bağlıdır. Öte yandan, Reformasyonun *insanın özünü* yeniden kazanma girişimi olması modern tarihçilikten çözümlemesinde olguları yalnızca sıralamanın ötesine geçmesini, onlarda *ussal* olanı, *özgürlüğü* dikkate almasını ister. Tarih doğa zorunluğu ile değil ama tinin *özgürlüğü* ile belirlenen deterministik bir süreçtir. Ve özgürlük duyunç ve istençtir. Reformasyon *modernleşme* tini olarak *tüm* dünyayı değiştirmekte, Protestan Batı *tüm* kültürleri kendi imgesinde yeniden biçimlendirmektedir. Ama bu çoktandır gönüllü olan değişim dışsaldır, içsel değil. Milyarların duyunçlarının uyanması ve özgürlük bilincini kazanmaları kravat takınayı ve nükleer silahlar yapmayı öğrenmelerinden bütünüyle başka türde bir dönüşümdür ve salt görüngüye öykünmeden daha iyisini gerektirir. Sürecin şansı bu kez değişecek olanların barbar Germenler olmamasıdır.

Aziz Yardımlı
Fenerbahçe, 2012

KISA BİR SÖZLÜK VE AÇIKLAMALAR

A

ad beneplacitum papae — papayı memnun edecek bir yolda

açık yazgı *manifest destiny* — zorunlu ya da hayırlı olarak görülen emperyalist yayılma politikası

adiaphora — (Yun. *adiaphora* = ilgisiz şeyler) Hıristiyanlıkta inanca özsel görülmeyen sorunlar

anti-klerikalizm — dinsel kurumların gücüne ve nüfuzuna karşı çıkan tarihsel devim

Antichrist — İsa'nın bir düşmanı; erken Kilise tarafından İkinci Gelişten önceki son günlerde İsa'nın karşısına çıkması beklenen büyük düşman

antinomianism *antinomianizm* — gospelin Hıristiyanları kutsal, sivil ya da ahlaksal her yasadan kurtardığı ve esenliğin yalnızca tanrısal kayranın armağanı yoluyla kazanılabileceği görüşü

antlaşma *treaty*

Apokalips *Apocalypse* — kıyamet

apokaliptik *apocaliptic* — kıyamet ile ilgili

aristokrasi ἀριστοκρατία — Yun. *aristos:* en iyi, *kratia:* erk; en iyilerin yönetimi; 'soyluluk' terimi kalıtsal olarak ayrıcalıklı konumu belirttiği düzeye dek aristokrasi ile örtüşmez; Lat. *nobilis* sözcüğü iyi-bilinen ya da ünlü olanı anlatır

arkebüz *arquebus* — 1400'lerde kullanılan küçük kalibreli ve fitilli uzun tüfek

aşağı sınıflar *lower orders*

Augsburg Interim — Kutsal Roma İmparatorluğunda Alman Katolikler ve Protestanlar arasında geçici bir anlaşma; Fransızlara ve Osmanlılara karşı sürmekte olan savaşlar nedeniyle V. Charles'ın isteği üzerine 1548'de Augsburg Dietinde onaylandı.

Augsburg İtirafı *Augsburg Confession* — Lutheran Kilisenin birincil inanç itirafı ve Luther Reformasyonunun en önemli belgelerinden biri

Austin Düzen-Kardeşliği *Austin Friary* — St. Augustine Düzeni; *Ordo Sancti Augustini, O.S.A.;* tarihsel olarak: *"Ordo Eremitarum Sancti Augustini", O.E.S.A.*; Katolik bir dinsel düzen; daha eski olmasına karşın, resmi olarak on-üçüncü yüzyılda kuruldu; Roma Katolik Hıristiyanlığın nüfuzunu yaymada çok etkili oldu.

B

bağışlama belgeleri *indulgences* — Katolik tanrıbilimde itiraftan sonra zamansal cezanın tam ya da bölümsel bağışlanması için verilen belge; Katolik Kilise tarafından İsa'nın haç üzerindeki özverisi dolayısıyla birikmiş olan değerler hazinesi ve azizlerin erdemleri zemininde sunulurdu; ayrıca belirli hayır işleri ve dualar için de para karşılığında satılıyordu; Luther'in tezleri yalnızca böyle alışverişleri dünyasal olarak suçlamakla kalmadı, ama herşeyden önce papanın Tanrı adına bağışlama hakkını yadsıdı.

bedenselleşme *incarnation* — Tanrının Oğlunun Meryem'in rahminde geliştiği ve İsa'nın gerçek Tanrı ve gerçek insan olduğu öğretisi

belles âmes — güzel ruhlar

belit *axiom*
berkitme (tahkimat) *fortification*
biçimdeşlik *uniformity*
bilgin *scholar*
binyıl *millenium* — İsa'nın yeryüzünde hüküm süreceği bin yıllık dönem (Rev. 20; 1-7); belirsiz bir gelecekte genel dürüstlük ve mutluluk dönemi
Bourbon, Charles III, Dük — (1490-1527) Fransız askeri önder; Roma'nın Yağmalanmasında V. Charles'ın imparatorluk askerlerini kullandı.
Bourges Pragmatik Onayı *Pragmatique Sanction de Bourges* — 1438'de Fransız Kralı VII. Charles tarafından çıkarıldı; papanın yetkesinden daha yüksek yetkeli bir Genel Konseyin kurulmasını karara bağladı; konsey 10 yılda bir toplanacaktı; kilise görevleri için atama yerine seçimi getirdi; papalık onaylarını ve papalığa başvuruları kısıtladı.
bölge kontu *landgrave* — Almanya'da 13'üncü yüzyıl ve 1806 arasında belli bir bölgeye egemen kont
bölge rahibi *parish priest*
bölünme(ci) *schism(atic)*
Bucer, Martin — 1491-1551; Alman Protestan reformcu; Zwingli ve Calvin'e yakın
Bulla *Bull* — Lat. *bulla*: mühür; bir papa tarafından çıkarılan özel bir mektup türü; adını onu sonlandırmak ya da doğrulamak için sonuna eklenen bir mühürden (*bulla*) alır.
burgher kasabalı
büyük perhiz *Lent*

C

Capuchinler — bir Roma Katolik keşişler düzeni
casus belli — savaş nedeni
Charles V — İspanyolca: *Carlos I, Carlos V* or "Carlos I de España y V de Alemania; Almanca: Karl V; 24 Şubat 1500 – 21 Eylül 1558; Kutsal Roma İmparatorluğunun egemeni, 1519-1556
Chesterton-Belloc — Katolik düşünürler Gilbert Keith Chesterton ve Hilaire Belloc tarafından Katolik türe ilkeleri temelinde geliştirilen ve "paylaşımcılık/*distributism*" olarak bilinen bir ekonomik felsefe
comunero(s) isyancı(lar) — İspanya'da 1520-21'de V. Charles'a karşı ayaklandılar
condottiere — geç orta-çağlardan onaltıncı yüzyıl ortalarına dek İtalyan kent-devletleri tarafından kullanılan paralı asker
conquistador — İsp. fatih; 15'inci yüzyıldan sonra Amerikaların çoğunu İspanyol egemenliği altına getiren askerler, kaşifler ve serüvenciler
Constable — ortaçağlarda tekerkin yokluğunda askeri komutan
Cortes — İberya'da parlamento
coşku *enthusiasm, Schwärmerei*
coşkulu *enthusiastic*
Curia, Curia Romana — papaya kilisenin hükümet ve yönetiminde yardım eden kurumların ve görevlilerin tümü

Ç

çekinik — *hermit*
çifte ön-yazgı — *double predestination* Tanrının hem kurtarılacak hem de mahkum edilecek olanları önceden saptadığı öğretisi

D

Dataria *Datary* — Lat. *Dataria apostolica; Curia Romana*'nın beş görevinden biri; adayları papalık gelirli konumları; 20'nci yüzyılda kaldırıldı.
denominasyon *denomitanion* — İngiliz dilinde 'denomination' sözcüğü olumsuz bir imlemi olan *mezhep/sect* sözcüğü yerine 18'inci yüzyıldan başlayarak kullanılmaktadır; genel kullanımının yanısıra, *denominasyon* Hıristiyanlar arasında büyük ölçüde bir Protestanlık kavramıdır.
devotio moderna — modern dindarlık; geç orta çağlarda (14 ve 15. yy) doğdu; Rönesans Hümanizmi ve Hı-

ristiyanlığın bir bileşimi; bireyin iç yaşamını vurguladı; Erasmus, Luther ve Calvin üzerinde etkili oldu.

diakon *deacon* — rahibin astı

Diet *Diet* — belli ülkelerde ulusal ya da yerel yasama meclisi; Kutsal Roma İmparatorluğunda prenslerin ya da yurtlukların resmi genel meclisi

diet-kararı *recess* — (Alm. *Reichsabscied, Reichsrezess*) Kutsal Roma İmparatorluğunda bir İmparatorluk Dieti tarafından alınan tüm kararları kaydeden belge

dinsel diyalog *colloquy, colloquium religiosum, Religionsgespräch* — öğreti ya da inak ayrımlarını bir çözüme bağlamak için yapılan görüşme, tartışma

dinginlikçilik *quietism* — eksiksizliğin koşulu olarak entellektüel dinginlik ve iç edilginlik üzerine vurgu getiren bir düşünme eğilimi; ortaçağların sonlarında Fransa, İtalya ve İspanya'da görüldü; Roma Katolik Kilisesi tarafından heretiklik ile suçlandı.

diyakoz *diocese* — piskoposun yönetimi altındaki bir kilise bölgesi

doğrulama – *confirmation* kutsama karakteri olmaksızın Kilise ile tam birlikteliğe kabul edilme töreni

düzen *order*

düzen-kardeşi *friar* — Lat: *frater;* Alm: *Ordensbruder;* Ita: *frate;* friarlar bekarlık, yoksulluk, boyuneğme antları ile bağışlara dayanarak çoğunlukla geniş bir bölgede yaşarken, keşişler dünyadan uzak, kendine yeterli bir manastırda yaşarlar.

E

ecclesia — kilise, topluluk; Yun: *ekklesia,* meclis; *ekkalein,* çağırmak

Elektör — Kutsal Roma İmparatorluğunda imparatoru seçme hakkı olan prens

Elektör Palatine *Elector Palatine* — Alm: *Kurfürst von der Pfalz;* Palatine'nin seçmen kontu

encomienda — Amerikaların İspanyollar tarafından kolonileştirilmesinde kullanılan bir emek dizgesi; *encomienda* toprağın yanısıra belli bir sayıda yerliyi de kapsar.

Ernestine soy çizgisi *Ernestine line* — Alman kontlarının, düklerinin, elektör prenslerinin ve krallarının Wettin Hanedanı; Saksonya devletlerini yönettiler; 10'uncu yüzyılda başlayan soy çizgisi 1918'de silindi.

eskatoloji — dünyanın ya da insanlığın sonu ile ilgilenen tanrıbilim dalı; ölüm, insanlığın yazgısı, İkinci Geliş, Son Yargı ile ilgili inanç ya da öğreti

ethos — bir kültürün duygusal karakteri

eukharist εὐχαριστία/eukharistia — minnet; Kutsal Komünyon (*Holy Communion*) ya da Son Yemek de denir; Hıristiyan kutsamalardan biri; aşağı yukarı tüm denominasyonlar ayini kendilerine özgü biçimlerde kutlarlar.

evangel — iyi haberler, gospel, dört gospelden biri (Yun. *euangelion*); dünyanın İsa yoluyla kefaretinin müjdesi

evangelik(al) *evangelical* — bireysel din adamının yetkesi ile karşıtlık içinde özel olarak İncil'in yetkesini vurgulayan

evangelizm *evangelism* — İncil'in vaaz edilmesi ve duyurulması

evangelikalizm *evangelicalism* — evangelikal ilkeler ya da öğretiler(e bağlılık)

F

Ferdinand, I. — 1503–64; V. Charles'ın kardeşi; Bohemya ve Macaristan kralı 1526–64; Kutsal Roma İmparatorluğunun imparatoru, 1558–64

flef — feodal lordun yurtluğu

Francis, I. — 1494–1547; Fransa kralı 1515–47

Fransız Kilisesi Gallik Kilise

Fransiskan — Assisili St. Francis tarafından kurulan Katolik düzenin üyesi; yoksul, çıplak ayaklı, kötü giyinen aşırı çileci ve neşeli gezgin keşişler

friar — düzen-kardeşi; çoğunlukla dilenci/mendikant bir Roma Katolik düzenin üyesi

Fuggerler — 14 ve 17 yüzyıllar arasında Alman bankerler ve tecimciler ailesi

G

Gallik Kilise — Fransız Kilisesi (Gallican Church) 1870'ten önce Fransa'da Roma Katolik Kilisesi

gelirli konum *benefice* — Alm. *Vikarie;* İt. *Beneficium;* belirli bir mülkiyet ya da gelir sağlayan kilise görev konumu

Germania — (İsp.) silahlı devrimci hükümet

gospel sözcük sıklıkla Matta, Mark, Luke ve John'un kanonik gospelleri için, ama ayrıca Yeni Ahit'in bütünü için de kullanılır.

gramer okulu — Lat. *scolae grammaticales;* klasik dilleri (ilkin Latince, sonra eski Yunanca) ve gramer, müzik, gökbilim gibi liberal sanatları da öğreten okul; katedral ve manastırlara bağlı

H

Habsburg Hanedanı — (= Avusturya Hanedanı) 1438 ve 1740 arasında seçilen tüm Kutsal Roma İmparatorlarının İsviçre'deki kökeni; önce Avusturya'nın (6 yüzyıl) ve daha sonra Burgundy, İspanya, Bohemya ve Macaristan'ın egemeni oldu.

Hanse — bir ortaçağ tecimciler loncası

Hanse kasabaları — Hanseatik Liga üyesi kasabalar

Hanseatik Liga *The Hanseatic League* — tecim kentlerinin ve onların loncalarının Kuzey Avrupa kıyılarında bir tecim tekeli kuran ve sürdüren ekonomik birliği

haute bourgeoisie — yüksek burjuvazi (ortaçağlarda soylu ve köylü olmayan kentliler; *petite bourgeoisie:* küçük burjuvazi)

havari — İsa'nın 12 öğrencisinden her biri; bir ülkeye ya da bölgeye ilk Hıristiyan misyonun bir üyesi

Hebraist — İbrani dilinde usta kişi

Helvetik İtiraflar *Helvetic Confessions* — İsviçre'nin reformdan geçmiş Kiliselerinin ortak inancını anlatan iki belgenin adı (sırayla, *Confessio Helvetica prior* 1536, *Confessio Helvetica posterior* 1562-4)

heretik — Kilisenin yürürlükteki görüşlerine aykırı görüşleri savunan

heterodoks *heterodox* — ortodoks inançlara aykırı

hizmet *service* — (Hıristiyan/Kilise bağlamında) kamusal tapınma

Hohenzollern — Romanya'da 1866'dan 1947'ye, Prusya'da 1701'den 1918'e ve Alman İmparatorluğunda 1871'den 1918'e dek egemen olan kraliyet ailesinin bir üyesi

host *host* — mas ayininde kutsanan ekmek ya da yufka

Hussit *Hussite* — 14'üncü yüzyılın sonlarında John Huss tarafından Bohemya'da başlatıları dinsel reformist ve ulusalcı bir devimin üyesi

İ

ilim, öğrenim *learning*

Interim — (sözcel olarak: ara-dönem) V. Charles tarafından Protestan ve Katoliklerin bağıntılı görüşlerini uzlaştırma uğruna verilen üç ödün için kullanılan adlandırma

İmparatorluk Kamarası *Imperial Chamber* — Alm. *Reichskammergericht;* Kutsal Roma İmparatorluğunda en yüksek türe kurumu; 1495'te kuruldu.

inanca *assurance*

işleyim *industry*

itiraf mührü *the seal of the confessional* — itiraf sırasında söylenen sözlerin korunması; Luther itirafı üç kutsamadan biri olarak kabul etti.

J

Jagillonlar — 14-16'ncı yüzyıllarda Bohemya, Macaristan, Litvanya ve Polonya'yı yöneten hanedan

jurnalist *journalist* — günlük olayları kaydeden

K

Kadan — Alm. *Kaaden*; Çek Cumhuriyetinde bir kent; 1534'te Württemberg Protestanları ile Katolik yanı temsil eden I. Ferdinand arasında "Kadan Dinsel Barışı" görüşmelerinin yapıldığı yer

Kalmar Birliği *Union of Kalmar* — Danimarka, Norveç ve İsveç'in 1397-1523 arasındaki kesintili monarşik bir dış politika birliği (*Kalmarunionen*)

kamu keferati *public penance* — bir günahın bağışlanması için tövbekârın kamu doyumunu sağlayarak elde ettiği keferet

kanon — (Yun.: kanon) cetvel; ölçün; genel olarak kabul edilen ilke

kanon yasası *canon law* — bir Hıristiyan kilisenin sorunlarını yöneten yasalar kütlesi

kardinal — Katolik Kilisenin bir ünvanı; tümü birlikte Kardinaller Koleji olarak bilinir ve papayı seçerler.

karmaşık *complex* (karışık: *complicated*)

Karmelit *Carmelite* — 12'nci yüzyılda Filistin'de kurulan dinsel bir düzenin üyesi olan dilenci keşiş; Beyaz Friar

Karşı-Reformasyon *Counter-Reformation, Gegenreformation* — Katolik Yeniden-Diriliş ya da Katolik Reformasyon olarak da adlandırılan dönemin III. Paul tarafından açılan Trent Konseyi (1543-65) ile başladığı ve Otuz Yıl Savaşlarının sonunda (1648) kapandığı kabul edilir.

katmanlar *estates of the realm, Ständeordnung* — büyük toplumsal küme ya da sınıf; Fransa'da: din adamları, soylular ve halk; İngiltere'de: tinsel lordlar, zamansal lordlar, halk; Kutsal Roma İmparatorluğunda: İmparatorluk Dietindeki (*Reichstag*) din adamları katmanı prens-piskoposlar, prens-başpiskoposlar ve prens manastır-başkanlarından, soyluluk katmanı kilise-dışı prensler, krallar, dükler, kontlardan, burgherler katmanı ise bağımsız imparatorluk kentlerinin temsilcilerinden oluşuyordu.

kayra hacıları *pilgrims of grace* — *Pilgrimage of Grace*: 1536'da York, Yorkshire'da İngiltere'nin Roma'dan kopuşuna ve manastırların dağıtılmasına karşı ayaklanmalar

kefaret *penance, redemption* — Lat. *paenitentia;* günahı silmek için yapılan işler; bir pişmanlık belirtisi olarak dinsel disiplin ya da nefsi köreltme

kemerli şövalyeler *belted knights* — *milites accincti;* şövalyelik kemerini takarak unvan almış ve savaşa hazır şövalyeler

keşiş *monk* (bkz. düzen-kardeşliği)

keşiş düzenleri *regular orders*

kilise bölgesi *parish*

kilise-dışı komünyon *lay communion* — *communio*, κοινωνία, *Gemeinschaft;* kilise ile komünyon içinde olmasına karşın kilise-dışı bir papazın konumunu belirtmek için Katolik Kilisede uygulanan bir terim

kinik *cynical* —Yun. *Kynikos;* insanların yalnızca bencil güdüler ile davrandıkları saplantısında olan kuşkucu, güvensiz, kötümser, olumsuz olmaktan kaçınamayan misantropik bakış açısı

komünyon *communion* — Eukharistik öğeleri alma edimi; Eukharistin kutlanması; dinsel bir topluluk

Konsey Devimi *Conciliarism, conciliar movement* — 14-16 yüzyıllarda Roma Katolik Kilisesinde tinsel konularda son yetkenin papaya değil ama bir Genel Konseye ait olması gerektiğini savunan devim

kontluk *county*

konutlama *postulate*

kötüye kullanım *abuse*

kurallılar *regulars* — dinsel kuralın altında duran ya da dinsel bir düzene ya da manastıra ait olan (karşıt: dünyasal/*secular*)

Kutsal Görev *Holy Office (of Inquisition)* — *Congregation for the Doctrine of the Faith; Lat. Congregatio pro Doctrina Fidei;* Roma Curiasının parçası; öğretinin ve inancın geliştirilmesi ve sakınımı ile ilgili

Kutsal Koltuk *Holy See* — (Lat. *sedes,*

oturacak yer) Roma Piskoposunun (papa) görevi, konumu; Roma *Curiası*

kutsama *sacrament* — ayin; Roma Katoliklerine göre kutsamada "Tanrının salt kendi başına etkin" olduğu düzeye dek ayin simgesel değildir; doğal olarak materyalist ya da eğitimsiz bilinç kutsamalara kendi simgeciliğini yansıtarak ve inancı bir ikiyüzlülük sayarak onların salt görünüş, salt birer tiyatro olduğunu düşünürken, inanan Katolik kutsamaları gerçeklik değerlerinde doğrular, onlara *inanır;* Reformasyon özsel olarak bu duyusaldışsal etkinliklerin gerçekten de *duyusal-dışsal* olduklarının, ekmeğin ve şarabın İsa'nın bedeni ve kanı değil ama salt ekmek ve şarap olduğunun kavranışı üzerine dayanır, fiziksel papanın ve fiziksel rahibin ve kurumsal kilisenin kutsal niteliklerinin olmadığı, kutsal toprak, kemik, imge vb. gibi şeylerin yalnızca toprak vb. oldukları kabul edilir.

kutsamalar *sacraments* — Katolik Kilisedeki yedi kutsama şunlardır: vaftiz, itiraf, son yemek, doğrulama (kiliseye üyelik), evlilik, hastalara yağ sürme, kutsal düzenler (piskopos, rahip/papaz, diyakoz); tüm bunlarda kilise-dışı ile karşıtlık içinde rahiplik kutsal ile ilişkide olma ayrıcalığını taşır.

kutsamacılık *sacramentarianism* — son yemekteki öğelerin yalnızca simgesel oldukları görüşü

L

laikleştirmek, dünyasallaştırmak *secularise*

Landgrave — bölge-kontu

Landknecht(e) — çoğunlukla Alman mızrakçı ve piyade paralı askerler

Lateran Konseyler — Katolik Kilisenin 12-16. yüzyıllarda Roma'da Lateran Sarayında topladığı konseyler

Latinist — Latince'de uzman

Lefèvre d'Étaples, Jacques — (1455-1536) Fransız tanrıbilimci ve hümanist; Fransa'da Protestan devimin öncülerinden

Leutpriester — (= Pleban) Lat. *plebunus* sözcüğünden; bir tür ast rahip

libertin — yerleşik dinsel ilkeleri reddeden; ahlaksal olarak kısıtlamasız

lit de justice — "türe yatağı"; Paris Parlementinin (= mahkeme) (tahta oturmak yerine bir yatağa uzanan) kralın başkanlığı altındaki resmi oturumu

ligatür — damar bağlayıcı iplik ya da tel

liturji — toplu tapınma için dualar derlemi

locus communis — genel topikler, genel yerler (Yun. *koinos topos*)

lordlar lordu, üst-lord *overlord* (beylerbeyi gibi)

M

magister *magistrate* — Lat. *magistratus* (master); Alm. *Friedensrichter;* türe ve tüze işlerinin yönetiminden sorumlu yetkili

Mas Ayini *Eucharist* — εὐχαριστία/ eukharistia, minnet; eukharistin kutlanması; Katolik Kilisenin Trent Konseyine (1545-1563) göre Mas Ayini İsa'nın çarmıha gerilmesini simgelemez ama onunla *bir ve aynıdır,* onun özverisinin kansız olarak yinelenişidir; Katolik Kiliseye göre ayinde ekmek ve şarap kutsandığı zaman (rahip tarafından), ekmek ve şarap olmaya son vererek İsa'nın En Değerli Bedeni ve Kanı olurlar; Eukharist yalnızca ayine değil, ama kutsanmış ekmek ve şaraba da göndermede bulunabilir, buna göre Eukharist kutlanabilir ya da alınabilir.

Medici — Florenceli İtalyan aile; üç papa ve iki Fransız kralı çıkardı.

Melanchton, Master Philip — 1497-1560; Alman bilgin ve hümanist; erken Reformasyonun baş dizgesel tanrıbilimcisi ve ünlü 1530 Augsburg İtirafı'nın birincil yazarı

Memmingen On İki Maddesi — 1525'te Köylüler Savaşında köylülerin Swa-

bian Ligasına karşı istemlerinin bir bölümü; On İki Mdde Avrupa'nın ilk yazılı insan hakları belgesi olarak kabul edilir.

mendikant *mendicant* — dilenci

messiah — kurtarıcı

mezhep *sect*

misogyni — kadın düşmanlığı

mobile vulgus — kaypak/dönek kalabalık; İng. "mob" sözcüğünün kökeni; okhlokrasi (sürü yönetimi') ile yakın anlamlı

N

nefsi köreltme *mortification*

nepotizm *nepotism* — akraba kayırmacılığı

Nikodemizm — İsa'yı geceleri ziyaret eden Nikodemus'tan türeyen terim gizli ya da ürkek bir yandaşı belirtir; Calvin terimi Katolik Fransa'da Protestanlığa dönmelerine karşın dışsal olarak Roma Katolik kılgılarını uygulayanlar için kullandı.

nominalizm — adcılık

O

obskürantizm *obscurantism* — bilginin artmasına ve yayılmasına karşıtlık

orta katman *gentry* — soyluluğun altındaki katman

ortaklaşım *communion* — κοινωνία, paylaşma, katılma (Mas Ayininde); 'her iki türde': 'ekmekte ve şarapta'

ortodoks *orthodox* — doğru inanç

otokrasi — tek kişi tarafından sınırsız yönetim; despotizm

Ö

ön-yazgı *predestination* — Tanrının hangi ruhların önceden esenliğe yazgılandığını belirlemesi; öğreti herşeye-gücü-yeten Tanrının bir bütün olarak fiziksel evrenin yazgısını saltık olarak belirlediği görüşünü de doğrular; Katolik inançtaki hayır işleri ve benzerleri yoluyla Tanrı ile muhasebe öğretisinin yadsınmasının zorunlu bir çıkarsaması olarak görünür; öğreti Augustine, Aquinas ve Martin Luther, Calvin tarafından kabul edildi; Efesliler 2:8-10: "[Esenlik] Tanrının armağanıdır, işlerin değil, sakın kimse öğünmesin."

örtmece *euphemism*

P

papist — bir Roma Katoliği için kullanılan küçümseyici terim

Parlement — Fransa'da 1789'dan önce yüksek türe mahkemesi

pastör *pastor* — bir Hıristiyan topluluğun atanmış önderi; terim Protestan kilise ile ilişki içinde kullanılmasına karşın, Katolik ve Ortodoks kiliseler ile ilişkili rahip ve piskoposları da belirtebilir.

patristik — erken Hıristiyan Kilisenin babaları ya da onların yazıları ile ilgili

patronaj *patronage*

pekinlik *certainty*

Pelegianizm — İngiliz keşiş Pelagius (İS 4-5 yy) Augustine'ye karşı ilk günah öğretisini yadsıdı ve esenliğin tanrısal kayra yoluyla değil bireysel çaba yoluyla geldiğini savundu; özgür istencin savunulması heretik olarak görüldü.

Penitentiaria *Penitentiary* — Lat. *Sacra Paenitentiaria*; *Curia Romana*'da bir mahkeme

pietizm *pietism* — Lutheranizm içinde püritanlığı özellikle vurgulayan daha köktendinci bir devim

piskoposluk meclis mahkemeleri *episcopal consistory courts*

presbyter — yaşlı, elder, presbıteros, πρεσβύτερος

presbyterianizm — az çok değişkiye uğramış Kalvinizm

Promethean — yaratıcılıkta ya da özgünlükte gözüpek

provost — kimi katedral vakıflarında en yüksek yetkili

Q

quattrocento — **Rönesans** on-beşinci yüzyıl Rönesansı

R

Res publica Christiana = Hıristiyanlık

ricaların efendileri *masters of requests, maître des requêtes* — orta çağlarda halk tarafından kraliyete sunulan dilekleri incelemek için toplanan konseyin yargıçları

Romanist — Roma Katolik Kilisesinin üyesi; Roma tüzesi, kurumları vb. üzerine uzman

S

Sakramentarian — Eukharistteki öğelerin simgesel olduğu görüşü

Sakson Teftişleri *Saxon Visitations*

Schmalkalden Ligası — Alm. *Schmalkaldischer Bund;* Hesseli Philip ve Saksonya Elektörü I. John Frederick tarafından 1531'de Schmalkalden'de kuruldu; Kutsal Roma İmparatorluğu içinde Protestan prenslerin askeri kuvvetleri de bulunan bir savunma birliği; İmparatorluğun yerini almayı amaçladı.

Schwabach Maddeleri *Schwabach Articles* — bir inanç itirafı olarak 1529'da Martin Luther ve başka Wittenberg tanrıbilimcileri tarafından yazıldılar ve daha sonra Melanchton tarafından yazılan Augsburg İtirafı'na katıldılar

Schwärmer coşkulu, fanatik

sınır-kontu *Margrave* — Kutsal Roma İmparatorluğunda sınır lordu (uçbeyi)

sınır lordu *marcher lord* — *Margrave* için İngilizce eşdeğer

gezgin şövalye *hedge knight* — topraklı bir şövalyenin topraksız şövalye oğlu; genellikle paralı askerler olarak çalışma eğilimindeydiler

simoni *simony* — dinsel görevlerin satılması

sola fide — yalnızca inanç

Speyer Dieti — 1526; iki ay sürdü; uzlaşma arandı; V. Charles katılmadı; prensler ilk kez burada Protestanlığa bağlılıklarını ileri sürdüler.

Summa — felsefede ya da tanrıbilimde kapsamlı yapıt

süzeran *suzerain* — bir başka ulusa iç egemenlikte izin verirken dış politikada onu denetleyen bir ulus

Ş

şansölye *chancellor* — belli hükümetlerde başbakan; genel olarak çeşitli kuruluşlarda en üst ya da baş yönetici

T

Taborit *Taborite* — 15 yüzyılda Kutsal Yazıların katı olarak sözel yorumunu ileri süren militan Hussit kümelerin üyesi

tarihçe *chronicle*

tefekkür *contemplation*

tekerk *monarch*

tercio (tercio Español) — Rönesans döneminde görülen bir askeri düzen

Tetrapolitan İtiraf — ya da dört-kentin (Strasbourg, Konstanz, Memmingen, ve Lindau) itirafı, *Confessio Tetrapolitana, Strasbourg Confession;* Zwingli'nin izleyicilerinin resmi itirafı

Theatineler — 1524'te Protestanlık ile savaşmak ve Katolikler arasında yüksek bir ahlak düzeyi elde etmek için kurulan bir topluluk

tikelcilik *particularism* — kendi tikel çıkarlarına, partisine vb. yönelik dışlayıcı ilgi

Tötonik Şövalyeler — 1190'da Almanya'da kurulan dinsel bir askeri düzen

tözsel-dönüşüm *transsubstantiation* — Katolik Kiliseye göre Mas Ayininde ekmek ve şarap rahip tarafından kutsandıktan sonra ekmek ve şarap olmaya son vererek İsa'nın En Değerli Bedeni ve Kanı olur; yine aynı inançta süreç simgesel olarak değil, tözsel olarak görülür.

Tridentum — Trent'in eski Latince adı

türe, adalet *justice*

türel *jurisdictional*

tüze, hukuk *rights, law*

U

Utraquist = Calixtine — 15. yy Hussitleri arasında mas ayinine katılanların

ekmeğin yanısıra kadehi de almaları gerektiğini savunan bir mezhebin üyesi

uygulayımbilim *technology*

uylaşım *consensus*

uylaşımsal *conventional*

Ü

üstenim *commintment*

üst-lord *overlord*

V

Valois Hanedanı — 1328'den 1589'a dek Fransa'yı yönetmiş bir aile

viri obscuranti — obskürantistler

Vasteras Dieti — İsveç'in dört katınandan oluşan dieti; on-beşinci yüzyılda kurulan diet 1866'da dağıtıldı.

voyvoda — Başlangıçta Slav ülkelerinde askeri komutan; sonraları kent ve kasaba yöneticisi

Vulgata *Vulgate*— Lat. *Vulgata;* İncil'in St. Jerome tarafından İS dördüncü yüzyılın sonunda yapılan Latince çevirisi

W

Waldensian — 1170'te güney Fransa'da Pierre Waldo'nun önderliği altında kurulan ve 16'ncı yüzyılda Reformasyona katılan bir mezhebin üyesi

Worms — Almanya'da Ren kıyılarında bir kent

Y

yeniden-dirilişçilik *revivalism*

yurtluk *estate* — üzerinde iyi donatımlı konutu ile toprak mülkiyeti

yurttaşlık yasası *civil law*

yüzyılcı *centuriator* — zamanı yüzyıllara göre ayıran tarihçi, özellikle *Magdeburg Yüzyılları*'nı yazanlardan biri

Z

zanaatçı *artisan, craftsman*

Zapolyai, John — János Szapolyai ya da János Zápolya; 1487-1540; Macaristan kralı; Arşidük I. Ferdinand ile Macar krallığı ünvanı üzerine çatıştı

Dizin

A
Adagia (Erasmus) 219, 226
adiaphora öğretisi 59
Adrian, VI. 63
afaroz (Lutheranizmde önemsiz) 45
Agricola, John 184
Aigues Mortes
akıncılar 114
aklanma, inanç yoluyla (Luther) 14
aklanma sorunu (Trent Konsülü) 154
Albert Alcibiades (Hohenzollern) 51, 192, 203s, 206s
Albertine çizgisi 192
Albrecht Dürer 222
Alcala Üniversitesi 85
Alexander Farnese 126
Alfonso de Albuquerque 248
Alman-Flaman biçemi (resim sanatı) 221
Alman gizemci geleneği 24
Alman şiiri 224
Alman Ulusunun Hıristiyan Soyluluğuna Seslenış 18
Almanya (16 yy.da ekonomik durum) 19; (Avrupa ekonomik dizgesinin özeği) 19; (Avrupa teciminin özeği) 83; (Kalvinizm) 183; (durumu) 19; (politik bir birlik değil) 20
Alsace ve Lorrain 31
Altın Ordu 105
altın ve gümüş (Amerikalar; İspanya) 249; (kapital birikimi ile ilgisi) 250
Alumbrados (İspanya) 84
Ambrose Paré 229
Ambrosius Blaurer 123
Amerika'nın keşfi (Charles V) 37
Ami Perrin 180
Anabaptist devim (doğuşu) 73, 75
Anabaptizm 35, 242; (kökende usdışı) 82; (özsel olarak hoşgörüsüz ve terôristik) 82; (sondan sonrası) 81; (Venedik'te) 87
anadiller 224
Andrea Doria 129; (Charles V) 32
Andreas Knopken 109
Andrea Vesalius 229
Andrew Carlstadt 17
Anne de Montmorency 210
Antichrist 66
anti-klerikalizm 15
anti-nomianizm 71, 173; (Agricola; Luther) 184
Antwerp 97, 249; (Avrupa'nın başlıca para pazarı) 34; (Habsburg imparatorluğunun ekonomik özeği) 240
Aquinas, St. Thomas 152
araf (bağışlama belgeleri) 16
Arian heretikliği 86
aristokrasi 239
Aristoteles 228-230; (felsefesi) 152
astroloji (hümanistlerin özgül bilimi) 228
Augsburg 195
Augsburg ara-kararı 119
Augsburg Dieti 201, 207
Augsburg Interim 199, 233
Augsburg İtirafı 117, 122
Augustin Düzen-Kardeşliği (Luther) 13
Augustine, St. 152 (ön-yazgı öğretisi) 154, 171; (Protestanlık) 152
Avrupa (Çin) 252; (Hindistan) 252; (laikleşmesi. Protestanlık) 218
Avusturya imparatorluğu (kuruluşu; Charles; kardeşi Ferdinand) 40
Aydınlanma (radikallerde boşinanç; iç tanrısal ses) 70
Aztek imparatorluğu (Cortez) 38

B
Babür imparatorları (Hindistan) 252
bağışlama belgeleri* 13, 16
Bakire Meryem kültü (putperestlik; Luther) 216
Baldassare Castiglione 26
Baltık 19, 34, 99s, 104s, 132, 240
Barbarossa, Hayreddin 125s, 188, 213; (ölümü) 197
Barnabitler 145
Bartolemo de las Casas 38

Batı (dünya önderliği; Protestanlık) 245
Batı Hint Adaları (Charles V) 37
Bavyera (Reformasyon etkisiz) 51
Bedenselleşme 173
Berber korsanları 125
Bern
Bernardino Ochino 145, 179
beylerbeyi (Osmanlı) 114
bigami (Philip; Luther) 134
bilimsel devrim (Protestanlık) 218
bireysellik (Protestanlık) 218
Bir Hıristiyan Askerin Elkitabı (Erasmus) 220
Bohemya 20, 32, 65, 84, 104-110, 183, 195, 200, 233, 241, 249
Bona Sforza (kraliçe) 110
Bourbon 64, 66; (Roma'nın Yağmalanması) 66
Bourges Pragmatik Onayı 91
boyun eğme ödevi (Reformasyon: koşulları) 50
Brabant 20
Briçonnet, Guillaume 90
Bucer, Martin 56; (bölünme) 137; (ön-yazgı) 171
Buda 136
Budalalığa Övgü (Erasmus) 220
Budé, Guillaume 89
Bugenhagen, John 44
Bullinger (Helvetik İtiraf II) 59
Bull Regimini militantis ecclesieae 158
Bundschu 22
burjuva devrimi (İngiltere) 238; (Reformasyon) 238, (Reformasyon) 245
burjuvazi 239: (Kalvinizm) 182m

C

cadı-tapınması 152
Calvin (çifte aklanma) 136: (Devlet) 185: (Calvin'in Cenovası) 181; (İsa'nın konumu) 169; (kâr yapmayı kınadı) 245; (ön-yazgı/*predestination* öğretisi) 169; (Tanrıyı bilmek birincil) 169
Camaldoli 144
Cambrai Bayanlar Barışı 67
Campeggio, Kardinal 117
Capuchinler (Fransiskan düzen) 89
Carafa, Carlo 143; (Engizisyon) 150; (IV. Paul olarak papa) 151; (IV. Paul olarak seçimi) 163; Kardinal 136, 210
Carlstadt, Andrew 43
Caspar von Schwenckfeld 72
Castiglione 239
Cateau-Cambrésis antlaşması 212s; (barışı, 1529) 32
Cenova (Calvin) 175; (Reformasyonun baskısı) 219; (teokrasi; Calvin) 181
Ceresole 189
Cezayir (Barbaros) 125; (V. Charles) 188
Chambord antlaşması 204
chambre ardente (Protestanlar için; II. Henry) 182
Charlemagne 30
Charles de Grassaille 93
Charles, V. 29; (VII. Clement, taç giyme) 112
Christian, II. (Danimarka) 100
Christianismi Restitutio (Michael Servetus) 180
Christian Pedersen 99, 226
Ciceroculuk üzerine tartışmacılık 226; (Erasmus) 226
Claude de Seyssel 91
Clement Marot (Calvin) 223
Clement, VII. 64, 119; (V. Charles; taçlandırma) 112
clerks regular 145
Cleves [Kleve] (V. Charles) 189, 133
Coburg şatosu (Luther) 117
Cochlaeus, John 140
Cognac Ligası 65, 66, 94
Collège de France 166; (kuruluşu) 90
Collège Trilingue (Louvain) 226
Comuneros 37
Comuneros ligası (Castile) 36
Confessio Augustana 137
conquistador 38
Conrad Grebel (Anabaptizm) 75
Consilium de emendenda ecclesia 148; (Yasak Kitaplar Listesine alındı) 149
Contarini 135s, , 142s, 146, 221
Contarini, Gasparo 134; (ölümü) 150
Copernicus (güneş dizgesi) 229; (güneş evrenin özeğinde dingin) 230
coram Deo 14
Cortéz 248
Cosimo, Florence dükü 208
coşku (*Schwärmerei*) (irrasyonel) 70
Crespy 193
Crespy barışı 190
Cromwell, Thomas 133, 146, 236; Thomas (Reformasyona yandaş) 97
Cusalı Nicholas 70

Ç

çağrı/*calling/Beruf* (Weber) 243; (Protestanlık; "dünyadaki yer") 216: (Weber; öğretinin özü) 246
çar (ünvan olarak doğuşu) 233
Çekler 109
çifte aklanma kavramı 154
çifte ön-yazgı (Calvin) 170, 171
çilecilik, Protestan (Max Weber) 217
Çin (Avrupa) 252
çocuk vaftizi yanlış (Grebel; Anabaptizm) 75

D

Danimarka (Reformasyon) 99; (tüm İskandinavya'ya egemen) 100
Danzig 100, 110, 240
Dataria 149
De Revolutionibus Orbium Coelestium (Copernicus) 230
d'Etaples, Jacques Lefèvre (Fransa; Erasmuscu) 90
De Trinitatis Erroribus (Michael Servetus) 86
Deutsche Messe 44
Devlet (Anabaptisler yadsıyor) 75
devlet-Kilisesi 46
devotio moderna 24s, 88; (Fransa) 90; (Hollanda; Erasmus) 220; (radikal) 70
Diet (Reichstag; V. Charles) 40; (soyluluğunu politik silahı) 106
dinin özü (Valdés) 88
diplomasi, uluslararası (gelişimi) 62
dogana 150
Doğu Prusya (Reformasyonda öncülük) 51
Doksan-Beş Tez (Luther) 13
Dominikanlar (Engizisyon) 88
Duns Scotus 152
duplex iustitia, çifte aklanma 136
Dürer, Albrecht 20
Düşüş 13
duyunç özgürlüğü (Reformasyonun bilinçli amacı değil) 219

E

Eberhard de la Marque 143
ecclesia 25
Eck, John 140; (Luther ile tartışmalar) 17
Edward Hall 227
Edward VI (Zwinglianizm) 59
Eflak (= Wallachia; Süleyman) 117
Eisleben 13
ekonomik determinizm (tarihçi; Kalvinizm) 182
eksiksizleşebilirlik, insanın 217
elçinin yaşamı (ortaçağlar) 63
Elektoral Saksonya 16
Elektör John 45
Elektör Palatine III. Frederick (Kalvinizm) 183
Elizabeth (Philip) 212
encomiendalar (Meksika; İspanyollar) 38, 241
enflasyon (İspanya) 249
Engizisyon 37; (İtalya) 151
Erasmus 20, 146; (Avrupa'da nüfuzu) 83
Erasmus (*Bir Hıristiyan Askerin Elkitabı*) 220; (*Budalalığa Övgü*) 220; (çifte aklanma) 136; (*Colloquia*) 148; (*devotio moderna*) 24; (Florence Akademisi) 85; (Fransa'daki etkileri) 89s; (Hıristiyan hümanizm) 83, 220; (kalemiyle geçinebilen ilk yazar) 220; (Katolik Kiliseye karşı tutumu) 25; (Katolikliğe bağlı kaldı) 25; (Latinist) 226; (Loyola) 161; (Luther ile kopuş) 49; (modern mi?) 219; (Reformasyona karşı tutum) 142; (Sorbonne tarafından kınanması) 94; (soylular için yazdı) 239; (Voltaire) 219
Erasmuscular (İspanyol Engizisyonunun hedefi) 85
Erfurt 13
Erfurt Üniversitesi 13
Erhard Schepfen 123
Ernestine çizgisi 192, 195
esenlik (özgür istenç) 13
Eski Ahit 226; (Calvin) 173
Eski Ahit peygamberleri (moral bakış açıları) 244
Etienne Dolet 227
evkharist 58; (Luther'in tutumu) 122; (Paris'te kınanması) 95
Eustace Chapuys 63
evangelik Kiliseler 44
Exurge Domine 18
Ezgilerin Ezgisi 179

F

Fabri, John 140
faiz (Katolik Eck) 140; (Katolik Hıristiyanlık; Weber) 243
Farnese ailesi 193
Ferdinand, I. 108

Finlandiya Reformasyonu 103
Fisher, John 141
Flacius Illyricus 184, 227
Flanders 20, 24, 31, 33s, 98, 132, 189s
Florence Akademisi 25, 85
Fontainebleau Kararnamesi 96
Francesco Guicciardini 227
Franche Comté 33
Francisco de los Cobos 33
Francisco Pizarro (İnka krallığı; Peru) 38
Francis Favre 180
Francis, I. 31; (Barbaros ile anlaşma) 125; (Calvin) 181; (KRİ için imparatorluk adayı) 29; (Osmanlılara destek) 95; (Süleyman ile antlaşma) 188; (Reformasyona karşı kesin tavır) 95; (Türkler ile bağlaşmayı bozması) 190; (VIII. Henry ve V. Charles ile ilişkiler) 60
Franciso de Vitoria (Amerika Yerlileri) 38
Frankfurt Ara Dönemi (Frankfurt Interim) 134
Franklin, Benjamin (Weber; kapitalizm) 244
Fransa (Calvinizm) 182; (Reformasyon; monarşi şimdiden Kiliseye egemen) 91; (ekonomisi çok geri) 94; (I. Francis; devlet gücünün özekselleşmesi) 92; (kral gerçek bir despot) 92; (kutsamacı eğilimler) 98; (Lutheranlar yakalandı ve yakıldı) 94; (Reformasyonun yayılışı) 89
Francisco de Encinas 86
Fransız Kilisesi (= Gallik Kilise) 91; (I. Francis; tahtın denetiminde) 91
Fransız-Türk bağlaşması 188
Franz von Sckingen 21
Frederick, Bilge 41
Froben 20
Frundsberg, George von 61, 64; (Luther'i yüreklendirme) 41
Frundsberg, Georg von 66
Fuggerler (Alman finans grupları) 19, 30, 140, 198, 250; (Luther) 245

G

Gabriel Biel (pietist) 13
Galileo Galilei 151, 231
Gallik Kilise 91
Garcia de Cisneros 156
Gattinara 119, 221
Genel Katmanlar (V. Charles) 34
Genel Konsül (papa III. Paul, V. Charles) 129; (V. Charles'ın istemi) 120
gentleman/soylu-insan 239
George Norman (İsveç Reformasyonu) 103
George Rheticus 230
George, Saksonya Dükü (Luther'in işitilmesi) 17
George Spalatin 27
George Truchsess 48
Gérard Roussel 90
Germania 36, 37
Ghent 34, 132
Gilberti 143, 146, 221
Giordano Bruno 151, 231
Giovanni Morone 143
Girolamo Seripando 154
Giustiniani 146
gizemci kümeleşmeler (İspanya) 84
gizemcilik (Kilisenin bozulması ile ilgisi) 24
gizli-Müslüman ve gizli-Yahudiler (İspanya; Engizisyon) 35
Gnesiolutheranlar 184
gospel 14
Gotz von Berlichingen 21
grandeler ve hidalgolar 37
Granvelle 187
Gropper 136, 141
Grosswardein Antlaşması 131, 136
Guillaume Budé 226
Guillaume de Chievres (Charles V'in öğretmeni) 33
Guillaume Farel 90, 174
Gustavus Trolle (Uppsala başpiskoposu) 102
Gustavus Vasta (İsveç) 101s
Gutswirtschaft 241

H

Habsburg dükleri 19
Habsburg Hanedanı (= Kutsal Roma İmp.) 20; (ulus devleti kuramıyor) 20
Habsburglar 32, 56, 60, 105, 123, 132; (Süleyman) 66
Hamburg 100
Hanse 240
Hanseatik Liga 19, 99s
Hanse kasabaları 99
Hans Holbein 221
Hans Sachs 224
Hans Taussen (Danimarka) 99
hayır işleri 14–300

Hayreddin Barbarossa (Preveze) 129
hedonizm (püritanizm; Protestanlık) 218
Helvetik İtiraf, I ve II 59
Henry Bullinger 59
Henry, II. (Fransa) 182, 204
Henry, II. (İngiltere) 197
Henry, Surrey kontu 224
Henry, VIII. 97, 133s, 190, 233; (I. Francis; Calais) 60; (KRİ için aday) 29; (Luther'in kitaplarını yaktı) 151; (papalığı desteklemesi) 141; (Paris'e gözdağı) 189; (Schmalkalden Ligası) 124
Hermann von Wied 143
Hernán Cortez 37
Hesseli Philip 67, 112, 122-124, 130, 134s, 196, 203s, 206
Hesseli Philip (bigami) 134
Hesse (Reformasyona dönüş) 51
Hieronymus Bosch 222
Hindistan (Avrupa) 252
Hıristiyan Dininin Kurumları (Calvin) 168
Hıristiyan hümanizm (entellektüel karakteri) 221; (Erasmus) 83; (Erasmus; Luther) 220
Hıristiyan tapınmanın birincil gizemi 57
Hırvatistan krallığı 104
Hohenzollern Albrecht 109
Hollanda (1530; Lutheranizmin bastırılması) 97; (ekonomik durumu) 34; (İmparatorluktan ayrılışı) 199; (Kalvinizm) 183; (V. Charles; Philp) 208
hoşgörü (Reformasyondan büyüdü) 218
host 15
Hubmaier, Balthasar (Anabaptizm) 76
Hubmaier (kazıkta yakıldı) 77
Huguenotlar 246
hükümeti devirme hakkı (John Knox) 185
hükümet istemi (Luther) 50
hümanist gelenek (Reformasyona karşı tutum) 142
hümanistler (İspanya; Engizisyon) 85; (Reformasyona karşı) 140
hümanist reform (Luther'in kopuşu) 49
hümanizm (Erasmus; Hıristiyan) 83; (Protestanlık) 219; (Reformasyon) 84; (Reformasyon ile olumlu ilişki) 50
Humbaier 77
Huron kabilesi 161
Hürrem (ya da Roxolana) 115
Hus, John 17, 28, 70
Hussit 104, 109, 110
Hutten 46

İ

ideal tipler mitolojisi (Weber) 244
Ignatius de Loyola 85
İkinci Geliş (Hoffmann; Matthys) 79
ilk günah (Trent Konsülü; Luther) 154
Illuminati (Engizisyonun hedefi) 85; (İspanya gizemcileri) 84
Imitatio Christi 156
İmparatorluk Kamarası 130
imparatorluk kentleri (Almanya; sayıları 85) 21
imparatorluk şövalyeleri (*Reichsritter*) 21, 46
inanç (İncil) 14
inanç yoluyla aklanma 14
In coena domini 151
Index Librorum Prohibitorum (1559) 152
İngiliz püritanlar (Amerika'ya göç) 72
İngiltere (burjuva devrimi) 238; (ulusal egemenlik) 234; (VIII. Henry; More; Lutheranizm) 97
İnka Krallığı (Pizarro) 38
insanın bütünsel bozulmuşluğu (Luther) 154
İran (Osmanlılara gözdağı) 116
Iroquois kabileleri 161
İsa'nın örneği 24
İsa Toplumu 146, 159, 162; (kuruluşu) 158
İsa'ya Öykünme (Thomas à Kempis) 24, 155
İskandinavya 100; (Reformasyon) 99; (Reformasyon monarşinin utkusu) 104
İskoç presbyterianizmi ve Amerikan püritanizmi (Kalvinizm) 173
İskoçya (Kalvinizm) 183
İslam 192; (Habsburg; V. Charles) 187; (İspanya) 84, 98; (Osmanlılar) 114
İspanya (anlaşılmayan ekonomik bozuluş) 35; (İ.'da ciddi inceleme yapılamaz) 86; (ekonomisi) 250; (enflasyon) 249; ; (Kilise; Engizisyon) 85; (Protestanlık girmedi) 86; (Reformasyon için zemin) 84; (V. Charles'ın gücünün kaynağı) 213
İspanyol dinadamları (Amerika Yerlileri) 38
İspanyol Engizisyonu 85
İspanyol Kilisesi (Ximenez) 85

İspanyollar (Yerlilere hayvanlar olarak davranma alışkanlığı) 38
İsveç (Reformasyon) 100, 102
İsviçre Konfederasyonu 31; (on altıncı yy) 54; (piyadesi kiralık) 55
İsviçre Reformlu Kilisesi 60
İtalya 84: (Engizisyonun etkileri) 151; (İ. hümanizmi) 25; (Protestanların göçü) 89; (İ. Rönesansına son veren Engizisyon) 151;
İtalyan Rönesansı (Reformasyon çağı ile karşılaştırma) 232
itiraf mührü (Luther) 134
iustitia Dei 14
İvan, III. 105, 232
İvan, IV., korkunç 233
iyi güçlü yalanlar (Luther) 135
iyi işler 217; (Luther) 215
İzlanda (Danimarka altında) 100

J
Jacob Sturm 59, 112
Jacques Gruet 180
Jagiellon 32, 65, 107, 233, 300
Jagiellon hanedanı (Macaristan, Bohemya) 32
Jan Bockelson (Leydenli) 79
Jan Matthys (Anabaptist) 79
Jean Bolsec 179
Jeanne d'Arc 152, 189
Jerome Alexander 41
Jesuit Düzen 85
Jesuit eğitim (yöntem) 161
Jesuit esenlik tanrıbilimi 159
Jesuitler 155
Jesuit okullar 162
Joachim du Bellay 224
Joachim, I. 132
Joachim, II. 133, 189
John Agricola 184
John Brenz 123
John Denck 76
John Eck (tefeciliği savundu) 246
John Fisher 97
John Frederick 122, 195, 206
John Gropper 135
John Hut (Anabaptist) 77
John Knox (prensleri devirme hakkı) 185
John Oecolampadius 56
John Pfefferkorn 26
John Reuchlin (Hebraist) 26
John Sturm 176, 186
John Tauler 24
John Tetzel 16
Juan de Valdés 87
Juan de Valdés (dinin özü ve kurumsal kilise ayrı) 88
Juan Luis Vives (hümanist) 26
Julius Caesar Scaliger 227
Jürgen Wullenwever 132
Justus Jonas 124

K
Kadan barışı 123
kadılar (Osmanlı İmparatorluğu) 115
Kale Kilisesi (*Schlosskirche;* Wittenberg) 13
Kalmar Birliği 100
Kalvinizm (presbyterianizm; yaşlıların rolü) 178; (yoksullar arasında yayılması) 183
kapitalistler (Kalvinizm) 183
kapitalist tin (insan doğasına aykırı: Weber) 244; (Reformasyon) 242
kapitalizm (İtalya'da ve güney Almanya'da) 245; (Weber) 244
Kappel barışı 59
Kapuçinler/*Capuchins* 144
Kardeşler (*Hutterit Brethren*) 110
Kardinal Cajetan 17
Karşı-Reformasyon 143, 147
Karşı-Reformasyon (= "Katolik Reform"?) 142
Katolik Kilisenin yapısının bütünsel ortadan kaldırılışı 215
Katolik Reform 142, 147
kayra hacıları 236
Kazan Tatarları 105
kemerli şövalyeler 63
kentlerde reform (Almanya) 51
keşişler (iyi işler; çözümleme) 217
Kilise (bozulmasının nedenleri) 23
Kilise, Katolik (Luther'in eleştirisi açımlanıyor) 215
Kilisenin Babil Tutsaklığı (Luther) 18
kitle kıyımı (Kalvinizm; Fransa) 182
Kırım Tatarları 105
Köle İstenç/*De Servo Arbitrio* (Luther) 49
Köln (Katolik kaldı) 51; (reformdan geçmesi) 191
Konstantinopolis 104, 115, 126s, 129
Konsül Devimi (Roma Katolik Kilisesi) 142
Korsika 212

kötülük ve özgür istenç (Calvin) 171
Köylülerin Savaşı 46; (İsviçre) 55
köylülük (Almanya) 22
Krakov 83, 104, 109s, 229
krallar (yasa, halk) 234
Kudüs (Loyola) 157
kullar (Osmanlı İmparatorluğu) 114
Kuralcı Fransiskanlar (Ochino) 89
Kurumlar (Önsöz; I. Francis; Fransa) 181
kurumsallaşmış din (Katolik Dini) 217
Küstrinli John 192, 203
Kutsal Görev (*Holy Office*) 151
Kutsal Koltuk 153
Kutsal Roma İmparatorluğu (adda devlet) 20; (prensler için anlamı) 204
Kutsal Roma İmparatorluğu (ulus devleti) 199
Kutsal Tin 14
kutsamacılar (Zwingli) 58
kutsama, eukharist (Luther, Zwingli, Calvin) 173
kutsama kavramı (Luther) 18
kutsamalar (7 adet) 18
Kuzey Amerika (püritanizm için uygun boş yer) 71

L
Ladislas, I. 107
La Goletta 125
La Grant Monarchie de France (Claude de Seysell) 91
laiklik (Avrupa; Protestanlık) 218
Lainez (İsa Toplumu) 163
Landsknechte 37, 61
Lateran Konsül 142, 150
Laurentius Andreae (= Lars Andersson) 99
Laurentius Petri 226
Lefèvre d'Étaples 166, 226
Leipzig Interimi 199
Leipzig Tartışması (1519) 140
Leo X 25; (Luther'in afarozu) 18
Lepanto (İnebahtı) 129, 213
libertinler 180
Licet ab initio (Bulla; III. Paul; Carafa) 150
Litvanya 104s, 107-109, 233
Livonia 109, 241
Loci Communes ("Commonplaces"; Melanchthon) 44
Lollardy 97
lonca 21, 51
loncalar (Almanya) 19; (İsviçre) 55
lordluk (serflik; doğu Avrupa) 106
Louis de Berquin (Lutheran; yakıldı) 94
Louis, XIII. 233
Louvain Üniversitesi (hümanistik eğilimli) 96
Loyola, Ignatius 155; (Erasmus); 161 (kişiliği) 158
Lübeck 100
Lucas Cranach 20, 222
Lusatia 104
Luther (95 Tez) 13; (afaroz edilmesi) 18; (başarısının nedeni egemenlerin desteğini almış olması) 70; (bigami öğütlemesi) 134; (bir şairdi) 223; (Cajetan'ın önünde konuşma) 17; (Erasmus; hümanizm) 84; (*Exurge domine*'yi Wittenberg'de yakması) 18; (felsefeye güvensizlik) 216; (Fuggerlere saldırdı) 245; (Hesseli Philip; bigami) 134; (hükümet istemi) 50; (ileri yılları; karakter) 122; (İncil'i çevirisi) 223; (insanın bütünsel bozulmuşluğu) 154; (irrasyonalizmi) 50; (itiraf mührü) 134; ("iyi güçlü yalanlar") 135; (Katolik Kiliseyi eleştirisi açımlanıyor) 215; (Kilisenin devlet tarafından denetimi) 46; (kitap yaktı) 151; (kutsama kavramını değiştirmesi) 18; (ölümü) 194; (ön-yazgı) 171; (papalık) 117; (Roma'ya çağırılması) 17; (Tanrı arı sevgi olmalıdır) 215; (özsel dönüşüm) 57; (usun küstahlığı) 216
Lutheranizm (Almanya dışındaki ülkelerde başarısızlığının nedenleri) 98
Lutheran Kilise 46

M
Macaristan 19, 32, 65-67, 78, 104-108, 110, 113s, 117, 121, 131, 188s, 193, 205, 233, 252; (V. Charles; Süleyman) 65; (Türk istilası) 106
Macarlar 104
Machiavelli 224, 227; (*Prens*) 234
Magdeburg 202
Magellan 248
Margaret d'Angoulême 90, 93
Mariolatry devimleri 152
Marne 189
Marsilio Ficino 25
Marx 238
Marxist görüş (Weber) 244
Marxist tarih yazıcılığı (Kalvinizm) 182

Marxizm (Weber) 244
Mary, Kraliçe (İngiltere) 151
Mary Tudor 206, 212
mas ayini 15, 57; (Luther) 44; (Zürih'te kaldırılıyor) 54; (Zwingli reddediyor) 53; (İngiltere) 98; (Paris; afişler) 95
Master Eckhard 24
matbaanın icadı (Avrupa'da direnç) 151
Mathew Held 130
Matteo da Bascio 146
Matthias Corvinus 107
Matthys (Anabaptist; İncil dışındaki kitapların yakılması) 80
Matthys (komünizm; poligami; messiah) 80
Maximilian (Habsburg) 20, 29, 34, 105, 200
Meaux kümesi 90, 94
Medici Roması 142; (Reformasyona karşı) 49
Meksika (Cortez) 37; (fethi) 38
Melanchthon, Philip 43s, 131, 184; (Augsburg İtirafı) 117; (magisterlik; sivil hükümet) 50; (prense boyun eğme ve baş kaldırma) 50
Melchior Hoffmann (Anabaptist) 78
Memlükler 116
Memmingen (Bavyera; Köylü Savaşı) 47
Mercurino de Gattinara (Charles V; şansölye) 30
Methodistler (kapitalizm) 243
Michael Agricola (Finlandiya) 99
Michael Servetus 180; (İspanya; baş heretik) 86
Michelangelo Buonarotti 222
Michelangelo'nun patronu (Vittorio Colonna) 88
Milano 20, 31, 39, 63-65, 67, 128, 130, 137, 188, 190, 198, 201, 209, 211
Miles Coverdale 226
misyonerler (İspanyol; Amerika Yerlileri) 38
Mısır 116s
mobile vulgus 139
Mohaç 107, 110, 117; (Muhteşem Süleyman) 65
monarşi (Avrupa'da doğuşu) 233
Montmartre 157
Moravya 104; (Anabaptistler) 77
Moravya Kardeşliği (Anabaptistler) 77
More, Thomas 141
Morone 151
Moskova 104s, 232
müftüler (Osmanlı İmparatorluğu) 115
Mühlberg savaşı 195
Muhteşem Süleyman 65, 115
Münster kenti (Anabaptizm; Matthys; kuşatma) 79
Müntzer, Thomas 47s, 73; 74; (Köylülerin Savaşı) 75; (Luther) 74;
Mustafa (Hürrem) 116

N
Nausea, Frederick 140
Navarre 31, 212
Navarre sarayı 183
Nebukadnezar (Müntzer) 74
nepotizm (III. Paul) 127, 147, 210; (Katolik Kilise) 23
Newton 231
Niccolò Tartaglia 61
Nice 130, 131
Nicholas Storch 73
Nicolas Cop 166
Nicolas Perrenot 33
Niklashausen Davulcusu (15. yy; Almanya) 25
Nikodemizm (Calvin) 185
Nominalizm 152
Norveç (Danimarka altında) 100
Novgorod 105
Nüremberg Dieti 119
Nürnberg 21, 51s, 58, 72, 112s, 118s, 121s, 124s, 131, 134, 194, 224; (en Lutheran kent) 51
Nürnberg Katolik Ligası 131

O
Occamlı William 152
Ochino, Bernardino 88
odium theologicum 58
Oecolampadius (ölümü) 59
Offenbach (Weber) 244
Olavus Petri (= Olaf Petersson; İsveç) 99
Olivétan 226
Ordonnances Ecclésiastiques (Calvin) 177
Orléans dükü 190
Ortak Yaşam Kardeşleri (Hollanda) 24
orta sınıf 238, 239
orta sınıf (doğuşu Reformasyonun işi değil) 238; (Reformasyon) 242
Osmanlı gözdağı (V. Charles) 66
Osmanlı İmparatorluğu (Barbaros) 125;

(Charles V) 32; (örgütlenmesi) 114; (sürekli ordu) 115
Osmanlılar (İran) 116; (Fransa) 213; (Protestanlık) 138
Osmanlı Türkleri (Avrupa) 252
Osmanlı Türklerinin çözümlemesi 114

Ö
ölüler (adına bağışlama belgeleri) 16
ön-yazgı (Calvin) 169ss; (St. Paul'de ve St. Augustine'de) 171
özgür düşünce (Reformasyonun amacı değil) 219
özgür istenç (Calvin) 171; (esenlik) 13
Özgür İstenç Üzerine Söylem (Erasmus) 49
Özgür Kardeşler (15. yy; Hollanda) 24

P
Paolo Giustiniana 85, 144
Papa Leo X 16
papalık (Almanya üzerindeki nüfuz) 23
papalık (Luther) 117
papa (Luther; yanılamazlığı) 17
Paracelsus 228
Paris Parlementi (Zwingli) 93; (= mahkeme) 92, 182, 234
Paris Üniversitesi, Sorbonne (obskürantizmin kalesi) 90
parlamentodaki-kral (İngiltere) 234
Passau antlaşması 206
patronaj 241; (V. Charles) 33
Paul, III. 147, 151; (Charles ile anlaşmazlık; Genel Konsül) 153
Paul, IV. 209; (seçimi) 163
Paul, St. (ön-yazgı) 171
Paulus Amelius 227
Paulus Helie 99
Pedro de Lerma 86
Pelagius 154
Penientari 149
Perrin 180s
Perrinistler 180
Peru (İnka krallığı) 38
Peru, Potosí madenleri 249
Peter Canisius 162
Peter Martyr 227
Peter Sărkilaks 99
Petrarch 25
Philippistler 184
Piacenza 198
Pica della Mirandola 25
Pier-Luigi Farnese 193, 198
Pierre de Ronsard 224
Pierre Olivétan 166
Pietro Aretino 224
Pietro Carnesecchi 89
Pietro Paolo Vergerio 128, 179
Pirene krallığı 31
Pisagoras 230
Pius II 25
Pius, IV. 163, 212
Pizarro 248
placards (1534 Ekimi; Paris vb.) 95
Platon (Cromwell; Pole) 146; (İtalyan hümanistleri) 146
Platonist hümanistler 142
Pléiade 224
Pliny 228
Podêbradlı George 107
Pole, Reginald 88, 146, 150, 162; (Mary) 151
politik özgürlük ve toplumsal değişim (Protestanlık) 218
politik reformasyon (VIII. Henry) 141
Polonya 51, 89, 104s, 107-110, 183, 229, 233, 240s, 252
Polonya Reformasyonu 109
Polydore Virgil 227
popüler tanrıbilim 152
Portekizliler (keşifler) 248
Prag 1, 104, 109, 162
Prag Üniversitesi 104
Prens (Machiavelli) 227, 234
Prensler Önünde Vaaz (Müntzer) 74
prensler (Reformasyonun gerçek desteği) 49
prens-piskoposlar (Almanya; toprakların beşte biri ellerinde) 23
presbyter 25
presbyterianizm (Kalvinizm; yaşlıların rolü) 178
Preveze 188
Preveze çarpışması 129
Protestanlık (adın kökeni) 52; (bilimsel devrim) 218; (bireysel hakların ve özgür kurumlar) 218; (hümanizmi öldürdü mü?) 219; (laik) 218; (politik özgürlük ve toplumsal değişim) 218; (pürütanizm; hedonizm) 218; (Tawney'e göre) 245
Protestan Etik ve Kapitalizmin Tini (Weber) 243
Protestanlar ve Katolikler (karşılaştırma; Weber) 244

Protesto (1529) 52
Prusya dükalığı 99
Ptolemi 229, 230, 231
püritanizm (hedonizm; Protestanlık) 218
püritanlar (İngiliz; Kalvinizm) 185

Q
Quakerler (kapitalizm) 243
quattrocento Rönesans 222

R
Rabelais, François 91, 224s
radikaller (boşinanca yatkınlıkları) 70
rahiplik (Luther; kutsamalar; aracılığı gereksiz) 14
Reformasyon (Alman prensler tarafından kabul edilmesi) 51; (Avrupa'da yayılması) 83; (burjuva devrimi) 238
Reformasyon (Danimarka) 99; (devlete boyun eğme ödevi) 50; (duyunç özgürlüğü bilinçli amaç değil) 219; (Erasmus'un ve hümanistlerin tutumu) 142; (Fransa'da güçlüleri kazanamadı) 94; (hümanizm ile bağdaşmazlığı) 50; (Hümanizm ile ilişkisi) 84; (İsveç) 100; (kapitalist tin) 242; (kentlerin üçte ikisi tarafından kabul edildi) 51; (kılıç yoluyla yayılması) 46; (modern Avrupa) 218; (R.-öncesi reform girişimleri 142; (politik etkisi ikincil) 234; (sanat) 221
Regensburg Dieti 121
Regensburg Dinsel Diyaloğu 140
Regensburg Katolik Ligası 52
Regiomontanus (Ptolemi gökbilimi) 229
Reichsregiment 198
Reichsritter 21
Reichstag (Kutsal Roma İmp.) 40
Renée, düşes (Calvin) 168
res publica Christiana 63
Rhône 175
ricaların efendileri 236
Richard Baxter (Weber; kapitalizm) 244
Riga (Polonya) 109
Roma'nın Yağmalanması (Bourbon) 66 143, 150s
Roma tüzesi (Avrupa'da kabulü) 235
Rönesans (modern gelişimde rolü) 251
Rönesans papaları 25
Rostock 100
Rus çarları 105
Rus Kiev krallığı 105
Rusya 105, 232s, 241, 252
Ruthenia 104

S
Sacco di Roma 66
Sadoleto, Jacopo 141
Sakson Teftişi 124
Sakson Üniversitesi (Wittenberg) 13
salt inanç yoluyla aklanma 14
saltukçılık 233, 234
Samuelsson, K. 243, 244, 247
sanat (Reformasyon) 221
savaş (çözümlemei) 62
Savonarola, Fra Grilamo 84, 142
Savoy 23, 31, 128, 130, 175, 211s; (Cenova ile ilişkiler) 175
Schleitheim Maddeleri 76
Schleswig-Holstein dükalığı 99
Schmalkalde Ligası 124, 191
Schmalkalden Ligası 120- 122, 124, 130-133, 186, 188, 191, 191s, 194-196; (Türk-Fransız antlaşmasına yansız) 188
Schmalkalden Maddeleri 131
Schwabach Maddeleri 112
Schwenckfeld (Kiliseyi yadsıdı) 72
Sebastian Castellio 179
Sebastian Franck 72
Selim (Osmanlı İmparatorluğu) 115
senet (İtalyan buluşu) 249
serflik (doğu Avrupa) 106
Servetus, Michael (öldürülmesi; Calvin) 180
şeyhülislam (Osmanlı İmparatorluğu) 115
Sforza, Francesco 128
Sickingen 46
Sigismund, I. 107, 110
silahlı Diet 198
Silezia 104
simoni (Katolik Kilise) 23
Simon Renard 63
simya (kimya) 228
sipahiler 114
Sir Thomas Elyot 26
Slavlar 104, 110, 114
Smolensk 105, 232
Sokrates (hümanistler tarafından kutsallaştırılması) 221
sola fide 14
Sommaschi 145
Son Yemek 131; (Calvin) 172; (Reformasyon) 57

Sorbonne 90, 96, 219; (Erasmus'u kınadı) 94; (obskürantizmin kalesi) 90; (ortodoks, obskürantist) 90; (tehlikeli kitaplar listesi) 151; (Zwingli; karşıtlık) 93
soyluluk (çözümleme) 239
Söz (*Word; world;* Luther) 70
Speyer Dieti 43, 65, 67; (1526 Dieti) 52; (1544 Dieti) 193
St. Augustine 14
St. Bernard 24
Stoacılık (hümanizm) 221
St. Paul 14
Strassburg (Reformasyon) 56
'St. Sokrates' (Florence Akademisi) 85
St. Stephen 104s, 107
St. Wenceslas tacı 108
Süleyman 120s, 189; (hükümranlığı V. Charles'ınki ile eşzamanlı) 32; (I. Francis) 188; (Habsburglar) 66; (İran; Habsburg) 116; (Macaristan'ın fethi) 66; (Venedik elçilerinin betimlemesi) 115; (Viyana) 114; (Viyana kuşatmasını sonlandırıyor) 67
Suriye 117
Swabia Ligası 21, 123s, 198, 240; (Köylüler Savaşı) 48

T

Taboritler 109
Tanrı (arı sevgi, Luther) 215s;
tanrıbilim (Luther'in) 216
Tanrısal Sevgi Tapınağı 145; (Oratorio del Divino Amore) 142
Tanrıyı bilmek (Calvin; yaşamın başlıca ereği) 169
Tawney, R. H. 169, 245; (Protestanlığı anlayışı) 245s
tefecilik (John Eck savundu) 246
Teftiş (*Visitation*) 45
Tetrapolitan İtiraf 118
Tetzel, John 16
Theatineler 145, 157
Theodore Beza 181
Thomas à Kempis 24, 90; (Loyola) 155
Thomas Aquinas 28
Thomas Cranmer 97
Thomas de Torquemada (İspanyol Engizisyonu) 85
Thomas More 49, 224, 235; (Erasmuscu; Protestanlara zulmü) 97; (Reformasyona karşı) 49
Thomas Münztzer 73
Thomas Starkey 235
Thomas Wyatt 224
Thomizm (Aquinas) 152
Tinsel Alıştırmalar (Loyola) 156, 159
tinsel (duyusaldan arındırılması; Luther) 216
Tintoretto (Jacopo Robusti) 222
Titian (Tiziano Vecello) 222; (V. Charles; portre) 30
toplanmış Kilise (*gathered Church;* Grebel; Anabaptizm) 75
Torgau Ligası, Lutheran 52, 204
Tötonik Şövalyeler (Albert) 51
tözsel-dönüşüm (Calvin) 172; (Protestanlar yadsıyor) 57
Transilvanya 66, 89, 106, 108, 110, 205; (Türk mandası) 108
Transilvanya Saksonları 110
Trent Konsülü 153s, 193; (dağılması) 206
Trent Konsülü, II. 201
Tridentum (= Trent) 154
tüm inananların rahipliği 15, 216
Tunus (Barbaros) 125
Türk 150; (Balkanlar; çözümleme) 114; (Macaristan) 106; (Sattler; Anabaptizm) 76
Türkiye 4, 105, 117, 188, 252
Türkler 65, 67s, 105-108, 113s, 116, 118, 121, 127, 130-132, 136, 138, 188-190, 196, 200; (1526: V. Charles; Speyer Dieti) 52; (Charles V) 32; (Fransızlar) 129; (IV. Paul) 211; (V. Charles) 213; (Viyana; 1529) 67;
Türk Macaristanı 108
Tyndale, William 141; (yakılması) 97
Tyrol madenleri 19

U

Ukrayna 104s, 232
ulema 115
Ulrich von Hutten 21; (Karanlık Adam'ın yazarı) 26
Ulrich (Württemberg dükü) 122
ulusal öz-bilincin gelişimi 232
Ulus Devleti 232
Unitas Fratrum (Bohemya) 109
Ursulineler 145
us (Hümanizm, Reformasyon) 50
Utraquizm 110

Ü

Üçlülük (Calvin; Servetus) 180

Üçlülük öğretisi (İspanya; Servetus) 86
Ütopya (Thomas More) 235

V
Valdés, Juan de 88
Valladolid
Vasa İncili 226
Vasily, III. 105, 233
Vasteras Dieti (İsveç) 102
Venedik (Anabaptist etkinlik) 87
Venedik elçilerinin raporları (Süleyman üzerine) 115
Venloo antlaşması 189
Vera Cruz 37
Verden 204
Vesalius 231
via antiqua (Duns Scotus) 152
via moderna (nominalizm; Occamlı William) 152
viri obscuri (Erasmus) 49
Vittoria Colonna (Michelangelo) 88, 144
Vives 239
Viyana (Süleyman) 66; (kuşatılması; 1529) 67; (Süleyman) 189
Volga 105
Voltaire (Erasmus) 219
Vulgata 153

W
Waldensianlar (kitle kıyımı) 182
Wartburg şatosu (Luther'in kaçırılması) 42
Weber, Max (çağrı/*calling/Beruf*) 243; (kapitalizm) 244; (çilecilik) 217; (*Protestan Etik ve Kapitalizmin Tini*) 243
Welserler (finans) 19
Westminister İlmihali 247
Westminister Meclisi (Calvinism; Tanrıyı bilmek) 169) 169
Westphalia 212
William, Dük 189
William Tyndale 226
Wittelsbach dükleri 51
Wittenberg 13
Wittenberg Uyumu (1536) 122
Wolfgang Capito 56
Wolsey (VIII. Henry'nin bakanı) 60
Worms (Luther; Charles V) 41
Württemberg 22, 122s, 131, 194, 196, 201
Wycliffe 28, 70

X
Ximenez, Kardinal 85

Y
Yahudilik (İspanya) 35, 84, 98
yasadan özgürlük (Anabaptizm) 75
yasa egemenliği (krallar; despotizm) 235s
Yasaklanmış Kitaplar İndeksi (*Consolium*) 135, 149
Yeni Ahit (Calvin) 173; (Erasmus) 25, 226
yeniçeriler (Osmanlı İmparatorluğu) 114s
Yeni Granada 39
Yeni İspanya (Amerika) 39
yerliler (Amerika; misyonerler) 38
yetişkin vaftizi (Anabaptistler) 73
yurttaşlık yasası 235

Z
Zapolyai 66s, 108, 110, 112, 118, 120s, 131, 136, 188; (Habsburglu Ferdinand ile savaş) 66
zulüm (Anabaptistlere karşı) 76
Zürih (mas ayinini kaldırdı) 54
Zwickau peygamberleri 43
Zwingli 53; (bir kitabını Fransa kralına adadı) 93; (ölümü) 59; (tanrıbilimi) 53; (tözsel dönüşümü yadsıdı) 57

İdea Yayınevi Kitapları
CEP DİZİSİ
(35 Kitap)

1) Descartes *Söylem*
2) Plutark *Theseus • Romulus*
3) Freud *Metapsikoloji — 1*
4) Hegel *Tinin Görüngübilimi* (Önsöz)
5) Rousseau *Toplumsal Sözleşme*
6) Descartes *Kurallar*
7) Plutark *Likurgus • Numa*
8) Freud *Metapsikoloji* — 2
9) Kant *Arı Usun Eleştirisi* (Aşkınsal Estetik)
10) Rousseau *Eşitsizliğin Kökeni*
11) Descartes *Meditasyonlar*
12) Plutark *Solon • Poplikola*
13) Freud *Metapsikoloji* — 3
14) Hegel *Tarih Felsefesi* — 1 (Giriş)

16) Rousseau *Bilimler ve Sanatlar • Ekonomi Politik*
17) Plutark *Themistokles • Camillus*
18) Freud *Metapsikoloji* — 4
19) Hegel *Tarih Felsefesi* — 2 (Çin; Hindistan; Persia)
20) Spinoza *Törebilim* — 1 (BÖLÜMLER I, II)
21) Leibniz *Monadoloji*
22) Plutark *Perikles • Fabius Maximus*
23) Newton *Principia* (SEÇMELER)
24) Hegel *Tarih Felsefesi — 3* (Yunan-Roma Dünyası)
25) Spinoza *Törebilim* — 2 (BÖLÜM III)
26) Burnet *Miletus Okulu*
27) Plutark *Alkibiades • Coriolanus*
28) Freud *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*
29) Hegel *Tarih Felsefesi — 4* (Germanik Dünya)
30) Spinoza *Törebilim* — 3 (BÖLÜM IV-V)
31) Platon *Parmenides*
32) Hegel *Doğa Felsefesi 1 - Mekanik*
33) Maxwell *Özdek ve Devim*
34) Freudl *Bir Yanılsamanın Geleceği*
35) Kaufmann *Goethe*
36) Hegel *Estetiğe Giriş*

İdea Yayınevi Kitapları

1	Eros Ve Uygarlık (RUHBİLİM; FELSEFE)	MARCUSE
2	Platon (FELSEFE)	COPLESTON
3	Hegel (FELSEFE)	COPLESTON
4	Sokrates (FELSEFE)	COPLESTON
5	Spinoza (FELSEFE)	COPLESTON
6	Tinin Görüngübilimi (T-A) (FELSEFE)	HEGEL
7	Aristoteles (FELSEFE)	COPLESTON
8	Descartes (FELSEFE)	COPLESTON
9	Tek Boyutlu İnsan (FELSEFE)	MARCUSE
10	Aydınlanma (FELSEFE)	COPLESTON
11	Kant (FELSEFE)	COPLESTON
12	Alman İdealizmi (FELSEFE)	COPLESTON
13	Us ve Devrim (FELSEFE; TOPLUMBİLİM)	MARCUSE
14	Helenistik Felsefe (FELSEFE)	COPLESTON
15	Sartre (FELSEFE)	COPLESTON
16	Mantık Bilimi (FELSEFE)	HEGEL
17	Felsefe Tarihi (FELSEFE)	SAHAKIAN
20	Ruhbilimin Öncüleri (RUHBİLİM)	FANCHER
22	Arı Usun Eleştirisi (FELSEFE)	KANT
23	Modern Alman Felsefesi (FELSEFE)	BUBNER
24	Modern Fransız Felsefesi (FELSEFE)	DESCOMBES
26	Orta Çağların Tini (TARİH)	ARTZ
32	Törebilim (T-L) (FELSEFE)	SPİNOZA
34	İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme (T-İ) (GÖRGÜCÜLÜK)	HUME
38	İnsanı Anlamak I (FELSEFE)	KAUFMANN
39	Özdek ve Devim (T-İ) (DOĞABİLİM;FELSEFE)	MAXWELL
40	Söylem • Kurallar • Meditasyonlar (T-F) (T-L) (FELSEFE)	DESCARTES
41	Nihilizm ve Materyalizm (FELSEFE)	COPLESTON
42	Leibniz (FELSEFE)	COPLESTON
43	İnsanı Anla[ma]mak II (NİHİLİZM;VAROLUŞÇULUK)	KAUFMANN
44	Söylem • İnceleme • Monadoloji (FELSEFE)	DESC.,SPINOZA,LEIBNIZ
45	Savunma, Fedon (FELSEFE)	PLATON
46	7'nci Mektup, Dion (FELSEFE; TARİH)	PLATON, PLUTARK
47	Hegel Üzerine Yorumlar I (YORUM)	KAUFMANN, AVINERI
48	Estetik Boyut (FELSEFE)	MARCUSE
50	Doğa Felsefesi I - Mekanik (FELSEFE)	HEGEL
51	Doğal Felsefenin Matematiksel İlkeleri (DOĞABİLİM)	NEWTON
52	Özdek ve Devim (DOĞABİLİM)	MAXWELL
53	Özel ve Genel Görelilik Kuramı (DOĞABİLİM)	EINSTEIN
54	Uzay, Zaman, Özdek I (DOĞAB.)	MAXWELL, EINST., SCHRÖD., BORN
55	Kurallar • Meditasyonlar (FELSEFE)	DESCARTES
56	Kapalı Dünyadan Sonsuz Evrene (FELSEFE)	KOYRÉ
58	Hobbes • Locke (FELSEFE)	COPLESTON
59	Berkeley • Hume (FELSEFE)	COPLESTON
60	Yararcılık ve Pragmatizm (FELSEFE)	COPLESTON

İdea Yayınevi Kitapları

61	Törebilim (FELSEFE)	SPİNOZA
62	Metapsikoloji (RUHBİLİM)	FREUD
63	Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları • Bir Yanılsamanın Geleceği (R.)	FREUD
64	Eşeysellik Üzerine Üç Deneme (RUHBİLİM)	FREUD
65	Bir Felsefe Tarihi (FELSEFE)	FRANK THILLY
66	Varlık ve Zaman (T-A) (FELSEFE)	HEIDEGGER
67	Tüze Felsefesi (T-A) (FELSEFE)	HEGEL
68	Yaşamlar - 1 (TARİH)	PLUTARK
69	Yaşamlar - 2 (TARİH)	PLUTARK
70	Yargı Yetisinin Eleştirisi (T-A) (FELSEFE)	KANT
71	Kılgısal Usun Eleştirisi (T-A) (FELSEFE)	KANT
72	Tarih Felsefesi (FELSEFE)	HEGEL
73	İskender'in Seferleri (TARİH)	ARRİAN
74	Mantık Bilimi (BÜYÜK MANTIK) (FELSEFE)	HEGEL
75	Toplumsal Sözleşme ve Söylemler (FELSEFE)	ROUSSEAU
76	Erken Yunan Felsefesi (FELSEFE)	BURNET
77	Reformasyon Avrupası 1517-1559 (TARİH)	ELTON
78	Bilimin Yapısı (FELSEFE)	NAGEL

İdea Yayınevi
Şarap İskelesi Sk. 2/106-107
34425 Karaköy — İstanbul
iletisim@ideayayinevi.com / www.ideayayinevi.com

Protestan Reformasyonu keyfi olarak *yorumlamanın* sayısız yolu vardır. Elton daha iyisinin olanağını varsayar, sürecin *nesnel* olarak anlaşılabilir olduğunu düşünür. Reformasyonu doğuş aşamasında inceleyen çalışmasında ilkin bütün bir Batı Avrupa'yı, sonra bütün bir dünyayı ve genel olarak insan kültürünü ilgilendiren bir tarihsel altüst oluş sahnesinde baş oyuncu prenslerin olduğu gibi kentlilerin ve köylülerin de istencine anlatım veren bir keşiştir. Martin Luther Katolik Kilisedeki bozulmaya karşı çağın tepkilerini tüm başka çağdaşlarından, V. Charles'tan olduğu gibi Erasmus'tan, giderek Calvin ve Zwingli'den de daha iyi anladı. Başlangıçta bir bölünme amaçlanmadı. Luther Katolik Kilisenin yeniden Hıristiyanlığın *özüne* döneceğini umuyordu. Sonra olanaksızı istediğini anladı. Süreçte Katolik Kilise varlığını korumayı başardı, ama evrensel yetkesini yitirdi, feodal Batı Avrupa iki düşman kampa bölündü, ve çatışan yanlar arasındaki şiddet *ilkin* iki yüzyıl boyunca sürdü. Güney Avrupa esenliği hayır işlerinde, bağışlama belgelerinde, kutsal kemiklerde, cübbeler, imgeler ve yontularda, ekmek ve şarapta, papanın ve rahibin İncil'i yorumlayışında bulmada diretmeyi sürdürürken, Kuzey Avrupa esenliğin yalnızca yüreğin inancından geldiğini, herkesin İncil'i okuyabileceğini ve yorumlayabileceğini, tüm inananların rahipliğini, ayinlerin, dışsal gösterişin dinsel duyguya aykırı olduğunu anlamaya başladı. Güney duyuncunu kilisenin kaprisine teslim etmeyi sürdürürken, Kuzey doğrunun ve eğrinin, iyinin ve kötünün yargıcı olarak bireysel duyunca bakmayı yöneldi. Latin ün hiçbir zaman erginlik çağına ulaşamayan bir çocuk olarak kalmayı sürdürürken, Germanik dünya moral büyümenin, dolayısıyla törel gelişmenin, varoluşu tüm boyutlarında özgürleştiren ve ussallaştıran modernleşme sürecinin *çelişkisini* yaşamanın yoluna girdi. Germanik tine sınırlı kalan Protestanlık evrensel bir inanca dönüşmedi. Ama *duyunç özgürlüğü* dinsel duygudan daha çoğu idi. İnsanın özsel ahlaksal ussallığı zemininde biçimlenmeye başlayan *modern törellik* yeryüzünü evrensel bir çatışmanın içine düşürdü, ve insanlığa politik, ekonomik, bilimsel, sanatsal gelişimin acılı ve sevinçli sürecini sundu. — Aziz Yardımlı.

Alman doğumlu İngiliz tarihçi G. R. Elton'un (1921-1994) bu klasik Reformasyon çözümleme ve anlatısının yanısıra şu çalışmaları da dikkate değerdir: *The Tudor Revolution in Government* (1953), *England Under the Tudors* (1955), *Tudor Constitution* (1960), *Policy and Police: the enforcement of the Reformation in the age of Thomas Cromwell* (1972), *Reform and Renewal* (1973), *Reform and Reformation: England 1509-1558* (1977), *The Practice of History* (1967), *Political History: Principles and Practice* (1970), *Which Road to the Past?* (1983) ve *Return to Essentials: Some Reflections on the Present State of Historical Study* (1991).

idea 77 TARİH
ISBN 978 975 397 104 1

idea